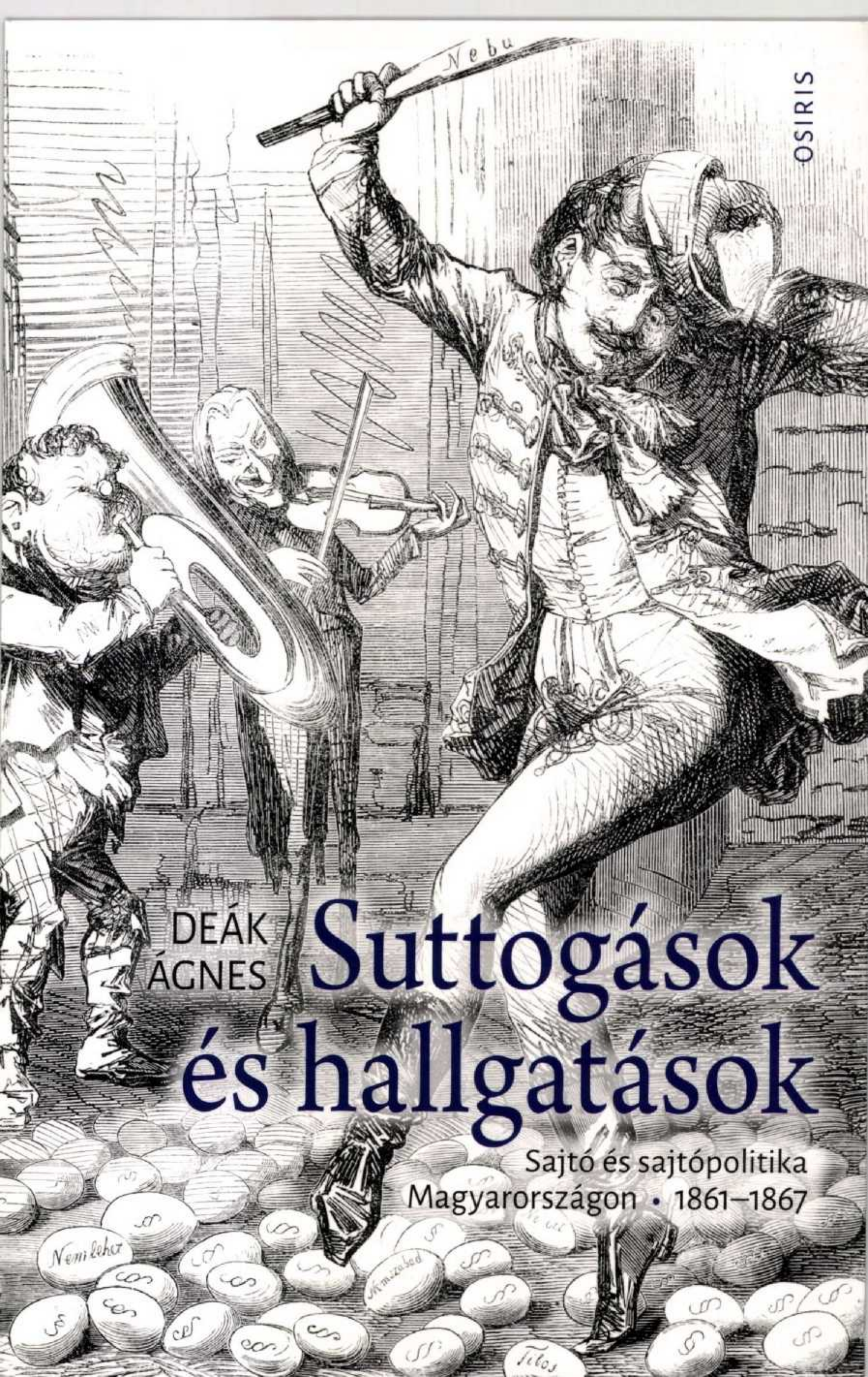
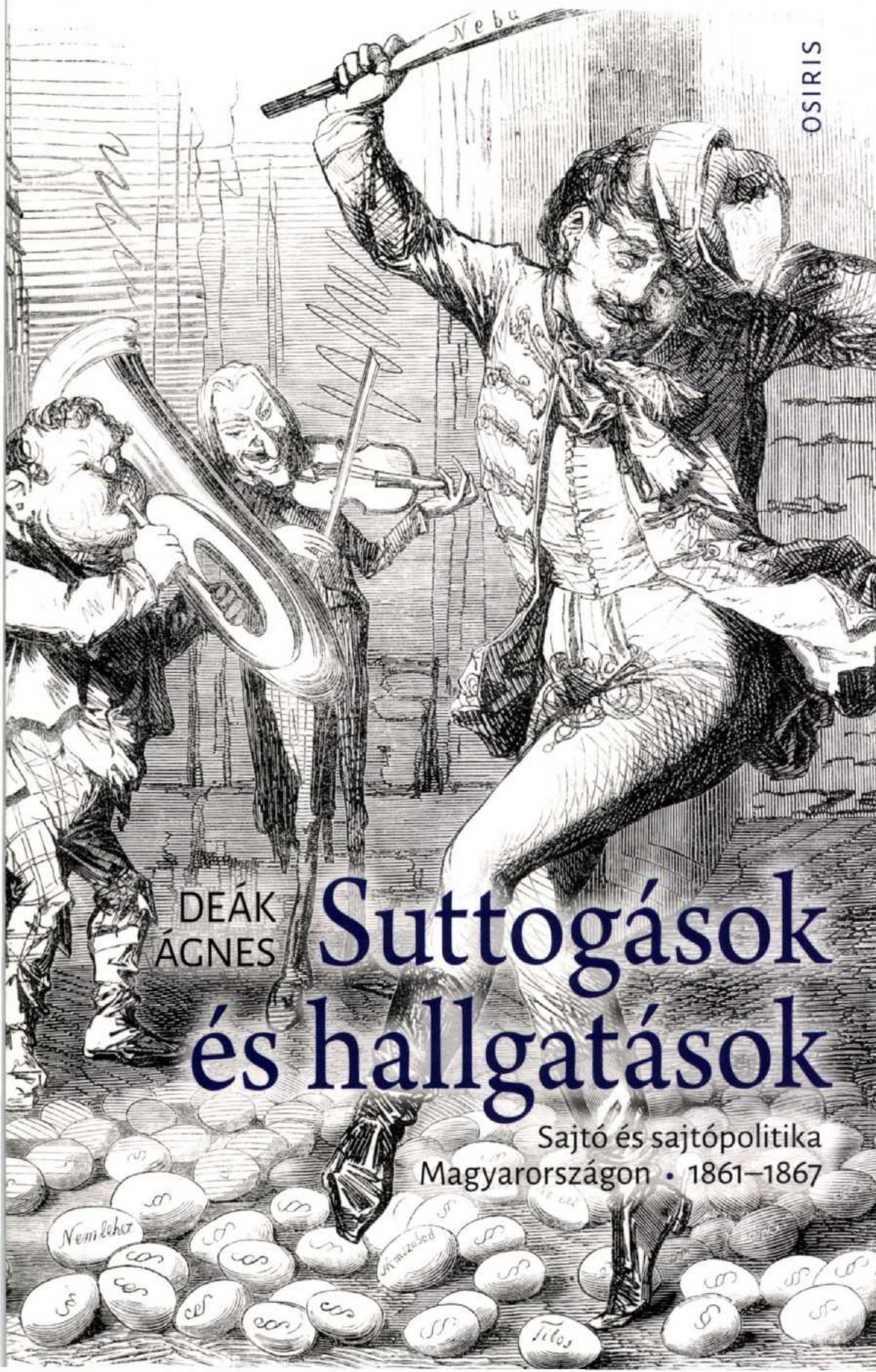

OSIRIS
DEÁK ÁGNES
Suttogások és hallgatások
Sajtó és sajtópolitika Magyarországon • 1861–1867

Az 1861-ben összehívott magyar országgyűlés feloszlatása, az uralkodó és a magyar politikai elit közötti tárgyalások teljes kudarca után a rendeleti kormányzás évei köszöntöttek be újra. A sajtófelügyelet és sajtóirányítás felelőseinek kettős feladatot szántak a birodalmi kormányzat vezetői. Egyrészt erőteljes, ambiciózus kormánypropaganda útján saját támogató tábort verbuválni és összetartani, kormánypárti közvéleményt teremteni. Másrészt meg kellett akadályozni a nemkívánatos politikai programok további térnyerését és propagálását külföldről és belföldről egyaránt. Érzékeny anyagi veszteséggel járó lefoglalásokkal, pénzbírságokkal, ha kell, fogságbüntetéssel igyekeztek kikényszeríteni a politikai ellenfelek hallgatását – hogy „önként" átengedjék a propaganda terét a kormányzat számára. Nem csoda, hogy az újságírók, ha nem a mélység felett vékony kötélen egyensúlyozó kötéltáncosként, akkor tojások között táncoló művészként látták magukat – ahogy a *Bolond Miska* című élclap már 1861. november végén közölte olvasóival: „Bolond Miska müvészetre adja magát és táncol a – tojások között". Jó néhány összetört tojás héja jelezte a sajtó munkásai, a szépirodalom művelői s általában gondolatokat nyomtatott formában közölni akarók nehéz dolgát ezekben az években.

Az 1861-ben összehívott magyar országgyűlés feloszlatása, az uralkodó és a magyar politikai elit közötti tárgyalások teljes kudarca után a rendeleti kormányzás évei köszöntöttek be újra. A sajtófelügyelet és sajtóirányítás felelőseinek kettős feladatot szántak a birodalmi kormányzat vezetői. Egyrészt erőteljes, ambiciózus kormánypropaganda útján saját támogató tábort verbuválni és összetartani, kormánypárti közvéleményt teremteni. Másrészt meg kellett akadályozni a nemkívánatos politikai programok további térnyerését és propagálását külföldről és belföldről egyaránt. Érzékeny anyagi veszteséggel járó lefoglalásokkal, pénzbírságokkal, ha kell, fogságbüntetéssel igyekeztek kikényszeríteni a politikai ellenfelek hallgatását – hogy „önként" átengedjék a propaganda terét a kormányzat számára. Nem csoda, hogy az újságírók, ha nem a mélység felett vékony kötélen egyensúlyozó kötéltáncosként, akkor tojások között táncoló művészként látták magukat – ahogy a *Bolond Miska* című élclap már 1861. november végén közölte olvasóival: „Bolond Miska müvészetre adja magát és táncol a – tojások között". Jó néhány összetört tojás héja jelezte a sajtó munkásai, a szépirodalom művelői s általában gondolatokat nyomtatott formában közölni akarók nehéz dolgát ezekben az években.

1823

Deák Ágnes

Suttogások
és hallgatások

Deák Ágnes

Suttogások és hallgatások

Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867

Osiris Kiadó • Budapest • 2018

A kötet megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggondozó Macskássy Zsuzsa
Műszaki szerkesztő, tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 276 295 1

Tartalom

Bevezetés

„Ma az ujságirás szabad mesterség: akkor börtönök felett vezetett kötélen járás nyaktörő müvészete volt" – olvashatta az 1848–1849-es forradalmi időszakot követő két évtized sajtóviszonyairól az olvasó a 19-20. század fordulója táján.[1] A kortársak mind megemlékeztek a politikai represszió éveiről szólva a nyomasztó sajtóviszonyokról, a szigorú hatósági ellenőrzésről és az 1848-ban kivívott sajtószabadság elvi és gyakorlati tagadásáról. Bár első olvasásra talán irodalmi túlzásnak tűnhet a fenti megállapítás, mint látni fogjuk, jó néhány szerkesztőnek, szerzőnek és laptulajdonosnak nem sikerült a mutatvány a kifeszített kötélen. S aki fenn maradt, az is idegőrlő egyensúlyozásra kényszerült.

A hallgatag értékmentés és -őrzés évtizedét a neoabszolutizmus politikai viszonyai közepette az 1860 októbere és 1861 novembere közötti rövid alkotmányos időszak követte, amely a sajtó munkásai számára a szabad véleménynyilvánítás, a sajtófelügyelet alóli felszabadulás eufóriáját hozta magával. Az 1861-ben összehívott magyar országgyűlés feloszlatása, az uralkodó és a magyar politikai elit közötti tárgyalások teljes kudarca után a rendeleti kormányzás évei köszöntöttek be újra. Ám a birodalmi kormányzat tekintélye végérvényesen megingott, helyreállítani a rettenet dermedtségét már nem lehetett. Inkább az 1848 szimbolizálta liberális alkotmányos és nemzeti célkitűzések melletti csendes, de eltökélt kitartás évei következtek az ún. Schmerling-provizórium (1861. november – 1865. július) időszakában. Ahogy az országgyűlés végnapjaiban Deák Ferenc fogalmazott: „A törvény oly nyugalmat ad a léleknek, hogy a legsúlyosb eseményeket is, ahhoz ragaszkodva, be lehet várni, és éppen ez fogja előidézni azt, a mi a tűrésnél legfőbb, hogy méltósággal tűrjünk, s méltóságot pedig a törvényesség adja meg és semmi más."[2] Az általa előterjesztett és azután a képviselőház által elfogadott Óvás a következő néhány évben a magyar politikai elit által immáron nyíltan hirdetett passzív ellenállás alapdokumentumának számított. E program és a nemzeti ideálok ébren tartásában természetesen nagy fel-

[1] Dr. Sziklay Sándor: *Negyven év a katholiczizmus történetéből. A „Magyar Állam" negyvenéves jubileuma 1859–1899.* Budapest, 1899, Hunyadi Mátyás-Intézet. 9. (Gulyás Pál adatgyűjtése szerint az álnév mögött Rácz Sándor cs. k. posta- és távirda főtiszt rejtőzött.)

[2] Deák Ferenc képviselőházi beszéde, 1861. aug. 21. Közli: *Deák Ferencz beszédei.* Kiadja Kónyi Manó. 2. kiad. Budapest, 1903, Franklin-Társulat. 3. köt. 278.

adat hárult a szépirodalomra és általában véve a nyomtatott sajtóra. „Hatalmas faj, európai hatodik nagyhatalmasság, az államban negyedik hatalom, a társadalomban maholnap egyetlen hatalom" – jellemezte a sajtót a kor vezető konzervatív publicistája, Kecskeméthy Aurél.[3]

A politikai környezet azonban egyáltalán nem volt kedvező. „Azt már minden ember tudja, hogy a sajtó a hatodik nagyhatalom Europában" – erősítette meg Jókai Mór is, de azonnal hozzátette: a hetedik pedig a cenzúra.[4] Az alkotmányosságot felfüggesztő uralkodói rendelet 1861. november 5-én a súlyos köztörvényes bűncselekményeken kívül a sajtópereket is katonai törvényszékek elé rendelte, felhatalmazva a közigazgatási hatóságok mellett a katonai parancsnokságokat is a sajtó szigorú felügyeletére, s ha szükségesnek látszik, az elkövetett sajtóvétségek s bűntettek megtorlására. A sajtó munkásainak a sajtótermékek lefoglalása, elkobzása, illetve megsemmisítése, rendőri és hadbírósági zaklatás, a pénzbírságok, porkolábfogságok, lapfelfüggesztések és tiltások mezején kellett helytállni. Mindeközben a kormányzat, ismerve a sajtó hatalmát, saját sajtóorgánumok biztosítására törekedett, nyílt és titkolt szubvenciókkal, kedvezményekkel olyan újságírói és szerkesztői potenciált maga mögé sorakoztatni, amely a kormányzati szándékok engedelmes szócsöve lehet. A kitűzött feladat nem volt csekély: a magyar politikai elitet meggyőzni az 1860. októberi diploma és az 1861. februári pátens szabta közjogi keretek elfogadásának szükségességéről, meghatározott közjogi kompromisszumok irányába terelni a közgondolkodást, egyrészt az 1861-ben meghirdetett, a Habsburg Birodalmon belüli teljes állami függetlenségre törekvő irányvonal, másrészt a magyar politikai emigráció és magyarországi hívei által vallott, a Habsburg birodalmi keretből kiszakadó teljes államjogi szuverenitás megteremtésének programja ellenében. 1867 tavaszán–nyarán azután valóban létrejött a közjogi kompromisszum az uralkodó és a magyar liberális politikai elit domináns csoportja között, de annak feltételrendszerét nem a diploma és nem a pátens formálta. A provizórium kormányzatának azonban nem pusztán engedelmes sajtómunkásokra volt szüksége, hanem olyanokra, akik kellő súllyal és tekintéllyel rendelkeznek ahhoz, hogy a közvéleményt érdemben befolyásolni tudják – s ez még nehezebb diónak bizonyult. Az újságírók és szerkesztők zöme – ki újra hallgatagon, ki csendesen morogva, ki óvatosan állást foglalva, s ki kihívóan – a nemzeti ellenállás táborához csatlakozott. A sajtó területére lépő minden szereplőnek meg kellett gondolnia, mit is vállal a megnyilatkozással: „Akkor is nehéz a választás a kimondott és az elhallgatott szó között, a midőn a »beszéd ezüst«, a »hallgatás arany«, de kétszeresen nehéz most, midőn a »beszéd kétélü fegyver; a

[3] Kecskeméthy Aurél: Az ujságiró. Monolog. *Koszorú*, 1. évf. 2. félév 15–16. sz. 1863. okt. 11. 351–352., 1863. okt. 18. 376–377., idézet: 351.; vö. Tóth Benedek: Vezércikk és tárca, avagy az államban negyedik hatalom. Siegmund Schlesinger és Kecskeméthy Aurél szövegei mint adalékok egy médium önleírásának alakulásához a 19. századból. In *Reflexiók vagy mélyfúrások*. Szerk. Havasréti József – Szijártó Zsolt. Budapest–Pécs, 2008, Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 141–143.

[4] Jókai Mór: A sajtó és a censura Magyarországon. In uő: *A fekete sereg. A sajtó és a censura Magyarországon.* Pest, 1873, Athenaeum. 68.

hallgatás halál«, és sokszorosan nehéz akkor, a midőn az olvasónak nagyobb érdeme van abban, mint az irónak, ha a nyomtatott betük igaz értelmét fölfogta. Azért nagy okainak kell lenni annak az elhatározásra, a ki föltette magában, hogy napjainkban fönhangon akar gondolkozni" – olvashatták a *Magyar Sajtó* előfizetői 1862. január végén.[5] De szólhattak érvek a demonstratív hallgatás mellett is: „...tán a mit tavaly egész instrumentatio mellett harsányan énekeltünk, mondjuk el most suttogva, s hol a suttogás is árthatna, kihagyásokkal és a szavak helyett elköhögéssel?"[6] Súlyos dilemmák voltak ezek...

Az ideiglenes rendszabályok 1865 nyaráig maradtak érvényben, akkor az uralkodó helyreállította a helytartótanács addig korlátozott jogkörét, kilátásba helyezte új országgyűlés összehívását. Távoztak a vezető posztokról a provizórium vezető hivatalnokai, a magyar konzervatívok illusztris személyiségei kezébe került újra a gyeplő, s megindultak a végül államjogi megegyezéshez vezető politikai tárgyalások, ami a sajtó számára új politikai környezetet és feltételrendszert teremtett.

A 19. századi kormányzati sajtóellenőrzés általános története a Habsburg Birodalomban s Magyarországon már igen jól feldolgozott, ismerjük az 1848-at megelőzően alkalmazott előzetes sajtócenzúra szabályait és mechanizmusait, az 1848-ban elfogadott sajtótörvényt, majd a kiegyezést követően a dualizmus sajtóviszonyait is. Rendelkezésünkre állnak sajtóbibliográfiák és a magyarországi magyar és német nyelvű sajtó történetét feldolgozó nagyszabású összefoglalók.[7] Elsősorban Buzinkay

[5] A Magyar Sajtó szerkesztőjéhez. Almásy Pál, id. gr. Bethlen János, Benyiczky Lajos, Ivánka Imre, gr. Károlyi Sándor, Komáromy György, b. Podmaniczky Frigyes, Tisza Kálmán és Jókai Mór nyilatkozata, Pest, 1862. jan. 28. *Magyar Sajtó*, 8 évf. 23. sz. 1862. jan. 29.

[6] Kemény Zsigmond: Pest, március 17. 1862. *Pesti Napló* (=PN), 13. évf. 64-3630. sz. 1862. márc. 18.

[7] Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Budapest, 1887, Lauffer; Wertheimer Ede A magyarországi czenzura történelméhez. *Századok*, 32. évf. (1898) 3. sz. 294–316.; *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Szerk. Angyal Dávid. Budapest, 1922, Lloyd Társulat – Magyar Történelmi Társulat; Dezsényi Béla: *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban*. Budapest, 1947, Gergely; *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. 2. köt. 1849-től 1945-ig. Összeállította Kovács Máté. Budapest, 1970, Gondolat. 15–73., 291–292.; *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból, 1780–1867*. Szerk. Mályuszné Császár Edit. Budapest, 1985, Gondolat; *A magyar sajtó története* II/1. 1848–1867. Szerk. Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó; Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó. 22–23.; Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, 2002, L'Harmattan. 31–50.; Lipták, Dorottya: Die Rolle der Zensur im Verlags- und Pressewesen Ungarns im 19. Jahrhundert. In *Libri Prohibiti. La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*. Edité par Marie-Elizabeth Ducreux et Martin Svatoš. Leipzig, 2005, Leipziger Univ.-Verl. 55–72.; Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra*. Budapest, 2014, Médiatudományi Intézet; *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. VIII: *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*. 2. Teilband: *Die Presse als Faktor der politishen Mobilisierung*. Hrsg. von Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch. Wien, 2006, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Balogh János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. PhD disszertáció, kézirat, ELTE, 2014; Révész Emese: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*. Budapest, 2015, Argumentum–OSZK; Simonyi Mária: *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén*. H. n., é. n., Logos; Rózsa Mária: *Pesti német nyelvű lapok a kultúraközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*. Budapest, 2013, Argumentum; Ujvári Hedvig: *Identitások és kommunikációs csatornák. Magyar–német–zsidó kulturális metszéspontok a dualizmus kori Magyarországon*. Budapest, 2017, MTA BTK.

Géza kutatásainak köszönhetően alapos ismeretekkel rendelkezünk az 1849 utáni közel két évtized sajtótörténeti folyamatairól és jellemzőiről is, ezekre az eredményekre bátran alapozhattunk.[8] A bőséges szakirodalom ellenére azonban a Schmerling-provizórium évei sok feltárnivalót tartogatnak még, a fent említett munkák erről az időszakról jobbára csak általánosságokat vagy ellenkezőleg, csak egy-egy konkrét ügy leírását tartalmazzák. Ennek oka feltehetőleg az, hogy a provizórium egész története is megírásra vár még.

Munkámban a kormányzati sajtópolitika elveit és gyakorlatát kívánom összefoglalni az 1861–1867 közötti években Magyarországon (nem érintve az ekkoriban külön koronaországként igazgatott Erdélyt, illetve Horvát-Szlavónországot), nemcsak az időszaki sajtót, hanem a nyomtatott irodalom egészét belevonva a kutatás látóterébe. Jókai, aki *Az Üstökös* című élclap és *A Hon* című politikai napilap tulajdonos szerkesztőjeként a saját bőrén tapasztalhatta ezen évek sajtóviszonyait, *Életem* című verses önéletírásában az „Ovatos a szóban, merészen az észben" kettősséggel jellemezte az 1849 utáni közel két évtizedben a sajtó terén működőkre nehezedő feladatot.[9] Legyen ez a könyv főhajtás óvatosak és merészek, illetőleg az óvatosak és a merészek előtt egyaránt.

Kutatásaimat az Országos Tudományos Kutatási Alap K 83777. számú, „A Schmerling provizórium története", illetve a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 119 664. számú, „Államhatalom és politikai sajtó Magyarországon (1861–1875)" című kutatási programja keretében folytattam. Köszönöm mindkét szervezet támogatását. Sokan és nagyon sokféleképpen segítettek e munkában, mindnyájuknak hálás szívvel mondok ezúton is köszönetet.

[8] Buzinkay Géza: A magyar irodalom és sajtó irányítása a Bach-korszakban (1849–1860). *Magyar Könyvszemle*, 90. évf. (1974) 269–293.; Buzinkay Géza: Az intézményesített polgári sajtó megszületése idegen abszolutizmus alatt. In *A magyar sajtó története* II/1. 291–317.; Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest, é. n. [2008], Corvina; Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016, Wolters Kluwer; lásd még *Magyar sajtóbibliográfia 1850–1867*. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta Busa Margit. Budapest, 1996, Országos Széchényi Könyvtár.

[9] Jókai Mór: *Életem*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (=OSZK Kt) Oct. Hung. 692.

A „tiszta monarchia" árnyékában

I. Ferenc József osztrák császár 1851. december 31-i pátensével visszavonta az 1849. március 4-én kihirdetett, de életbe soha nem léptetett birodalmi alkotmányt, nyíltan visszatérve a korlátlan uralkodói abszolutizmus kormányzati rendszeréhez. A kor politikusai szemérmesen a „tiszta monarchikus elv" érvényesülésének, „osztatlan hatalomteljesség"-nek nevezték az új kurzust. Alexander Bach belügyminiszter a minisztertanács 1852. február 18-i ülésén a hétköznapi ember számára is érthetően fogalmazott: „Hercegtől kezdve a parasztig mindenki köteles engedelmeskedni a császárnak, az őfelsége kimondott akaratával szembeni agitáció teljes egészében megengedhetetlen."[1] Ez az értelmezés nem volt idegen a fiatal, de annál inkább elhivatott, eltökélten autokrata uralkodó számára sem. Nem „hagyományos" abszolutizmus volt ez, hanem – Josef Redlich szavaival élve – „személyes abszolutizmus", amennyiben az uralkodó nem pusztán felügyelője az államgépezetnek, hanem folyamatosan első számú működtetője, nemcsak „uralkodó", hanem „tényleges kormányzó és legfelsőbb akarat", mely nem pusztán általa választott és leváltható bizalmas politikusain keresztül gyakorolja a kormányzást, hanem az állandó közvetlen részvétel mechanizmusait működtetve. E tekintetben Ferenc József kiépült rendszere nem egyszerű visszatérés az 1848 előtti bécsi abszolutizmus kormányzati rendszeréhez.[2] A „totális igazgató állam, autokratikusan kormányzó császárral"[3] az élén természetesen kiemelt feladatnak tekintette az alattvalók nézeteinek ellenőrzését, az a feletti őrködést, hogy a kor felforgató libe-

[1] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1852. febr. 18. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* II. Abteilung: *Das Ministerium Schwarzenberg.* Bd. 5. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka und Anatol Schmied-Kowarzik. Wien, 2013, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 564. A német nyelvű forrásokat saját fordításomban közlöm.

[2] Josef Redlich: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der habsburgischen Monarchie von 1848 bis zum Untergang des Reiches.* Bd. 1. Leipzig, 1920, Neue Geist Verlag – Dr. Peter Reinhold. 409–410.; uő: *Kaiser Franz Joseph von Österreich. Eine Biographie.* Berlin, 1928, Verlag für Kulturpolitik. 95.

[3] Waltraud Heindl: Verwaltungseliten im Neoabsolutismus. Professionelles und politisches Profil vor dem Horizont der Modernisierung. In Harm-Hinrich Brandt (hrsg.): *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff.* Wien–Köln–Weimar, 2014, Böhlau Verlag. 152.

rális vagy demokrata politikai elvei, a modern nacionalizmus eszményei ne mételyezhessék tovább a közgondolkodást, de a valláserkölcs elveinek érvényesítése ugyanúgy e felügyelet köréhez tartozónak számított, mint például egy városi tanács hivatali tekintélyének megőrzése.

Az ifjú uralkodó a kormányzati pozíciókat betöltő politikusokat saját akarata végrehajtóinak tekintette, így azután a kormányzatot ért kritikákat könnyen értelmezhette uralkodói szuverenitása, a „tiszta monarchia" elve elleni támadásnak. A minisztertanács, illetve ahogy 1852 áprilisában elnevezése módosult, a miniszteri konferencia ülései jegyzőkönyveinek tanúbizonysága szerint Ferenc József az évtized során többször is kifakadt a bécsi sajtó zabolátlansága ellen, újra és újra szigorúbb sajtóirányítást és felügyeletet követelve, ami visszatérő alkalmat teremtett a kormányzati sajtópolitika elveinek megerősítésére. 1857 nyarán egy újabb kirohanása nyomán a miniszterek többsége hitet tett amellett, hogy a sajtó területén nemcsak felügyelet, hanem irányítás is megilleti a kormányzatot, Bach megfogalmazásában, „amit a kormány az időszaki sajtótól akar, az a nyilvános viszonyok méltóságteljes, jószándékú megítélése, a monarchikus elv, az államszerkezet, a vallás és erkölcs érinthetetlensége".[4] Akadtak ugyan olyan miniszterek (Leo Thun und Hohenstein gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter és Georg Toggenburg lovag kereskedelemügyi miniszter), akik a vitában kifejtették, nem lehet a kormány célja minden ellenzéki hang elhallgattatása, hagyni kell, hogy a lakosság köreiben létező vélemények megjelenhessenek, persze „komoly és illemtudó formában", hagyják az újságokat „saját útjukon haladni", inkább arra fordítsák erőik javát, hogy a kormányzatnak is meglegyenek a maga sajtóorgánumai a téves nézetek helyreigazítása és saját eszményei és nézetei propagálása és deklarálása céljából. A többi sajtóorgánumot pedig „kioktatással és figyelmeztetéssel, dicsérettel és korholással" kell megfelelő irányba terelni. Ellenkező politika a kormány részéről – fejtegette Toggenburg – „minden önálló véleményt elnyomna újságjainkban, s ennek következményeként viszonyainkról csak külföldi újságokban olvashatnánk állásfoglalásokat".[5] Ez utóbbi lehetőség azonban láthatólag a többi minisztert és az uralkodót távolról sem aggasztotta, magabiztosan úgy hitték, a közigazgatási, rendőri, csendőri, pénzügyigazgatási hatóságoktól, a katonai parancsnokoktól a birodalom minden pontjáról Bécsbe özönlő hivatalos jelentések épp elegendő és megbízható információt tartalmaznak arról, mi is történik a birodalomban, s melyek a lakosságot foglalkoztató kérdések. A nézet, hogy a kormányzati sajtópolitika súlypontjának a felügyeletre, de nem a kézi vezérlésre kell esnie, a birodalmi vezető elit soraiban kisebbségben maradt.

[4] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1857. jún. 20. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* III. Abteilung: *Das Ministerium Buol-Schauenstein.* Bd. 6. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Wien, 2014, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 157., vö. Malfèr: Einleitung, uo. XLIX.

[5] A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1857. jún. 13., 20. *Ministerratsprotokolle*... i. m. III/6. 153–154., 157.

A nyomtatott sajtótermékek megjelenésének feltételeit az 1852 májusában kiadott sajtópátens rendelkezései szabták meg, mely 1852. szeptember 1-jétől lépett érvénybe a birodalom valamennyi tartományában. A hivatalos terminológia szerint nem „sajtótörvény" volt, hanem „sajtórendtartás", s nem az igazságügy-, hanem a belügyminisztérium dolgozta ki. A végrehajtási utasítás (Instruction zur Durchführung der Preß-Ordnung) 1852. augusztus 18-án a Legfelső Rendőrhatóság vezetője, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy aláírásával jelent meg, majd ugyancsak Kempen szabályozta 1854. november 13-án az előzetes könyvvizsgálati eljárást (Instruktion zur definitiven Organisirung des Bücher-Revisions-Geschäftes). Ahogy Wolfram Siemann kimutatta, a német államok az 1848-as forradalmak elültével mind nagyon hasonló rendszabályokat léptettek életbe a sajtó közvetett, de annál intenzívebb kormányzati ellenőrzése céljából, e sorba illeszkedett az 1852-es ausztriai pátens.[6]

Minden időszaki sajtótermék megjelentetését előzetes hatósági engedélyhez kötötte a pátens, s minden lap számára, mely „habár csak mellékesen is, a politikai napi eseményeket tárgyalja, politikai, vallási vagy társadalmi kérdésekkel foglalkozik, avvagy általában politikai tartalmú" volt, azaz politikai lapnak minősült, az engedélyt maga Kempen adhatta meg. A többi lap esetében az adott tartomány helytartója döntött. A kérvényt a közbiztonságért felelős területileg illetékes hatóságnál (azaz az állami rendőri hivatalokban, vagy ha az adott településen ilyen nem létezett, a közigazgatási vezetőhöz) kellett benyújtani. A kérvénynek tartalmaznia kellett a tulajdonos, a felelős kiadó, a felelős szerkesztő kilétét, lakóhelyüket, a nyomdát, továbbá az igazolást arról, hogy a szerkesztő vagy szerkesztők rendelkeznek a szükséges előfeltételekkel (a kiadási helyen lakhely, ausztriai állampolgár, 24 éven felüli életkor, „személye és vagyona fölött szabad rendelkezési joggal, feddhetlen erkölcscsel és oly foku tudományos képzettséggel kell bírnia, mely az irodalmi vállalat vezetése által föltételeztetik"), s csatolni kellett az indítani kívánt lap programját. A fenti meghatározás szerint politikainak minősülő lapok biztosítékkötelesek voltak. A hetente legalább háromszor megjelenő újságok esetén a biztosíték összege a 60 000 főnél nagyobb településeken 10 000 ezüst forint, a 30–60 000 ezer fővel rendelkező településeken 7000 forint, máshol pedig 5000 forint volt. Az ennél ritkábban megjelenő kiadványok kiadói ezeknek a tételeknek a felét voltak kötelesek letétbe helyezni. Amennyiben később pénzbírsággal sújtották a lapot, azt a biztosítékból levonták, s három napon belül pótolni kellett az összeget. Az engedély megszerzése után a ter-

[6] Wolfram Siemann: Von der offenen zur mittelbaren Kontrolle. Der Wandel in der deutschen Preßgesetzgebung und Zensurpraxis des 19. Jahrhunderts. In *„Unmoralisch an sich..." Zensur im 18. und 19. Jahrhundert.* Hrsg. von Herbert G. Göpfert und Erdmann Weyrauch. Wiesbaden, 1988, Harrassowitz (=Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 13.). 293–308.; lásd még Thomas Olechowski: Das Preßrecht in der Habsburgermonarhie. In *Die Habsburgermonarchie...* i. m. VIII/2. 1505–1506.; Buzinkay: A magyar irodalom és sajtó irányítása a Bach-korszakban... i. m. 269–272.; Buzinkay: Az intézményesített polgári sajtó megszületése... i. m. 292–294.; Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története...* i. m. 146–149.

vezett megjelenés előtt nyolc nappal be kellett jelenteni az indulást az illetékes közbiztonsági szervnél, s ha az adott településen működött államügyészség, akkor ott is, valamint minden adatváltozást azonnal, még a következő lapszám megjelenése előtt.

A nyomdaalapításra és működtetésre az iparrendtartási szabályok és feltételek voltak érvényesek, engedélyhez volt kötve ez is. A terjesztés előfizetés útján történhetett, külön engedély volt szükséges ahhoz, hogy a szerkesztőség külön lapszámokat is értékesíthessen egy jó előre bejelentett, ellenőrizhető helyszínen, s a zug- és házaló árusítás szigorúan tilosnak minősült. Minden időszaki nyomtatványt terjesztés előtt huszonnégy órával be kellett nyújtani a közbiztonságért felelős hatósághoz, s csak akkor lehetett szétküldeni, ha az időközben nem emelt kifogást, de lehetőség volt a nyomtatás előtt próbanyomtatvány benyújtására is – ha azt a felügyeleti jogot gyakorló személy hajlandó volt megtekinteni. Minden nyomtatványból a megjelenést követő nyolc napon belül (újságok esetén a megjelenéssel egy időben) egy-egy példányt be kellett küldeni a belügyminisztériumba, a Legfelső Rendőrhatósághoz, a cs. kir. udvari könyvtárba, valamint az adott tartomány egyetemi vagy országos könyvtárába. Az újságokból ezenkívül egy ötödik példány került a tartományi helytartósághoz is.

A sajtórendészeti megtorló szabályokat is részletesen tárgyalta a pátens. Egy lapot, amennyiben az „folytonosan a trón, a monarchiai uralkodásforma, a birodalom álladalmi egysége és épsége, a monarchiai elv, a vallás, a közerkölcsiség, vagy általában az álladalmi társaság alapjai iránt ellenséges, vagy a közcsend és rend fönntartásával össze nem egyeztethető irány"-t követett, kétszer közigazgatási határozattal meginthette a tartományi helytartó (amit a lap köteles volt közölni), majd harmadik esetben legfeljebb három hónapra felfüggeszthette a megjelenését. Ennél hosszabb idejű felfüggesztésről vagy végleges betiltásról a Legfelső Rendőrhatóság vezetője dönthetett. Veszélyesnek minősülő más kiadványt szintén a helytartó vagy a Legfelső Rendőrhatóság vezetője tilthatott be, külföldi kiadványok esetén ezt a jogot kizárólag az utóbbit gyakorolhatta.

Az illetékes közbiztonsági hivatal volt jogosult saját határozatával lefoglalni azokat a kiadványokat, melyek a sajtórendszabályok megsértésével készültek vagy terjesztettek, s amelyek „tartalma valamely hivatalból üldözendő büntetésreméltó cselekvény alapjaul szolgált". Fellebbezni ez ellen a helytartóhoz, majd a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjéhez lehetett. A lefoglalást csakis ők oldhatták fel, azaz bírósági ítélet nem dönthetett arról.

A sajtórendszabályok megsértői (sajtóellenőrzés elmulasztása, idő előtti terjesztés, kötelespéldány-szolgáltatás vagy adatváltozás-bejelentés elmaradása) pénzbírságra, de fogságra is ítélhetők, sőt különösen súlyos esetben az iparengedély is visszavonható volt. Leggyakrabban az illetékes rendőrigazgató szabott ki bírságot, határozata ellen fellebbezni a helytartóhoz lehetett.[7]

[7] A pátens szövegét lásd *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Jg. 1852. Wien, 1852, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei. Nr. 122. 603–615.; magyarul: *A Ma-*

A pátens jelentős szigorításokat tartalmazott az addig érvényben lévő, 1849-ben született szabályozáshoz képest. Mindenekelőtt nem határozta meg, hogy a Legfelső Rendőrhatóság milyen szempontok alapján dönt a biztosítékköteles lapok kiadásának engedélyeztetése mellett és ellen, lényegében szabad kezet biztosított a hatóság vezetőjének. Jelentősen emelkedtek a biztosítékösszegek, s bár kerülte a rendelet a „cenzúra" szót, szigorú sajtóvizsgálati szabályokat írt elő, s a feltételeket tovább szigorította, hogy nemcsak bírságot, hanem szabadságvesztést is ki lehetett szabni az előírások áthágásáért. Mindemellett a közigazgatásnak jutott a fő megtorló szerep, az igazságszolgáltatás csak alárendelt szerepet játszhatott.[8]

A nyomtatványok tartalmával elkövethető sajtóvétségek leírását és büntetési tételeiket nem maga a sajtópátens tartalmazta, hanem az ugyanazon a napon „szentesített" büntető törvénykönyvi uralkodói rendelkezés, amely az 1803. szeptember 3-i büntető törvénykönyv kiegészített változata volt.[9] Ez *bűntett*et (Verbrechen), *vétség*et (Vergehen) és *kihágás*t (Übertretungen) különített el, a büntetési tételeknél megkülönböztetve *súlyos börtön*t (schwerer Kerker), *börtön*t (Kerker), *szigorú fogság*ot (strenger Arrest) és *fogság*ot (Arrest).

A súlyos börtön esetén az elítéltnek lábain vasnehezéket kellett viselnie, s csak rendkívüli esetben érintkezhetett bárkivel is a felügyeletével megbízott személyeken kívül. A börtönre ítéltre az általános szabályok vonatkoztak, látogatóval csak a börtönőr jelenlétében találkozhatott, s csak olyan nyelven beszélhetett vele, amit a börtönőr is értett. Mindkét büntetésfajta kötelező munkavégzéssel volt összekötve. Az ítélet tartalmazhatott súlyosbító feltételeket is (kötelező böjt legfeljebb hetente három napon át, sötét magánzárka, botozás vagy vesszőzés stb.). A bűntettben való elmarasztalás automatikusan együtt járt minden kitüntetés, nyilvános cím és fokozat elvesztésével, hivatalvesztéssel. A fogság elzárást jelentett szigorító körülmények nélkül, a fogvatartott anyagilag gondoskodhatott saját ellátásáról, szabadon választhatott elfoglaltságot. A szigorú fogság esetén köteles a fogva tartó intézmény házirendjéhez és ellátásához igazodni, például a munkavégzés tekintetében. A vétségekért és kihágásokért a bíróság pénzbüntetést, testi fenyítést stb. is kiszabhatott.

A legsúlyosabb bűntetteknek a következők számítottak:

*Hűtlenség*nek minősült az uralkodó személye elleni fizikai támadáson kívül „a kormányforma erőszakos megváltoztatásá"-ra irányuló tett, a törekvés valamely bi-

---

gyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok gyüjteményének a főméltóságu magyar királyi udvari kanczellária külön engedélyével szerkesztett és értelmező jegyzetekkel ellátott hiteles kiadása. Bécs, 1865, Holzhausen Adolf. 9–43. Lásd Reviczky Sándor és Kelemen Mór beadványának mellékleteként. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (=MNL OL) D 185 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok 1865:785. Az idézeteket ez utóbbi kiadványból vettük át (21–22., 26., 29–30.); a pátenst kivonatban ismerteti: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*… i. m. 2. köt. 22–25.

[8] Olechowski, Th.: Das Preßrecht in der Habsburgermonarhie… i. m. 1505–1506.

[9] A magyar sajtótörténeti irodalom azonban gyakran összemossa a sajtópátenst és a büntető törvénykönyvi kiegészítést, lásd például: Dezsényi Béla – Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve.* 1. köt. Budapest, 1954, Művelt Nép. 128. Szövegét lásd *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich.* Jg. 1852. Wien, 1852, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei. Nr. 117. 493–591.

rodalmi rész kiszakítására az egységes állami szövetségből, külső veszély előidézése vagy növelése, polgárháború szítása, történjék az „szóval, írással, nyomtatvánnyal vagy képi ábrázolással, tanáccsal vagy saját tettel, fegyvert ragadva vagy anélkül". Így azután a felségárulás elkövetőire kiszabható halálbüntetés mellett a felbujtóra, s ezzel a közvetetten résztvevőkre is 10–20 évnyi súlyos börtön volt kiszabható, sőt különösen veszélyes esetben akár életfogytiglani szabadságvesztés.[10]

A *felségsértésért* 1–5 évig terjedő súlyos börtönt irányzott elő a törvénykönyv. *Közcsendháborításnak* minősült, ha valaki nyomtatványok vagy képi ábrázolások útján „a császár személye iránti megvetésre vagy gyűlöletre, a császárság egységes államszövetsége ellen, a kormányzati forma vagy az államigazgatás ellen lázítani törekszik", vagy a törvények, rendelkezések, bírói ítéletek iránti engedetlenséget hirdet, megtagadja az adót stb. Ezért 1–5 év között terjedő súlyos börtön járt.

Súlyos bűntettnek minősült az *istenkáromlás*, az állam által elismert felekezetek vallásgyakorlatának megzavarása, a vallás elleni nyilvános megvetés, illetve a „hitetlenség" terjesztése, minősített esetben ezért is 1–5 év közötti súlyos börtönre ítélhették a vádlottat. Említhetjük még a bűntettek felsorolásából a *„nemzetiségek, vallásfelekezetek, testületek elleni ellenségeskedésre való szítás"*-t, amiért 3–6 hónapnyi szigorú fogságot szabhatott ki a bíróság az államügyész indítványára.

Az ostromállapot fennállásáig, 1854. május 1-jéig hadbíróságok elé tartoztak a sajtóügyek, ezt követően a többi büntetőjogi ügy tárgyalására felhatalmazott bíróságok elé kerültek a sajtóperek.

A sajtóirányítást a kormányzat az államrendőrségi ügyek közé sorolta az egyesületek, a színházak felügyeletével, az idegenek ellenőrzésével, a politikailag kompromittáltak nyilvántartásával, a gyanús személyek megfigyelés alatt tartásával, a közhangulatról jelentések készítésével, a politikai szervezkedések felderítésével együtt. Az államrendőrségi ügyek intézése az öt közigazgatási kerületi központban (Pest-Buda, Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad), illetve az önálló igazgatási egységet képező Szerb Vajdaság és Temesi Bánság fővárosában, Temesvárott működő rendőr-igazgatóságok, illetve néhány gazdasági, közlekedési vagy politikai szempontból fontosnak ítélt településen (Arad, Debrecen, Eperjes, Komárom, Nagykanizsa, Selmecbánya, Szabadka, Szeged, Újvidék) felállított rendőrbiztosságok vezetőinek a kezében volt. A rendőri hatóságok tevékenységét közvetlenül a közigazgatási kerületek élén álló helytartósági osztályok (1853 előtt a kerületi főispáni hatóságok) felügyelték, de államrendőrségi ügyekben a budai katonai és polgári kormányzóság, illetve 1856-tól főkormányzóság élén állva Albrecht főherceg, az uralkodó unokanagybátyja ellenőrizte azok tevékenységét. A rendőrhatóságok azonban közvetlen utasításokat kaphattak Kempen bárótól is. A Legfelső Rendőrhatóság vezetőjétől való függés sajtóügyekben különösen erős volt, hiszen például politikai lapok megjelenésére kifejezetten csak ő adhatott engedélyt.

[10] Császári pátens az 1803. szept. 3-i büntető törvénykönyv kiegészítéséről, 1852. máj. 27. In *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich* Jg. 1852. 508.

A lapok túlnyomó többsége Pest-Budán jelent meg, ezért is kellett a legtöbb szerzőnek, szerkesztőnek és kiadónak a pesti rendőrigazgatóval, Joseph Protmann-nal megvívnia a maga mindennapos csatáját, így ő vált a szigorú sajtóellenőrző rendszer szimbolikus, gyűlölt alakjává. A *Protestans Egyházi és Iskolai Lap* 1861. január elején például így emlékezett vissza a megelőző évekre: „Elvileg sajtószabadságnak kelle lennie, és az életben mégis oly nyomasztó viszonyok közt nyögött az irodalom, hogy a praeventiv censura minden zaklatásai valóságos szúnyog csipések (bocsánat a trivialis hasonlatért) voltak azon garázdálkodásokhoz képest, miket rajtunk a pesti rendőrfőnök véghez vitt. Ugyanazon férfi, kinek hivatalánál fogva egész nap a közönség legnemtelenebb tagjaival kellett érintkeznie, közben-közben egy-egy férfit rántott elő az irodalom mezejéről, s épen nem csudálkozhatni, ha nem ritkán felcserélvén a szerepeket, az irodalom embereit holmi kóborlók gyanánt tractálta, a csirkelopókat pedig uralta."[11]

A birodalmi centralizáció és korlátlan uralkodói abszolutizmus rendszerét azonban megrengette az 1859-es vesztes háború Franciaországgal és a Szárd Piemonti Királysággal szemben, az államháztartás államcsőddel fenyegető helyzete, a politikai instabilitás. Közel egyévnyi politikai útkeresés után az uralkodó elszánta magát a korlátozott alkotmányossághoz való visszatérésre, s kiadta az 1860. október 20-i, ún. októberi diplomát, mely szakítást ígért a birodalmi centralizációval is. Az uralkodó birodalmi alkotmányos ügynek nyilvánította a pénzügyeket, vám- és kereskedelmi ügyeket, a közlekedést és hírközlést – miközben a külügyeket teljes egészében s a hadügyeket is jórészt megtartotta saját rendelkezési körében. A többi államügyet a tartományi parlamentek hatáskörébe utalta, s egyfajta föderatív modell felé mozdította el a birodalom államberendezkedését. Mindez jelentős hivatali átszervezést vont maga után a birodalmi központban is, de a Legfelső Rendőrhatóság helyett 1859 őszén felállott rendőr-minisztériumban csak a vezető személye változott. Magyarországon a diploma kibocsátása átalakította az egész közigazgatási és bírósági intézményrendszert, amennyiben az 1848. áprilisi törvények kibocsátása előtti intézményrendszer részleges visszaállítására került sor, Budán a főkormányzóság helyett helytartótanács, Bécsben pedig a szintén újra felállított magyar kancellária kezébe került a magyarországi közigazgatás és igazságszolgáltatás irányítása. Újjászerveződtek a megyei és városi önkormányzati testületek, a neoabszolutizmus hivatalnoki kara rendelkezési állományba került. Ugyanakkor a diploma a rendőri ügyeket továbbra is az összbirodalmi ügyek közé sorolta, így a magyarországi intézményi átalakulás a rendőr-igazgatóságokat és az akkor már csak két működő rendőrbiztosságot (Arad, Debrecen) nem érintette. Az előírások szerint hatáskörükben csak annyi változás történt, hogy az adott településen a rendfenntartás funkcióit átadták a megalakuló helyi városi tanácsok felügyelete alá tartozó városkapitányságoknak, de a sajtófelügyelet mint a „magasabb", azaz az államrendőrséghez tartozó feladat továbbra is a hatáskörükben maradt.

[11] (B. M.) [Ballagi Mór]: Visszapillantás. *Protestans Egyházi és Iskolai Lap*, 4. évf. 1. sz. 1861. jan. 6.

Régi szabályok új politikai környezetben

Sajtóirányítási dilemmák 1860–1861-ben

Az 1860. októberi diploma kibocsátása után a sajtóirányítás korábbi elvei és intézményei azonnal heves vita tárgyává váltak Magyarországon. A sajtófelügyeletet kezükben tartó császári rendőri hatóságok hivatalnokai heves össztűz alatt találták magukat.

Melyik hatóság mire jogosult?

A megalakult megyei és városi hatóságok sorra deklarálták, hogy nem a diploma, hanem az 1848-as áprilisi törvények alapján kívánják magukat megszervezni, ennek jegyében igényt tartanak 1848-as jogkörükre, s nem ismerik el a császári rendőri hatóságok illetékességét és működésük törvényességét. A diploma kibocsátása után a magyarországi kormányzati vezető posztokra került magyar konzervatívoknak, mindenekelőtt Vay Miklós báró magyar kancellárnak és a helytartótanács élén álló Mailáth György tárnokmesternek a véleménye is az volt, hogy az államrendőrségi funkciókat a helytartótanácson belül alakítandó rendőri ügyosztálynak kell átvennie, s maguk is a rendőri hatóságok feloszlatásához igyekeztek megszerezni az uralkodó, a bécsi politikusok, mindenekelőtt pedig Karl Mecséry báró rendőrminiszter támogatását – de mindhiába.[1] A bécsi döntéshozók úgy ítélték meg, nem mondhatnak le a birodalmi egység olyan szervezeti támaszáról, mint a rendőr-minisztérium vezetése alatt álló császári királyi állami rendőrség, s egyébként sem tekintették a magyar konzervatívokat a birodalmi egység megbízható híveinek.

Az államrendőrségi funkciók gyakorlásáról folyó vita és a mindennapi politikai kiszorítósdi természetesen érintette a sajtófelügyeletet is. 1861 tavaszán Rottenbiller

[1] A konfliktusokról összefoglalóan lásd Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon*. 4. köt. Budapest, é. n. [1937], Franklin-Társulat. 35–36.; Sashegyi Oszkár: Bevezetés. In *Az abszolutizmus kori levéltár*. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó. 84–89.; Deák Ágnes: Államrendőrség és besúgóhálózat Magyarországon egy rendszerváltás fordulatos hónapjaiban (1860–1861). *Századok*, 140. évf. (2006) 6. sz. 1551–1558.; uő: „A politika ne nyulj hozzám-virág volt". Sajtószabályozás a Schmerling-provizórium időszakában. *Századok*, 147. (2013) 3. sz. 626–634.

Lipót pesti főpolgármester a helytartótanácshoz eljuttatott beadványban tolmácsolta a városi közgyűlés tiltakozását a rendőr-igazgatóság szerintük önkényes sajtófelügyeleti eljárása ellen, s kérték „a fővárosi sajtóügy feletti felügyelést a császári rendőrség illetéktelen kezeiből kivenni s azt a haladéktalanul életbe léptetendő 1848ki sajtótörvények védelme alá helyezni".[2] Debrecen polgármestere egyenesen utasítást adott a városban működő nyomdáknak, hogy az 1852-es sajtószabályozás által előírt próbanyomatokat a sajtótermékek terjesztése előtt ne adják be a helyi rendőrbiztossághoz, majd júniusban a város vezetése hivatalos beadványban közölte a helytartótanáccsal, hogy a sajtóügy kezelését saját hatáskörükbe tartozónak tekintik. Mailáth viszont kijelentette, hogy mindaddig, amíg „legfelső helyről" (azaz az uralkodótól) vagy az országgyűlés részéről más intézkedés nem történik, a helytartótanács jogosult intézkedni a sajtóügyekben, s e rendelkezés úgy szól, hogy egyelőre fenn kell tartani a sajtófelügyelet korábbi gyakorlatát.[3] Ennek ellenére Pest város közgyűlése 1861. augusztus 3-án saját hatáskörben bizottmány felállítását határozta el az 1848. évi sajtótörvény életbe léptetésére, esküdtszékek felállítására.[4] A helytartótanács nem volt abban a pozícióban, hogy a megyei és városi vezető testületek tiltakozása dacára érvényesíteni tudja akaratát, hiszen a megyei, városi választott, ún. autonóm hatóságok az 1848-as eszmények jegyében a közigazgatás más területein is elszánt ellenállást tanúsítottak. Ha pedig valamelyik rendőrhatóság a próbanyomatok átvizsgálása után egy nyomtatványt lefoglalt az 1852-es sajtórendszabályra hivatkozva, a tiltakozás természetesen még hangosabb volt.[5]

De nemcsak az vált kérdésessé, milyen hatóság járhat el sajtófelügyeleti kérdésekben, hanem az is, hogy milyen rendelkezések alapján teheti azt. Az októberi diploma kibocsátása ugyanis alapvetően átalakította a magyarországi törvénykezést is. Az újonnan kinevezett országbíró, a szintén a konzervatív táborhoz tartozó, 1848 előtti magyar kancellár Apponyi György gróf vezetésével 1861. január–márciusban az ún. országbírói értekezlet dolgozta ki az új törvénykezés alapelveit és szervezeti vonalait. A résztvevők fő törekvése az volt, hogy az osztrák polgári és büntető törvénykönyv hatályon kívül helyezett rendelkezései helyett, ahol csak lehet, visszatérjenek az 1848

[2] Rottenbiller Lipót beadványa a helytartótanácshoz, Pest, 1861. márc. 9. MNL OL D 212 Abszolutizmus kori levéltár, Magyar kir. helytartótanács, XXII. Könyv- és színművizsgálati osztály, 10. kútfő (Kéziratok bírálata) 17. sz. A magyar nyelvű levéltári forrásokat modernizált helyesírással közlöm.

[3] Mecséry átirata Mailáthhoz, Bécs, 1861. ápr. 25. és Mailáth levélfogalmazványa Debrecen polgármesteréhez, Buda, 1861. júl. 23. MNL OL D 212 4. kútfő (Nyomdák, nyomtatott termékek) 35. sz.

[4] Feljegyzés a kancellária 1861. szept. 19-i 38. üléséről, MNL OL D 185 1861:675.

[5] A Temesváron megjelenő *Delejtű* című hetilapot például lefoglalta a helyi rendőr-igazgatóság, mivel újra közöltek egy a *Debreczeni Közlöny*ben megjelent írást Kossuthnak az ellene folyó angliai bankjegyperben készült „védvallomásá"-ról. A városi tanács határozott hangon tiltakozott: „az itt létezett s hazánk alkotmányos törvényeit 12 évig tiprotta cs. k. közigazgatósági hatóságok már rég megszüntetvék, s minthogy e szabad királyi város autonóm köztörvényhatósága a hazai s nevezetesen az 1848iki törvények alapján már a múlt hó első felében helyreállván a rendőrség minden ágazatának s így a sajtó feletti ellenőrködésnek gyakorlatát is már átvette..." Temesvár közgyűlésének levele a helytartótanácshoz, Temesvár, 1861. ápr. 9. és aktafeljegyzés, Buda, 1861. ápr. 29. MNL OL D 212 11. kútfő (Hírlapok) 133. sz. A helytartótanács a lap lefoglalását érvénytelenítette.

előtti magyar joghagyományokhoz. Az értekezleten született „ideiglenes törvénykezési szabályokat" az 1861. évi magyar országgyűlés megerősítette (de részletesen nem tárgyalta), s az uralkodó is elfogadta, törvényerőre azonban a megoldatlan államjogi helyzet miatt nem emelkedhettek. Ennek ellenére szokásjogi alapon az elkövetkező években a magyarországi törvénykezés alapjául szolgáltak. Az új bírósági szervezet az 1848 áprilisa előtti bírósági szervezet alapvonalait követte, az egyik legfontosabb változás az 1850-es években felállított államügyészségek feloszlatása volt. Az országbírói értekezlet javaslatai nem szóltak a sajtószabályozásról, így nem volt világos, hogy a törvénykezési szabályok módosulása mennyiben érinti a sajtóirányításra vonatkozó előírásokat, ugyanakkor a tanácskozások folyamán az egyik alválasztmány, melynek Deák Ferenc is tagja volt, letette a voksát a sajtópátens érvénytelenítése és az 1848. évi szabályozás érvényesítése mellett.[6] Nem előzmények nélkül, hiszen a kor egyik vezető újságíró tekintélye, a Bécsben élő, de elsősorban a Deák Ferenc nézetei szócsövének számító *Pesti Napló* vezércikkírójaként közismert Falk Miksa már 1860. november elején erre szólított fel, Pest megye pedig feliratban kérte ugyanezt Vay kancellártól.[7]

Ráadásul az igen turbulens általános politikai légkör elbizonytalanította a rendőri hatóságokat – a sajtófelügyelet területén is. A konzervatív politikusok nem tudták a magyar politikai közvéleményt felsorakoztatni az októberi diploma koncepciója mögé, hiába remélték, hogy legalább kiindulópontként az elfogadhatónak minősül. Ehelyett már 1860 őszétől leplezetlen ellenzéki kritika jellemezte a magyarországi politikai nyilvánosságot, ami csak erősödött az országgyűlés 1861. április eleji megnyitása után. Másrészt elmosódott a határ a politikai tartalmú és a többi lap között, akár irodalmi lapok is át-átrándultak a politikai térre, miközben a politikai sajtó nagy része egyértelműen és szókimondóan támogatta az 1848. évi áprilisi törvényekhez való ragaszkodás politikáját, az összbirodalmi egység elutasítását. A rendőrhatóságok hol mertek, hol nem mertek fellépni ellenük egy-egy újságszám vagy külön nyomtatvány lefoglalásával, illetve pénzbírság kiszabásával. Mailáth ekképp jellemezte a rendőri hatóságok következetlen eljárását: „...minden szabadabb gondolatnyilvánításban kormányfelforgató törekvést gyanítva, gyakran a magukban ártalmatlan vagy csekély jelentőségű cikkeket is elnyomják, s azáltal a kormányelleni bizalmatlanságot s magok iránti ellenszenvet csak föllebb fokozzák, vagy pedig most már részint bizonytalanná vált állásuk, részint az ellenük fordult közvélemény által megfélemlítve, főképp ott, hol csak egyes biztosok működnek, még a kézzelfogható túlcsapongások ellen föllépni

[6] Ráth György: *Az országbirói értekezlet a törvénykezés tárgyában.* 1. köt. Pest, 1861, Landerer és Heckenast. 192–193., 85–86.; lásd Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon.* 3. köt. Budapest, [1932], Franklin-Társulat. 187–189., 364.; Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszútján 1860–61.* Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó. 319–326.

[7] (Fk.): Pest, október 31. *PN,* 11. évf. 254–3219. sz. 1860. november 1.; Pest megye feliratát közli: Kecskeméthy Aurel: *Vázlatok egy év történetéből.* Pest, 1862, Emich. 26. Vö. Szabad: *Forradalom és kiegyezés válaszútján...* i. m. 87.

sem merészkednek..."[8] A helytartótanács inkább igyekezett kerülni a konfliktusokat s csak a legritkábban jóváhagyni az erőteljesebb rendőri intézkedéseket.[9]

A helytartótanács hivatalnokainak leginkább az új lapengedélyek kiadása biztosíthatott közvetlen befolyást a sajtó terén, hiszen a helytartótanács „örökölte" a korábban a helytartóság (főkormányzóság) által gyakorolt jogköröket. A pest-budai rendőr-igazgatóság élén 1860 őszétől álló Joseph Worafka – az igazgatóság korábbi beosztott hivatalnoka – törekvései világosan arra irányultak, hogy korlátozzák az új kiadványok számát, mindenekelőtt a politikai és a politikai szempontból fontosnak számító és ekkoriban rendkívül népszerű élclapokét. Ahogy egy képes hetilapra benyújtott kérelem kapcsán kifejtette: tapasztalatai szerint a konkurencia arra sarkallja a kiadókat és szerkesztőket, hogy igyekezzenek a versenytársakat a szélsőségek vonatkozásában túllicitálni, ami semmiképpen sem áll a kormányzat érdekében. A lapalapítási kérelmekről Worafka javaslattétele nyomán a politikai lapokat illetően a kancellár, más lapok esetén a tárnokmester mondta ki a végső szót. Elutasító előterjesztéseiben a rendőrigazgató a legkülönbözőbb érveket használta fel: politikai fenntartásokat, a szerkesztő nem megfelelő képzettségét, a már meglévő hasonló jellegű lapok nagy számát, pusztán anyagi érdekeltség feltételezését.[10]

A helytartótanács, illetve a kancellária állásfoglalásaiban nem könnyű határozott elvek követését tetten érni. Számos esetben elfogadták a rendőrigazgató álláspontját, elsősorban persze politikai orgánumok lehetséges hatásának megítélésében, s ha a kérelmező kifejezetten politikailag megbízhatatlan személynek számított, megtagadták a lapengedélyt. Így járt például Ormódy Bertalan, aki *Ifjúsági Lapok* címmel gyerekeknek szánt irodalmi lapot készült kiadni, de miután előző munkáját 1860 szeptemberében *(Magyar hon ébredése)* kormányellenes jellege miatt lefoglalták, s majd csak novemberben szabadították fel, nem látták biztosítottnak „a felfogásbeli helyesség garanciáját".[11] Worafka szintén politikai érdekekre hivatkozva javasolta elutasítani a szerkesztőként már jó nevű Pompéry János új lapalapítási kérelmét, mondván, Pompéry a *Magyarország* című politikai napilap szerkesztőjeként is gyakran a megengedhetőség határáig kalandozik, másrészt amúgy is sok a fővárosban a politikai lap, nem kívánatos a számuk növelése. A kancellária azután nem engedélyezte a lapalapítást.[12] Egy más alkalommal Worafka a megfelelő tudományos előképzettség

[8] Mailáth jelentésfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1861. máj. 4. MNL OL D 212 11. kútfő 150a. sz.

[9] Worafka például jelentette 1860. október végén, hogy Bulyovszky Gyula *Nefelejts* című irodalmi lapjában közölt egy Garibaldi nápolyi fogadtatására vonatkozó politikai hírt, s a rendőr-igazgatóság 50 forint büntetést szabott ki, ám a helytartótanács elengedte végül a bírságot arra hivatkozva, hogy a szerkesztő a cikket „mint nevezetes napi eseményt" vette fel a lapba, s nem mutatható ki, hogy a lap előzetes programját „konokul átlépni törekedett volna". Worafka jelentése a helytartótanácshoz, Pest, 1860. okt. 25. és Mailáth levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1861. márc. 2. MNL OL D 212 11. kútfő 44. sz.

[10] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. jún. 15. MNL OL D 212 11. kútfő 215. sz.

[11] Worafka jelentése a helytartótanás elnökségéhez, Pest, 1861. márc. 7. MNL OL D 212 11. kútfő 72. sz.

[12] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. márc. 18., Szögyény László alkancellár levele a helytartótanácshoz, Bécs, 1861. ápr. 6. MNL OL D 212 11. kútfő 184. sz.; ugyanerre a sorsra jutott

hiányára hivatkozva javasolta elutasítani Kertész József, a félhivatalos napilap, a *Sürgöny* expeditorának (korábban nyomdásztanonc, korrektor) beadványát egy *Paprika Jancsi* című német nyelvű élclap saját szerkesztésű kiadására. Mint írta, a vállalkozás „tisztán spekuláció, amelyben nem az olvasó közönség szellemi haszna, hanem annak anyagi kihasználása céloztatik". Mailáth is az elutasítás mellett döntött.[13]

Jó néhány esetben ellenben, nem politikai lapokról lévén szó, Mailáth Worafka elutasító véleménye ellenére is jóváhagyta a lapkiadói engedélyt. 1861 márciusában például Poldini Ede és Noséda Gyula könyvnyomda-tulajdonosoknak egy *Fekete Leves* című „humoristico-satyricus" hetilapra Bús Vitéz (azaz Matkovits Pál) szerkesztésében, pedig Worafka korábban már kétszer elutasította a beadványt. Bár politikai kifogások (egyelőre) nem merültek fel, Matkovits 1858-ban megjelent *Szellemi Confortable* című munkája alapján kijelentette, a reménybeli szerkesztő hajlamos a kevésbé esztétikus, „sikamlós" közleményekre.[14] Ugyanígy engedélyezte Mailáth Worafka véleménye ellenére a Wodianer Fülöp által Beck Vilmos szerkesztése mellett indított német nyelvű *Laczikonyha* című élclapot is 1861 nyarán.[15] Nem tulajdonított súlyt Worafka érvelésének, hogy csak az anyagi haszonszerzés a cél, Emich Gusztáv kérelme esetén sem, aki *Kárpátoktól Ádriáig* címmel egy képes hetilapra kért engedélyt Szokoly Viktor szerkesztésében, pedig a rendőrigazgató Szokolyról is igencsak kedvezőtlen véleményt mellékelt, mint olyan személyről, aki nem tud mértéket tartani, vagy talán nem is akar.[16]

Néhány esetben még a feloszlatott helytartóság által kezdeményezett ügyeket kellett valamilyen módon lezárnia a helytartótanácsnak, mivel korábban még bírósági felmentés esetén is közigazgatási határozattal fenntartható volt a bírósági eljárás előtt elrendelt rendőri lefoglalás. A *Hölgyfutár* című irodalmi lap 1860. január 31-i 13. számában megjelent cikk miatt indult például eljárás Tóth Kálmán szerkesztő ellen, azt azonban tényálladék hiányában megszüntette a pesti országos törvényszék; ugyanez történt a március 6-i 28. számban megjelent írás esetében is. Worafka azonban arra hivatkozott, hogy a 13. számban a lap ugyan közölte a lap hivatalos megintését (ahogy arra a sajtórendtartás kötelezte is a lapokat), ám megengedhetetlen módon szidalmazta a megintő hatóságot, a 28. számban pedig felhívták a zsidókat, hogy minden nem magyar tanárt, nevelőt, kerüljenek, kérőként is utasítsák el, s ezzel vétettek a szerkesztők a nemzetiségek elleni gyűlöletszítás tilalma ellen. Ezért javasolta, hogy a lefoglalást tartsák érvényben, s ezt a helytartótanács végül jóváhagyta.[17] Egy másik esetben viszont hiába indítványozta ugyanezt, a helytartótanács a Ballagi

---

Horarik János lapkiadási kérelme 1861 nyarán. MNL OL D 191 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, elnöki iratok 9881.IV.B.1862.

[13] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. máj. 2. MNL OL D 212 11. kútfő 161. sz.

[14] Idősb Poldini és Noséda Gyula beadványa a helytartótanácshoz, Pest, 1861. febr. 27. és Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. márc. 20. MNL OL D 212 11. kútfő 90. sz.

[15] Helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1861. júl. 1. MNL OL D 212 11. kútfő 226. sz.

[16] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. jún. 15. MNL OL D 212 11. kútfő 215. sz.

[17] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. febr. 24. MNL OL D 212 11. kútfő 53. sz.

Mór szerkesztőt felmentő bírósági ítélet után elrendelte a *Protestans Egyházi és Iskolai Lap* 1860. január 5-i elkobzott számának visszaadását, annál is inkább, mivel a lap 1861. január 6-i száma egyébként is idézte azt az írást, ami miatt egy évvel korábban sor került a lefoglalásra.[18]

Néhány esetben történtek újabb lefoglalások is, bár a helytartótanács láthatólag nem szívesen adta hozzájárulását az efféléhez. 1860 vége, illetve 1861 eleje táján például Mailáth Kemény Zsigmonddal, a *Pesti Napló* szerkesztőjével tárgyalta meg, hogy a „kormány" kénytelen Falk Miksa két cikke miatt fellépni a *Pesti Napló* ellen, mit is kellene csinálniuk. Kemény nem kis cinizmussal pörbefogást ajánlott (bár maga nem kívánja a népszerűség egész terhét nyakába venni), vagy megintést (ami persze szintén „megbotránykoztatná a közönséget"), „Tanácsolj mást hát", hangzott Mailáth tanácstalan válasza, mire Kemény kérlelhetetlenül: „Nem tudok mást tanácsolni: feleltem." Nem csoda, hogy a tárnokmester az elkenés és halogatás taktikáját követte, ahol és amíg csak lehetett. Leginkább abban bízott, hogy szubvenciókkal a háttérből lehet majd hatni a sajtóra: „pénz és ismét pénz, mert enélkül hatni e nemzedékre nem lehet".[19]

S a kötélhúzás a rendőr-igazgatóságok és a helytartótanács között korántsem korlátozódott verbális alkotásokra. 1861 áprilisában például Worafka egy *Garibaldi-Induló és Notája* című kottát akart betiltani Garibaldi képével. A helytartótanácsi szakvélemény viszont úgy szólt, hogy nincs ok fellépni a csak „népdalokból összeállított jelentéktelen indulónak" kiadása ellen. Ugyanúgy engedélyezték a *Kossuth és Klapka indulók* című munkát, amely egy 1852-ben megjelent mű négykezes átirata volt, de Worafka azonnal le akarta foglalni.[20]

Az Üstökös 1861. évi 5. és 8. számát azonban sikeresen lefoglalta Worafka „sajtórendészeti szempontból kifogásolható tartalom, valamint a szláv és német elem elleni kirohanások" miatt.[21] Alkalmanként egyáltalán nem csak politikai tárgyú írások kerültek erre a sorsra. II. Rákóczi Ferenc alakja láthatólag neuralgikus pontnak számított, egyrészt mint a Habsburg hatalom ellen lázadt vezéré, másrészt pedig mint – ahogy néhány magyar kiadvány nevezte – „utolsó honi fejedelem"-é. Amikor például Ráth Mór kiadta a *II Rakóczy Ferencz és nevezetesebb kortársainak némely kiadatlan eredeti leveleik* című kiadványt, s azt Worafka lefoglalta 1861 májusában, a helytartótanácsi álláspont az volt, hogy mint történeti mű kiadása ellen, „rendes

[18] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. márc. 28., levélfogalmazvány a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1861. ápr. 13. MNL OL D 212 11. kútfő 114. sz.

[19] Kemény Zsigmond levele Falk Miksához, [Pest, 1860 vége – 1861 eleje]. In *Kemény Zsigmond levelezése*. S. a. r. Pintér Borbála. Budapest, 2007, Balassi Kiadó – ELTE. 341.; Mailáth levele Szőgyény Lászlóhoz, Pest, 1860. nov. 29. In *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékirata*. Kiadja fia. 3. köt. Budapest, 1913, Hornyánszky Viktor.

[20] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. ápr. 5., helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1861. ápr. 17. MNL OL D 212 5. kútfő 2. sz.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, ápr. 5., helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1861. máj. 7. Uo. 5. kútfő 4. sz.

[21] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 17. MNL OL D 191 17.IV.B.1865. „Hírlapok jellegezése" címmel gyűjtőakta.

körülmények közt" nem lehetne ellenvetés, de „a jelen kivételes viszonyok között" a megjelenés nem kívánatos.[22]

Mindennek ellenére Kemény Zsigmond 1861. február elején elismerően szólt a sajtóviszonyokról (ami persze Bécsben nem könnyítette meg a magyar konzervatívok helyzetét): A sajtó „szabadabban mozog, mint Belgiumon és Szárdinián kivül a száraz-európában akárhol".[23]

1861. április végén az uralkodó türelme elfogyott, utasította Vay kancellárt, hogy a helytartótanács a magyarországi sajtóban tapasztalható „rakoncátlanságok"-nak „a sajtórendeletben kijelölt eszközökkel, s különösen a szerkesztőknek előleges figyelmeztetésével" vessen véget, mivel „a forradalmi események és férfiak leplezetlen magasztalásai a különben is ingerült közhangulatnak még nagyobb felzaklatását, minden tekintélynek lerontását, a létező rend fennállása iránti bizalmatlanságnak fokozatos nevelését és így az eszmezavarnak folytonos táplálását" eredményezik. Ha pedig ez nem járna sikerrel, egyes lapszámok lefoglalásával, sőt az illető lapnak ideiglenes vagy végleges felfüggesztésével" válaszoljon.[24] Vay természetesen engedelmeskedett, ugyanakkor igyekezett a rendőri hatóságokat Mailáthon keresztül óvatosságra is inteni, hogy „a sajtórendtartásban kijelölt eszközök tapintatos alkalmazásával felelős kötelességükhez képest szigorúan ugyan, de a jelen körülmények kellő figyelembe vételével, óvatosan" járjanak el. Másfelől felhasználta az alkalmat arra, hogy újra érveljen a rendőrhatóságok feloszlatása mellett, s a tüneti kezelés helyett megoldásként kérje, hogy az uralkodó ruházza át a sajtóügyek teljes vitelét a helytartótanácsra.[25] Az uralkodó viszont (talán egyben válaszként is) személyesen adta át Szőgyény László alkancellárnak a *Győri Közlöny* egy számát, s „egyenesen megparancsolta", hogy Mailáth tegyen végre határozott intézkedéseket. A lapban a Helyén keressük a bajt címmel megjelent írásban ugyanis a szerkesztő, Szilvásy Márton, ahogy az alkancellár fogalmazott, „az osztrák birodalom s Magyarországnak azzali törvényes kapcsolata ellen a legindulatosb s legellenségesb szellemben" szólt. Ám mind a pesti, mind pedig a soproni rendőr-igazgatóság illetéktelennek minősítette magát, mondván, a sajtófelügyelet ez esetben a területileg illetékes közigazgatási vezető, azaz a városi polgármester feladata. Ezután Mailáth figyelmeztette a polgármestert a szigorúbb felügyeletre, s hogy ne tűrjék az eredeti programjában minden politikai kérdést kizáró lap politizálását.[26] Június-

[22] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. máj. 11., helytartótanácsi feljegyzés, 1861. jún. 12. MNL OL D 212 4. kútfő 56. sz.

[23] Kemény Zsigmond: Pest, február 4. *PN*, 12. évf. 29-3295. sz. 1861. febr. 5.

[24] Vay leirata Mailáthhoz, Bécs, 1861. ápr. 27. MNL OL D 212 11. kútfő 150a sz.; vö. *Emléklapok vajai Báró Vay Miklós életéből.* Lévay József bevezetésével. Budapest, 1899, Franklin-Társulat. 384.; *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai…* i. m. 73–74.; Berzeviczy: *Az absolutismus kora Magyarországon…* i. m. III. 237–238.

[25] Vay jelentésfogalmazványa az uralkodóhoz, Buda, 1861. máj. 4. és Mailáth levélfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1861. máj. 4. MNL OL D 212 11. kútfő 150a sz.

[26] Szőgyény levele Mailáthhoz, Bécs, 1861. máj. 7., Mailáth levélfogalmazványa Győr polgármesteréhez, Buda, 1861. jún. 19. MNL OL D 212 11. kútfő 385. sz.; vö. Szabad: *Forradalom és kiegyezés válaszútján…* i. m. 460–461.

ban az uralkodó a *Preßburger Zeitung* és a *Pester Lloyd* egy-egy számát kifogásolta, s utasította Vayt, hogy mivel a két lapban egy idő óta olyan cikkek jelennek meg, melyek „epés kifakadásokkal eltelve, a kormányt és annak tisztviselőit gúny tárgyaul tűzvén ki, inkább a szándékos rágalom, mint a szabad vitatkozás és a sajtószabadság józan gyakorlatának bélyegét viselik magukon", a helytartótanács „komolyan figyelmeztesse" a két szerkesztőt.[27]

Külön dilemmát jelentett a konzervatív vezetők számára, hogy az országgyűlés esetleges felségsértő határozatainak nyilvánosságra hozatalát a sajtóban tudják-e és akarják-e korlátozni. Vay felszólította Mailáthot, hogy amennyiben Ferenc József uralkodói jogának törvényességét kétségbe vonó országgyűlési határozat születne, vagy az adózás megtagadásáról fogadnának el határozatot, annak megjelenését minden eszközzel akadályozza meg. Mailáth azonban „megdöbbenve" „alkotmányos elveibe" ütközőnek minősített egy ilyen rendeletet, s kérte felmenteni magát e kötelezettség alól: „De hogyan lehessen egy Őfelsége által egybehítt, törvényszerüen alakult országgyűléstől megtagadni azon jogot, miszerint hozott határozatait sajtó alá vonássa – ezt végre elmémmel felfogni nem birom."[28] A sajtóban az író Dobsa Lajos felszólalt a sajtóellenőrzési gyakorlat és -szabályozás ellenében; az országgyűlésen Csengery Antal, Deák Ferenc közeli munkatársa bírálta a szabad sajtó hiányát. Ballagi Mór pedig június végén indítványozta egy bizottmány megválasztását, mely készítsen előterjesztést arról, hogyan lehet a sajtóügyet „törvénytelen helyzetéből kiszabaditani". Az indítványt helyeslés követte, de végül a bizottmány megválasztására már nem került sor.[29]

A nagyobb sajtóbotrányt mindenesetre sikerült elkerülni, kormányzati erődemonstrációra nem került sor, de a helyzet nem javult, sőt talán tovább éleződött a nyári hónapokban. Időközben a magyar konzervatívok (Apponyi kivételével) leköszöntek posztjaikról, de a kancellári székben Vayt követő Forgách Antal gróf sem tudott ezekben a hónapokban úrrá lenni a helyzeten. A birodalmi vezetés egyre több tagja emelt szót egy-egy cikk vagy kiadvány ellen. Mecséry például 1861. augusztus elején intézkedésre kérte Forgáchot, hogy a magyar sajtóban ne jelenhessenek meg további közlemények a magyar politikai emigráció tagjainak tollából, s nyilvánvalóan nem véletlenül arról érdeklődött, hogy az uralkodó által elfogadott országbírói érte-

[27] A *Preßburger Zeitung* 132. száma Nógrád megyének az alsóházhoz intézett kérelmét közölte kivonatban, a *Pester Lloyd* 136. száma pedig a Pest városi képviselő-testület beadványát az alsóházhoz az adók ügyében. Vay irata az uralkodó meghagyásából a helytartótanácshoz, Bécs, 1861. jún. 25. MNL OL D 212 11. kútfő 285. sz.

[28] Vay leirata Mailáthoz, Bécs, 1861. máj. 2., Mailáth levélfogalmazványa Vayhoz, Buda, 1861. máj. 6. MNL OL D 191 4684.III.1861.

[29] Dobsa Lajos nyilatkozata, Pest, 1861. máj. 20. PN, 12. évf. 118-3384. sz. 1861. máj. 24; Csengery Antal képviselőházi beszéde, 1861. máj. 31. In *Az 1861-ik év April 2-án Pesten egybegyült országgyülés képviselőházának naplója.* Szerk. Hajnik Károly. Pest, 1861, Landerer és Heckenast. 1. köt. 351–354. Vö. Szabad: *Forradalom és kiegyezés válaszútján*... i. m. 482.

Gróf Forgách Antal

kezleti határozatok tartalmaznak-e a sajtóra vonatkozó előírásokat.[30] Anton Schmerling lovag államminiszter, aki a birodalom Lajtán túli tartományaiban felügyelte a sajtóügyeket, alkalmanként szintén nemtetszésének adott hangot.[31]

A legaktívabb azonban Johann Coronini-Cronberg gróf táborszernagy, magyarországi hadparancsnok volt, aki például 1861. július végén egy a *Pester Lloyd*ban megjelent cikk ellen követelt hatósági eljárást, mivel az szerinte a hadsereg elleni nyílt támadást tartalmazott.[32] Augusztus második felében a *Magyarország*, illetve a *Magyar Sajtó* két cikkét kifogásolta, melyek az 1860 őszén eltávolított császári sasos címerek középületekre való visszahelyezését kommentálták meglehetősen vitriolosan. A *Magyar Sajtó* 191. számának inkriminált kijelentése a következő volt: „... ott kelle a pénzügy igazgatoság lakházán, az éjjel föltett két fejü sast néznünk s pedig – becsületére válik tulajdonosának – távolléte alatt igen jól tartották, meghizni kegyeskedett, körmei pedig oly nagyok és hosszuk lönek miként senki nem tagadhatja meg tőle jelenleg, hogy bizony hü képe, az országszerte folyamatban levő adó-harácsnak; – könnyen elhihető, hogy csak a véres verejtékkel szerzett, a néptől elszedett fillérek árán hizott meg, de ám legyen, hogy tartsa magát jól míg telik." Coronini kijelentette, a cikkek kimerítették a „felségsértés" bűntettét, s indítsanak eljárást a szerkesztők ellen.[33] 1861 szeptemberében a pozsonyi katonai helyőrségparancsnok nyomán tudatta, hogy a város kirakataiban a Bécsben birodalmi parlamentnek szánt birodalmi tanács

[30] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. aug. 8. MNL OL D 189 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, általános iratok 11 326.VII.1861.

[31] 1861. október elején például átiratban fejtegette a magyarországi sajtó egyes „lázító" megnyilvánulásait, megnevezve egyes lapokat *(Trombita, Alföld, Az Üstökös)* és cikkeket, s határozott fellépést kért Forgáchtól. Schmerling átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. okt. 1. MNL OL D 185 1861:707.

[32] A kifogásolt cikk a honvéd hadseregnek az osztrák hadsereg ellen elért katonai sikereit villantotta fel: „Man sieht da ein gutes Muster der Nation welche die österreichische Weißjacken aus dem Lande gejagt hat, und sie gewiß ferne gehalten haben würde, hätte Rußland nicht intervenirt." August Franz Degenfeld-Schonburg gróf hadügyminiszter átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. júl. 25. és Forgách levélfogalmazványa Mailáthhoz, Bécs, 1861. júl. 26. MNL OL D 185 1861:600. (Degenfeld Coronini tiltakozását közvetítette.)

[33] Coronini átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. aug. 20. MNL OL D 212 11. kútfő 388. sz. Vö. Pruzsinszky: *Halhatatlan cenzúra*... i. m. 140.; D. Növék: Halzl kormánybiztos müködése Nyitrán. *Magyar Sajtó*, 7. évf. 191. sz. 1861. aug. 20.; vö. Belföldi szemle c. rovat. *Magyarország*, 1. évf. 193. sz. 1861. aug. 20.

több tagjáról gúnyolódó torzképek láthatók, s követelte, a helytartótanács intézkedjen Pozsonyban és Pesten is azok eltávolításáról. November elején a Debrecenben Mészáros Károly szerkesztésében megjelenő *Dongó* című élclap szigorú felelősségre vonását követelte a csendőrség „rágalmazás"-a miatt.[34] Alkalmanként a helyi katonai parancsnokságok is felléptek saját hatáskörben sajtórendészeti ügyekben. Kassa polgármestere például az ellen emelt panaszt 1861. szeptember végén, hogy a városban egy ködképmutatványos tartott előadásokat hatósági engedéllyel, de a helyőrségparancsnok segédje megtiltotta neki az olasz szabadsághős Giuseppe Garibaldi képének mutatását, pedig, teszik hozzá, ez a kép országszerte megtekinthető a könyvkereskedések kirakataiban és megvásárolható. A helytartótanács is úgy látta, a katonai parancsnok túllépett hatáskörén.[35]

Worafka maga sem volt elégedett beosztott hivatalnokainak sajtófelügyeleti működésével, már augusztusban meghagyta nekik, hogy minden olyan közlemény esetén, amelyek „Őfelségét, a legmagasabb dinasztiát, a koronázási ékszereket, a császári katonaságot és a nemzetiségi viszonyokat" érintik, s a legkisebb kétség is felmerül, hogyan kell dönteni, azonnal jelentsék, s majd ő dönt.[36] Hogy hogyan vélekedtek a beosztottjai, megvilágítja a Coronini által augusztusban kifogásolt két újságcikk átengedése miatt felelősségre vont két rendőrhivatalnok védekezése. Kürthy Károly tollnok a *Magyar Sajtó* cikke kapcsán elmondta: a sasok eltávolítását egy évvel ezelőtt megírta az egész sajtó, a mostani nyitrai cikk egyszerűen viccet csinált ebből, egyébként is augusztus 20-án éjjel 12 és fél 2 között három nagy politikai újságot kellett ellenőriznie, ezért arra nem volt lehetőség, hogy mindegyiket aprólékosan mérlegelje. Somogyi József írnok pedig, aki a *Magyarország* 193. számát ellenőrizte, a leterheltség említése mellett (egy óra alatt kellett két lapot ellenőriznie) úgy nyilatkozott, hogy a cikk hangneme nem ütött el a sajtó általános hangvételétől, másrészt nem tudta megítélni a benne foglalt állítások valóságtartalmát, mert szerinte, ha az információk helytállók, nem indokolható a lefoglalás.[37] Jól látható tehát, hogy a sajtóellenőrzésben részt vevő valamennyi szereplő: az ellenőrzést végző rendőrhivatalnokoktól kezdve a rendőrigazgatón keresztül a helytartótanácsosokig mindenki úgy érezte, bizonytalan terepen kénytelen járni.

[34] Coronini átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. szept. 24. MNL OL D 212 3. kútfő (Röpiratok, képek, dalok) 68. sz.; Coronini átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. nov. 11. MNL OL D 191 6550.IV.B.1865. Vö. Pruzsinszky: *Halhatatlan cenzúra*... i. m. 138–139.

[35] Kassa polgármesterének irata Károlyi Lászlóhoz, a helytartótanács helyettes elnökéhez, Kassa, 1861. szept. 28. MNL OL D 212 3. kútfő 62. sz.

[36] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. aug. 26. MNL OL D 212 11. kútfő 388. sz.

[37] Kürthy Károly irata a pesti rendőr-igazgatósághoz, Pest, 1861. aug. 24. és Somogyi József irata a pesti rendőr-igazgatósághoz, Pest, 1861. aug. 24. MNL OL D 212 11. kútfő 388. sz.

Milyen szabályozás van érvényben?

A magyarországi vezetők egyáltalán nem voltak könnyű helyzetben. A dilemmákat jól szemlélteti a felségsértési és hűtlenségi ügyekben folytatott törvényszéki vizsgálatokat indítványozni hivatott királyi jogügyigazgatónak (királyi ügyek igazgatójának), Fluck Edének a jelentése a Coronini által a császári sasos címerrel kapcsolatban kifogásolt két újságcikkről. Kifejtette, hogy mivel az osztrák büntető törvénykönyv hatályát veszítette Magyarországon, a tényálladék megállapításához csakis az érvényben lévő magyarországi törvényeket lehet alkalmazni. A felségsértésre pedig összesen négy törvényhely vonatkozhat: Szent István második törvénykönyvének 51. fejezete, Könyves Kálmán második törvénykönyvének hatodik fejezete, valamint Werbőczy István Hármaskönyve első része 14. paragrafusa, továbbá az 1848:18. törvénycikk 7. paragrafusa,[38] de ez utóbbi érvényét, az 1848 áprilisában született többi törvénycikkhez hasonlóan, az uralkodónak az országgyűlés megnyitása alkalmával április 2-án kihirdetett legfelsőbb irata országgyűlési módosítás nélkül nem ismerte el. Az első három alapján azonban a kifogásolt cikkek nem merítik ki a felségsértést, s azokra nem lehet alapozni egy esetleges vádemelést: „...törvényeink szerint felségsértés csupán a Felség személye ellen és annak sérthetetlensége, úgy a királyi örökösödés elleni izgatás által követhető el, a kérdés alá vett két cikkben pedig Ő cs. kir. Felsége magas személye nem is érintetik, és így azokban a felségsértésnek tényálladékát feltalálni nem lehet."[39] Az érvényben lévőnek tekinthető magyarországi jogi szabályozást szintén jól ismerő Károlyi László, a helytartótanács helyettes elnöke is úgy nyilatkozott a *Lloyd* említett cikke kapcsán, hogy bár az írás „érzékenyen sértő", de a bűnvádi eljárás vélhetően felmentéssel végződne, ezért nem támogatta eljárás indítását.[40]

Nem csoda, ha Fluck Ede óvatosan foglalt állást, s nem talált kellő jogalapot büntetőeljárás megindításához. Szent István 2. törvénykönyve 51. fejezete („A király és ország ellen való pártütésről") szerint: Ha valaki pártot üt a király vagy ország ellen, annak a templom ne adjon oltalmat. Ha valaki „akármi módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkísérli azt, avagy a kísértővel tudva egyetért, legyen átok rajta és foszszák meg a hívekkel való minden közösségtől". Vagy ha valakinek efféléről tudomása van, de bizonyságot nem tesz róla, ugyanaz legyen a büntetése. Kálmán 2. törvénykönyve 6. fejezete („A hűtelenség szégyenvallásáról") a következőt tartalmazta: „...ha valaki akármi módon a király élete vagy méltósága ellen esküszik össze, vagy megkisérti azt, avagy a kisértővel tudva egyetért, legyen

[38] „Ki a felség személyének sérthetlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rende ellen kikel, avagy a királynak magas személye ellen sértést követ el, hat évig terjedhető fogsággal, és 3000 forintig emelkedhető pénzbirsággal büntettetik." *1847/8-ik évi országgyülési Törvényczikkek. Nyomatott ministerelnöki rendeletnél fogva a k. kir. megerösitést nyert eredeti kézirat után.* Pozsonyban az országgyülési iratok kiadó-hivatalában. Pesten, 1848, Landerer és Heckenastnál. (Reprint, 1988.) 53.

[39] Fluck jelentése a helytartótanácshoz, Pest, 1861. aug. 25. MNL OL D 212 11. kútfő 388. sz.

[40] Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. júl. 30. MNL OL D 185 1861:659.

átok rajta és foszszák meg a hivekkel való minden közösségtől. Hogy ha valakinek valami efféléről tudomása vagyon, és noha bizonyságot tehetne róla, meg nem jelenti, ugyanazon büntetés szálljon reá."[41] Werbőczy I. rész 14. címe („A hűtlenség vétkének eseteiről") pedig így szólt: Hűtlenség esetén a király bárkinek fekvő jószágait még életében törvényesen és szabadon adományozhatja annak, akinek akarja. Felségsértésnek minősül, ha „valaki fejedelmünk személyére szentségtelen kezet vet, vagy fegyverrel avagy méreggel élete ellen tör, vagy azok közé a falak közé vagy abba a házba, a hol a fejedelem maga tartózkodik, hatalmasúl beront"; ha „valaki nyilván az alkotmány, a király és korona közhatalma ellen támad és ellene szegül" (de ha ez „jogos önvédelemből" történik, az nem hűtlenségi vétek); ha valaki hamis okmányt készít s azt bíróság előtt nyilvánosan használja, hamis pecsétet használ, hamis pénzt ver és használ; ha „atyafiaikat" vagy vérrokonaikat a negyedik ízen belül meggyilkolják vagy megsebesítik; az atya-, feleség- és férjgyilkosok; azok, akik nőrokonaikat negyedik ízen belül megszeplősítik, kik mostoha anyjukon erőszakot vesznek, akik vérfertőzők; a faluk és majorok nyilvános gyújtogatói; „a kik az ország belállapotának felforgatására idegen dúlókat vagy zsoldosokat hoznak be"; akik közoltalmat vagy szabad menedéket biztosító levelet sértenek meg nyilvános elmarasztalás esetében; akik saját uruk várait elárulják; bármely hazafiú várait, kastélyait vagy más erősségeit ostrommal beveszik, elfoglalják vagy alattomban kezükre kerítik, s nyilván elmarasztalva vannak; az ország rendes bíráit és helyetteseit megölik, megverik vagy megsebesítik; perben álló felet megölnek, miközben azok a királyhoz vagy az illető törvénykezési helyre utaznak perfolytatás végett, vagy az országgyűlésre utazó követet megölnek; akik a királyi embereket, a káptalan és konvent kiküldötteit, midőn hivatalukban eljárnak, megölik, megsebesítik vagy megverik; a nyilvános eretnekek, akik valamely „kárhoztatott vallásfelekezethez" csatlakoznak; a testcsonkítók, szemkivájók, kivéve a bánokat, vajdákat és véghelyek más tisztviselőit; az ország végvárainak feladói; akik a törököknek és más hitetleneknek, tudniillik „az országra agyarkodóknak és ellenségeinek fegyvert vagy élelmet szolgáltatnak"; akik olyanokat háborgatnak, fosztogatnak, letartóztatnak, akik „kárhoztatott hitvallásukkal felhagyva, állandó ittmaradás végett" e hazába menekülnek.[42] Ezeket valóban csak nyaktörő bűvészmutatvánnyal lehetett volna a császári sasok leverésén élcelődő hírlapi cikkek közlőire vonatkoztatni.

Fluck szakvéleménye után a helytartótanács nem léphetett fel a két lap ellen, de a rendőr-igazgatóságot megrótták, s elrendelték, hogy „jövőre a politikai hírlapok vizsgálatában több ügyességgel és nagyobb szemességgel járjon el, nehogy ezentúl is hasonló sértő és izgató cikkek figyelmét elkerüljék. A rendőr-igazgatóságnak különösen megjegyzendő, hogy a politikai lapok vizsgálatát ne egy járulnokra és írnokra, hanem

[41] *Magyar törvénytár 1000–1526. évi törvényczikkek.* Kiadja Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1899, Franklin Társulat. 43., 123.

[42] *Magyar törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve.* Kiadja Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1897, Franklin Társulat. 77–79.

oly rendőri biztosokra bízza, kiknek rendőrhivatali tapasztalásaikra, képességükre, pallérozottságukra és felfogásukra több bizodalmat helyezni lehet."[43]

Áttekintve a nyolc-, hétszáz, illetve háromszázötven évvel korábban született törvényhelyeket, amelyek minden súlyosabb politikai bűntett megtorlásának alapjául kellett volna, hogy szolgáljanak, világossá válik, miért érezték magukat csapdahelyzetben a magyarországi vezetők. Károlyi László 1861 szeptemberében világos fejjel összefoglalta, ők hogyan látták a helyzetet: Nincs érvényben levő magyarországi sajtótörvény, mert az októberi diplomával az 1852-es sajtórendtartás hatályát vesztette, ahogy az osztrák büntető törvénykönyv is. Így azonban „a jelen pillanatban tettleg nem létezik oly törvény, mely alá a sajtónak nem ritkán előforduló kicsapongásait sikerre való kilátással [felelősségre] vonni lehetne". Az egyetlen rendelkezésre álló eszköz a rendőrségi lefoglalás, de még az 1852-es előírások szerint is a lefoglalás után azonnal meg kellene indulnia a „fenyítő per"-nek, de erre a fennálló viszonyok között nincs jogilag megalapozott lehetőség, így szigorú értelemben véve minden lefoglalás törvénytelen. A helyzet azonban nem tartható fenn tovább, mivel „a kormánynak nyilvánságos erőtlensége következtében a sajtó egészen féktelenné" fajulhat. Ezért Károlyi Apponyi országbíró indítványát jelölte meg egyedüli megoldásként, aki kisebbik rosszként az 1848-as sajtótörvény újra életbe léptetését javasolta mint olyat, amely „nemcsak szabatos és helyes közjogi alapokon nyugszik, hanem minden tekintetben oly szigorú szabályokat foglal magában, hogy azoknak életbe léptetése ellen a jelenlegi izgatott állapotban sem foroghat alapos nehézség fenn".[44]

Az 1848:18. törvénycikk a sajtószabályozásról nagy indulatokat kavart meghozatala idején éppúgy, mint azt követően, mégis az áprilisi törvények többi rendelkezésével együtt a következő két évtizedben a magyar liberális politikai elit számára egyértelmű igazodási pontként szolgált.

Mindenekelőtt deklarálta a sajtószabadság elvét: „Gondolatait sajtó utján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti."[45] Az időszaki kiadványok indítását pusztán a területileg illetékes közigazgatási hivatalban történő bejelentési kötelezettséghez (a tulajdonos, felelős kiadó, felelős szerkesztő személyének, lakóhelyének, valamint a nyomdának a megjelölése) kötötte, de a részben vagy egészben politikai kérdésekkel foglalkozó, naponta megjelenő lapok kiadóit 10 000 forintnyi, az annál ritkábban megjelenőkét 5000 forintos biztosíték letételére kötelezte. A lapot sújtó pénzbírságot abból kellett fizetni, de ez esetben tíz napon belül pótolni kellett a hiányzó összeget. A megjelenéssel egyidejűleg a lap egy példányát a felelős személy aláírásával be kellett küldeni az illetékes közigazgatási hatósághoz. A lapban

[43] Feljegyzés a helytartótanács 36. ülésének határozatairól, Buda, 1861. szept. 4. MNL OL D 212 11. kútfő 388. sz.

[44] Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. szept. 11. és feljegyzés a helytartótanács 1861. szept. 19-i (38.) üléséről. MNL OL D 185 1861:675.

[45] *1847/8-ik évi országgyülési Törvényczikkek*… i. m. 51.; a törvényről lásd Bényei Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról.* Debrecen, 1994. 75–97.; Kosáry Domokos: A forradalom és a szabadságharc sajtója, 1848–1849. In *A magyar sajtó története*… i. m. II/1. 43–51.

megjelent cikkekért elsősorban a szerzőt lehetett bírósági kereset útján felelősségre vonni, de ha erre nem volt lehetőség, a felelősség a kijelölt felelős személyt terhelte, ez vonatkozott a más kiadványból átvett közleményekre is. A sajtóvétségben való bírósági elmarasztalást a lap köteles volt közölni, s ha a felelős személy az ítélet folytán „fogságot szenved", három napon belül más felelős személyt kellett kijelölni. A nyomdaállítást az 1840:16. törvénycikk 1. és 2. fejezetében foglalt szükséges előfeltételek meglétéhez kötötte.[46] A nyomdász köteles volt tételenkénti nyilvántartást készíteni minden kis- és nagynyomtatványról, s az üzleti, illetve magánhasználatra készült nyomdai termékeken kívül minden kiadványból két példányt beküldeni a helyi közigazgatási hatóságnak, amelyik az egyik példányt a Magyar Nemzeti Múzeumhoz továbbította. A könyvárusításra vonatkozóan a kereskedőkre általánosan érvényes szabályok voltak irányadók, tilos volt azonban a házaló vagy zugárusítás, s csak a nyomdatulajdonos nevét és lakóhelyét feltüntető kiadványokat volt szabad árusítani.

A törvénycikk természetesen tartalmazott szankciókat a sajtórendelkezések megsértésére, de emellett részletesen szólt a „sajtóvétségek"-ről, igen magas büntetési tételeket állapítva meg: a „köz- és vallásos erkölcsiségből" csúfot űzés (maximum 1 év fogság és 400 forint bírság); izgatás a szent korona országai területeinek állami egysége ellen, „az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tettleges felbontásá"-ra, „az alkotmány erőszakos megváltoztatására s a törvényes felsőség elleni engedetlenségre" lázítás (maximum 4 év és 2000 forint), az uralkodó személyének megsértése, örökösödési jogának kétségbe vonása (maximum 6 év és 3000 forint), az uralkodóház többi tagjának megsértése (maximum 4 év és 2000 forint), „a közbéke és csend erőszakos megzavarására" való lázítás (maximum 2 év és 1000 forint), törvényes hatóság vagy testület rágalmazása (maximum 2 év és 1000 forint), köztisztviselő vagy más közmegbízatásban eljáró hivatalos személy rágalmazása (maximum 1 év és 600 forint), magánszemély rágalmazása (maximum 6 hónap és 300 forint). Az itt meghatározott büntetési tételek nyilvánvalóan arra szolgáltak, hogy pótolják a rendszerezett büntető törvénykönyv hiányát. A sajtóvétségek tárgyalására esküdtbíróságok felállítását rendelte el a törvény.

Károlyi László az 1848-as szabályozás újra bevezetése melletti érvelését láthatóan igyekezett az összbirodalmi gondolat iránt elkötelezett birodalmi vezetők ízléséhez igazítani, s kifejtette, ez azzal az előnnyel is járhatna, hogy ha majd a birodalmi tanács tárgyalja a sajtótörvényeket, figyelembe vehetik a magyar törvényt, s így e téren az „egységes kezelés" megvalósulhatna. A helytartótanács tanácsosai közül Pápay István nyújtott be különvéleményt, mivel az uralkodó április 2-i döntése után nem látott esélyt arra, hogy országgyűlési módosítás nélkül az uralkodó beleegyezne az

[46] 1840:16. törvénycikk („A kereskedőkről"): a kereskedést az illetékes törvényhatóságnál vagy váltótörvényszéknél be kellett jegyeztetni, és könyvelést kellett vezetni. A bejegyzést húsz életévet betöltött állampolgár kérhette, aki nem volt egyetlen felekezet papja vagy szerzetese, nem volt szolgálatban lévő katona vagy olyan alkusz, akit csőd miatt bírósági ítélet eltiltott ettől, akit nem ítéltek el csalás miatt, s aki nem állt gyámság alatt. *Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvényczikkek.* Kiadja Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1896, Franklin Társulat. 145.

1848:18. törvénycikk hatályba helyezésébe elsősorban annak esküdtbíráskodást előíró rendelkezése miatt, másrészt pedig azért, mert ez a szabályozás nem ismerte a sajtótermékek terjesztés előtti rendőri vizsgálatát, márpedig, ahogy fogalmazott, annak mellőzése az amúgy is izgatott közállapotban „nem volna időszerű". Véleménye szerint az 1852-es sajtópátenst sem a diploma, sem az országbírói értekezlet határozatai nem helyezték érvényen kívül, mivel új szabályozással nem pótolták, a valóban hatályon kívül került büntető törvénykönyvben rögzített eljárásjogot kell csupán ideiglenes szabályozással pótolni.[47]

Az októberi diplomát és az időközben 1861 februárjában kiadott februári pátenst egyértelműen elutasító, az 1848. áprilisi törvények helyreállítását követelő, a magyar korona országai és az uralkodó többi országai és tartományai között kizárólag perszonáluniós törvényes államjogi kapocs elismerésére hajlandó országgyűlés feloszlatása után, augusztus végétől Forgách kancellár igyekezett a megyéken belül konszolidálni a helyzetet, s elismertetni azokkal a magyarországi kormányzati szervek fennhatóságát. Ám a megyék előző év végén választott tisztikarai sorra ünnepélyesen tiltakoztak az országgyűlés feloszlatása ellen, fogadalmat tettek, hogy a törvénytelen kormányzatot nem szolgálják, nyílt engedetlenségi kampányba kezdtek, s mozgalommá törekedtek szervezni a passzív rezisztencia híveit. Forgách erre a renitens megyei bizottmányok feloszlatásával válaszolt.

A kiélezõdő helyzetben természetesen a sajtó szerepe egyre inkább felértékelődött. Forgách kancellár a Pápay által kifejtett álláspontot tette magáévá: „... az 1848[iki] sajtótörvény minden szigorúsága s egyéb ildomos alapelvei mellett azon megelőző rendszabályok (azaz az előzetes ellenőrzés) hiányában szenved, melyeknek mellőzése éppen a jelenlegi izgatott állapotban nem volna időszerű". Utasította a helytartótanácsot, hogy dolgozzanak ki ideiglenes szabályozást, addig pedig „erélyesen és szigorúan" érvényesítsék az 1852-es pátens rendelkezéseit a közigazgatási hatóságok útján: „... tekintve az alkotmányos bíróságok mostani állapotát, e részbeni merényletek megfenyítése törvényes büntető úton amúgy is nehezen volna sikeresíthető, másrészt pedig a sajtónak féktelen kicsapongásai csak a kedélyek még nagyobb fölingerlését, nem pedig azok lecsillapítását gyámolítja, amit a mostani válságos viszonyok közt tűrni egyátalában nem lehet." Elrendelte, hogy ahol nem működik rendőri szerv, s a helyi közigazgatási hivatal (városi tanács, megyei hatóság) nem tudja megfelelően ellátni a sajtóellenőrzést, a helytartótanács az egy évvel korábban rendelkezési állományba került volt császári hivatalnokok sorából bízzon meg olyan személyt ezzel a feladattal, aki „a sajtóügyeknek szilárd kezelésére megnyugtató biztosítékot nyújt".[48] Mindennek híre természetesen azonnal kiszivárgott, a *Pesti Napló* például a *Sürgöny* bécsi levelezőjére hivatkozva már október elején közölte, hogy érvényben marad az

[47] Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. szept. 11. és feljegyzés a helytartótanács 1861. szept. 19-i (38.) üléséről. MNL OL D 185 1861:675.

[48] Forgách levele Károlyihoz, Bécs, 1861. szept. 22. MNL OL D 191 3583.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1861:675.)

1852-es sajtópátens, s majd javaslatot dolgoznak ki a kormányszékek annak a magyar büntetőtörvényekkel való összhangba hozásáról. A hír – írta a lap – mindenkire kellemetlen benyomást gyakorolt, de „egyébiránt a kik kibőjtöltük Prottmann korszakát: most sem esünk kétségbe; majd végét érjük ennek is!".[49]

Károlyi felszólította Apponyi országbírót, hogy dolgozzák ki, hogyan lehet az 1852-es sajtórendszabályokat az országbírói értekezlet határozataival összeegyeztetni, figyelmeztették a szerkesztőket a jövőbeli szigorúbb hatósági eljárásra, s intézkedtek „az éber felügyeletről", anélkül, hogy „a napi kérdések feletti szabad, de ildomos vitatkozás akadályoztatnék", olyan írások ne jelenhessenek meg, melyek a kedélyeket akarják felingerelni, vagy a kormány intézkedéseit (például királyi biztosok kiküldését az engedetlen megyékbe, a katonai közreműködéssel folyó adóbehajtást) kigúnyolják. Ezzel együtt is jelentenie kellett, hogy minden héten történnek laplefoglalások, s bejelentett szigor ide vagy oda, alapvetően nem változott a helyzet.[50]

Megingott a királyi jogügyigazgató széke is. Eljárás kezdeményezése, amint már említettük, őt illette politikai jellegű bűntettek esetén, s a katonai hatóságok és személy szerint Coronini nagyon elégedetlen volt Fluck Edével, részben az ő erélytelenségének tulajdonította a sajtó megregulázásának hiányát. Coronini 1861. szeptember elején jelentette a hadügyminiszternek, hogy kívánatos lenne Fluck felmentése. A hadügyminiszter átiratban jelezte is ezt Forgách kancellárnak, aki azonban Károlyi Lászlótól azt a választ kapta, hogy nem ajánlatos Fluckot eltávolítani, mivel lojális, kipróbált hivatalnok, s a nehézségek magában a politikai szituációban gyökereznek, nem az ő hivatalnoki kvalitásaiban: maga a „törvény alapja" mást jelent a különféle állami szervek számára, s amit az egyik hatóság törvényesnek ismer el, azt a másik éppen „törvénybe ütközőnek felesmérni kéntelen". E poszt teendői „a honi törvények és alkotmányos éltünk gyökeres és alapos ösméretén felül erélyt, elhatározottságot, de egyszersmind a legfőbb mértékbeni tapintatot és higgadtságot, emellett nem mindennapi bátorságot is követelnek, hogy előadandó esetben a királyi ügyek igazgatója necsak lefelé kellő súllyal fellépni, de úgy hozván magokkal a körülmények, a kormány intézkedései ellenében is véleményét bátran és férfiasan kimondani s magát e részben semmi által, minek a törvényekben alapja fel nem található, visszatartóztatni ne engedje". Ennek következtében azután Forgách meghagyta állásában Fluckot a katonák nem kis elégedetlenségére.[51]

A sajtóellenőrzési gyakorlat mindeközben, ha lassan s eleinte még alig észrevehetően, de már a nyár elejétől szigorodott, mutatják ezt a szaporodó lefoglalások, de az új lapalapítások körüli eljárás is. Worafka célkitűzése nem változott, a helytartótanács láthatólag igyekezett az ütközési felületet a lehetséges minimálisra csökkenteni. Amikor például a költő Lisznyai Kálmán *Honvédek Lapja* címmel készült hetilapot

[49] Különfélék c. rovat. *PN*, 12. évf. 227-3493. sz. 1861. okt. 3.

[50] Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. okt. 28. MNL OL D 185 1861:757.

[51] Coronini jelentése Degenfeld-Schonburg gróf hadügyminiszterhez, Buda, 1861. szept. 6., Degenfeld átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. szept. 10., Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. okt. 7. MNL OL D 186 M. kir. udvari kancellária, elnöki titkos iratok 1862:7.

kiadni, a helytartótanács arra utasította Worafkát, hogy hallgassa meg Lisznyait, „vajon nem volna-e hajlandó a fenti cím helyett lapjának más alkalmatos címet adni".[52] A lefoglalások tekintélyes részét ugyanakkor jóváhagyta a helytartótanács. 1861. július közepén a *Bényei Gábor költeményei* című kiadványban kifogásolt Worafka néhány részt, főleg a Gróf Teleky László emlékezete című verset, csak annak eltávolítása után jelenhetett meg a kötet.[53] Augusztus végén lefoglalták a Bucsánszky Alajos nyomdájában nyomott *Családi naptár 1862* című kiadványt az abban található Beborult szép hazám ege... című költemény miatt, amelyet felettébb izgatónak és uralkodóellenesnek minősítettek. (Kiderült, a vers június végén megjelent Bucsánszky egy másik, *Legujabb hazafias Magyar dalok* címmel kiadott kiadványában, de akkor nem figyeltek fel rá a hatóságok). Mailáth jóváhagyta Worafka döntését.[54] Új jelenség volt, hogy a lefoglalás nem minden esetben a rendőri hatóságoktól indult ki: Vahot Imre *A magyar hadvezérek arczképcsarnoka* című tableaux-jának tilalmát például maga a helytartótanács rendelte el júliusban.[55]

Október végén a *Kakas Márton naptára 1862* című kiadványban talált Worafka jó néhány kifogásolnivalót (26 oldalt jelölt meg), s a kinyomtatott 4000 példányt lefoglalta. A helytartótanács határozata a megjelölt részek „részint erős, részint pedig ingerlő tartalma miatt" úgy szólt, hogy csak a megadott helyek törlésével vagy kicserélésével jelenhet meg a kiadvány.[56] A *Protestans Egyházi és Iskolai Lap* mellékleteként megjelentetni szándékozott *Házi Kincstárt* irodalmi művek, Az eperjesi vérpad című írás, valamint Thaly Kálmán Kurucz feljajdulás című verse miatt foglalta le a helytartótanács jóváhagyásával Worafka.[57]

Mindemellett a helytartótanács igyekezett, főként az irodalom és általában véve a művészetek területén, továbbra is korlátozni a lefoglalásokat. Engedélyezték például *A magyar legio indulója* című zeneművet a *Trombita* című lap mellékleteként 1861 októberében.[58] (De amikor 1861 nyarán az egyszer már Bécsben *Magyar induló* címmel kiadott zenedarabot immáron Türr Induló címmel újra ki akarták adni, azt nem engedélyezték.[59]) 1861. augusztus elején foglalta le Worafka a *Malvina költeményei* című kiadványt, mivel az Egy honfi bordala című költeményt izgatónak minősítette,

[52] Feljegyzés, Buda, 1861. szept. 9. MNL OL D 212 11. kútfő 311a. sz.

[53] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. júl. 18. MNL OL D 212 3. kútfő 64. sz. Megjelenhetett viszont a kötet ajánlása, amely Keglevich Béláné, született Batthyány Ilona grófnőnek szólt, a „nagy apa méltó leányának".

[54] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. aug. 29. és Károlyi levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Pest, 1861. okt. 7. MNL OL D 212 3. kútfő 57. sz.

[55] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 11. MNL OL D 212 3. kútfő 59. sz.

[56] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 26., helytartótanácsi feljegyzés, 1861. okt. 31. MNL OL D 212 10. kútfő 26a. sz.

[57] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 27. (A helytartótanács majd november 6-án hagyta jóvá.) MNL OL D 212 11. kútfő 405. sz.

[58] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 11., levélfogalmazvány a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1861. nov. 3. MNL OL D 212 5. kútfő 7. sz.

[59] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. júl. 30., levélfogalmazvány a rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1861. okt. 5. MNL OL D 212 5. kútfő 5. sz.

Károlyi azután szeptember elején feloldotta a tilalmat.[60] Worafka 1861. szeptember végén javasolta az *Alkotmányos nagy naptár 1862 évre* című kiadvány lefoglalását elsősorban Petőfi Sándor Az apostol elbeszélő költeményének közlése miatt. A helytartótanácsi álláspont viszont az volt, hogy a mű „egész tartalma és irányzata igen is izgató", de mivel a főhős megbűnhődik az „iszonyú merényleg" után, másrészt a naptár igen drága, s nem olyan nagy súlyú kiadvány, a szabadon bocsátást javasolta a referens, s a kiadvány forgalomba kerülhetett.[61]

A lefoglalások persze érintették az időszaki kiadványokat is. Indok lehetett az eredeti program áthágása, azaz a nem politikai lapok esetében politikai jellegű cikkek megjelentetése: a *Trombita* című hetilap három számát foglalta le a rendőrség 1861. július vége és szeptember vége között, minden esetben a helytartótanács jóváhagyásával.[62] A *Pesti Hölgy-Divatlap* egyik száma is erre a sorsra jutott 1861. szeptember végén Pecsételetlen levelek a főmunkatárshoz című politikai tartalmú írása miatt.[63] Ugyancsak szeptemberben a *Religio* című lap kivonatokat közölt Alessandro Gavazzi lelkész 1860 szeptemberében Nápolyban elhangzott beszédéből, amelyben az közvetve párhuzamot vont az osztrák császár és egy kutya, Toscana nagyhercege és egy kakas, Nápoly királya és egy majom, illetve a pápa és egy kígyó között. Mivel a lap csak a pápa szerepeltetése ellen emelt szót, úgy tűnhetett, a többi személy esetében egyetértést sugallnak. Worafka lefoglalta a számot, s elnyerte ehhez a jóváhagyást.[64] Nagyon hasonló eset volt, amikor a Tóth Kálmán szerkesztette *Bolond Miska* élclap 28. számában a Ludas Matyi állatsereglete című rajzon a kormányszervek különféle rovarok képében jelentek meg, itt is lefoglalás következett.[65]

Az országgyűlés feloszlatása után a lapok igencsak szabadszájúan nyilatkoztak a várható kormányzati lépésekről, a felfüggesztett választott megyei tisztviselői karok helyett kinevezett tisztviselőkről, a megyékbe kiküldött királyi biztosokról. Szeptember vége táján minden nap akadt egy lefoglalás a pesti rendőr-igazgatóságon. A *Hírmondó* című néplap például egyik írásában egy német csizmapucolóról írt, akinek magyarországi királyi biztosi vagy főispáni kinevezést helyeztek kilátásba. A lefoglalást jóváhagyta a helytartótanács.[66] Engedélyezte viszont végül a *Vasárnapi Ujság* 39.

[60] Worafka és Mailáth levélváltását (1861. augusztus–szeptember) lásd MNL OL D 191 8379.IV.C.1861.

[61] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 30., helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1861. okt. 14. MNL OL D 212 4. kútfő 65a. sz. Vö. Pruzsinszky: *Halhatatlan cenzúra*... i. m. 139. Arany János viszont a *Szépirodalmi Figyelő*ben éles szavakkal megrótta a kiadót a mű szövegében tett változtatások miatt. Értesitő c. rovat. *Szépirodalmi Figyelő*, 2. évf. 1. félév. 2. sz. 29.

[62] Worafka jelentései a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. júl. 26., aug. 7., szept. 25. MNL OL D 212 11. kútfő 269., 295., 348. sz.

[63] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 26. MNL OL D 212 11. kútfő 356. sz.

[64] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 10. MNL OL D 212 11. kútfő 329. sz.

[65] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 20. MNL OL D 212 11. kútfő 344. sz.

[66] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 25. MNL OL D 212 11. kútfő 351. sz.

számának szétküldését, bár a Worafka által kifogásolt mindkét cikket a katonai segédlettel folyó adóbehajtásokról, illetve a királyi biztosokról, kifogásolhatónak találták, de végül megelégedtek a szerkesztőség figyelmeztetésével.[67] Ugyancsak érvénytelenítette a tanács a lefoglalást a *Pesti Napló* 223. száma esetén, melyben a Drávaközből érkezett, az adóbehajtás ellen protestáló panaszokat tárgyalták.[68] Jóváhagyta viszont a *Bolond Miska* 39. számának lefoglalását, mivel több írásban is kigúnyolta a királyi biztosokat, az állítólagos alkotmányos kormányzást és így tovább.[69] S nem a *Bolond Miska* volt az egyetlen élclap, amelynek ekkoriban meggyűlt a baja a rendőri hatóságokkal. Október elején *Az Üstökös* egy számát (10. köt. 5. szám) kellett Jókainak módosítania három kifogásolt közlemény miatt.[70] A *Fekete Leves* 28. száma sem kerülte el a lefoglalást négy írás és két kép miatt, ahogy a 31. szám is, melyben végül feltűnő üres helyek jelezték a sajtócenzúra nyomát, de a 29. számot is csak módosításokkal engedélyezte a rendőrigazgató.[71] További élclapok is fennakadtak az ellenőrzésen.[72] A *Pester Lloyd*ot az 1861. szeptember 26-i pesti tumultus kapcsán megjelent cikkéért hadsereg-ellenesség címén a helytartótanács december 23-án írásbeli megrovásban részesítette.[73]

Egyébként az uralkodó által kifogásolt *Győri Közlöny* körül sem ültek el a hullámok. Augusztusban egy adófelügyelő ellen irányzott cikk miatt kellett igazoló iratot benyújtani Szilvásy Márton szerkesztőnek, majd szeptemberben közölte a lap, hogy nem fogadja el a helytartótanács határozatát, hogy politikai tartalmú írásokat nem tartalmazhat (a lap „izgatásá"-nak rovására írták a helytartótanács hivatalnokai, hogy a város bizottmánya nem engedelmeskedett a honvéd segélyező egyesületek feloszlatására vonatkozó helytartótanácsi rendeletnek). Október elején a városi tanács más személyre ruházta át a szerkesztést, Szilvásy pedig távozott a városból, így viszont mentesült a további felelősségre vonás alól.[74]

[67] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 27. MNL OL D 212 11. kútfő 357a. sz.

[68] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 28. MNL OL D 212 11. kútfő 358. sz.

[69] A három kifogásolt írás: Alkotmányosan kormányzunk, Bolond Miska kurta vason, Kipfelhauser a nagyvilágban; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. szept. 27. MNL OL D 212 11. kútfő 359. sz. A szerkesztőség nyilatkozata szerint már a megelőző szám megjelenése is késett, mivel a kilenc hasábból hatot kellett „átváltoztatni". Nyilatkozat, Pest, 1861. szept. 30. *PN*, 12. évf. 225-3491. sz. 1861. okt. 1.; a lap körüli nyári botrányokról lásd Szabad: *Forradalom és kiegyezés válaszútján*… i. m. 526–527.

[70] Feljegyzés a helytartótanács 1861. okt. 9-i üléséről, Buda, 1861. okt. 6. MNL OL D 212 11. kútfő 374a. sz.

[71] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 13., okt. 28. MNL OL D 212 11. kútfő 383., 406.a. sz. Vö. Pruzsinszky: *Halhatatlan cenzúra*… i. m. 138.

[72] Worafka év végi összefoglaló kimutatása szerint a *Bohóc* három számát foglalták le az év folyamán (májusban, augusztusban és szeptemberben), a *Černokňažník* 25. száma akadt fenn októberben, ahogy a *Tatár Péter* 3. száma is októberben. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. dec. 31. MNL OL D 186 862:228.

[73] Szeptember 26-án dohánykonfiskálásra kiérkezett pénzügyőröket támadott meg az összeverődött tömeg. *Abendblatt des Pester Lloyd*, 1861. szept. 27. Nr. 222.

[74] Mailáth levélfogalmazványa Győr polgármesteréhez, Buda, 1861. aug. 19., a helytartótanács elnökségének feljegyzése a helytartótanácshoz, Buda, 1861. szept. 19., Győr város tanácsának jelentése a helytartótanácshoz, Győr, 1861. okt. 11. MNL OL D 212 11. kútfő 385. sz.

68 [Fekete Leves. 22-ik szám.]

ritás és a kormány elleni tiszteletlenség miatt. Ugyanis arról irt egy hosszu hirlapi cikket, hogy mennyire helytelen az, hogy a kormány zöld kabátba öltözteti a hivatalszolgákat és mennyivel helyesebb volna, ha kék kabátba öltöztetné. — C. iró elitéltetik.

V. eset. D. szerkesztő vádoltatik lázitás bűntényé miatt. Mert nevezett szerkesztőnek lapjában az mondatik, hogy a debreczeni kolbász jobb mint a bécsi virsli. — D. szerkesztő elitéltetik.

VI. eset. N. hivatalos lapszerkesztő vádoltatik lázitás és felségsértés miatt, mert a lap homlokán álló kétfejü sas görbén van nyomva, a mi kétségbevonhatlanul lázitási és felségsértési szándékra mutat. — N. hivatalos lapszerkesztő elitéltetik.

A raixráthról.

A raixráthi urak háza kitörültette a felirási javaslatból a „testvéri szeretetről" szóló szakaszt. — Olyan magasrangu testületnek, mint az urak háza, semmi köze sincs a testvéri szeretettel.

A szabadelvü „Ost-Deutsche Post" nagy lelkesültséggel ir a raixráth augusztus 27-ki üléséről, s lelkesültségének indokolására, és a vitatkozások jelességének s fontosságának bebizonyitására, megczáfolhatlan politikai bölcseséggel azt irja, hogy „e vitatkozásokban résztvettek egy tábornok, egy érsek, egy marschal, s egy lovassági tábornok."

Végre a raixráth csakugyan ünnepélyesen és bátran kimondta, hogy a magyarok nélkül is teljesiti ő mindazt, a mit a kegyelmes kormány kivánni fog tőle.

Most már hiszik a bécsi urak, hogy ráijesztettek a magyarokra, nyakraföre fognak szaladni a magyarok Bécsbe, könyörögvén: „Nagyságos, kegyelmes urak, engedjék meg, hogy mi is résztvehessünk mindannak teljesitésében, a mit a kegyelmes kormány kivánni fog."

A raixráthnak mind felső mind alsó házában folytak a vitatkozások a császári üzenetre küldendő felirás fölött. Szólni mindenkinek szabad volt hozzá, csupán csak azok tiltattak el a szólástól, kik rosszalólag szóltak volna a ministerium politikájáról.

A raixráth felsőházában a fölött folyt a vita, vajon igy kezdődjék-e a fölirás: Az urak háza örömérzettel fogadta a magyar országgyülés föloszlatásáról szóló közleményt"? Vagy igy: „Az urak háza fájdalmasan illetődve értesült a közleményből a magyar országgyülés föloszlatásáról"? — A nagy többség nem lévén utasitva a kormánytól, vajon mi a kötelessége most loyalis alattvalóknak, örülni-e vagy szomorkodni, mindkét szerkezetet meg akarta volna tartani igy: „Az urak háza örömérzettel fogadta a magyar országgyülés föloszlatásáról szóló közleményt s ennek következtében fájdalmasan illetődve értesült a magyar országgyülés feloszlatásáról."

A reixráth urakházának fölirása kitünően parlamentáris és független és méltóságteljes nyelven van irva. Különösen ajálható tanulmányozás végett házmestereknek, kéményseprőknek és más oly egyéneknek, kik újévi gratulációkat szoktak irni.

Hogy ez a másfél hasáb ily szokatlanul különösen van benyomtatva, azon nem szokatlan körülmény miatt történt, mert a cs. kir. rendőrség jelen számunkat is lefoglalván, az eredetileg ide nyomott cikket, és nyolc kis képet kitörülte. — Ezen ok gátolta e számunk hamarabbi megjelenését.

Legujabb alkotmányos [illegible]teri rendelet.

Megfoghatlan, hogy milyen csodálatos gondolkozással birnak ezek a magyarok. Azt hitték, hogy mivel az országbirói értekezlet munkálata elfogadva, szentesitve van, s mivel az országbirói értekezlet kimondta, hogy stemplit nem kell többé fizetni, hát csakugyan nem kell többé fizetni.

Persze, talán bizony a státus azért tart fináncminisztert, hogy az a törvényeket tanulgassa? Azért tart, hogy a stemplit beszedje.

A fináncminiszter úr gondoskodott, hogy a magyarokat az ő csodálatos álmodozásaikból kiábránditsa. Niksz országbirói értekezlet. Niksz szentesités. Fizetni kell a stemplit. Punktum.

Azok a csodálatos gondolkozású magyarok azt is gondolták, hogy már szerb-vajdaság cimü tartomány egy félév óta nem létezik, miután egy félévvel ezelőtt megszüntettetett.

A fináncminiszter ur most fölvilágositt mindenkit, hogy mindenki bizonyosan optikai és akusztikai csalódásban szenvedhetett, vagy még bizonyosabban álmodhatott, mikor azt hitte, hogy a szerb vajdaság már 1860-ban megszünt; mert ime a fináncminiszter ur 1861 julius 27-én rendeletet bocsátott ki Magyarország és a „Szerb-Vajdaság" számára. A fináncminiszter urnak igy tetszik. Punktum.

A *Fekete Leves* cenzúrázott oldala

S októberben sem enyhült a feszültség. A *Tatár Péter* című élclap 3. számát kellett lefoglalni, s csak a kifogásolt két cikk kihagyása után jelenhetett meg a lap.[75] Ez lett a sorsa a *Fekete Leves* 30. számának is a hónap végén.[76] Nem hagyta viszont helyben a helytartótanács a *Laczikonyha* című élclap 4. számának lefoglalását.[77]

A szöveg mellett természetesen képek is alkalmasak, sőt még alkalmasabbak lehettek az uralkodó és a bécsi kormányzat által tiltott tartalmak közvetítésére. 1861 júliusában nyilvánvalóan a rendőr-minisztériumból érkezett értesítés nyomán Vay kancellár utasította Mailáthot, hogy tartsanak házkutatást Marastoni József pesti festőnél, mivel a pesti honvédsegélyező egylet megrendelte nála az Aradon kivégzett mártírok arcképét, amit 2000 példányban kőnyomat útján sokszorosítva készülnek terjeszteni. Lefoglalták így a rajzot, a kőnyomatok még nem voltak készen. Lefoglalás lett a sorsa a Frank József pesti kőnyomdásznál megjelent *Magyar hadvezérek arczképcsarnoka* című már elkészült kiadványnak is.[78] Említettük már a szeptemberi panaszokat a birodalmi tanács tagjait gúnyoló képekről pozsonyi és pesti könyvesboltok és képárusok kirakataiban, s hogy elrendelték azok tilalmát.[79]

A sajtóeljárás minden szereplője: cenzorok és cenzúrázottak is úgy érezték, lassan tarthatatlan a bizonytalan és kiszámíthatatlan helyzet. Idéztünk már rendőrhivatalnokokat és politikusokat, most vessünk egy pillantást arra, hogyan jellemezte a helyzetet a *Bolond Miska* szerkesztősége az előfizetőkhöz intézett nyilatkozatában szeptember végén: „... egyátalában minden sajtótörvények nélkül lévén, mert a régi megszüntettetett, az új pedig nem lépett életbe, oly különös sajtóviszonyok közt vagyunk, ahol minden tájékozás, ildom és elővigyázat megszűnik."[80]

A rendeleti kormányzás 1861. november eleji bevezetése azután tisztább helyzetet teremtett, de ennek a lapszerkesztők és kiadók minden bizonnyal nem örültek. Forgách november 3-án értesítette személyre szóló levélben, bizalmasan Károlyi Lászlót a provizórium várható november 5-i kihirdetéséről, egyúttal utasítva, hogy „bölcs tapintattal" tegyen megelőző intézkedéseket, hogy a magyarországi sajtóban a rendelkezések „kormányellenes szellembeni bárminemű taglalása vagy gúnyos félremagyarázása" ne jelenhessen meg.[81]

[75] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 20. MNL OL D 212 11. kútfő 392. sz.

[76] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 28. MNL OL D 212 11. kútfő 406a. sz.

[77] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. okt. 19. MNL OL D 212 11. kútfő 393a. sz.

[78] Vay leirata Mailáthhoz, Bécs, 1861. júl. 10., Mailáth jelentés fogalmazványa Vayhoz, Buda, 1861. júl. 13. MNL OL D 191 6987.IV.C.1861.

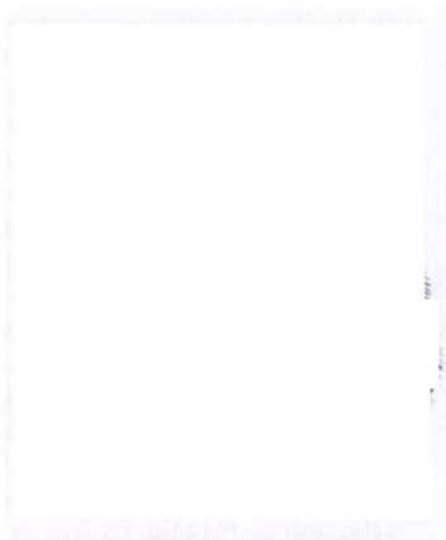
[79] Krászonyi József Pest főpolgármestere jelentése a helytartótanácshoz, Pest, 1861. dec. 20. MNL OL D 191 1334.IV.C.1862.

[80] A *Bolond Miska* szerkesztőségének nyilatkozata, Pest, 1861. szept. 30. *PN*, 12. évf. 225-3491. sz. 1861. okt. 1.

[81] Forgách levélfogalmazványa Károlyihoz, Bécs, 1861. nov. 3. („saját kezeihez" jelöléssel) MNL OL D 185 1861:766.

Megújított régi szabályok, új alkalmazók – provizórium, de meddig?

November 3-án az uralkodó felmentette Mailáth tárnokmestert a helytartótanács vezetése alól, s a helytartótanácsosok egy része követte őt. November 5-én nyilvánosságra került: az uralkodó rendeleti kormányzást vezetett be Magyarországon, de mindez csak átmeneti intézkedés, s az októberi diploma által elismert alkotmányos kormányzati elveket továbbra is irányadónak és érvényesnek tekinti. Felfüggesztette a megyei és városi választott önkormányzatok működését, korlátozta a helytartótanács jogkörét. Katonai törvényszékeket állított fel egyes súlyos köztörvényes, valamint a sajtó- és politikai bűntettek megtorlására. A helytartótanács élére helytartóként Pálffy Móric gróf altábornagyot nevezte ki. Ezzel kezdetét vette Magyarországon az úgynevezett „Schmerling-provizórium" időszaka, miközben a birodalom nyugati tartományaiban – ha korlátozásokkal is, de – folyamatosan működhettek az alkotmányos intézmények. Az 1860 decemberében államminiszterré kinevezett Schmerling az osztrák-német liberálisok vezetőjeként az októberi diploma korlátozott alkotmányos, decentralizáló irányvonalával szemben megnyerte az uralkodót a birodalom (továbbra is korlátozott) alkotmányos centralizációja programjának, s a magyar korona országaiban 1860 októbere után lezajlott intézményi visszarendeződésben a birodalmi egység legnagyobb akadályát látta.

Gróf Pálffy Móric

A provizórium meghatározó magyarországi politikusai fő feladatuknak egy majdani államjogi megállapodás politikai előfeltételeinek megteremtését tekintették, így a parlamenti eljárást nélkülöző rendeleti szabályozást igyekeztek a feltétlenül szükséges körre korlátozni, s ahol csak lehet, az 1848. áprilisi törvényeket megelőző jogállapot és intézmények restaurációját biztosítani. Forgách a magyarországi kon-

zervatívokhoz hasonlóan az októberi diplomát minősítette az egyetlen lehetséges magyarországi politikai kiindulópontnak, miközben a februári pátensben testet öltő alkotmányos birodalmi centralizmust a különálló magyar alkotmányjogi hagyományok elvi alapjáról ellenezte, s gyakorlatban is politikai zsákutcának tartotta. Pálffy ezzel szemben a kormányzati politika részének tekintette a februári pátens s azzal az összbirodalmi egységgondolat képviseletét. 1863 tavaszán így fogalmazott: „Az october 20ki diploma és a február 26ki alkotmány mint Ő. cs. kir. apost. Felsége által az egész birodalomra nézve kiadott legfelsőbb rendeletek Magyarországra is teljes érvénnyel bírnak, jóllehet itt egész terjedelmökben mindekkoráig életbe nem léptettek. A kormányközegek feladata az ezen legfelsőbb rendeletekben foglalt elvek keresztül vitelét elhamarkodás nélkül és minden erőtetés vagy a kedélyeket nyugtalanító túlságos rendszabályok kikerülésével előmozdítani, az azokon alapuló nézeteknek s felfogásoknak lassankint érvényt szerezni és a köz[vé]leményt magyarázólag s felvilágosítólag a helyes irányban megtartani, illetőleg oda visszavezérelni. [...] Ha a magyar országgyűlés Őfelségének 1861. február 26án a m. udvari Kancellárhoz intézett legfelsőbb kéziratához képest a birodalmi tanácsbai követküldésre rááll, akkor a fentebbi feladat megoldottnak tekintethetnék. Hasonlóképpen befejezettnek volna tekinthető a közjogi kérdés megoldása azon esetben, ha az országgyűlés a közös ügyek fölött közös tanácskozásra és azok egyöntetű vezényletére s megfelelő kezelésére nézve valamely más ide vonatkozó módozatot fogna javaslatba hozni, s az Őfelsége által elfogadhatónak találtatnék."[1] Pálffy sorai is tartalmazzák, hogy lehetségesnek tekinti a februári pátenstől eltérő közjogi rendezés kimunkálását, de annak hiányában a februári alkotmány bírálata nem megengedhetőnek minősült a számára. Az államigazgatás mindennapjaiban a legkülönfélébb területeken érezhető volt a koncepcióbeli eltérés Forgách és Pálffy között.

Alapvető fontosságúnak tartották azonban mindketten, hogy sikerüljön a közvéleményt az 1848-ban követett és az 1861-es országgyűlésen megerősítést nyert perszonáluniós célkitűzésektől az államjogi kompromisszumok elfogadásának ösvényére terelni, s ebben természetesen nagy szerepet szántak a politikai sajtónak: „... a jelen viszonyok között a közvéleménynek a sajtó adhatja azon irányt, melyen haladva feladatunk nagy kérdése, a kedélyek kibékítése megoldásához közelebb vezettethetik" – fejtegette Pálffy.[2] Ennek megfelelően mind a kancellár, mind a helytartó számára kiemelt fontossággal bírt a sajtóirányítás és -felügyelet ezekben az években. Az 1861. november 5-i uralkodói pátens a sajtóügyek felügyeletét a helytartótanács testületi hatásköréből áthelyezte Pálffy helytartó elnöki irodájához, s a döntéseket egy személyben Pálffy hozta a kancellár felügyeletével.

[1] Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1863. máj. 15. MNL OL D 185 1863:1073.
[2] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. júl. 9. MNL OL D 185 1862:523.

Sajtórendtartás a provizórium éveiben

Az 1861. november 5-i uralkodói pátens átmenetileg átvágta a gordiuszi csomót, mivel az, hogy a sajtópereket is hadbíróságok elé utalta, magában foglalta azt is, hogy azoknak a 1855. január 15-én kelt katonai büntető törvénykönyvnek az 1852. május 27-i általános polgári büntető törvénykönyvre vonatkozó határozataival összhangban kellett ítélkezniük, így megoldódott a sajtóperekben illetékes hatóság és a döntések törvényi alapjának kérdése is. A sajtófelügyeletet illetően pedig a rendőr-igazgatóságok és -biztosságok az 1852-es pátens rendelkezéseit alkalmazták.[3] Új sajtószabályozás kidolgozása már nem tűnt sürgető feladatnak, a provizórium első másfél évében csak egy-egy részkérdés pontosítására, illetve nyomatékosítására futotta Pálffy energiáiból.[4]

A politikai nézetkülönbség Forgách és Pálffy között természetesen a sajtóirányítás és sajtófelügyelet területén is megmutatkozott. A kancellár nézeteihez leginkább közel álló lapok (*Sürgöny*, *Független*, *Pesti Hirnök*) közleményei között jó néhány vívta ki Pálffy határozott nemtetszését, ahogy a katonai hatóságokét is, s a jobbára az utóbbiak által kezdeményezett haditörvényszéki sajtóperekben a legtöbb esetben elmarasztaló ítélet született. Már csak ezért is szükség volt pontosabb szabályozásra mind az írók, szerkesztők, kiadók, nyomdászok, mind pedig a felügyeleti szervek orientálása céljából.[5]

[3] Vö. *Berzeviczy: Az absolutismus kora Magyarországon*... i. m. III. 353–359.

[4] 1862 júliusában helytartótanácsi rendelet szabályozta, hogy a sajtóvizsgálat után már feleslegessé vált nyomtatványokat negyedévenként a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába kell beküldeni. Helytartótanácsi rendelet, 1862. júl. 31. (46 582. sz.). In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok*... i. m. 98–100.; Pálffy nem volt elégedett a kötelespéldány-szolgáltatással, 1862 novemberében kilenc lapot (*Pesti Napló, Falusi Gazda, Házi Kincstár, Magyar Gazda, Nefelejts, Vadász és Versenylap, Kritikai Lapok, Az Ország Tükre, Művészeti Csarnok*) nevezett meg, melyek csak hiányosan vagy egyáltalán nem küldtek példányt a helytartótanácshoz, s felszólította a megyei és kerületi kormányzókat, hogy figyelmeztessék a kiadókat, nyomdákat erre a kötelezettségre. Rendelete megjelent a *Sürgöny* hasábjain is. Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatóságnak, Buda, 1862. nov. 24. MNL OL D 191 21 707.IV.B.1862. Pálffy rendeletéről lásd Különfélék c. rovat. *PN*, 13. évf. 275-3841. sz. 1862. nov. 29.; Pálffy indítványára 1862 novemberében Forgách elrendelte, hogy azok a lapok, melyeknek a megjelenése hat hónapig szünetel, elveszítik a kiadási engedélyt. Helytartótanácsi rendelet, 1862. nov. 6. (19 215. sz.) In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok*... i. m. 100–102. Forgách rendeletéről beszámol: Különfélék c. rovat, *PN*, 13. évf. 288-3854. sz. 1862. dec. 16., a rendelet előkészületeiről lásd Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. szept. 30., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. okt. 8. MNL OL D 185 1862:834.; 1863 februárjában Pálffy rendelkezett arról, hogy a köteles példányokat a kiadóknak kell beküldeni az illetékes intézményekhez, mégpedig közvetlenül, nem a helyi közigazgatási hivatalok közvetítésével. A helytartótanács rendelete, 1863. febr. 18. (2196. sz.) Uo. 102–103. 1863. november elején a soproni rendőrigazgató indítványára Pálffy felvetette, hogy a sajtófelügyeletet nem kellene-e a fényképészetre is kiterjeszteni, s kérte Forgáchot, értesítse, hogy a birodalom nyugati tartományaiban milyen előírások vannak érvényben, de azután nem adott ki erről rendelkezést. Privitzer István jelentései (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 2., dec. 17. MNL OL D 185 1863:1322., 1537. (fogalmazványait lásd MNL OL D 191 3475.IV.B.1863.).

[5] A sajtófelügyeleti gyakorlatról, a megindult hadbírósági eljárásokról lásd például: Berzeviczy: *Az absolutismus kora Magyarországon*... i. m. III. 402–404., IV. 31.

Így azután új szabályozás kidolgozása mint jövőbeli feladat nem került le a napirendről. A fő motívumot azonban nem a mindennapi nehézségek jelentették, amelyekről a későbbiekben még részletesen szót ejtünk. Világos volt, hogy ha a provizórium valamikori megszűnését előkészíteni szándékozik a magyarországi kormányzat, ki kell dolgozni a sajtóügyek ideiglenes szabályozását, hogy megszüntethető legyen a haditörvényszékek szerepe e téren, de a kormányzatnak legyenek jogi biztosítékok a kezében arra, hogy továbbra is hatékony ellenőrzést tudjon gyakorolni mindenekelőtt a politikai sajtó működése felett, ellenőrizve tartalmat és hangvételt egyaránt. Nem véletlen, hogy 1863 elején történt az első kísérlet új ideiglenes szabályozás kidolgozására. Ekkor ugyanis mind Forgách, mind pedig Pálffy úgy ítélte meg, hogy az országban a helyzet stabilizálódott, fokozatosan vissza lehet adni az ítélkezést a civil bíróságok kezébe. Pálffy ezt a sajtóügyek kivételével azonnal megvalósíthatónak minősítette, Forgách viszont az „államveszélyes bűnügyekben" (felségsértés, felség iránti hódolat megsértése, az uralkodó család tagjainak megsértése, közcsend megzavarása, amennyiben a császár személye elleni megvetésre vagy gyűlöletre ingerlés által követik el, az állam hadereje elleni bűntények) egyelőre meg akarta tartani a haditörvényszéki ítélkezést. Ugyanakkor a sajtópereket is csak ezen súlyosabb esetekben kívánta a hadbíróságok illetékességi körébe sorolni – azzal a lényeges korlátozással, hogy azok önállóan ne indíthassanak eljárást, csakis az illetékes közigazgatási hatóság kezdeményezésére.[6] Az is ösztönözte a kancellárt, hogy a katonai hatóságok 1863 tavaszától a korábbiakhoz képest önállóbban léptek fel, s mint látni fogjuk, sorra indítottak saját hatáskörükben eljárásokat – a háttérben Pálffy vagy Forgách támogatását élvező, akár kormányszubvencióban részesülő lapok ellen is. Ezt „az ildomosság határain túl terjeszkedő szigor"-t Forgách érthető módon a közigazgatási hatóságok tevékenységére nézve „zsibbasztó"-nak és politikailag károsnak ítélte. (S nemcsak a sajtórendtartás területén kezdték önállósítani magukat a katonai hatóságok. Panaszok futottak be egyes megyei kormányzóktól például a tudtuk nélkül csendőrségi segédlettel foganatosított házkutatásokról.) Ezért is tartotta sürgető feladatnak a kancellár a hadbíróságok tevékenységi körének minél előbbi korlátozását.[7]

Időközben azonban tovább bonyolódott a jogi helyzet, mivel 1862. december 17-én a bécsi birodalmi tanács a birodalom nyugati tartományaira érvényes sajtótörvényt fogadott el, amely ott hatályon kívül helyezte az 1852-es sajtópátenst, s lényegesen lazított a sajtóellenőrzés gyakorlatán. (Hasonló tendencia figyelhető meg más német államok jogalkotásában és sajtóeljárási szabályaiban is.) Leglényegesebb változásokként említhetjük, hogy törölték az újságok engedélyeztetési kötelezettsé-

[6] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. febr. 6., Forgách levélfogalmazványa Andrássy György gróf országbíróhoz, Bécs, 1863. ápr. 15. MNL OL D 185 1863:152.

[7] Forgách levélfogalmazványa Andrássy György gróf országbíróhoz, Bécs, 1863. ápr. 15. MNL OL D 185 1863:152.; Barkóczy Ferenc báró, Szepes megyei főispáni helytartó jelentése Forgáchhoz, Lőcse, 1863. márc. 31., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 16. Uo. 1863:363.; későbbi hasonló panaszra példaként lásd Pongrácz Ferenc gróf Árva megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Alsókubin, 1864. ápr. 8. Uo. 1864:531.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 19. Uo. 1864:559.

gét, ahogy a megintési rendszert is, s a sajtóvétségek megtorlásában a bíróságok ellenőrizték és korlátozták a közbiztonságért felelős hatóságok és az államügyészségek tevékenységét. Az esküdtbíráskodást azonban nem vezették be újra. A sajtótörvényt kiegészítette az ugyanazon a napon aláírt és közzétett sajtórendtartási utasítás, amely a sajtóügyekben folytatott bírósági és közigazgatási hatósági eljárást szabályozta.[8]

Az újságindítást csak bejelenteni kellett az illetékes közbiztonsági hatóságnál és államügyészségen, a lap címének, a megjelenés gyakoriságának, programjának, a felelős szerkesztő, a kiadó és nyomdász nevének és lakhelyének megadásával. Ha nyolc napon belül egyik hatóság sem emelt kifogást, megindulhatott a lap. A szerkesztői poszthoz ausztriai állampolgárságra, nagykorúságra, a kiadás helyén való állandó lakhelyre volt szükség, s csak olyan személy volt kizárva, akit valamilyen vétség elkövetése miatt a községi törvény kizárt a községi képviselő-testületbe való választhatósági jogból. Azaz a törvény semmiféle előfeltételt nem támasztott az iskolai végzettségre, irodalmi munkásságra vonatkozóan. Átvette a törvény a „politikai lap" definícióját az 1852-es pátensből, ahogy az azok számára kötelező biztosíték intézményét is, de a kaució összegét jelentősen csökkentette: a legnagyobb összeget a Bécsben és annak környékén hetente három alkalomnál gyakrabban megjelenő lapok kiadóinak kellett fizetniük (8000 forintot), a legkisebb tétel 1000 forint volt (a harmincezernél kisebb lakosú településeken a legfeljebb heti háromszor megjelenő lapok számára). A szétküldéssel egyidejűleg kellett egy példányt beküldeni a közbiztonságért felelős hivatalba. A törvény teljesen érvénytelenítette a külföldi lapokra korábban közigazgatási úton kimondott tilalom intézményét, legfeljebb postaterjesztési tilalmat rendelhetett el a jövőben az államminisztérium, de egy-egy lapszám lefoglalását a közbiztonságért felelős hatóságok továbbra is elrendelhették.

A könyvárusításra az 1859-ben kihirdetett iparrendtartási szabályok voltak irányadók (azaz ez is maradt kaucióköteles tevékenység), a házaló tevékenység tilos volt, de a kiadási jog magában foglalta az árusítási jogot is, ám hatósági engedély kellett előfizetők gyűjtéséhez. Saját költségére azonban bárki kiadhatta munkáját, s egy a közbiztonsági hatóságnál előre bejelentett helyiségben árusíthatta. A 80 lapnál terjedelmesebb nyomtatványokat egyáltalán nem kellett eljuttatni a közbiztonsági hatósághoz (s az államügyészséghez, ha működött olyan az adott településen), a rövidebbeket is csak a terjesztéssel egy időben. A kötelespéldány az államminisztérium, a rendőr-minisztérium, a cs. kir. udvari könyvtár és valamelyik tartományi egyetemi vagy országos könyvtár számára járt a megjelenés után legfeljebb nyolc nappal, de az újságokból még egy példányt kellett eljuttatni a megjelenéssel egyidejűleg az illetékes tartományi helytartóság vezetőjéhez is.

A sajtótörvény a sajtókiadási szabályok áthágóira pénzbüntetést, súlyosabb esetben legfeljebb egy hónapnyi fogságot szabott ki. Az iparűzési engedély megvonását csak

[8] A sajtótörvényt és a sajtórendtartási rendeletet lásd *Allgemeines Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jg. 1863. Nr. 6–7. 145–161.; vö. Olechowski: Das Preßrecht in der Habsburgermonarchie... i. m. 1511., Pruzsinszky: *Halhatatlan cenzúra*... i. m.141–143.

akkor tette lehetővé, ha két éven belül többször is elítélték sajtóvétség címén a kiadót, de azt is csak bírói ítélet mondhatta ki, s legfeljebb egyévi időtartamra. A közbiztonságért felelős hivatal csak a törvényes kaució hiányában rendelhette el a lap időleges felfüggesztését, egyébként kizárólag bírói ítélettel volt erre lehetőség, legfeljebb három hónapra. Egy büntetendőnek nyilvánított kiadványt bírói végzéssel lehetett betiltani és a lefoglalást elrendelni, a példányokat megsemmisíteni. Bűntett esetében kötelező volt a betiltás. Az államügyész vagy a közbiztonságért felelős hatóság azonban bírói végzés nélkül is lefoglalhatott kiadványt akkor, ha az előállítása vagy terjesztése a sajtótörvény megsértésével történt, vagy ha „tartalma közérdek tekintetéből megtorlandó", de a lefoglalást az illetékes bíróságnak jóvá kellett hagynia – ha nyolc napon belül ez nem történt meg, a lefoglalást meg kellett szüntetni, sőt még kártérítés is járt. Egy lapot államügyészi indítványra bíróság tilthatott be, legfeljebb három hónapra, de csakis akkor, ha tartalma miatt a felelős személyre/személyekre egy alkalommal több mint ötévi börtönbüntetést kellett kiszabni, vagy egy éven belül két enyhébb bűntettet, vagy egy enyhébb bűntettet és egy vétséget, vagy egy éven belül három vétséget állapított meg a bíróság. Külföldi kiadvány terjesztését is hasonló feltételekkel tilthatta be a bíróság. Végleges lapbetiltásra tehát egyáltalán nem adott lehetőséget a törvény. Igen vitatott rendelkezés volt viszont az, hogy az államügyész személy elleni vádemelés nélkül is kérhette a bíróságot, hogy egy írásmű tartalmát minősítse, mivel ez esetben a bíróság csak az államügyész indítványa alapján döntött, alperes hiányában védelem sem volt, s a közvetetten érintett szerkesztőt vagy/és kiadót csak az ítélethozatalra hívták be.

A magyarországi vezetők az új helyzetben három alternatíva közül választhattak: Egyrészt kezdeményezhették volna az 1852-es pátens módosítását – de ezt sem Forgách, sem hivatali utóda, a kancellári székbe 1864. április végén került Zichy Hermann gróf kancellár nem tartotta járható útnak, mivel megítélésük szerint nagyon sok változtatást igényelt volna, hogy a pátenst a fennálló magyarországi büntetőtörvénykezéshez illesszék, ráadásul rendeleti úton kellett volna bevezetni, s az az „ideiglenes" jelzővel ellátva is előreláthatólag éles tiltakozást váltott volna ki a magyar politikai elit körében. Második lehetőségként igyekezhettek kapcsolódási pontot keresni a korábbi magyar törvénykezési gyakorlathoz, de ez esetben lehetetlen volt megkerülni az 1848-as sajtótörvényt, amely az esküdtszéki bíráskodás bevezetése miatt ugyancsak nagyon távol állt a fennálló magyarországi törvénykezési gyakorlattól, s persze továbbra is számolni kellett az uralkodó makacs elutasító álláspontjával. Harmadik útként kínálkozott az, hogy az 1862-es sajtótörvény alapelvei alapján bocsássanak ki új ideiglenes sajtórendszabályt Magyarországra nézve. Láthatóan mindkét kancellár ez utóbbit preferálta, bár a rendeleti úton való bevezetés ténye természetesen ez esetben is – a rendelkezések tartalmától függetlenül – előrevetítette az erős ellenszenvet és ellenállást az ország közvéleményében.

Forgách a harmadik úton elindulva 1863. február végén küldte el a kancelláriában kidolgozott szabályozási javaslatot Pálffyhoz, kérve, hogy a „lehető legnagyobb titokban tartás" mellett véleményezze azt a helytartótanács. A javaslat az 1848-as magyar és az 1862-es ausztriai sajtótörvényből indult ki, azokat gyúrta össze, s egészítette ki

az érvényben lévő ausztriai büntető törvénykönyv elemeivel. Tartalmilag az ausztriai sajtószabályozást tekintette irányadónak, de két lényeges ponton eltért attól: egyrészt életben tartotta a sajtótermékek előzetes hatósági vizsgálatának gyakorlatát, másrészt a sajtófelügyeletet a császári rendőri hatóságok helyett mindenhol az illetékes közigazgatási vezetőre kívánta átruházni. Átvette ugyanakkor az 1862. decemberi ausztriai törvényből a megintési rendszer megszüntetését és a bíróságok meghatározó szerepét a sajtóvétségek megtorlásában. Ezen túlmenően minden olyan ponton, ahol az nem vezetett lényeges eltéréshez az ausztriai szabályokhoz viszonyítva, akár szó szerint is átemelte az 1848-as rendelkezéseket (a politikai lapok fogalmi meghatározásánál, a biztosíték nagyságánál, a lapindítás bejelentéséhez szükséges adatok felsorolásánál), a dokumentum felépítését is igyekezett az 1848-as törvényhez igazodva kialakítani. Mindenekelőtt a „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti" deklarációval kezdte, s kimondta az 1852-es pátens hatályon kívül helyezését. Az 1848-as törvényhez hasonlóan a sajtó útján megvalósítható tartalmi vétségek felsorolásával és büntetési tételeivel folytatta. A sajtóvétségeket (persze némileg módosítva) szintén átemelte abból, jó néhány esetben a büntetési tételekkel együtt, kiegészítve azonban a felsorolást az érvényben lévő ausztriai büntető törvénykönyv bizonyos elemeivel. Az 1848-as szabályozásból például szó szerint megismételte a felségsértésre és büntetésére vonatkozó 7. paragrafust;[9] a politikai szempontból legérzékenyebb két paragrafusnál persze, nem volt lehetőség a szó szerinti átvételre, mégis egy-egy mellékmondat erejéig, a büntetési tétel meghatározásával igyekezett Forgách a kapcsolódási pontokat legalább sejtetni:

„7.§ Ki a törvényesen fenálló birodalmi s országos kapcsolatnak tettleges felbontására izgat; ki az alkotmány erőszakos megváltoztatására, habár siker nélkül lázit, *büntényt* követ el, s négy évigleni fogsággal s 2000 frtig terjedhető büntetéssel sújtatik. 8.§ Ki a közbéke és csend erőszakos megzavarására, a törvények, közhatósági rendeletek, birói határozatok s a felsőség elleni engedetlenségre lázit, bűntényt követ el s két évig terjedhető fogsággal s 1000 frtig emelkedhető pénzbirsággal büntettetik." (Kiemelés az eredetiben.) E két paragrafus az 1848-as szabályozás két paragrafusát vegyítette össze annak ellenére, hogy a szabályozást ihlető politikai koncepció nagyon is eltérő volt.[10] Ha Forgách javaslatának e részét az 1852. évi büntetőjogi

[9] „Ki a Felség személyének sérthetlensége, a királyi székbeni örökösödésnek megállapitott rende ellen kikel, avagy a király magas személye ellen sértést követ el, mennyiben a köztörvények által ezen bűntettekre sulyosabb büntetés nem szabatott: hat évig terjedhető fogsággal 's 3000 frtig emelkedhető pénzbirsággal büntettetik." Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. febr. 23. MNL OL D 191 3475.IV.B.1863. „Osztrák új sajtótörvény. Tervezete egy ideiglenes sajtórendszabálynak. Tiltott nyomtatványok jegyzékei" című gyűjtőakta.

[10] „6. § Ki a magyar szent korona alá helyhezett terület tökéletes álladalmi egységének, ki a sanctio pragmaticánál fogva megállapitott, s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tettleges felbontására izgat; ki az alkotmány erőszakos megváltoztatására s a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázit, s bünök elkövetésére hív fel és buzdít, négy évig terjedhető fogsággal és 2000 forintig emelkedhető büntetéssel fog büntettetni. [...] 9. § Ki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázit, két évig terjedhető fogsággal és 1000 forintig emelkedhető pénzbirsággal büntettetik." *1847/8-ik évi országgyülési törvényczikkek*... i. m. 52–53.

rendelkezésekkel hasonlítjuk össze, nyilvánvaló a határozott szándék egyrészt az ott kiszabott büntetési tételek nagymértékű enyhítésére, másrészt pedig a „tettleges" jelző gyakori közbeszúrásával a lázításnak, izgatásnak stb. minősülhető cselekmények körének a szűkítésére.

A részletszabályozásban a fent említett általánosabb eltérések mellett más különbségek is kimutathatók Forgách elképzelései és az 1862-es ausztriai sajtótörvény között: Az időszaki lapok indítását eszerint például csak a területileg illetékes közigazgatási hatóságnál (azaz a megyekormányzónál, a kerületi vezetőnél, szabad királyi városok polgármesterénél, s nem a közbiztonságért felelős rendőri hatóságoknál) kellett bejelenteni, s nem számolt a terv államügyészségekkel sem. Ráadásul a bejelentéshez a tulajdonost, a felelős szerkesztőt, azok lakóhelyét és a nyomdát kellett csak megjelölni (szó sem volt a lap programjának benyújtásáról). Ha sem a helyi hatóság, sem a helytartótanács nem emelt kifogást nyolc napon belül, az újság megindítható volt. A bejelentéshez kért adatok esetleges változását három napon belül kellett bejelenteni (nem még a következő lapszám megjelenése előtt). Az 1848-as törvénycikk megfogalmazását átvéve szűkítette Forgách a politikai újságok fogalmát (melyek tartalma akár részben, akár egészben „politikai tárgyak közül forog", s havonta legalább kétszer – s nem egyszer – jelennek meg), s eltűnt e meghatározásban a „vallási vagy társadalmi napi kérdések" tárgyalása. A politikai lapok számára viszont a javaslat továbbra is igen magas kauciót írt elő: a „naponta" megjelenők számára Budapesten 10 000 forintot, másutt 6000 forintot, az ennél ritkábban megjelenőknek 5000, illetve 3000 forintot. Ha esetleges bírság miatt a biztosíték összege csökkent, az 1848-as szabályozás szerint nem nyolc, hanem tíz napon belül kellett pótolni. A lap szétküldése előtt egy órával egy példányt a felelős személy aláírásával be kellett nyújtani a helybeli közigazgatási hatóság elnökének (azaz nem a rendőr-igazgatósághoz vagy -biztossághoz). Az előzetes vizsgálat a többi nyomtatvány esetén is fennmaradt, azokból továbbra is a terjesztés előtt 24 órával kellett ugyanoda beküldeni egy példányt. A köteles példányokat a kancellária, a cs. kir. udvari könyvtár, a Nemzeti Múzeum és a magyar királyi egyetemi könyvtár számára biztosította a javaslat, újság esetén pedig egy további példányt a helytartótanácsnak.

A sajtórendtartásra vonatkozóan lényegében változtatás nélkül az 1862-es ausztriai rendtartás szabályait kívánta Forgách alkalmazni: az államügyészeket eszerint a közvádlók: a királyi jogügyigazgató és a megyei tiszti ügyészek helyettesítették, az illetékes bíróságok pedig első fokon a megyei, a kerületi és a szabad királyi városi törvényszékek lehettek, kivéve a felségsértés, hűtlenség stb. ügyeket, amelyek a királyi táblához tartoztak. (A tervezet szövegéből nem derül ki, de – ahogy arra már a korábbiakban utaltunk – Forgách azzal számolt, hogy a súlyosabb politikai bűntettek átmenetileg egy ideig még a haditörvényszékek hatáskörében maradnak.) A lapok három hónapos felfüggesztését a közvádló indítványára az illetékes bíróság akkor mondhatta ki, ha tartalmuk miatt egy alkalommal két évnél hosszabb börtönt vagy egy éven belül kétszeri enyhébb büntetést szabtak ki. (Ez tehát szigorúbb előírást tartalmazott az 1862-es ausztriai törvénynél.) Forgách javaslata is magában foglalta

kiadványok közigazgatási úton történő lefoglalásának lehetőségét, ha azok a sajtórendtartás figyelembevétele nélkül készültek vagy terjesztettek, vagy ha „tartalmuk közérdek tekintetéből megtorlandó", de ezt ugyanolyan feltételek mellett, mint az 1862-es ausztriai rendelkezésben is, az illetékes bíróságnak jóvá kellett hagynia. Ez a javaslat is tartalmazta a külföldi kiadványok esetén a korábbi közigazgatási tiltó határozatok hatályon kívül helyezését.

Pálffy gondosan összehasonlíttatta Forgách javaslatát az 1862-es és az 1848-as rendelkezésekkel, s azután alakította ki saját állásfoglalását. Végeredményben nem támogatta az ideiglenes szabályozást, arra hivatkozva, hogy az ausztriai sajtótörvény a legtöbb esetben szabatosabb és pontosabb, elsősorban a sajtóvétségek felsorolását minősítette hiányosnak, illetve nem elég precíznek. Láthatólag nem bízott a helyi közigazgatási szervek és bíróságok megfelelően szigorú eljárásában, márpedig Forgách javaslata, mint láttuk, ezekre a hatóságokra épített, s a helytartó kifogásolta a császári rendőr-igazgatóságok és -biztosságok teljes kikapcsolását a sajtóellenőrzésből. Jónak minősítette viszont, hogy a kiszabandó szabadságvesztések általában rövidebbek voltak Forgách tervezetében, mint az 1862-es szabályozásban, viszont jelentős nagyságú pénzbüntetésekkel kerültek összekapcsolásra, mivel, mint Pálffy fogalmaz, „a túlzott gondolkozásúak örömest tekintik magokat mártíroknak, s kevésbé irtóznak a politikai börtöntől, mint az érzékeny pénzbeli megrovatástól". Úgy ítélte meg, hogy önmagában az 1848-as szabályozáshoz való formai alkalmazkodással nem lehet politikai babérokat aratni, az inkább csak indokolatlan reményeket ébreszthet. Ő inkább amellett érvelt, hogy mivel a sajtórendészeti szabályok 1848 előtt is lényegében azonosak voltak a birodalom valamennyi tartományában, azaz egységes eljárás folyt, az egységesség elve most is érvényesítendő. Így tehát az 1862-es ausztriai szabályozás módosított változatának bevezetése Magyarországon szerinte törvényességi szempontból nem kifogásolható, bár nem tagadta, hogy az nagyon kétséges, hogy a magyar országgyűlés valaha is hajlandó lenne azt, akár tovább módosítva is, a magyar törvények közé iktatni. Arra az esetre pedig, ha Forgáchnak mégis sikerülne megnyernie az uralkodó beleegyezését az új magyarországi ideiglenes szabályozás kibocsátásához, megjelölt Pálffy a javaslatban feltétlenül módosítandó pontokat: például a könyvvizsgálatot hagyják meg „kormányközegek" kezében, ne a helyi közigazgatás valamely hivatalnoka végezze azt, inkább könyvvizsgálókat küldjenek ki királyi vagy állami tisztviselőként oda, ahol nem létezik rendőrhatóság, ahol pedig létezik, ott továbbra is azok felügyeljék a sajtóügyeket; a bírói eljárást se a helyi rendes bíróságokhoz utalják, hanem a királyi kúria által kiküldött „királyi bírák"-hoz stb. Összességében igyekezett a helyi bíróságok és közigazgatási hatóságok szerepét csökkenteni s biztosítani a rendőri szervek és az országos vezető politikai hivatalok közvetlen befolyását.[11]

[11] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 5. MNL OL D 185 1863:388.

Forgách tervezetét átküldte véleményezésre Apponyi országbírónak is, de Apponyi időközben bekövetkezett leváltása (1863. április)[12] folytán a véleményt már hivatali utóda, Andrássy György gróf jegyezte 1863. június végén. Andrássy megfelelőnek tartotta ugyan a tervezetben foglaltakat, de bevezetésük ellen foglalt állást. Véleménye messze túlmutatott a sajtórendtartás problémáin. A nehézségek forrásának ugyanis azt látta, hogy a „magyar államjog" „politikai bűntény" felfogása különbözik a sajtórendtartásba foglalttól, ezért „a magyar államjog indefiniált mai mivoltában – a helyzet kénszerűségénél fogva – politikai bűnként kellenék tekinteni azt, mit az ország törvényei vétségnek el nem ismernek", ezért nincs biztosíték arra, hogy ha a sajtóügyekben a bírósági eljárást, ahogy a tervezet előirányozza, a magyarországi polgári bíróságokra bízzák, azok nem fogják-e a politikai vétségeket megtorlatlanul hagyni, s a perbe fogottakat sorra felmenteni, még akkor is, ha azok tárgyalását a királyi tábla egyértelműen lojális bíróira bízzák is. Ezért ő az ideiglenes szabályozás elhalasztását javasolta, s inkább azzal kívánta volna korlátozni a haditörvényszékek önálló jogkörét, hogy azok kizárólag „a közigazgatási közegek felhívására" indíthassanak eljárást, saját hatáskörben nem. Másik lehetőségként felvetette, hogy a helyhatósági közigazgatási szervek kebelében létrehozandó sajtóbizottságok döntsenek a sajtóvétségek ügyeiben (azaz ne bíróságok), s határozataik ellen a helytartótanács megalakítandó sajtóügyi bizottságához lehessen fellebbezni. Véleménye tehát egyértelműen azt tartalmazta – s ennyiben, de kizárólag csak e tekintetben összecsengett Pálffy véleményével –, hogy a magyarországi bírói szervezet a haditörvényszékek és a császári rendőri szervek kikapcsolása esetén nem nyújt megfelelő garanciát a kormányzat által politikai bűntetteknek, kihágásoknak vagy vétségeknek minősített cselekmények bírósági megtorlására, azaz a legtöbb esetben a magyar Corpus Iurisban foglalt törvények alapján tényálladék hiányában felmentenék a perbe fogottat. A kormányzat által inkább rövid pórázon tartható közigazgatást irányíthatóbbnak ítélte e tekintetben.[13]

Forgách természetesen kikérte Mecséry rendőrminiszter véleményét is, aki úgy nyilatkozott, célszerűbbnek látná, ha új szabályozás helyett az érvényben lévő 1852-es rendelkezéseket érvényesítenék határozottabban.[14]

Ráadásul a tervezet híre kiszivárgott, láttuk, Forgách a lehető legbizalmasabban igyekezett volna tárgyalni a javaslatot, ehhez képest az *Ország* című lapban már február végén a *Pesti Napló*ból jól ismert „(Fk)" szignóval (Falk Miksa) megjelent egy cikk, amely az irányokat illetően helytállóan jellemezte Forgách szándékait: „Miként halljuk, azon ideiglenes sajtótörvény, melyen a magyar udvari kancelláriában dolgoznak, lehetőleg hozzásimul 1848-ki sajtótörvényünkhöz, de az esküdtszéki

[12] Apponyi leváltásához a végső lökést az adta, hogy részt vett azon az ünnepségen, melyet Pesten Deák Ferenc tiszteletére rendeztek 1863. március végén, átadva neki az 1861. évi országgyűlés tagjainak arcképeit tartalmazó díszes albumot.

[13] Forgách levélfogalmazványa Andrássyhoz, Bécs, 1863. ápr. 15. MNL OL D 185 1863:152.; Andrássy irata Forgáchhoz, Pest, 1863. jún. 30. Uo. 1863:787.

[14] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. márc. 8. MNL OL D 185 1863:251.

eljárást kiküszöbölték." Az újság persze azonnal kommentálta is a kezdeményezést: „Ezzel természetesen a tárgy ránk nézve elvileg éppenséggel nincs eldöntve. Először az octroyált törvény már eredeténél fogva csak tényleges érvénnyel bírhat, de nem jogilagossal, és így csak gyakorlati jelentősége lehet, de elvileges nincs; másodszor a kancellária *kénytelen* volt a juryt [azaz az esküdtszéket – *D. Á.*] elejteni azért, mert ez csak összes bűnvádi eljárásunk módosítása mellett volna behozható. Ha azonban majd valamikor ismét »chez nous« leszünk, akkor – ez szilárd reményünk – a jury intézménye összes bűnvádi eljárásunkra, a politikai és sajtóeseteket is bezárva, ki fog terjesztetni, bármiként intézkedjék is e tekintetben a birodalom másik felének képviselete."[15] (Kiemelés az eredetiben.) Forgách persze kérte Pálffyt, minden további közleményt mint még folyamatban lévő ügyet tárgyalót, akadályozzon meg.[16]

Láttuk, mindhárom érdekelt döntéshozó más- és másképpen ítélte meg a tennivalókat, a közvélemény megnyilvánulásai pedig egy negyedik utat követeltek. Ezek után Forgách nem is tehetett mást, mint hogy függőben hagyta az ügyet. A helytartótanács viszont augusztus elején körrendeletben közölte a sajtófelügyeletben illetékes hatóságokkal, hogy az 1852-es pátens továbbra is érvényben van, s az 1852. évi augusztusi végrehajtási utasítás szolgál gyakorlati útmutatásként, annak szövege magyar fordításban kiadásra is került. Megerősítették, hogy a próbanyomatokról készült kivonatokat, ha nem is havonta, de negyedévente be kell küldeni a helytartótanácshoz.[17]

Zichy Hermann gróf kinevezésével a Schmerling képviselte alkotmányos birodalmi centralizáció politikája átmenetileg „zöld utat" kapott az uralkodótól Magyarországra vonatkozóan is, mivel Zichy – mind Forgáchtól, mind Pálffytól eltérően – politikai céljának a birodalmi centralizáció politikájának képviseletét tekintette. Az elkövetkező hónapokban a bírósági reform ürügyén elindult az első nagyszabású politikai akció annak érdekében, hogy a magyarországi államszervezetet az októberi diploma kiadása előtti vágányra tereljék vissza. A polgári és büntetőjog minden ágát átfogó, a bírósági szervezet felépítését is felölelő törvényjavaslatok előkészítését az uralkodó még 1862 augusztusában rendelte el, hogy azokat egy jövendő országgyűlés elé terjeszthesse királyi propozíciókként. Apponyi azonban akkor visszautasította ezt azzal, hogy csak az államjogi rendezés után lehet ilyen nagyszabású intézményi szabályozást kidolgozni, s ezt az álláspontot képviselte hivatali utódja is. Ezt követően az uralkodó Forgáchot bízta meg ezzel a feladattal 1863 novemberében, de Forgách nem támogatta ambiciózus reformok esetleges rendeleti bevezetését Magyarorszá-

[15] 1863. febr. 26. „(Fk)" szignóval. *Ország*, 1. évf. 46-121. sz.

[16] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 13. MNL OL D 191 141.IV.B.1863.

[17] A helytartótanács elnökségének rendelete, 1863. aug. 6. (9181. sz.) próbanyomtatványokról vezetendő jegyzőkönyvről és a negyedévenként készítendő kivonatokról. In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok…* i. m. 104–106.; Tiszti-utasitás az 1852-ik évi Május 27-én kelt sajtórendtartáshoz. (Magyar forditás). Buda, 1863; szövege megjelent még: *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok…* i. m. 64–79.

Gróf Zichy Hermann

gon, így az ügy továbbra is egy helyben toporgott.[18] Zichy azonban nagy energiákkal néhány hónap alatt előállt a bírósági szervezet átalakításának javaslatával, Pálffy tiltakozása dacára. Tervezete mind az igazságszolgáltatásban, mind pedig a közigazgatásban újra állami kinevezett hivatalnoki kart irányzott elő, s a két intézményrendszer következetes szétválasztását. Az uralkodó június 8-án jóváhagyta az alapelveket. Szeptemberben Andrássy országbíró felmentését kérte, a magyar konzervatív csoporthoz közel álló Esterházy Móric gróf tárca nélküli miniszter is hangot adott fenntartásainak, de Zichy továbbra is kitartott a reformjavaslat mellett. A minisztertanács 1864. december 19-én és 21-én tárgyalta Zichy újabb javaslatát, mely a királyi tábla túlterheltségére hivatkozva előirányozta, hogy bár a tábla egysége névleg fennmaradna, hat egységbe tagolnák szét (nyilván nem véletlenül az 1850-es években fennállott közigazgatási kerületi székhelyeken, egy kivétellel), emellett az 1848 előtt is működött, hagyományos kerületi ítélőtáblák feloszlatását javasolta. A testület támogatta az előterjesztést, ahogy az uralkodó tanácsadó testülete, az Államtanács (Staatsrat) is. Esterházy gróf azonban nagyon élesen támadta a javaslatot, s arra utalt, azzal az uralkodó az október 20-i diplomában, illetve az 1861. november 5-i pátensében kimondott elvekkel kerülne ellenkezésbe, s úgy tűnne, nem tartotta be alkotmányos ígéretét.[19]

Ezen bírósági reformmunkálatok melléktermékeként született meg a kancelláriáán az újabb javaslat a sajtófelügyelet ideiglenes szabályozásáról, mivel ha bevezetésre került volna az igazságügyi átszervezés, az egyik legnagyobb akadály, a bírósági szervezet nem meggyőző elkötelezettsége az összbirodalmi eszme iránt s túlságos ragaszkodása az 1848 előtti magyar törvénykezési hagyományokhoz, elhárulni látszott.

Zichy 1864. december közepén terjesztette az uralkodó elé az új javaslatot, amelyhez láthatólag felhasználták a Forgách-féle 1863-as tervhez készült szakértői

[18] A bírósági reformról összefoglalóan lásd Vö. Berzeviczy: *Az absolutismus kora Magyarországon…* i. m. IV. 29–31.; Sashegyi: Bevezetés… i. m. 103–108.

[19] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1864. dec. 19., 21. In *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* V. Abteilung: *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff.* Bd. 9. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1997. 39–45.

véleményeket, illetve a helytartótanács hivatalos véleményét, s a legtöbb akkor kifogásolt helyet átalakították.[20]

Lényeges különbséget jelentett Forgách tervezetéhez képest, hogy az 1848-as sajtótörvényt Zichy nem tekintette vonatkoztatási pontnak, az egyetlen kivételt a bevezető elvi megállapítás jelentette: „... a sajtó szabadságot biztositó azon átalános elv fenntartása mellett, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti, ezennel a következő ideiglenes sajtó rendszabály bocsáttatik ki." Alapvetően az 1862-es sajtótörvényre és sajtórendtartásra épült a tervezet, hozzácsatolva ahhoz az 1863-as javaslatból a sajtóvétségek felsorolását. Ennek ellenére nem lényegtelen pontokon eltért a javaslat az 1862-es ausztriai szabályozástól is: Egyrészt Forgách tervezetéhez hasonlóan megtartotta a sajtótermékek előzetes hatósági vizsgálatát, ráadásul anynyiban szigorúbb feltételek mellett, hogy az átvizsgálást Forgáchtól eltérően a császári rendőri hatóságok feladataként tárgyalta. A pénzbírságnak viszont Forgáchhoz hasonlóan jelentős súlyt biztosított. Javaslata eltért elődjéétől a tekintetben, hogy a lapindítási szándék hivatalos bejelentése után nem nyolc, hanem tizennégy napos várakozási időt kívánt előírni az első lapszám megjelenése előtt. Jelentős eltérés továbbá, hogy Zichy javaslata kifejezetten kimondja, hogy a külföldi nyomtatványokra korábban közigazgatási úton elrendelt tilalmak továbbra is érvényben maradnak (noha a fogalmazvány első változata még az 1862-es törvénnyel összhangban épp a hatályon kívül helyezést rendelte volna el, de azután ezt a részt áthúzták és ellenkező értelmű szövegrésszel helyettesítették).

Természetesen Zichy tervezete mindazon pontokon eltért Forgách egy évvel korábbi javaslatától, amelyek tekintetében ez utóbbi változtatni kívánt az 1862-es sajtótörvény előírásain (rendőri hatóságok kikapcsolása, a politikai lap fogalmának szűkítése, a lapok programjának benyújtásától való eltekintés a lapindítási szándék bejelentésekor), továbbá csökkentette a politikai lapoktól megkövetelt biztosíték összegét, de némileg más kategóriákat állapított meg: nem naponta és ritkábban megjelenő lapokat különített el, hanem az 1862-es törvénnyel összhangban hetente három alkalomnál többször (a fővárosban: 8000, vidéken: 6000 forint) és kevesebbszer (a fővárosban 4000, vidéken: 3000 forint) megjelenőket.

Az eljárásjogot tekintve az 1862-es sajtórendtartáson kívül a tervezett bírósági reformnak az uralkodó által már jóváhagyott elveit tekintette irányadónak, ez eredményezte az 1863-as javaslattól eltérő pontokat. Ebben a tervezetben ugyanis „az első folyamodású királyi törvényszékek" az illetékesek a megyei, kerületi, szabad királyi városi bíróságok helyett. Egyébiránt az eljárás megfelelt az 1862-es elveknek s így a Forgách javaslatában foglaltaknak is.

A sajtó útján elkövethető bűncselekmények felsorolásaként néhány változtatástól eltekintve Zichy az 1863-as javaslat szövegét vette át. Ám bekerült néhány új elem

[20] Zichy előterjesztés-tervezete az uralkodó számára, Bécs, 1864. dec. 13. Melléklet: „Ideiglenes sajtórendszabály" és „Provisorische Pressordnung". MNL OL D 185 1864:1533.; Zichy és Pápay István előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1864. dec. 14. Ugyanazokkal a mellékletekkel. Uo. 1865:165.

a büntethető tételek közé: Az istenkáromlás mellé például beiktatták „a keresztény vallás iránt nyilvánosan megvetést mutat" kitételt; az egyházi vallásgyakorlat megzavarása mellé szerkesztették ugyanazon büntetési tétellel a „vagy hitetlenséget igyekszik terjeszteni"-t; az „erkölcsösség" mellett megjelent a „szemérmetesség" védelmének az igénye is a nyomtatásban vagy „fajtalan ábrázolatokban durván s közbotrányt okozó módon" történő sértés ellenében; tiltotta a tervezet a már meghalt személy „híre-neve" elleni becsületbe vágó állításokat. A szövegben tett látszólag apró változtatások is fontossággal bírtak: Az államrend felforgatásának bűntettére vonatkozó paragrafusban például a „fennálló törvényes birodalmi s országos kapcsolat tettleges felbontására izgat" mellékmondatból egyszerűen kihagyták a „törvényes" jelzőt, azaz csak a „fennálló birodalmi s országos kapcsolat" elleni izgatás szerepelt, ami nyitva hagyta az utat az októberi diplomát és a februári pátenst támadók törvényes elítélése előtt. A „közbéke és csend erőszakos megzavarására" lázítás mellé beiktatták „az alkotmány elleni gyűlöletre" lázít passzust, ami ismét csak könnyen alkalmazható lehetett a „februári alkotmány", azaz a februári pátens ellenfeleivel szemben. Elvétve súlyosbították az 1863-as javaslatban szereplő büntetési tételeken: az egyházi, polgári vagy katonai közhatóságokat, illetve ezek tagjait „becsületbeli sértésekkel illetőket" például Forgách javaslata három hónapig terjedő fogsággal és maximum 200 forintos bírsággal terhelte volna, az 1864-es javaslat már hat hónapig terjedő fogsággal és 300 forintos bírsággal fenyegette. Előfordult azonban enyhítésre is példa, de általában véve nem változtak a büntetési tételek Forgách javaslatához viszonyítva.

A tervezetet 1864. december 31-én tárgyalta az Államtanács, s mindkét felkért referens, dr. Eduard Julius Quesar és Karl Geringer báró (az egykori magyarországi ideiglenes helytartó) a javaslat elutasítását indítványozta, mivel nem tartották azt tökéletesen kidolgozottnak, ahogy Quesar kifejtette, bizonyos pontokon a szabályozást összhangba kellene hozni az érvényben lévő katonai büntető törvénykönyv rendelkezéseivel. A testület többi tagja ezzel ellentétben úgy látta, a tökéletlen szabályozás is jobb, mint az érvényes szabályozás hiánya és a bizonytalanság, s a rendszerezett büntető törvénykönyv hiánya rövid időn belül nem orvosolható. Többségi szavazattal végül azt javasolták az uralkodónak, fogadja el kiindulópontként a kancelláriai javaslatot, s majd új büntető törvénykönyv kidolgozásával párhuzamosan az igazságügy-minisztérium bevonásával lehetőség nyílik a sajtószabályozást is az általános büntető törvénykönyvi szabályokhoz igazítani.[21]

1865. január 5-én azonban Ferenc József váratlan döntése nyomán a minisztertanács a bírósági reform előkészületeinek leállításáról döntött, s hogy a kidolgozott tervet az év őszére összehívandó magyar országgyűlés elé terjesztik királyi propozícióként.[22] Az uralkodó határozata már előrevetítette egy újabb politikai fordulat

[21] Az Államtanács 1864. dec. 31-i ülésének jegyzőkönyve. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettkanzlei, Jüngere Staatsrat, Allgemeine Akten (Gremial) 1063/1864.; kivonat az ülés jegyzőkönyvéből: MNL OL D 185 1865:235.

[22] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1865. jan. 5. *Ministerratsprotokolle*... i. m. V/9. 64–67.

kontúrjait – a magyar liberális politikai elit alkotmányos dualizmusának koncepciója felé való uralkodói nyitását. A színfalak mögött már zajlottak az uralkodó és a magyar liberálisok Deák köré csoportosuló elitjének egymás iránti politikai tapogatózási kísérletének első lépései. Ez megpecsételte az ideiglenes sajtórendtartás kibocsátása tervének sorsát is. A minisztertanács megállapodott abban, hogy a sajtóügyeket Magyarországon az 1852-es pátens hatályban tartásával, illetve a pátenshez fűzött kiegészítő függelék uralkodói kibocsátásával fogják ellenőrzés alatt tartani.[23]

A kancellária 1865. január 23-án hivatalosan is visszavonta javaslatát az ideiglenes sajtószabályozásról. Pálffy helytartó örült a hírnek. Kifejtette, hogy 1863-ban a Forgách-féle szabályozástervezet és az ausztriai sajtótörvény tűnt alternatívának, s e kettő közül inkább az utóbbit tartotta elfogadhatónak. Most azonban megnyugvással tölti el, hogy a haditörvényszékek feloszlatása után az 1852-es sajtópátenst tartják továbbra is életben, mivel már kilátásban van az újabb magyar országgyűlés, ezért a rendeleti úton való oktrojt inkább kerülni kell, másrészt továbbra is úgy ítélte meg, hogy a politikai hatóságok erőteljesebben tudnak fellépni a sajtófelügyelet terén, mint a bíróságok.[24] Ez alkalommal sem kerülték el az előkészületek a közvélemény figyelmét, a *Pesti Napló* február 11-én már hírt adott egy az alapelvek meghatározására hivatott tanácskozásról.[25]

Zichy 1865. március 4-i dátummal tett előterjesztést az uralkodó számára az 1861. november 5-i rendkívüli intézkedések visszavonásáról, ami magában foglalta a haditörvényszékek szerepének megszűntét a sajtó- és politikai perekben.[26] Időközben a kancellárián megkezdődött a tervezett kiegészítő függelék kidolgozása, majd az Államtanács alakított egy bizottságot a végleges javaslat összeállítására Zichy kancellár, Nádasdy Ferenc gróf erdélyi kancellár, Barthos János udvari tanácsos és Thaddäus Peithner von Lichtenfels báró, az Államtanács elnöke részvételével. A javaslatot május 26-án tárgyalta a minisztertanács. Összesen három észrevétel hangzott el, egyrészt Lichtenfels megjegyezte, hogy szíve szerint kihagyásra javasolná az utolsó paragrafust, amely a magyar törvényekre tartalmaz utalást, de a kancellária a megtartásnak jelentőséget tulajdonít.[27] Másrészt kérdésként felmerült, hogy a hatodik paragrafus miért nem említi kifejezetten a magyar alkotmányt (gyanítjuk, ezt Esterházy Mór gróf vethette fel), de a válasz az volt, hogy az „országos alkotmányok" kifejezésben benne foglaltatik az is. Harmadrészt pedig felmerült, hogy kívánatos lenne a sajtóperek szóbeli tárgyalásain a nyilvánosságot nélkülözni, hogy „a szabályzatlan nyilvánosság régi magyar gyakorlatát" el lehessen kerülni, de Lichtenfels kifejtette,

[23] Uo. 66.

[24] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1865. jan. 27. MNL OL D 185 1865:118. (fogalmazványát lásd D 191 770.IV.B.1865.).

[25] Bécsi dolgok. *PN*, 16. évf. 34-4496. sz. 1865. febr. 11.

[26] Zichy előterjesztés-tervezete az uralkodó számára, Bécs, 1865. márc. 4. MNL OL D 185 1865:235.

[27] 37. §: „Mennyiben e szabályok eltérő intézkedést nem tartalmaznak, a magyar törvény s a törvényesen fennálló gyakorlat a sajtó terén elkövetett tilos cselekvények körüli eljárásra nézve is irányadók." In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok*… i. m. 63.

ez esetben az amúgy is zajos kiáltások a „sajtó szolgasorsba taszításá"-ról még hangosabbak lennének. Így azután a miniszterek rábólintottak a tervezetre.[28]

Ferenc József hosszú idő után először utazott Magyarországra 1865 júniusában, ami önmagában szimbolizálta a politikai légkör fagyosságának lassú felengedését. Június 8-án a magyar királyi kúriához intézett királyi leiratában bejelentette a kivételes rendszabályok megszűnését július 1-jei határidővel, ezzel együtt a haditörvényszékek kivételes jogkörének megszűnését. Iratához csatolták a Függelék az 1852-dik évi május 27-dikén kiadott Sajtórendtartáshoz című iratot, amely tartalmazta „a sajtó utján elkövetett tilos cselekvények" és az azokért kiszabható büntetések listáját az érvényben lévő általános büntető törvénykönyvi szabályoknak megfelelően, másrészt pedig az 1862-es ausztriai sajtótörvényhez csatolt sajtórendtartás némileg módosított változatát.[29] Az irat egyébiránt érvényben levőnek minősítette az 1852-es sajtórendtartást, bár bizonyos módosításokat bejelentett. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy bár nem törölte el a megintési rendszert, de a megintés jogkövetkezményét megszűntnek minősítette, ha a megintés utáni két évben a lap nem adott alkalmat semminemű fenyítő eljárásra.

A függelékben felsorolt sajtóvétségek listája alapjaiban az 1864-es sajtószabályozási javaslat erre vonatkozó részére épült, de az ausztriai büntető törvénykönyvnek megfelelően a büntetési tételeknél nemcsak maximum, hanem minimum értékeket is meghatározott mind a szabadságvesztést, mind pedig a pénzbírságot illetően. Abban is a büntető törvénykönyvet követte, hogy megkülönböztetett súlyos börtönt, börtönt, szigorú fogságot és fogságot. A sajtóvétségek listájára rákerült néhány további új elem, például az állam által nem engedélyezett vallásfelekezet alapítása. Arra is említhetünk példát, hogy valamely vétséget átsoroltak a „bűntett"-ek közé (ez történt például a „hitetlenség" terjesztésével), ami természetesen a büntetési tétel jelentős növekedését vonta maga után. Lényegesen átfogalmazták továbbá a politikai bűntettekre vonatkozó két legfontosabb paragrafust, itt is számottevően megemelve a büntetési tételeket. Eszerint annak, aki „az uralkodási forma erőszakos megváltoztatására, – valamely résznek az ausztriai császárság egységes birodalmi kapcsolatábóli elszakitására, vagy az állam elleni külveszély, avvagy beltámadás, avagy polgári háború előidézésére vagy nagyobbitására, vagy végre az osztrák birodalmi vagy országos alkotmányok erőszakos megváltoztatására, bár eredmény nélkül buzdít, ösztönöz s csábítani törekszik", 10–20 év súlyos börtön és 1000–4000 forint bírság lehetett a büntetése; míg az, aki „Ő cs. és apost. Kir. Felségének személye, az egységes osztrák birodalmi kapcsolat, az osztrák birodalmi, vagy az országos alkotmányok, az osztrák birodalmi vagy országos közigazgatás elleni megvetésre vagy gyűlöletre, törvények, biróságok, vagy más közhatóságok rendeletei, itéletei vagy intézkedései

[28] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1865. máj. 26. In *Ministerratsprotokolle*... i. m. V/9. 378–379.
[29] Királyi leirat a magyar kúriához, 1865. jún. 8. In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok*... i. m. 1–8., 44–63.; a függelék szövegét Függelék az 1865. évi junius hó 8-káról kelt legfelsőbb kézirathoz címmel a sajtó is közölte. Vö. *PN*, 16. évf. 137-4549. sz. 1865. jún. 17.

elleni engedetlenségre, ellenszegülésre, vagy ellentállásra, vagy az adó megtagadására buzdít, ösztönöz, vagy csábitani törekszik", 1–5 év súlyos börtönre és 500–1000 forint bírságra számíthatott. (Az 1864-es javaslat az ilyen típusú vétségekre kiszabható leghosszabb elzárásként négy évet határozott meg, legfeljebb 2000 forintnyi bírsággal!!!) Ezek a büntetései tételek az 1852-es büntető törvénykönyvből kerültek átemelésre (kivéve a pénzbírságot, amelyet az még ilyen típusú bűntettekre egyáltalán nem alkalmazott). De nem csak politikai jellegű bűntettek esetében emelkedhetett a büntetési tétel. Az erkölcsösség és szemérem ellen durván vétők büntetéseként például 6 hótól 1 évig terjedő szigorú fogság, valamint 100–500 forint bírság szerepelt, Zichy eredeti tervezetében pedig csak legfeljebb hathavi fogság és 200 forintnyi bírság.

A függelék második része a sajtóeljárást részletezte, az 1862-es sajtóeljárási rendeletet és az 1852-es szabályokat vegyítette. A bíróságok szerepét kiemelte (természetesen újra a megyei, kerületi és szabad királyi városi törvényszékekkel számolva), az időszaki nyomtatványok háromhavi felfüggesztéséről szólva is az enyhébb 1862-es szabályozást tartalmazta (akkor mondhatja ki a bíróság, ha a lap tartalma miatt egy alkalommal ötévi börtönnél szigorúbb büntetéssel járó bűntény állapíttatott meg, a többi felsorolt lehetőség megegyezik Forgách, illetve Zichy javaslatával) – igaz, ahogy láttuk, a politikai ügyekben jelentősen felemelte a lehetséges börtönbüntetés mértékét a két kancellár javaslataihoz képest. Ami azonban a döntő eltérés az 1862-es sajtórendtartási szabályoktól, az az, hogy a lapok lefoglalására vonatkozóan ez a függelék nem az 1862-es, hanem az 1852-es szabályozást nyilvánította érvényben lévőnek, amelyben viszont szó sem esett arról, hogy a bírósági ítéletet megelőző hatósági lefoglalást az illetékes bíróságnak jóvá kellene hagynia. E tekintetben a császári rendőri hatóságok – igaz, a helytartótanács és a kancellária felügyelete mellett, de – továbbra is szabad kezet kaptak. Miközben tehát az uralkodó már elszánta magát a provizórium megszüntetésére és a politikai párbeszéd újrafelvételére, továbbra is rövid pórázon kívánta tartani a magyarországi sajtót.

Június közepén még Zichy irányítása alatt a kancellária megbízta Reviczky Sándor helytartótanácsi titkárt és Kelemen Mór kancelláriai fogalmazó segédet, hogy gyűjtsék össze az érvényben lévő sajtószabályokat. Ők úgy nyilatkoztak, hogy a céljuk az volt, hogy a rendeletek némely pontjait magyarázzák, más helyek „látszólagos túlszigorát" pedig „az ugyanazon tételes forrásokból merített *enyhítő* értelmezésnek célszerűségét" felismerve, ilyen értelmezésekkel lássák el. (Kiemelés – *D. Á.*) Gyakorlati kézikönyvnek szánták a sajtófelügyelettel megbízott hatóságok számára, illetve útmutatónak a szerkesztők, kiadók, nyomdászok részére. Azt is megemlítették, hogy talán a majdani országgyűlés is hasznát veheti a „hazai sajtótörvény" megalkotásánál. Így született meg *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok gyüjteményének [...] hiteles kiadása* című kiadvány, amely az 1852-es pátenst s az azt kiegészítő rendeletek, hivatali utasítások egész sorát tartalmazta. A két hivatalnok valóban igyekezett az előírások lehető legenyhébb értelmezését nyújtani s ezzel az aktuális politikai helyzethez idomítani az egyébként igencsak szigorú rendszabályokat. Igen szemléletes például, ahogy kommentálták a politikai bűntettekre

vonatkozó, fentebb már idézett két paragrafust: „Itt *erőszakos* utoni változtatásokról s a birodalom valamely részének a birodalombóli kiszakitásáról vagy függetlenitéséről levén szó, nem zárják ki tehát e §. Felségárulást jellemző határozatai, péld[ául]. a birodalom egységébeni részek egymáshozi viszonyának, vagy az alkotmányok állapotának jogos és törvényes útoni módositására vagy változtatására czélzó higgadt tárgyalások lehetőségét."[30] (Kiemelés az eredetiben.) A „*megvetésre* vagy *gyűlöletre* felhívás alatt *nem* lehet érteni azt, ha péld. bizonyos alkotmány hiányosságai vagy árnyoldalai, avvagy az abban vagy a mellett fennálló rendszernek törvényes javitása vagy módositása tekintetéből, szóval jó szándokból, magukban vagy másokkal párhuzamosítva, békés, higadt és félre nem ismert előtüntetésben részesíttetnek; hanem érteni lehet azt, ha péld. valaki egyátalában a létező alkotmánynak vagy a közigazgatásnak oly hiányokat és ártalmasságokat egy szóval oly kárhozatos voltat tulajdonít, mely által nem csak az alkotmányosság elvének, de egyszersmind a közcsend s rend fönnállásának is sértését irányozva, egyenesen alkotmányellenességet és közrendellenességet akar felkölteni."[31] (Kiemelés az eredetiben.) Ezek a kommentárok jól mutatják a munka kettős célját: gyakorlati útmutatást nyújtott, ahogy azt összeállítói maguk hirdették, másrészt viszont a ki nem mondott politikai szándék is világos magyarázó soraikból: igyekeztek az 1852-es sajtópátens módosítása helyett legalább annak értelmezését átalakítani a politikai szempontból legérzékenyebb pontokon, ezzel hidalva át a jogi szabályozás és a napi politika között az 1865. januári politikai fordulat óta még inkább nyilvánvalóvá vált feszültséget. Az elkészült kiadványt – a történet furcsa fordulataként – ráadásul már nem Zichy, hanem hivatali utódja, a június 26-án a kancellári székbe került egykori tárnokmester Mailáth György juttatta el a tárnokmester, az országbíró, a hétszemélynök, a királyi jogügyigazgató mellett az összes megyei kormányzónak, valamint a szabad királyi városok polgármestereinek, összesen 100 példányban.[32] Biztosak lehetünk abban, hogy az érdekeltek az igen szigorú szabályozást rögzítő rendelkezések mellett dekódolták a sorok között megbúvó politikai szándékot is.

[30] *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok...* i. m. 46.

[31] Uo. 47.

[32] „A megyei hatóságnál, a nagyméltóságú magyar királyi helytartótanácsnál és ezen főméltóságú királyi udvari kancelláriánál a sajtóügyek körül tett szolgálataink alkalmával szerzett tapasztalataink folytán belátva ama rendeletek némely helyeire nézve a szabályokon alapuló bővebb felvilágosításnak, más helyei látszólagos túlszigorát illetőleg pedig az ugyanazon tételes forrásokból merített enyhítő értelmezésnek célszerűségét, ily értelmezésekkel az összegyűjtött rendeleteket akként ellátni óhajtottuk, hogy a munka egyfelől a szolgálatot könnyitő, útbaigazító és gyakorlati kézkönyvül szolgáljon minden fokú és rendű sajtóhatóságnak, másfelől pedig hogy kalauza legyen írónak, szerkesztőnek, sajtóiparosnak s tanárnak és tanulónak egyaránt, s hogy végül még a törvényhozásnak is, ha majd új sajtószabályokat, hazai sajtótörvényt lesz alkotandó, módja legyen a múltnak eljárásaira nézve kimerítő adatok birtokába juthatni." Reviczky Sándor és Kelemen Mór beadványa Mailáthhoz, Bécs, 1865. júl. 31. MNL OL D 185 1865:785. Kelemen néhány hónappal később úgy nyilatkozott, hogy „a sajtószabálygyűjtemény kiadásába ugyancsak belebuktunk". Nem tudjuk azonban, mi motiválta ezt az értékelést. Kelemen levele apjához, 1865. nov. 5. OSZK Kt Levelestár.

Nyílt és latens vita: birodalmi ügy-e a sajtófelügyelet?

A birodalom nyugati tartományaiban az októberi diploma kibocsátása után a megszűnt belügyminisztériumtól és a rendőr-minisztériummá átszervezett Legfelső Rendőrhatóságtól az államminisztériumba került át 1860 végén a sajtóirányítás, míg a sajtófelügyelet a rendőri hatóságok hatáskörében maradt. Így a birodalmi vezetés köreiben a sajtóügyekben Mecséry rendőrminiszter és Schmerling államminiszter volt illetékes. A rendőr-minisztériumon belül nem az államrendőrségi, hanem az adminisztratív szekció egyik ügyosztálya foglalkozott a sajtóügyekkel a színházfelügyelettel, az irodalom és művészetek felügyeletével társítva. Az államminisztériumban létrehoztak egy extra statum miniszteri tanácsosi helyet a sajtóügyek operatív vezetésére. Az e posztot betöltő személy nem került be a minisztérium hivatali állományába, megbízatása mintegy bizalmas jellegű volt. 1861 tavaszától ezt a helyet Eugen Notthafft Friedenfels báró udvari tanácsos töltötte be, majd amikor Friedenfelset Erdélybe helyezték át, a feladatot Karl Fiedler miniszteri tanácsos vette át 1865 szeptemberéig, akkor Joseph Grüner udvari tanácsos váltotta őt. A Friedenfels számára készített hivatali instrukció szerint feladatkörébe tartozott a külföldi tudósítókkal való informális kapcsolattartás, befolyásolásuk, a belföldi napilapok szemmel tartása, rendszeres konzultáció a külügyminisztérium és a rendőr-minisztérium sajtóreferenseivel, kül- és belföldi újságírókkal és szerkesztőkkel való kapcsolatépítés. Hivatalos eljárást azonban maga nem folytathatott, szükséges esetben ilyet az államminiszternél vagy a rendőrminiszternél kezdeményezhetett.[33] A külföldi sajtó befolyásolásának ügyében viszont érdekelt volt a külügyminisztérium is, Schmerling előterjesztésére az uralkodó 1862 márciusában jóváhagyta, hogy a három vezető kormányzati szerv kijelölt megbízottjai rendszeres személyes megbeszéléseken egyeztessék a sajtófelügyelet és -befolyásolás ügyeit.[34]

Az októberi diploma közös ügyként nem jelölte meg a sajtóügyeket, eszerint azok a tartományok, országok belügyei közé kellett tartozzanak, másrészt viszont a sajtófelügyelet elsődleges szerveit, a rendőrhatóságokat a bécsi rendőr-minisztérium felügyelte, s ezen keresztül a sajtófelügyelet mégis bizonyos fokig egységes birodalmi szervezeti keretben folyt.

[33] Instruction für den Preßleiter címmel litografált irat, dátum, aláírás nélkül [1861. tavasz] MNL OL D 296 Abszolutizmus kori levéltár, Polizeiministerium: Oberste Polizeibehörde, 1827–1867. 3. doboz, szám nélkül; Schmerling átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. júl. 20. MNL OL D 185 1861:603.

[34] Schmerling előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. márc. 12. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 808/1862. Ezután Schmerling rendelkezett arról, hogy hetente háromszor, hétfőn, szerdán és pénteken ülésezzen a sajtóirányítás stábja és a másik két hatóság képviselői. Vö. A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1862. ápr. 11. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* Abteilung V.: *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Menssdorff.* Bd. 3. 5. November 1861–6. Mai 1862. Bearbeitet von Stefan Malfèr, mit einem Vorwort von Helmut Rumpler. Wien, 1985, Österreichischer Bundesverlag. 395.

Mecséry rendőrminiszter deklarálta, hogy a rendőr-minisztérium a magyarországi sajtóügyekre sem közvetlen, sem közvetett hatást nem kíván gyakorolni,[35] s Worafka 1864 elején valóban úgy nyilatkozott, hogy sajtóügyekben semmiféle instrukciókat nem kapott bécsi felettesétől, s kizárólag Pálffy utasításait kell végrehajtania e téren.[36] A külföldi kiadványok lefoglalása, illetve terjesztési tilalma terén természetesen folyamatos volt az együttműködés a magyar kormányzati szervek és a rendőrminiszter között, amint azt még látni fogjuk. Magyarországi kiadvány esetén is előfordult konzultáció, de akkor az ügynek volt Magyarországon kívülre nyúló szála. Például Czelder Márton Romániában működő protestáns hittérítő *Mindennapi és alkalmi imádságok* című munkáját Heckenast Gusztáv jelentette meg Pesten. Mivel azonban a kötetben a magyar emigráció iránt „kegyeletet ápoló, politikai irányú imák" is találtattak, Worafka lefoglalta a munkát, amit Pálffy jóváhagyott. A kiadó kérte a lefoglalás visszavonását. Erre Worafka egy kilenc tételből álló listát terjesztett elő, s a kifogásolt szövegrészek kihagyása után minősítette terjeszthetőnek a munkát. Forgách Mecséry véleményét is kikérte, aki egyetértett, sőt még további két helyre hívta fel a figyelmet, amit Forgách respektált, s azokkal kiegészítve hagyta jóvá a kihagyási határozatot.[37] Maga Mecséry csak ritka esetben tett szóvá egy-egy magyarországi sajtópolitikai ügyet. Amikor például az *Alföld* című lapot betiltották, majd néhány hónap múlva, 1863 tavaszán egykori kiadója engedélyt nyert *Arad* címen egy új lap kiadására (sőt, ahogy még arról szó esik, a politikai lapok számára kötelező kaució letételét illetően is kedvezményt kapott), igaz, egy magát a kormány irányának követésére kötelező általános írásbeli ígérvény után, Mecséry tiltakozott, s hiányolta a rendőri hatóságok (feltehetőleg elsősorban az aradi rendőrbiztos, illetve felettese, a nagyváradi rendőrigazgató) véleményének kikérését.[38] Összességében azonban valóban megállapítható, hogy a rendőr-minisztérium vezetése a legritkább esetben próbált sajtóügyekben befolyást gyakorolni a magyarországi vezetőkre, ugyanakkor Rainer főherceg miniszterelnök számos esetben kikérte ilyen kérdésekben Mecséry véleményét.

Nem volt ilyen konfliktusmentes a Schmerlinggel való hivatalos kapcsolat. Az irányítása alatt álló államminisztérium hatásköre egyértelműen a birodalom nyugati tartományaira korlátozódott, de Schmerling törekedett az egységes elvek alkalmazása szükségességének jelszavával a lehető legtöbb területen mégis érvényesíteni befolyását a magyar korona országaiban is. Schmerling felügyelte az egységes sajtóalapot *(Pressleitungsfond)*, amiből a hivatalos lapok és a nem hivatalos lapok szubvencióját is fedezték birodalomszerte, annak összege évente 350 000

[35] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. márc. 8. MNL OL D 185 1863:251.

[36] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jan. 4. MNL OL D 191 423.IV.B.1864.

[37] Péchy Ferenc jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 17. MNL OL D 185 1863:1402.; Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. dec. 4. Uo. 1863:1478.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. dec. 13. 191 13 593.IV.C.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:1478.).

[38] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. ápr. 3. MNL OL D 185 1863:366.

forint volt.[39] Így Forgách kancellár is csak Schmerlingen keresztül juthatott hozzá ilyen célú összeghez. Erre alapozva igyekezett az államminiszter befolyást kiharcolni vagy legalábbis betekintést biztosítani a maga számára a magyarországi sajtóügyekbe. Ebben bizton számíthatott a birodalmi centralizáció hasonlóan elkötelezett hívének, Ignaz Plener pénzügyminiszternek a támogatására.

Az első erőpróbára Forgách és a két miniszter között már 1861 szeptemberében sor került, amikor Forgách 10 000 forint átutalását kérte nem hivatalos sajtóorgánumok szubvenciója céljából. Plener – hivatkozva Schmerling véleményére – állást foglalt a magyarországi hivatalos lapok átszervezésének szükségessége mellett, s nyomatékként átküldte Schmerling ez ügyben hozzá intézett levelének másolatát is. Forgách határozottan helyreutasította: nem ismer olyan uralkodói rendelkezést – írta –, mely szerint a sajtóügyek vezetése az egész birodalomra nézve Schmerling kezében lenne, ezért bár érdeklődéssel olvasta Schmerling véleményét, fenntartja magának a jogot „a pesti félhivatalos lapok állásának, ahogy egyáltalán a magyarországi sajtóügyeknek az ő álláspontjából való önálló megítélésére és vezetésére".[40] Plener igyekezett visszavágni, kijelentette, hogy ha sajtóorgánumok szubvenciója, akár a hivatalosaké is, „birodalmi eszközökből" történik, az összeg feletti döntés a központi kormány (*Gesammtministerium!*) kompetenciájába tartozik, s a pénzügyektől függetlenül is szükséges a sajtóügyekben az egységes irányelvek érvényesülése, még ha a konkrét irányítás más-más kézben is van. Nem fejtette ki, de nyilvánvaló volt, hogy ezen irányelvek kialakítására Schmerlinget tartotta hivatottnak. Az ügyről szeptember elején a minisztertanács is tárgyalt. Az uralkodó végül engedélyezte a kifizetést.[41] De ezzel a konfliktusok sora csak megkezdődött.

1862 áprilisában Plener ismét csak a laptámogatások kapcsán igyekezett véleményével befolyásolni Forgáchot. Kifejtette, a Török János által szerkesztett s az 1861 nyarán leköszönt magyar konzervatívok elveihez közel álló *Pesti Hirnök* című lap tervezett támogatását túlságosan bőkezűnek tartja, s egyébként is, tette hozzá, a lap 1848 előtti nézeteket hangoztat, melyek „idejétmúltak, és az összbirodalom, ahogy Magyarország jólétével sem hozhatók összhangba". Kinyilvánította, csak azzal a feltétellel támogatja a lap szubvencióját, „ha az nem dolgozik a kormányzati politika ellen". Plener véleménye a miniszterelnök Rainer főhercegen keresztül eljutott az uralkodóhoz is. Forgách leginkább azzal érvelt a lap támogatása mellett, hogy az bátran fellép a konzervatív értékek mellett az országban uralkodó liberális közszellem ellenében. Schmerling és Plener nyilvánvalóan igyekezett az uralkodót

[39] Schmerling előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. márc. 12. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 808/1862.

[40] Forgách levélfogalmazványa Plenerhez, keltezése ismeretlen (hiányos az irat). MNL OL D 185 1861:683.

[41] Plener átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. szept. 27. MNL OL D 185 1861:704.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1861. szept. 2. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848–1867)*. Abteilung V: *Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff.* Bd. 2. 1. Mai 1861 – 2. November 1861. Bearbeitet von Stefan Malfèr. Mit einem Vorwort von Gerald Stourzh. Wien, 1981, Österreichischer Bundesverlag. 342–343.

is felhasználni arra, hogy nyomást gyakoroljanak Forgáchra és Pálffyra. Az uralkodó azonban láthatólag szabad kezet biztosított a kancellárnak és a helytartónak, s a magyarországi lapszubvenciók ügye többé nem szerepelt a bécsi miniszterek tanácskozásának napirendjén sem, ugyanakkor Rainer főherceg javaslatára az uralkodó elrendelte, hogy Forgách részletes kimutatást készítsen számára az első ötezer forint hovafordításáról.[42] A kimutatás elkészültekor Rainer főherceg újabb szereplőt, Mecséry rendőrminisztert vont be a tárgyalásokba, aki indokoltnak minősítette a *Pesti Hirnök* támogatását, miközben Schmerling újra csak sokallta a folyósított összeget (5040 forintot) egy a bécsi kormány politikáját nem támogató sajtóorgánum részére. A miniszterelnök az államminiszter véleményét magáévá téve azt indítványozta, hogy az uralkodó hagyja jóvá az elszámolást, de egyúttal jelentse ki, hogy a továbbiakban nem szabad olyan lapot támogatni, amely nem feltétel nélkül támogatja az uralkodó által az egész birodalomra nézve meghatározott alkotmányos rendelkezéseket. Ferenc József viszont törölte ez utóbbi kitételt határozatának szövegéből.[43]

Június elején azután újabb pengeváltásra került sor Forgách aktuális pénzigénylése kapcsán, pedig ezúttal megtette azt a gesztust, hogy előre közölte, mire kívánja fordítani a kért összeget. Schmerling, Plener újra támadta a *Pesti Hirnök* szubvencióját, az előbbi még azt is kijelentette, nem lenne nagy kár, ha szubvenció hiányában megszűnne a lap. Ráadásul ezúttal Mecséry is csatlakozott javaslatához, hogy kötelezzék Törököt a kormányzati elvek vonatkozásában „békülékeny" irányvonal folytatására a szubvenció felfüggesztésének fenyegetésével párosítva. Rainer főherceg ez alkalommal még Albrecht főherceget is felsorakoztatta maguk mellett. Az uralkodó láthatólag igyekezett némileg engedni bécsi politikusainak, döntése tartalmazta Török figyelmeztetését a szubvenció esetleges felfüggesztésének lehetőségére, s hogy Forgách az újabb összeg folyósítása részleteiről Schmerlinggel tárgyaljon, ugyanakkor Rainer főherceg azon indítványát, hogy Mecséry és Schmerling október elején „feltáró" jelentést készítsen számára a *Pesti Hirnök* irányvonaláról, s annak alapján a szubvenció folytatásáról vagy megszüntetéséről, ignorálta. Azaz a közvetlen beavatkozást a magyarországi sajtóügyekbe nem engedélyezte bécsi minisztereí számára.[44]

De Schmerling egyelőre nem adta fel a küzdelmet. 1862 novemberében, amikor Forgách jelezte, hogy a következő pénzügyi évben mekkora összeget igényel Pálffy helytartó a sajtóalapból, kerek perec kijelentette, az egész sajtóalap felhasználásáért ő a felelős, az alap egységes jellege nem teszi lehetővé az alap felosztását, s részletes kimutatást igényelt a tervezett kiadásokról. Forgách viszont zordan újra leszögezte,

[42] Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. márc. 13. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 786/1864.; Plener átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. ápr. 18., Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. máj. 15. MNL OL D 185 1862:419. (fogalmazványát lásd uo. 1862:302).; vö. uo. 1862:327.

[43] Rainer főherceg előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. ápr. 29., az uralkodó döntése, Laxenburg, 1862. máj. 1. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 1100/1862.

[44] Rainer főherceg előterjesztése az uralkodó számára, 1862. jún. 3., Ferenc József döntése, Laxenburg, 1862. jún. 5. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 1644/1862.

hogy a sajtóügyek irányítását mint országos ügyet saját magának tartja fenn, s visszautasította, hogy a kancellária sajtóügyekben az államminisztériumnak alárendelt lenne.[45] A kancellária iratanyagában nincs nyoma annak, hogy ezt követően Schmerling további kísérleteket tett volna, úgy tűnik, belátta, nincsenek hatékony eszközök a kezében e téren. Forgách viszont tudomásul vette, hogy a sajtóalapból igényelt összeg nagyságát illetően Schmerlinggel kell előzetesen egyeztetnie, illetve minden igazgatási év végén formális elszámolást kell küldenie számára a felhasznált összegek tételes feltüntetésével.

Plenerrel viszont még további asszók következtek, főleg a szubvenciók apropóján. 1863 áprilisában a félhivatalos *Ungarische Nachrichten* lapot rótta meg a pénzügyminiszter, mondván, ingadozó az irányvonala, a februári pátens ellen érvelő cikkeket is megjelentetett.[46] 1865 januárjában pedig azt panaszolta, hogy még kormánytól függő vagy kormánysegélyben részesülő lapok is „ellenszenves irányú" közleményeket közöltek pénz- és adóügyi dolgokban, melyek „túlzásokon vagy hamis adatokon és föltevéseken" alapultak, s ezáltal nyugtalanságot és bizalmatlanságot terjesztettek, s ezzel nehezítették a „közszolgálat"-ot. Mivel mostanában – fejtegette – „a lakosság adófizetési képessége különben is szorosan igénybe vétetik, sőt hellyel-közzel még szigorúbb eljárások is alig mellőztethetnek", ez különösen ártalmas.[47]

Természetesen nem Plener volt az egyetlen a birodalmi vezető politikusok között, akinél a magyarországi sajtóban megjelent egy-egy cikk „kiverte a biztosítékot". 1862. január végén például, amikor a *Magyar Sajtó* január 29-i számában megjelent egy nyilatkozat Almásy Pál és társai (az országgyűlés prominens határozati párti politikusai) tollából, akik „Szabadelvü Magyarország" jelszóval felajánlották közreműködésüket a szerkesztőnek, Hajnik Károlynak. Ő pedig örömmel üdvözölte ezt a lap nevében, s kinyilvánította, hogy Jókai Mór „e megbizás értelmében fog lapjaink főmunkatársául közremüködni". Forgách Rainer főherceg miniszterelnökkel is kénytelen volt tárgyalni, hogy kifejtse, nem támogatja a Pálffy által javasolt utat, a lap hivatalos megintését, bár a cikk megjelenését maga is a leghatározottabban helyteleníti.[48]

Sajtóügyekben a tartalmi érintkezést Schmerlinggel Forgách igyekezett a Lajtán túli lapokat illető kérdésekre korlátozni. Időről időre szóvá tett valamely bécsi sajtóorgánumban megjelent, Magyarországot érintő írást, kifogást emelve. Ennek kettős motívuma lehetett. Pálffy például már 1861. november végén a *Die Presse* és az *Ost-deutsche Post* egy-egy közleménye kapcsán kérte, hogy lépjenek fel az ellen, hogy

[45] Schmerling átirata Forgáhhoz, Bécs, 1862. nov. 12. és Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1862. nov. 18. MNL OL D 185 1862:1027.

[46] Plener átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. ápr. 17. MNL OL D 185 1863:419.

[47] Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. jan. 17. MNL OL D 185 1865:9.

[48] A Magyar Sajtó szerkesztőjéhez. Almásy Pál, id. gr. Bethlen János, Benyiczky Lajos, Ivánka Imre, gr. Károlyi Sándor, Komáromy György, b. Podmaniczky Frigyes, Tisza Kálmán és Jókai Mór nyilatkozata, Pest, 1862. jan. 28. *Magyar Sajtó*, 8 évf. 23. sz. 1862. jan. 29.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 30. MNL OL D 185 1862:81. Vö. Pók Attila: A Magyar Sajtó (1860–1865). In *A magyar sajtó története...* i. m. II/1. 615–617.

az ausztriai sajtó támadja a magyarországi katolikus klérust, mivel „jelenleg éppen a magasabb clerus az, mely a kormány intézkedéseiben máris segédkezet nyújtani kész, s azok keresztülvitelét hatályosan elő is segíteni képes leend".[49] Alkalmanként ugyanilyen ügyben Mecséry rendőrminiszter közreműködését is igyekeztek megnyerni.[50] Másrészt a tartalmi kifogásokat az is motiválta, hogy a liberálisabb sajtóellenőrzés folytán – annak ellenére, hogy a birodalom nyugati felében is számtalan sajtóperrel igyekezett Schmerling a sajtót megregulázni – szabadabb volt a véleménynyilvánítás. Magyar lapok szerkesztői külföldi lapszemle rovatukban olyan eredetileg Bécsben publikált cikkeket közöltek fordításban vagy kivonatban, amelyek tartalma a magyarországi sajtóellenőrzés szűrőjén biztosan fennakadt volna. Amikor például 1862 őszén megjelent a Forgách kancellár által támogatott Kovács Lajos röpirata *(A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint)*, a *Pesti Napló* a bécsi *Ost und West* bírálatát kívánta ismertetni, amelyik igen kemény hangon szólt a munkáról, kifejtve, hogy annak programja „minden birodalmi ügyre nézve jól temperált abszolutizmus".[51] Megjelenhetett viszont, de Pálffy utólag helytelenítette, a *Magyarország*, illetve a *Pester Lloyd* egy-egy írása 1862 októberében. Az előbbi szintén az *Ost und West* egy cikkét ismertette Schmerling politikája ellen, az utóbbi pedig több ausztriai ellenzéki újságból közölt összeállítást.[52] (Előfordult azonban az is, hogy Ausztriában megjelenő lapot fogtak perbe valamely magyarországi lap cikkének átvétele miatt.[53]) Később azután Pálffy már résen volt, s jó előre megtiltotta egyes cikkek átvételét.[54]

Schmerlingen kívül Forgách a bécsi igazságügy-minisztériummal igyekezett még kapcsolatot kiépíteni annak érdekében, hogy a magyar kormányzati szervek folyamatos információkat kapjanak a birodalom másik felén zajló sajtóperekről. Pálffy is kérte Josef Lasser von Zollheim igazságügy-minisztert 1862. október elején, hogy az ausztriai államügyészségek értesítsék a helytartótanácsot újságok ellen politikai okokból indított eljárásokról.[55] Természetesen az ausztriai lapok magyar levelezőinek kiléte iránt intenzív érdeklődést mutatott Pálffy, 1864 tavaszán a *Wanderer* lapban megjelent pesti levelező cikk szerzője kilétének kiderítését kérte Mecséry rendőrminisztertől. Nem tudjuk, sikerült-e megtudni, de Mecséry válaszából kiderül,

[49] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. nov. 27. MNL OL D 185 1861:953.

[50] Vö. például: Forgách levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1861. dec. 25. MNL OL D 185 1861:1015.

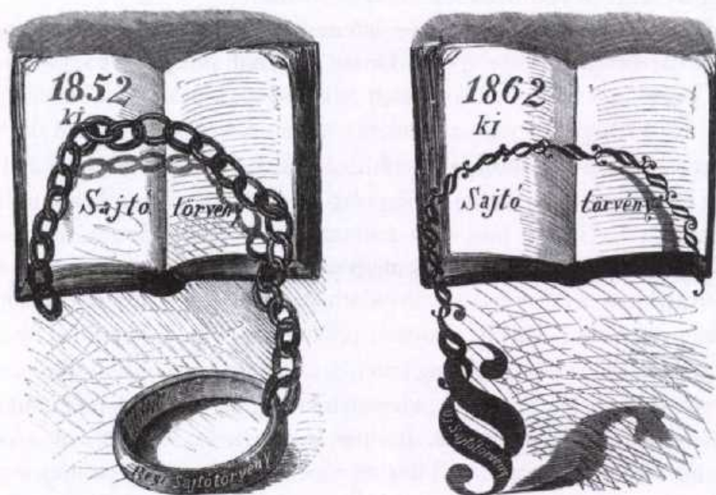
[51] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. szept. 26. MNL OL D 191 18 313. IV.B.1862.

[52] Pest, oct. 6. (vezércikk). *Magyarország*, 2. évf. 230. sz. 1862. okt. 7.; Die Verfassungsbewegung in Oesterreich. *Pester Lloyd*, Jg. 9. Nr. 230. 1862. okt. 7.

[53] 1863. március végén a *Neueste Nachrichten* lapot fogták perbe az *Ország* című lap március 25-i számában Szláv lapok szemléje címmel közölt írásának átvétele miatt. Helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1863. márc. 29. MNL OL D 191 4140.IV.B.1863.

[54] Vö. MNL OL D 191 16 418.IV.B.1863.

[55] Pálffy átirata a bécsi főállamügyészséghez, Buda, 1862. okt. 8., és Lasserhez, Buda, 1862. nov. 3., Lasser átirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. dec. 5. MNL OL D 191 18 892.IV.B.1862.; lásd még: „Hírlapok sajtóperei a nem magyar koronaországokban" című gyűjtőaktát. MNL OL D 191 413.IV.B.1863.

„Haladás". *Handabanda*

hogy a bécsi rendőri szervek maguktól is folyamatosan szemmel tartották a szerkesztőségbe érkező magyarországi küldeményeket.[56]

Természetesen a magyarországi közvélemény is figyelemmel kísérte ezeket a pereket (mindenekelőtt a *Pesti Napló* bécsi tudósítójaként is aktív Falk Miksa bécsi perét 1862 nyarán[57]), a sajtó beszámolt az ítéletekről, szolidaritást vállalt az újságíró-társadalom és az olvasóközönség is.[58]

Kik irányítják a magyarországi sajtófelügyeletet?

Forgách jogot formált arra, hogy sajtóügyekben (is) a bécsi minisztériumokkal és más központi szervekkel ő érintkezzen, s 1862 novemberében meglehetősen ingerülten, bár nagyon udvariasan, helyreutasította Pálffyt, amikor az az igazságügy-

[56] Mecséry szerint a lapnak három állandó pesti levelezője volt, Remellay Gusztáv, Vas Gereben és Dux Adolf. Emellett azonban alkalmi levélküldemények is érkeztek Pestről címezve a szerkesztőséghez. Mecséry átirata Pálffyhoz, Bécs, 1864. márc. 14. MNL OL D 191 5033.IV.B.1864.

[57] Falk ellen 1862 februárjában sajtóper indult a bécsi *Wanderer* című lapban megjelent, a magyarországi kormányzati politikát bíráló cikke miatt. Hathavi börtönre és doktori címének elvesztésére ítélték, az ítéletet azután háromhavi börtönre mérsékelték. Vö. Falk Miksa: Elkésett tárczalevelek. In uő: *Kor- és jellemrajzok.* S. a. r. Falk Ernő. Budapest, 1903, Révai Testvérek, 177–204.

[58] Vö. a *Pesti Napló* hírével, miszerint egy bécsi fényképész arra az „eredeti gondolatra" jött, hogy mindazon szerkesztők arcképeiből, mégpedig nemzetiségi különbség nélkül, egy albumot állít össze, akiket a februári pátens óta elítéltek sajtóperben. Különfélék c. rovat. *PN,* 14. év. 107-3972. sz. 1863. máj. 10.; lásd még: uo. 16. évf. 16-2278., 18-4480., 19-4481. sz. 1865. jan. 20., 22., 24.

minisztériummal a már említett alkalommal kapcsolatba lépett (pedig ez ügyben láthatólag nem volt tartalmi nézeteltérés közöttük).[59]

A kancellár a sajtóirányítás, illetve -ellenőrzés terén a következő formális jogokat birtokolta: ő engedélyezte új politikai lap indítását, mindenféle sajtóeljárási ügyben mint végső fórumhoz hozzá lehetett fellebbezni; külföldi kiadványok ügyében ő hagyta jóvá a lefoglalást vagy az általános tiltást. A helytartó viszont dönthetett a lapindítási folyamodványokról nem politikai jellegű kiadvány esetén (az új lap első számának megjelenéséről, illetve egy-egy lap megszűnéséről azonban mindig értesítette a kancellárt); ő hagyta jóvá vagy szüntette meg a rendőrigazgatók által elrendelt lefoglalásokat, és ő rendelhette el egy magyarországi kiadványra szólóan az általános terjesztési tilalmat; a sajtórendszabályok áthágása (kiadvány idő előtti szétküldése, a kiadásban vagy szerkesztésben történt változások be nem jelentése stb.) miatt a bírságot az illetékes rendőri hatóság vezetője szabta ki, de döntése ellen első fokon a helytartóhoz lehetett fellebbezni (a legenyhébb bírság 50 forint volt, amit azonban fellebbezés után gyakran a felére szállították le, elengedni viszont csak a legritkább esetben engedtek el) – mindezen döntései ellen azonban az érintett még jogorvoslatot kérhetett a kancellártól; a helytartó volt továbbá a sajtóügyek operatív irányítója, elnöki irodája közvetlenül utasította a rendőrigazgatókat, például arra, hogy haditörvényszéki eljárást kezdeményezzenek a területileg illetékes katonai parancsnokságnál valamely kiadvány szerzője, kiadója és szerkesztője ellen.

A sajtófelügyelet másik funkciója a sajtóirányítás volt, a sajtó tartalmának befolyásolása; itt inkább Pálffy pozíciója volt erősebb. A félhivatalos sajtóorgánumokban *(Sürgöny, Ungarische Nachrichten)* megjelent cikkek tartalmába Forgách rendszerint nem szólt bele, de egy-egy fajsúlyosabb témában megjelentetni szándékolt sugalmazott cikk esetén Pálffy előzetesen kikérte a véleményét,[60] s a kancellár maga is megjelentetett sugalmazott cikkeket, mégpedig a *Sürgöny* bécsi levelezőjén, Ludasi (Gans) Móron[61] keresztül. „[A] »Sürgöny« bécsi levelezője hirlapcikkeinek irányát tőlem

[59] „A cs. kir. igazságügyi ministerium által rövid úton értesítetvén azon intézkedésekről, melyek Nagyméltóságodnak egyenesen hozzá intézett fölszólítására a sajtóvétségek miatt elitélt lapok irányában ezentúl kölcsönös egyetértéssel célba vétetni fognak, nem tagadhatom meg Nagyméltóságodnak e részbeni bölcs gondoskodásától teljes elismerésemet, s egyedül azon óhajomat sietek ez alkalommal kifejezni: ne terheltessék Nagyméltóságod hasonló előforduló esetekben a birodalmi főkormányszékekkeli tárgyalásokat szokott megelőző bizalmával mindenkor nékem átengedni. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilatkozatát." Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 26. MNL OL D 185 1862:1041.

[60] 1862 áprilisában például, amikor Pálffy Kecskeméthy Aurélt a *Sürgöny*ben egy a parlamentáris rendszer és a megyei autonómia összeegyeztethetetlenségét fejtegető cikk megírására és megjelenésére utasította. Pálffy levele Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 21. MNL OL D 185 1862:307. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 9198.IV.B.1862.); Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 25. MNL OL D 191 9198.IV.B.1862. (Nem találtunk a *Sürgöny*ben ezekben a napokban kifejezetten e témával foglalkozó cikket.)

[61] Ludasi 1849 tavaszán a Jókai Mór által szerkesztett *Esti Lapok* szerkesztője volt, majd az 1850-es évektől bécsi lapok munkatársaként működött. 1864 őszétől a magyar konzervatív csoport bécsi lapjának, a *Die Debatte und Wiener Lloyd*nak a szerkesztője, mindeközben a bécsi rendőr-minisztérium bizalmas informátora. Vö. Nekrolog. *Vasárnapi Ujság*, 32. évf. 36. sz. 1885. szept. 6. 586.; Deák Ágnes: Ludasi Mór és a bécsi titkosrendőrség az 1860-as években. In *A Lajtán innen és túl. Jenseits und diesseits der Leitha. Elektro-*

nyeri" – írta egy alkalommal, s kérte Pálffyt, hogy azok megjelenését ne akadályozza, s a helytartó láthatólag igyekezett ezt tiszteletben tartani; Worafka úgy tudta, egyes fontosabb bécsi leveleket Ludasi előzetesen szó szerint jóváhagyatott a kancellárral.[62] 1863. október végén a *Sürgöny*ben megjelent egyik vezércikk kapcsán, amely Forgách szerint a közönségre „felingerlőleg" hatott (az októberi diplomát és a februári pátenst „nagyszerű fejedelmi tény"-nek minősítette és az erdélyi országgyűlést üdvözölve arra szólított fel, hogy Magyarország is küldjön majd képviselőket a bécsi birodalmi tanácsba), a kancellár utasította Pálffyt, hogy a félhivatalos újságokban megjelentetni szándékozott fontosabb cikkeket a jövőben ne csak a helytartó nézze át, hanem „előlegesen" küldjék el azokat Forgáchnak is. Pálffy erre azonnal riposztolt, s azt kérte, hogy Forgách a kancellária által a sugalmazott lapokhoz (azaz a *Független*hez vagy a *Pesti Hirnök*höz) küldött „jegyzeteket vagy közléseket" ne közvetlenül küldje a lapokhoz, hanem a helytartótanács útján, azaz Pálffy tudomására hozva – „a netalán fennforgó nehézségek eloszlatásának lehetősítésével", mert erre szükség van a sajtó egységes irányításához.[63] Érthető volt Pálffy aggodalma: egyáltalán nem volt elképzelhetetlen, hogy a Pálffy és Forgách közötti politikai nézetkülönbség folytán a kancellár által sugalmazott politikai cikk fennakad Worafka és Pálffy szűrőmechanizmusán, s nem jelenhet meg. Ezt követően Pálffy időnként felterjesztett egy-egy cikkszöveget, s távirati úton kért jóváhagyást.[64] November elején Fényes Eleknek a februári pátenst tárgyaló, a *Sürgöny*be szánt újabb cikkének véleményezésébe Forgách bevonta Esterházy Móric grófot, sőt az uralkodó elé terjesztették a szöveget, aki azután – feltehetőleg Forgáchék szóbeli előterjesztésére – a cikk megjelenésének mellőzését rendelte el.[65] Arra viszont nincs adatunk, hogy Forgách teljesítette-e Pálffy kérését, hogy az általa sugalmazott cikkeket előzetesen juttassa el hozzá. 1863 végén Pálffy – nem tudjuk, saját kezdeményezésből-e –, még szorosabban be kíván-

nikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára. Szerk. Ress Imre – Szabó Dániel. Budapest, 2007, MTA Történettudományi Intézet. 119–136.

62 Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. Böjtelő hó 11. MNL OL D 185 1862:88.; Worafka értesülései szerint Ludasi a *Pester Lloyd* bécsi levelezőjeként is írt Forgách által sugalmazott cikkeket. Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. márc. 16. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Ministerium des Äußern Informationsbüro BM Akten (=HHStA IB BM) 76/1862.; Ludasi a *Sürgöny* levelezőjeként már 1860–1861-ben is a magyar kormányférfiak rezonátoraként működött. Vö. *Emléklapok vajai Báró Vay Miklós életéből...* i. m. 416.

63 Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 26. MNL OL D 185 1863:1285.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. Uo. 1863:1315.; Pest, oct. 22. *Sürgöny*, 3. évf. 242. sz. 1863. okt. 23.

64 Példaként lásd MNL OL D 185 1863:1300.

65 A cikk szerint a februári pátenst a birodalmi tanácsban már képviselt országok „mint a legmagasabb fejedelmi kegyelem legbecsesebb ajándokát, s mint alkotmányos életük palladiumát tisztelettel" őrzik, a magyar sajtóban azonban sok a helytelen értelmezés, pedig a birodalmi tanács nem parlamentáris testület, hiszen nem közvetlenül az állampolgárok, hanem az ország- és tartománygyűlések választják tagjait, másrészt pedig nem centralizálja az államéletet, mivel jogköre csak az egész birodalmat érdeklő ügyekre terjed ki, s nem korlátozza az egyes országok önkormányzatát. Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 9. MNL OL D 185 1863:1370.; Forgách levele Pálffyhoz (s. k. jelöléssel), Bécs, 1863. nov. 14. Uo. D 191 „Helytartó Önmlgnak személyes jegyzőkönyvéből az irattárba letett iratok" címmel gyűjtőakta (fogalmazványát lásd D 185 1863:1370.).

ta kapcsolni a kancellárt a félhivatalos lapok irányvonalának meghatározásába. Arra kérte Forgáchot, hogy „azon útmutatásokat, melyeket a sajtóra nézve általában vagy pedig esetről esetre közölni szükségesnek tartand, vasárnaponként kegyeskednék tudomásomra juttatni", hogy a támogatott lapok szerkesztői számára Pálffy által tartott hétfőnkénti értekezleteken azokat az útmutatásokat is érvényesíteni tudja.[66] Alkalmanként a kancellár maga is tett egy-egy lépést, hogy valamely kormányintézkedés pozitív sajtóvisszhangját megszervezze: 1862 novemberében például Ludasit küldte személyes informális megbízottjaként Pestre, hogy elérje, a Magyar Földhitelintézet alapításához adott uralkodói támogatás kedvező sajtóvisszhangot váltson ki Magyarországon. Ludasi volt hivatva ecsetelni Forgách nehéz és kényes politikai helyzetét, e célból Deákot is felkereste.[67]

A sajtó szubvencionálása terén megoszlottak a jogkörök. A sajtó támogatására szánt összegek Schmerlingtől Forgách közvetítésével jutottak a helytartótanácshoz. Alapvetően Pálffy határozta meg, hogy kinek mennyit folyósítanak, arról negyedévente közölt elszámolást, de Forgách nemcsak formálisan hagyta jóvá azt, hanem a részletekbe is beleszólt; időnként utasítást adott egy-egy sajtótermék további eseti támogatásának megszüntetésére.[68] E tekintetben mindkettejük akarata érvényesült.

Worafka értesülése szerint Forgách már 1862 tavaszán túlságosan szigorúnak minősítette a magyarországi sajtóval szembeni elbánást,[69] s mint látni fogjuk, valóban jóval pragmatikusabb, inkább békítő, mint harcias szándékú volt álláspontja a sajtóirányítás terén is a helytartóhoz viszonyítva.[70]

Összességében Forgách kancellársága idején a sajtóügyekben elsősorban Pálffy meghatározó szerepe érvényesült. Zichy Hermann gróf szakítani kívánt e korábbi gyakorlattal, s a sajtóirányítás és befolyásolás fő bázisává a kancelláriát kívánta tenni. Kecskeméthy Aurél, a félhivatalos *Sürgöny* szerkesztője 1864 őszén úgy tudta, hogy Zichy Pálffyt „kedvencz foglalkozásától, a lapokba avatkozástól" teljesen eltiltotta,[71] ami nyilván túlzás, de az biztos, hogy Zichy nagyobb mértékben korlátozta Pálffyt, mint elődje, s ez a sajtóirányítás szinte minden elemét érintette.

[66] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. dec. 27. MNL OL D 185 1863:1586.

[67] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. nov. 28. HHStA, IB, BM 4213/1862.

[68] 1862 novemberében például Pálffy benyújtott kimutatása kapcsán kifejtette, hogy Gustav Birnbaum lapja, az *Der Ungar*, amely 300 forintot kapott Pálffytól, „sem tartalmánál, sem pedig olvasó körénél fogva nem tartozik azok közé, melyek hivatva lehetnének és képesek volnának a kormány érdekeinek előmozdítására", így „mellőzését" kérte a jövőben. Ugyanekkor kifogásolta, hogy a rendelkezési állományban levő volt hivatalnok Lauka Gusztáv, aki rendes fizetését egyébként is kapta, a sajtóalapból külön juttatásban részesüljön. Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 23. MNL OL D 185 1862:1087.

[69] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. márc. 16. HHStA IB BM 76/1862.

[70] Beksics Gusztáv mégis úgy tudta, hogy a „sajtó munkásai" a kancellárral „nehezebben fértek meg". Beksics Gusztáv: I. Ferencz József és kora. In Márki Sándor és Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10. köt.) Budapest, 1898. Athenaeum, 631.

[71] Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. nov. 11. *Kecskeméthy Aurél naplója 1851–1878*. S. a. r. Rózsa Miklós. Budapest, 1909, Franklin-Társulat. 180.

Hivatalba lépése után közölte Pálffyval, hogy a félhivatalos lapok egyébként is folyamatban levő átszervezése részeként arra törekszik, hogy e lapok közvetlenül tőle „nyert irány szerint vezettessenek", s a közvetítésre Pálffy is késznek mondta magát.[72] Néhány kérdésben a kancellár szükségesnek látott központi direktívákat kiadni az időközben „félhivatalos"-okból „hivatalos"-akká átszervezett lapok számára. 1864 novemberében például külpolitikai ügyekben a *Sürgöny* 249. számában megjelent bécsi levelet jelölte meg irányadóként, mint amely a kormány külpolitikájának fő vonásait hitelesen összefoglalja, s melyekhez a két hivatalos lapnak minden külpolitikai tárgyú írásában tartania kell magát (például kerülni a Poroszország politikájára tett gyanúsító megjegyzéseket), s az ausztriai lapok szemléjét illetően is óvatosságot írt elő.[73] Egy-egy lapengedély megadása kapcsán is véleményt nyilvánított, bár jobbára jóváhagyta Pálffy döntését: amikor például Pálffy engedélyezte Kühn Károly pesti szabómesternek, hogy *Pesti Bazár* és *Pester Bazar* címmel egy havonta kétszer magyar és német nyelven megjelenő divatlapot indítson, kifejtette, a lap feltehetőleg nemcsak a szabóipar körére fog szorítkozni, hanem az ismeretterjesztés más területeire, ehhez viszont hiányzik a folyamodó tudományos képzettsége, a jövőben erre is figyelni kell, írja megrovóan.[74]

Zichy szigorúan ellenőriztette, hogy a lapok eleget tesznek-e kötelespéldány-küldési kötelezettségüknek. 1864 novemberében úgy nyilatkozott, hogy egyes nem politikai lapok, de a *Pester Lloyd*, s általában véve a szlovák, illetve szerb lapok „igen rendetlenül" vagy egyáltalán nem küldik a lapot a kancelláriába.[75] Pálffy útján rendreutasította a szerkesztőségeket, majd 1865 tavaszán több mint negyven lapot kívánt újra figyelmeztetni, illetve bírságot kivetni emiatt (a rutin bírság összege ebben az esetben 25 forint volt).[76]

A lapokkal és más kiadványokkal szembeni eljárás továbbra is alapvetően Pálffy terepe maradt, de 1865. februárban elrendelte Zichy, hogy minden laplefoglalást „haladék nélkül" jelentsen Pálffy (az alkalmat az szolgáltatta, hogy bécsi lapokban hírek jelentek meg magyarországi laplefoglalásokról, melyekről Zichy láthatólag nem vagy nem kellően volt informálva).[77] Zichy erőfeszítései nyomán a sajtóbefolyásolás terén erősödött a kancellária és személy szerint a kancellár szerepe, represszív intézkedéseket illetően viszont érvényesült Pálffy kezdeményező jogköre.

[72] Privitzer István levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 10. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta; Péchy Ferenc jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. máj. 17. MNL OL D 185 1864:733. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.).

[73] Privitzer István levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. nov. 10. MNL OL D 191 7223.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:1420.).

[74] Péchy Ferenc jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. okt. 25. és Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. nov. 5. MNL OL D 185 1864:1373.

[75] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. nov. 12. MNL OL D 191 7291.IV.B.1864.

[76] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1865. febr. 14. MNL OL D 191 235.IV.B.1865. „Hírlap-kötelespéldányok pontos beküldése iránt" címmel gyűjtőakta.

[77] Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. febr. 10. MNL OL D 185 1865:119.

A mindenkori kancellár és a helytartó mellett azonban meg kell említenünk egy harmadik személyt is, aki elsősorban a sajtóvétségek megtorlásában játszott meghatározó szerepet a magyarországi haditörvényszékek felügyelőjeként: Coronini tábornok-főparancsnokot, aki 1865. április végéig állt a Magyarországon állomásozó császári csapatok élén. Ekkor váltotta fel Friedrich Lichtenstein herceg lovassági tábornok, aki korábban a Bánságban állomásozó csapatok főparancsnoka volt.[78] Coronini táborszernagy az 1850-es években a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzója volt, jól ismerte a magyarországi viszonyokat, az uralkodó egykori nevelőjeként igen befolyásos személynek számított, s mint látni fogjuk, számos esetben, akár a helytartó és a kancellár akaratának ellenszegülve is, igyekezett érvényesíteni a katonai büntető törvényszéki hatalom szigorát.[79]

Gróf Johann Baptist Coronini-Cronberg táborszernagy

A sajtóirányítás szorgos hivatalnokai

Forgách kancellár Beke Kálmán alkancellárt bízta meg az államminisztérium illetékesével, a már említett Friedenfelsszel való kapcsolattartásra, de – ahogy Schmerlingnek írt levelében jelezte – ő maga is rendelkezésre állt, láthatólag igyekezett a sajtóirányítás birodalmi szálait a kancellárián belül sem kiengedni a kezéből.[80] A sajtóügyek a rendőrségi, csendőrségi ügyek társaságában a kancellária 7. ügyosztályának hatáskörébe tartoztak, amelynek a vezetője Pápay István udvari tanácsos volt, beosztott munkatársai között szerepelt Frankenburg Adolf udvari titkár és Kelemen Mór udvari fogalmazósegéd.

Pápay István 1847-ben kezdte hivatalnoki pályafutását a pozsonyi váltótörvényszéken, 1851-ben Forgách Antal gróf kerületi főispánsága alatt kassai kerületi tanácsos volt. 1854-ben „a magyarsághoz való húzása” miatt Albrecht főherceg más

[78] Különfélék c. rovat. *PN,* 16. évf. 91-4503. sz. 1865. ápr. 21.

[79] Kecskeméthy Aurél pedig 1861 végén még inkább az uralkodót szerinte jellemző „békülékeny, jó szándok” képviselőjeként tekintett Coroninire. Kecskeméthy naplójegyzete, 1861. dec. 20. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m.118.

[80] Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1861. júl. 28. MNL OL D 185 1861:603.

tartományba való áthelyezésre javasolta Bachnak, így került a morvaországi helytartóságra, s csak 1860 őszén a magyar helytartótanácshoz. 1861 decemberében nevezte ki az uralkodó udvari tanácsossá, a kancellária előadójává. 1867-től az uralkodó kabinetirodájának titkára, a magyar ügyek referense.[81]

Pápay István

Frankenburg Adolf pályája ezzel szemben meglehetősen kanyargós volt, az 1840-es években Pesten liberális elveket valló újságíró, 1844-től szerkesztette az *Életképek* című irodalmi lapot, de azután – egy a nyugdíjaztatása kapcsán született bécsi hivatali akta szerint – 1846-ban maga kérte Apponyi György gróf akkori magyar kancellártól, hogy mentse meg a politikai ellenzéktől, hogy tehetségét kizárólag az uralkodó szolgálatába tudja állítani. Apponyi 1846 szeptemberében indítványozta az uralkodónak, hogy Frankenburg kapjon 5000 ezüst forintot és 50 dukátot kártérítésként a szerkesztői poszttól való visszalépése ellentételezéseként, majd 1847 áprilisában javasolta, hogy Frankenburgot fordítóként alkalmazzák a helytartótanácson. A szerkesztői poszt elhagyására ekkor került sor. 1848–1849-ben a kancellária személyi állományának tekintélyes része a magyar király személye körüli minisztériumba került, ezt történt vele is, 1848 őszén azonban az októberi bécsi forradalom leverése után a minisztérium több hivatalnokával együtt ő is vizsgálati fogságba került, de terhelő bizonyítékok hiányában végül szabadon bocsátották. 1851-ben azután kinevezték a bécsi Legfelső Törvényszékre fogalmazónak, majd 1855-ben a Legfelső Úrbéri Törvényszék egyik titkára lett, sőt „megbízhatósága" folytán az elnöki ügyek vitelét is rábízták. Az októberi diploma után került a kancelláriára udvari titkárként. Az új idők szavát megértve, „roncsolt egészségű test"-ére hivatkozva 1866 szeptemberében kérte nyugdíjaztatását, s összesen huszonnyolc évi szolgálat (beleszámították ebbe a me-

Frankenburg Adolf

[81] Életrajzát lásd (-d.-): Pápay István. *Az Ország Tükre*, 2. évf. 34. sz. 1863. dec. 1.; áthelyezésére 1854-ben: Deák Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás". Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon, 1849–1860.* Budapest, 2000, Osiris. 183.

Kelemen Mór

gyei, sőt a Magyar Tudományos Akadémiánál betöltött posztok idejét is, ami szintén külön kedvezmény volt) beszámításával évi 1050 forint nyugdíjra volt jogosult, de 1847-es érdemeinek fontosságára hivatkozva Mailáth kancellár még évi 280 forintos személyes pótlékot is javasolt a számára. Ezután visszatért Magyarországra, s irodalmárként tevékenykedett tovább, maga mögött hagyva hivatalnoki múltját.[82]

Kelemen Mór is a liberális, sőt demokrata politikai táborból indult, 1848-ban Petőfi Sándor választási kampányában kortesként vett részt. Az 1850-es években Pesten újságíróskodott. Nem tudjuk, pontosan mikor kezdődött hivatali karrierje, Beksics Gusztáv szerint már 1856-tól a pest-budai helytartósági osztály hivatalnoka, majd 1861 elejétől helytartótanácsi fogalmazógyakornok, s 1861 decemberében került a kancelláriára.[83] Korábban a rendőrséggel is meggyűlt a baja: 1850-ben, tizenhét évesen a pesti egyetemen filozófia hallgatójaként összegyűjtött és elküldött több a forradalom alatt röplapokon megjelent „lázító" éneket egy bizonyos „Apafi" számára Gyulára, annak a sajtóban megjelent felszólítására. Ezért forradalmi énekek terjesztéséért 6 heti vasban letöltendő fogságra ítélték.[84] Kelemen 1867 után a király személyi körüli minisztérium hivatalnoka, majd igazságügy-miniszériumi tanácsos, végül kúriai bíró volt, Mikszáth Kálmán jellemzése róla így szólt: „Komoly, hallgatag férfi [...] Pontos, szorgalmas tisztviselő, kinek a hivatalszobája a világa s aktái a societasa..."[85] Kancelláriai szolgálata idején Kelemen intenzív kapcsolatban állt a már említett Török Jánossal, felettesei tudtával a *Pesti Hirnök* bécsi levelezőjeként is működött,[86] de levelezésének tanúbizonysága szerint irodalmár kortársai nem ritkán vették igénybe informális támogatását.

[82] Frankenburg beadványa Mailáthhoz, Bécs, 1866. szept. 4. MNL OL D 185 1866:1111.; Mailáth előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1866. szept. 12. Uo. 1866:1140.; jellemzését lásd Lauka Gusztáv: *A multról a jelennek*. Budapest, é. n., Petőfi-Társaság, Aigner Lajos. 91–92.

[83] Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. Budapest, 1897, Hornyánszky Viktor. 1372–1373.; Beksics Gusztáv: I. Ferencz József és kora... i. m. 473.; Miklóssy János: Petőfi kortese, Vajda János barátja. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968–1969*... i. m. 337–346.

[84] Hadtörténelmi Levéltár (=HL) Abszolutizmuskori iratok, pesti hadbíróság iratai, 1850-1/470. „Apafi" felhívásáról, illetve a felhívás visszavonásáról lásd Dégh Linda: *A szabadságharc népköltészete*. Budapest, 1952, Akadémiai Kiadó. 17–18.; Voigt Vilmos: „Kossuth nem volt kormányzó, hanem király!". A szabadságharc népköltészetének utóélete napjainkig. *2000,* 10. évf. (1998) 3. sz. 62.

[85] „M-th K-n": A szegedi kir. biztosság. *Vasárnapi Ujság*, 30. évf. 41. sz. 1883. okt. 14. 666.

[86] „Vizsgálat Kelemen Mór kancelláriai fogalmazósegéd ellen". MNL OL D 185 1862:500.; Török Kelemenhez írt leveleit lásd OSZK Kt Levelestár.

1863 decemberében változás történt az ügyosztály élén, Forgách előterjesztésére az uralkodó kinevezte Barthos János királyi táblai közbírót udvari tanácsossá és előadóvá, ezután ő vezette a 7. ügyosztályt. A Forgách által meghatározott ügyrend szerint azonban az osztály valamennyi ügyiratát a kiadás előtt közvetlenül Forgáchhoz kellett jóváhagyásra felterjeszteni.[87] Mindemellett Forgách jobbkezének sajtóügyekben mindenekelőtt a már említett Ludasi (Gans) Mór számított.

Ludasi (Gans) Mór

1864 júniusában Zichy Hermann lényegesen átalakította a kancellária szervezetét. Egy elnöki osztályt állított fel, leváltotta a korábbi elnöki titkárt, utódja Verner Sándor udvari titkár lett, és a sajtóügyeket kifejezetten az elnöki iroda hatáskörébe vonta. Egy külön sajtóosztályt kívánt felállítani az irodán belül, melynek feladatkörébe tartozott volna minden sajtótermékre vonatkozó ügyintézés, az időszaki nyomtatványok tartalmának gondos áttekintése, különösen az ellenzéki lapoké (Jonesko Döme udvari titkárt a román, Nikolics László udvari fogalmazót a szerb, Melcsók János hivataltisztet és fordítót pedig a szlovák lapokból kivonatok készítésével bízta meg), a kötelespéldányként a kancelláriára beküldött nyomtatványok rendszeres kezelése, a kancellária könyvtárának gondozása, valamint a félhivatalos lapok bécsi levelezői cikkekkel való ellátása, szükség esetén hivatalos cáfolatok elhelyezése magyarországi vagy ausztriai lapokban. A vezetésre egy udvari tanácsosi státust tartott betöltetlenül, emellett Zádor Gyula udvari fogalmazót és Kelemen Mórt állította ide. Frankenburg maradt ugyan a kancellária kötelékében, de egy másik osztályhoz került.[88] A kancelláriai sajtóügyvitel belső köreibe belelátó Kecskeméthy Aurél naplója elárulja, hogy Zichyn kívül a sajtóügyekben – ahogy szerinte minden másban is – a kancelláriai vezetés valójában három keréken gördült: Zichy mellett két helyettese, Beke Kálmán és Privitzer István is szerepet játszott az irányításban, semmiféle érdemleges munkamegosztás nem érvényesült közöttük.[89]

A sajtóügyek közvetlen vezetésére Zichy a félhivatalos lap éléről időközben távozott Kecskeméthy Aurélt kívánta volna megnyerni egyelőre udvari titkári rangban. Feltétlenül szükségesnek látta, hogy az irányítás felesküdött hivatalnok kezében legyen, nem informális bizalmasében, hogy a hivatali eskü és fegyelem eszközeivel biz-

[87] Forgách előterjesztés-fogalmazványa a pénzügyminiszter számára, Bécs, 1863. Melléklet. MNL OL D 185 1863:576.; elnöki körrendelet a kancellária tisztviselőihez, Bécs, 1863. dec. 31. (litografált). MNL OL D 185 1863:1592. Barthos 1867 után a király személye körüli minisztérium helyettes államtitkára lett.

[88] Elnöki körrendelet a kancellária felépítéséről, Bécs, 1864. júl. 4. MNL OL D 185 1864:929.

[89] Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. ápr. 24., nov. 11. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 172., 181.

tosítani lehessen a kiválasztott személy megbízhatóságát.[90] Kecskeméthy késznek nyilvánította magát elfogadni az állást, de jelezte, mivel 1860 decemberében ígéretet kapott helytartótanácsi titkárrá való kinevezésre, ami végül elmaradt, kéri, hogy ezt a hat (?!) évet is ismerjék el szolgálati időnek, s a fizetése évi 3000 forint legyen. Kecskeméthy a megelőző évtizedben a bécsi Központi Könyvvizsgálati Bizottság hivatalnoka volt, miközben az évtized második felében jó kapcsolatokat ápolt Széchenyi István gróffal, akit alkalomadtán tiltott sajtótermékekkel is ellátott. A *Blick* szerzője utáni hajsza során Széchenyi ellen indult vizsgálatban erre fény derült, őt is letartóztatták, de a vizsgálati fogság után szabadon bocsátották.[91] Ilyen előzmények után indította el 1860 végén félhivatalos lapját, a *Sürgönyt*, s a magyar konzervatív vezetők szerették volna őt 1861 tavaszán is a helytartótanács hivatalnokai sorába felvenni titkári minőségben. Zichy május 30-án készítette el előterjesztését az uralkodó számára, de abban egyáltalán nem említette Kecskeméthy letartóztatását a Széchenyi-ügyben, s a *Sürgöny* éléről való eltávolításáról – melynek körülményei, mint a későbbiekben látni fogjuk, igencsak viharosak voltak – is csak annyit mondott, hogy az „kevésbé saját hibájából, mint inkább különböző más körülmények közrehatásaként" következett be. Fizetésként csak évi 2100 forintot javasolt (315 forint szállás-hozzájárulással kiegészítve). Az uralkodó azonban áthúzta Zichy számítását, láthatólag ő nem felejtett oly gyorsan, mint Pálffy vagy Zichy, s nem járult hozzá Kecskeméthy hivatalnoki kinevezéséhez, egy hónap múltán jóváhagyó aláírás nélkül egyszerűen visszaküldette az előterjesztést a kancelláriába.[92] Ehhez minden bizonnyal hozzájárult, hogy Mecséry rendőrminiszter kedvezőtlen jellemzést adott Kecskeméthyről, mint aki továbbra is Széchenyi irányvonalát követi, elítéli a februári pátenst.[93] Ezután Zichy újra csak „félhivatalos" állást ajánlott Kecskeméthynek, viszont állítólag évi 6000 (!) forintos fizetéssel, de az nem fogadta el. Kecskeméthy a kudarcot Esterházy rovására írta, illetve – a rövid ideig működő, általa korábban szerkesztett élclapra utalva – a „Handabanda-féle pletykák utóhatásá"-nak tulajdonította, nem tudjuk, joggal-e.[94]

Így a „sajtóiroda" vezetői posztja üresen maradt, 1864 végén ugyan Pusztay Sándor cs. kir. rendőrfőbiztos, a volt Pesti Középponti Könyvvizsgáló cs. kir. Bizottmány

[90] Zichy levélfogalmazványa Péchy Ferenchez, Bécs, 1864. jún. 4. MNL OL D 185 1864:662.; Zichy átiratfogalmazványa Plenerhez, Bécs, 1864. máj. 23. Uo. 1864:729. Vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. máj. 18. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 174–175.

[91] Vö. Gergely András: Élvek és érvek vonzásában. In Kecskeméthy Aurél: *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála 1849—1860*. Budapest, 1987, Szépirodalmi Kiadó. 1–31.; Buzinkay Géza: A kitagadott szatirikus: Kecskeméthy Aurél. In *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Szerk. Somogyi Éva. Budapest, 1991, MTA Történettudományi Intézet, 195–213.

[92] Kecskeméthy beadványa Zichyhez, Buda, 1864. máj. 23., Zichy előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1864. máj. 30., irat Zichyhez, Bécs, 1864. júl. 1. MNL OL D 185 1864:757. (az előterjesztést lásd még: HHStA Kab. Kanzl., Vorträge 1606/1864.); vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. máj. 18. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 174–175.; az 1861-es tervezgetésről lásd *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai*... i. m. 3. köt. 322.

[93] Mecséry és Worafka levélváltásait ez ügyben lásd HHStA IB BM 1207/1862.

[94] Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. jún. 9–10. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 177–178.

főnöke is ajánlkozott e posztra, de kívánsága nem teljesült.[95] A kancelláriai tanácsosi állományon belül végül Pápay István irányította a napi ügyeket a sajtófelügyelet terén. A sajtóirodába átmenetileg Mauks Norbert királyi táblai ülnök került, aki azonban korábban nem foglalkozott sajtóügyekkel, nem is vált be, hamarosan Szepes megyei főispáni helytartóvá nevezte ki Zichy, s távozott a kancelláriáról.

Október végén azután Zichy kívánságára Kecskeméthy mégis Bécsbe került mint a *Sürgöny* bécsi tudósítója, majd 1865 januárjától szeptemberig az újonnan indult *Bécsi Hiradó* szerkesztőjeként, így Zichy mégis igénybe vehette a sajtóirányítás terén közvetlen szolgálatait, ahogy Kecskeméthy naplójában fogalmazott, „Pápay vezetése s neve alatt".[96] Kecskeméthynek azonban nemigen tetszett a kancellárián teljesített informális szolgálat, ezt azzal magyarázta, hogy egyszerre túl sokan szólhattak bele az irányításba: „Nehány napi tapasztalás be is bizonyitá untig, hogy ily félszeg állásban négy főnök, három cancellár, egy udvari tanácsos alatt, s velök folytonos conferentiázásban ez a dolog nem megy" – jegyezte fel naplójában.[97]

A kancelláriai sajtóirodáján a *Sürgöny*nek küldendő bécsi levelek írására és egyéb sajtómunkákra 1865-ben a költő Vajda Jánost is alkalmazták október elejéig havi 150 forintért,[98] majd ismét Kecskeméthy került Vajda helyére, neki már azonban havi 200 forintot fizettek.[99] Ludasi Forgách kancellárhoz fűződő szoros bizalmi kapcsolata ugyanis érthetően bizalmatlanságot keltett Zichyben, ráadásul az is szemet szúrt a kancellárián, hogy Ludasi gyakran látogat a rendőr-minisztériumba, holott nem is tudhatták, hogy a rendőrminiszter személyes bizalmi emberének számít.[100] Ezzel megkezdődött Ludasi átpártolása a magyar konzervatív csoport ellenzéki szárnyához.

Természetesen nemcsak a kancellároknak, hanem Pálffy helytartónak is szüksége volt felkészült, erélyes és készséges tanácsadókra. A helytartótanácson belül, ahogy említettük, a provizórium bevezetésétől kezdve az elnöki irodához tartoztak a sajtó-

[95] Pusztay Sándor beadványa Zichyhez, Pest, 1864. dec. 20. MNL OL D 185 1864:1568.

[96] Vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. nov. 11. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 180.

[97] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 29. MNL OL D 191 7019.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:1383.); vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. nov. 11. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 179–180.

[98] Nem helytálló az az állítás, hogy Vajda nem írt ez idő alatt a *Sürgöny*be, hanem csak a *Bécsi Hiradó* munkatársa volt. Vö. Komlós Aladár: *Vajda János. Monográfia*. Budapest, 1984,2 Magvető.174.; bécsi tartózkodásának előzményeiről lásd uo. 154–179.; Vajda maga nem tagadta a *Sürgöny*ben való közreműködést, csak azt, hogy Bécsben hivatalnoki szoros teendői mellett a *Bécsi Hiradó* munkatársaként is működött volna. Vö. Vajda levele Kemény Zsigmondhoz, Pest, [1867.] dec. 18. Közli: *Kemény Zsigmond levelezése*... i. m. 410–412.; vö. „a formális éhenhalás veszedelme űzte az udvari kancellária bécsi irodáiba" Vajdát. Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867). In *Magyarország története 1848–1890.* Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. 1. kötet. Második, javított kiadás, Budapest, 1987 (első kiadás: 1979), Akadémiai Kiadó. 724.

[99] „Számadás a »Sürgöny« hivatalos lap bécsi levelezései költségeinek fedezésére az 1865. évben bevett és kiadott pénzösszegekről", Pápay István és Mailáth György aláírásával, Bécs, 1867. márc. 2. MNL OL D 185 1867:219.

[100] Karl Hiersch rendőr-minisztériumi hivatalnok feljegyzése, Bécs, 1864. jún. 8. HHStA IB, Annexe, Karton 23, g 17.

ügyek, melynek vezetője Schäfer Pál helytartósági tanácsos[101] volt. Az irodán belül elsősorban két személy került kapcsolatba sajtóügyekkel. Egyrészt Weber János királyi tanácsos és helytartótanácsi titkár, akinek fő munkaterülete „a sajtó szellemi része, lap engedélyezések és szerkesztők ügyei" voltak. Weber rendőrhivatalnokként a már említett pesti könyvvizsgálati bizottság vezetője volt 1855-től, az évtizedfordulón a *Pest-Ofner Zeitung* című hivatalos lapot szerkesztette 1862 tavaszáig, ezután került a helytartótanácsra. Az államrendőrségi ügyek általános felelősének viszont Reviczky Sándor helytartótanácsi titkár számított, aki sajtóügyekben is készített szakvéleményeket Pálffy részére.[102]

Pálffy is igyekezett a hivatali felelősökön kívül is a sajtóügyek irányításában hozzáértő segítőket toborozni maga köré – feltehetőleg naponta igényelt rövid összefoglalót a magyar, illetve a német nyelvű lapokról (beleértve a birodalom központjában megjelenő újságokat is).[103] Eredetileg a konzervatív publicista Vida Károlyt szemelte ki erre a bizalmi feladatra, aki 1849 őszén a *Figyelmező* című konzervatív lap, majd a *Kolozsvári Közlöny* szerkesztője volt, 1861–1862-ben két röpiratot is megjelentetett a kormányzati szándékok propagálásának céljával. Vida hirtelen halála azonban keresztülhúzta a helytartó számításait.[104] Másrészt takarékossági megfontolások is hozzájárultak ahhoz, hogy elmaradt a Pálffy által tervezett helytartótanácsi sajtóiroda létrehozása. Ennek ellensúlyozására került azután sor 1862 márciusában a már említett Weber János helytartótanácsi titkári kinevezésére.[105] De ezt láthatólag nem tartotta elegendőnek a helytartó. Kecskeméthy naplójának tanúbizonysága szerint ugyanis 1862 nyarán Kecskeméthyt szerette volna megnyerni nem hivatalos státusban, de ő már ekkor is csak helytartótanácsosi kinevezés esetén lett volna arra hajlandó, így azután a terv akkor is meghiúsult.[106] 1862-ben (nem tudjuk, pontosan mikortól) az irodalmár Lauka Gusztáv (a Fiatal Magyarország egykori tagja, rendelkezési állományú úrbéri törvényszéki segéd, 1860 ősze óta a helytartótanácshoz rendelt hivatalnok) lett a megbízott Pálffy elnöki irodáján belül havi 50 forint díjazás fejében 1865 tavaszáig. 1862–1863-ban jó néhány esetben kifejezetten az ő szakvéleménye alapján döntött, hol a szabadon bocsátásról,

[101] Schäfer Pál lovag őrnagy Albrecht főherceg bizalmasa volt a megelőző évtizedben, az ő javaslatára helyezte át az uralkodó 1859-ben a civil igazgatásba helytartósági tanácsosként. Innen került a helytartótanácsra 1860 őszén, ahonnan bizalmas információkkal látta el Worafka rendőrigazgatót. 1864 nyarától átvette Pálffy elnöki irodájának vezetését, majd 1865 szeptemberében a rendőr-minisztérium osztályfőnöki posztjára került, 1867-től az államrendőrségi ügyekkel foglalkozó minisztériumi osztály vezetője. Vö. Deák Ágnes: *„Zsandáros és policzájos idők". Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867.* Budapest, 2015, Osiris. 92., 119–120., 241., 301., 325.

[102] Az elnöki iroda személyi állományáról és a munkamegosztásról lásd MNL OL D 191 9655.IV.E.1862.

[103] Két példa efféle összefoglalókra: MNL OL D 191 4924.III.1863., 5120.III.1863.

[104] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 15. MNL OL D 191 6480.VIII.1862.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 14. köt. Budapest, 1914, Hornyánszky Viktor. 1196–1198.

[105] A magyar kancellária előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. márc. 15. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 834/1862.

[106] Kecskeméthy naplójegyzete, 1862. júl. 12. *Kecskeméthy Aurél naplója…* i. m. 135.

Lauka Gusztáv

hol a lefoglalásról.[107] Pálffy azonban nem lehetett elégedett Lauka tevékenységével, mivel 1862 novemberében „kísérletképpen" Frankenburg Adolf Bécsből Budára irányítását kérte néhány hónapra, vagy Török Jánost kívánta elnöki irodájában alkalmazni „a sajtó szellemi részét illető ügyek vitelére".[108] De ezek is csak tervek maradtak.

Pálffy elnöki irodájában azután feltűnt Okolicsány Zsigmond helytartótanácsi titkár a sajtóügyek igazgatásában, s ez tartós megoldásnak bizonyult. Okolicsány – Frankenburggal, Laukával, Kecskeméthyvel vagy Vajda Jánossal ellentétben, akik valamennyien egyszerre voltak a „bureau", azaz a hivatal és az írótársadalom tagjai – kizárólag pedáns hivatalnok volt, már korábban is császári tisztviselő, 1852-ben Gömör megyében törvényszéki írnok, 1859-ben a kassai úrbéri törvényszék tanácstitkára. Nem tudjuk, pontosan mikor került a helytartótanács állományába, hiszen az 1863-ban kiadott tiszti címtárban nem szerepelt, minden bizonnyal őt is rendelkezési állományúként rendelték be kisegítő szolgálattételre a helytartótanácshoz. 1863 nyarának elejéről mindenesetre már ismerünk sajtóügyi feljegyzéseket az ő szignójával. Okolicsány naponta tett Pálffynak jelentést a sajtóügyekről, Kecskeméthy Aurél úgy látta, Pálffy megbízott benne, ő persze már csak ezért is utálta, „fontoskodó, fondorkodó, okos kis szamár"-nak nevezte, igaz, más alkalommal már mintha kedvezőbb véleménnyel lett volna róla.[109] Pálffy láthatólag valóban megbízott Okolicsány véleményében, ő pedig igen éles

[107] „Számadás a nem hivatalos időszaki sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről, a folyó közigazgatási év első felére vagy is 1862 November 1től egész 1863 April végéig", Buda, 1863. ápr. 30. Sch[äfer] szignóval. MNL OL D 191 797.IV.B.1863.; Pálffy levélfogalmazványa Bulyovszky Gyulához, Buda, 1865. márc. 30. MNL OL D 191 1638.IV.B.1865.; vö. uo. 17 018.IV.C.1862., 17 926.IV.C.1862., 18 799.IV.C.1862.; Lauka pályafutásáról lásd Kovács Ida: Lauka Gusztáv (1820–1902). In Körmöczi Katalin (szerk): *A márciusi ifjak nemzedéke*. Budapest, 2000, MNM. 281–292.; Kerényi Ferenc: *„Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás". (Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában)*. Gyula, 2005, Békés Megyei Levéltár. 27–28. Lauka a háttérben láthatólag segítette információkkal írótársait. Arany János például megkérte őt 1862 őszén, hogy a *Koszorú* tervezett előfizetési felhívását informálisan előre nézze át, nehogy fennakadjon az a sajtórendészet szűrőjén. Arany János levele Lauka Gusztávhoz, Pest, 1862. nov. 4 *Arany János levelezése (1862–1865)*. S. a. r. Új Imre Attila. (Arany János összes művei. XVIII. köt.) Budapest, 2014, Universitas Kiadó – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet. 182.

[108] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. nov. 21. MNL OL D 185 1862:1062.

[109] Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. jan. 9., febr. 20. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 163.; *Staats-Handbuch der sämmtlichen Verwaltungsgebiete des Königreiches Ungarn, für das Jahr 1859*. Wien, 1859. 194.

szemű jellemzéseket készített, lojálisan kiszolgálva Pálffy politikai törekvéseit, mégis némileg mérsékelni Worafka mindenhol ellenségességet kereső, gyanakvó megjegyzéseit, az indokolatlan korlátozásokat, elsősorban szépirodalmi munkák esetén. Ha kellett, határozottan ellentmondott Worafkának, Beniczky Irma *Egy emancipált nő* című regénye kapcsán például ekképp: „Megvallom, hogy legkevesebb okot sem tudok felfedezni ezen mű lefoglalására, habár azt figyelemmel igyekeztem elolvasni, s ennélfogva nézetem oda járul, hogy a lefoglalást minden megszorítás nélkül fel kell oldani."[110] Az irónia sem állt tőle távol: „Részemről nem bírok a neheztelt kitételben semmi olyast felfedezni, mi legkevésbé is sértené az Őfelsége iránti jobbágyi hódolatot vagy tiszteletet, annál kevésbé pedig valami súlyosabb beszámítású célzást, és sokkal több ok van a corpus jurist eltiltani, mint ez ártatlan beszély füzért, melyben bizonyára még keményebb kifejezés sem csinálna valami nagy politikai kárt – írta Balázs Sándor *Tükördarabok* című kötetének kapcsán.[111] Néhány alkalommal igen kemény hangvételű véleményeket vetett papírra. Például Sréter Kálmán verseskötetéről 1864 nyarán: „Véleményem szerint ez az egész verscsomag inkább sajnálkozást ébreszt, mint más érzelmet, s a magyar irodalomnak csak javára szolgálna, ha szerző a versírással sohase küszködött volna [...] Egyébiránt úgy hiszem, hogy az illető rendőr-igazgatósági előadón kívül, kit erre nehéz kötelesség kényszerített, a hazában öt ember sem fog találkozni, ki e sületlenségeket egészen végigolvassa." De nem volt jobb véleménye néhány hónappal később Sréter *Eszmék és érzelmek* című művéről sem: „Sréter Kálmán úr gyógyíthatlan betegségének látszik lenni a hivatás, tehetség és képzettség nélküli sokatírás. Természetes, hogy ha valaki ezen tulajdonok és megfontolás nélkül leírja, ami eszébe jut, s szerencsétlenségre módja van azt mind ki is nyomatni, hogy ez által oly mű keletkezik, mely sem az irodalom díszére, sem az emberiség javára nem szolgál – uti figura docet."[112]

Pálffy az esetek túlnyomó részében elfogadta Okolicsány ítéletét (persze úgy is fogalmazhatnánk, Okolicsány szinte mindig helyesen mérte fel főnöke politikai és irodalmi ízlését, s annak szája íze szerinti javaslatokat tett), ellenkezőjére egyetlen példát tudunk említeni: 1865. június közepén Worafka lefoglalta Mosonyi Mihály *Ébresztő* című zenedarabját Balogh Zoltán szövegével, amelyet az augusztusban a Pest-Budai Zenede negyedszázados ünnepén Pesten készültek előadni. Worafka kijelentette, a szöveg fő célja az indulatok felkeltése, a köznyugalom megzavarása azzal,

[110] Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. febr. 17. MNL OL D 191 794.IV.B.1865.

[111] Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. márc. 7. MNL OL D 191 1165.IV.B.1865.

[112] Okolicsány feljegyzései, Buda, 1864. júl. 29., 1865. jan. 2. MNL OL D 191 606.IV.B.1865. „Sréter Kálmán művei" címmel gyűjtőakta; de idézhetjük Vasvári Kovács Ferenc *Europa sebei 's Austria pénz-ügyének egyetlen gyógyforrása* című röpiratáról fogalmazott összefoglalóját is: „Vasvári Kovács Ferenc ezen újabb szellemi terméke csodás mixtum compondituma a jóakaratnak a balfogalmakkal, s a magyar irodalom semmit sem veszítene, a közügy pedig semmit sem nyerne, ha ezen munka elmaradna is. De éppen ezen indifferens volta indokolhatja nézetem szerint, hogy egyes kifejezések, melyek rossz szándékot feltételezve mindenesetre indokolnák a lefoglalást, most figyelemre ne méltassanak, annál inkább, miután a könyv, ha vevőkre talán a jótékony cél tekintetéből talál is, de olvasókra bizonyára kevés számmal." Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. febr. 16. MNL OL D 191 795.IV.B.1865.

hogy a hazafiakat a hajnalpír láttán a szunnyadásból való ébredésre és a szent eszmékért való harcra buzdítja. Okolicsány viszont határozottan a lefoglalás megszüntetését javasolta: „…magam is óhajtottam volna, hogy a Zenede más darabot válasszon ünnepélyi előadásnak; hanem arra, hogy eltiltassék, nem látok elegendő okot, ezért hogy valamely költemény a nemzethez férfiasabb hangon szólt, még nem látom át, hogy egyszerre miért sújtatnék eltiltással." Pálffy azonban kivételesen Worafkának adott igazat, s csak azon feltétellel egyezett bele a szabadon bocsátásba, ha a kiadó a kifogásolt helyeket „önkéntesen célszerűleg" módosítja.[113]

Egyházi vonatkozású kiadványok esetén a helytartótanács két lelkész tagja, Danielik János címzetes pristini püspök, illetve Lipthay Endre címzetes ansariai püspök helytartótanácsosok készítettek szakvéleményt Pálffy számára.[114]

A hadbírósági eljárások kezdeményezése előtt Pálffy az ügyet minden esetben Kalmár György alezredes hadbíróval, az országos főhadparancsnokság második osztályának ideiglenes elnökével, bűnügyi előadóval véleményeztette, s elfogadta javaslatait.[115] A rendkívüli intézkedések bevezetésével a sajtóperekben átmenetileg megszűnt a királyi jogügyigazgató kulcsfontosságú szerepe, de világos volt, hogy amint sor kerül a haditörvényszékek rendkívüli hatáskörének megszüntetésére, e pozíció birtokosára ismét fontos feladatok várnak a kormányzati sajtórendészeti eljárásban. Nem meglepő, hogy Coronini továbbra is lényegesnek tartotta Fluck Ede eltávolítását e posztról. 1862 elején Forgách állásfoglalást kért Pálffytól, aki viszont Coroninitől kért információt. Coronini egyértelműen leváltást javasolt, mondván, 1861 júniusa óta tizennégy felségsértési ügyben indult eljárás, de hónapok alatt sem volt képes Fluck lezárni egyiket sem. Pálffy is magáévá tette a véleményt, hogy Fluck részben halogatás, részben mulasztás következtében nem jár az ügyek végére, támogatta elmozdítását, de érdemeire való tekintettel „kíméletes módon valamely erre kedvezőnek mutatkozó alkalommal".[116] Végül egy korábbi ügy vezetett Fluck távozásához: 1861 nyarán ugyanis Zalaegerszegen a helyi honvédsegélyző egylet előadóestjén Tuboly Viktor megyei aljegyző izgató verset adott elő, mire perbe fogását Ferenc József maga követelte. Az eljárás azonban vontatottan haladt, majd teljesen megakadt, amit

[113] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jún. 13., Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. jún. 16., Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1865. jún. 24. MNL OL D 191 3022.IV.B.1865.

[114] 1862 márciusában például Danielik Pados János *Széchény Pál, kalocsai érsek életrajza* című kiadványát nem javasolta lefoglalni, ellentétben *Jámbor Pál Egyházi beszédeivel*. Danielik irata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1862. márc. 17. MNL OL D 191 6144.IV.C.1862.; Lipthay 1864 őszén támogatta a *Tudósítás a hat szent misékről* című röplap lefoglalását. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. szept. 3. Uo. 5980.IV.C.1864.

[115] Kalmárt az uralkodó a különleges rendszabályok visszavonásakor, 1865 nyarán „a katonai kivételes bíróságoknak Magyarországon való tartama alatt szerzett különös érdemei elismeréseül" a harmadosztályú vaskorona renddel jutalmazta. Vegyes hírek c. rovat, *Pesti Hirnök*, 6. évf. 158. sz. 1865. júl. 13.

[116] Coronini átirata Pálffyhoz, Buda, 1862. febr. 8., Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. febr. 24. MNL OL D 186 1862:7.

egyértelműen Fluck számlájára írtak.[117] Fluckot a hétszemélyes tábla tagjává nevezte ki az uralkodó 1862 májusában, helyébe Kossalkó János került. Több kortárs is megemlékezik emlékirataiban arról, hogy Kossalkó, aki1849 elejétől közvádló minőségben a császári hadsereg vezetése mellett szervezett hadirendészeti osztályon működött, humánusan járt el a szabadságharc után bujdosók ügyeiben. 1854-től pénzügyőri tanácsos, 1856-tól a pesti főtörvényszék tanácsosa, majd 1861-től a királyi tábla ülnöke volt.[118]

A sajtóellenőrzés szabályozásának köszönhetően azonban Pálffy leginkább Worafkára volt utalva. A napilapok ellenőrzése igen nagy terhet rótt a pesti rendőr-igazgatóságra, hiszen a magyarországi időszaki kiadványok túlnyomó része itt jelent meg. 1860 elejétől a hivatalnokok közül egy fő éjszakai ügyeletet tartott, majd 1861 áprilisában Worafka kérte két fő engedélyezését (éjszakánként 1 forint 25 krajcáros díjazással), ősztől pedig még egy kisegítő személy csatlakozott hozzájuk a szerkesztőségekhez intézett üzenetek továbbítására.[119]

Worafkával mindenesetre Pálffy sem volt elégedett. Többször is indítványozta Mecséry rendőrminiszternél a pesti rendőrigazgató lecserélését, de mindhiába. 1862 elején azt is kezdeményezte, hogy a rendőri hatóságok kezéből, melyek „politikailag és intellektuálisan képzett, magasabb rangú egyének" és szerinte megfelelő magyar nyelvtudás híján képtelenek megfelelően ellátni a sajtófelügyeletet, saját kezébe vegye az irányítást. Februárban felvázolta tervét egy sajtóiroda felállítására elnöki irodájában irodalom terén jártas személy, feltehetőleg Kecskeméthy vezetésével. Forgách is egyetértett azzal, hogy a rendőri hatóságok nem megfelelő munkát végeznek e téren, de jelezte, a pénzügyminisztérium biztosan nem járulna hozzá külön iroda felállításához, s javasolta, a titoknoki állások terhére alkalmazzanak valakit e célra. (Ennek nyomán került sor Weber János titkári kinevezésére.) Mecséry pedig félrevetette az egész javaslatot azzal, hogy a fő baj nem a rendőri szervek személyi állományával van, hanem azzal, hogy nem tudják, pontosan milyen szabályokhoz kell tartani magukat. Ha Pálffy az ausztriai 1862. május 23-i sajtótörvényen túlmenő utasításokat kíván részükre adni, kéri, értesítsék majd erről őt is. Ezután a sajtóiroda felállításának terve lekerült a napirendről.[120]

[117] A zalai esetről és Fluck szerepéről lásd Rainer főherceg előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1863. febr. 27. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 683/1863, uo. Jüngere Staatsrat, Gremialakten 1100/1862.; vö. Szabad: *Forradalom és kiegyezés válaszútján*... i. m. 528.

[118] Vö. „ő volt, ki ama gyászos időben oly sokak életét s szabadságát megmentette, különös előszeretetben az írókat részesítve." Vachott Sándorné: *Rajzok a multból. Emlékiratok.* Budapest, é. n., Aigner Lajos. 2. köt. 133–134.; lásd még *Vahot Imre emlékiratai.* 2. kiad. Budapest, é. n., Aigner Lajos. 364–365.; Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon.* 1. köt. Budapest, 1922, Franklin-Társulat. 81.; a magyar kancellária előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. jún. 5. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 1725/1862.

[119] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. ápr. 8. MNL OL D 191 3930.IV.1861.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. nov. 15. Uo. 11 088.IV.1861.

[120] Mecséry levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1861. nov. 17., Pálffy levele Mecséryhez, Buda, 1861. dec. 12. MNL OL D 296 K.k. Polizei-Ministerium, Oberste Polizeibehörde 3. doboz, szám nélkül; Pálffy „Promemoria wegen Errichtung eines Preszbureau's bei dem Präsidium der königlich ungarischen

1862 áprilisában a német nyelvű félhivatalos lappal, az *Ungarische Nachrichten*nel kapcsolatos, később ismertetendő botrányok közepette Pálffy újra felvetette Mecsérynek Worafka leváltását, ismét csak sikertelenül.[121] Elődjéhez, Protmannhoz képest Worafka megítélése lényegesen jobb volt viszont az írótársadalmon belül, Jókai Mór szerint legalábbis „ha a sajtószabályok szigora mellett is, de legalább emberileg bánt az irókkal, s nem kereste erőszakosan műveikben a tendentiát".[122] Ágai Adolf sem nyilatkozott másképp: „Becsületes, szelid úr volt ugyan ő nagysága, de egy policzájdirektor, ha még oly kedves is, borzasztóbb egy alkotmányos vad alispánynál; akkor legalább azt hittük."[123] Ez persze nem jelentette, hogy tevékenysége megfelelt volna a kormányzati elvárásoknak – érdekes módon magyar hivatali felettesei sokszor épp azt vetették a szemére, hogy túlságosan is keresi a „tendentiát", leplezendő tájékozatlanságát a magyar kultúra és történelem kérdéseiben.

1862 első felében a vidéki rendőri vezetők néhányának elmozdítását is felvetette a helytartó: Februárban Pálffy és Forgách közösen kezdeményezte Franz Bolzano aradi rendőrbiztos esetleges áthelyezését – a fennhatósága alatt megjelent egyes lapok, például az *Alföld* „féktelenségei"-re hivatkozva.[124] Emellett felmerült Wilhelm Marx kassai rendőrigazgató és Johann Kordin, a debreceni rendőrbiztosság vezetője leváltásának szükségessége is. Mecséry azonban erről sem akart hallani.[125] A provizórium bizonytalan és változékony politikai viszonyai között, a még bizonytalanabb jövőbeli politikai eshetőségekkel számolva a rendőrminiszter bizonyára úgy ítélte meg, hogy a régóta hivatalban levő magyarországi rendőrigazgatók és tisztviselők a stabilitás és kiszámíthatóság bástyái a rendőri igazgatás terén, és esze ágában sem volt megválni tőlük. Az októberi diploma kibocsátása után egyébként is csak magyarországi születésű hivatalnokok jöhettek volna szóba bármilyen hivatali alkalmazásnál, ami ismét csak nem lehetett vonzó alternatíva az eredetileg a birodalom nyugati feléből, jobbára Bécsből érkezett, magyarul nem tudó rendőrhivatalnokokkal szemben. Ezért azután 1867-ig szinte kivétel nélkül a megelőző évtized elején hivatalba lépett rendőrigazgatók maradtak ezeken a kulcsfontosságú posztokon.

1862 nyarán kínos eset történt. A Magyar Kertészeti Társulat által kiadott, Lukácsy Sándor által szerkesztett *Kerti Gazdaság* című folyóirat júliusi számát a helytartótanács ingyen szétküldte „méltó tanárok"-nak és lelkészeknek, illetve a népisko-

Statthalterei" c. irata, Forgách levélfogalmazványai Pálffyhoz, 1862. jan. 24., 1862. febr. 24., Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. márc. 9. MNL OL D 185 1862:103.

[121] Mecséry átirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 28. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862.

[122] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon… i. m. 117.

[123] Porzó [Ágai Adolf] Kecskeméthy Aurélról. *Magyarország és a Nagyvilág*, 14. évf. 16. sz. 1877. ápr. 22.

[124] Végül aztán Johann Prenninger főbiztost, a nagyváradi rendőr-igazgatóság ideiglenes vezetőjét bízták meg az aradi biztosi teendőkkel is 1863 elején, míg őt eközben állandó állomáshelyén, Kassán Bolzano helyettesítette. Mecséry átirata Fogáchhoz, Bécs, 1862. jan. 27., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 11. MNL OL D 185 1862:76.; Prenninger jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1863. febr. 19. MNL OL D 191 1876.IV.1863.

[125] Pálffy előterjesztése Mecsérynek, Buda, 1862. márc. 4., Mecséry válasza, Bécs, 1862. márc. 10. MNL OL D 191 4956.IV.1862.

lákban jutalomdíjképpeni szétosztását rendelte el. Gyorsan kiderült azonban, hogy a számban megjelent Garibaldinak Proclamatió a nőkhöz című felhívása, s más „izgató irányú" hírt is találtak benne (például egy leánynevelő intézetben kiközösített lányról, akinek az apja az adóbehajtásban részt vevő katonaságnak segédkezett). Gyorsan visszaküldették és begyűjtötték a számokat, de még az uralkodónak is külön jelentést kellett tenni az ügyről. Ferenc József döntése szerint a füzet átvizsgálásának elmulasztása miatt szigorú megrovásban részesült Danielik helytartósági tanácsos és Révay József rendelkezési állományú megyebiztos, de a társulat ellen indított vizsgálatot megszüntették.[126] Az ügy persze nem vetett jó fényt a pest-budai rendőr-igazgatóságon folyó sajtóvizsgálati procedúrára sem.

Az év végén újra jelezte Pálffy, hogy nehézségek tapasztalhatók a pesti rendőr-igazgatóságon a sajtófelügyelettel, majd 1863 januárjában megismételte. Erre Mecséry felajánlotta, hogy Johann Prenninger helyettes nagyváradi rendőrigazgatót Pestre helyezi a rendőr-igazgatóság sajtórészlege vezetésének átvételére. Ám hangsúlyozta, hogy csak Worafka beosztottjaként működhet, minden utasítást Worafkán keresztül kell kapnia, azaz Pálffy nem kerülheti ki Worafkát ekkor sem, ugyanakkor pótolni kell Prenningert Nagyváradon. Ez alkalommal kifejtette Mecséry, hogy szerinte a nehézség forrása az is, hogy a rendőri hatóságoknak nem egyszerűen csak a sajtórendtartás által rájuk kiszabott felügyeletet kell ellátniuk, hanem a sajtóirányítás is rájuk hárul, ami nem az ő feladatuk lenne. Azaz Mecséry úgy látta, Pálffy elnöki irodájának kellene hatékonyabb irányítást és megelőzést kifejteni, ahogy az illetékes megyei kormányzóknak, illetve szabad királyi városok polgármestereinek is aktívabbaknak lenniük. Ezt persze nem hagyhatta Pálffy válasz nélkül, kifejtette, hogy egyetlen alkalommal sem terhelte a hatáskörükbe nem tartozó ügyekkel a rendőri hatóságokat, egyszerűen azt várja tőlük, hogy „belátással és energikus figyelemmel" lássák el az elsőfokú sajtóhatósági funkciókat.[127] Prenninger áthelyezésének tervét egyelőre halasztotta Pálffy, nyilván nem kecsegtette ez a megoldás kellő nyereséggel, hiszen, mint látni fogjuk, a nagyváradi rendőr-igazgatóság sajtófelügyeleti tevékenységével sem lehetett különösebben elégedett, és Worafka helyben maradása esetén lényeges változást nem remélhetett. Ráadásul még folyamatban volt ekkoriban az ideiglenes sajtórendszabályok kidolgozása, logikus volt, hogy minden átszervezéssel várjanak addig, míg az új hatáskörök pontosan ismertté válnak. De hogy elsősorban csak halasztásról s nem a terv elejtéséről volt szó, mutatja, hogy a hat rendőrigazgatótól bekérte azon beosztottjaik adatait, akik a megítélésük szerint alkalmasak önálló vezetői

[126] Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. nov. 2. MNL OL D 185 1862:1002. (lásd még: HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 3353/1862.); Forgách előterjesztése az uralkodó számára, 1862. dec. 26. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 3968/1862.; Forgách két levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. szept. 29., 1863. jan. 14. Mellékletként megtalálható a *Kerti Gazdaság* 1861. júliusi füzete. MNL OL D 191 776. IV.C.1863. (az utóbbi levél fogalmazványát lásd D 185 1863:16.).

[127] Mecséry irata Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 5., Pálffy levélfogalmazványa Mecséryhez, Buda, 1863. márc. 11. („saját kezeihez" jelöléssel). MNL OL D 191 3288.IV.B.1863. „Pesti rendőrigazgatóság sajtóosztálya" címmel gyűjtőakta.

poszt betöltésére.[128] 1863. április végén Pálffy megerősítette a pesti rendőr-igazgatóságon a román és szerb nyelvű sajtóellenőrzést az aradi rendőrbiztosság két beosztott hivatalnokának áthelyezésével, hogy a korábban külsősök által végzett lapellenőrzést immár rendőrhivatalnokok végezhessék, Prenninger áthelyezése viszont lekerült a napirendről.[129]

Ezt követően Forgách és Pálffy nem tett formális indítványt Worafka elmozdítására, de véleményük nem változott. A kancellár például 1864 januárjában utasította a *Pester Lloyd* egy cikkének lefoglalása apropóján Pálffyt, hogy oktassa ki Worafkát a sajtófelügyelet elveiről, mert „attól kell tartani, hogy ennek hiányában, történjék bár az a helyzet félreismeréséből vagy szándékosan, hivatalos állásában a kormány érdekének és ezen érdekek sikerteljes kezelésével megbízott államférfiúknak többet árt, mint az összes ellenzéki lapok dörgő cikkei".[130]

A pesti rendőr-igazgatóságon belül a magyar nyelvű sajtótermékek ügyeivel elsősorban Pulcz Károly biztos foglalkozott, aki már a megelőző évtizedben is ezen a poszton működött, magyarországi születésű volt, de a nem éppen jó szándékú későbbi sajtóértesülések szerint csak törte a magyar nyelvet.[131]

Nem volt azonban Worafka és a többi rendőrhivatalnok könnyű helyzetben, egyszerre róttak fel nekik túlságos szigort és hanyagságot. A magyar vezetők úgy ítélték meg, hogy a rendőrhivatalnokok, még ha a beosztottak közül jobbára magyarországiak látták is el a sajtóellenőrzési feladatokat, azaz a szükséges nyelvtudással rendelkeztek, nem voltak megfelelő iskolai végzettség és műveltség birtokában, nem ismerték alaposan a magyarországi és birodalmi politikai viszonyokat, az érvényben lévőnek tekintett közjogot, s persze nem rendelkeztek olyan háttér-információkkal és kapcsolatrendszerrel az irodalom és politika terén, ami körültekintő, rugalmas, a körülményekkel számot vető sajtóeljárást tett volna lehetővé. Nem tudták megkülönböztetni a politikailag fontos és kevéssé fontos dolgokat. Nem tudtak nagyvonalúak lenni, ahol arra lett volna szükség (leginkább a szépirodalmi termékek megítélésében), s túlzott óvatosságból olyan nyomtatványokat is lefoglaltak, amelyek jelentéktelenek, vagy tartalmuk nem olyan veszélyes, miközben a lefoglalások s az annak nyomán esetlegesen meginduló haditörvényszéki eljárások felháborodást keltve tovább rontották annak esélyét, hogy sikerüljön a kormányzat elképzelései felé hajlítani a

[128] Pálffy levélfogalmazványa hat rendőrigazgatóhoz, Buda, 1863. márc. 14. („saját kezeihez" jelöléssel) MNL OL D 191 3288.IV.B.1863.

[129] Pálffy levélfogalmazványa Mecséryhez, Buda, 1863. ápr. 29. MNL OL D 191 3288.IV.B.1863.

[130] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. jan. 17. MNL OL D 191 423.IV.B.1864.

[131] Nem csoda, hogy amikor 1867 tavaszán az Andrássy-kormány másik két rendőrhivatalnok mellett Pulczot ideiglenesen alkalmazta, heves sajtókampány indult, aminek eredményeként a kormány elállt a további foglalkoztatástól. Vö. az *1848* című, Frankenburg Adolf által szerkesztett politikai napilap kommentárjával: „[Pulcz és Bizenti urak] neve öszsze van forrva azon sanyaru korszakkal, melyben sajtónk lenyügözve porkolábjai önkényétől függött". A sajtó. *1848*, 1. évf. 51. sz. 1867. máj. 3. 4.; a Pulcz nyelvtudásával kapcsolatos megjegyzés is ebből a lapból származik: *1848* 1. évf. 45. sz. 1867. ápr. 26. 4. Vö. *Magyar Ujság*, 1867. ápr. 24. 85.: „Hihetetlen hirt olvasunk a napokban, s ez nem más, mint hogy Pulcz úr a Bach és provisorius korszak egyik cenzora a magyar miniszteriumban nyerne alkalmazást – Az az mégsem hihetetlen hir biz az."

magyarországi közvéleményt. Másfelől viszont részben a rájuk zúduló feladatözön, a megfeszített és gyors éjszakai sajtóellenőrzés következtében (főleg Pest-Budán[132]) az országban nagy feltűnést keltő veszélyes, de legalábbis politikai szempontból nemkívánatos írásokat engednek a nyilvánosság elé, amelyek ellen azután Pálffy, de leginkább a katonai hatóságok eljárást kénytelenek indítani, azzal, ha lehet, még inkább felborzolva a kedélyeket. Nem tudjuk, maguk az érintett rendőrtisztviselők mit gondoltak, de a birodalmi centralizáció politikája, a magyar kancellár, a helytartó, a magyarországi katonai parancsnokságok s némelyest a közvélemény elvárásainak erőterében nemigen találhattak szilárd pontokra, melyekhez a mindennapok döntéseit megalapozottan igazíthatták volna. Egykori ellenfelük, Jókai Mór néhány évvel később maró iróniával, de alapvetően helytállóan vázolta a rendőrhivatalnokok fejében feltehetően kerengett gondolatokat: „Ah, ez censor a Schmerling korszak alatt, az már respectust érdemel. Az megszolgálta a kenyerét. Reggeltől estig hirlapot olvasni. Az általános sajtó-rendszabályokon kívül még nyolcszázhetvenhét specificus rendeletet fejében tartani: minő tárgyról, mikor, kinek, ki számára, hogyan szabad? S egyáltalában szabad-e irni? Gonosz élczlapok tréfáiból a lappangó czélzatokat ügyesen kézrekeriteni, éjfél után egy óráig feneketlen hirlapi ingoványokon keresztül gázolni; minden perczben rettegni, hogy a nagy sietségben nem maradt-e valami észrevétlenül, a mit holnap a buzgó X. úr, vagy Y. úr a kávéházban majd felfedez, s szalad vele a felsőbb hatósághoz, s lesz érte dorgálás, egyéb is [...] azután sorokat, pásztákat, egész mezsgyéket kijegyezni: azokat a nyomdába visszaküldeni, a kijavitott példányt visszavárni, a kiigazitottal összehasonlitani; és mindezt az éjfél és hajnal közötti órákban; – én igazán nem tudom, hogy mikor szokott a sajtó-hatóság aludni: vagy a gondviselés szemei nem ismerik az álmat?"[133]

Vidéken Pálffy megítélése szerint még rosszabb volt a helyzet, mint a fővárosban, nem véletlen, hogy a vidéki rendőr-igazgatóságok tevékenységét sem nézte jó szemmel. Ott, ahol nem működött császári rendőrhatóság, a helyi közigazgatási vezető szerv, azaz leginkább a városi tanács vezetője, a polgármester, esetleg a megyei kormányzó volt felelős az előzetes sajtóvizsgálatért. Érthető módon ez volt a sajtóellenőrzés leggyengébb láncszeme. 1862 februárjában például a Zólyom megyei királyi biztos úgy nyilatkozott, hogy a besztercebányai nyomdában kiadott nyomtatványokat egy év óta egyáltalán nem ellenőrizték, ekkor javasolt e munkára két embert, mire Pálffy kioktatta, hogy a nyomtatványok felügyelete, lefoglalása stb. főispáni jogkör, amit főispán hiányában a királyi biztos gyakorol, s saját hatáskörében azt bíz meg

[132] A pesti rendőr-igazgatóságnak az 1864. évi tevékenységről készült hivatalos beszámolója szerint 76 újság felügyeletét látták el, a sajtóellenőrzésre benyújtott más sajtótermékek száma pedig 7046 volt (ebből 703 könyv és hosszabb röpirat); 102 külföldi sajtóterméket vizsgáltak meg (azokból 25-öt tiltottak be). Külföldről összesen 3595 bála mennyiségű könyv érkezett. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 4. MNL OL D 191 203.IV.1865.

[133] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. 71.

a sajtófelügyelettel, akit akar, csak azonnal intézkedjen.[134] Látható, hogy a megyei vezetők sem voltak teljesen tisztában azzal, hogy mi is a kötelességük és jogkörük a sajtófelügyelet, irányítás és ellenőrzés terén. Alkalmanként Pálffy meglehetősen ingerült hangnemben utasította az illetékes megyei vezetőt, hogy vonja felelősségre a felügyeletet lanyhán végző beosztott hivatalnokát (leginkább valamelyik polgármestert). Mégis, bár a legtöbb esetben nem találta kielégítőnek a felelős mentegetőzését, számottevő következménnyel, például annak leváltásával sohasem járt ez. Pálffy inkább arra utasította a megyei kormányzót, hogy bízzon meg más, alkalmasabb hivatalnokot a sajtófelügyeleti teendőkkel.[135] 1863 nyarán maradt fenn először annak nyoma, hogy Pálffy kimutatást kért a megyei és kerületi kormányzóktól arról, pontosan kik látják el a sajtófelügyelet teendőit a megyei, illetve városi hatóságokon belül.[136] Nem tudjuk, korábban létezett-e efféle központi nyilvántartás, vagy az vezetett ehhez, hogy 1863-ban – ahogy látni fogjuk – látványosan megszaporodtak a vidéki sajtóorgánumok elleni hatósági fellépések.

1864 elején Pálffy a következőképp jellemezte a vidéki sajtófelügyelet helyzetét: „Tagadni nem lehet, hogy könyvvizsgálatra ahhoz betanított és szakilag képzett tisztviselők volnának csak alkalmazandók, s hogy a számtalan heterogen ügyletekkel elhalmozott magyar közigazgatási tisztviselő minden irányban s teljes megelégedésre, kivált az alsóbb hatósági fokozatban tán meg sem is felelhet. S tán nem alaptalan azon nézetem, hogy a fennálló szervezetben lappang a fő ok, mely utóvégre is a kormány érdekeinek megóvását éppen a legsikámlósabb téren, a sajtó terén elejteni engedi." Forgách azonban elhatárolódott bármiféle hirtelen változtatástól, nyilván nem kívánta a sajtószabályozás terén egy évvel korábban elszenvedett kudarcot újra megkockáztatni, inkább arra buzdított, hogy az érvényben lévő rendelkezéseket kell szigorúbban betartani, hívja fel erre Pálffy az illető megyefőnökök figyelmét.[137] Pálffy látva, hogy az e célból kiadott korábbi utasításainak nem volt sok foganatja, igyekezett az anyagi ösztönzés eszközét bevetni, s indítványozta, hogy a sajtóügy kezelésével megbízott közigazgatási tisztviselők részére „pontos eljárásuk esetére" évi 100-200 forint közötti jutalmat kellene kilátásba helyezni. Forgách nem ellenezte, amennyiben az a tisztviselők és szolgák segélyezésére és jutalmazására egyébként Pálffy rendelkezésére álló keret terhére megoldható volt, de külön keret előteremté-

[134] Havas Endre Zólyom megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Besztercebánya, 1862. febr. 6., Pálffy levélfogalmazványa Havashoz, Buda, 1862. február. MNL OL D 191 3132.IV.C.1862.

[135] 1865 májusában például az *Esztergomi Ujság* közölte Thuránszky Nándor Nemzet halottja című versét Teleki László gróf emlékére. De ez alkalommal sem érte hivatali retorzió a polgármestert, ahogy a lapot sem. Vö. MNL OL D 191 193.IV.B.1865. „Esztergami Ujság" című gyűjtőakta.

[136] „A sajtóügyek kezelésével megbízott tisztviselők" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 10 139.IV.B.1863.

[137] Az okot a *Miskolci kis házi naptár 1864 évre* című kiadvány szolgáltatta, amelyben megjelent Jókainak Az *Üstökös* 1861. április 20-i számában már közölt verse (Mi türés tagadás). Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1864. febr. 5. MNL OL D 185 1864:172. (fogalmazványát lásd D 191 1230.IV.B.1864.); Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 29. „Sajtófelügyelet" címmel gyűjtőakta. D 191 1230.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:172.).

sét nem tartotta megoldhatónak. A ránk maradt iratokban nincs nyoma annak, hogy a terv megvalósult volna.[138]

Nyilvánvalóan ez a kudarc is motiválta Pálffy javaslatát 1864 kora nyarán, hogy Újvidéken az előző évtizedben ott működő, de azután megszűnt rendőrbiztosságot szervezzék újjá, mivel a város a szerb nyelvű nyomtatott sajtó központja, s a polgármester nem képes a nagy mennyiség miatt hathatósan ellátni a sajtófelügyeletet. Megindultak az egyeztetések a kancellária és a rendőr-minisztérium között, de Richard Belcredi gróf, Schmerling utóda az államminiszteri székben, aki 1865. július végétől a rendőri ügyeket is irányította, az államrendőrségi funkciók teljességét ellátó hatóság létrehozását támogatta, míg Pálffy csak a sajtóellenőrzésre kívánta korlátozni az új biztosság jogkörét. Végül a kezdeményezés teljesen megakadt,[139] s minden tovább folydogált a megszokott hivatali csatornákon keresztül.

A sajtóirányítás eszköztára

Mindenekelőtt pontos kimutatásokra volt Pálffynak szüksége a megjelent nyomtatványokról és sajtótermékekről. A helytartótanács elnöki iratai között 1861 decemberéből maradt fenn a Worafka által összeállított első átfogó kimutatás a Pest-Budán megjelent körülbelül 70 időszaki sajtótermékről a sajtóbejegyzésben található adatokkal, példányszámmal, eladási árral, a terjesztés engedélyezett feltételeivel. Ezt követően azután negyedévente frissítette a pesti rendőrigazgató az adatokat táblázatos kimutatások formájában, a helytartótanácsnak és a kancelláriának tehát naprakész adatok álltak rendelkezésére a lapokat illetően.

Gondosan számon tartották a napilapok politikai irányultságát:

- „kormány melletti" *(Sürgöny, Ungarische Nachrichten, Der Ungar, A Népbarát, Független, Handabanda, Pesti Hirnök, Idők Tanuja, Vezér);*
- „mérsékelt ellenzéki" *(Pesti Napló, Hölgyfutár, Magyar Sajtó, Vasárnapi Ujság, Politikai Ujdonságok, Ország, Concordia, Magyar Izraelita, Pester Lloyd);* és
- „határozottan ellenzéki" *(Bolond Miska, A Hon, Az Üstökös, Jövő, Pešť-Budínske Vedomosti)* kategóriába sorolták azokat.[140]

[138] Péchy Ferenc jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. márc. 31. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. ápr. 11. MNL OL D 185 1864:454. (az előbbi fogalmazványát lásd D 191 1230.IV.B.1864.).

[139] Pálffy levélfogalmazványa Piukovics Ágoston, Bács-Bodrog megye főispáni helytartóhoz, Buda, 1864. ápr. 30. („saját kezéhez" jelöléssel), Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. jún. 2., Privitzer leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. jún. 23. MNL OL D 191 2769.IV.B.1865.

[140] Privitzer István jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 24. MNL OL D 185 1863:112.

1863 januárjában Worafka részletes jellemzést készített valamennyi Pest-Budán megjelenő periodikáról Pálffy számára.[141] Ugyanekkor Pálffy átfogó kimutatást rendelt a megyei és kerületi kormányzóktól a sajtóhoz kötődő iparvállalatokról: nyomdákról, könyv- és műkereskedésekről, kölcsönkönyvtárakról.[142]

A kötelespéldány-szolgáltatáson keresztül elvben az összes Magyarországon megjelent sajtótermék eljutott a helytartótanácshoz. 1863. augusztus elején azonban Pálffy köriratban hívta fel a megyei és kerületi kormányzók, valamint a rendőrigazgatók figyelmét az idevágó rendelkezések betartására, egyúttal szabályozta az eljárást: negyedévenként egyszer küldjék be a köteles példányokat, illetve az elbírált próbanyomtatványokról készült kimutatást (1. könyvek és röpiratok, 2. röplapok 3. képek, 4. térképek és várostérképek, 5. zenedarabok, 6. időszaki kiadványok kategóriái szerint).[143]

A helytartótanács és a kancellária iratai között nincs nyoma annak, hogy Pálffy a sajtófelügyelettel foglalkozó közigazgatási, illetve rendőri vezetőknek általános alapelveket határozott volna meg a sajtótermékek kívánatos politikai irányvonalára nézve. Úgy tűnik, 1863 tavasza előtt nem került erre sor, de nehéz is lett volna Forgáchcsal egyeztetett s a kancellár által jóváhagyott s Pálffy által is vallott általános elveket papírra vetni. A kancellár által szubvencionált *Független* című politikai napilappal kezdődött, még részletesen ismertetésre kerülő konfliktusok, Forgáchnak a magyar közjogi helyzet rendezésére kidolgozott javaslatainak az uralkodó és a minisztertanács általi elutasítása, Apponyi országbíró 1862. végi kiegyezési javaslatainak elutasítása, majd posztjáról való elmozdítása után, amikor Forgách láthatólag defenzívába szorult, rukkolt elő Pálffy egy efféle bizalmasnak szánt általános politikai iránymutatás tervével. A megyei és kerületi kormányzók számára készült irat – melyet már idéztünk Pálffy politikai koncepciójának jellemzésére – leszögezte az októberi diploma és a februári pátens együttes kezelését, tilalmazta a februári pátens nyílt bírálatát. Felszólította a megyei és kerületi vezetőket, hogy szóban közöljék ezen alapelveket a beosztott hivatalnokokkal, s elrendelte azt is, hogy mindegyikük a fennhatósága alá tartozó sajtótermékek „irányára a most közlöttek értelmében hathatósan befolyjon, belátására bízatván a mód, miképp s az alkalom, amidőn ezen befolyás legildomosabban érvényesíttessék".[144] 1863. október végén kijelentette: a jövőben a sajtó „egyöntetű vezetésé"-t látja szükségesnek, de hogy pontosan mit értett ezen, nem tudjuk, mivel nézeteit szóban kívánta Forgách előtt kifejteni,[145] s a ránk maradt hivatali iratokból nem rajzolódik ki új eszköztár.

[141] „Charakteristik der im Solar Jahre 1862 in Pest-Ofner Polizei-Rayon erschienenen periodischen Druckschriften". Worafka aláírásával, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

[142] Körrendelet Privitzer aláírásával a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda és Pest főpolgármestereihez, Buda, 1863. jan. 5., részletes kimutatások. MNL OL D 191 240.IV.B.1863.

[143] Pálffy körrendelete a megyei és kerületi kormányzókhoz, a nagykikindai kerület királyi biztosához és valamennyi rendőrigazgatóhoz, Buda, 1863. aug. 6. (litografált) MNL OL D 185 1863:956.

[144] Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1863. máj. 15. MNL OL D 185 1863:1073.

[145] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314.

A kormány pénzügyi és politikai támogatásában részesülő lapokat kezdettől rövid pórázon igyekezett tartani a helytartó. Hetente szerkesztői értekezleteket hívott össze szerkesztőik, illetve a félhivatalos lapok szerkesztői számára, hogy „útmutatások"-kal lássa el őket.

A pesti lapok szerkesztőivel egyébként Worafka tartotta a kapcsolatot, s ő továbbította Pálffy kívánságait. A vidéki újságszerkesztőségekkel a vidéki rendőr-igazgatóságok és -biztosságok útján lépett kapcsolatba a helytartó, ritkább esetben a területileg illetékes megyei kormányzó vagy városi polgármester közvetítésével (ilyen esetekben azonban mindig „saját kezeihez" megjelöléssel küldte bizalmas utasítását a közigazgatási hivatalokba, elkerülendő, hogy illetéktelen beosztott hivatalnokok kezébe kerüljön a bizalmas utasítás). A legtöbbször párhuzamosan instruálta az illetékes rendőri és közigazgatási hivatalnokokat. Ha kellett, táviratban intézkedett. 1862. június közepén például közölte a vidéki rendőr-igazgatóságokkal, hogy a bécsi újságok már hírt adtak egy a magyarországi hivatalnokok között Pálffy kezdeményezésére terjesztett kormányprogramról. Ezeket a cikkeket átvehetik a magyarországi lapok is, de minden „ellenséges megjegyzés"-sel szemben a sajtórendtartás szabályai szerint fel kell lépni (azaz leginkább le kell foglalni a lapszámot).[146] De táviratai legtöbbször inkább egyértelmű tiltásokat tartalmaztak: 1863 szeptemberében például a *Wiener Lloyd*, illetve a *Wanderer* egy-egy magyarországi vonatkozású cikkének átvételét tiltotta meg.[147] A helytartótanács egyébként is rendszeresen küldte a megyei és kerületi kormányzókhoz, a rendőrigazgatókhoz, valamint a postaigazgatóság vezetőihez a birodalom egész területén tiltottnak minősülő nyomtatványokat, főként külföldi sajtótermékeket soroló listáit.

Egy-egy kiadvány esetében még a megjelenés előtt igyekezett Pálffy információkat gyűjteni, ha valamilyen okból aggályosnak tartotta annak nyilvánosság elé kerülését. 1863 februárjában például az *Ország* című lap adott hírt egy kecskeméti olvasói levélben, hogy hamarosan egy kuruc korszakról szóló kiadvány, illetve egy Tadeusz Kościuszko-életrajz fog megjelenni. Pálffy a megyei kormányzón keresztül a polgármestertől kért információkat, előre figyelmeztetve a körültekintő sajtórendészeti ellenőrzésre.[148]

A nem magyar nyelvű magyarországi sajtó figyelésében Pálffy kezdetben igyekezett a helyi közigazgatási hatóságok közreműködésére számítani: 1862 végén utasította az újvidéki polgármestert, hogy az ott megjelenő szerb nyelvű politikai lapok jelentékenyebb közleményeiről magyar vagy német nyelven kivonatokat küldjön neki, de 1863 nyarán a megyei főispánt kérte, hogy figyelmeztesse erre a két közlemény után folyamatosan hallgató polgármestert. Az utóbbi viszont azzal mentegetőzött,

[146] A helytartótanács elnökségének távirata a rendőr-igazgatóságokhoz és -biztosságokhoz, Buda, 1862. jún. 14. MNL OL D 191 12 415.IV.B.1862.

[147] Távirat-fogalmazvány a rendőrigazgatókhoz és a -biztosságokhoz, Buda, 1863. szept. 9. (rejtjelezve) MNL OL D 191 16 418.IV.B.1863.

[148] Pálffy levélfogalmazványa Kapy Ede Pest-Pilis-Solt megyei főispáni helytartóhoz, Buda, 1863. febr. 7. MNL OL D 191 1780.IV.C.1863.

hogy 1862. decemberben, illetve 1863. januárban felküldte a *Srbobran* című lap két cikkét, de a montenegrói háború befejeztével és a Szerb Fejedelemségben fellépő zavarok megszűntével eltűntek a jelentékeny politikai cikkek, nem volt mit felküldenie.[149] 1864 nyarán a *Komarač* című, Újvidéken megjelenő szerb élclap egy kifogásolt száma kapcsán Okolicsány azt javasolta Pálffynak, hogy a polgármestert arra kötelezzék, hogy naponta küldjön fel kivonatokat a városban megjelenő lapokból a helytartótanács elnökségéhez.[150] A helytartótanácson belül ugyanis fordítóosztály működött, 1863 végén Pálffy elrendelte, hogy az iroda a hozzájuk eljuttatott szerb és román nyelvű lapok érdekesebbnek ítélt cikkeiből készült kivonatokat „rövid úton" naponta küldjék be elnöki irodájába.[151] 1864 decemberében pedig Mandics Tódor és Mihályi Gábor helytartótanácsosokat bízta meg azzal, hogy a szerb és román hírlapok anyagából naponta lássák el kivonatokkal, de ha szükséges, szó szerinti magyar nyelvű fordításokkal.[152] Pálffy már említett indítványa az újvidéki rendőrbiztosság újrafelállítására azonban mutatja, hogy nem volt elégedett az elért eredményekkel.

Időnként persze nemcsak tiltásokat közölt, hanem mintegy elrendelte valamely téma meghatározott szellemű tárgyalását a lapokban, azaz sugalmazott cikkek íratását és megjelentetését. 1864 elején például polémia folyt az ellenzéki *Pester Lloyd* és a két félhivatalos lap között. A *Pester Lloyd* ugyanis 1863. december 31-i esti lapjában az *Ungarische Nachrichten* egy cikkét bírálva kifejtette, hogy „a német nemzetiségű magyarországi lakosoktól szerénytelenség volna beleszólani, mikint intézi el a magyar faj az államjogi kérdéseket". Erre azután a *Sürgöny* lecsapott, mondván, a hazában lakó minden nemzetiségnek egyenlő joga van hozzászólni az országot érintő alapkérdésekhez, sőt kötelessége is az. Pálffy felszólította Bács-Bodrog megye kormányzóját, a pozsonyi és a temesvári rendőrigazgatót, valamint az aradi rendőrbiztost, hogy anélkül, hogy „ez óhajtásnak innen keletkezése kitűnnék vagy csak sejtethetnék is", jelentessenek meg a helyi német nyelvű lapokban a *Sürgöny* cikkét helyeslő írásokat, „különösen jól kiemelve a különböztetést a magyar faj és azon párt között, mely a haza valódi érdekeit konokul félreismeri".[153] Néhány nappal később Arad, Somogy, Esztergom, Szatmár, Bihar és Heves megye kormányzóját, illetve a temesvári és pozsonyi rendőrigazgatót és az aradi rendőrbiztost utasította, hogy bizalmasan tapogatózzanak a felügyeletük alá tartozó lapok szerkesztőinél (anél-

[149] Pálffy levélfogalmazványa Piukovics Ágoston főispáni helytartóhoz, Buda, 1863. aug. 3. („saját kezűleg" jelöléssel), Sztojanovics Pál polgármester jelentése Piukovicshoz, Újvidék, 1863. aug. (sérült irat). MNL OL D 191 11 209.IV.B.1862.

[150] Okolicsány feljegyzése, Buda, 1864. júl. 1. MNL OL D 191 4674.IV.B.1864.

[151] Pálffy levélfogalmazványa Hueber Zsigmond udvari tanácsoshoz, Buda, 1863. dec. 8. MNL OL D 191 53.IV.B.1864.

[152] Pálffy levélfogalmazványa Hueber Zsigmondhoz és Jankovich Györgyhöz, Buda, 1864. dec. 16. MNL OL D 191 7874.IV.B.1864.

[153] Pálffy levélfogalmazványa Piukovicshoz, Buda, 1864. jan. 1. („s. k." jelöléssel), Pálffy levélfogalmazványa a temesvári és pozsonyi rendőrigazgatókhoz, az aradi rendőrbiztoshoz, Buda, 1864. jan. 2. („zu eigenen Händen" jelöléssel). MNL OL D 191 95.IV.B.1864.; a két újságcikket lásd Wo liegt die Schwerkraft des Reiches? *Ungarische Nachrichten* Jg. 1. Nr. 298. 1862. dec. 31.; Vezércikk cím nélkül. *Abendblatt des Pester Lloyd*, 1863. dec. 31. Nr. 298.

kül persze, hogy gyanítható lenne, hogy a kezdeményezés Pálffytól indult ki), hogy egyes kéziratban rendelkezésre bocsátott vagy már más sajtóorgánumban megjelent cikkeket (melyeket Pálffy szándékozott a megyei kormányzókhoz, illetve rendőrhivatalnokokhoz eljuttatni) hajlandók lennének-e esetenként közölni. Az akció éles megvilágításba helyezte a kormányzati sajtópropaganda gyenge pontjait. A vidéki újságok túlnyomó többsége ugyanis nem politikai lap volt (ezt jóval könnyebb volt engedélyeztetni, s nem kellett kauciót letenni), ennek következtében viszont nem fejtegethettek politikai tárgyakat, s erre kénytelenek voltak a megyei kormányzók felhívni Pálffy figyelmét. Összesen három politikai lap jöhetett így szóba az érintett megyékben: az *Arader Zeitung*, az *Arad* és az Egerben megjelenő *Mátra*. A két utóbbi azonban a határozott ellenzéki lapokhoz tartozott, amelyekkel Pálffynak többször is meggyűlt a baja. Szerb Tivadar Arad megyei főispán úgy nyilatkozott, korábban már mindkét Aradon megjelent újság szerkesztőjét próbálta ösztökélni lojális cikkek átvételére, de mindkét szerkesztő azt válaszolta, hogy „ők publicumjok irányában, amely őket tartja, úgy hírlapjaik szellemének ellenére azt teljességgel nem tehetik". A Heves megyei főispáni helytartó pedig egyenesen úgy nyilatkozott, hogy Szederkényi Nándor, a *Mátra* szerkesztője nem olyan egyén, „akivel a leirat tartalmára nézve csak értekezni lehetne is". Egyedül az aradi rendőrbiztos jelezte, hogy az *Arader Zeitung* szerkesztője, Heinrich Goldscheider közölte vele a legbizalmasabban, hogy ha a megyei főispánt teljesen kikapcsolják az ügymenetből – s ezzel jelentősen csökkentik a nyilvánosságra kerülés kockázatát –, hajlandó simulni a kormányzati elvárásokhoz. A biztos megkörnyékezte Környei Jánost, az *Arad* szerkesztőjét, illetve a kiadót, Wilhelm Bettelheimet is, de azok kijelentették, hogy a lap amúgy is nehéz pénzügyi helyzetében a jórészt ellenzéki olvasóközönségre tekintettel kell lenniük s őrizniük függetlenségüket a kormányzattól.[154] A félhivatalos lapokon túl tehát bújtatott kormánypropaganda folytatására vidéken nemigen álltak rendelkezésre lapok, s Pest-Budán is korlátozottak voltak a lehetőségek.

[154] Pálffy és az érintettek levélváltását (1864. január–április) erről lásd MNL OL D 191 215.IV.B.1864.; Bolzano aradi rendőrbiztos jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Arad, 1864. máj. 5. Uo. 3656. IV.B.1864.

A magyarországi sajtó az 1860-as években

Hivatali statisztikák és korabeli értékelések tükrében

A megelőző évtizedben a lapok előfizetőinek létszáma még messze nem érte el az 1848 előtti olvasóközönség kiterjedtségét. 1850-ben a hivatalos *Magyar Hírlap*ra 1500-an, a *Pesti Napló*ra 600-an fizettek elő. Az évtized vége felé viszont már a négy napilap előfizetőinek száma egyenként 1200–3000 felett mozgott.[1] Buzinkay Géza kutatásai szerint napilapok esetében a jövedelmezőséghez legalább 1200, a hírlapbélyeg bevezetését követően pedig legalább 1500 előfizetőre volt szükség. A *Pesti Napló* előfizetőinek száma például 1859 1. negyedévében 2930, a 2. negyedévben 2576 volt.[2] (A politikai lapok terjesztését terhelő bélyegilletéket 1857-ben vezették be kifejezetten azzal a céllal, hogy nehezítsék a kis politikai lapok megjelenését. Igen jelentős pénzügyi terhet jelentett a lapkiadóknak, a *Pesti Napló* például 1861–1867 között évi 10–16 ezer forintot fizetett be az adóhivatalba, a *Pester Lloyd* pedig 22–32 000 forintot.[3]) 1860–1861 rövid alkotmányos időszaka természetesen hirtelen megnövelte a hírlapolvasó közönség létszámát, s ez érezhető maradt a provizórium éveiben is. A Pálffy számára negyedévenként összeállított kimutatásokból pontos információk állnak rendelkezésünkre a Pest-Budán megjelent periodikákról.[4]

Számuk a tárgyalt időszakban lényegesen nem változott, de 1865-ig csökkenő tendenciát mutatott, azután újra növekedésnek indult:

[1] Buzinkay: *Magyar hírlaptörténet*... i. m. 33. Bisztray Gyula kutatásai szerint az 1840-es évek divatlapjainak példányszáma 1200 körüli volt. Bisztray Gyula: Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években. *Magyar Könyvszemle*, 83. évf. (1967) 2. sz. 177–183.

[2] Kemény Zsigmond levele Falk Miksához, [Pest, 1859. ápr. 9. és aug. 21. között]. In *Kemény Zsigmond levelezése*... i. m. 307.; Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*... i. m. 149., 156–157.

[3] Kimutatása 1859–1868 végéig a pesti m. k. adóhivatalnál ujságbélyeg fejében befizetett összegeknek. *PN*, 20. évf. 58. sz. 1869. márc. 12.; a bélyegilletékről lásd Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*... i. m. 180–181.

[4] A statisztikai adatok Worafka negyedévenként összeállított kimutatásaiból származnak: MNL OL D 191 19 587.IV.B1862., 1129.IV.B.1863., uo. D 185 1864:1366., 1865:1336., 1866:1227., 1867:76. e kimutatások másodpéldányait, illetve részadatokat lásd még: D 191 1129.IV.B.1863., 17.IV.B.1865., 437. IV.B.1865., 519.IV.B.1866.., D 185 1862:956., 1863:112., 1864:564., 1864:1015., 1865:75., 1865:416., 1866:123., 1866:466., 1866:924.; példányszámokra lásd még: Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet*... i. m. 65.

1862: 73 (az év során megszűnt 12 lappal együtt)
1863: 66 (az év során megszűnt 5 lappal együtt)
1864: 62 (az év során megszűnt 5 lappal együtt)
1865: 77 (az év során megszűnt 11 lappal együtt)
1866: 70 (az év során megszűnt 3 lappal együtt)
1867: 72 (1. negyedévi adat)

Jókai Mór 1873-ban azt állította, hogy a Schmerling-provizórium első évében 33 magyar lap szűnt meg. Minden bizonnyal beleszámolta ebbe az 1861 végén megszűnt lapokat, s így nagyságrendben megfelel ez a valóságnak az egész országra vonatkozóan (Erdélyt és Horvátországot nem számítva is), a lappiac átalakulása azonban nem kímélte a más nyelvű lapokat sem.[5]

A megjelenés gyakorisága szerint 1866 végén, illetve 1867 1. negyedévében 9 napilap jelent meg, míg a heti-, illetve havilapok száma 58, majd 63.

A lapok túlnyomó többsége természetesen magyar nyelvű volt: 1867 1. negyedévében például a 72 lapból 48 magyar nyelvű, 17 német, 3 román, 2 szlovák, 2 szerb nyelvű. Ezek az arányok jellemezték a megelőző évek kiadványlistáit is.

A lapok tartalma szerint szintén készült összegzés, újra csak az 1867. 1. negyedévi adatokat közöljük:

Politikai lapok	15
Irodalmi lapok	12
Szaklapok	17
Néplapok	2
Nemzetgazdászat	2
Hirdetési újság	1
Egyházi újságok	6
Ifjúsági lapok	2
Divatlapok	7
Élclapok	8

A listákon szereplő 18 kiadó között az időszaki sajtó terén egyértelműen Emich Gusztáv volt a legaktívabb, 1867 elején 16 periodikát jelentetett meg (ahogy a *Pesti Napló* 1863 végén fogalmazott, „ez idő szerint ő a legbuzgóbb kiadó”[6]), őt

[5] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon… i. m. 121.; idézi az adatot: Pruzsinszky: *Halhatatlan cenzúra…* i. m. 138. Busa Margit sajtóbibliográfiája 9 1861. november–decemberben megszűnt, valamint 29 1862-ben megszűnt lapot sorol fel, de ebben azok a sajtókiadványok is benne vannak, melyeknek feltehetőleg csak mutatványszámuk jelent meg, illetve később újraindultak. Közöttük azonban 10 német, illetve szerb vagy szlovák nyelvű periodika is szerepel. Busa: *Magyar sajtóbibliográfia…* i. m. 9.
[6] Különfélék c. rovat. *PN,* 14. évf. 281-4146. sz. 1863. dec. 8.

követte Heckenast Gusztáv 8 kiadvánnyal.[7] Emich lapjai között szerepelt a félhivatalos *Sürgöny* éppúgy, mint az ellenzéki *Pesti Napló*, *A Hon*, a *Bolond Miska* vagy *Az Üstökös*.

Worafka kimutatásai összegezték a megjelent lapszámok számát is. (Lásd a kötet végén az 1. táblázatot.) Eszerint az utolsó negyedévekben a megjelent összlapszám a következő volt:

1862. 4. negyedév:	69 741
1863. 4. negyedév:	63 952
1864. 4. negyedév:	64 740
1865. 4. negyedév:	85 835
1866. 4. negyedév:	87 820
1867. 1. negyedév:	87 663

Összességében az előfizetői számok lassú csökkenése volt jellemző 1862 és 1864 között, amihez hozzájárult 1863-ban az Alföldet sújtó súlyos aszály és a nyomában fellépő ínség, hiszen a jótékonysági akciók az „ínségesek" javára lekötötték az adakozni készek anyagi erejének jó részét. Nem véletlenül ábrázolta a *Bolond Miska* egyik karikatúráján a magyarországi lapokat „az irodalompártolás" adott körülményei között ellátásért könyörgő ínségesekként a következő kommentárral: „A »M. Sajtó« szerkesztőjét fölkérte egy lelkes vidéki hazafi, hogy a télre küldjön neki 10 darab szükölködőt, ő majd eltartja őket. – Legjobb lesz, ha a t. szerkesztőkolléga vár meg egy kicsit s ha az irodalompártolás még igy megy egy ideig, hát közülünk viszi oda azt az emlitett tiz darabot."[8]

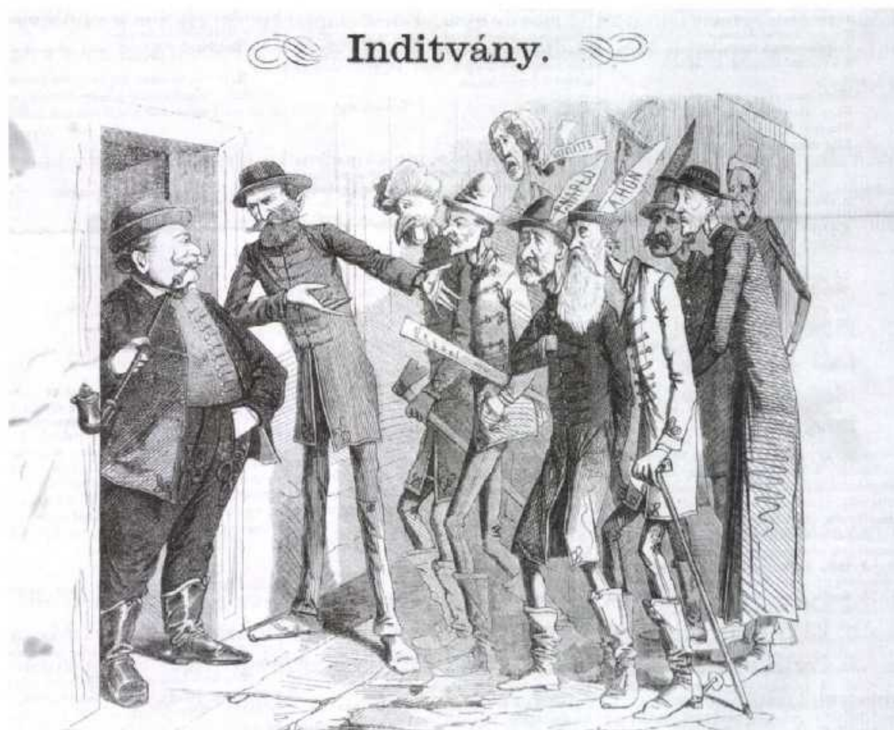
Az előfizetők számának csökkenését azonban Jókai részben azzal magyarázta, hogy az olvasóközönség a sajtófelügyelet által különösen üldözött lapoktól inkább elpártolt, minthogy pénzügyi támogatással ellensúlyozni próbálták volna a hatósági vegzálás kedvezőtlen hatásait: „A mint egy lapnak a szerkesztőjét elitélték, a közönség szétfutott tőle, mintha attól rezzent volna meg, hogy most mindjárt az olvasókra kerül a sor, s a kormány rendszabályai az által értek leginkább czélt, hogy a szerkesztő bebörtönözésével egyuttal az irodalmi vállalatot is megbuktatták" – írta maliciózusan.[9] S bizony az előfizetői adatokat tanulmányozva egyáltalán nem tűnik gondolatmenete légből kapottnak! (Lásd a kötet végén az 1. táblázatot.)

Általában véve is visszatérő panasz volt az irodalom, a művészetek és a zsurnalisztika munkásai körében, hogy a közönség nem kellően támogatja a kulturális vállalkozásokat. Úgy látták, a politikai sajtó, valamint a női olvasóközönséget célzó divatlapok és

[7] Vö. Lipták Dorottya: *Vállalkozás, kultúra, polgárosodás. Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulójára.* Budapest, 2011, OSZK; Lipták Dorottya (szerk.): *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878).* Budapest – Eger, 2012, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola.

[8] Inditvány. *Bolond Miska*, 4. évf. 38. sz. 1863. okt. 4.

[9] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon… i. m. 126.

„Inditvány". *Bolond Miska*

„A »M. Sajtó« szerkesztőjét fölkérte egy lelkes vidéki hazafi, hogy a télre küldjön neki 10 darab szükölködőt, ő majd eltartja őket. – Legjobb lesz, ha a t. szerkesztő-kolléga vár meg egy kicsit s ha az irodalompártolás még igy megy egy ideig, hát közülünk viszi oda azt az emlitett tiz darabot."

szórakoztató élclapok élvezhették csak a közönség támogatását. Arany János *Koszorú*ját például így ajánlotta a *Pesti Napló* a „mívelt közönség" figyelmébe: „Nálunk, hol a női közönség izlése nagyon kezd a csupa divatképek és napi mendemondákat tömegesen közlő lapok felé hajlani; nálunk, hol a férfi közönség a szépirodalmi folyóiratokat komolyságán alóli frivolságnak tartja, s a házi körben a férfi *csak* politikai lapot olvas, míg a neje és leányai számára járatott szépirodalmi lapba bele sem néz, igen czélirányos az oly lap, mely eltalálja a közép utat, s mind a szépirodalmat kedvelő női közönség izlését *emelni*, mind pedig a férfi közönséget soliditásával kielégitni törekszik." Láthatólag bírálta a lap az előfizetett újságok, heti- és havilapok sűrű váltogatását, s a megindult vállalkozások kitartó támogatására szólított fel. Tudjuk, bármilyen lelkesedéssel is ajánlotta olvasóinak Kemény lapja a „pipere minták" helyett a magyar irodalom nevezetes férfiainak képcsarnokát is nyújtó *Koszorút*, ahogy a Csengery Antal szerkesztette tudományos ismeretterjesztő *Budapesti Szemlét* is, egyik vállalkozás sem tudott széles olvasóbázisra szert tenni.[10] Jókai Mór azonban 1864 őszén az 1850–1860-as éveket rö-

[10] Különfélék c. rovat. *PN*, 15. évf. 149-4312. sz. 1864. júl. 2.

„Párbaj a kedvesért hajdan és most." *Bolond Miska*

viden jellemezve úgy látta, a politikai lapok kiadása sem könnyű vállalkozás: „1848-ban verekedtünk, 1855-ben asztallal irattunk. 1856-ban suttogtunk, 1860-ban énekeltünk, 1861-ben szónokoltunk. 1862-ben röpiratokat irtunk. 1863-ban hallgattunk. 1864-ben újságokat nem olvastunk."[11] A provizórium első éveinek állóvize természetesen tompította az érdeklődést a napi politikai hírek iránt is.

1865 elejétől azonban hirtelen nagyobb arányú növekedés, majd lassú emelkedés váltotta fel a korábbi csökkenő tendenciát. Természetesen a naptári éveken belül negyedévenként is hullámzott az előfizetői létszám, ahogy azt láthatjuk az 1. táblázaton is, de mutatják a negyedévenkénti összesített lapszámadatok is:

1865. 1. negyedév:	73 219
1865. 2. negyedév:	80 655
1865. 3. negyedév:	76 714
1865. 4. negyedév:	85 835
1866. 1. negyedév:	106 965

[11] Különféle nemei a véleménynyilvánításnak Magyarországon másfél évtized alatt. *Az Üstökös*, 15. köt. 15. sz. (1864. okt. 8.) 115. Vö. Eötvös József báró véleményével, aki egy vidéki gazdasszony szerepébe bújva így fogalmaz regényében 1863-ban: „A hirlapok most is járnak, de ha az »Üstökös« nem volna, s Tallérosy Zebulon, kinél kedvesebb s mulatságosabb uri embert nem ismerek, kinek teremtőjét az Isten áldja meg, talán nem is nyitnám föl a postacsomagot." Eötvös József: Egy gazdasszony levelei. Regénytöredék. In *Babérlombok báró Eötvös József müveiből.* Füzte mély hálája s hódolata emlékeül: Vachott Sándorné. Pest, 1871, Heckenast. 95.

1866. 2. negyedév:	109 900
1866. 3. negyedév:	88 421
1866. 4. negyedév:	87 820
1867. 1. negyedév:	87 663

Nem meglepő, hogy az 1865 decemberében összeült országgyűlés tárgyalásainak első fél éve alatt ugrásszerűen megélénkült az érdeklődés a sajtótermékek iránt, természetesen a politikai napilapok profitáltak ebből leginkább. De azután ez a hirtelen felfutás 1866 nyarára megtorpant (úgy tűnik, a háborús hadviselés önmagában nem volt képes ébren tartani a közvélemény figyelmét), s az előfizetői számok a továbbiakban már visszaestek, a lassú emelkedő trendbe simultak bele. Az évkezdet nagy reményei után a közvélemény mintha belefáradt volna a várakozásba, s nem lehetett előre látni, hogy 1867 elején végül megtörténik a politikai áttörés.

A részletes rendőrségi nyilvántartás lehetővé teszi, hogy egyenként is pontosan kövessük az időszaki kiadványok példányszámainak alakulását 1861 végétől.[12] (Lásd az 1. táblázatot.)

Eszerint a politikai viharokkal teljes esztendőben a pesti kereskedők társulata által 1853-ban indított *Pester Lloyd* volt a legnagyobb példányszámú politikai napilap (8800 példány), a többi kiadvány még csak megközelíteni sem volt képes elterjedtségét – ráadásul külön engedély folytán az előfizetői rendszer mellett a lap korlátozott számban (a reggeli lapból 100, az esti lapból 200) egyedi lapszám-értékesítéssel is terjeszthető volt.[13] A magyar és nem magyar nyelvű magyarországi olvasóközönség fontos tájékozódási pontjának számított a gazdaság, politika és társasági élet terén egyaránt. A legnépszerűbb élclap, a *Bolond Miska* is csak 6800 példánnyal szerepelt (pedig ezeket az éveket a kortársak, lelkesedve vagy bosszankodva, de az élclapok első hazai virágkoraként tartották számon), a *Vasárnapi Ujság* pedig ekkor 6200 előfizetővel rendelkezett. A három legnépszerűbb politikai lap mind ellenzéki lap volt: a Deák Ferenc körének nézeteit képviselő, Kemény által szerkesztett *Pesti Napló* (5500), a határozati párt nézeteit hirdető, Pompéry János szerkesztette *Magyarország* (4350) és a Hajnik Károly szerkesztő nevével fémjelzett *Magyar Sajtó* (4000).[14]

A provizórium éveiben a *Pester Lloyd* megőrizte vezető szerepét, de példányszáma egyelőre nem tudta megközelíteni az 1861-es csúcsot, 1863–1865-ben 6400–6900 között mozgott, némi hullámzással. Azután az országgyűlés generálta konjunktúra legnagyobb haszonélvezője is ez a lap lett, hiszen példányszáma 1866 elején hirtelen

[12] Példányadatokat közöl Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*... i. m. 162., 174–175., 178.

[13] Vö. Ujvári: Identitások és kommunikációs csatornák ... i. m. 14.25.

[14] „Characteristik der in Pest-Ofen im Solar Jahre 1861 erchienenen periodischen Druckschriften" címmel kimutatás, Pest, 1861. dec. 31. Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) jelentés Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 22. MNL OL D 185 1862:228.; a Pester Lloydról lásd Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet*... i. m. 71–72.; az élclapokról például Vajda János igen csak rosszallóan jegyzi meg Önbírálat című munkájában, hogy miközben a színvonalas irodalmi lapok tengődnek, „a bohóc lapoknak együtt véve tízezernyi az előfizetőjük". Idézi: Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony, 2014, Kalligram. 90.

9340-re ugrott, s az általános csökkenő trend is ez év folyamán a 2–4. negyedévekben csak negyedéves késleltetéssel éreztette itt hatását, hiszen a szerkesztőség a 3. negyedévben még növelni is tudta előfizetőinek számát 10 300-ra, ami az általunk vizsgált időszakban az abszolút előfizetői csúcsot jelentette.

A politikai napilapok közül a *Pesti Napló* (kiadó: Emich Gusztáv) példányszáma nagyobb amplitúdójú hullámmozgást mutat: 1862 1. negyedévében 4020 előfizetővel rendelkezett (azaz a korábbi előfizetők körülbelül 27%-a elhagyta a lapot!), és folyamatos csökkenés indult el, amely a 4. negyedévben érte el mélypontját 3400 előfizetővel. Ezután lassú emelkedés következett, amit újabb hullámvölgy, majd emelkedés követett. 1865 3. negyedévében érte el újra az előfizetők száma (4200) az általunk vizsgált kiindulóállapotot, hogy azután az általános konjunktúra közepette 1866 1–2. negyedévében az előfizetői szám (5800, 5850) hirtelen még az 1861-es szintet is meghaladja, s kisebb visszaeséssel, de ötezer körül sikerült az előfizetői kört stabilizálni.

A *Magyarország* (kiadó: Wodianer Fülöp) előfizetőinek száma már 1862 elején 3400 volt (itt is jelentékeny volt tehát az előfizetői szám csökkenése, 22%-nyi, de a *Pesti Napló* szintjét nem érte el), ezt követően a rendőri és közigazgatási hatóságokkal való sűrű konfliktusok nyomán, melyeket a későbbiekben részletesen bemutatunk, az előfizetők láthatóan elpártoltak a laptól, s kikényszerített megszűnése előestéjén, 1862 4. negyedévében már csak 1525 előfizető tartott ki az újság mellett.

A *Magyar Sajtó* (kiadó: Heckenast Gusztáv) szenvedte el a vizsgált időszak elején a legnagyobb, 30%-os veszteséget, hiszen 1862 elején előfizetőinek száma csak 2800 volt, ráadásul a csökkenés megállíthatatlannak bizonyult, pedig a lap szerkesztését 1862 márciusában Jókai Mór vette át. Amikor azután 1863 elején Jókai új lapot indított *A Hon* címmel, az látványosan elszipkázta a még megmaradt előfizetőket is, hiszen a *Magyar Sajtó* előfizetőinek száma (Vajda János, majd Pákh Albert, majd újra Hajnik Károly szerkesztésében) hirtelen a felére, sőt még annál is kevesebbre zuhant, s azon a szinten állandósult 1865 végi megszűnéséig.[15]

A Hon (kiadó: Emich Gusztáv, a lapbiztosítékot a hazai politikai ellenzék egyik legtekintélyesebb alakjaként a már említett Almásy Pál fedezte) indulásakor 2300 előfizetővel büszkélkedhetett, s kisebb visszaesés után ezt állandósítani is tudta 1864 közepéig. A szerkesztő Jókai haditörvényszéki elítélése, illetve ennek nyomán a lapszerkesztői teendők kényszerű átadása Urházy Györgynek láthatóan megrendítette az olvasótábort, s az előfizetői létszám a korábbi szintet csak azután érte el ismét, hogy Jókai az uralkodó engedélye nyomán újra átvehette a szerkesztői teendőket 1865 augusztusában. 1866-tól azután minden korábbinál több előfizetői (3200–4200) sereglett a lap körül, de népszerűsége a *Pesti Napló*éval nem vetekedhetett.

E legfontosabb ellenzéki politikai napilapokkal szemben a kormányt támogató félhivatalos lapok meglehetősen szerény példányszámokkal rendelkeztek. A *Sürgöny*

[15] Vö. D. Szemző Piroska: Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon" című lapjának megindulásában. *Magyar Könyvszemle*, 85. évf. (1969) 3. sz. 253–267.

(kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Kecskeméthy Aurél, Fényes Adolf, Bulyovszky Gyula) csak 1865-ben tudta három negyedévre kétezer fölé tornászni előfizetőinek létszámát, a német nyelvű *Ungarische Nachrichten* (kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Bauszner József) pedig 950 előfizetőről induló olvasótábora kitartóan csökkent, s 700-on állapodott meg. Ilyen körülmények között érthetően szüksége lett volna a kormányzatnak a többi konzervatív politikai napilap támogatására.

A konzervatív tábor két legfontosabb napilapja a *Pesti Hirnök* (több kiadó, szerkesztő: Török János) és az *Idők Tanuja* (kiadó: Wodianer Fülöp, szerkesztő: Lonkay Antal) volt, együtt is alig rendelkeztek tekintélyes olvasótáborral. A *Pesti Hirnök* előfizetőinek száma jórészt 900–1000 között ingadozott, az *Idők Tanuja* olvasói is körülbelül ennyien voltak 1863 végéig, ezt követően sikerült számukat mérsékelten növelni. Úgy tűnt, a *Magyar Sajtó* helyett Heckenast által indított, de azután a már említett Ludasi (Gans) Mór által megvásárolt *Magyar Világ* (szerkesztő: Székely József) 1866 elejétől nagymértékben növelheti a konzervatív lapok súlyát, hiszen azonnal 3500 előfizetőt mondhatott a magáénak, néhány hónap után azonban megfeleződött előfizetőinek száma, majd az év végén megszűnt a lap. Alapvetően tehát nem sikerült átrajzolni a napilapok piacán érvényesülő egyértelmű liberális ellenzéki túlsúlyt.

A vezető napilapokhoz csatlakozott 1864 elejétől a *Fővárosi Lapok* (kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Tóth Kálmán), amely „irodalmi napi közlöny"-ként definiálta magát, s az első hónapok után stabilan tartotta az 1100–1200 körüli előfizetői szintet, láthatólag kitartottak mellette előfizetői.

Az ismeretterjesztő hetilapok között a *Politikai Ujdonságok* (kiadó: Heckenast Gusztáv, szerkesztő: Pákh Albert) és a *Vasárnapi Ujság* (kiadó: Heckenast Gusztáv, szerkesztő: Pákh Albert) volt a két piacvezető. 1862 elején az előbbinek valamivel több előfizetője volt (7000, az utóbbinak 6000), azután mindkét lap esetében fázisaiban is hasonló hullámmozgás figyelhető meg, az alapvető trend azonban mindkettőnél az előfizetői létszám csökkenése volt (az 1863-as ínség kedvezőtlen hatása az év második felében az esetükben különösen nyilvánvaló), ami 1867 elejére a kiinduló helyzethez képest jelentékeny csökkenést eredményezett (*Politikai Ujdonságok*: 5100, *Vasárnap Ujság*: 4200). (Kitapinthatóan növekedett a hetilapok iránti kereslet, amikor a napilapok előfizetőinek száma inkább csökkent, s azután fordítva.) A két meghatározó lap mellett az első években még nem elhanyagolható részesedése volt a havonta kétszer megjelenő *Az Ország Tükré*nek (több kiadó, szerkesztő: Balázs Sándor, Szokoly Viktor, Gyárfás Ferenc), de utána láthatóan nem bírta a versenyt. Megszűntével szinte egybeesett egy új lap indulása 1864 őszén, a Kiss (Ilméri) István által szerkesztett, havonta kétszer megjelent *Képes Ujság*é (kiadó: Heckenast Gusztáv), amely 1865 végére igen tekintélyes olvasótábort alakított ki (5150), ám ekkor a szerkesztő távozta megállíthatatlanná tette a térvesztést. A hetilap piacra ugyanis 1865 végén berobbant az újonnan indult *Magyar Néplap* (kiadó: Wodianer Fülöp, szerkesztő: Kiss [Ilméri] István), amely 1866 elején nem kevesebb, mint 8200 előfizetővel büszkélkedhetett, ami a *Pester Lloyd* után a legmagasabb volt, s ezt a következő negyedévben még tovább, 9800-ra tudták emelni, ez volt a legnagyobb előfizetői

létszám akkor, s abszolút csúcs az 1849 utáni magyar nyelvű sajtótermékek körében. Annál nagyobb volt a látványos csökkenés az év végén és 1867 elején (3600, 3500).

A kifejezetten nők számára szerkesztett ismeretterjesztő hetilap, a *Családi Kör* (több kiadó, szerkesztő: Szegfi Mórné Kánya Emília) stabil, 1000–1900 közötti előfizetői körrel rendelkezett, népszerűségéhez minden bizonnyal hozzájárult az, hogy a közölt divatképek, műmellékletek révén a szerkesztők a divatlap műfaj népszerűségét a saját hasznukra tudták fordítani. A jó néhány divatlap közül a *Pesti Hölgy-Divatlap* (1150–1700 előfizető, kiadó: Poldini Ede és Noséda Gyula, szerkesztő: Király János) volt végig a piacvezető a tárgyalt időszak folyamán.

Lényeges szerepet játszottak láthatóan a felekezethez kötődő családi lapok, ismeretterjesztő kiadványok (például a *Katholikus Néplap, Tanodai Lapok, Religio, Házi Kincstár, Protestans Egyházi és Iskolai Lap*), melyek olvasótábora nem volt kiugróan nagy, viszont igen nagy stabilitás jellemezte, ami a szerkesztőségek számára kiszámítható tervezést tett lehetővé.

Az élclapok láthatólag veszítettek az évtizedfordulón élvezett hatalmas népszerűségből. A *Bolond Miska* (kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Tóth Kálmán, majd Szokoly Viktor) őrizte vezető szerepét, de előfizetőinek tábora már 1862 elején is jóval szűkebb (4720) volt, mint a megelőző évben, s néhány havi szinten tartás és a rendőri hatóságokkal vállalt éles konfliktusok után tartós csökkenés indult meg, ami majd csak 1865 végén fordult át újra növekedésbe. Csökkenő trend jellemezte *Az Üstökös* (kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Jókai Mór, Dienes Lajos) olvasóközönségét is, még erősebb mértékben, hiszen 1864 végére megfeleződött előfizetőinek száma 1862 elejéhez viszonyítva (3000, 1500), amit szintén lassú ütemű növekedés váltott fel. Mindkét élclap esetében azonban megállapítható, hogy 1867 elejére sem voltak képesek előfizetőik számát az 1862 eleji szintre sem feltornászni. Mellettük számtalan élclap vállalkozás próbált még szerencsét ezekben az években, de legfeljebb átmeneti sikerrel jártak.

Az irodalmi lapok közül az évtizedben a legkiterjedtebb előfizetői hálózatot a szépirodalmi és ismeretterjesztő *Hazánk s a Külföld* tudta kiépíteni (kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Szokoly Viktor és Kazár Emil) a maga 2500–3100-as olvasótáborával. A *Magyarország és a Nagyvilág* 1865-től szintén hasonló vegyes jellegű családi képeslap volt, nagy olvasóközönséget vonzott. Szerényebb olvasótáborral rendelkezett, viszont mindvégig fenn tudta tartani magát a *Nefelejts* (több kiadó, Bulyovszky Gyula, Rajkai [Friebeisz] István), amely szépirodalmi, társaséleti és divatlapként hirdette magát. 1866-ban kezdődött meg a *Magyar Bazár* (kiadó: Emich Gusztáv, szerkesztő: Szabó Richard) hosszú karrierje, irodalom, társasélet, divat közlönyeként aratva sikert. A tisztán irodalmi lapok ennél jóval szerényebb eredményeket tudtak felmutatni. Az Arany János szerkesztette *Szépirodalmi Figyelő* (kiadó: Heckenast Gusztáv) alig 500–600 előfizetővel rendelkezett, s még az is fogyatkozott, utódja, a *Koszorú* a Deák Ferenc köréhez tartozó irodalmárok és tudósok egyesült erőfeszítéseinek nyomán 1700–1800 előfizetővel kezdhette meg működését, ami azonban gyorsan leolvadt 1000 főre. Más irodalmi lapok példányszáma még ezt sem érte el. Kivétel a *Regélő* „regény-folyóirat" (kiadó-tulajdonos: Heckenast Gusztáv)

1865-től, ami hirtelen igen magas előfizetői számokkal indult, önmagát „mulattató folyóirat"-ként határozta meg, s bár lassan, de kitartóan olvadt az olvasótábor, 1867 elejére még így is jelentős maradt.

A szaklapok közül nem meglepő módon a mezőgazdasággal foglalkozók tudtak szélesebb olvasói bázisra szert tenni (*Gazdasági Lapok, Falusi Gazda, Kertészgazda*), ezzel együtt is példányszámuk lassan csökkent az általunk tárgyalt időszak második felében. Tartós, igaz, szűk körű olvasóközönségre számíthatott viszont például a *Gyógyászat*, a *Gyógyszerészeti Hetilap*, *Vadász és Versenylap*, *Zenészeti Lapok* szerkesztősége. A *Törvényszéki Csarnok* volt még az a lap, amelyet a szaklapok sorából ki kell emelnünk.

A nem magyar nemzetiségi elitek politikai lapjai közül kettő tudta biztosítani a folyamatos megjelenést: egyrészt a román nyelvű *Concordia* (kiadó: Poldini Ede és Noséda Gyula, szerkesztő: Pap Zsigmond (Sigismund Pop), amely, mint látni fogjuk, folyamatosan élvezte Pálffy helytartó támogatását; a másik pedig a *Pešť-Budínske Vedomosti* (szerkesztő: Ján Francisci, majd Mikuláš Štefan Ferienčik), amellyel viszont a helytartó kitartó politikai küzdelmet folyatott.

Worafkán kívül a többi rendőr-igazgatóság, -biztosság is hasonlóan részletes kimutatásokat állított össze a legfeljebb néhány százra terjedő példányszámmal megjelenő vidéki lapokról. E vidéki sajtóorgánumokról azonban sajnos nem maradtak fenn folyamatos kimutatások a helytartótanács iratanyagában. (Lásd a kötet végén a 2. táblázatot.)[16] E szórványos adatok szerint a legnagyobb előfizetői számmal az *Arader Zeitung* (550–650), illetve az *Arad* (450–550) rendelkezett az évtized közepe táján. Az 1865 végén, 1866 elején bekövetkező fellendülés nyilvánvalóan a vidéki lapok példányszámát is megemelhette, 1867 első fél évében az *Arader Zeitung*nak legalábbis 780 előfizetője volt, sőt a *Temesvarer Zeitung*é 1000. Az előfizetői létszámban mutatkozó nagy különbségek is érzékeltetik, hogy a sajtónyilvánosság milyen nagy mértékben a fővárosra összpontosult. Ráadásul a vidéki lapoknak a fővárosi lapok versenyével is számolni kellett, ugyan Buzinkay Géza kutatásai szerint a vidékre eljutó példányok száma ez utóbbiak esetében nem is volt túl magas, ugyanakkor például a *Pesti Hirnök* előfizetői között többségben voltak a vidékiek.[17]

[16] A vidéki rendőri hatóságok 1862-es sajtókimutatásait lásd MNL OL D 185 1862:228.; Cihlarz soproni rendőrigazgató jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Sopron, 1864. dec. 31. és Ruth rendőrbiztos jelentése ugyanahhoz, Debrecen, 1864. dec. 30. „Hírlapok jellegezése" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 17.IV.B.1865.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1867. febr. 5. Uo. 171. IV.C.1867., ugyanezt lásd még: „Ausweis über die Auflagenzahl der im I. Quartal 1867 in Arad, Debreczin, Kaschau und Temesvar erscheinenden Zeitschriften", Worafka aláírásával, Pest, 1867. febr. 5. MNL OL D 185 1867:152.

[17] Buzinkay Géza kutatásai szerint 1864-ben Szegedre 30 magyar lap 277 példánya jutott el (és 29 német nyelvű lap 220 példánya), Nagyszombatra már csak a *Pesti Napló* és a *Bolond Miska* 3-3 példánya. Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet*… i. m. 52., 94.; ugyanakkor 1859 1. negyedévében például a *Pesti Napló* előfizetői közül 2592 vidéki és csak 338 volt pesti illetőségű – nem tudjuk tehát, hogy Szeged, illetve Nagyszombat példájából általánosíthatunk-e. Vö. Kemény Zsigmond levele Falk Miksához, [Pest, 1859. ápr. 9. és aug. 21. között]. In *Kemény Zsigmond levelezése*… i. m. 307.; vö. Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*… i. m. 217.

Kormánypropaganda „kényszerszülte, erélyes kormányrendszabályok" erőterében

Pálffy helytartó nagyon fontosnak tekintette a hivatalos lapok eredményes működését és széles körben való terjesztésüket: „...a mostani válságos időben különös súlyt helyezek azon körülményre, hogy a foganatba vett kényszerszülte, erélyes kormányrendszabályok a sajtó útján mennél elterjedtebb támogatásra találjanak, s ezáltal a magas kormány őszinte szándokainak megösmertetése céljából a köz[vé]leményre mind inkább szélesebb körben hathassanak."[1] Remélte, erőteljes sajtójelenléttel a magyarországi közvélemény elfordítható az 1848-as jelszó és program támogatásától, s a bécsi kormányzat és magyarországi szövetségesei sikeresen propagálhatják a birodalmi egység kiépítésére épülő közjogi kompromisszumkötés szükségességének gondolatát.

A megelőző évtized elejétől megjelent német nyelvű hivatalos újság (*Pest-Ofner Zeitung*), illetve az 1860 végétől működő félhivatalos lap (*Sürgöny*) működésével és hatásukkal kimondottan elégedetlenek voltak a bécsi, de a magyarországi vezetők is 1861 folyamán. Schmerling egyenesen úgy látta, a magyar nyelvű *Sürgönyt* nem ritkán akár ellenzéki lapnak is lehet tekinteni (főképp a bécsi tudósító, feltehetőleg már ekkor is Ludasi [Gans] Mór írásait bírálta). A *Pest-Ofner Zeitung*ról pedig úgy nyilatkozott, hogy az puszta hirdetésfelvevő és -közlő lappá vált, határozott tendencia nélkül, de alkalmanként abban is megjelenhetnek akár a „legextrémebb magyar irányú" cikkek is mindenféle kommentár nélkül. Ugyanakkor az államminiszter is osztotta azt a véleményt, hogy továbbra is szükség van Magyarországon német és magyar nyelvű hivatalos lapra is – de átszervezés után. Plener pénzügyminiszter csatlakozott véleményéhez. Ő is kiemelte a *Sürgöny* „felettébb kétértelmű" voltát, míg a *Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjét teljesen alkalmatlannak minősítette.[2] Mint fentebb már láttuk, Forgách határozottan visszautasította a beavatkozási kísérletet, de azzal ő is egyetértett, legalábbis a német nyelvű lap vonatkozásában, hogy változtatások-

[1] Pálffy előterjesztése Forgáchhoz, Buda, 1861. nov. 15. MNL OL D 185 1861:823.

[2] Schmerling átirata Plenerhez, Bécs, 1861. aug. 31. (másolat), Plener átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. szept. 14. MNL OL D 185 1861:683.

ra szükség van. Annak fennállása is veszélybe került 1861 nyarán, mivel az alacsony előfizetői létszám nyomán Emich a havi 800–900 forintos veszteség miatt fel akarta mondani a kiadási szerződést.[3]

Általános elvek – független félhivatalos lapok?

1861 decemberében sürgetővé vált a hivatalos lapok helyzetének tisztázása. Pálffy felszólította a lapok kiadóját, Emich Gusztávot, hogy nyilatkozzon, milyen feltételek mellett vállalná a két újság további kiadását. Emich a két lapért évente az általa fizetett „szerkesztési járulékot" 19 200 forintra kívánta csökkenteni a korábbi 30 000 forintról, s a hivatalos hirdetmények díjmentességét is meg kívánta szüntetni, amit túlságosan kedvezőtlennek ítélt Pálffy. Nyilatkozattételre szólította fel ezért a két addigi szerkesztőt, azaz Kecskeméthy Aurélt és Weber János rendőrtanácsost is. Kecskeméthy szerette volna a két lap kiadását elkülöníteni (a *Sürgöny* nyereséges volt, a *Pest-Ofner Zeitung* veszteséges), s javasolta, hogy a német lapot a helytartótanács vegye saját kezelésbe. Weber viszont együtt kívánta tartani a két lapot, de nem Emich, ahogy Pálffy fogalmazott, „túlságos és káros föltétele"-i mellett, hanem inkább Heckenast kiadásában. Pálffy véleménye viszont az volt, hogy mindkét „hivatalos" lap kiadását vegye a helytartótanács saját kezelésébe, s a felügyelettel, mint korábban is, az akkor éppen az államminisztérium alkalmazásában lévő Falke János (Johann Falke von Lilienstein) helytartósági titkárt bízzák meg. Mindenekelőtt megoldatlan volt, hogy ki szerkessze a német nyelvű lapot, hiszen az év végével Weber tartós szabadsága lejárt. Forgách Schmidl Adolf geográfust, műegyetemi tanárt javasolta e feladatra, de Pálffy nem tartotta alkalmasnak. Felmerült az újságíró Beermann Gyula (Julius Beermann) neve is, végül Pálffy a maga ajánlkozó Bauszner József cs. kir. törvényszéki ülnököt és írót minősítette a legmegfelelőbbnek (tőle napi politikai kérdéseket taglaló néhány cikket kért, hogy „szellemi képességét s gondolkozásának irányát szabatosabban megismerhesse").[4] Bauszner azonban új, félhivatalos lap indítását javasolta, s ezzel persze a *Pest-Ofner Zeitung* megszüntetését. Pálffy végül úgy nyilatkozott, Weber az utóbbi időben „föltünő tevékenységet fejt ki, egyszersmind pedig igen korszerű cikkek által lapját lényegesen átidomitotta, úgyhogy remélni lehet, miszerint a lap

[3] Mailáth levele Szögyény Lászlóhoz, Buda, 1861. máj. 21. In *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai* ... i. m. 3. köt. 322.

[4] Levélváltás Forgách és Pálffy között, 1861. december eleje. MNL OL D 185 1861:983. Beermann porosz alattvaló volt, aki 1844–1848 között magántanítóként működött Magyarországon, 1849-ben visszatért s a pest-budai kerületi főispáni hivatalban napidíjas volt, eközben kezdte meg publicisztikai tevékenységét. Protman jelentése a magyarországi kormányzósághoz, Pest, 1855. júl. 16. MNL OL D 46 Abszolutizmus kori levéltár, K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Civil Section, 14 091.VI.C.1855.; Bauszner 1861-ben még a magyar államjog talaján álló röpiratot jelentetett meg: *Die Competenz des österreichischen Reichs-Rathes in der ungarischen Frage. Vom ungarichen Standpunkte.* Pest, 1861, Hermann Geibel.

szabadabb iránya folytán az előfizetők száma is a lehetőleg szaporodni fog". Ezért inkább azt támogatta, hogy maradjon minden a régiben, míg sikerül egy „jelesebb író"-t megnyerni. 1862 februárjában kellett Pálffynak és Forgáchnak véglegesen dönteni a német nyelvű hivatalos lap sorsáról, mivel 1861 decemberében Forgách kérésére Mecséry március végéig meghosszabbította Weber szabadságát, de sürgette a mielőbbi rendezést.[5] Forgách úgy döntött, hogy maradjon együtt egy kiadónál a *Sürgöny* Kecskeméthy és a *Pest-Ofner Zeitung* Weber szerkesztésében, s kérjenek Heckenasttól árajánlatot. Arról hallani sem akart, hogy saját kezelésbe vegyék át akár csak a német nyelvű lapot.[6] Végül a kiadás Emich kezében maradt.

Mi is volt a különbség „hivatalos" és „félhivatalos", úgynevezett „inspirált" lap között? Az előbbi esetében a megelőző években a helytartótanács közvetlen irányítása és gazdálkodása érvényesült, ez Weber rendőrtanácsos megbízásában is kifejezést nyert. Ezzel szemben az 1860-as évtizedben maga Schmerling is inkább az önálló kiadó és szerkesztő által kiállított, de a kormányzat által sugalmazott „félhivatalos" lapok megjelenését támogatta (ilyen volt Bécsben a hagyományos hivatalos kormánylap, a *Wiener Zeitung* mellett a Schmerlinghez közel álló *Donau Zeitung* vagy a *Botschafter*), mivel azt remélte, ha a függetlenség bizonyos látszatát biztosítják e félhivatalos lapoknak, azok nagyobb lendületet kapnak, szélesebb olvasóközönségre, azaz nagyobb befolyásra tehetnek szert.[7] Kezdetben igyekezett Pálffy is gondosan takargatni a közvélemény előtt a félhivatalos lapok hozzá fűződő szorosabb viszonyát. Amikor a később a *Pest-Ofner Zeitung* helyett létrehozott félhivatalos *Ungarische Nachrichten* szerkesztésének átvételére 1862 tavaszán a lap bécsi levelezője ajánlkozott, az elutasító választ Pálffy nem akarta közvetlenül a címzetthez utasítani, nehogy a „hírlap hivatalos viszonyai ezáltal bevallattassanak", hanem Pápay Istvánt kérte fel közvetítésre.[8]

Magyarországon is a „félhivatalos" státus mellett szólhatott, hogy a különböző politikai célkitűzések és kormányzati irányok egymásmellettisége közepette igazán nehéz lett volna eldönteni, melyik is a kormányálláspont: Forgáché? Pálffy-é? Schmerlingé? A hivatalban lévő döntéshozóknak is az volt a kényelmesebb megoldás, ha nem ragaszkodnak a kézi vezérléshez, de – mint látni fogjuk – végeredményben nagyon sok konfliktussal járt együtt a választott megoldás.

Pénzügyi tekintetben is más feltételek mellett kellett a félhivatalos lapoknak működniük, mint hivatalos elődjeiknek, hiszen az előző évtizedben a községeket kötelezték a hivatalos lapok előfizetésére arra hivatkozva, hogy minden fontosabb hivatalos hirdetmény azokban jelent meg. A kötelező előfizetés az októberi diploma közzététele után megszűnt, ugyanakkor az a tény, hogy nem jelent meg többé

[5] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. dec. 24. MNL OL D 185 1861:1133.

[6] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 6., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1861. dec. 15. MNL OL D 185 1861:983.; az Emichhel 1861 szeptemberében kötött szerződésről lásd Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. szept. 14. MNL OL D 185 1861:682.

[7] Schmerling átirata Zichy Hermannhoz, Bécs, 1864. máj. 23. MNL OL D 185 1864:748.

[8] Pálffy levélfogalmazványa Pápayhoz, Buda, 1862. ápr. 15. MNL OL D 191 8873.IV.B.1862.

a hivatalos rendeleteket korábban közzétevő *Magyarkoronaországot illető országos törvény- és kormánylap*, még fontosabbá tette a valamilyen formában és fokig hivatalosnak számító lapok szerepét. Ám ez önmagában nem volt képes előfizetőik körét számottevően gyarapítani. A felsőbb rendeletek az alárendelt hatóságokhoz és a települések vezető testületein keresztül a lakossághoz elsősorban a közigazgatás belső hírcsatornáin és nem a nyilvános sajtón keresztül jutottak el a provizórium éveiben.

Az Emichhel 1862. január 1. és 1864. december 31. közötti időszakra 1861. december 18-án kötött szerződés szerint a magyar és német nyelvű félhivatalos lapok bevételei Emichhez folytak be, cserébe ő évente 22 000 forintot fizetett havi részletekben előre a szerkesztőségi költségek fedezésére. A kormány pedig évi 9000 forinttal járult hozzá a kiadáshoz. (Ezt több részletben Schmerling bocsátotta rendelkezésre.) Amennyiben azonban az előfizetők száma elérte a 2500-at, illetve a díjköteles hivatalos hirdetmények száma a 3500-at, Emich köteles volt a kormány által fizetett összeg felét, ha pedig az előfizetői létszám a 3000-t meghaladta, a hirdetmények száma pedig a 4000-t, akkor a teljes összeget visszafizetni. (Mint az 1. táblázatban közölt példányszámadatokból látható, ezeket az „álomértékeket" általában még csak meg sem közelítette az előfizetői szám a következő évek során.) Emich negyedévenként volt köteles az adatokat a helytartótanács elnökségének rendelkezésére bocsátani, az esetleges visszafizetendő összeggel együtt. A szerkesztőt a helytartótanács elnöksége nevezte ki, s a tartalmi szerkesztésbe Emichnek nem volt beleszólása.[9]

Természetesen a félhivatalos lapok fennállását anyagilag leginkább az előfizetői létszám alapozhatta meg. Bár időnként felmerült a javaslat, végül nem kötelezték a községeket valamelyikük előfizetésére, de igyekeztek a lehetőséget a tehetősebb községek között népszerűsíteni: 1863. december végén Pálffy felszólította a megyei és kerületi kormányzókat, hogy hívják fel a községek figyelmét az előfizetés előnyeire (a hivatalos közlemények ismeretének fontosságára).[10] Az első negyedév lejárta előtt azután Pálffy megismételte akcióját, utasítva a helyi közigazgatási vezetőket, hogy „világosan s népszerű, érthető módon" magyarázzák el a községek elöljáróinak, hogy előnyös számukra az előfizetés.[11] Míg az első akció teljesen eredménytelen maradt, ez utóbbi a *Sürgöny* esetében járt némi eredménnyel, hiszen az előfizetői létszám 1400-ról a második fél évre 1600-ra emelkedett. Ezzel együtt is a két félhivatalos lap előfizetőinek példányszáma meglehetősen stabil maradt, a *Sürgöny* esetében ez 1450–1600 között ingadozott egészen 1864. utolsó negyedévéig, amikor az általános trend részeként emelkedésnek indult, a csúcsot az 1865. év 2. negyedévében érte el 2300 előfizetővel. Az *Ungarische Nachrichten* előfizetői száma 850-nel indult, ez csak

[9] Szerződés Emich Gusztáv és a helytartótanács elnöksége között a két hivatalos lap kiadására 1862. jan. 1-1864. dec. 31. (litografált), MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „Hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta.

[10] Péchy Ferenc körrendelete (Pálffy nevében) a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1863. dec. 30. MNL OL D 191 12 522.IV.B.1863.

[11] Pálffy levélfogalmazványa a megyei, kerületi s „vidéki" kormányzókhoz, Buda, 1864. már. 3. MNL OL D 191 807.IV.B.1864.

egy alkalommal, az 1862. évi 3. negyedévben nőtt, utána szinte egyenletesen csökkent, majd 1864-ben 700-nál stabilizálódott. 1865-ben a politikai lapok iránti megnövekedett általános érdeklődés megemelte azt 800-ra. (Lásd az 1. táblázatot.) Ezek a példányszámok számottevően alacsonyabbak voltak a megelőző évtized végének előfizetői számainál. 1859-ben ugyanis a *Pest-Ofner Zeitung*nak 1600 (több mint a negyede község vagy közigazgatási hatóság), a *Budapesti Hírlap*nak pedig 2050 (több mint a fele község vagy közigazgatási hatóság) körüli előfizetője volt.[12]

Hogyan alakultak a félhivatalos lapok kiadásának tényleges költségei? Az állami számvevőség kimutatása szerint 1862 tavasza és 1863 tavasza között az *Ungarische Nachrichten* szerkesztőségi összkiadásai (a nyomtatási költségek nélkül) 14 356 forint 23 krajcárt, míg a *Sürgöny* kiadásai 16 328 forint 44 krajcárt tettek ki. A különbség abból adódott, hogy a szerkesztőségi munkatársak díjazása a *Sürgöny*nél jóval bőkezűbb volt, s míg Bauszner 1900 forintot, addig Kecskeméthy Aurél 4000 forintot vett fel felelős szerkesztőként.[13] A későbbi kimutatások szerint 1864-ig, a lapok kiadásának alapvető átszervezéséig ezek az összegek számottevően nem változtak.[14] A nyomtatási költségekről nem állnak rendelkezésünkre kimutatások.

Mekkora összeggel támogatta végül a kormányzat a két félhivatalos lap megjelenését évente? Az 1861/62-es pénzügyi/igazgatási évre (1864 végéig a pénzügyi/igazgatási év mindig a megelőző év november elejétől a következő év október végéig tartott; 1865-től tért át a birodalom pénzügyi kormányzata a naptári évekhez igazodó elszámolási rendhez) az e célra elkülönített előirányzat összegét Pálffy 19 680 forintra tette.[15] A későbbi kimutatások azonban csak évi 9000 forintot mutatnak az Emichhel kötött szerződésnek megfelelően: 1862 nyarán az *Ungarische Nachrichten* számára negyedévenként 2000 forint volt szükséges, azaz évente 8000 forint. A *Sürgöny* részére csak a bécsi tudósító, Ludasi (Gans) Mór havi 80 forintját, azaz évenként 960 forintot fedezték a hivatalos lapok fenntartására szolgáló alapból. 1862. november és 1863. október vége között Pálffy számadása szerint a két lapra együttesen ismét csak 8000 forintot költöttek. 1863-ban és 1864-ben három hónapra 2250 forint, azaz évente összesen 9000 forint szubvencióra volt szükség. Láthatóan az alacsony példányszámok miatt, illetve azok ellenére az *Ungarische Nachrichten* fenntartása kívánt komoly pénzügyi áldozatot, évente körülbelül 8000 forintot. Ám Pálffy azzal érvelt, hogy eközben a lap körülbelül 4000 forint értékű hivatalos hirdetményt közöl díjmentesen, továbbá a pénzes hirdetések illetékéből és a postai szállításból a kincstár 2000 forintot visszakap, így valójában az éves tiszta ráfordítás csak 2000 forintra

[12] Falke von Lilienstein jelentése Albrecht főherceghez, Pest, 1860. márc. 24. MNL OL D 46 2409. VI.C.1860.

[13] „Nachweisung über die Auslagen der beiden ämtlichen Zeitungen: Ungarische Nachrichten und Sürgöny während eines Jahres d. h. vom 1. April 1862 bis 30. März 1863". Buda, 1863. szept. 3. „Hivatalos lapok számadásai" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 688.IV.B.1864.

[14] Az 1864-es adatokat lásd Kimutatás az Ungarische Nachrichten havi költségvetéséről, dátum nélkül (1864). MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.; „A Sürgöny költségvetése az 1864ik év 4 első havára", Pest, 1863. dec. 26. MNL OL D 191 121.IV.B.1864.

[15] Privitzer jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 9. MNL OL D 185 1861:984.

rúg. Az 1863/64. évi pénzügyi előirányzatban a helytartó némileg emelte a pénzügyi támogatás előirányzott összegét, 9500 forintra.[16]

Ezenkívül a nem hivatalos lapok számára szánt sajtóalapból is történtek kis összegű kifizetések, melyek a két félhivatalos lap kiadását segítették. Ferencz József, a pesti egyetem szláv irodalom tanszéke tanára például szláv lapok cikkeiből a félhivatalos lapok számára készült kivonatok készítéséért kapott az 1862/63-as pénzügyi év első félévében 50 forintot.[17] A *Sürgöny* bécsi tudósítójának, a már említett Ludasi (Gans) Mórnak a közvetlenül a szerkesztőségtől kapott havi 120 forinton felül 80 forintos kiegészítést is folyósítottak ebből az alapból (amiért cserébe havi 3-4 cikket küldött).[18]

Nemcsak pénzzel, de szellemi erőkkel is igyekezett a kormányzat támogatni a félhivatalos lapokat. A helytartótanács 1863 októberében kifejezetten felhívta a megyei és kerületi kormányzókat, hogy igyekezzenek a hatóságuk alá tartozó „tehetséges s hű érzelmű, irodalmi férfiakat a szóban levő hírlapok szellemi támogatására" megnyerni. Ezt azután az év végén újabb köriratban nyomatékosították.[19] Ha egy-egy befutott jelentés stílusa megtetszett Pálffynak, igyekezett annak írójára mint potenciális újságcikkszerzőre felhívni a figyelmet.

Mire használta Pálffy a félhivatalos lapokat? A félhivatalos lapok hivatalos része mindenekelőtt a kormányzati és közigazgatási hirdetmények, rendeletek közhírré tételét szolgálta, át kellett hidalniuk azt az űrt, amely a korábbi törvénylap megszűnése nyomán keletkezett. E lapok szolgáltak továbbá a más sajtóorgánumokban megjelent hamis vagy legalábbis annak minősített hírek kormányzati cáfolatára. Ez fontos és jelentéktelen ügyekre egyaránt vonatkozhatott, mutatja ezt egy 1862. tavaszi eset: Amikor ugyanis a *Magyar Sajtó* hasábjain 1862 májusában megjelent egy levelezői cikk a szegedi vásárról, amelyben Pálffy szerint „még a helységek olcsó bikái is az elszegényedő Ország csapásai és nyomorai közé számíttatnak", s a kormány hibáztatására adnak alkalmat, utasította Kecskeméthyt, hogy az ilyen nevetséges, mégis „gyűlöletes hatás"-t kiváltani képes cikkek ellen „a satyra minden élceivel kikeljen". A *Sürgöny* azután – miközben újraközölte a valóban furcsa tudósítást – a *Bolond Miskába* való „észficzamodott" írásnak minősítette azt.[20] A hivatalnoki kar tagjai igényt tartottak arra, hogy a hivatalnokok működésével kapcsolatos bírálatokra szükségesnek látszó cáfolatokat automatikusan közöljék e lapok. Tér nyílt továbbá a birodalom

[16] A kormánytámogatásra vonatkozó adatokat lásd Pálffy Mór jelentései Forgáchhoz, Buda, 1862. jún. 4., 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1862:418., 1863:1273.; Privitzer jelentései (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 3., 1864. ápr. 12. MNL OL D 185 1863:648., 1864:513.; Pálffy jelentései Forgáchhoz, Buda, 1863. aug. 12., 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1003., 1863:1314.; vö. még elszámolásokkal az 1862. május–októberi, illetve 1864. május–októberi időszakról. MNL OL D 191 395.IV.B.1865. „Félhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta.

[17] Péchy Ferenc jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 18. MNL OL D 185 1863:743.

[18] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. dec. 27. MNL OL D 185 1863:1586.

[19] Péchy Ferenc körrendelete (Pálffy nevében) a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1863. dec. 30. MNL OL D 191 12 522.IV.B.1863.

[20] Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. máj. 10. MNL OL D 191 10 340.IV.B.1862.; Lapszemle c. rovat. *Sürgöny*, 2. évf. 109. sz. 1862. máj. 11.

másik felén, főképp Bécsben megjelenő lapokban foglalt egyes állítások cáfolatára. Pálffy ugyan azt látta volna jobbnak, ha valamely bécsi lapban közölnek helyreigazításokat, de Forgách kifejtette, a *Donau Zeitung* kivételével nem áll rendelkezésére ilyen lehetőség, s inkább a magyarországi félhivatalos lapokat vagy a kormány által pénzügyileg támogatott *Pesti Hirnököt* vagy a *Független* című lapot ajánlotta, ahonnan azután a bécsi lapok átvehetik a cáfolatot.[21] Ugyanakkor természetesen azt mindketten kerülendőnek tartották, hogy a magyarországi félhivatalos lapok és a Schmerling-kormányzat közeli bécsi újságok közötti polémia túl éles hangnemet üssön meg (mint például 1862-ben a *Sürgöny* vitája a *Donau Zeitung*gal).

Mindenekelőtt azonban a kormányzati politikai elvek folytonos sulykolását tekintette Pálffy e lapok legfontosabb feladatának: „Újabb időben sürgetősb hivatása, mint valaha lévén a Sürgönynek éber szemmel résen állani és minden alkalommal szorgosan elejét venni annak, hogy az olvasó közönség az ellenzéki lapokban szüntelen terjesztett tanok és sophismák által nézeteiben és meggyőződésében tévutakra vezettessék; ennek következtében az ellentábornak a kormány szándokait egyre meghiusító elveit folytonosan gyengíteni és ostromlani, ellenben pedig azon elveket ismét és ismét fejtegetni kell, melyek minél tágosb körökben elterjedve a kormány céljai előmozdítására szolgálhatnának" – fejtegette 1862 áprilisában, s ennek jegyében felszólította Kecskeméthyt, hogy jelentessen meg két cikket egyrészt a miniszteri felelősség, parlamentáris rendszer és a megyei autonómia összeegyeztethetetlenségéről, másrészt arról, hogy az országgyűlés feloszlatásával megszűntek az országgyűlési pártok is, azaz értelmetlen „felirati" vagy „határozati" pártról beszélni, „mindazon pártoknak törvényes nyilatkozhatásra többé semmi módjuk nincsen, sőt azoknak fennléte el sem ismerhető, minek következtében azoknak valami befolyás vagy ennek nyomaték nem tulajdonítható".[22] A nagy politikai kérdések mellett az államigazgatási mindennapok eredményeinek propagálásához fűzött nagy reményeket Pálffy. E cikkek hivatása szerinte az, hogy hassanak az olvasókra, ezért utasítani kell íróikat, hogy a közönség azokból ne csak tényeket ismerjen meg, hanem „egyszersmind azon túlsúlyt vagy előnyöket is [...], melyekkel a jelenlegi megyei s városi közegek átalában véve *a múlt évi választott tisztviselők ellenében bírnak. Ugyanazért nem volna célszerűtlen a múlt évi megyei igazgatás hiányait koronként tüzetes vizsgá-*

[21] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. márc. 31. MNL OL D 185 1863:353.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 12. Uo. D 191 4759.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:353.); 1862. április közepén például megjelent az az alaptalan hír a *Vaterland* és a *Neueste Nachrichten* című bécsi lapokban, hogy Vay Miklós bárót Pestre hívták, hogy Pálffyval tárgyaljon egy „egyezkedési program"-ról, Pálffy a következő szöveg megjelentetésére utasította Kecskeméthyt a *Sürgöny* nem hivatalos rovatában: „Ami pedig a szóban lévő kiegyezkedhetést illeti, ez a dolog rendje szerint csak úgy látszik lehetségesnek, ha köztiszteletben álló férfiak a kormányhoz közelednek, nem pedig megfordítva; mert ildomosan fel nem tehető, hogy a kormány az egyik- vagy másiknak nézeteihez simulva, a szükség szülte kor igényeihez szabott elveken időnkint tágítson és egyéniségekkel alkudjék." Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. ápr. 13. MNL OL D 191 8481.IV.B.1862.; a *Sürgöny* cikkét nem sikerült azonosítanunk.

[22] Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. ápr. 21., Pálffy levélfogalmazványa Fogáchhoz, Buda, 1862. ápr. 21. MNL OL D 191 9198.IV.B.1862.

lat alá venni, s a jelenlegi ügymenettel s működéssel mintegy összehasonlítva, kellőleg és szakavatottan indokolva hírlapilag közzétenni."[23] (Kiemelés az eredetiben.) De persze efféle általános irányelvekkel nem elégedett meg a helytartó a félhivatalos lapok szerkesztőivel szemben, egészen pontos megrendelésekkel is elhalmozta őket. 1862 júniusában például az iskolai vizsgák kapcsán utasította a két hivatalos lapot a *Szózat* vagy „más, a szabadságot megéneklő költemény" előadása elleni fellépésre.[24]

Pálffy természetesen elvárta – bár e téren, mint látni fogjuk, csalatkoznia kellett –, hogy a félhivatalos lapok minden megnyilatkozásukban a kormányzat álláspontját képviseljék. Egyes kérdésekben konkrét utasításokat fogalmazott meg a tárgyalás mikéntjére nézve. 1862 októberében például az erdélyi megyei/széki bizottmányok ülései kapcsán meghagyta mindkét szerkesztőnek, hogy mivel az uralkodói döntés értelmében e testületek teendői igen körülhatároltak, közjogi, politikai kérdések tárgyalására nem terjednek ki, minden ezzel ellenkező megyei/széki határozat érvénytelen, s minden erre vonatkozó közleményt a lehető legrövidebb kivonatban s az uralkodói utasítás szellemében kell közölniük.[25] Forgách kancellár ezzel szemben némileg másként látta a félhivatalos lapok funkcióját. Úgy vélte, a függetlenség látszatához szükséges időnként némi ellenzéki színezet e lapok egyes közleményeiben, ami növelheti e lapok közvéleményre gyakorolt hatásának intenzitását.

A félhivatalos lapok működésével Pálffy helytartó meglehetősen elégedetlen volt, mindenekelőtt két tényező miatt. Egyrészt, mint láttuk, mindkettőnek korlátozott volt az olvasóköre, az erőfeszítések dacára előfizetőik száma nem emelkedett az elvárásoknak megfelelően. Másrészt Pálffy igen gyakran és igen súlyos kivetnivalót talált mindkét lapban. Az *Ungarische Nachrichten* szerkesztésével megbízott Bauszner Józsefet egy alkalommal haditörvényszéki vizsgálat nyomán elítélték, Kecskeméthyt néhány lapszám rendőrségi lefoglalása után 1863 tavaszán Pálffy mozdította el a szerkesztői posztról. Mindez azonban nem javított a helyzeten, ezért Pálffy úgy látta, strukturális változásra van szükség, a félhivatalos függetlenséghez csatolt reményeket nem váltotta be ez a szisztéma, és szoros kézi vezérléssel kell irányítania a két lap szerkesztőségét, hogy a kormánypropaganda engedelmes és hatékony eszközei lehessenek. Forgách kancellár távozása megkönnyítette a dolgát, hiszen Zichy Hermann politikai felfogása Forgáchnak a konfliktusokat inkább elsimítani törekvő, kitérő és kiváró politikai stratégiájával szemben sokkal közelebb állt a katona Pálffy rendteremtő habitusához.

[23] Pálffy körrendelet-fogalmazványa a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda és Pest főpolgármestereihez („s. k." jelöléssel), Buda, 1862. júl. 4. MNL OL D 191 13 610.III.1862.

[24] Nem tudjuk azonban, az utasítást végül kézbesítették-e a két szerkesztőnek, mivel annak tisztázata is a helytartótanács iratai között maradt fenn. Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) levél a *Sürgöny* és az *Ungarische Nachrichten* szerkesztőségéhez, Buda, 1862. jún. 6. MNL OL D 191 11 881.IV.B.1862.; a Szózat státusáról ezekben az években lásd Deák Ágnes: „Forradalmi tartalmú költemény". A Szózat tiltás és tűrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években. In *Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról.* Szerk. Szalisznyó Lilla. Budapest, 2017, Reciti. 117–142.

[25] Pálffy levélfogalmazványa a *Sürgöny* és az *Ungarische Nachrichten* szerkesztőségéhez, Buda, 1862. okt. 4. MNL OL D 191 18 637.IV.B.1862.

1864 tavaszán Pálffy megbízta Okolicsány Zsigmondot a félhivatalos lapok kiadásának átszervezésére vonatkozó javaslat kidolgozásával, aki a következőkben látta a problémák forrását: „Amennyire elfoglaltatásom és a szerkesztőségeknek Pesten léte engedte, eddig is arra törekedtem, hogy úgy a félhivatalos, mint a segélyzésben részesülő hírlapok szellemi vezetői a helyes irányt kövessék; ezen törekvésemnek azonban nem lehetett óhajtott sikere, egy részröl azért, mert a szerkesztőségek Pesten lévén, sem személyesen, sem a sajtó szellemi felügyeleténél alkalmazott hivatalnok által nem lehetett állandó s praeventiv befolyást a hírlapokra oly mértékben gyakorolni, mint az kívánatos lett volna; más részről pedig a szerkesztők a folytonos és állandó befolyás hiányában egyes esetekben [az eredeti változat szerint: „gyakran", de ez áthúzásra került] vagy a modort vagy éppen az irányt tévesztették el."[26] Okolicsány tervének lényege ennek megfelelően az volt, hogy a helytartótanács elnöksége vegye át a lapok kiadását, a szerkesztést és a szétküldést is közvetlenül felügyelje, mindkét lapot Budán, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában nyomtassák, azaz a félhivatalos lapokat hivatalos lappá tegyék. Láttuk, Pálffy már 1861 végén is ezt javasolta.[27]

Zichy hivatalba lépése után gyorsan jelezte, hogy a jövőben közvetlenül és elődjéhez viszonyítva jóval erőteljesebben kívánja felügyeleti és irányadó jogát érvényesíteni a hivatalos lapok működése terén. Ennek megfelelően részletes tervet kért az átszervezésről. Pálffy mindenképpen szükségesnek látta mindkét szerkesztőségnek Pestről a budai Várba való áthelyezését, hogy a szerkesztők személyesen tőle vagy az általa megbízott hivatalnok útján „folytonosan és állandóan oly részletes utasításokat nyerjenek, melyek a megállapított iránytól úgy elvben, mint modorban előfordulható eltéréseket megakadályoztassák, s ezen folytonos hatás következtében a szerkesztőkben is meggyökerezzék a következetesség, egység és tapintatosság". Az addigi kiadót, Emich Gusztávot a felbontott szerződésért kártalanítani kellett, s úgy tűnt, az egyetemi nyomda pénzügyi tekintetben is kedvezőbb feltételeket kész vállalni, mint Emich. Szükséges volt azonban Budán egy külön hírlapkiadói hivatalt szervezni.[28]

A tervet Pálffy Kecskeméthynek a *Sürgöny* élére való formális visszahelyezésével kívánta összekapcsolni, bár Kecskeméthy úgy tudta, valójában a kancelláriából érkezett az utasítás erre, amit ő Privitzer István alkancellár támogatásának tulajdonított. Pálffy mindenesetre úgy nyilatkozott, hogy Kecskeméthy immáron megszabadult azon helytelen nézetektől, amelyek korábbi leváltásához vezettek (a konfliktusról a továbbiakban még részletesen szólunk), s „a viszonyok helyes és higgadt felfogása

[26] Péchy Ferenc jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. máj. 17. MNL OL D 185 1864:733. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.).

[27] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 7. és Forgách átiratfogalmazványa a pénzügyminiszterhez, Bécs, 1864. ápr. 13. MNL OL D 185 1864:493.; Privitzer levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 10. Uo. D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta (fogalmazványát lásd MNL OL D 1864:652.).

[28] Péchy Ferenc jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. máj. 17. MNL OL D 185 1864:733. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta).

nála naponként tért foglal", mi több, „irodalmi működését a februári pátens foganatosítására szándékozik irányozni". Kecskeméthy sem idegenkedett volna ettől a megoldástól. Az *Ungarische Nachrichten* szerkesztésével továbbra is Bausznert kívánta Pálffy megbízni.[29] Zichy azonban úgy nyilatkozott, hogy Kecskeméthy szolgálatai „valószínűleg legközelebb más irányban fognak igénybe vétetni", mivel, ahogy arra már utaltunk, a kancellárián létrehozandó sajtóirodán akarta őt alkalmazni.[30]

Az átszervezést támogatta Schmerling is (bár nehézségeket látott a szerkesztőségeknek a „közforgalomtól félreeső" Várba való helyezésében), mindemellett hangsúlyozta, hogy mindez nem járhat költségnövekedéssel. Plener is pozitívan nyilatkozott, de némileg nehezményezte, hogy Pálffy oly könnyen (azaz a pénzügyminisztérium előzetes megkérdezése nélkül) 4000 forintot ígért Emichnek az idő előtti szerződésbontásért járó kártalanítás céljára. Plener kikötötte, hogy szerkesztőségi díjakra maximum havi 2500 forintot fordítsanak az előfizetői díjakból és a hirdetési illetékekből, s a nem hivatalos sajtó céljaira szánt alapból még alkalmilag sem csoportosíthatnak ide át összegeket. Úgy foglalt állást, néhány hónap után világosabban lehet majd látni a lapok jövedelmezőségét, s csak akkor döntsenek arról, hogy az egyetemi nyomda teljesen átvehesse-e pénzügyileg a lapok kiadását. Javasolta, hogy a községek számára szállítsák le az előfizetői díjat évi 20 forintról 12-re, egyúttal a megyei kormányzókon keresztül hívják fel a lap fontosságára a községi vezetők figyelmét.[31]

Mind Pálffy, mind Zichy nagy súlyt fektetett arra, hogy a két kormánylap a jövőben valóban a kormány szócsöve legyen, ennek jegyében Pálffy a vezércikkeket előzetes jóváhagyásra Zichyhez felküldte, hogy a lapok „közvetlenül Nagyméltóságodtól [Zichytől] nyert irány szerint vezettessenek".[32] Zichy alkalmanként távirati úton kért módosítást azok szövegében, hogy azután az új változatot is személyesen ellenőrizze még a megjelenés előtt.[33] Kecskeméthy kifejezetten arra utasította munkatársait, hogy a lap nem közölhet „önálló irányadó vagy elvileges cikkeket, melyek [...] nem közvetlenül a magas főkormányszék útján küldettek meg".[34]

[29] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. máj. 6. MNL OL D 185 1864:662 (fogalmazványát lásd D 191 2756.IV.B.1864.); vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. ápr. 19., máj. 7. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 171., 173.

[30] Zichy levele Péchy Ferenchez, Bécs, 1864. jún. 4. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:662.); vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. máj. 18. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 174–175.

[31] Schmerling átirata Zichyhez, Bécs, 1864. máj. 23. MNL OL D 185 1864:748.; Plener átirata Zichyhez, Bécs, 1864. máj. 25. Uo. 1864:757.; Zichy levélfogalmazványa Péchy Ferenchez, Bécs, 1864. júl. 13. Uo. 1864:921.; Plener csak olyan feltétellel egyezett bele a magas kártérítési összegbe, ha Emich vállalja, hogy négy éven belül nem indít olyan politikai napilapot, amely a hivatalos lapok előfizetőinek egy részét elvonhatná, vagy ha elfogadja a kártérítést az egyetemi nyomda részéről nyomdai anyag átengedése formájában. Arra az esetre, ha Emich mindkét változatot visszautasítja, legfeljebb 2000 forint kártérítést engedélyezett. Privitzer levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 10. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta. Nem tudjuk, végül melyik variáció valósult meg.

[32] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. dec. 12. MNL OL D 185 1864:1532.

[33] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. júl. 15., távirat, Bécs, 1864. júl. 16. MNL OL D 191 5038.IV.B.1864.

[34] Kecskeméthy levele a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1864. nov. 2. MNL OL D 191 7019.IV.B.1864.

Zichy, ahogy arra már utaltunk, igyekezett bizonyos vonatkozásokban, például a külpolitika terén közvetlen befolyást gyakorolni a lapokra (kizárólag tényközlésre és az „egyéni commentálástól" való tartózkodásra szólította fel), a belpolitikai lapok szemléjét illetően óvott attól, hogy a kormányközelinek tekintett lapok akármely megnyilatkozását (a hivatalos *Wiener Zeitung* kivételével) hivatalos kormányvéleményként interpretálják.[35] 1865 februárjában engedélyezte, hogy a két hivatalos lap is kövesse a többi lap azon eljárását, hogy a bécsi lapok egy-egy cikkét közlik lapszemle rovatukban (ami igen népszerű volt a vidéki olvasók körében), de csakis olyan lapokból válogathattak, melyek a kormánnyal „közelebbi viszonyban" állnak, akár „sugalmazott" lapoknak is tekinthetik azokat (például *Bécsi Hiradó, Constitutionelle Oesterreichische Zeitung, Botschafter*).[36]

A helytartótanácson belül is centralizálta Pálffy a lapok vezetését, például megszüntette azt a gyakorlatot, hogy a tanács egyes osztályai közvetlenül küldhessenek megjelentetni rendelt hirdetményeket a szerkesztőségbe. A hivatalos lapok egyedül az elnöki iroda alárendeltségébe kerültek.[37]

Okolicsány eredeti tervezete szélsőségesen centralizálta és kézi vezérlésű kormányzati irányítás alá helyezte a lapokat az ő egyszemélyes operatív irányítása mellett. Hangsúlyozta, hogy a lapok pénzügyi kezelését és a mindennapi felügyeletet is Pálffy személyes megbízottja (azaz az ő) kezében kell összpontosítani. Igyekezett meggyőzni a helytartót, hogy mindez az ő személyes befolyásának növekedését szolgálja: „Nagyméltóságod kegyeskedjék naponta az esteli órák közül egyet, legyen az bármily késő, változhatatlanul ezen hivatalnok kihallgatására rendelni, vagy pedig ezen hivatalnoknak az elnöki palotában lakást rendelni, midőn aztán a lap körüli dolgait esti hét óra tájban befejezvén, az éj vagy reggel bármily órájában Nagyméltóságod rendelkezésére állhat." Azaz a terv Pálffy mindennapos tájékoztatásával és utasításaival számolt, a lehető legszorosabbra fűzve a szerkesztőségek pórázát. Pálffy bizalmi embereként a megbízottnak minél több időt kell a szerkesztőségben tölteni, folytatta Okolicsány, minden cikket átolvasni, hogy „azon cikkeket, sőt egyes szavakat, melyek nézete szerint a lap kellő irányával meg nem egyeztethetők, mellőztesse", a döntéseit részletesen indokolja, hogy azzal is oktassa és betanítsa a szerkesztőség tagjait. Sőt azt is javasolta, hogy a két lap fölötti sajtórendészeti felügyeletet is ő vegye át Worafkától. Emellett minden bevétel és kiadás az ő kezén keresztül kerüljön rendeltetési helyére. Az általa javasolt szerkesztőségi utasításban ennek megfelelően például az szerepelt, hogy a szerkesztőséghez intézett minden postai küldeményt kizárólag csak ő bonthassa fel (hogy a szignók mögött rejtőző szerzők kiléte titok maradhasson, s hogy más szerkesztőségekkel ne érintkezzenek a szerkesztőségi tagok, ami által „a politikai elmételyesedés is kevesebb tért nyer"); a szerkesztővel való

[35] Privitzer levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. nov. 10. Melléklet: „Utasítás a Sürgöny és Ung. Nachrichten szerkesztőségei részére". MNL OL D 191 7223.IV.B.1864. (a levél fogalmazványát lásd D 185 1864:1420.).

[36] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1865. febr. 7. MNL OL D 191 744.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:106.).

[37] Okolicsány körirata a helytartótanács tagjaihoz, Buda, 1864. aug. 14. MNL OL D 191 2652.IV.B.1864.

megbeszélés után ő dönthessen arról, hogy „mely cikkek hagyassanak ki a lapból, vagy mily változtatások tétessenek az egyes cikkekben", ahogy arra is kötelezni akarta a szerkesztőséget, hogy azt a cikket, amelyet ő a számba betenni kíván, meg kelljen jelentetni. Ő kívánta Pálffy döntése alapján folyósítani a szerkesztők honoráriumát. A szerkesztőket a „lap titkai" legszigorúbb megőrzésére akarta kötelezni, általában véve is a kötelességszegőket intéssel, dorgálással, fizetési levonással vagy rövid úton való elbocsátással fenyegette. Azt ígérte viszont, hogy nyereségessé teszi a kiadást, s a nyereségből negyedévente a kötelességeiket híven teljesítőket, azaz „a kiváló szorgalmat és ügyességet tanúsított munkatársakat" jutalmazzák majd.[38]

A *Sürgöny* akkori szerkesztője, Fényes Elek és Bauszner természetesen mélyen sértve érezte magát a tervben megbújó bizalmatlanság és alárendelési szándék miatt. Fényes helyeselte, hogy a pénzügyeket Pálffy külön megbízottja kezelje, de ettől teljesen elválasztani kívánta a tartalmi irányítást. Kertelés nélkül kimondta: a terv értelmében „a szerkesztők önállósága és felelőssége" teljesen megsemmisül; nem szerkesztők, hanem csupán alárendelt szolgái lennének a kirendelt hivatalnoknak, aki voltaképpen egy személyben „főszerkesztő, majd pénztárnok és ismét rendőri cenzor" lenne. Azt is kifejtette, hogy a szerkesztőségi személyzet kiválogatását a felelős szerkesztőnek kell fenntartani, s jelezte, ha a cselédek mintájára a szerkesztőségi tagok is egyszerűen kirúghatók, nemigen fognak „jeles egyéneket" kapni szerkesztőségi munkára, egyébként is határozottabb anyagi ösztönzési ígéreteket látott szükségesnek.[39] Bauszner sem rejtette véka alá véleményét, azt is éreztetve, hogy azzal sem ért egyet, hogy a kormányzat saját kiadású hivatalos lapokká szervezi át a félhivatalos lapokat: „...az egész szervezési tervezetben hiányzik a praktikus alap, amennyiben azt betű szerint megvalósítják, a szerkesztőség és nyomtatás egész adminisztrációja már az első héten kátyúba jut".[40] Okolicsány igyekezett lerázni magáról a két szerkesztő ellenvetéseit, ismét csak Pálffy hiúságára apellált: szerinte a két szerkesztő, amikor a nyakukra ültetett hivatalnok túlhatalma ellen ágállnak, nincsenek azzal tisztában, hogy „azon hivatalnok nem a maga eszméit vagy tetszését fogja velök közölni, hanem a kormánynak s főleg Excellentiádnak parancsait. Azt hiszem, ha erről szóval felvilágosíttatnak, ha megmondatik nekik, hogy eme hivatalnok csak Excellentiád küldöttje, s egyes esetekben parancsainak végrehajtója, minden ellenvetés elesik."[41] Nem tudjuk, Pálffy milyen módon igyekezett „meggyőzni" a szerkesztőket, de azoknak nemigen maradt más, mint tudomásul venni a hatalmi szóval elhatározott átszervezést. Mindennek fényében persze már egyáltalán nem csoda, hogy Kecskeméthy

[38] Okolicsány beadványai Pálffyhoz, Buda, 1864. márc. 16., ápr. 2., ápr. 25. Melléklet: „Tervezet. Utasítás a Sürgöny és Ungarische Nachrichten hírlapoknak szerkesztőségei számára". MNL OL D 191 2756. IV.B.1864.

[39] Fényes Elek: „Észrevételek a »Sürgöny« és »Ungarische Nachrichten« című kormánylapok szerkesztése és kiadása ügyében javallatba tétetett pontokra", Pest, 1864. ápr. 24. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.

[40] Bauszner irata Pálffyhoz, dátum nélkül, MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.

[41] Okolicsány beadványa Pálffyhoz, Buda, 1864. ápr. 25. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.

nem igyekezett újra beülni a szerkesztői székbe, egyébként sem volt valami jó véleménye Okolicsányról – ahogy arra már utaltunk.[42]

Végül Okolicsány tervei csak részben valósultak meg: a szellemi és a pénzügyi felügyelet ugyan teljes egészében az ő kezébe került, s ezzel megszűnt e két lap rendőr-igazgatósági felügyelete, azaz Okolicsány egyszemélyben felelt az azokban megjelentekért, s jogosult volt bármely cikk megjelenését felfüggeszteni. Utasításokat kizárólag a helytartótanács elnökségétől, illetve a kancelláriától fogadhatott el, s jelentést is csak e két szervnek kellett tennie.[43] Ugyanakkor a szerkesztőségek belső ügyeiben, így a szerkesztőségi tagok kiválasztásában és honorálásukban megmaradt a szerkesztők kompetenciája.

1864. július 1-jétől jelentek meg a lapok az új felállásban. Okolicsány megbízott a *Sürgöny* élére időközben, ha csak átmenetileg is, de mégis visszakerült Kecskeméthy szakértelmében, mint egyik jelentésében írta, az ő „erélye ellen legkisebb kifogás nem lehet, sőt azt dicsérve kell említenem", s szerinte személye garantálta, hogy sikerülhet új, érdemdús munkaerőket a laphoz csábítani. Bausznert ezzel szemben szükségesnek látta külön figyelmeztetni, hogy „a lap hivatalos jelleme nem tűri meg, hogy akár politikai, akár nemzetgazdászati tekintetben abban oly nézetek képviseltessenek, melyek a magas kormány által elfogadottakkal bármi csekély részben is ellenkeznek". Elrendelte tehát, hogy Bauszner minden önálló cikkét a nyomtatás előtt Okolicsány elé terjessze jóváhagyásra.[44]

Nem indult konfliktusmentesen az egyetemi nyomdával való együttműködés, az láthatólag nem volt felkészülve ilyen nagyságrendű mindennapos intenzív munkára. Már az első nap késve került terjesztésre a két lap, pedig Okolicsány a két szerkesztővel este 11 óráig benn volt a nyomdában, de azután egy késő éjjel érkezett hivatalos bécsi távirat teljesen felborította az ügymenetet, pedig az első posta indulásához negyed négyre készen kellett volna lenni a nyomással és a hajtogatással. Ráadásul saját lapkihordó személyzet híján Emich Gusztáv embereit kellett felfogadni, aki persze nemigen volt készséges e tekintetben. Másnap Okolicsány az egész éjszakát a nyomdában töltötte, hogy megfigyelje a hibaforrásokat, s az ügyetlen gépmester, az elégtelen számú segédszemélyzet mellett technikai problémákat is észlelt, s láthatólag nem látta megnyugtatónak a helyzetet.[45] A későbbiekben is igen komolyan vette megbízatását, s Pálffy értékelte ezt, augusztus végén kezdeményezte havi 50 forint

[42] Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. jan. 9. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 163.

[43] „Hivatali utasítás a Sürgöny és Ungarische Nachrichten című lapoknak felügyeletével megbízott cs. k. hivatalnok számára", dátum nélkül (fogalmazvány). MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta.

[44] Okolicsány jelentése Pálffyhoz, Buda, 1864. júl. 1. és Okolicsány levele Bauszner Józsefhez, Buda, 1864. jún. 30. (másolat) MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta.

[45] Okolicsány jelentése Pálffyhoz, Buda, 1864. júl. 1., Okolicsány irata az egyetemi nyomda igazgatóságának („felsőbb meghagyás folytán"), Buda, 1864. júl. 2. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta.

külön honorárium folyósítását számára.[46] Okolicsány erőfeszítései ellenére a nyomdával való kooperáció később sem vált zökkenőmentessé, gyakoriak voltak a panaszok egy-egy lapszám késői megjelenése miatt. Ennek oka Okolicsány szerint az volt, hogy a nyomda „nehézkes és hivatalszerű szervezésénél fogva" nem tanúsított kellő rugalmasságot, ha egy délután érkezett, német nyelvről magyarra fordítandó felsőbb rendelet szövege miatt a kézirat esti 7 óra helyett csak 8-kor vagy fél 9-kor érkezett hozzájuk, nem tudták azt a behívandó munkaerő szaporításával ellensúlyozni, ahogy Pálffy fogalmazott, „a gőzgép mellett is csak a hivatalszerűleg megszabott órákbani s megerőltetés nélküli működésre vágyva vissza".[47]

A politikai propagandát illetően azonban az átszervezés Pálffy megítélése szerint sikeres volt. Valóban megritkultak a panaszok. Csupán a pénzügyminisztérium jelezte – de csak általánosságban, konkrét eset megjelölése nélkül –, hogy kormánytól függő lapok is pénz- és adóügyek kapcsán „ellenszenves irányú közleményeket" közölnek, „túlzásokon vagy hamis adatokon és feltevéseken alapulva", a lakosságban nyugtalanságot és bizalmatlanságot keltve. Kérték Zichyt, hogy ha efféle tévedéseket a magyarországi hivatalos lapok is elkövettek, intézkedjen. Pálffy azonban nemleges választ adott erre.[48]

Pénzügyi tekintetben és a remélt politikai befolyásnövekedést illetően már távolról sem volt ilyen pozitív az átszervezés mérlege. Okolicsány a két lap együttes éves bevételét 68 700 forintra tervezte,[49] s az volt a célkitűzés, hogy a kiadási költségek lefaragásával a bevételeket és kiadásokat egyensúlyba hozzák. E tervek elsősorban az előfizetők számának szaporítására épültek, azt javasolta, hogy kötelezzék az önálló jegyzői hivatallal rendelkező községeket az előfizetésre (ahol több község együttesen rendelkezik jegyzői hivatallal, ott közösen fizessenek elő). Erre ugyan nem került sor, de Pálffy 1864. augusztus végén körrendeletben újra felhívta (ki tudja, már hányadszor) a megyei és kerületi kormányzók figyelmét a községi előfizetések fontosságára. 1865. január 1-jétől valóban csökkentették az előfizetési összeget a községek számára (a Plener által javasolt félévenkénti 6 osztrák értékű forintra), ha legalább fél évre előfizettek, s megrendelésüket a járási szolgabíró láttamozta. A kedvezmény azonban például a szabad királyi városokra nem terjedt ki. A korábbi kísérletek kudarcából okulva Pálffy igyekezett beépíteni a szolgabírák anyagi ösztönzését is a rendszerbe, ugyanis szeptember végére pontos listákat kért arról, mely községek fizettek elő, azok mely szolgabíró alá tartoznak, és mely hivatalnokok fizettek elő egyénileg. Bejelentette, hogy december végén majd hasonló jelentést vár az 1865. évi 1. negyedévi előfizetésekről.[50] Az akció ezúttal járt némi sikerrel, az *Ungarische Nachrichten*nél

[46] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. aug. 24. MNL OL D 191 5796.IV.B.1864.
[47] Okolicsány feljegyzése, Buda, 1866. jan. 22., Pálffy jelentésfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. máj. 25. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.
[48] Zichy leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. jan. 17. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.
[49] Okolicsány beadványa Pálffyhoz, Buda, 1864. ápr. 2. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.
[50] Pálffy körrendelete a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1864. aug. 21. (litografált). MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.

700-ról 800-ra, a *Sürgöny*nél 1850-ről 2200-ra sikerült az előfizetések számát átmenetileg feltornászni. (Lásd az 1. táblázatot.) A kimutatásokból látszik azonban, hogy leginkább csak községi elöljáróságok fizettek elő, a hivatalnokok általában a kaszinók előfizetéseire hagyatkoztak, s ott olvasták a lapot, a községi lakosság pedig nemigen érdeklődött újságok iránt. A Veszprém megyei vezető ekképp jellemezte a helyzetet: „... az újságolvasás csakis oly helységekben dívik némileg, hol az úri osztályból is többen tartják lakásukat, tehát a közbirtokossági helyeken; ellenben tiszta jobbágyi falukban a nép egészen közömbös az újságok irányában, ezekben még a tisztán néplapokat sem lehet terjeszteni, annál kevésbé a politikai napilapokat."[51]

A megyei tisztviselők feltehetőleg nem mindenhol jártak el tapintatosan a községi vezetőkkel a *Sürgöny* fontosságának propagálása során. 1864 októberében ugyanis például a Nyitra megyei Hluboka község beadványban kérte Zichytől, hogy ne kötelezzék őket egyik hivatalos lap előfizetésére sem, mivel a szlovák község lakói egyik nyelvet sem értik. Mint kiderült, a járási szolgabíró írásban azzal fenyegette a községet még tizenegy község társaságában, hogy ha önszántukból nem fizetnek elő, 1865 elejétől kötelezni fogják őket erre.[52] (Egy helytartótanácsi feljegyzés szerint a tiltakozás indokaként az is elhangzott, hogy attól félnek, ha rendelnek, magyar vagy német s nem szlovák nyelvű községnek fogják őket tekinteni.[53]) Augusztus végén pedig Pap Zsigmond mint a kormány által támogatott *Concordia* című román nyelvű napilap tulajdonosa kérvényezte, hogy ne akadályozzák, hogy román községek a *Sürgöny* helyett a *Concordiát* járassák (sőt a *Sürgöny*ben megjelent kormányrendeletek román nyelvű közléséért havi segély folyósítását kérte). Pálffy viszont úgy nyilatkozott, a *Sürgönyt* kizárólag magyar községeknek ajánlották, ez nem akadályozhatta a lapot.[54]

Az előfizetői létszám szerény emelkedése financiálisan nem járt kézzelfogható nyereséggel, sőt a községeknek ajánlott előfizetői díj csökkentése következtében a körülbelül 500 községi előfizetés érzékeny bevételkiesést eredményezett, hiába reménykedett abban Zichy, hogy az árcsökkenést majd ellensúlyozza az előfizetések számának növekedése. Ráadásul a pénzügyminisztérium kezdeményezte az átszervezéskor a hivatalos hirdetmények felvételi árának leszállítását is, így e két tényező együttesen elkerülhetetlen deficitbe sodorta a lapokat, s a remélt egyensúlyi állapot

[51] Jagasics Sándor Veszprém megyei kormányzó jelentése Pálffyhoz, Veszprém, 1864. okt. 24. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta; a többi megyekormányzói jelentést is lásd ugyanitt.

[52] Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 12. MNL OL D 185 1864:1288.; Kalmár főszolgabíró levele Hluboka község elöljáróságához, Holics, 1864. szept. 20. (másolat) MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját keezlésbe" címmel gyűjtőakta.

[53] „Kivonat" címmel feljegyzés, dátum nélkül. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta. Az októberi diplomához fűzött egyik uralkodói kabineti irat szerint a községek jogosultak voltak megválasztani a belső igazgatási, oktatási és egyházi ügyeikben használt nyelvet, s a megyei hatóságoknak is azon a nyelven kellett érintkezni velük.

[54] Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. aug. 30. MNL OL D 185 1864:1144.; Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. szept. 11. Uo. 1864:1601.

nagyon messze került. Az 1864. július–szeptemberi első negyedévi működés után Okolicsány még optimista jelentést terjesztett elő, a bevételeket 29 670 forintra, a kiadásokat pedig 19 507 forintra taksálta (ez utóbbi azonban magában foglalta az átköltözés, bútorozás, irodai eszközök egyszeri költségeit is).[55] 1865 tavaszán azonban már csak a bevételek apadásáról tudott beszámolni, az 1. negyedévi adatok szerint a két lap előfizetési bevételei az előző év utolsó negyedévi 10 847 forint 56 krajcárról 9802 forint 88 krajcárra estek (a *Sürgöny*nél az előfizetés körülbelül 7123 forintra, az *Ungarische Nachrichten*nél 2679 forintra rúgott). Még nagyobb mértékben csökkentek a hivatalos és a magánhirdetési bevételek, a negyedévnyi körülbelül 11 973 forintról 7531 forintra. Így azután, míg 1864 második felében az átszervezés jövedelmező vállalkozást eredményezett (a félévi többletbevétel körülbelül 4131 forint volt), erre a negyedévre a gazdálkodás már 2204 forintos hiányba fordult, azaz azzal lehetett számolni, hogy az év végére a deficit megközelíti a 9000 forintot.

Az egyetemi nyomda vezetői persze egészen másként azonosították a lapkiadási struktúra gyenge pontjait, mint Okolicsány. Mindenekelőtt azt nehezményezték, hogy a lapok szellemi vezetése és a kiadási üzlet két hatóság, azaz a helytartótanács és a nyomdát felügyelő Országos Pénzügyigazgatóság között megoszlik. A nyomda vezetése kérte, hogy saját maguk járhassanak el a hivatalos lapok pénzügyeiben, a pénzügyigazgatóság felügyelete nélkül, ugyanakkor elutasították, hogy saját pénzügyi kockázatukra adják ki a lapot. A felügyelet oldását viszont Pálffy minősítette elfogadhatatlannak.[56] A patthelyzetben a pénzügyminisztérium azt is fontolgatta, hogy 1865 júliusától a nyomda szerződést bontson, s ne vállalkozzon a hivatalos lapok megjelentetésére. Pálffy egyetlen pénzügyi megoldásként a hirdetési díjak eredeti szintre való visszaállítását jelölte meg, s mindenképpen fenn akarta tartani a kialakított struktúrát.[57]

Pálffy és Zichy leváltása azután 1865 nyarán új helyzetet teremtett, s a hivatalos lapok újabb átszervezését már a magyar konzervatívok vezényelték le.

Egyes megyei kormányzók mindeközben kísérletet tettek arra, hogy egy lapnak mintegy hivatalos státust járjanak ki, hogy a megyei hatóságok rendeletei, árverési közleményei stb. gyorsan – az országos félhivatalos, illetve hivatalos lapok kikapcsolásával – eljuthassanak a helyi lakossághoz, amiért cserébe a kiadó-szerkesztő általában azt igényelte, hogy rendeljék el az adott közigazgatási egység minden községe számára a lapra való előfizetést, illetve felmentést kértek a lapokat terhelő bélyegilleték fizetése alól. A Somogy megyei főispán 1862. januárban kívánta a *Dunántúli Társadalmi Közlöny* (felelős szerkesztő: Péterffy [Jagócsi] József), a Szatmár megyei főispáni helytartó pedig 1863 nyarán a *Tárogató* című lap (felelős szerkesztő: Börkey

[55] Okolicsány jelentése Pálffyhoz, Buda, 1864. okt. 21. Melléklet: „Kimutatása a Sürgöny és Ungarische Nachrichten hivatalos hírlapok bevételeinek s kiadásainak 1864. július 1-től september végeig terjedő évnegyedre". MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta.

[56] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. dec. 23. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.

[57] Pálffy jelentésfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. máj. 25. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.

Imre) számára ezt a státust biztosítani. A helytartótanácsi válasz azonban mindkét esetben elutasító volt, feltehetőleg kockázatosnak ítélték azt.[58] Az egyetlen kivételt a provizórium első éveiben a már említett *Concordia* képviselte, elsősorban annak köszönhetően, hogy kiadó tulajdonosa, Pap Zsigmond egyben Kővár vidékének főkapitánya is volt 1863 őszéig, s – ahogy egy ellene folyó vizsgálat kiderítette – 1862-ben rendelettel kirótta a községekre az előfizetést, ami azonban a helytartótanács jóváhagyása, illetve engedélye nélkül történt.[59]

S most foglaljuk össze röviden a két félhivatalos-hivatalos lap történetét ezekben az években.

A német nyelvű félhivatalos lap: *Ungarische Nachrichten*

1862. március végével lejárt a Weber számára biztosított hivatali szabadság. Pálffy úgy ítélte meg, hogy e rendőrhivatalnok minden igyekezete mellett sem tud kellő „lendület"-et adni a *Pest-Ofner Zeitung*nak, s a szerkesztőcsere mellett foglalt állást. Ezt alátámasztotta Worafka statisztikai kimutatása is, amely szerint a lap 1861 végén csupán 900 példányban jelent meg, pedig előfizetői ára érezhetően alacsonyabb volt az ellenzéki lapokénál, s természetesen élvezte, ha csak korlátozott példányszámban is, a példányonkénti árusítás előjogát is.[60] Pálffy választottja újra Bauszner József volt, aki továbbra is félhivatalos lapot javasolt új névvel, ő is azzal érvelve, hogy a félhivatalos állás a közjogi kérdések fejtegetésében szabadabb mozgást biztosíthat a lapnak, s az a befolyást tekintve kedvezőbb lenne. Néhány „próbacikkét" Pálffy Forgáchnak is előterjesztette, s ennek nyomán Forgách is jóváhagyta, hogy április 1-jével induljon az *Ungarische Nachrichten* Bauszner irányításával.[61]

Bauszner megbízása azonban azonnal melléfogásnak bizonyult. Az első számban 1862. április 1-jén a szerkesztő ugyanis a legitimitás és jogfolytonosság elvét tűzte zászlajára: „Liberális és alkotmányos felfogásban akarunk írni. Szilárdan kitartva a legitimitáselv, a pragmatica sanctio jogfolytonossága mellett az alkotmányos viszonyok helyreállításában való részvételre fogunk törekedni."[62] Ráadásul azonnal haditörvényszéki eljárást volt kénytelen Pálffy kezdeményezni. A lap ugyanis beszámolt

[58] Vö. MNL OL D 191 9777.IV.B.1863., 17 201.IV.B.1863. S hogy indokolt volt az elővigyázatosság, mutatja, hogy a somogyi főispán néhány hónappal később már a lap megintését kéri Pálffytól Somssich Pál „némi apotheosis"-ának a közléséért. Helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1862. máj. 24. MNL OL D 191 17 201.IV.B.1863.

[59] Filep István Kővár vidék alkapitánya jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagysomkút, 1864. jún. 12. „Concordia hírlap" címmel gyűjtőakta, MNL OL D 191 3848.IV.B.1864.

[60] „Characteristik der in Pest-Ofen im Solar Jahre 1861 erchienenen periodischen Druckschriften" címmel kimutatás, Pest, 1861. dec. 31. Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) jelentés Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 22. MNL OL D 185 1862:228.

[61] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. febr. 27. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862.

[62] Bauszner beadványa Forgáchhoz, Pest, 1862. ápr. 14. Melléklet. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862.

a bécsi országos bíróság Falk Miksa ellen hozott ítéletéről, mégpedig Pálffy szerint a bíróságot „lealázó" módon. Bauszner ugyanis kifejtette, hogy Falkot Magyarországon „a magyar zsurnalisztika gyöngyszemének" tekintik, s csalódást keltett elítélése, mivel azt remélték, hogy a bécsi bírói testület tagjai többé nem engedelmeskedő kormányhivatalnoknak tekintik magukat. Kifogásolta és az alkotmányossággal összeegyeztethetetlennek minősítette, hogy a bírói ítélet több ponton is kifejezetten az uralkodó akaratára hivatkozott. Utólag Bauszner úgy nyilatkozott, hogy az erős hangvétellel csak népszerűvé akarta tenni a lapot, épp a kormány érdekében, de nem számolt a cikk bécsi visszhangjával. Pálffy ugyanezt nyersebben „az előfizetők hajhászásá"-nak minősítette. A haditörvényszéki eljárás kezdeményezésével egyidejűleg a helytartó persze Worafkát is dörgedelmes levélben értesítette, hogy a pesti rendőr-igazgatóságot teszi felelőssé azért, hogy efféle cikkek ne jelenhessenek meg többé. Forgách is egyetértett azzal, hogy félhivatalos lap állásával ilyen cikk közlése nem férhet meg, s a biztosított kedvezmények megvonásával fenyegetőzött. Pálffy egyelőre azzal az utasítással próbálta menteni a menthetőt, hogy a szerkesztő egy nyilatkozatot tegyen közzé, miszerint „minden eddig általunk megjelentetett fejtegetés, gondolatmenet és vélemény kizárólag saját személyes felfogásunkat tükrözi".[63] S hogy mit gondolt egy provizóriumbeli hivatalnok Bauszner inkriminált cikke olvastán, jól mutatják Dolinay Péter Máramaros megyei királyi biztos sorai: „...én megmerevülök, midőn azt kell olvasnom, hogy a kormány organumát tevő lap a Hazára csak szomorúságot előidézett 1861 országgyűlést dicsőíti! A coquetteria nem a mostani korszakhoz illő; most határozott jellem kell, hogy határozott szellem is idéztethessék elő."[64] Persze Bécsben sem maradhatott mindez észrevétlen, Mecséry rendőrminiszter már április 5-én érdeklődött, hogy a lap valóban a megszűnt hivatalos lap utódja-e, s milyen kormánytámogatásban részesül. Elképzelhetjük, milyen kínos is volt ez az ügy mind Forgáchnak, mind Pálffynak.

Ráadásul Bauszner nem értett a szóból, s Worafka hivatala sem volt elég „szemes", mivel április 8-án, az ötödik számában a lap újabb „izgató" írást közölt Die Siebenbürger Sachsen im Reichsrathe címmel, amit Pálffy újra csak haditörvényszéki eljárást érdemlőnek minősített, s kezdeményezte a Bausznerrel kötött szerződés felbontását. A helytartó immáron nem tartotta elegendőnek a lapban megjelent, már említett nyilatkozatot, április 17-én a megyei kormányzókat külön köriratban utasította: „Ez alkalommal általában [...] felszólítani kívántam, miszerint még a kormánnyal összeköttetésben álló lapoknak nézeteit és nyilatkozatait is mindenkor a kormánytól helyeselt nézeteknek tekinteni óvakodjék, mert censura

[63] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 1., Pálffy levélfogalmazványai Worafkához, Buda, 1862. ápr. 4., 7., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 6., Mecséry átirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 5., Bauszner beadványa Forgáchhoz, Pest, 1862. ápr. 14. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862. A nyilatkozat a lap április 10-i számában jelent meg. Vö. Berzeviczy: *Az absolutismus kora Magyarországon...* i. m. III. 403.

[64] Dolinay jelentése Pálffyhoz, Máramarossziget, 1862. ápr. 9. MNL OL D 191 7884.III.1862.

nem lévén, a szerkesztők és levelezők itt-ott ferde állításait előlegesen megigazítani lehetetlen."[65]

Közben a pesti kerületi haditörvényszék április 12-én Bausznert „lázítás vétsége miatt" egyhavi fogságra ítélte, amit az országos főhadparancsnokság 21-én megerősített. Forgách kívánatosnak tartotta volna, hogy kegyelmi úton mentesítsék Bausznert a fogság alól, mivel „csakugyan szembeötlő tény egy félhivatalos lap szabadon választott szerkesztőjének ily módoni büntetése", s láthatólag a hatóságok tekintélyét féltette. Pálffy először szóban kérte a kegyelmezést Coroninitől, majd ennek sikertelensége után írásban is, miután Bauszner április 28-án megkezdte a büntetés letöltését. Coronini azonban május közepén írásban nemleges választ adott, s a szerkesztőnek teljes egészében le kellett ülnie az egy hónapot.[66]

Nem csoda, hogy Forgách is egyetértett a szerkesztőváltás szükségességével, mint írta, meggyőződött, hogy Bauszner „a kellő tapintat hiánya miatt egy magyarországi félhivatalos lap szerkesztésével jövőre hosszabb időre aligha leend megbízható", azonban elküldte Pálffynak Bauszner beadványát, amelyben az fogadkozott, s Forgách úgy nyilatkozott, ha akarja, Pálffy alkalmazhatja még addig, míg alkalmasabb szerkesztőt nem találnak. Természetesen Mecséry is a leváltás mellett szólalt fel, egyúttal javasolta utódnak Glatz Edét (Eduard Glatz), a *Pest-Ofner Zeitung* egykori szerkesztőjét.[67] Közben a magyarországi vezetők is lázasan keresték a lehetséges szerkesztő utódot. Az első helyen kiszemelt, már említett Falke bécsi alkalmazása miatt továbbra sem jöhetett számításba, Glatz mellett szóba került a magyarországi német nyelvű zsurnalisztika néhány ismert alakja, Müller Ottó, Czappel Károly, Dux Adolf, Beermann Gyula (Otto von Müller, Karl Czappel, Adolf Dux, Julius Beermann),[68] de egyiküket sem ítélték elég ügyes újságírónak, illetve elég megbízhatónak. A szerkesztésre ajánlkozott, ahogy azt már említettük, a lap bécsi levelezője, Ludwig Sabarth báró is, de mivel nem tudott magyarul és az ország viszonyaiban teljesen járatlan volt, ajánlatát komolyan még csak nem is mérlegelték.[69] Feltehetőleg Pálffynak sem volt teljesen tiszta a lelkiismerete, mert amint Bauszner utóbb vallotta, ő március 30-án kérte Pálffytól, hogy nézze át és hagyja jóvá a lap közölni szándékozott programját, de azután erre nem került sor. Ahogy azt is javasolta, hogy leplezendő a valóságos viszonyokat, közöljék az első számban, hogy nem félhivatalos jellegű a lap,

[65] Pálffy körlevél-fogalmazványa minden megyei kormányzóhoz, Buda, 1862. ápr. 17. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862.

[66] Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. ápr. 8., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 26., Coronini átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1862. máj. 4., Pálffy levélfogalmazványa Coroninihez, Buda, 1862. máj. 2. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. máj. 8., 13. D 185 1862:283. (fogalmazványaikat lásd D 191 7971.IV.B.1862.).

[67] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 26., Mecséry átirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 28. MNL OL D 191 7971.IV.B.1862.

[68] Ketten, Czappel és Beermann 1867-ben szerepeltek Worafka informátorainak listáján, de nem tudjuk, alkalmazásuk mikor kezdődött, már ekkoriban is a pesti rendőrigazgató titkos segítői voltak-e. Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 340.

[69] Feljegyzés, Buda, 1862. ápr. 13. MNL OL D 191 17 598.IV.B.1862.; Pálffy levélfogalmazványa Pápay István udvari tanácsoshoz, Buda, 1862. ápr. 15. MNL OL D 191 8873.IV.B.1862.

de erre nem kapott Pálffytól felhatalmazást. Összességében leginkább Glatz mellett szólt a legtöbb érv, mégis – nem tudjuk, miért – a fogságból visszatérve Bauszner újra átvehette a lapot, Glatz pedig szerkesztőségi munkatársaként működött. A döntéshez talán az is hozzájárulhatott, hogy Bauszner távolléte idején sem ment minden zökkenőmentesen. Május elején Forgách minősítette a lap egyik, a miniszteri felelősségről szóló cikkét „rossznak és értelmetlennek", s táviratilag utasította Pálffyt, hogy igyekezzen a magyar sajtó polémiáját a bécsi hivatalos, illetve félhivatalos lapokkal korlátok között tartani.[70] Úgy látszik, a főszerkesztő ezúttal tanult a leckéből, mivel ezt követően megszűntek a konfliktusok a lap körül, másfelől viszont nem sikerült az előfizetői kört számottevően szélesíteni, mind kormányzati, mind ellenzéki oldalon befolyás nélküli, jelentéktelen lapként tartották számon az újságot.

Eközben Pálffy közvetlenül is bekapcsolódott a lap újságírói gárdájának kialakításába. Feltehetőleg az *Ungarische Nachrichten* volt ugyanis az a Pest-Budán megjelenő német lap, amely részére magyar és német nyelvben, valamint az ország ügyeiben járatos publicista ajánlására szólította fel a pozsonyi és temesvári rendőr-igazgatóságot, illetve az aradi rendőrbiztosságot 1862. május végén.[71]

1863 áprilisában Plener pénzügyminiszter jelezte, a csekély számú előfizető és befolyás mellett a lap finanszírozása „fölösleges államkiadás"-nak látszik. Forgách felvetette megszüntetésének lehetőségét, s helyette vagy egy egyszerű hivatalos értesítőben közzétenni németül a hirdetményeket, vagy valamely meglevő német nyelvű lapot használni erre a célra. Utasította Pálffyt, hogy bizalmas úton puhatolózzon e célból.[72] Pálffy hosszabb szabadságának idején a helytartótanács természetesen nem nyilvánított hivatalos véleményt, de Privitzer István helytartótanácsos Pálffy helyetteseként azon az állásponton volt, hogy nem lenne szerencsés a megszüntetés, mivel egyedül a *Pester Lloyd* jöhetne számításba, de „ennek a kormány általi ápolgatása vagy felkarolása [...] ismert túlzó irányánál fogva sok irányban rossz vért szülhetne".[73] Pálffy Forgách kívánságának megfelelően bizalmas tapogatózásokat tett a *Lloyd* vezetése irányában, de azt a választ kapta, hogy a lap a hivatalos hirdetmények felvétele esetén sem lenne hajlandó változtatni ellenzéki általános irányán, mivel az sikeres működésének egyik legfőbb biztosítéka. Ezek után Pálffy sem támogatta a

[70] „Die österreichische Ministerverantwortlichkeit". *Ungarische Nachrichten* Jg. 1. Nr. 28. 1862. máj. 3.; Forgách távirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. máj. 6. MNL OL D 191 11 862.IV.B.1862.

[71] Pálffy levélfogalmazványa a pozsonyi, temesvári rendőr-igazgatósághoz és az aradi rendőrbiztossághoz, Buda, 1862. máj. 31. MNL OL D 191 11 556.IV.B.1862. A történet érdekessége, hogy Samuel Leiser temesvári rendőrigazgató azt a Gelich Richárdot javasolta, aki a bécsi rendőri vezetők egyik legfontosabb rendőr informátora volt előbb Angliában, majd 1858-ban történt hazatérése után idehaza is. Vö. például: *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról.* Sajtó alá rendezte Steier Lajos. Budapest, 1924, Magyar Történelmi Társulat. 708., 710.; Farkas Katalin: *Magyar függetlenségi törekvések 1859–1867.* Budapest, 2011, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum–LineDesign. 20–21.; Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 136–138., 314., 348.

[72] Forgách levélfogalmazványa Privitzer Istvánhoz, Bécs, 1863. ápr. 17. MNL OL D 185 1863:419.

[73] Privitzer jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 24. MNL OL D 185 1863:752.

megszüntetést, inkább mindkét félhivatalos lap kiadásának átszervezésével kívánt takarékoskodni,[74] amire azonban, mint láttuk, 1864 nyaráig kellett várni.

Bauszner az átszervezés után is posztján maradt, bár, ahogy már idéztük, nem rejtette véka alá ellenvéleményét a remélt sikert illetően. Amikor 1863 tavaszán Kecskeméthy távozott átmenetileg a *Sürgöny* főszerkesztői posztjáról, utódának fizetése lényegesen csökkent, ezt felhasználva Zichy kancellár 1864 végén Bauszner honoráriumát is megkurtítani rendelte, mondván, addigi teljesítménye egyébként sem áll arányban fizetésével, s ha nem hajlandó a csökkentett honoráriumért csinálni, vegye át a szerkesztést a szerkesztőségi munkatársak közül akár Glatz, akár Beermann. Pálffy is úgy látta, hogy Bausznert hasznosabban lehetne a törvénykezés terén használni, s ő Glatzot támogatta.[75] Bauszner ugyanis továbbra sem követte szigorúan a felsőbb utasításokat. Annak ellenére, hogy többször is felhívták a figyelmét, hogy minden önálló cikkét előzetesen jóváhagyásra elő kell terjesztenie, Der Israelit als Grundbesitzer und Ökonom in Ungarn címmel kétrészes cikket tett közzé, amit azután a *Pester Lloyd* és a *Ben Chananja* című zsidó teológiai folyóirat is élesen támadott. Egy másik számban pedig „bírálgatta" a pénzügyminiszternek az államkölcsönökkel kapcsolatos politikáját, sőt közölte a bécsi ellenzéki Moritz Kaiserfeldnek a birodalmi tanácsban a kormányzat ellen intézett beszédét.[76]

De ezúttal sem tudtak Bausznertől szabadulni. Ő ugyanis beleegyezett honoráriuma csökkentésébe (havi 200 forint), bár igyekezett – sikertelenül – biztosítékokat kapni arra, hogy székét biztosnak érezhesse, másrészt szeretett volna havonta maximum 12 önálló cikkért pótlólagos honorálásban részesülni. Egyúttal megragadta az alkalmat, hogy újra kifejtse a hivatalos lapok átszervezésével kapcsolatos negatív véleményét, mondván, saját teendői meddő hivatali munkává silányultak, s „a laptól is megvonatott minden politikai élet", ezzel ellentétben éppen nagyobb fokú önállósághoz lenne szükséges visszatérni a szerkesztési gyakorlatban.[77] A lapok kiadási elvein azonban nem változtatott Zichy és Pálffy, de Bausznert meghagyták posztján, amint Pálffy beletörődötten nyilatkozott: a lap befolyása csekély, nincs nagy jelentősége, ezért nem fontos a szerkesztőváltás.[78]

[74] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. aug. 12. MNL OL D 185 1863:1003.

[75] Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. dec. 7. és Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. dec. 9. MNL OL D 185 1864:1508.

[76] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. dec. 7. és Pálffy jelentésfogalmazványai Zichyhez, Buda, 1864. dec. 9., 10. MNL OL D 191 7723.IV.B.1864. (az első két szöveget lásd még MNL OL D 185 1864:1508.).

[77] Bauszner irata Pálffyhoz, Bécs, 1864. dec. 10. MNL OL D 191 7723.IV.B.1864.

[78] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. jún. 12. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.

A magyar nyelvű félhivatalos lap: *Sürgöny*

A *Sürgöny* még német nyelvű laptársánál is több fejfájást okozott Pálffy helytartónak Kecskeméthy Aurélnak köszönhetően. Kecskeméthy igencsak vitatott személyiség volt – nemcsak a kortársak, hanem az utókor történészeinek körében is. Egyesek a törtető, elvtelen, minden politikai rendszert skrupulusok nélkül kiszolgáló zsurnalistát látták és látják benne.[79] Mások, például a kor másik ismert újságírója, Ágai Adolf azonban egészen másként tekintett rá: „Kevéssé rokonszenvezett a magyar aspirátiókkal. Nem köllött neki sem alkotmányosság, sem parlamentárizmus, sem szabadság. »Ez nem való nektek,« szokta volt mondani; »legalább még most nem,« száz esztendeig tartó felvilágosodott absolutismustól tette függővé a magyar nemzet polgárosodását." Így azután „ha egy időben a Schmerling lovag raxrátjába akarta terelni a magyart, ez jobb meggyőződése volt, s koránsem merő ujságirói mamelukság."[80] Worafka pesti rendőrigazgató szerint minden lavírozása ellenére nem volt kétséges, hogy Kecskeméthy, hacsak a kormány nem tudja jó idejében megnyerni őt, végül a „patrióták" oldalán fog állni.[81] Az utókor értékelői közül is akadt, aki Kecskeméthyben mindenekelőtt ezen időszak talán legeredetibb zsurnalisztáját és éles szemű politikai elemzőjét méltatta.[82] Kétségtelenül ő volt a legtehetségesebb újságíró a konzervatív táboron belül, talán csak Ludasi (Gans) Mór loholt a lába nyomában. Mint látni fogjuk, minden konfliktus ellenére újra és újra rá voltak utalva a magyarországi döntéshozók, ha egyáltalán esélyt akartak teremteni arra, hogy színvonalas és valamelyest hatást gyakorló kormányzati politikai propaganda folyjék. Kecskeméthy egyszerűen nélkülözhetetlennek bizonyult. Az alapvető kudarc oka azután egészen biztosan nem Kecskeméthy személyes kvalitásaiban, hanem a liberális és nemzeti politikai erőknek a korban ellenállhatatlan politikai túlsúlyában keresendő.

Kecskeméthy Aurél

[79] Vö. Gergely: Élvek és érvek vonzásában… i. m. 7–31.
[80] Porzó [Ágai Adolf]: Kecskeméthy Aurélról. *Magyarország és a Nagyvilág*, 14. évf. 16. sz. 1877. ápr. 22.
[81] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. febr. 24. HHSta IB BM 1207/1862.
[82] Buzinkay: A kitagadott szatirikus… i. m. 195–213.

1860 végén, amikor Kecskeméthy nekikezdett a *Sürgöny* szerkesztésének, a kormányrudat akkor kezükben tartó konzervatívok azt ígérték, hogy a helytartótanácson titkári állást kap. Amikor azonban erre sor kerülhetett volna 1861 szeptemberében, Kecskeméthy ezt már kevesellte, mint írta, az nem állna összhangban azzal a bizalmi pozícióval, amit ő ténylegesen betölt, s tanácsosi kinevezést kért – de nem kapott. Ezért hivatali álláson kívül, de nagyon magas, évi 4000 forintos honoráriumért végezte a szerkesztői teendőket. Pálffy szerint 1862 végén újra felajánlották neki a titkári, sőt akár a tanácsosi helyet is, de akkor is kosarat kaptak. Nem tudjuk, 1862 végén milyen indokkal utasította vissza Kecskeméthy az ajánlatot, naplójának hidegfejű, racionális eszmefuttatásait ismerve feltételezhető, hogy mivel látta, a kormányzatnak nemigen sikerül bázisát megerősíteni, igyekezett a jövőre nézve nem kompromittálni magát kormányhivatal vállalásával.[83]

A *Sürgöny* 1861 végén 1400 példányban jelent meg, kicsit alacsonyabb előfizetői árral, mint az ellenzéki lapok (az éves előfizetői ár vidéken 19, Pesten 16 forint volt, míg a *Pesti Napló* féléves előfizetői ára 10,5 forint, egyes lapszámokat viszont nem értékesítettek).[84]

A lap a provizórium előtt is konzervatív politikai irányvonalat követett, az októberi diplomát népszerűsítette, az országgyűlés feloszlatása után is úgy nyilatkozott Kecskeméthy, hogy a '48-as program és a februári pátens tévútja helyett a diplomát tekinti lehetséges kiindulópontnak, amely azonban szerinte nem „befejezett tény", hanem tért nyitott, s tovább fejleszthető.[85] Ez az irány megfelelő lehetett Forgách kancellár számára, Pálffy helytartó azonban aligha helyeselte. Ugyanakkor Kecskeméthy folyamatosan polemizált Török János szintén konzervatív *Pesti Hirnök*ével is, amely az 1847-es közjogi állapotokhoz való visszatérés szükségességét hirdette. Kecskeméthy viszont, ahogy azt egy 1863 februárjában megjelent cikkében kifejtette, az 1847-es álláspontot kivitelezhetetlennek tartotta, többek között az ország „közérzülete" miatt, s azt hirdette, hogy a „közös ügyek közös kezelése, alkotmányos formák közt" célkitűzést nem lehet 1847-en keresztül elérni, s óvatosan mintha azt is sugallta volna, hogy „48-on által" viszont igen. E tekintetben álláspontja ekkoriban már Apponyi Györgyéhez állhatott a legközelebb, aki az uralkodóhoz 1862 végén benyújtott memorandumában kiindulópontként az 1848-as áprilisi törvényeket jelölte meg, bár távol állt attól a követeléstől, hogy az uralkodó azokat módosítás nélkül azonnal érvénybe léptesse újra.[86] 1862 nyarán Kecskeméthy úgy nyilatkozott, hogy neki egyszerre kell tekintetbe vennie Pálffy és Forgách, sőt Apponyi és híveinek elvárásait, s ezen erők között lebeg és lavírozik, ami teljesen helytálló leírása az általa

[83] Kecskeméthy levele Forgáchhoz, Pest, 1861. szept. 3. MNL OL D 191 4268.IV.B.1863.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 10. MNL OL D 185 1863:404.

[84] „Characteristik der in Pest-Ofen im Solar Jahre 1861 erchienenen periodischen Druckschriften" címmel kimutatás, Pest, 1861. dec. 31. Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) jelentés Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 22. MNL OL D 185 1862:228.

[85] Kecskeméthy Aurél: Pest, aug. 30. *Sürgöny*, 1. évf. 199. sz. 1861. aug. 31.

[86] Kecskeméthy Aurél: Pest, febr. 19. *Sürgöny*, 3. évf. 41. sz. 1863. febr. 20.

szerkesztett lap irányvonalának.[87] Ezt érzékelte Pálffy helytartó Kecskeméthynek a '48-as eszmékhez való vonzódásaként.

Kettejük konfliktusa tehát előre megjósolható volt. Annál is inkább, mivel Kecskeméthy lapjának félhivatalos státusát igyekezett a lehető legszabadabban értelmezni. Amikor 1861 szeptemberében a bécsi körök, de a *Pesti Hírnök* is helytelenítette a *Sürgöny* irányát, Kecskeméthy úgy nyilatkozott, hogy lapja csak annyiban hivatalos, amennyiben a hivatalos rovatában közli a hatósági közleményeket, azonban ez a lap „tartalmára vagy jellemére hatást nem gyakorland".[88] Ezt a függetlenségét azonban a provizórium viszonyai között egyáltalán nem volt könnyű megtartania, pedig láthatólag valóban törekedett erre. Nem csoda, ha Pálffy igen hamar kialakította magában Kecskeméthy bűnlistáját (nem jelenteti meg a kívánt cikkeket, ellenzéki színezetű kijelentéseket tesz, nem megfelelő cikkeket közöl, ellenzékiekkel jó kapcsolatokat ápol, a szerkesztőségen belül is alkalmaz ellenzékieket), hiszen Pálffy egészen másként értelmezte a „félhivatalos" státust.

Kecskeméthy már 1861. november végén feljegyzi naplójában, hogy „Pálffy nagyon tulságosan termékeny oly eszmékben, miket a *Sürgöny*ben kimondatni akar; pedig politikátlan". De ekkor még reméli, majd lassanként befolyásolhatja a helytartót, s „kijózaníthatja". Néhány nappal később viszont konstatálja, „okossággal" nem lehet a helytartót „capacitálni", bár végül sikerül lebeszéli arról, hogy a *Sürgöny* egy a februári pátenst nyíltan támogató cikket jelentessen meg, ahogy a bécsi lapok igyekeztek erre szorítani a félhivatalos lapot.[89] Kettejük konfliktusa állandósult, s ha Kecskeméthy azzal érvelt, hogy „a Sürgöny eddigi reservált iránya legjobban megfelel a viszonyokkal s a cancellária törekvéseivel", Pálffy azonnal meggyanúsította, hogy „titkos utasításai" vannak Forgáchtól.[90]

1862. április elején azután Pálffy írásban figyelmeztette Kecskeméthyt: Már többször megrótta szóban, hogy vezércikkei „az Ő Felsége által kimondott alapelvekkel minden tekintetben összhangzásban legyenek", mégis néhány legutóbbi írásában azt látja, mintha ezt teljes mértékben ignorálná (például közlések jelennek meg lapjában Garibaldiról). Általában véve is láthatólag elégedetlen volt a cikkek hangvételével, bár az általa adott irányelv meglehetősen általánosnak tűnt: „...mindazon kérdések vitatása vagy taglalása, melyek az összbirodalom s az ország közös ügyeit, a közjogi viszonyok kiegyenlítését vagy rendezését illetik, mindenkor akként hozassék szőnyegre, hogy az abban kifejtett eszmék mentül többeknek ösztönül szolgáljanak arra, hogy a kormányelvek létesítése előmozdításához nemcsak szóval, de tettel is járuljanak; azon kérdések érdemleges tárgyalása amúgyis a törvényhozásnak lévén fenntartva". Úgy tűnik, Pálffy kevesebb elvi fejtegetést, annál több hazafias (de persze konzervatív és kormánypárti) buzdítást várt volna Kecskeméthytől. Hozzátette

[87] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. júl. 9. HHStA IB BM 1207/1862.

[88] Kecskeméthy Aurél: Kénytelen nyilatkozat. *Sürgöny,* 1. évf. 216. sz. 1861. szept. 20.

[89] Kecskeméthy naplójegyzete, 1861. nov. 22., 28., 30., 1862. jan. 9. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 113., 116–117., 128.

[90] Kecskeméthy naplójegyzete, 1862. febr. 1. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 125.

mindehhez, hogy bármely kétely esetén kérjen szóbeli utasítást közvetlenül Pálffytól.[91] Kecskeméthy egyéniségétől azonban mind a kézi vezérlésnek való engedelmesség, mind pedig a hazafiúi buzdítás nagyon távol állt.

Alig négy nap múlva Pálffy már újra kifogásolható közleményt talált, igaz, most legalább nem vezércikket. Az újság rövid tudósítást közölt a Pesten tervezett Széchenyi-gyászünnepélyről, amit ekképp fejezett be Kecskeméthy: „Reméljük, hogy a főváros kiválóbb testületei s minden osztály nagyszámu képviselői részt veendenek a hazafiui kegyelet ezen szomoru tartozásában." Pálffy ezt „tapintatlan és önhatalmú" felhívásnak minősítette, ami „könnyen" ellenkezésbe jöhet egy esetleges kormányrendelkezéssel (például ha Pálffy megtiltani készül a hivatalnokok számára az azon való részvételt), s utasította, hogy „előleges felhatalmazás" nélkül ilyeneket többbet ne közöljön.[92]

Újabb néhány nap múlva azután Worafka jelentette a *Sürgöny* április 9-i számának lefoglalását három cikk miatt (az egyik például a *Donau Zeitung*gal szállt vitába, amely a tények logikájára hivatkozva állította: az ősi magyar alkotmány eljátszása nem elmélet többé, hanem tény, Kecskeméthy viszont kijelentette: „De a tények állhatatlanok, állandó csak a jog"), ráadásul a lefoglaláskor már 1500 példány készen állt a szétküldésre. Pálffy nyilván példastatuálás céljából is jóváhagyta a lefoglalást, s a lapot módosítva újranyomták.[93]

Április 12-én újabb lefoglalás történt, s a már kinyomtatott 1100 példányt ismét újra kellett nyomni. A francia *La Patrie* című lap kommentárját ismertette ugyanis a lap a német fejedelmek tervezett „dynastiai és reactionarius" jellegű összejöveteléről. Pálffy véleménye az volt, hogy egy félhivatalos lapban kerülni kell minden ellenzéki színezetű hír közlését, amit más lapok megengedhetnek maguknak. (A *Magyar Sajtó* április 10-én például büntetlenül ismertethette ugyanezt a cikket!) Kecskeméthy önérzetesen tiltakozott, s bár sejthette, hogy Pálffy áll a lefoglalások mögött, keményen bírálta a rendőrségi lapvizsgálatot: „Megfogható ezen eljárás, hogyha az a cél – az előfizetőket elijeszteni, s a *Sürgöny*t tönkre tenni." „A szerkesztőség tagjai pedig a legnagyobb zavarban vannak, senki sem levén képes előre képzelni, mibe fog megakadni valamely genialis censor szeme!? Én azt hiszem, a rendőrség a lap szellemét vagy a cikk irányát vegye tekintetbe, ne pedig egyes szavakat vagy oly *tényt*, minő az, hogy a »Patrie« mit mondott. Egyébiránt a Patrie e tétele más lapokban átcsúszott." (Kiemelés az eredetiben.) Pálffy erre szóban csak annyit közölt, hogy Kecskeméthy kizárólag magának köszönheti a kellemetlenséget.[94]

[91] Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez („saját kezűleg" jelöléssel), Buda, 1862. ápr. 2. MNL OL D 191 7825.IV.B.1862.

[92] *Sürgöny*, 2. évf. 80. sz. 1862. ápr. 6.; Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. ápr. 6. MNL OL D 191 8295.IV.B.1862.

[93] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. ápr. 9. MNL OL D 191 8563.IV.B.1862.

[94] Kecskeméthy levele Pálffyhoz, Pest, 1862. ápr. 12., Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. ápr. 15. MNL OL D 191 8897.IV.B.1862.; Politikai szemle c. rovat. *Magyar Sajtó*, 8. évf. 83. sz. 1862. ápr. 10.

E hónap végén Forgách Plener pénzügyminiszter még a hónap elején történt tiltakozását közvetítette Pálffynak: a *Sürgöny* ugyanis március 20-i számában átvett egy a *Pesti Hirnök*ben megjelent, az adóbehajtásról szóló cikket, mely „eltorzított előadásokon alapult", s Forgách kérte Pálffytól, hogy „tapintatosabb eljárásra" utasítsa a szerkesztőséget „már a kormányhatóságok közti egyetértés fenntartásának érdekében is".[95]

Ezen időszakban ráadásul Kecskeméthynek a *Vázlatok egy év történetéből* című, a magyar konzervatívok 1860–1861-es politikai törekvéseit népszerűsítő munkájában is kivetnivalót talált Worafka, végül Forgách elé került az ügy, aki engedélyezte a megjelenését, miközben persze sajtóközleményt tettek közzé, hogy a munkát nem lefoglalta a rendőrség, „az alsó hatóságnál csak hosszabb ideig tárgyalás alatt volt".[96]

Közben május 10-én Pálffy, miközben újabb cikket rendelt meg Kecskeméthytől, „a többi megkívánt, de eddig még meg nem jelent cikkekre is sürgetőleg emlékeztette" a szerkesztőt.[97]

Ebben a hónapban Kecskeméthy hivatalos panaszt nyújtott be a szintén félhivatalos státusú, Schmerling sugalmazott lapjának tekintett, már említett *Donau Zeitung* ellen, amely május 20-i számában Eine Stimme aus Siebenbürgen című cikkében Kecskeméthyt támadta, miközben őt már többször utasították arra, hogy ne polemizáljon a lappal. Forgách is úgy vélte, nem kívánatos, hogy hivatalos vagy félhivatalos lapok egymást támadják. Ezután Schmerling figyelmeztette a bécsi szerkesztőt, hogy a *Sürgöny* elleni polémiát szüntesse be, vagy – ahogy Pálffy helytartó interpretálta – az „illendőség és mérséklet határai közé szorítandja", viszont ugyanerre utasította Pálffy Kecskeméthyt is.[98]

Pálffynak egészen biztosan szúrta a szemét, ha ezt jelentéseiben nem is érintette, a lapban megjelenő bécsi tudósítások hangneme is. Ám a bécsi tudósító, Ludasi (Gans) Mór, ahogy azt már jeleztük, Forgách bizalmi embere volt, s Ludasi bécsi leveleit Pálffy – ahogy a közvélemény is – joggal Forgách sugalmazott „üzenetei"-nek tekintette.[99] Ludasi alkalmanként külön szolgálatokat is tett Forgáchnak, 1862 őszén például ő fordította le német nyelvre Kovács Lajos röpiratát (*A birodalom alkotmá-*

[95] Plener átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. ápr. 8. MNL OL D 185 1862:271.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 23. MNL OL D 191 9579.IV.B.1862. (fogalmazványát lásd D 185 1862:271.).

[96] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. máj. 1., Pálffy levélfogalmazványa a rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. máj. 2. MNL OL D 191 9802.IV.B.1862.; az *Ungarische Nachrichten* hírét közli: Különfélék c. rovat. *PN*, 13. évf. 120-3686. sz. 1862. máj. 24.; vö. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 129.

[97] Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. máj. 10. MNL OL D 191 10 340.IV.B.1862.

[98] Kecskeméthy beadványa Forgáchhoz, Pest, 1862. máj. 21., Schmerling átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. jún. 8. MNL OL D 185 1862:432.; Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1862. máj. 26. D 185 1862:384.; Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. júl. 21. MNL OL D 191 14 583. IV.B.1862.

[99] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. nov. 11. MNL OL D 185 1861:1126.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 11. Uo. 1862:88.; Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. márc. 16. HHStA, IB BM 76/1862.

nyos rendezése magyar felfogás szerint. Pest, 1862),[100] amely Forgách nézeteit igyekezett a Kovács által kiadott lappal, a *Független*nel együtt népszerűsíteni. Forgách esetenként Ludasit küldte Pestre egy-egy konkrét megbízással. Úgy tűnik, Forgách engedelmes szócsöve volt, Kecskeméthy Aurél ízlése szerint alkalmanként túlságosan is alázatos módon.[101] Ludasi ráadásul legalább 1863 augusztusától bizonyíthatóan a bécsi rendőr-minisztérium bizalmi levelezőjeként is aktív volt, de alkalmazása láthatólag már korábban kezdődött, ám nem tudjuk, mikor.[102] Tevékenysége ezen oldaláról azonban minden bizonnyal sem Forgáchnak, sem Pálffynak nem volt tudomása. Az viszont köztudott volt, ahogy erre már utaltunk, hogy Ludasi az ellenzéki *Pester Lloyd*nak is küldött időnként bécsi leveleket. Ludasi írásai a *Sürgöny*ben ugyan egyelőre nem képezhették kritika tárgyát, de Pálffy és Kecskeméthy között feszültebbé tették a légkört.

A többszöri súrlódások és figyelmeztetések után láthatólag 1862. június közepén telt be először a mérték Pálffynál. A helytartó ugyanis egy az adott politikai konstellációban hiányzó kormánypárt szervezésébe fogott, ellensúlyozandó a magyar konzervatívok és liberálisok egyaránt ellenzéki koncepcióit, ehhez azonban meglehetően furcsa módot választott. A hivatalnokok között „bizalmasan" terjesztett egy politikai nyilatkozatot, s támogatásra kötelező aláírásokat gyűjtetett.[103] Ez persze nem maradhatott titokban, hamar kiszivárgott a híre. Kecskeméthy pedig társaságban kijelentette, hogy a Pálffy által bizalmasan terjesztett programot nem támogatja, a kormány nem számíthat a támogatására, „nélküle kezdett, s anélkül fog végezni is". Ráadásul a *Sürgöny*ben is úgy nyilatkozott, hogy „a kormánynak csak egy programja lehet; az ugyanis, mely az Ő Felsége által szentesitett többnemü kormányzati tényekből veszi kiinduló pontját". Emellett Pálffy Kecskeméthy szemére vetette, hogy a hónap elején néhány kifogásolható cikket jelentetett meg, különösen a Quid facto opus címűt helytelenítette, amely szerinte kifejezetten ellenzéki jellegű érvelést követett. A cikk valóban szokatlanul szókimondóan bírálta a bécsi kormányzat 1860–1861-ben követett politikáját, Deák mérsékelt programját minősítette irányadónak, s a kölcsönös bizalmatlanság leküzdésére szólított fel. Ráadásul igencsak keserűen szólt a „(B.)" szignóval jelölt szerző a sajtóviszonyokról: „Nem tudom: mennyire tágultak meg a sajtó korlátai? Mily mértékben türi meg a hatalom a szabad, az őszinte szót? mert ha egymás irányában keblünket ki nem tárhatjuk, ha nem szabad rámutatnunk a sebre, a mi itt belül fáj, ha még mindig azon balhitben rugatódznak, hogy a hallgatás burokja alatt a gyógyulás enyhe s nem inkább a keserüség mérge terjedez, – akkor jobb fel sem szólalnunk, semmint egymás szemébe fövenyt szórnunk…" Nem csoda, hogy Pálffy ekkor fenyegette meg először

[100] A fordításért Ludasi 100 Ft-ot kapott, amit Pálffy a nem hivatalos sajtó támogatására szánt pénzalapból fizetett ki számára Forgách utasítására. Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. okt. 18. MNL OL D 185 1862:905.

[101] Vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1863. márc. 14. *Kecskeméthy Aurél naplója…* i. m. 152.

[102] Vö. „Friebeisz István" neve alatt feljegyzés. Konfidentenberichte. HHStA, IB Annexe Kt. 23.

[103] Részletesebben lásd Deák Ágnes: „Kiegyenlítési programm-kovácsaink", 1861–1865. *Századok,* 139. évf. (2005) 3. sz. 704.

Kecskeméthyt, hogy elmozdítja a lap éléről, s jogi úton is eljár vele szemben, ha kell. Egyúttal megtagadta kérését, hogy 1000 forintot kapjon a londoni világkiállításra való utazás céljából.[104] Kecskeméthy, talán Pálffy haragját látva, óvatosan elhatárolódott a cikktől, mondván, azért közölte, hogy megcáfolja „azon itt-ott hallott alaptalan panaszokat, mintha a vélemény nyilvánitása most meg nem engedtetnék".[105] De ez már alapvetően nem javította pozícióit. Úgy látta, hogy a szerkesztésről folyó viták mellett Pálffy egyre inkább személyes rosszindulattal is viseltetik vele szemben, amit ő Danielik helytartótanácsos intrikáinak tulajdonított, mivel szerinte Danielik súgta a helytartó fülébe, hogyan nyilatkozott Kecskeméthy az ún. kormányprogramról (nem tudjuk, gyanúja megalapozott volt-e). Pálffy „avatkozásai által" „egész közvetítői művemet elrontja" – jegyezte fel rezignáltan naplójában.[106]

Mindazonáltal – nyilván érezve, hogy kezd komolyra fordulni a konfliktus – Kecskeméthy igyekezett némileg alkalmazkodni. Tisztázzuk az eszméket című sorozatában például kezdetben azt fejtegette, hogy az alkotmányosság és a parlamentarizmus nem szinonimák, s a parlamenti rendszer hiánya nem jelent „merő absolutistice" kezelést. Azután hirtelen félbeszakadt a sorozat június 19-én, s csak néhány napos szünet után folytatódott, de láthatólag már módosított iránnyal (a megyei intézmény egyes kérdéseit tárgyalta, a majorátusok és az arisztokrácia problémáját), a nagypolitikától inkább közigazgatás-technikai kérdések felé fordítva az olvasók figyelmét.[107]

Júliusban viszont Pálffy is közelítő lépést tett, nyilvánvalóan rájött, hogy szüksége van Kecskeméthy szaktudására, s igyekezett volna rávenni – ahogy erre már kitértünk –, hogy az elnöki irodáján belül nem hivatalos státusban segédkezzen a sajtóügyek irányításában. Kecskeméthy viszont csak akkor lett volna hajlandó, ha hivatalnoki státusba kerül.[108]

Augusztusban a rövid fegyvernyugvás után újabb csetepatéra került sor. Az augusztus 14-i számban ugyanis két nagykállói hivatalnok nyilatkozata jelent meg, melyben a provizórium hivatalnoki karának hazafiúi voltáról, illetve a törvényesség melletti elkötelezettségükről szóltak. Pálffy utasította Kecskeméthyt, hogy a jövőben minden olyan írást, melyben hivatalnokok „a magas kormány rendelkezéseinek mikénti értelmezését vagy eljárásaira véleménynyilvánítást tartalmaznak", előzetesen be kell mutatnia.[109] Nem sokkal később viszont Forgách jelezte, hogy a lap egy

[104] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. jún. 13. MNL OL D 185 1862:437. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 12 445.IV.B.1862.); végül Forgách engedélyére Kecskeméthy 500 forint támogatásban részesült. MNL OL D 191 12 228.IV.B.1862. Az ezer forintról lásd még: D 185 1862:550., 569.; Nem hivatalos rész. Pest, jun. 14. *Sürgöny*, 2. évf. 137. sz. 1862. jún. 15.; „(B.)": Quid facto opus? I–IV. *Sürgöny*, 2. évf. 122., 131–133. sz. 1862. máj. 27., jún. 7–8., jún. 11. Az idézet az első közleményből való.

[105] „A »Quid facto opus« czikkek tárgyában". *Sürgöny*, 2. évf. 135. sz. 1862. jún. 13.

[106] Kecskeméthy naplójegyzete, 1862. jún. 21., júl. 12. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 133–134.

[107] Kecskeméthy Aurél: Tisztázzuk az eszméket III–VIII. *Sürgöny*, 2. évf. 139–140., 144., 147., 150., 152. sz. 1862. jún. 18–19., 25., 28., júl. 2., 4.

[108] Kecskeméthy naplójegyzete, 1862. júl. 12. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 134–135.

[109] Ottlik Gyula főjegyző és Pleskott Henrik főszolgabíró nyilatkozata, Nagykálló, aug. 5. Vidéki levelek c. rovat. *Sürgöny*, 2. évf. 187. sz. 1862. aug. 14.; Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. aug. 14. MNL OL D 191 16 087.IV.B.1862.

korábbi cikke miatt a pénzügyminisztérium tiltakozott mint az „államegység" elleni támadás ellen, s a kancellár felszólította Pálffyt, szorítsa Kecskeméthyt „mérsékeltebb eljárásra", amit persze az készségesen meg is kísérelt, szükség esetén szigorúbb rendszabályokkal fenyegetőzve.[110]

De nem ez volt Kecskeméthy egyetlen konfliktusa a kancellárral sem. Szeptemberben hosszasan taglalta a lapban Kovács Lajos *A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint* című röpiratát, mely Forgách kancellár támogatását élvezte. Ehhez képest Kecskeméthy, bár a belpolitikát illetően úgy nyilatkozott, „sok pontban" egyetért a szerzővel, bírálta külpolitikai nézeteit a német egység elleni állásfoglalása miatt. Ráadásul, bár előzőleg engedélyt kért Forgáchtól a röpirat ismertetésére, annak a „nagy elővigyázat"-ra intését, illetve később a Kovácsot támadó írások beszüntetését elrendelő utasításait Kecskeméthy egyszerűen figyelmen kívül hagyta.[111]

Októberben pedig már újabb konfliktus körvonalazódott: Pálffynak megtetszett a *Pesti Hirnök*ben közölt Baranyai votum című cikksorozat, s elrendelte, hogy a cikkeket Kecskeméthy is jelentesse meg. Az első szóbeli utasítás azonban eredménytelen maradt, az írásbeli ukász után a sorozat 2. és 3. darabját összeolvasztva közölte Kecskeméthy. Pálffy láthatólag már eltökélte magát a szerkesztő leváltására, de ezt kellőképp elő akarta készíteni, s olyan helyzetbe hozni Forgáchot, hogy az ne tiltakozhasson. Egyelőre kijelentette: „E félszeg engedelmesség nyíltan elárulja, hogy Kecskeméthy '48-as sympathiáinak a kormány egyenes érdekeit ez alkalommal hajlandó volt feláldozni." Nyíltan fel is fedi, hogy levelének az a célja, hogy ha majd szükségessé válik a „vezérszerkesztő csere", az kellőleg alátámasztva legyen Forgách számára is.[112]

Eközben talán az is bonyolította a helyzetet, hogy 1862 tavaszán–nyarán Worafka igyekezett volna bizalmasául – mintegy informátorául – megnyerni Kecskeméthyt. Úgy ítélte meg, nagyobb pénzösszegekkel biztosítani lehetne Kecskeméthy „jó ügyhöz" való ragaszkodását (javasolta például Mecséry rendőrminiszternek, hogy folyósítsák Kecskeméthynek azt az 1000 Ft-ot, amit a londoni világkiállításra való kiutazás céljára Pálffy megtagadott tőle), de Mecséry kétes kimenetelűnek ítélte az akciót, s nem engedélyezte.[113] Worafka azonban – Mecséry utasítására – Pálffyval is közölte,

[110] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. aug. 23., Pálffy levélfogalmazványa a Sürgöny szerkesztőségéhez, Buda, 1862. aug. 27. MNL OL D 191 16 710.IV.B.1862.; a kifogásolt vezércikk Falk Miksa tollából arról értekezett, hogy a magyarországi erős „közérzület" a központi birodalmi tanács ellen politikai tényező, amely nem hagyható figyelmen kívül. (FK.): Pest, aug. 1. *Sürgöny*, 2. évf. 177. sz. 1862. aug. 2.

[111] Kecskeméthy Aurél: A birodalom alkotmányos rendezése magyar fölfogás szerint. *Sürgöny*, 2. évf. 213–214. sz. 1862. szept. 17., 18.; Kecskeméthy naplójegyzete, 1862. szept. 14., 15., 18. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 142–143.

[112] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 10. MNL OL D 191 19 050.IV.B.1862. Kecskeméthy naplójában már 1861 decemberében feljegyzi, hogy Török János denunciálta Pálffynál, hogy Kecskeméthy „coquettirozik" a negyvennyolcasokkal, mivel Kecskeméthy Török János támadásával szemben egy cikkben védelmébe vette Eötvös József bárót. Kecskeméthy naplójegyzete, 1861. dec. 26. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 119.; Kecskeméthy Aurél: Politikai következetesség. *Sürgöny*, 1. évf. 292. sz. 1861. dec. 20.

[113] Mecséry és Worafka levélváltásait ez ügyben lásd HHStA, IB, BM 1207/1862.

hogy szerinte megnyerhető lenne Kecskeméthy, de a helytartó láthatólag ekkoriban egyáltalán nem bízott benne.

1863 elején a magyar közjogi kérdés fontos csomóponthoz érkezett: vita folyt Bécsben az uralkodó utasítására Apponyi György már említett memorandumáról, a tárgyalásokon a '47-esek (Scitovszky János, Barkóczy János, Andrássy György, Szentiványi Vince, Zsedényi Ede) és az 1848-as törvényeket kiindulópontként elfogadni ajánlók (Apponyi György) csaptak össze. Azután márciusban Forgách készített tervezetet, de az sem nyerte el a miniszterek és az uralkodó támogatását. Maradt a bizonytalankodó ideiglenesség, de az biztosan látszott, hogy az uralkodó számára 1848 mint akárcsak szimbolikus kiindulópont (egyelőre még) elfogadhatatlan.

Ezekben a hónapokban Kecskeméthy óvatosan az Apponyi-féle álláspontot igyekezett támogatni. 1863 februárjában ismét csak a *Donau Zeitung*gal vitázott, s ez alkalommal fejtegette 1847 közjogi viszonyai helyreállításának lehetetlenségét, amit már idéztünk korábban.[114] Nem véletlen, hogy a cikk feltűnést keltett, Török János a *Pesti Hirnök*ben azonnal rámutat: a *Sürgöny* e cikke azt a rendszert támadja meg, melynek a lap is egyik közlönye és orgánuma.[115] Önmagában az kellemetlen volt, hogy a birodalom két felének két kormányközeli lapja folytatott egymással éles hangú polemiát, nem véletlen, hogy márciusban, amikor a miniszterek a magyar kérdésről tárgyaltak, a Forgách, Esterházy, valamint Ivan Mažuranić horvát kancellár által készített előterjesztésben szerepelt az is, hogy meg kell szüntetni a hivatalos és félhivatalos, illetve a kormány által befolyásolt külföldi és belföldi sajtóorgánumok egymás közötti vitáit a függőben levő államjogi kérdésekről.[116]

A Kecskeméthy által időközben elindított új élclap, a *Handabanda* is nagy hullámokat keltett. A 7. számban az egyik karikatúra – Török János értékelése szerint – a '47-eseket állatképekben figurázta ki.[117] Feltehetőleg ez volt Pálffy számára az utolsó csepp a pohárban, s láthatólag Forgách is úgy vélte, nélkülözhetik Kecskeméthyt, s nem védte meg, mint ahogy annyiszor tette korábban. Annál is inkább, mivel a *Donau Zeitung* egyik cikke Schmerling és Forgách előzetes megállapodása alapján látott napvilágot, s az előre megírt koreográfia szerint arra a *Sürgöny*ben Ludasi Mórnak mint bécsi levelezőnek kellett volna Forgách által sugalmazott, mérsékelt hangnemben reagálnia. Kecskeméthy viszont Ludasi írását félretette, s ahelyett saját cikkét közölte. Feltehetőleg a színfalak mögött Forgách támogatásával Kovács Lajos által 1863 elején elindított *Független* című lap színre lépése is szerepet játszhatott a döntéshozók megfontolásaiban. Remélhették, a *Független*en keresztül majd inkább növelhe-

[114] Kecskeméthy Aurél: Pest, febr. 19. *Sürgöny*, 3. évf. 41. sz. 1863. febr. 20.

[115] Hazai közügyek. Pest, febr. 20. „(?)" szignóval. *Pesti Hirnök*, 4. évf. 42. sz. 1863. febr. 21.

[116] Részletesen tárgyalja a kérdést Schmerling emlékirata: *Österreichs Weg zur konstitutionellen Monarchie. Aus der Sicht des Staatsministers Anton von Schmerling*. Hg. von Lothar Höbelt. Frankfurt am Main, 1994, Peter Lang. 202–203.

[117] Dal – szöveg nélkül. *Handabanda*, 1. évf. 7. sz. 1863. febr. 21. A karikatúrán az „1848" feliratú, többek által gondosan felépített házat dühös állatok: egy teve, egy szamár (fülén „1847" felirattal) és egy kos teljesen lerombolja; Pest, febr. 23. „(?)" szignóval. *Pesti Hirnök*, 4. évf. 44. sz. 1863. febr. 24.

DAL — SZÖVEG NÉLKÜL.

Felelős szerkesztő és laptulajdonos: KÁKAY ARANYOS. — Kiadó: NOSÉDA GYULA.

Pest, 1863. Nyomatott Noséda Gyulánál, egyetem- és papnövelde-utcza sarkán.

„Dal – szöveg nélkül." *Handabanda*

tik befolyásukat, így azután 1863. február 26-án Forgách jóváhagyta Kecskeméthy elmozdítását.[118]

1863 márciusától a lap Fényes Elek kezébe került, aki korábban is a szerkesztőség munkatársa volt. Kecskeméthy önérzetesen vette tudomásul a döntést: a *Sürgönyt*, jelentette ki, „ugyanazon közvetítő irányban, ugyanazon egyéni vitatkozási szabadsággal vezetém; nem érzem magam semminemű váddal terhelhetőnek, nem annál inkább, mert nem kaptam felsőbb utasítást, melynek meg nem tartása szememre hányathatnék: kénytelen vagyok tehát eltávolíttatásomat politikai opportunitásnak tulajdonítani, melynek a kormány érdekében szívesen hódolok."[119] Kapott 1000 forint, azaz háromhavi honoráriumának megfelelő végkielégítést. Forgách támogatásával igyekezett volna ugyan további 1000 forintot megítéltetni magának, de Pálffy ellenállt, nagyon is másként látta a helyzetet: „Kecskeméthy örömest dacolt a kormány által kimondott elvekkel, s utasításaimat igen gyakran mellőzé, mint ezt N[agy]M[él] t[ósá]godnak több ízben személyesen s magánlevelekben, de m[últ]. é[v]. october 10-én 19 050/eln. sz[ám]. a[latt]. kelt írásbeli fölterjesztésemben is fölemlíteni szerencsém volt. Hogy a kormány Kecskeméthy iránt bármiképp is lekötelezve lenne, azt semmiképpen mondani nem lehet, sőt ellenkezőleg, Kecskeméthyt kellene vádolnom figyelmetlenséggel a kormány ellenében, s elbizakodottsággal, ki is a múlt év végével – mint NMltgod előtt tudva van, újabban is megkínálva lőn egy helyt[artótanácsi]. titkári, sőt tanácsosi állomással, s akkor bárminémű hivatal vállalástól vonakodott." A helytartó igyekezett megleckéztetni a renitens, ahogy fogalmazott, „dacos" szerkesztőt: „...vele adandó alkalommal éreztetendő volna, hogy a kormány az ő kedvezését működésének helyes és üdvös irányától s hatásától, valamint jó magatartásától föltételezni kívánja, s abban mindaddig nem részelteti, míg ő oly határozott irányban nyilatkozni kész, hogy visszaeséstől tartani nem lehet." Forgách végül megelégedett azzal, hogy elérje, Pálffy folyósítson még 500 forintot Kecskeméthynek, de azt is három részletben.[120]

A következő hónapokban Kecskeméthynek a *Handabanda* miatt gyűlt meg a baja a sajtófelügyelettel. A lap programja határozottan konzervatív álláspontot ígért, de a pártatlanság „színével", „nehogy egyoldalúság által magát gyűlöletessé tegye, vagy ellenszenvet költsön maga ellen azon széles körökben, mikre hatni, miken javítani föladata". Június közepén azonban Worafka a lap Hogy változnak az eszközök és szerepek című karikatúráját a nemesség elleni ellenségeskedésként értelmezte, és saját hatáskörében kezdeményezett haditörvényszéki eljárást. Nyilván úgy vélte, Kecskeméthy leváltása után az már biztosan nem ütközik Pálffy akaratába, s előzetesen nem egyeztetett a távol lévő helytartót helyettesítő Péchy Ferenc tanácsossal sem. Péchy azonban, ahogy Forgách is, úgy vélte, valószínűleg felmentéssel zárul majd az eljárás,

[118] Vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1863. febr. 26. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 151–152.

[119] Kecskeméthy levele Forgáchhoz, Pest, 1863. márc. 7. MNL OL D 191 4268.IV.B.1863.

[120] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 7. MNL OL D 186 1863:264.; Forgách levelei Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 31., máj. 11. MNL OL D 191 4268.IV.B.1863.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 10. MNL OL D 185 1863:404. (fogalmazványát lásd D 191 4268.IV.B.1863.).

de elhárította Forgách javaslatát, hogy próbáljanak meg közbelépni, Coronini közbeavatkozását kérve még az elején megakasztani a haditörvényszéki vizsgálatot. Joggal hivatkozhatott arra – amint még majd látni fogjuk –, hogy a beavatkozási kísérletek rendre eredménytelenek.[121] Szeptemberben végül a katonai törvényszék valóban felmentette Kecskeméthyt a közcsendháborítás vádja alól.[122]

Fényes szerkesztésében a *Sürgöny* végre egyértelműen Pálffy kézi vezérlésű lapjává vált. Őt azonban a közvélemény – joggal – a helytartó személyes bizalmasának tekintette, s előfizetőinek száma apadni kezdett. Ám akadt konfliktusa Pálffynak Fényessel is. Az 1863. október 23-i 242. számban megjelent vezércikk ugyanis Forgách élénk nemtetszését váltotta ki, az „felette kellemetlenül" meglepte, mivel a közönségre nézve ingerlőnek találta. Pálffy is kifogásolta, mivel Fényes elmulasztotta előzetesen bemutatni neki a szöveget.[123] Ugyanekkor ebben a cikkben Fényes az októberi diploma mellett a februári pátenst is pártfogásba vette, ahogy Pálffy értékelte, „bátorsággal és elhatározottsággal személyes meggyőződésének a nyilvánosság előtt kifejezést kölcsönözni nem átallotta", habár a „kormány akaratára", azaz a magyar kormányzati szerveknek inkább az ellentétek elsimítására, mint kiélezésükre épülő politikai stratégiájára nem volt tekintettel. (A közvélemény persze kifejezetten Pálffy által sugalmazott és megrendelt cikknek tekintette az írást, pedig, mint láttuk, nem erről volt szó.) Forgách viszont kijelentette: a „kormány szándéka éppen nem abban állván, hogy a kitűzött cél felé Magyarországban erőszakos utakon és eszközökkel haladjon, mielőtt a békés kiegyenlítést megkísérlő minden eszközök kimerítvék, ezen kiegyenlítési törekvéseket oly cikk, mint a fönn említett, a dolgok jelenlegi helyzetében nemcsak elő nem segítheti, hanem inkább megrontani és meghiúsitani képes."[124] (Nem meglepő, hogy novemberben Esterházy és Forgách – ahogy arra már kitértünk – az uralkodó jóváhagyásával már nem járult hozzá, hogy Fényes újabb cikket publikáljon a pátensről.) Forgách jelezte azt is Pálffynak, hogy ha meg akarják állítani a lap befolyásának csökkenését, változtatásra van szükség a szerkesztésben. Először azzal az ötlettel állt elő a *Pesti Hirnök* megszűnésével fenyegető pénzügyi gondok között, hogy Fényes ellenőrzésére, a lap „szellemi vezetésének felügyeletével" ideiglenesen helyezzék informálisan Török Jánost a *Sürgöny* élére. Töröknek először láthatólag tetszett az ötlet, mondván, a kancellár és a helytartó irányvonalának „dualismus"-át „csak az oly sima hajthatatlanság, mint az enyim, fedhetné be úgy, hogy a Bank utcai politika [azaz Forgách kancellár irányvonala] játssza a lapban a hivata-

[121] Kecskeméthy beadványa Pálffyhoz, Pest, 1862. dec. 22., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jún. 16., Péchy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 19., Forgách levele Péchyhez, Bécs, 1863. jún. 26. MNL OL D 191 609.IV.B.1863.

[122] Különfélék c. rovat. *PN*, 14. évf. 199-4064. sz. 1863. szept. 2.

[123] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 24. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 26. MNL OL D 185 1863:1285.

[124] *Sürgöny*, 3. évf. 242. sz. 1863. okt. 23. vezércikk; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 26. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1315. (fogalmazványát lásd D 191 14 577.IV.B.1863.); a közvélemény álláspontjáról lásd A Teleky-ház! Hirharang c. rovat. *1848*, 1. évf. 18. sz. 1867. márc. 23.

los szerepet". Néhány nappal később viszont már úgy nyilatkozott, hogy csak akkor vállalhatná a „hivatalos" lap szerkesztését, ha a „félhivatalos" *Független* is ugyanazt az irányt, mégpedig a *Hirnök* addigi irányát követné. Azaz csak azzal a feltétellel vállalta volna a megbízást, ha új pozíciójában is kitarthat a maga '47-es programja mellett, ami viszont a februári pátens és a Schmerling képviselte alkotmányos birodalmi centralizáció politikája vonatkozásában mindenképpen ellenzéki pozíciót jelentett volna. Mindez persze nem maradhatott titok, Kecskeméthy is érdeklődött Töröknél, tudja-e, hogy őt szánják Fényes helyére, amit persze Török azonnal tagadott.[125] Hogy sor került-e hivatalos felkérésre, s „hivatalos" válaszra, nem tudjuk.

November végén mindenesetre Forgách már inkább a vezérszerkesztő-cserét követelte. Eredetileg kifejezetten Kecskeméthy Aurélt vagy Lipthay Sándort kívánta Pálffy figyelmébe ajánlani, a két név sorrendjével egyúttal preferenciáit is jelölve, végül a Pálffyhoz intézett levelének tisztázatából a nevek kimaradtak, csak azt közölte, hogy szerinte 1864. január 1-jétől új szerkesztőre van szükség.[126] Akadtak persze önjelöltek is, Bethlen (Bolnai) Miklós gróf, a kor ismert kalandora és publicistája állítólag azt terjesztette magáról, hogy már ki is nevezték a *Sürgöny* vezetőjének.[127] Nem meglepő, hogy Pálffy ismét csak védelmébe vette Fényest, mondván, ez volt az első szerkesztői hibája, egyébként pedig szerinte sokkal jobban vezeti a lapot, mint elődje. Bár nem zárta ki kategorikusan a szerkesztőváltást, azt megfelelő személy felkutatásához kötötte, s a jelenben nem tartotta aktuálisnak.[128] Ráadásul azzal érvelt, hogy mivel Fényes egyértelműen elkötelezte magát a birodalmi tanács és a februári pátens támogatása mellett, leváltása a „határozott összbirodalmi irányt desavouirozta" volna.[129]

Hogy a közvélemény ezekben a hónapokban a lapot valóban az összbirodalmi centralizáció szócsövének és a magyar közjog ellenségének tekintette, mutatja az a névtelen levél is a „Függetlenségi Bizottmány" nevében, mely a szerkesztőség címére érkezett 1864 elején: „A Sürgöny szerkesztőségének. Még egy cikk a birodalmi tanácsba való bemenetelről: Önnek halálos ítélete; mit végrehajtatni fog az alább jelzett bizottmány. Pest dec. 31. 1863."[130] Mindeközben az előfizetői létszám lényegesen nem változott.

Forgách azonban nem hagyta annyiban a dolgot, s immáron kifejezetten Kecskeméthy visszahelyezését sürgette, sőt felvetette újra, hogy nevezzék ki Kecskeméthyt

[125] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 26. MNL OL D 185 1863:1285.; Török levelei Kelemen Mórhoz, Pest, 1863. okt. 27., 31. OSZK Kt Levelestár.

[126] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. nov. 27. MNL OL D 191 954.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:1314.). Lipthay Sándor az 1840-es években a konzervatív *Nemzeti Ujság* szerkesztője volt.

[127] Török levele Kelemen Mórhoz, Pest, 1863. nov. 4. OSZK Kt Levelestár.

[128] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1315.

[129] Vö. Fényes volt „az első magyar hírlapíró, ki a birodalmi tanács mellett nyíltan, habár nemigen tapintatosan fellépett, és tőle a jóakaratot s a kormányhoz őszinte s feltétlen ragaszkodást megtagadni nem lehet". Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. máj. 6. MNL OL D 185 1864:662.

[130] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) az országos hadparancsnokság elnökségéhez, Buda, 1864. jan. 27. HL Absz. kori iratok IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863–1864. III. Nr. 63.

együttal helytartótanácsosi titkárnak. Pálffy azonban váratlan szövetségesre talált Kecskeméthyben, aki 1863. november végén jelezte Forgáchnak, hogy visszahelyezését a *Sürgöny* élére csak vezérszerkesztőként tudná elképzelni, de ezt Fényes megtartásával a lap költségvetése nem bírná el, ráadásul a személycserének a közvélemény akaratlanul is politikai jelentőséget tulajdonítana, így az indokolatlan politikai várakozásokat keltene. A titkári kinevezési lehetőséget is elhárította, mondván, az eltelt három év alatt elesett a lehetséges hivatali előlépési lehetőségektől, s csak a királyi tanácsosi vagy helytartótanácsosi kinevezés lenne számára elfogadható, amire a jelen pillanatban nincs remény, inkább halasszák el ezt a kérdést a jövőre: „... ha oly szerencsés leszek a magas kormány bizalmára tovább is méltónak találtatni, majd leend alkalom talán, s előbb vagy utóbb, oly hivatalos állásba helyezni, mely talán nem jogtalan ambitiómnak, s nem csak képzelt érdemeimnek megfelelend." Néhány nappal később Pálffynak is hasonló érvekkel adja tudomásul döntését. Kecskeméthy láthatóan nagyon ügyesen terelte az ügyeket a neki megfelelő irányba: elhárította, hogy beosztott hivatalnokként függő státusba kerüljön, engedelmeskedni kényszerüljön, a közvélemény előtt is némileg hitelét veszítse, ugyanakkor igen kedvező pénzügyi kormányzati támogatást biztosított a maga számára, kihasználta, hogy Forgách és Pálffy nem nélkülözhette újságírói tehetségét. Javaslata így szólt: „... én Kegyelmességed parancsára alkalmilag vezércikkeket, leveleket írjak, miket Excellenciád azon lapban közöltet[h]et, melyben célszerűnek ítélendi, akár a Sürgöny akár a Hirnök vagy Ung[arische]. Nachrichten legyen az. Továbbá kiterjedne köröm arra is, mire eddig a kormány nem gyakorolt kellő befolyást, hogy tudniillik a bécsi lapokban Magyarország ügyeiről megjelenő számtalan ferde és oppositionalis jellemű tudósítások helyreigazíttassanak; és az azokban előforduló, a kormánynak Magyarországbani intézkedései vagy összes közigazgatása ellen intézett cikkek megcáfoltassanak."[131] A független állást jó fizetséggel párosulva joggal tekintette távlatilag a maga számára előnyösebbnek, mint a félhivatalos kormánylap szerkesztői pozíciójába való visszatérést. Havi 200 forintért (!) vállalta a kormány irányát támogató újságcikkek írását és elhelyezését, így készült el például 1864 tavaszán a helyhatósági és törvényhatósági rendszerről írt cikksorozata, amely Pálffy és Forgách előzetes jóváhagyása mellett jelenhetett meg, illetve a lap azon cikke 1864 áprilisában, mely a *Pesti Naplót* támadta, amiért az hallgatott az 1864 márciusában leleplezett Beniczky Lajos – Nedeczky István-féle szervezkedésről, s tartózkodott a véleménynyilvánítástól.[132] A „félhivatalos" státus ellenére azonban a közvélemény továbbra is összekötötte Kecskeméthyt és a

[131] Kecskeméthy levele Forgáchhoz, Pest, 1863. nov. 30. (másolat), Kecskeméthy levele Pálffyhoz, Pest, 1863. dec. 7. MNL OL D 191 954.IV.B.1863.

[132] Privitzer István jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 2. MNL OL D 185 1864:463. (fogalmazványát lásd D 191 2651.IV.B.1864.); Helyhatósági és törvényhatósági rendszer I–III. *Sürgöny*, 4. évf. 77., 79., 80. sz. 1864. ápr. 3., 7., 8.; Pest, ápr. 5. Uo. 78. sz. 1864. ápr. 6.; vö. Pest, ápr. 8. Uo. 81. sz. 1864. ápr. 9.

Sürgönyt, aminek persze Kecskeméthy nem örült.[133] Pálffy – Kecskeméthy naplójának tanúbizonysága szerint – 1864 tavaszán, talán Worafka 1862-es kezdeményezését felmelegítve, még arra is felszólította, hogy értesítse őt alkalmanként bizalmasan a kaszinóban elhangzottakról, amit Kecskeméthy önérzetesen visszautasított.[134] Ennek ellenére a kortársak és az utókor körében gyakran érték burkolt besúgóvádak, erre vonatkozóan azonban semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésre.

A *Sürgöny* egyelőre maradt tehát Fényes szerkesztésében,[135] bár Forgách jelezte, nem tett le arról, hogy majd lecserélik a lap „tekintélyvesztése" miatt. Ellenezte Pálffy azon tervét, hogy a már említett Bethlen Miklós gróf publicistai szolgálatait igénybe vegyék a lapnál, mivel sem politikai elveit, sem erkölcsi kifogás alá eső személyét nem tartotta kívánatosnak. Védelmébe vette viszont érthető módon, saját bizalmi emberét, Ludasit, akinek a honoráriumát Pálffy csökkenteni kívánta. Azzal érvelt a kancellár, a kevés cikk küldése nem Ludasi „önkéntes mulasztásá"-nak, hanem „szintén a kormány érdekében igénybe vett hivatásszerű elfoglaltságai"-nak az eredménye.[136] Ludasival szemben más kifogás is felmerült Pálffyban, szerinte időnként visszaélt jólértesültségével: 1864 februárjában például a kereskedelmi cégek bejegyzése iránti udvari rendeletet kivonatban korábban elküldte a *Pester Lloyd* számára, mint ahogy a *Sürgöny* azt nyilvánosságra hozta volna.[137]

Bethlen közreműködésére havi 100 forintos honoráriummal Pálffy mégis igényt tartott, mígnem a február 10-i számban megjelent Az ausztriai hadsereg győzelme című cikke, amely Forgách felháborodását váltotta ki (Bethlen a schleswig-holsteini háború eredményeit méltatta, a hadsereget a birodalom népei egységbe forrásának jelképeként tárgyalta). Éles hangú levélben szólította fel Pálffyt, hogy tiltsa el Bethlent politikai cikkek írásától, vagy ha „Nagyméltóságod ezen silány munkaerőt elég sajnosan csakugyan még továbbá is felhasználni óhajtaná", írásai csak Pálffy alapos előzetes bírálata vagy Forgách jóváhagyása után jelenhessenek meg.[138] Röviddel ké-

[133] Vö. „Bizony ügyetlenül vittem a dolgomat. A Sürgöny szerkesztésének gyanuja s gyalázata az enyém; jövedelme nem. Csakúgy tengődöm! Azonban mégis szeretem, hogy nem én vagyok a Sürgöny szerkesztője." Kecskeméthy naplójegyzete, 1864. márc. 17. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 169.

[134] Naplóbejegyzés, 1864. márc. 16.: „E föltevést elutasítám magamtól, nem levén az én metiém e féle. Én nem értek ehhez. Hiszen csak lesz a kormánynak organuma e részben, én sokkal gentlemanebb vagyok, semhogy nem tom minemü agens szerepét elvállalnám. Erre ő nagyon megharagudott..." *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 167.

[135] A Fényes vezette szerkesztőségben Vértesi Ernő felelős szerkesztő, Tóth Dienes, a külföldi rovat szerkesztője, Bulyovszky Gyula a napi újdonságok felelőse, Okolicsány helytartósági tanácsos mint budai tudósító (?), Rajkai (Friebeisz) István fordító, két technikai munkatárs és egy irodaszolga dolgozott.

[136] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. jan. 11. MNL OL D 191 121.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1863:1586.).

[137] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. febr. 17. MNL OL D 185 1864:232.

[138] Vö. „...ily haszontalan emberek közremunkálásával a legjobb akarat mellett sem lehet a »Sürgöny« által kitűzött célt elérni; mert az ily emberek ahelyett, hogy a lap értékét és becsét emelnék, azt inkább alásülylyesztik, bosszúság, majd nevetség és gúny tárgyává teszik, magának a kormánynak is, melyet a lap képvisel, csak kellemetlenségeket és zavarokat okoznak". Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 12. MNL OL D 191 1454.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:197.); Gr. Bethlen Miklós: Az austriai hadsereg győzelme. *Sürgöny*, 4. évf. 32. sz. 1864. febr. 10.

sőbb az egyébként is állandó pénzzavarral küzdő Bethlen hitelezői elől menekülve hirtelen Bécsbe távozott.[139]

A nagy változást azután az 1864. nyári hivatalos lappá való átalakítás jelentette. Láttuk, miután meghiúsultak Zichy reményei, hogy Kecskeméthyt a kancelláriára neveztesse ki hivatalnoknak, engedélyezte, hogy a végleges döntésig júliustól újra az ő kezébe kerüljön a *Sürgöny*, ahhoz azonban nem járult hozzá, hogy Fényes egyszerűen átvegye azt a havi 200 forintot, amit addig Kecskeméthy élvezett. Fényes segélyezést kért, amit Pálffy elutasított, de kilátásba helyezte, hogy „becses ismereteit a *Sürgöny*ben közölvén, amennyire a szerkesztőségi költségalap engedi, munkásságához mért díjaztatásban részesíttetni hajlandó vagyok".[140]

A *Sürgöny* szerkesztőségi stábjában az első hónapban természetesen nagyobb változás nem történt, de a szerkesztőséget láthatólag váratlanul érte a szerkesztőváltás, bár – mint Okolicsány jelentette Pálffynak – Fényesre szinte mindenki panaszkodott, „úgy látszik, nagy ellenszenvet gerjesztett maga iránt az irodalmi közönségben". Lauka Gusztávot viszont kifejezetten „megdöbbentette" Kecskeméthy megjelenése, főként mivel az azzal kezdte, hogy takarékoskodásból korlátoznia kell majd a személyzetet.[141] Fényesnek egyhavi honoráriumot fizettek végkielégítésként, s megszűnt szerkesztőségi tagsága. Véget ért Ludasi bécsi levelezői státusa is, akit a még Forgách által megígért négyhavi, azaz 800 forintos végkielégítés folyósításával bocsátottak el, feladatait Beermann Gyula vette át. A hivatalos lap bécsi levelezőjének lenni azonban egyértelműen a kancellárhoz fűződő bizalmi viszonyt feltételezett, s láthatólag Zichy és Beermann között az nem alakult ki, így megbízatása novemberben már véget is ért.[142] Már ekkor tervezték Rajkai (Friebeisz) István elbocsátását is, de arra majd

[139] Bécsben is folytatta azonban publicisztikai tevékenységét Vö. Gyulay Lajos gróf 1865. augusztus végi naplóbejegyzése: „A haszontalan Bolnai Bethlen Miklós, egy bécsi német újságban az Unio ellen adott ki egy cikket. Hogy szenvedhet meg a föld ily alacsony embereket, aminő ez?" *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve. Labik (1865. augusztus 15. – 1865. augusztus 31.).* S. a. r. és a bevezető írta Farkas Daniella. Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék. Szeged, 2011. 65.

[140] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. máj. 6. MNL OL D 185 1864:662 (fogalmazványát lásd D 191 2756.IV.B.1864.), Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. jún. 28. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta (fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1864:887.); Pálffy levélfogalmazványa Fényeshez, Buda, 1864. aug. 21. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864.

[141] Okolicsány jelentése Pálffyhoz, Buda, 1864. júl. 1. MNL OL D 191 2756.IV.B.1864. „A hivatalos hírlapok átvétele saját kezelésbe" címmel gyűjtőakta. Laukától mint szerkesztőségi tagtól 1865 márciusában megvált Pálffy. Ő ajánlkozott továbbra is cikkek írására a *Sürgöny* részére, s Pálffy engedélyezte, hogy négy hónapra alkalmazza az akkori főszerkesztő, Bulyovszky Gyula teljesítmény szerinti bérezéssel (de maximum havi 30 forintért). Pálffy levélfogalmazványa Bulyovszky Gyulához, Buda, 1865. márc. 30. MNL OL D 191 1638.IV.B.1865.

[142] Zichy levele Péchyhez, Bécs, 1864. júl. 8. MNL OL D 191 121.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:948.); vö. D 185 1864:1205. Beermann akkor az *Ungarische Nachrichten* szerkesztőségének tagja volt, 1864 előtt állítólag Forgách kancellár bizalmi emberének számított. Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 7. MNL OL D 185 1864:1298.; utaltunk már arra is, hogy 1867 tavaszán Beermann Worafka bizalmas ügynökei közé tartozott. Beermann, ahogy Friebeisz is feltűnt egyébként a rendőr-minisztérium bizalmas levelezőinek nyilvántartásában is ezekben az években. Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 413–415.; Beermannról lásd még: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.*

csak 1865 januárjában, az újabb szerkesztőváltással került sor, szintén egyhavi felmondási idővel.[143]

1864 novemberében ugyanis Zichy, ahogy arról szó esett, Bécsbe hívta Kecskeméthyt, hivatalosan mint a *Sürgöny* bécsi levelezőjét, de ez nem érintette Kecskeméthy szerkesztői státusát, eredetileg Kecskeméthy is úgy vélte, csupán egy hónapos távollétről lesz szó.[144] 1865 januárjától azonban az akkor induló *Bécsi Hiradó* szerkesztésére kapott megbízatást azzal, hogy szerkesztői helyét a *Sürgöny*nél 1865 végéig csak ideiglenesen töltik be, hogy ha a bécsi lap az év végén megszűnne, újra átvehesse posztját. Ezt mind Zichy, mind Pálffy támogatta. A *Bécsi Hiradó* színvonalas, jól szerkesztett, a kormányzat által pénzügyileg támogatott lapként sem tudta fennmaradását biztosítani, kilenc hónap után, köszönhetően az időközben bekövetkezett politikai kurzusváltásnak, megszűnt.[145]

Pálffy Pesten láthatólag őszintén sajnálta már, hogy nem számíthat Kecskeméthyre, a helyettesítőnek kiszemelt Bulyovszky Gyulát nem tartotta teljesen megbízhatónak (mint írta, Fényes szerkesztőségének idején a „Nemzeti kormány" „ösmeretes" levelének nyilvánosságra hozatalát épp Bulyovszky „okozta").[146] Ennek ellensúlyozására Okolicsány Zsigmondot megbízta a lap közvetlen felügyeletével.[147] 1865 folyamán a kancellária több alkalmazottja is besegített a *Sürgöny* szerkesztőségének: Jonesko Döme udvari titkár román lapokból fordított, Csanády István irodatiszt szerb újságokból, s alkalmanként Kelemen Mórnak is fizettek meg nem nevezett, de a *Sürgönn*yel összefüggő tevékenységért.[148]

Bulyovszky tevékenységével szemben komolyabb kifogás nem merült fel, de Pálffy nem volt elégedett a lap befolyásával, továbbra is visszavárta Kecskeméthyt. 1865 júniusában kérte Zichyt, nyilatkozzon arról, hogy mik a szándékai Kecskeméthyvel és a neki fenntartott szerkesztői hellyel. Mint írta, Bulyovszky addig megfelelő, míg elegendő a „negatív eredmény", hogy nem lehet panasz a hivatalos lapokra, de az or-

---

1. köt. Budapest, 1891, Hornyánszky Vikor. 751.; Friebeiszről lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 3. köt. Budapest, 1894, Hornyánszky Vikor. 764.

[143] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. jan. 18. MNL OL D 185 1865:61.; Friebeisz sérelmezte a rövid felmondási időt, mint írta, az egy hónap „elégséges lehet a cselédekre, de irodalommal, főleg kormányérdekben irodalommal foglalkozó egyénekre nézve semmi esetre". Végül csak egyhavi hosszabbítást sikerült elérnie. Friebeisz beadványa Zichyhez, Buda, 1865. jan. 4., Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. jan. 18. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.

[144] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 29. és Kecskeméthy levele a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1864. nov. 2. MNL OL D 191 7019.IV.B.1864. (az előbbi fogalmazványát lásd D 185 1864:1383.).

[145] Katus: A konzervatív sajtó. In *A magyar sajtó története...* i. m. II/1. 536–537.

[146] Bulyovszky Gyula egykor a márciusi ifjúsághoz tartozott, az 1850-es években a hivatalos lap munkatársa volt. Vö. Kerényi Ferenc: *„Szólnom kisebbség"...* i. m. 29.; Müllerné Lovas Krisztina: Bulyovszky Gyula (1827–1883). In Körmöczi (szerk): *A márciusi ifjak nemzedéke...* i. m. 249–256.; sajnos nem tudtuk azonosítani a Pálffy által említett közleményt a lapban.

[147] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. dec. 7. és Pálffy jelentésfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. dec. 9. MNL OL D 191. 7723.IV.B.1864. (ugyanezeket a szövegeket lásd még MNL OL D 185 1864:1508.).

[148] „Számadás a »Sürgöny« hivatalos lap bécsi levelezései költségeinek fedezésére az 1865. évben bevett és kiadott pénzösszegekről", Pápay István és Mailáth György aláírásával, Bécs, 1867. márc. 2. MNL OL D 185 1867:219.

szággyűlési előkészületek időszakában már ez kevés, pozitív hatáshoz, befolyás biztosításához már tehetséges szerkesztőre lenne szükség.[149] Kecskeméthy maga viszont nem sietett vissza, hiszen blamázsnak ítélte a Pest-Budára való visszatérét, beismerve a *Bécsi Hiradó* kudarcát.[150]

Pálffy és Zichy leváltása s a magyar konzervatívok kormányzati pozíciókba kerülése újra teljesen átrajzolta a politikai erőviszonyokat, a hivatalos lapoknak is új feltételekhez kellett működésüket igazítani.

[149] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1865. jún. 12. MNL OL D 185 1865:604. (fogalmazványát lásd D 191 25.IV.B.1865.).

[150] Kecskeméthy naplójegyzete, 1865. jún. 24. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 188.

A függetlenség látszata és valósága

Támogatás és tűrés

A tiltás, tűrés és támogatás háromosztatú sajtópolitikáját természetesen nem a 20. század kormányzatai „találták fel", a modern tömegsajtó időszakának beköszöntével valamennyi kormányzati kurzus, így a Schmerling-provizórium politikusai gyakorlatának jellemzésére is alkalmazható ez a séma.

Lapengedélyek megadása

A lapengedélyek kiadását, mint láttuk, az 1852-es sajtórendtartás részletesen szabályozta. Eszerint a szerkesztőnek a kiadás helyén kellett laknia, huszonnégy évnél idősebb ausztriai állampolgárnak kellett lennie, feddhetetlen erkölccsel és megfelelő tudományos képzettséggel. A kiadót pedig a politikainak minősülő kiadványok esetén jelentős összegű biztosíték letételére kötelezte a pátens.

Worafka véleménye, ahogy arra már utaltunk, az volt, hogy kívánatos korlátozni az időszaki kiadványok számát, a konkurencia az olvasóközönség megnyeréséért folyó küzdelmet eredményez, ami viszont az egymásra való rálicitálás kényszerén keresztül a kormányzatra nézve eleve inkább ellenséges közegben a nem politikai lapokat is a kormány számára nemkívánatos irányba mozdíthatja. Pálffyban szintén megvolt a törekvés, hogy ne szaporítsák a lapok számát, az irodalmi lapokét sem, Balogh Zoltánnak *Fülemile* című szépirodalmi lapra beadott engedélykérelme kapcsán például kifejtette: „a szépirodalmi lapok száma itt, Pesten oly annyira aránytalan és felesleges, hogy valamennyi már csak nyomorultan teng, és pedig azért, mert mindnyájon egy húron pendülnek, és egyik sem viheti valami kitűnőbb tökélyre, minthogy ahelyett, hogy egy tekintélyesb szerkesztőhez csatlakoznának a serdülő tehetségek egy derekabb lap egyesült erőveli kiállítására, minden magát túlbecsülő újonc író maga is akar szerkesztő lenni, mi az irodalom se tekintélyére, se előmozdítására nem szolgálhat." (Nem említi, de feltehetőleg az is szerepet játszhatott elutasító véleményében, hogy Balogh alig néhány hónappal korábban még *Petőfy Lapok* címmel készült lapját kiadni, de arra nem adott engedélyt Pálffy és Forgách.) Forgách ezzel szemben ahhoz tartotta magát, hogy ha a sajtótörvény előírásai szerint nem emelhető kifogás, akkor meg kell adni az engedélyt (Balogh Zoltán esetén is így tett, aki

végül *Uj Nemzedék* címmel hirdette meg hetilapját).[1] Ugyanilyen megfontolással (az adott városban már amúgy is létezik hat különféle lap) tagadta meg a lapengedélyt Pálffy Jovan Jovanovićtól, aki Újvidéken tervezett *Javor* címmel szerb nyelvű irodalmi lapot kiadni, Forgách közbelépésére azonban végül engedélyezte.[2]

A vidéki politikai lapok felügyeletével igencsak elégedetlen Pálffy, természetesen igyekezett a vidéki újságok számát is korlátozni: „... tapasztalás szerint célszerűtlennek mutatkozik a vidéki politikai lapok számát szaporítani, sőt a náluk átalában észrevett kormányellenes vagy mégis túlkapó politikai irány miatt kívánatos az eddigieket is a lehető legkisebb számra leszállítani" – nyilatkozott 1864 nyarán.[3]

De persze, ha a politikai érdek úgy kívánta, eltekintett mindettől. Amikor néhány hónappal később Danilo Medaković kért engedélyt egy szintén Újvidéken megjelenő, szerb politikai napilapra *Napredak* címmel, Pálffy úgy látta, az ott működő két szerb lap egyike sem felel meg „azon kívánságnak, mely a mostani viszonyok s nemzetiségi mozgalmak közt egy politikai lapnál föltételeztetik", s mivel a folyamodótól várható, hogy mind közjogi, mind nemzetiségi kérdésekben a „mérsékelt s higgadtabb felfogást" fogja követni, támogadta a beadványt, s azt azután Forgách is jóváhagyta.[4]

Könnyebb volt a döntés, ha a pátens által megszabott követelmények valamelyike hiányozni látszott, például a megfelelő tanulmányok a kijelölt szerkesztő esetén, a publicisztikai előélet, illetve a kiadás (azaz a nyomda) helyén való lakás, s persze szigorúan mérlegelték a politikai előéletet is. A megfelelő tanulmányokat illetően a rendőrigazgatók általában korrekten értékelték a pályázókat, de ha bármilyen halvány kétely is felmerülhetett, azonnal elutasítást javasoltak – akkor is, ha politikai motívum a háttérben nem feltételezhető.[5] Zichy kancellár hivatalának átvétele után külön felhívta a helytartótanács figyelmét ennek a szempontnak az érvényesítésére.[6] Túlnyomóan ragaszkodtak a helyben lakáshoz is, mivel az egyértelművé tette, hogy a szerkesztés, a nyomtatás és terjesztés egy településen folyik, s világos volt, hogy mely hatóságnak kell a sajtóellenőrzés feladatait végezni. Ezért tekintették ezt nagyon fontosnak, csak kivételesen tértek el attól. 1864 nyarán például engedélyezték dr. Andrej Radlinský, jókúti lelkésznek (aki a megelőző évtizedben egy ideig az

[1] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. máj. 4., Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. jún. 23., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. júl. 17. MNL OL D 191 8756.IV.B.1862.

[2] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. márc. 20. MNL OL D 185 1862:200.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 7. Uo. 1862:267.

[3] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. jún. 16. MNL OL D 191 4450.IV.B.1864. „Eger hírlap" címmel gyűjtőakta.

[4] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. szept. 3. MNL OL D 185 1862:693. (fogalmazványát lásd D 191 6228.IV.B.1864.).

[5] Csak két példát idézünk a sok közül: Nenadovics Pál rendelkezési állományú volt cs. kir. írnok beadványát egy szerb nyelvű élclap kiadására például ennek hiányára hivatkozva utasította el a helytartótanács 1862 szeptemberében. MNL OL D 191 10 224.IV.B.1862.; de elutasították Aranyossy Lajos szedő kérvényét is egy *Guttenberg* című, magyar nyelvű nyomdászati lap kiadására. Uo. 7272.IV.B.1864.; így járt Vitális Mór is 1865 elején, amikor *Ostor* címmel készült élclapot kiadni. Uo. 881.IV.B.1865.

[6] Feljegyzés, Buda, 1864. dec. 2. MNL OL D 191 7542.IV.B.1864.

országos kormánylap szlovák nyelvű kiadásának felelőse is volt, s nyilván megbízhatónak számított), hogy *Cyrill a Method* című egyházi lapját Szakolcán adhassa ki és szerkeszthesse, bár hetente csak néhány napot töltött a településen.[7] Pálffy nemleges véleménye ellenére Zichy kancellár engedélyezte továbbá Korner Istvánnak, a gyöngyösi közkórház igazgató főorvosának is egy tudományos folyóirat kiadását, mondván, esetenként a megjelenés helyének tekinthető a lap szerkesztésének, illetve szétküldésének helye is.[8]

A politikai lapoknál a szabályszerű biztosíték letételéhez való ragaszkodás töltött be szűrő szerepet, szigorúan ragaszkodtak az előíráshoz, hogy csakis készpénzben vagy legfeljebb meghatározott típusú államkötvényekben leteendő az – hacsak, mint látni fogjuk egyes sajtótermékek kormányzati támogatásának kapcsán, politikai tényezők nem tanácsoltak engedékenységet.[9]

A politikai nézetek a leendő szerkesztő személyének megítélésében természetesen fontos mérlegelendő körülménynek számítottak. 1862 októberében például sem Bács-Bodrog megye főispáni helytartója, sem Pálffy, ahogy Forgách sem támogatta, hogy az Újvidéken működő *Srbski Dnevnik* című politikai lap szerkesztőségét a kiadó tulajdonos Svetozar Miletićre, az év elején leváltott újvidéki polgármesterre, a szerb nemzeti mozgalom ismert vezetőjére bízza.[10] Ugyanúgy korábbi sajtótiltási ügyei miatt minősült politikailag megbízhatatlannak Vahot Imre, amikor 1864 nyarán *Országos Ellenőr*, illetve *Budapesti Ellenőr* címen készült politikai lapot kiadni.[11]

A sajtóperben bűntettért való elítélés kizáró tényezőnek számított politikai lap szerkesztői posztjának betöltésénél (ellenben amíg folyt az eljárás, folytathatta a vádlott a szerkesztést, hacsak nem helyezték vizsgálati fogságba, ami viszont nemigen fordult elő). 1862 nyarán ennek ellenére Forgách igyekezett volna a kizárás alól mentesíteni a bizalmát élvező Pompéry Jánost. Ugyanis, bár 1862 februárjában megintették az általa szerkesztett ellenzéki *Magyarország* című lapot, márciusban Forgách engedélyezte számára új politikai lap kiadását és szerkesztését. Áprilisban azonban Pálffy kezdeményezésére a *Magyarország* egy cikke ellen haditörvényszéki eljárás indult, s májusban súlyosan elmarasztalták mind Pompéryt, mind Wodianer Fülöp kiadót. Ennek ellenére Forgách úgy vélte, Pompéry fogságból való kiszabadulása után élhet a korábban megkapott lapindítási engedéllyel. Pálffy azonban – egyébként helytállóan – kifejtette, hogy maga a sajtópátens ugyan nem érinti ezt a kérdést,

[7] Privitzer leirata Péchyhez, Bécs, 1864. júl. 23. MNL OL D 191 3975.IV.B.1864. „Radlinsky Endre szerkesztő. Cyrill a Method, Szlovenost és Vojtech" címmel gyűjtőakta.

[8] Privitzer levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. júl. 2. MNL OL D 191 4446.IV.B.1864. „Hasonszenvi Közlöny szaklap" címmel gyűjtőakta.

[9] Pálffy nem engedélyezte például 1864 őszén Pongrácz Lajosnak, hogy *Dunáninneni Felvidéki Közlöny* címmel kiadni szándékolt vegyes tartalmú lapjára a biztosítékot „takarékpénztári könyvecskében" tegye le. Pálffy levélfogalmazványa Esztergom megye főispáni helytartójához, Buda, 1864. nov. 29. MNL OL D 191 4826.IV.B.1864. „Esztergomi ujság. »Dunáninneni felvidéki közlöny«" címmel gyűjtőakta.

[10] Piukovits jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Zombor, 1862. okt. 28., Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 16. MNL OL D 191 4252.IV.B.1864. „Srbski Dnevnik politikai lap" címmel gyűjtőakta.

[11] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. júl. 26. MNL OL D 191 5276.IV.B.1864.

de az általános büntető törvénykönyv szerint „minden *bűntett* miatti elitélések egyik következménye az, hogy az illető egyén időszaki nyomtatványok felelős szerkesztési jogától megfosztatik". (Kiemelés az eredetiben.) Forgách még ezután is ragaszkodott álláspontjához, kifejtve, hogy a magyar törvényekben ennek nem található nyoma, az ausztriai büntető törvénykönyv pedig már nincs érvényben Magyarországon, s az uralkodónak August Franz Degenfeld-Schonburg gróf hadügyminiszterhez intézett 1861. november 5-i irata tételesen felsorolja, hogy a katonai büntető törvénykönyv mely paragrafusai lépnek átmenetileg érvénybe Magyarországon, de azok között nem szerepel az az 50. paragrafus, amely a kérdéses rendelkezést tartalmazza. Coronini azonban a leghatározottabban közbelépett, követelve a Pompérynek adott engedély visszavonását: „Ami engem illet, csak hálás lehetnék a magyar udvari kancellár úr excellenciájának, ha lehetővé tehetné, hogy megszabaduljak ezen igazán nem keresett bírói felsőbbségtől; de addig, amíg az az én kezeimbe letéve marad, szilárdul vezetni fogom, s ki kell jelentenem, hogy egy bűntettért kimondott ítélet törvényesen megállapított jogkövetkezményét, azaz Pompéry Jánosnak politikai lap felelős szerkesztőségéből való kizárását minden rendelkezésemre álló eszközzel fenn fogom tartani, mivel kizárólag Őfelségét a császárt illetheti meg a jog, hogy a törvény erejét Őfelsége által alkalmasnak látszó esetekben érvénytelenítse." Erre már Forgách sem tehetett mást, mint engedett, s Pompéry kénytelen volt újonnan indított *Ország* című lapja élére felelős szerkesztőként Greguss Ágostot állítani.[12]

A későbbiekben Pálffy és Forgách is következetesen tartotta magát ahhoz, hogy haditörvényszéki sajtóperben bűntettért elítélt egyén nem lehet szerkesztő. Amikor 1863 tavaszán a *Magyarország* egykori szerkesztője, P. *Szathmáry* Károly kérvényezte, hogy *Zászló* címmel Pesten politikai napilapot adhasson ki, mindketten elutasították azt. S amikor 1864 őszén újra próbálkozott, Zichy sem döntött másképp.[13] Jókai Mór *A Hon* szerkesztőjeként való elítélése (1863. tavasz) után szintén hiába kérte, hogy visszavehesse két lapjának a szerkesztését, azt át kellett engednie *A Hon* esetében Urházy Györgynek, *Az Üstökös*nél pedig Dienes Lajosnak.[14] Pauliny-Tóth Vilmos (Viliam Pauliny-Tóth) nyugalmazott cs. kir. megyei biztos 1864 nyarán megszüntetni kívánta nem politikai lapját, s a Nyitra megyei főispán támogatásával *Narodna Slovenske Noviny* címmel új politikai lapot kiadni szlovák nyelven, de a *Jánošík*

[12] Coronini átirata Pálffyhoz, Buda, 1862. aug. 17.; Forgách levelei Pálffyhoz, Bécs, 1862. máj. 27., júl. 30. MNL OL D 191 9009.IV.B.1862. (fogalmazványaikat lásd D 185 1862:375., 488.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. júl. 8. MNL OL D 185 1862:488. (fogalmazványát lásd D 191 9009.IV.B.1862.); Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. aug. 23. MNL OL D 191 141.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1862:632.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. szept. 3. MNL OL D 185 1862:686. (fogalmazványát lásd D 191 141.IV.B.1863.).

[13] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. márc. 6. MNL OL D 185 1863:247.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 13. MNL OL D 191 6309.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1863:247.); Zichy levele Pálffyhoz. Bécs. 1864. szept. 21. MNL OL D 191 6309.IV.B.1864.

[14] Privitzer jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 10. MNL OL D 185 1863:688.

című röpirata miatt a „nemzetiségi izgatás vétsége" címén kimondott haditörvényszéki ítéletre hivatkozva szintén megtagadták tőle a lapengedélyt.[15]

Ugyanakkor kiadói jogot kaphatott és megtarthatott bűntettért elítélt szerkesztő, például Jókai is megtarthatta *A Hon* esetén. Tóth Kálmán a *Bolond Miska* szerkesztőjeként való kétszeri elítélése után a lap szerkesztői posztjára ugyan nem térhetett vissza 1865 végéig, de kiadási engedélyt nyert *Fővárosi Lapok* című irodalmi, tehát nem politikai lap kiadására.[16] Vagy említhetjük Királyi Pált, aki *Magyar Kertész* címmel kívánt szaklapot kiadni, s Pálffy álláspontja az volt, hogy Királyi korábbi bűnesetét az uralkodó „legfelsőbb kegyelem" útján megbocsátotta, ezért az nem lehet akadálya a szerkesztői posztnak.[17] De az igencsak rovott múltúnak számító Pesty Frigyes számára is engedélyezte Pálffy 1865 tavaszán, hogy *Századok* címmel tudományos folyóiratot szerkesszen.[18]

Amikor a politikai fordulat bekövetkezett 1865 nyarán, Jókai hivatalosan kérte, hogy mentesítsék őt az elítélés jogkövetkezménye alól. Pálffy és Worafka sem emelt kifogást (mint Pálffy írta, *A Hon* a sajtó „szabadabb mozgása óta is mérsékelt irányt látszik követni", s a háttérből eddig is Jókai irányított, miközben felelősséget nem kellett vállalnia), Mailáth kancellár is támogató előterjesztést készített az uralkodó számára, hiszen csak ő hagyhatta jóvá a mentesítést, s Ferenc József augusztus 7-én jóváhagyó szignójával ellátta az iratot.[19]

Fontos eleme volt a lapengedélyeztetési eljárásnak a benyújtott lapprogram alapos tanulmányozása, hiszen az döntötte el, hogy politikai jellegűnek minősült-e, s így biztosítékköteles lett-e a lap, illetve a későbbiekben bármiféle hatósági kifogásnál a lapprogram számított viszonyítási pontnak. Amit az nem tartalmazott, automatikusnak tiltottnak minősült. Azaz nem számított enyhítő körülménynek egy kifogásolt közlemény esetén, hogy arról a témáról már másik lap is szólt, sőt esetleg ugyanazt a szöveget már megjelentette. A lapprogram „áthágása" a tartalomtól függetlenül megtorlandó sajtóvétségnek számított. A lapprogram körüli huzavonára jó példa lehet a *Magyar Izraelita* című hetilap körüli konfliktus 1864-ben. A lapot 1860 novembe-

[15] Péchy jelentése (Pálffy távollétében) Zichyhez, Buda, 1864. aug. 1. MNL OL D 185 1864:1074. (fogalmazványát lásd D 191 422.IV.B.1865. „Csernoknáznik és Narodnie Slovenske Noviny" címmel gyűjtőakta).

[16] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. okt. 31. MNL OL D 191 202.IV.B.1864.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. nov. 17. MNL OL D 191 726.IV.B.1863.

[17] A helytartótanács elnökségének levélfogalmazványa a „budapesti" rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1863. márc. 20. MNL OL D 191 3806.IV.B.1863. Királyit 1859. december végén mint a *Pesti Napló* szerkesztőjét fogták perbe közcsendháborítás címén. Vö. Falk Miksa: Királyi Pálról. In Kor- és jellemrajzok... i. m. 49–59.

[18] Pesty 1860-ban *Delejtű* címmel Temesvárott adott ki irodalmi lapot, amelyet többször is megintettek, majd Pestyt Josefstadtba internálták. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. ápr. 5. MNL OL D 191 1457.IV.B.1865.

[19] Pálffy jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. júl. 15. és Mailáth előterjesztés-fogalmazványa az uralkodóhoz, Bécs, 1865. júl. 26. MNL OL D 185 1865:725 (az előbbi fogalmazványát lásd D 191 3523.IV.B.1865.); Mailáth előterjesztése az uralkodóhoz (az uralkodó döntésével), Bécs, 1865. júl. 26. Uo. 1865:828. (ez utóbbit lásd még: HHStA Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 2224/1865.).

rében indította dr. Rockenstein Lipót, aki Topolyán, majd Zágrábban volt rabbi, s 1858-ban települt vissza Magyarországra, Pestre. A magyar nyelvtudás izraeliták közötti terjesztésének egyik élharcosa volt ezekben az években. Worafka már 1862-ben is jelezte, hogy a benyújtott lapprogramban pontosabban meg kell határozni, hogy a tervezett vezércikkek milyen témákat tárgyalhatnak. Erre Rockenstein úgy nyilatkozott, hogy azok „csak építő, képző és oktató" formájúak lesznek, s hivatkozott a *Katholikus Néplap* és az *Evangelisches Wochenblatt* példájára. Amikor azonban 1863 decemberében a lap Uj házassági törvény a magyar izraeliták számára címmel cikket jelentetett volna meg a 47. számban, Worafka 50 forint bírságot szabott ki Zsengeri Mór tulajdonos kiadóra a lapprogram túllépése címén, s lefoglalta a számot. Zsengeri fellebbezett, erre a kancellária leszállította a bírságot 25 forintra azzal az indoklással, hogy enyhítő körülmény lehet a lapprogram nem teljesen egyértelmű volta. (Az ügy arra is rávilágít, milyen zavarokhoz vezethet az, hogy több hatóság is befolyással bírt a sajtóellenőrzésre: Rockenstein szóban forgó cikkét ugyanis eredetileg a *Sürgöny*be szánta, Pálffy Forgách véleményét kérte, aki annak tartalma ellen nem emelt kifogást, de azt javasolta, hogy ne a félhivatalos lapban jelenjen meg a kormányzati lépést bíráló cikk, hanem a *Magyar Izraelitá*ban. A bírságmérséklés feltehetőleg ennek a körülménynek is szólt.) Zsengeri új lapprogramot terjesztett elő, mely tartalmazta, hogy a lap „vallási és társadalmi dolgok tárgyalását" is célozza. A helytartótanács erre 5250 forint biztosíték letételére kötelezte a lapot, mivel politikai jellegűnek minősítette, s ez ellen hiába fellebbezett Zsengeri. Így azután 1864 áprilisától szünetelt a lap megjelenése egészen 1867-ig.[20]

Ugyancsak a lapprogram szolgált ürügyként 1864-ben Trefort Ágoston, illetve Eötvös József báró lapindítási tervének meghiúsítására. Amikor Trefort 1864 februárjában először nyújtott be kérelmet *Politikai Hetilap*ra (Hunfalvy János szerkesztősége mellett), szóban azt a választ kapta, hogy a bemutatott program „határozatlansága" folytán Pálffy nem támogatja azt. Ezután Trefort módosította a kérvényt, immáron *Politicai és Nemzetgazdasági Lap*ra (Keleti Károly szerkesztőségével). Május elején azonban Pálffy „határozott" kérésére a kancellária újra elutasító választ küldött. Erre Trefort ismét próbálkozott július elején, nyilván az új kancellárban reménykedve. Most viszont azt a választ kapta Zichytől augusztusban, hogy a lapprogramban a „közgazdászat" és a politika együttes tárgyalása szerepel, s ennek keverése miatt tagadja meg az engedélyt.[21]

[20] „Magyar izraelita hírlap" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 20.IV.B.1864.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 17. MNL OL D 191 17.IV.B.1865. „Hírlapok jellegezése" címmel gyűjtőakta; vö. Különfélék c. rovat. *PN,* 15. évf. 78-4241. sz. 1864. ápr. 6.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. dec. 18. MNL OL D 191 16 264.VII.B.1863. A 48. számban közölte a lap a *Sürgöny* nyomán a zsidók házassági ügyeire vonatkozó rendeletet. Uj királyi rendelet. *Magyar Izraelita,* 3. évf. 48. sz. 1863. nov. 27.

[21] „Trefort Ágost lapengedélyérti kérelme" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 1624.IV.B.1864. Vö. Antall József: Eötvös József és a Politikai Hetilap engedélyezése. *Magyar Könyvszemle,* 79. évf. (1963) 1–2. sz. 100–107.; uő: Eötvös József Politikai Hetilap-ja és a kiegyezés előkészítése 1865–1866. *Századok,* 99. évf. (1965) 6. sz. 1102–1103.

Kezdetben kifejezetten politikai szempontokat a fentebb említetteken kívül nem érvényesítettek a lapengedélyek megadásánál, nem volt cél mindenáron megakadályozni ellenzéki lapok létrejöttét. Amikor például 1862 őszén Jókai *A Hon* indítását kérvényezte, Pálffy és Forgách egyetértett abban, hogy bár Jókai a „túlzó politikai párthoz tartozik", de a benyújtott program a közjogi kérdések „kiegyenlítésére higgadt modorban közreműködni" ígéri, s ez nem akadályozandó.[22] Néhány nappal később azonban Pálffy már úgy vélte, hogy minden újonnan induló politikai napilap szerkesztőjétől kötelezvényt („egy bizonyos irányú, a szerkesztő által a kormány intézkedései ellenében teendő lekötelezésnek alkalmazásba vételét") kellene kérni. Forgách is egyetértett ezzel, de egy konkrét eset kapcsán hangsúlyozta, hogy nem lehet egységes lekötelező szöveget alkalmazni, mivel tekintetbe kell venni a lapok különböző állását, kormánypárthoz vagy ellenzékhez való tartozását: „... a kormány érdekei mellett küzdő lapoknál azoknak a kormányhozi viszonyaikat tekintve ugyan pozitív, de a független és ellenzéki lapoknál, mely utóbbiak életbe léptetését a fönnálló szabályok szerint határozottan meggátolni nem lehet, csak negatív formában, ti. ezen nyilvános közegeknek a kormányrendeletek s államalapelvek megvitatásánál az illem és józan mérsékletesség határai közé való utasításával volna eszközölhető..."[23] Nem tudjuk, végül pontosan hogyan szólt a kötelezvény(ek) szövege (efféle nem maradt fenn a helytartótanács iratanyagában), s azt mennyire általánosan alkalmazta végül a helytartótanács – teljesen szabályellenesen, hiszen az 1852-es sajtópátens efféle előírást nem tartalmazott. 1862 novemberétől mindenesetre megszaporodott az elutasított lapengedély-kérelmek száma. Nem támogatta Pálffy például Heckenast Gusztáv kérelmét, hogy 1862 novemberétől *Való* címmel Vajda János szerkesztésében népies politikai hetilapot indíthasson, arra hivatkozott, úgyis sok a politikai lap (igaz, előtte néhány hónappal engedélyezték számára a *Vezér* és az *Ország* kiadását), s az új laptól „semmi örvendetest s annyival kevésbé valamely nyereményt nem várhatnék", tette hozzá a helytartó.[24]

Amikor 1863 tavaszán – ahogy láttuk – intenzív előkészületek folytak a kancellárián új ideiglenes sajtórendtartás kidolgozására és bevezetésére, mely engedélyeztetést nem, csak bejelentési kötelezettséget írt volna elő lapindítás esetén, Forgách erre hivatkozva a konkrét ügyekben is inkább engedékenyebb álláspontot foglalt el: Kövér Lajos februárban kérvényezte, hogy *Jövő* című lapját, melyet a határozati párt balszárnya nézetei hirdetőjének tekinthetünk, s komoly pénzügyi nehézségekkel küzdött az előfizetők gyors apadása nyomán, naponta megjelentethesse, de Worafka kifejtette, hogy nem kívánatos a lap terjesztésének elősegítése. Pálffy is elutasítást javasolt a lap „democratikus és kormányellenes iránya" miatt. Forgách viszont en-

[22] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. nov. 9. MNL OL D 185 1862:1019., idézi: D. Szemző: Heckenast és Vajda szerepe... i. m. 259.

[23] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. nov. 13., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 19. MNL OL D 191 20 755.IV.B.1862 (az utóbbi fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1862:1021.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. nov. 20. D 185 1862:1061.

[24] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 1. MNL OL D 191 18 603.IV.B.1862.

gedélyezte a sűrűbb megjelenést, mondván, önkényes lenne a visszautasítás, hiszen a lap ellen még egyetlenegyszer sem folyt sajtóvétség elleni eljárás, s egyébként is, új sajtórendszabály „mielőbbi életbeléptetése van kilátásban". Minderre Pálffy csak lakonikusan megjegyezte, tudomásul veszi a terveket, ezért nem tesz további ellenvetéseket a konkrét ügyben.[25] (Kövér váratlan halála nyomán a lap végül megszűnt.)

A Forgách-féle sajtórendszabály-módosítási kísérlet kudarca azonban – Pálffy nézeteinek megfelelően – újra a szigorítás vágányára terelte a lapengedélyeztetési eljárást, ami 1864-től kezdve különösen szembeötlővé vált. A szigorítás szükségességének alátámasztásához különösen jó érveket szolgáltatott az 1864 tavaszán felfedett, Nedeczky István és Beniczky Lajos által vezetett, már említett szervezkedés, hiszen a helytartó könnyen érvelhetett azzal, hogy a növekvő politikai feszültség közepette még inkább érdeke a kormányzatnak, hogy ne szaporítsa a politikai sajtóorgánumok számát. A kancelláriai székben áprilisban történt változás is megerősítette átmenetileg Pálffy erőpolitikára alapozott, keményvonalas fellépését. A többszörösen is kompromittáltnak számító Kempelen Győző *Babszem Jankó* címen kiadni szándékozott „gúnyoros és nedélyes képes hetilap"-ja kapcsán a helytartó kerek perec leszögezte, a kormányzat érdekében áll a „lapengedélyek osztogatásánál a kormányellenes párt ellenében, hová folyamodó is tartozik, mennél fukarabban eljárni".[26] Valójában ennek jegyében javasolta visszautasítani 1864 elején, majd nyarán – ahogy azt már említettük – Trefort Ágoston két lapindítási kérelmét is, amit Forgách, majd Zichy kancellár is jóváhagyott.[27] Erre a sorsra jutott Wodianer Fülöp beadványa is, hogy Alexander Saphir szerkesztésében *Pester Journal* néven politikai napilapot indíthasson.[28] Nyáron, ahogy ezt már említettük, nem nyert jóváhagyást Vahot Imre *Budapesti Ellenőr* című politikai lapindítási kérelme sem, majd 1865 tavaszán próbálkozott újra.[29]

Mivel vidéken sokkal lazábbnak ítélte Pálffy a lapok felügyeletét, különös erővel ellenezte a vidéki politikai lapok számának növelését, sőt inkább megszűnésük elősegítését irányozta elő: „... tapasztalás szerint célszerűtlennek mutatkozik a vidéki politikai lapok számát szaporítani, sőt a náluk átalában észrevett kormányellenes vagy mégis túlkapó politikai irány miatt kívánatos az eddigieket is a lehető legkisebb számra leszállítani" – írta Zichy kancellárnak 1864. június közepén.[30] 1864 tavaszán

[25] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. febr. 14., Pálffy levélfogalmazványai Forgáchhoz, Buda, 1863. febr. 18., márc. 5., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. febr. 28. MNL OL D 191 2190.IV.B.1863.; a lap 1862-es súlyos pénzügyi nehézségeire lásd MNL OL D 191 11 082.III.1862.

[26] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 24. MNL OL D 185 1864:233.; Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. márc. 18. Uo. 1864:389.

[27] Pálffy a politikai ellenzéki lapok nagy száma miatt tett javaslatot az elutasításra. Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. febr. 23. MNL OL D 185 1864:262.; Zichy két levélfogalmazványa Péchyhez, Bécs, 1864. júl. 5., aug. 5. Uo. 1864:923.

[28] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 21. MNL OL D 191 3179.IV.B.1864.

[29] Péchy jelentése (Pálffy távollétében) Zichyhez, Buda, 1864. júl. 31. MNL OL D 185 1864:1067. 1865 tavaszán azután ugyanilyen címmel röpiratot kívánt Vahot megjelentetni.

[30] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. jún. 16. MNL OL D 191 4450.IV.B.1864. „Egri hírlap" címmel gyűjtőakta.

már ilyen megfontolások alapján utasította el Forgách jóváhagyásával Martin Uhrmann temesvári lakos beadványát egy *Temesvarer Lloyd* című lap kiadásának engedélyezésére.[31] Nem járt jobban Pázmán Alajos sem, aki 1864 júniusában kérvényezte, hogy *Eger* (korábban *Egri Értesítő*, majd *Egri Posta*) című kiadványát politikai rovattal bővítse. (1865 elején kérését megújította. Ekkor a Heves megyei kormányzó pozitívan foglalt állást, mondván, a folyamodó kötelezte magát, hogy a rovatot az „óhajtott törvényes megállapodás vagyis kiegyezés utáni törekvésnek fogna szenteltetni", Pálffy viszont továbbra is arra hivatkozott, hogy vidéken a sajtófelügyelet nem ritkán „laza", a vidéki lapok amúgy is a fővárosi lapokat visszhangozzák, ezért elutasítást javasolt. Zichy azonban ez alkalommal engedélyezte az átalakítást.)[32]

Úgy tűnik, az országgyűlés összehívásának kilátásba helyezése 1865 januárjában ugyanis módosította Zichy kancellár álláspontját. Feltehetőleg úgy ítélte meg, hogy az országgyűlési előkészületek és tanácskozások idején elkerülhetetlen a politikai sajtó élénkülése, s csak rontaná a politikai légkört a keménykedő sajtópolitikai fellépés. Pálffy viszont épp ellenkező véleményen volt. 1865 márciusában – Eötvös újabb lapindítási terve és egy másik lapkérelem kapcsán – egyenesen azt indítványozta, hogy az országgyűlésre való felkészülés jegyében hozzanak elvi döntést, hogy a közjogi kérdés elintézéséig ne engedélyezzék új politikai lap indítását. Worafka véleményére hivatkozott, aki azzal javasolta elutasítani Eötvös kérelmét, hogy ha fenn akarják tartani az 1848-as törvények tárgyalásának tilalmát, tanácsos megakadályozni, hogy megkezdje működését egy újabb olyan politikai lap, amelynek egyik fő témája épp ezek a törvények lesznek, hiszen előre látható, hogy gyakran kell majd keményebb sajtórendtartási intézkedésekhez folyamodni a lap ellen, ami szintén ronthatja a közhangulatot. Lássuk be, ez a vélemény a rendőrigazgató szempontjából racionális megfontoláson alapult, az ütközések centrumában álló kormányhivatalnok gyakorlati szempontját igyekezett érvényesíteni. Zichy viszont kifejtette, ha általános döntést hoznak, azzal a kormányzat a saját kezét is megköti (Eötvös lapját egyébként sem tartotta veszélyesnek), s Worafka és Pálffy ellenzése dacára engedélyezte Eötvös *Politikai Hetilap*jának megindulását.[33] Ugyanekkoriban – immáron Pálffy támogatásával – nyert engedélyt a szerb Matica Srpska irodalmi egyesület *Matica* című, havonként háromszor megjelenő szépirodalmi lapja is Újvidéken (de majd csak

[31] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 11. MNL OL D 185 1864:509. Uhrmann 1866-tól a *Temesvarer Zeitung* egyik szerkesztője lett. Busa: *Magyar sajtóbibliográfia*... i. m. 127.

[32] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. jún. 16. MNL OL D 191 4450.IV.B.1864. „Eger hírlap" címmel gyűjtőakta; Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. febr. 20. és Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1865. márc. 29. MNL OL D 185 1865:200.; vö. MNL OL D 191 891.IV.B.1865.

[33] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1865. márc. 11. MNL OL D 185 1865:286.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. márc. 8., Zichy két leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. márc. 5., 30. MNL OL D 191 1212.IV.B.1865. „Politikai hetilap. Báró Eötvös tulajdonos, Keleti Károly főszerkesztő" címmel gyűjtőakta (az utóbbi fogalmazványát lásd D 185 1865:286.); Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1865. márc. 16. Uo. 1865:317. A lap ellen egyetlen alkalommal sem indult sajtórendészeti vagy haditörvényszéki eljárás, igaz, ez már a gyorsan változó általános politikai légkörnek és a magyar konzervatívoknak a kormányzati pozíciókban való újra megjelenésének is köszönhető.

október végétől jelent meg),[34] bár világos volt, hogy irodalmi jellege mellett politikai jelentőséggel is bírt.

Természetesen vidéken a felügyeletet ellátó megyei kormányzók is igyekeztek megrostálni a szerkesztésre engedélyt nyerő személyeket, ha már a lapengedélyekről nem is ők, hanem a helytartó és a kancellár döntöttek. Jól mutatja ezt Somogy megyében a *Zala-Somogyi Közlöny* esete. Roboz István, a kor jeles és közismert publicistája 1861 végén nem kapott engedélyt *Somogyi Visszhang* néven önálló lap kiadására, ezután 1862 júliusában az akkoriban megindult *Zala-Somogyi Közlöny*nél kívánta őt a kiadó szerkesztőként alkalmazni. Mérey Károly főispán azonban „rossz politikai jelleménél, vagyontalanságánál és kóborló állásánál fogva" szigorúan tiltotta, hogy Roboz akár szerkesztőként, akár főmunkatársként szerepeljen a lapban, legfeljebb levelezőként hagyta őt feltűnni. 1863 tavaszára viszont úgy ítélte meg, hogy előző szigorú, Roboz mindennapi egzisztenciáját veszélybe sodró fellépése eredményeként az már sokkal simulékonyabb, s „tökéletesen rendelkezésére áll", ezért kifejezetten támogatta, hogy a szerkesztőséget Robozra ruházzák. Ennek nyomán Pálffy engedélyezte is.[35]

Az ellenzékinek tekintett vidéki lapok ellenében – ha tehette – a kormányzat igyekezett konkurenciát támasztani. 1864 áprilisában például Nehrebeczky György megyei főjegyző Nehrebeczky Sándor Ung megyei főispáni helytartónak az aktív támogatásával kívánt *Közérdekek Csarnoka* címmel vegyes tartalmú nem politikai hetilapot kiadni, hogy a volt honvéd, „alkotmányos" szolgabírósági esküdt Bánóczy Ferenc által szerkesztett *Felvidék*kel szemben a kormánypárti tábort erősítse. A tervet hevesen támadta az országos ellenzéki sajtó, a *Pesti Napló*ban például több híradás is megjelent, melyek egy újabb lap indításának feleslegességét hangsúlyozták azon a vidéken.[36] Végül, úgy tűnik, a terv meghiúsult, de minden bizonnyal nem a tiltakozások miatt.

Összességében az 1861. november – 1865. június közötti időszakban a helytartótanácsi elnöki iratanyagban 17 elutasított lapindítási engedélyezési ügyet találtunk (beleértve azokat a beadványokat is, amelyekben azután valamely későbbi időpontban pozitív döntés született). Buzinkay Géza a megelőző évtizedben összesen 16 hasonló esetről tud. Értékelése, miszerint nehéz következetességet megállapítani, s úgy

[34] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 2. MNL OL D 185 1865:1429.; vö. MNL OL D 191 1335.IV.B.1865. „Matica szerb szépirodalmi lap" címmel gyűjtőakta.

[35] Roboznak egy nappal korábban a főispánhoz intézett irata csak általánosságokat tartalmazott „a nemzet és magas kormány" közötti „kiegyezés" szükségességéről és Magyarországnak az ausztriai birodalomhoz való tartozásának szükségességéről. Feltehetőleg ezeket interpretálta Mérey simulékonyságnak. Roboz irata Méreyhez, Kaposvár, 1863. ápr. 6., Mérey jelentései Pálffyhoz, Kaposvár, 1862. júl. 11., 1863. ápr. 7.; Pálffy levélfogalmazványai Méreyhez, Buda, 1861. dec. 19., 1863. ápr. 10. MNL OL D 191 4527. IV.B.1863.; Robozról lásd még: Deák Ágnes: Egy vidéki újságíró megpróbáltatásai a Schmerling-provizórium idején. In *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére.* Szerk. Mayer László – Tilcsik György. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 14.) Budapest, 2015. 163–169.

[36] Nehrebeczky Sándor Ung megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Ungvár, 1864. ápr. 9. MNL OL D 191 2918.IV.B.1864.; Különfélék c. rovat. *PN*, 15. évf. 98-4261. sz. 1864. ápr. 29.

tűnik, „az állami mindenhatóságba vetett hit, amely még a színvonal megítélésében is hatósági feladatot látott", ugyanúgy szerepet játszott, mint direkt politikai szempontok, a következő évtized viszonyaira is igaznak tekintendő.[37]

A sajtótámogatások formái és csatornái

A félhivatalos, majd hivatalos lapokon túl mind a kancellárok, mind pedig Pálffy fontos feladatnak tekintette, hogy megnyerjenek maguknak olyan sajtóorgánumokat, melyek függetlennek hirdették magukat, így reményeik szerint a közvélemény olyan szegmenseire is hathattak, melyek nyíltan kormánypárti sajtótermékeket nem olvastak vagy csak gyanakodva vettek kezükbe. Ennek érdekében persze gondosan rejtegetni kellett a kíváncsi szemek elől a kormányzati szervekhez kötődő nexusokat, vagy legalábbis törekedni arra. Jókai Mór a megelőző évtized sajtópolitikájához viszonyítva épp ebben látta a kormányzati kurzus sajtópolitikájának legmarkánsabb új elemét: a „valódi közvélemény" elhallgattatása mellett – írja – igyekeztek „látszatos közvélemény"-t teremteni, szubvencionált lapokkal épp az ellenkezőt hirdettetni, „mint a mi a nemzet vére, lelke, meggyőződése volt".[38]

Változatos eszköztár állt a kormányférfiak rendelkezésére a színfalak mögötti támogatásra.

Mindenekelőtt a politikai tartalmú kiadványokat terhelő magas biztosíték teljes vagy részbeni elengedése útján lehetett elősegíteni egy időszaki kiadvány megjelenését, bár az világosan ellenkezett az 1852. évi sajtórendtartással. Feltehetőleg ez az oka annak, hogy a teljes elengedés csak nagyon ritka és különleges kedvezésnek számított, mégis több példát is ismerünk: Majláth Kálmán[39] *Vezér* című, 1862. októ-

[37] Buzinkay: *Magyar hírlaptörténet* 32.; elutasított laptervek: *Somogyi Visszhang* (Roboz István, 1861), *Kárpáti Hírnök* (Mészáros Károly, 1862) *Petőfy Lapok* (Balogh Zoltán, 1862), *Levelező* (Horarik János, 1862), *Mirogyia* (Nenadovics Pál, 1862), *Való* (Vajda János, 1862), *Zászló* (P. Szathmáry Károly, 1863), *Babszem Jankó* (Kempelen Győző, 1864), *Politikai Hetilap* (Trefort Ágoston, 1864, két alkalommal), *Temesvarer Lloyd* (Martin Uhrmann, 1864), *Pester Journal* (Wodianer Fülöp, 1864), *Budapesti Ellenőr* (Vahot Imre, 1864), *Narodna Slovenske Noviny* (Pauliny-Tóth, 1864), *Guttenberg* (Aranyossy Lajos, 1864), *Der Pester Spion* (Hermann Kohn, 1864), *Ostor* (Vitális Mór, 1865).

[38] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. 121. Az az állítása azonban, hogy e célra „másfél milliónál többet" költött a kormányzat, mint látni fogjuk, nem állja meg a helyét.

[39] Majláth Kálmán korábbi munkái közül a legfontosabbak: *Ungarn und Oesterreich. Kritische Beleuchtung der Stellung Ungarns zu den übrigen Erbländern* (Tendler & Comp., Wien, 1848), *Ungarn und die Centralisation* (Otto Wigand, Leipzig, 1850), *Fünf Bücher vom Staate. Ein Beitrag zur Organisirung der österreichischen Monarchie. Mit besonderem Rükblick auf Ungarn* (Otto Wigand, Leipzig, 1860), *An Franz Schuselka* (Robert Lampel, Pest, 1861), Majláth 1861 nyarán Worafka informátorának ajánlkozott, aki azonban láthatólag nem bízott benne, 1861 őszén például azt jelentette Bécsbe, hogy Majláth egy *Ungarn und Europa* címmel röpiraton dolgozik, amit francia nyelvre készül lefordítani és III. Napóleonnak ajánlani. Bizalmas úton Worafka lemásoltatta a kéziratot [!], s Bécsbe is eljuttatta. (A szöveg azonban nem ismert.) Vö. „Koloman Mailath" címmel gyűjtőakta, HHStA IB BM 5835/1861., lásd még uo. 6887/1861.; Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 310. A *Vezér*ről lásd Katus: A konzervatív sajtó. In *A magyar sajtó története*... i. m. II/1. 529–531.

ber 1-jén induló konzervatív újságja, ahogy a *Lehel kürtje* című későbbi lapja, illetve majd a kancellár szócsövének tekintett, Kovács Lajos által kiadott *Független* is ebben a privilegizált helyzetben volt.[40] A kaució letételére hat hónapnyi haladékot kapott Thull Lipót Bars megyei esküdt *Krajan* című szlovák nyelvű politikai lapja kiadására 1863-ban, amikor azonban 1864 nyarán újabb hathavi haladékért folyamodott, azt elutasította Pálffy.[41]

A *Temesvarer Zeitung* szerkesztőjének, Karl Hirschfeldnek engedélyezte Forgách 1862 őszén, hogy a letett 5000 forintnyi kaucióból 3000 forintot szabadítsanak fel számára egyévi időtartamra, de annak leteltével ismét köteles volt azt befizetni.[42]

Birnbaum Gusztáv (Gustav Birnbaum) *Der Ungar* című lapjával is teljes mértékben elégedett volt Pálffy, sőt Forgách is (pedig ez nem sok lapról mondható el!), s amikor 1863 nyarán csődeljárás indult, s a hitelezők kérték az államkötvényekben letett 12 000 forintnyi (?!) kaució felszabadítását, Pálffy mint „rendkívüli kedvezés"-t javasolta, hogy kaució hiányában is jogosult legyen a lap hat hónapig politikai tárgyakkal foglalkozni addig is, míg annak összegét Birnbaum újra le nem teszi. Forgách úgy nyilatkozott, hogy ennek híre biztosan kiszivárogna, amit Pálffy sem akart, ezért inkább úgy döntött, adjanak számára új lapengedélyt, immáron nem politikai lapra, s ha majd pénzviszonyai rendbejönnek, kérje, hogy eredeti programjához visszatérhessen. Akkor majd lehet neki néhány hónap haladékot adni a biztosíték letételére. Így jelent meg a *Pest-Ofner Localblatt*.[43] De nem járt „automatikusan" az effajta engedmény minden támogatott lapnak. Amikor például a *Concordia* kiadója számára engedélyezték 1863 júliusában, hogy heti két alkalom helyett háromszor jelenjen meg a lap, de az ehhez szükséges többletbiztosítékot nem volt képes letenni, a lap egy hónap múlva visszatért a heti kétszeri megjelenésre. (Igaz, nem tudjuk, Pap Zsigmond formálisan kért-e biztosítékelengedést.)[44]

Kivételes esetben még ellenzéki lap is részesülhetett bizonyos biztosítéki kedvezményben. 1863 tavaszán Pálffy javasolta, hogy miután a megszüntetett *Alföld* című aradi lap kiadója, Bettelheim Vilmos és új lapjának *(Arad)* szerkesztője kötelezték magukat a kormány érdekeinek előmozdítására, engedélyezzék, hogy a megszűnt lap biztosítékának összegét jóváírják az új lap kauciója fejében kivételes eljárásképpen, mivel elkerülendő, hogy annak összegét, ahogy a kiadó tervezte, közadakozásból

[40] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 18. MNL OL D 185 1862:1179.; a *Vezérre* lásd még: MNL OL D 191 16 886.IV.B.1862.; a *Lehel kürtjére* lásd még: MNL OL D 191 20 755.IV.B.1862.

[41] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 30. MNL OL D 185 1863:1465.; Privitzer levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. aug. 23. D 191 1899.IV.B.1864.

[42] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 27. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 3. MNL OL D 185 1862:960.

[43] Vö. MNL OL 185 1863:983., 1070., 1178. Vö. D 191 1564.IV.B.1866., 1703.IV.B.1866. Birnbaum egy 1869-es bécsi rendőrségi összeírás szerint akkoriban a bécsi rendőri vezetés magyarországi bizalmi levelezője volt, nem tudjuk, csak gyaníthatjuk, hogy 1867-et megelőzően is bizalmas kapcsolatok fűzhették őt Worafkához vagy a rendőr-minisztériumhoz, bizonyítani ezt azonban nem tudjuk. „Auslagen des geheimen Dienstes 1867–71". HHStA IB Annexe 20b Polizeikasse.

[44] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jan. 17. Melléklet: táblázatos kimutatás a Pest-Budán megjelenő lapokról. MNL OL D 191 1210.IV.B.1864.

gyűjtsék össze. Igencsak furcsa kérés volt ez, mivel az év elején Pálffy kezdeményezte az *Alföld*re vonatkozó lapengedély megvonását, ami nagyon ritka és szélsőségesen durva sajtórendészeti retorzió volt. Az érvényben lévő szabályok szerint egy sajtóorgánum megszüntetése után fél évvel később kapta vissza a kiadó a biztosíték öszszegét, azért kellett ez esetben különeljárást engedélyezni. Pálffy láthatólag abban reménykedett, hogy az *Alföld*del szembeni erőteljes hatósági fellépés észre térítette a kiadót, hajlékonyabbá és készségesebbé tette a kormányzati szempontok iránt, így érdemes megkönnyíteni az új lap megjelenését. Bár Forgách véleménye az volt, hogy efféle kivételes eljárásra csak a kormányhoz kifejezetten közel álló lapok tarthatnak igényt, végül hozzájárult.[45]

A *Vezér* indulásakor, 1862-ben még azt is engedményként kapta, hogy a bélyeg- és postadíjat visszatérítik a kiadónak, de a következő évben ez már nem volt lehetséges. Akkor az egyébként különleges kedvezményekben részesülő *Független* számára sem biztosították ezt (feltételezhetően a pénzügyminisztérium tiltakozott), ehelyett rendkívül magas támogatási összeget (havi 1000 forintot) folyósítottak.[46] A bélyegmentesség kérését tehát csak a legritkább esetben támogatta Pálffy vagy Forgách – ahhoz egyébként is szükséges volt a pénzügyminisztérium hozzájárulása.

A lapok jelentős bevételi forrását jelentették már akkor is a hirdetések, így a támogatás speciális formája lehetett a hivatalos hatósági hirdetéseknek a kormányhoz közel álló sajtóorgánumokba való terelése. Amikor például Temesvárott 1864 végén, 1865 elején magánvállalkozásként új hirdetési újság jelent meg *Temesvarer Annoncenblatt* címmel, amely jutányosabb feltételeket ajánlva felszólította a helyi hatóságokat hirdetéseik ottani közlésére, a katonai helyőrség parancsnoka figyelmeztette az ügyre a hadügyminisztériumon keresztül a kancelláriát, még azt is feltételezve, hogy az egész tulajdonképpen a kormányzat által támogatott *Temesvarer Zeitung* megbuktatását célozza.[47]

A közvetett financiális támogatás formája lehetett továbbá az, hogy Pálffy a megyei kormányzókon keresztül felszólította a hivatali apparátust az előfizetésre. 1862 elején Forgách a *Pesti Hirnök* kapcsán vetette fel, hogy Pálffy esetleg „bizalmas elnöki körlevél"-ben szólítsa fel erre a megyei vezetőket.[48] Azok azután megfelelő egyéneknek, esetleg községeknek ajánlották az előfizetést. Ez történt például a Szokolay István által szerkesztett *Törvényszéki Csarnok* című lappal, melyet 1862. január elején ajánlottak a községek figyelmébe, hangsúlyozva azonban az előfizetés önkéntességét. A helytartótanács nevében félévenként eljuttatták a megyei vezetőkhöz a lap előfi-

[45] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. márc. 3. és Forgách két levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 13., 19. MNL OL D 185 1863:246.

[46] Majláth beadványa Forgáchhoz, dátum nélkül. MNL OL D 185 1862:1116.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 18. Uo. 1862:1180.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 10. Uo. 1862:1139.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 14. MNL OL D 191 720.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1862:1139.).

[47] Zichy leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. márc. 11. MNL OL D 191 1535.IV.B.1865. „Temevárer Annoncenblatt" címmel gyűjtőakta.

[48] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 9. MNL OL D 185 1861:1084.

zetői felhívását „használat végett", bár 1864 nyarán Pálffy már kifejezetten úgy rendelkezett, hogy azt a lap ajánlásának mellőzésével küldjék szét, miközben Szokolay persze újra és újra ajánlást is kért mindehhez, de mivel Okolicsány véleménye szerint a lap „a kormány nézetei ellen már fellépett", Pálffy 1864 decemberében is elutasította azt.[49]

Vas Gereben, *A Népbarát* című néplap szerkesztője 1862 őszén szintén kérte Forgáchtól, hogy a kormány a megyefőnökök útján ajánlja a lap előfizetését a községeknek. Cserébe ígérte, hogy lapja, amely leginkább az úrbéri viszonyok fejtegetésével kívánt foglalkozni, kész „a kormány érdekeit védeni". Forgách teljesíthetőnek ítélte a kérést de azzal, hogy ha a hivatalos állásponttal ellenkező nézetek látnának ott napvilágot, megszűnik a pártolás, sőt hivatalból megtiltják a hatóságoknak az előfizetést. Pálffy sem ellenezte az akciót, de nyomatékosította, hogy nem kötelezhetik a községeket az előfizetésre.[50] Decemberben Pálffy valóban felhívta a megyei kormányzókat, hogy a tehetősebb községek figyelmébe ajánlják a lapot. A legnagyobb sikerről Petrovics István Csongrád megyei főispáni helytartó számolhatott be, aki jelentette, hogy Hódmezővásárhely, Szentes és Csongrád mezővárosok kivételével, melyek „vonakodnak" előfizetni, a többi település mind lekötelezte magát egy negyedévre. A többi megyében viszont nagyon sokszínű volt a kép, míg Somogyban húsz községben sikerült előfizetőt szerezni, s Arad megyében 15 község járatta a lapot, Hont megyében valamennyi község azt válaszolta, hogy költségvetésük már teljesen lekötött.[51] Összességében mégis sikerrel zárult az akció, hiszen 1863 1. negyedévében a megelőző 700-ról egyszerre sikerült 1000-re emelni az előfizetők számát. (Lásd az 1. táblázatot.)

[49] Ezzel egy időben azonban Pálffy nem javasolta tovább folyósítani a lap által két éven keresztül élvezett kormányzati szubvenciót szűkös olvasótábora miatt. Privitzer (Pálffy nevében) körirata a megyei kormányzókhoz, Buda és Pest városának főpolgármestereihez, Buda, 1862. jan. 4., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. máj. 11., aktafeljegyzés, Buda, 1864. jún. 1., Okolicsány feljegyzése, Buda, 1864. dec. 6. MNL OL D 191 4120.IV.B.1864.

[50] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 10. MNL OL D 185 1862:1008.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. nov. 20. Worafka mindenesetre 1863 elején már azt jelentette, hogy a lap példányszáma a megelőző évben 2100-ról 800-ra csökkent, s hogy a lap hajlik a német elemmel szemben ellenséges és más tekintetben „sem teljesen lojális" irányvonalra. „Charakteristik der im Solar Jahre 1862 in Pest-Ofner Polizei-Rayon erschienenen periodischen Druckschriften". Worafka aláírásával, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863. A lap 8. számát (1862. febr. 23.) a „remanencialis földek"-ről szóló cikk miatt hivatalosan megintette Pálffy, majd a 27. számot július 19-én Worafka foglalta le egy a Somogy megyei gazdatisztekről szóló cikk miatt. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.; Vas ezzel szemben igyekezett lojalitását demonstrálni: 1862 decemberében egy hozzá érkezett anonim levelet „felette veszélyes communistikus irány és kormányellenes hangulat" címén kiszolgáltatott Pálffynak, aki azután a Baranya megyei királyi biztos segítségével a kézírás alapján azonosította a szerzőt Bellevay Ferenc diósviszlói református lelkész személyében. Török Pál szuperintendenstől követelte a lelkész felelősségre vonását. Pálffy levélfogalmazványa Törökhöz, Buda, 1862. dec. 20., Szalay Nikodém Baranya megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Pécs, 1862. dec. 6. MNL OL D 191 724.IV.A.1863. Vasról lásd Császtvay Tünde: Vas Gereben (1823–1868). In Körmöczi (szerk.): *A márciusi ifjak nemzedéke...* i. m. 449–457.

[51] „Népbarát" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 157.IV.B.1864.

Hasonló támogatást kért a kiadó, Pap Zsigmond, akkor még Kővár vidéki főkapitány a már említett *Concordia* újság részére, szintén 1862 őszén. Pálffy azonban elutasította azzal, hogy a román községek szegénységük folytán nem képesek a lap előfizetésére, s az alacsony műveltségi szint miatt egyébként sem várható tőlük politikai lap olvasása.[52] Pappal szemben hivatali visszaélések miatt 1863 őszén vizsgálat indult, posztjából felfüggesztették, majd elmozdították. A vizsgálat során megállapították, hogy saját főkapitányi hatáskörében lényegében kötelezte a kerület román községeit a lap járatására, s azzal vádolták, ezt fenyegetésekkel érte el. 1863. január elején az első alkapitány (Pap Zsigmond testvére, Pap József) azt jelentette, hogy az „oláh ajkú" községek a *Concordiát* járatják.[53] Látjuk tehát, hogy míg a hivatalos álláspont az volt, hogy a községek nem kötelezhetők még a félhivatalos/hivatalos lapok előfizetésére sem, a közigazgatás csatornáin keresztül jó néhány akció folyt valamely preferált sajtótermék terjesztésének elősegítésére. Pálffy ugyanakkor, amikor elszórt híradást kapott arról, hogy egyes községek községi pénzből ellenzéki lapra fizetnek elő, utasította a megyei vezetőket annak megtiltására.[54]

Természetesen a terjesztés elősegítése jelenthette nemcsak a községi, de az egyéni előfizetők számának szaporítását is bizalmas és bizalmi kapcsolatrendszereken keresztül. A *Concordia* esetén is azt tervezte Pálffy, inkább „tehetősebb román ajkú értelmiségnek" ajánlja „alkalmas módon".[55] 1863. szeptember elején pedig a három érseket, valamint a nagyváradi, a veszprémi és a győri püspököt kérte, hogy magánadományokat tegyenek a *Pesti Hirnök* részére, illetve „bizalmas ajánlat" útján igyekezzenek szaporítani előfizetői számát.[56] De arra is ismerünk példát, hogy kifejezetten a helyi közigazgatási apparátuson keresztül folyt egy lap (*Független*) előfizetőinek gyűjtése. Ez utóbbi azonban szokatlan, egyedi eset volt.

De másként is próbálta Pálffy népszerűsíteni a kormánypári, de legalábbis a liberális sajtótermékekkel polemizáló konzervatív lapokat. 1862 júniusában például utasította a vasúti és gőzhajó állomásokkal rendelkező megyék vezetőit, hogy orvosolják azt a panaszt, hogy a vasúti és gőzhajózási állomásokon kizárólag csak ellenzéki lapokat árusítanak. „Egyes, bizalmat érdemlő egyének" részére hat hónapra adjanak ki „bizonyos hírlapok" árusítására engedélyt, ezzel segítsék elő a kormány politikáját támogató sajtótermékek terjesztését.[57]

A támogatás további formája lehetett, hogy a kancellária híranyaggal látott el egy újságot. De természetesen erre is csak a különleges bizalom jegyében kerülhetett sor.

[52] Pap levele Pálffyhoz, Pest, 1862. okt. 13. MNL OL D 191 14 022.IV.B.1862.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 20. MNL OL D 185 1862:922. (fogalmazványát lásd D 191 14 022.IV.B.1862.).

[53] Pap József jelentése Pálffyhoz, Nagysomkút, 1863. jan. 3. „Népbarát" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 157.IV.B.1864.; a Pap elleni vizsgálatról lásd Deák Ágnes: Hivatali visszaélések nemzetiségi küzdelmek erőterében. (Kővár vidéke, 1861–1863). *Történelmi Szemle*, 59. évf. (2017) 2. sz. 199–220.

[54] Pálffy körlevele a megyei kormányzókhoz, Buda, 1863. márc. 8. MNL OL D 191 67.IV.B.1863.

[55] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 20. MNL OL D 185 1862:922.

[56] Pálffy körlevele, Buda, 1863. szept. 5. (litografált magánlevél). MNL OL D 191 357.IV.B.1863.

[57] Pálffy levélfogalmazványa a vasúti és gőzhajózási közlekedéssel bíró megyék kormányzóihoz, Buda, 1862. jún. 10. MNL OL D 191 12 231.IV.B.1862.

A *Független* bécsi leveleit például Kelemen Mór, a kancellária említett fogalmazósegédje írta, aki ezekben az években, ahogy azt már említettük, a *Pesti Hirnök* részére is küldött tudósításokat.

Nem lebecsülve az eddig említett támogatási formákat, mindemellett kijelenthetjük, hogy a legáltalánosabb és legfontosabb eszköz a titkolt kormányszubvenció folyósítása volt a nem hivatalos sajtó támogatását célzó alapból. Természetesen igyekezett Forgách és Pálffy is a kormányzati támogatás tényét a nyilvánosság elől gondosan elrejteni. A már említett Pap Zsigmondot például 1862 őszén „saját kezűleg" jelöléssel ellátott magánlevélben kérte Pálffy, hogy lapja segélyezése ügyében „bizalmasan" szólhasson vele, ha „alkalmilag" Pestre utazik, keresse fel személyesen.[58] Persze a lapkiadók, szerkesztők érdeke is azt kívánta, hogy a kormányhoz fűződő viszonyuk homályban maradjon. Majláth Kálmán például a *Vezér* programjában önérzetesen kinyilvánította: „Valamint *politikai függetlenségemet* a legsulyosabb körülmények között, fentartottam: ugy azt szerkesztői rögös pályámon *ezentul is* fentartandom."[59] Eközben pedig, mint látni fogjuk, a háttérből számított és számíthatott Pálffy anyagi támogatására.

A hivatalos és a nem hivatalos sajtó céljaira szánt összegeket elvben elkülönítették egymástól, de a gyakorlatban ez nem érvényesült szigorúan, hiszen például valamely félhivatalos lap számára végzett levelezői tevékenységet alkalmanként honoráltak a kancellárok a másik alapból is.[60] Schmerling igyekezett visszafogni a magyarországi igényeket. Forgách és Pálffy véleménye is az volt azonban, hogy a speciális viszonyok miatt itt jóval magasabb összeg szükséges, mint más tartományokban,[61] s igyekeztek elérni, hogy az e célra szükséges összegeket negyedévenként előre folyósítsa Schmerling, de ezt nem mindig sikerült nekik.

Ismerjük az államminisztérium által a kancelláriához a nem hivatalos sajtóalap részére átutalt összegeket. Amint már láttuk, Forgách kérésére az uralkodó először 1861. december közepén engedélyezte 5000 forint kifizetését, amit 1862 márciusában 3000 forint, majd júniusban 5850 forint átutalása követte.[62] Nem ismerjük, hogy ezt követően november elejéig pontosan mekkora összeg érkezett még a kancelláriára, mivel azonban a helytartótanács – mint látni fogjuk – körülbelül 15 000 forintot költött, biztosra vehetjük, hogy további szubvencióhoz jutottak a magyar-

[58] Pálffy levélfogalmazványa Paphoz, Buda, 1862. nov. 11. MNL OL D 191 14 022.IV.B.1862.

[59] Majláth irata Pálffyhoz, Pest, 1862. szept. 6. MNL OL D 191 16 886.IV.B.1862.; Progamm. *Vezér*, 1. évf. 1. sz. 1862. okt. 1.

[60] 1861. december közepén például Végh Ignácnak fizettek az Ungarische Bauernspolitik című cikkért (feltehetőleg azonosítható ez az „A. B." szignóval megjelent Ungarische Bauernpolitik im Jahre 1861 című közleménnyel. *Pest-Ofner Zeitung*, 1861. dec. 25. Nr. 298.). „Kimutatás (egyszersmind számadás) az 1861/2. közigazgatási év folyamában, azaz 1861. évi november 1-től 1862. évi martius 31-éig a nem hivatalos napi sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Schäfer aláírásával, Buda, 1862. márc. 31. MNL OL D 191 395.IV.B.1865. „Félhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta.

[61] Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1863. máj. 31. Melléklet. MNL OL D 185 1863:583.

[62] Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. márc. 13. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 786/1864.; Rainer főherceg előterjesztése ugyanahhoz, Bécs, 1862. jún. 3. Uo. K. Z. 1644/1862.

országi vezetők. Az azonban bizonyos, hogy az 1862/63-as, illetve az 1863/64-es pénzügyi évben a nem hivatalos sajtó támogatására a kancellár rendelkezésére álló összeg körülbelül 25 000 forint volt. (Lásd a 3. táblázatot.)

1865-ben viszont radikálisan csökkent a Bécsből érkező szubvenció. Az államháztartás növekvő zavarai nyomán az uralkodó szigorú takarékosságot rendelt el, ráadásul a birodalmi tanács is igyekezett érvényesíteni befolyását. 1860 tavaszán ugyanis a megerősített birodalmi tanács jogkörébe utalta az uralkodó a költségvetés jóváhagyását és a zárszámadás ellenőrzését, ami némi betekintést engedett a képviselőknek az efféle költségek nagyságrendjébe, s ezt tartalmazta az októberi diploma is. Ez láthatólag nehezítette a miniszterek helyzetét. A birodalmi tanács ugyanis – különösen 1861 februárja után – nem bizonyult e téren engedelmes, kezes báránynak. Schmerling visszaemlékezése szerint ő kezdeményezte az államminisztérium számára az általános „rendelkezési alap" elkülönítését, először az 1863. november elején kezdődő, s egészen 1864. december végéig tartó igazgatási évre. A birodalmi tanács pedig éles vita után ekkor még jóváhagyta az általa kért 525 000 forintot.[63] Az 1865-ös költségvetési előirányzat vitái során viszont a birodalmi kormány 500 000 forintot kért, de a birodalmi tanács csak 200 000-et hagyott jóvá. Igaz, az érintett miniszterek láthatólag nem zavartatták magukat, a nyári nagy személycserék után az új miniszterek konstatálhatták, hogy elődeik Schmerling irányításával már az év első felében 46 500 forinttal túllépték az egész évre megszavazott keretet. Novemberben azután az uralkodó engedélyét kellett kérni, hogy 80 ezer forinttal tovább növelhessék a költéseket.[64] Mindennek eredményeképpen az 1865-ben a magyar kancelláriához érkező összeg mindössze 17 000 forint volt (mivel a rendelkezésre álló kimutatás az éven belül időbeli ütemezést nem tüntet fel, nem tudjuk, hogy ebből mennyit utaltak át még Zichy kancellársága idején, s mennyit Mailáthhoz. 1866-ban azután hirtelen megugrott az összeg, ami a magyarországi nem hivatalos sajtó támogatására Bécsből Budára érkezett, mégpedig addig nem látott magasságba, az év folyamán ugyanis 50 000 forint vándorolt a kancelláriához, sőt 1867 első hónapjaira is 9000 forint. (Lásd a 3. táblázatot.)

A kancellária az 1861/62-es, 1862/63-as és 1863/64-es években a kapott összeg túlnyomó részét Pálffy helytartó rendelkezésére bocsátotta, s a kancellár saját hatáskörben csak kisebb összegeket használt fel, s ebben eleinte láthatólag Zichy is hivatali elődje nyomdokaiban járt. Külön kancelláriai elszámolást nem ismerünk az 1861/62-es évről. De az biztos, hogy 1862/63-ban csupán Rajkai (Friebeisz) Istvánnak fizettek négyszeri alkalommal összesen 350 forintot, feltehetőleg az 1863. évi erdélyi országgyűlésről küldött tudósításaiért, s egyszeri 1000 forintot Kovács Lajosnak a *Független* elindítására. Az 1863/64-es évben a kancellária 1660 forintos

[63] *Österreichs Weg zur konstitutionellen Monarchie...* i. m. 170–178.

[64] Belcredi előterjesztése az uralkodó számára, 1865. nov. 7. HHStA, Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 3395/1865.; a minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1865. nov. 7. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* VI. Abteilung: *Das Ministerium Belcredi.* Bd. 1. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler. Wien, 1971, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 176.

költéséből Ludasi részesült Kovács *Kisérlet a rendezési kérdések részletezett megoldására* című röpiratának német nyelvre fordításáért, illetve 200 forintot a *Sürgöny* bécsi levelezőjeként élvezett egyhavi honoráriumként. Kecskeméthy Aurél 170 forinthoz jutott hozzá bécsi útiköltségek címen, s Kelemen Mórhoz folyt be Zichy megbízásából 150 forint hírlapi dolgozatokért. Ezen túlmenően a már említett Ludwig Sabarth részesült Forgách döntése nyomán kisebb összegben hírlapi levelezésért. Zichy döntött viszont arról, hogy az újonnan alapított, Bécsben megjelenő ismeretterjesztő tudományos folyóirat, az *Oesterreichische Revue* részvényére kapjon dr. Meyer 400 forintot (a folyóiratban rendszeresen jelentek meg magyarországi vonatkozású tanulmányok), ősszel pedig a *Sürgöny* ideiglenes bécsi levelezőjeként odahívott Vajda János számára fizettek ki több részletben összesen 290 forintot.

Szembetűnő a változás az 1865-ös, immáron a naptári évhez igazodó pénzügyi évben, amikor az erősen redukált összegből a kancellária számottevően növelte részesedését. Mivel a kimutatás itt sem tüntet fel dátumokat, nem tudjuk pontosan elkülöníteni a két kancellár, Zichy, majd Mailáth időszakát. A teljes évben a kancellária által kiadott 3442 forint egy részét nyilvánvalóan még Zichy költötte el. Szerepel egy 500 forintos tétel Vas Gereben *A Népbarát*ja számára szegényebb községek előfizetése céljából (mivel a később ismertetendő helytartótanácsi elszámolás ugyancsak tartalmaz 2000 forintot e célra, s kifejezetten január–július közötti előfizetésről szól, feltételezhető, hogy a kancelláriai elszámolásban ez a tétel még Zichy kancellárságának idejéhez köthető). Ez alapján feltételezhetjük, hogy az elszámolásban ez előtt szereplő tételek (Vajda Jánosnak levelezésért 90 forint, egy meg nem nevezett újságíró művének jutalmazására 20 forint, Vahot Imre „egy bemutatott politikai röpirat jutalmazásául" 50 forint[65]) szintén az első hat hónapban kerültek kifizetésre. Felbukkan továbbá még a *Concordia* számára 400 forint segély, erről nem tudjuk, mikor került kifizetésre, de inkább azt sejtjük, hogy még Zichyhez köthető, mivel a második fél évben a *Concordia* segélyezése szerepel a helytartótanácsi elszámolásban. Ezenkívül, bár az összeg kifizetésére már biztosan Mailáth kancellársága idején került sor, mégis a megelőző hónapokhoz köthető a Kelemen Mór és Reviczky Sándor részére kifizetett 280 forint, amelyet a korábbiakban már említett *A Magyarországban jelen-*

[65] Szinnyei József szerint 1864-ben Vahotnak két munkája jelent meg: *A magyar nép testi, lelki bajai és szenvedései*, illetve a *Budapesti kalauz*, nem tudjuk, ezek valamelyikéről van-e szó. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 14. köt. Budapest, 1914, Hornyánszky Viktor. 703–704.; Vahot 1865 márciusában Pálffytól kért segélyt *Hogy boldogulhat Magyarország* című munkájának nyomtatási költségeire, mellesleg kinevezést kért a Nemzeti Múzeumban megürült könyvtárőri állásra. Sem Okolicsány, sem Danielik nem javasolt segélyt, bár elismerték, a munka a kiegyenlítést célozza, de mint az előbbi írta, a fennálló sajtórendszabályok mellett „ezen munka lefoglaltatása előre látható", mivel történeti összefoglalót ad 1848–1849 eseményeiről és az 1861-es országgyűlésről, és elítéli az 1849 utáni megtorlást. A múzeumhoz való kinevezést is elutasította Pálffy. Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. márc. 16., Danielik János feljegyzése, Buda, 1865. márc. 19. MNL OL D 191 1011.IV.B.1865. Ugyanakkor Vahot és Nagy Alajos 1865 júliusában közvetlenül az uralkodóhoz intézett beadványukban azt kérték, hogy a Bécs török alóli 1683. évi felszabadítása alkalmából kiadandó munkájukat támogassa az uralkodó. Bár Worafka igen kedvezőtlen véleményt adott, ezzel is kapcsolatban állhat a kapott csekély összeg. Vö. A császári királyi főkamarási hivatal átirata a helytartótanácshoz Bécs, 1865. júl. 25. MNL OL D 191 3877.IV.B.1865.

leg érvényben álló Sajtó-szabályok gyüjteményének a főméltóságu magyar királyi udvari kanczellária külön engedélyével szerkesztett és értelmező jegyzetekkel ellátott hiteles kiadása című kiadvány összeállításáért vehettek kézhez.[66]

A nem hivatalos sajtótámogatások túlnyomó része tehát egészen Mailáth kancellár kinevezéséig Pálffy helytartó rendelkezésére állt, ő gyakorolta a túlnyomó befolyást azok elköltésére, bár a kancellár hozzájárulását kellett kérnie a kifizetésekhez. Az 1861/62. pénzügyi évben Pálffy összesen 13 850 forintot vett fel, de a tényleges költése ennél 1406 forint 58 krajcárral magasabb volt.[67] (Lásd a 3. táblázatot.) Emellett igyekezett más, „magánúton" megszerzett összegekkel kiegészíteni a szűkösnek bizonyuló állami pénzeszközöket. 1862 elején – ahogyan már említettük – Forgách vetette fel, hogy Scitovszky János esztergomi érsekhez forduljon, s rajta keresztül informálisan, szóban szólítsa fel a katolikus klérust a *Pesti Hirnök* támogatására. Ennek eredményeképpen 2000 forint folyt be.[68] A már említett *Pesti Hirnök* és a *Temesvarer Zeitung* támogatása mellett a fennmaradó összeget legalábbis márciusig Pálffy egy-egy röpirat finanszírozására költötte, melyekről külön alfejezetben még szó esik.[69]

Az 1862/63-as pénzügyi évre Pálffy az előző évben hivatalosan kapott összeg dupláját, 30 100 forintot igényelt.[70] Forgách sokallta ezt, de a helytartó csak keveset engedett, egy hónappal később a részletes tervben szintén 27 000 forint körüli összeget látott szükségesnek, ahogy azt is hangsúlyozta, hogy körülbelül 1500 forintot magántámogatásból kíván előteremteni.[71] 1863 májusában Forgách külön nyomatékosította, hogy a rendelkezésre álló keret szűkössége folytán kerülni kell minden újabb kötelezettségvállalást és redukálni a csökkenthető kiadásokat.[72] Érthető ez, hiszen az

[66] „Számadás a nem hivatalos sajtó céljaira 1862ik évi november 1-től az államministerium útján nyert pénzösszegekről", Pápay István aláírásával, Bécs, 1863. nov. 13., táblázatos kimutatás cím nélkül az 1863. november 1. és 1864. július 29. közötti időszak kiadásairól, Pápay István aláírásával, Bécs, 1864. júl. 29., táblázatos kimutatás cím nélkül az 1864. július 29. és december 31. közötti időszakról, Pápay István aláírásával, Bécs, 1864. dec. 31., „Számadás a nem hivatalos sajtó céljaira az 1865-dik évben a m. k. udv. kancellária által bevett és kiadott pénzösszegekről", Pápay István aláírásával, Bécs, 1865. dec. 31. MNL OL D 185 1866:78.

[67] Pálffy levele Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 25. 1863:108. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 797. IV.B.1863. „Nem hivatalos sajtó-pénzek" címmel gyűjtőakta).

[68] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 9. MNL OL D 185 1861:1084.; „Kimutatása a nem hivatalos sajtóalapból a Pesti Hirnök című lapra s illetőleg ennek szerkesztőjére, Török Jánosra kiadott összegeknek". Bécs, 1865. okt. 25. MNL OL D 185 1865:1198.

[69] „Kimutatás (egyszersmind számadás) az 1861/2. közigazgatási év folyamában, azaz 1861. évi november 1-től 1862. évi martius 31-éig a nem hivatalos napi sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Schäfer aláírásával, Buda, 1862. márc. 31. MNL OL D 191 395.IV.B.1865. „Félhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta).

[70] Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1862. nov. 18. MNL OL D 185 1862: 1007.

[71] „Átnézete a nemhivatalos sajtócélokra 1862/3 évben szükségelt pénzösszegeknek" (26 706 forint 58 krajcár), Pálffy Forgáchhoz intézett jelentésének mellékleteként, Buda, 1862. dec. 30. MNL OL D 185 1863:5.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 25. Uo. 1863:108. (fogalmazványát lásd D 191 797. IV.B.1863.)

[72] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. máj. 31. MNL OL D 191 797.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:583.).

első fél évben (1862. november 1. – 1863. június vége) a tényleges költés (15 240 forint) inkább az eredeti, mint a csökkentett költségvetés irányvonalait követte. Az összeg túlnyomó többsége a *Pesti Hirnök*höz és a *Független*hez került, a *Temesvarer Zeitung* kapott 400 forintot, minden másra összesen 2500 forint jutott (Kecskeméthy számára a *Handabanda* indítására például 500 forintot folyósítottak,[73] szerepelt még a *Vezér*, az *Idők Tanuja*, a *Concordia* segélyezése, röpiratok honorálása[74]). 1862 végén Pálffy tervezte az *Idők Tanuja* további segélyezését évi 1500 forint összeggel, de Forgách úgy rendelkezett, hogy a „különben jó irányú lap"-ot a sajtóalapból történő „istápolás" helyett inkább a klérus támogatására kell utalni.[75] Végül bár a kancelláriai pénzügyi kimutatások szerint Pálffy csak 24 000 forintot kapott az év folyamán, azt sikeresen ki tudta egészíteni más forrásokkal, hiszen 1862. november és 1863. október között csak a *Független* és a *Hirnök* összesen 29 652 forintnyi szubvencióban részesült.[76] Továbbra is a katolikus klérustól várt és kapott magánadományokat Pálffy a konzervatív sajtó, elsősorban a *Pesti Hirnök* támogatására. (1863 elején újra Scitovszky János esztergomi érsek és Ranolder János veszprémi püspök folyósított 1000-1000 forintot sajtócélokra.[77] Ősszel pedig kifejezetten a *Pesti Hirnök* támogatására további összegeket vett át tőlük.[78]) De nem ez volt ebben az évben az egyetlen kiegészítő pénzforrás. Schosberger Simon Vilmos pesti nagykereskedő, a pesti izraelita hitközség elöljárója nemesítésre pályázva tett felajánlásokat. Miután Pálffy kezdeményezte 1862 novemberében Schosberger nemesítését szenttornyai előnév-

[73] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 30. MNL OL D 185 1863:5.

[74] A *Vezér* és a *Lehel kürtje* című lapok együttesen körülbelül havi 200 forintos tétellel szerepeltek Pálffy 1862/63-as támogatási előirányzatában. Forgách azonban Pálffynak ennek „felülvizsgálatát" ajánlotta 1863 elején, de Pálffy akkor még ragaszkodott a segélyezéshez. Végül 1862. november 1. és 1863. április 30-a közötti időszakban Thull Lipót mint a *Vezér* szerkesztője összesen 50 forint segélyben részesült, Majláth Kálmán pedig 350 forintot kapott. Pálffy szerint a *Vezér* fennállása kezdetétől számítva összesen 700 forint segélyben részesült, amihez képest 1863 márciusára 2418 forint hiányt halmozott fel. Ilyen nagy arányú segélyezést azonban sem Pálffy, sem Forgách nem volt hajlandó magára vállalni, és sorsára hagyták a lapot, amely hamarosan megszűnt. 1863 áprilisában Majláth Bécsbe távozott, onnan pedig olyan hírek jöttek, hogy álnéven adósságokat hagyott hátra. Pálffy és Forgách megszakított vele minden érintkezést. Szeptemberben a magyar sajtóban is napvilágot láttak olyan hírek, hogy Majláth ellen Bécsben csalás miatt eljárás indult, amit azután Majláth cáfolt. Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 14. MNL OL D 191 797.IV.B.1863.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 31. Uo. 1863:1318.; Péchy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 18. MNL OL D 185 1863:743.; Pálffy levélfogalmazványai Forgáchhoz, Buda, 1863. márc. 2., 9., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. ápr. 7., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 25. MNL OL D 191 176.IV.B.1863.; Különfélék c. rovat. *PN*, 14. évf. 198-4063., 205-4070. sz. 1863. szept. 1., 10.

[75] „Átnézete a nemhivatalos sajtócélokra 1862/3 évben szükségelt pénzösszegeknek", Pálffy Forgáchhoz intézett jelentésének mellékleteként, Buda, 1862. dec. 30. MNL OL D 185 1863:5.; Forgách levele Pálffyhoz, 1863. jan. 14. MNL OL D 191 797.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:5.).

[76] „Számadás a nem hivatalos időszaki sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről, a folyó közigazgatási év első felére vagy is 1862 November 1től egész 1863 April végéig", Buda, 1863. ápr. 30.„Sch[äfer]" szignóval. MNL OL D 191 979.IV.B.1863.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314. (fogalmazványát lásd D 191 954.IV.B.1863.).

[77] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 18. MNL OL D 185 1863:75.

[78] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 14. MNL OL D 185 1863:1241.

vel, 1863 elején átadott Pálffynak 10 000 forintot a helytartó által meghatározandó rendeltetésre, amit azután Pálffy „hírlapirodalmi célokra" fordított. Így azután már érthető, hogyan vált lehetővé, hogy a hivatalosan kapott sajtótámogatási összeget oly látványosan túllépje a helytartó. Az efféle bizalmas magántámogatásokkal kapcsolatos koordináló tevékenységét Pálffy egyébként nem tekintette hivatali tevékenysége részének, posztjáról való távozásakor az erre vonatkozó kimutatásokat egyszerűen magával vitte.[79] Ez természetesen a történészek számára is megnehezíti, hogy tisztán lássunk a sajtószubvencióra fordított összegek tényleges nagyságával kapcsolatban.

1864. évi előirányzatként Pálffy 27 300 forintot kért, de ebből 16 000 forintot egy esetlegesen alapítandó új magyar hírlap létrehozására irányozott elő (mint látni fogjuk, 1863 végén megszűnt a korábban kiemelten támogatott *Független*), amelynek alapítása végül elmaradt.[80] Az év folyamán a helytartó 25 020 forintnyi összeget vehetett át több részletben. Sajnos csak az 1864. május–október közti időszakban kiadott összegekről készített elszámolást ismerjük: ekkor azonban feltűnően keveset költött a helytartó, mindössze 3400 forintot (s ebben már négyszer havi 50 forint is szerepel a *Pesti Hirnök* erdélyi országgyűlési tudósítója számára).[81] Ekkor már kizárólag Török János lapjának tudtak fizetni (havi 500 forintot), Kecskeméthynek a havi 200 forintot, a *Temesvarer Zeitung*nak háromhavonta 150 forint, másra egyáltalán nem jutott,[82] de 1864 első felében ehhez jöttek még a megszűnt *Független*nel kapcsolatos pótlólagos kiadások, 4137 forint.[83] Ebben az évben is feltűnt azonban kiegészítő forrás, ismét csak a *Pesti Hirnök* finanszírozásában, mégpedig egy „részvényes hazafiak segélye" című tétel (80-szor 50 forintos részvényekkel számolva) 4000 forint értékben. Erről sajnos közelebbit nem tudunk, de joggal feltételezhetjük, hogy ez az akció is a kormányzat aktív támogatását élvezte (persze nem feltétlenül jelentette 80 fő bevonását). Egy 1865-ben született helytartótanácsi feljegyzés szerint továbbá Schosberger és a „magas klérus" szintén adományozott a félhivatalos és a nem hivatalos sajtó céljaira 1864-ben is, talán ez szintén erre az akcióra utalt.[84]

Az 1865-ös kancelláriai számadások szerint az ekkor a helytartótanácshoz átutalt összegből csupán 1000 forint jutott Pálffynak, a többit mind az év második felében Sennyey Pál báró tárnokmester vehette fel. Hogy ezt a kis összeget azután mire hasz-

[79] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. dec. 21. HHStA IB Annexe, Kt. 24. 263–265.; helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1865. júl. 25. MNL OL D 191 3692.IV.B.1865. Schosberger felajánlásáról beszámoltak a lapok is, lásd például: Vegyes c. rovat. *Koszorú*, 1. évf. 1. félév 2. sz. 47.; ezenkívül szintén 10 000 forintot ígért katonai alapítványi célokra. Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 3. MNL OL D 185 1863:23.

[80] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314. (fogalmazványát lásd D 191 954.IV.B.1863.).

[81] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1865. jan. 18. MNL OL D 185 1865:64. (fogalmazványát lásd D 191 378.IV.B.1865. „Nemhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta).

[82] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. jan. 18. MNL OL D 185 1865:64.

[83] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. febr. 16. MNL OL D 185 1865:169.

[84] „Kimutatása a nem hivatalos sajtóalapból a Pesti Hirnök című lapra s illetőleg ennek szerkesztőjére, Török Jánosra kiadott összegeknek". Bécs, 1865. okt. 25. MNL OL D 185 1865:1198.; helytartótanácsi feljegyzés, Buda, 1865. júl. 25. MNL OL D 191 3692.IV.B.1865.

nálta fel Pálffy, sajnos nem tudjuk. 1865 tavaszán többek között Bíró László püspök és helytartótanácsos aláírásával intéztek levelet egyházi elöljárókhoz, melyben kérték az *Idők Tanuja* pénzügyi támogatását. Pálffy azonban ezúttal, úgy tűnik, nem játszott kezdeményező vagy szervező szerepet, tisztán magánügynek tekintette az akciót, akadályozni nem akarta, de kerülte, hogy annak hivatalos jelleg tulajdoníttassék.[85]

A kancellárián keresztül érkező állami szubvención kívül más csatornán keresztül, az államminisztériumtól közvetlenül is jutott kormányzati támogatás a sajtóalapból magyarországi lapokhoz, amiről a kancellár vagy a helytartó feltételezhetően nem is tudott. Három kimutatást ismerünk Schmerling tollából, melyek az alap kifizetéseiről készültek az 1862. január 1. és október 30., illetve az 1862. november 1. és 1863. október 31., továbbá az 1863. november 1. és 1864. december 31. közötti időszakra vonatkozóan. Az első szerint 1862 első 10 hónapjában 3200 forinttal támogatta az államminiszter a *Der Ungar* című lapot, továbbá 2850 forinttal a magyarországi sajtót (közelebbi megjelölés nélkül). Nem voltak ezek kiugróan magas összegek, hiszen például a *Triester Zeitung*nak 5200 forint jutott, horvátországi lapoknak (*Agramer Zeitung*on kívül) 6000, csehországiaknak is közel ugyanennyi, erdélyi lapoknak pedig 6830 forint. Az 1863-as közigazgatási évben a *Der Ungar* számára 2000 forintot folyósítottak, az 1864. közigazgatási évben a *Pester Bote* szerkesztőségéhez, Hornyánszky Viktorhoz ez úton 18 000 forint jutott el (ennek nagy része a biztosíték letételére kellett a kimutatás szerint), a *Bécsi Hiradó* is élvezett 5000 forint támogatást, s továbbra is szerepelt a *Der Ungar* 1400 forint erejéig. Emellett támogatásban részesült a *Fata Morgana* német nyelvű lap (900 forint), valamint a *Concordia* (3300 forint). A lapok mellett egyéni nevek is állnak az elszámoláson: „Dr. Török" 250 forinttal, az év elejétől Bécsben tartózkodó Bethlen (Bolnai) Miklós gróf 2300 forinttal (feltehetőleg *A magyar kérdés európai szempontból* című röpiratért), Majláth 600 forinttal, Beermann Gyula 200 forinttal, Jósika Kálmán báró (aki 1862 őszétől szerkesztette a *Szépművészeti Csarnok* című lapot) 300 forinttal, valamint Kovács Lajos 100 forintttal.[86]

Feltehetőleg nem volt tehát egyedi példa, hogy az állam-, illetve a rendőrminiszterek saját külön forrásokon keresztül is finanszíroztak magyarországi lapokat – bár legfeljebb a kisebb lapok között találhattak olyat, amelyet az összbirodalmi összetartozás hangsúlyozása céljaira megfelelőnek tarthattak –, de erről továbbiakat nem tudunk. Egy alkalommal a pénzügyminisztertől is érkezett szubvenció: a Szokolay István által szerkesztett *Törvényszéki Csarnok* című lap 1862. évi költségeire 1300 forint (Schmerling hozzájárulásával) a magyarországi igazságügyi alapból.[87]

Láttuk, Pálffy a lapengedélyek kapcsán is írásbeli lekötelező nyilatkozat követelését indítványozta 1862 novemberében, természetesen még inkább szükségesnek

[85] Vö. MNL OL D 191 1982.IV.B.1865.
[86] Schmerling előterjesztései az uralkodó számára, Bécs, 1864. aug. 11., 1865. júl. 3.. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge, K. Z. 2458/1864., 1869/1865.
[87] Vö. MNL OL D 185 1863:689.

látta ezt a titokban szubvencionált lapoknál, s láthatólag azon a nézeten volt, hogy a kormányzat pénzügyi támogatásában részesülő lapok szerkesztőit egyszerűen utasíthatja arra, hogy mit jelentessenek meg, s mit ne, s engedelmességet követelt (volna) tőlük. Forgách ellenben azt vallotta: az ilyen lapok csak „bizonyos irányban" vállalták, hogy a kormány érdekeivel összhangban fognak működni, nem lehet megkívánni, hogy „a kormány nézeteinek mindenben szószerinti tolmácsolói legyenek", s nem lehet olyan közlemények közlésére kényszeríteni azokat, melyek megfosztanák őket „önállóságuk hírnevétől", és „a hivatalos közlönyök színezetébe burkolnák".[88] Jól láthatóan úgy vélte, egy kis ellenzéki színezet népszerűvé teheti ezeket a lapokat, amire viszont a kormányzatnak szüksége van üzeneteinek az olvasókhoz való eljuttatásához. Természetesen ez a nézetkülönbség a két legfőbb magyarországi politikai döntéshozó között óhatatlanul súrlódásokra adott alkalmat. A fő probléma azonban – újra emlékeztetnünk kell erre – túlmutatott a sajtóirányítás körén: Forgách és Pálffy koncepciója nem egyezett meg, s nem esett egybe a Schmerling által hirdetett birodalmi alkotmányos centralizációval sem. Forgách az adott időszakban a legnagyobb mellszélességgel és elkötelezettséggel a *Független* című lapot támogatta, s szívéhez közel állt Török János *Pesti Hirnöke* is. Pálffy ezzel szemben mindkét lapot folyamatosan és kitartóan bírálta, s a hivatalos lapokon túl feltehetőleg egyetlen magyarországi politikai sajtóorgánummal sem volt maradéktalanul elégedett.

Tekintsük át, mely kiadványok és milyen mértékben élveztek rendszeres vagy egyszeri kormányzati pénzügyi támogatást. Pálffy 1863 végén három napilapot minősített a kormány által lekötelezett hírlapnak: a *Pesti Hirnököt*, a *Függetlent* és a *Temesvarer Zeitungot* (azok mellett még elkülönített „nem egészen lekötelezett hírlapok"-at).[89]

• *Pesti Hirnök*

A *Pesti Hirnök* 1860 elején indult, ez év végétől szerkesztette a kor ismert konzervatív újságírójaként Török János. A lap előfizetői létszáma 850 és 1000 között mozgott (ezt 1020 előfizetővel csak egyetlen alkalommal, 1864 utolsó negyedévében múlta felül), kiadója Szabó Alajos, a pesti állatorvosi intézet igazgató-tanára. (Lásd az 1. táblázatot.) Az 1862. évi 3. negyedévről fennmaradt kimutatás szerint az előfizetők túlnyomó többsége vidéki volt (a 617 vidéki előfizető mellett a fővárosi előfizetői szám ekkor mindössze 82).[90] Török politikai irányvonala az októberi diploma védelmezése, a februári pátens figyelmen kívül hagyása volt, ahogy maga kifejtette: „Én csak a 47-diki Magyarországot és kormányformát akarom, az alkotmány sáncaiba bevett néppel és nemzetiségünkre nézve biztosabb censussal, mert a viszály köztünk s a korona és monarchia közt szerintem csupán ez alapon kiegyez-

[88] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 29. MNL OL D 185 1863:420.
[89] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314.
[90] A *Pesti Hirnök* előfizetőinek kimutatása, Nagy József könyvvivő aláírásával. MNL OL D 191 797. IV.B.1863.

tethető absolutismus, beolvasztás vagy felbomlás nélkül."[91] Pálffy véleményének ez a program nem felelt meg, ahogy a bécsi politikusok és maga az uralkodó is nem egyszer fennakadt a lapban megjelent valamelyik közleményen. 1862 áprilisában például lefoglalták a lap 84. számát, amiért „izgató" cikket közölt egy Széchenyi István grófért Szegeden tartott gyászistentiszteletről.[92] (Török Széchenyi hívének vallotta magát, számos munkáját ő adta ki ezekben és a megelőző években.) Nem véletlen tehát, hogy a lap segélyezése, ahogy már ebből kaphattunk ízelítőt, mindvégig problémákkal terhelt. Az uralkodó 1862 nyarán is olyan feltétellel hagyta jóvá a szubvenciót, hogy a szerkesztő „az ő Felsége által kimondott kormányelvekhez közelítő irányban" működik.[93] Forgách viszont úgy vélte, hogy a kormánypolitika védelmezése a félhivatalos sajtóorgánumok feladata, Magyarországon az önmagában nyereség, ha ez a lap konzervatív irányban működve szembeszegül az ellenzéki és forradalmi tendenciákkal, még ha ez nem is felel meg a birodalom másik felén a lapokban túlnyomó liberális hangvételnek.[94] Az újság segélyezését ugyanakkor Forgách legalábbis kezdetben aránytalanul magasnak ítélte, Pálffy viszont, amikor Forgách arra vonatkozóan kért tőle nyilatkozatot, hogy a *Pesti Hirnök* segélyezése arányban áll-e a lap üdvös hatásával – nyilvánvalóan más támogatható lap híján –, kiállt a további nagy összegek folyósítása mellett.[95]

Kezdetben így a *Pesti Hirnök* élvezte a legnagyobb szubvenciót, aminek a gyökere még a magyar konzervatívok kormányzásának idejére nyúlt vissza, ugyanis már az 1860/61-es pénzügyi évben is 9147 forint 83 krajcár pénzügyi támogatás jutott a lapnak. Török havi 250, majd 400 forintos honoráriumot élvezett, a lap tulajdonos-kiadójának is „járt" évente 600 forint, valamint előfizetők biztosítása fejében is folyósítottak bizonyos összeget.[96] 1861 végén Szabó Alajos stabil, évi 6000 forintos segélyezést kért, amit Pálffy és elvben Forgách is támogatott, de az utóbbi jelezte, hogy mivel szűkösek a források, az 1862. január–március közötti három hónapra csak 400 forintot engedélyez, s inkább magántámogatók szerzésével igyekszik kiegészíteni a támogatási összeget. Ezután került sor Pálffy már említett magán körlevelére a katolikus klérushoz és a megyei kormányzókhoz.[97]

Az 1862/63-as pénzügyi évben Pálffy csak a *Pesti Hirnök* részére 11 400 forint szubvenciót igényelt volna, de Forgách továbbra is ragaszkodott a támogatás nagyságának csökkentéséhez, vagy úgy, hogy jutányosabb szerződést kell kötni a kiadóval,

[91] Török János levele Szemere Bertalanhoz, Pest, 1861. dec. 22. OSZK Kt Levelestár.

[92] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL d 191 1652.IV.B.1863.; a lap a rá következő napon dupla számozással jelent meg: 3. évf. 84–85. sz. 1862. ápr. 12.

[93] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jún. 16. MNL OL D 185 1862:418.; az uralkodói határozat szövegét lásd Uo. 1862:419.

[94] Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. máj. 10. MNL OL D 185 1862:419.

[95] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. jún. 15. MNL OL D 185 1862:441.

[96] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. jún. 15. MNL OL D 185 1862:441.

[97] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 19., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 9. MNL OL D 185 1861:1084.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 23. MNL OL D 185 1862:230.

vagy Töröknek saját lapengedélyt kell adni, mivel annak támogatása olcsóbb lenne. 1862 végén intenzív tárgyalások folytak arról, hogy megszűnik a *Hírnök*, és esetleg *Hunnia* címen Török új lapot indít, de egy időre maradt az addigi helyzet. 1863 elejétől viszont valóban csökkentette Forgách a támogatást, a következőkben havi 500 forintot folyósítottak a lap szerkesztőségi költségeire.

Nem okozhat meglepetést, hogy nem volt felhőtlen Török és Pálffy együttműködése. 1863. március elején Worafka 25 forintra megbírságolta a kiadót, mivel az egyik lapszámban a benyújtott próbanyomat nem egyezett meg teljesen a végleges szöveggel, hiányzott abból egy a galíciai tartománygyűlés elnapolásáról szóló távirat. Bár a kiadó kérte a bírság elengedését, Pálffy visszautasította, hiszen az egyik legsúlyosabb sajtórendtartási kihágásnak számított ez, s a bírság amúgy is a kiszabható legalacsonyabb volt.[98] A hónap közepe táján Pálffy kifogásolta a lap vezércikkeit, mondván, azok között a kormány érdekeivel össze nem férő is elő-előfordul, s felszólította Törököt, hogy minden fontosabb vezércikket ezentúl előzetesen mutasson be Lauka Gusztávon keresztül Pálffynak. Azaz a szubvencióért cserébe mintegy a félhivatalos lapok mintájára kívánta irányítani a lapot Pálffy.[99] Nem tudjuk, Török mennyire tett eleget a felszólításnak, a lap elleni kormányzati panaszok mindenesetre nem szűntek meg. Mindemellett Török továbbra is számíthatott a kormányzat hathatós anyagi támogatására, amire szüksége is volt.

1863 tavaszán ugyanis súlyos pénzügyi nehézségek léptek fel, mivel a meglehetősen alacsony példányszámot nem tudták emelni, az első félév végére a hiány már közel 4200 forintra rúgott. Történt ez annak ellenére, hogy Török és Szabó részére az 1862. november és 1863. április közötti időszakban összesen 4160 forint segélyt utaltak ki. Forgách április végén utasította Pálffyt, hogy azonnal folyósítson 500 forintot Török számára, nehogy már május elején, az első félévi előfizetési időszak lejárta előtt kénytelen legyen megszűnni a lap. Május végén újabb 600 forint kiutalására került a sor, de Forgách jelezte, ezzel a rendkívüli segélyezésnek vége, a továbbiakban csakis a rendszeres havi 500 forintra számíthat a szerkesztőség. Szabó viszont kijelentette, hogy ilyen feltételek mellett veszteséges számára a lap kiadása.[100] Pálffy, hogy a helyzeten segítsen, ismét magánakcióba kezdett, ahogy már korábban is említettük, litografált magánlevélben szólította fel az esztergomi, kalocsai és egri érseket, valamint a nagyváradi, veszprémi és győri püspököt magánadományokra a lap céljaira a helytartótanácson keresztül, s azt is kérte, hogy a főpapok „bizalmas ajánlatuk" útján igyekezzenek szaporítani az előfizetők számát. Scitovszky esztergomi érsek e célra

[98] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. márc. 1., Pálffy levélfogalmazványa a rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1863. márc. 1. MNL OL D 191 357.IV.B.1863. „Pesti Hírnök" címmel gyűjtőakta.

[99] Pálffy levélfogalmazványa Törökhöz, Buda, 1863. márc. 18. MNL OL D 191 357.IV.B.1863.

[100] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 28. MNL OL D 191 357.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:471.); Privitzer két jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. máj. 1., máj. 28. Uo. 1863:494., 617. (fogalmazványukat lásd MNL OL D 191 357.IV.B.1863.); Forgách levele Privitzerhez, Bécs, 1863. máj. 31. Uo. (fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1863:617.).

600 forintot áldozott, Ranolder veszprémi püspök is ígért 200 forintot (feltehetőleg teljesítette is), mindezzel együtt is októberben Pálffynak újabb 1200 forintot kellett előlegeznie a lap előállítására. Forgách azonban kitartott amellett, hogy a továbbiakban rendkívüli segélyről szó sem lehet (az 1862. november – 1863. október közötti egy évben így is 10 252 forintnyi segélyben részesült a lap), Szabó Alajos viszont elállt a lap kiadásától, s a kiadás jogát átruházta Török Jánosra.[101]

Ezekben az őszi hónapokban, amikor a legvalószínűbb lehetőségnek a lap teljes megszűnése tűnt, Forgách és Pálffy igyekezett gondoskodni Török további megélhetéséről. Forgách ötlete az volt, hogy Törököt Mátray Gábor helyére nevezzék ki a Széchenyi család egyetértésével a Nemzeti Múzeumban a Széchényi Országos Könyvtár őrévé.[102] Ahogy láttuk, felvetődött az is, hogy Török átvegye a *Sürgöny* szerkesztői posztját, de az néhány héten belül lekerült a napirendről. Felmerült még, hogy a pesti egyetemen szerezzenek számára valamiféle pozícióit, majd amikor ez is megvalósíthatatlannak tűnt, Pálffy javasolta, hogy az álláshoz juttatásáig a sajtóalapból folyósítsanak számára havonta valamekkora „nem túlságos" díjat, amiért cserébe újságírói megbízatásokat láthatna el.[103] Török maga töretlenül bízott abban, s nem alaptalanul, hogy Forgách mindenképpen további támogatásban fogja részesíteni, amint egy magánlevelében írta: „józanul hogyan tehetem fel, hogy ha a farkcsóválók számára van pénz, mért ne jusson azoknak, kik önfeláldozással és jobbra-balra kacsingatás nélkül támogatják a Bank utcai tekintélyt és politikát [azaz a kancellár irányvonalát]?"[104] Ugyanakkor Pálffynak is tett olyan szolgálatot, ami egészen biztosan túllépett a zsurnalistai szerepkör határain: közölt egy hírt az itáliai magyar légió tagjai közötti zendülésről, s amikor ez ellen tiltakozó levél érkezett a lap szerkesztőségébe, azt azonnal kiszolgáltatta a helytartónak.[105]

Nem tűnt kedvezőtlen megoldásnak, hogy 1864 elejétől Török a lap kiadójaként tovább folytassa a lap szerkesztését, így egy időre lekerültek a napirendről az efféle tervezgetések. Török kérte Forgáchot, hogy intézzen támogató körlevelet a megyei kormányzókhoz az előfizetők számának növelése érdekében. Forgách azonban úgy ítélte meg, hogy „a függetlenség színe" ezt nem engedi, sőt a *Hirnök*öt a kancellária

[101] A közvetlenül a lap szerkesztőségének fizetett támogatás mellett az 1863. júliustól ülésező erdélyi országgyűlésről a lapot tudósító Pásztory Zsigmond részére is fizettek szeptember és október havi leveleire további 100 forintot. Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 6. MNL OL D 185 1863:1217.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 14. Uo. 1863:1241.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. Uo. 1863:1314.; Pálffy körlevele a fent nevezett érsekekhez, illetve püspökökhöz, Buda, 1863. szept. 5. (litografált magánlevél). MNL OL D 191 357.IV.B.1863.; Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1863. máj. 31. Melléklet. MNL OL D 185 1863:583.; Péchy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 18. Uo. 1863:743.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 31. Uo. 1863:1318.

[102] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 23. MNL OL D 185 1863:1274.

[103] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 25. MNL OL D 185 1863:1443. (fogalmazványa: MNL OL D 191 357.IV.B.1863.).

[104] Török levele Kelemen Mórhoz, Pest, 1863. nov. 21. OSZK Kt Levelestár; a magyar kancellária Bécsben a Burg közelében levő Bankgasse utcában, a mai magyar nagykövetség épületében működött.

[105] Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 5. MNL OL D 191 13 766.IV.H.1863.

sem fizette elő. Török zsörtölődve vette ezt tudomásul (a *Független* függetlenségéért miért nem aggódtak így?), Erzsébet császárné viszont előfizetett a lapra.[106] Az a tény, hogy a kancellár kiemelt támogatását élvező *Független* 1863 végén megszűnt, önmagában felértékelte a *Pesti Hirnök* szerepét Forgách és Pálffy számára, hiszen ez maradt az egyetlen jelentős, országos, konzervatív politikai napilap, amelynek jóindulatára és támogatására számíthatott a kormányzat. A korábban a *Független* támogatására szánt háttérforrások egy részét is feltehetőleg átirányították a *Hirnök*höz.[107]

1864-re a havi 500 forintos szerkesztőségi támogatás további folyósításában állapodott meg Forgách és Pálffy, de a helytartó hangsúlyozta, hogy ezt csak akkor fogja folyamatosan folyósítani, ha a lap nagyobb figyelemmel lesz a kormány igényeire (kifogásolta például a Magyarország állami létét tárgyaló cikksorozatot a lap hasábjain), Forgách ez alkalommal is hangsúlyozta, hogy a lapnak szoros utasításokat nem lehet adni (s a cikksorozatot sem tartotta politikailag kifogásolhatónak, mondván, „csupán jogtörténelmi tények"-et tárgyalt).[108] Mindennek ellenére Pálffy 1864 márciusában újra indítványozta, hogy a szerkesztőségi segély mellett kezdeményezzenek Török számára évi 1000 forintnyi személyes pótlékot addig, míg valami poszthoz juttatják őt, esetleg királyi tanácsosi kinevezésre ajánlják. Természetesen csak akkor, ha továbbra is megfelelők a szolgálatai – teszi hozzá a helytartó, s javaslatát feltehetőleg nem annyira az elégedettség, mint inkább az a gondolat motiválta, hogy Törököt ezen a módon szorosabb gyeplőn lehet talán tartani. A személyes pótlék folyósításához mind Forgách, mind pedig Schmerling hozzájárult 1864 októberében, de mivel ezt nem kívánták nagydobra verni, mondván, ez az összeg nem olyan természetű, hogy „azt valamely nyilvános pénztárnál utalványozni lehetne", azt Török közvetlenül Zichytől vehette át Bécsben, mégpedig negyedévenként, hogy a gyakoriság se keltsen feltűnést.[109] Mindemellett 1864. június–július–augusztus–szeptemberben a lap erdélyi országgyűlési tudósítójának is folyósítottak havi 50 forintot.[110]

A lap segélyezése azonban 1864 végével megszűnt, 1865-ben csak Török kapta a személyes pótlékot (ennek összegéről némileg ellentmondásosak a források, Török egy 1865. késő nyári beadványa szerint azt 1865-ben évi 2000 forintra emelték

[106] Török levelei Kelemen Mórhoz, Pest, 1863. dec. 16., 1864. jan. 4., 16. OSZK Kt Levelestár.

[107] Erre utal a „Független" című gyűjtőaktában található két névjegyzék („Névjegyzéke azon t. c. Uraknak, kik a Hirnökre előfizetendnek" – 70 név; „Névjegyzéke azon t. c. Uraknak, kik a Hirnök terjesztését eszközlendik" – 29 név), melyek eredetileg a *Független* támogatói körét tartalmazták volna, de azután a listán a „Független" nevét kitörölték, s utólag írták helyére a „Hirnök"-öt. A terjesztői listán szerepelnek érsekek, püspökök (Scitovszkyval az élen), tisztviselők s a magyar konzervatív tábor illusztris tagjai, mint például Mailáth György, Szécsen Antal gróf, Szekrényessy József. MNL OLD 191 720.IV.B.1863.

[108] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. dec. 27. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. jan. 11. MNL OL D 185 1863:1586. A kifogásolt cikksorozat feltehetőleg „A magyar szent korona felségi jogai" volt, melyet december közepe és január eleje között közölt az újság.

[109] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1864. márc. 16. MNL OL D 185 1864:395.; Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. okt. 24. Uo. 1864:1368.; Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. nov. 19. Uo. 1864:1407.

[110] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. jan. 18. MNL OL D 185 1865:64.

fel).[111] Nem csoda, hogy Török 1865 tavaszán újra felvetette a Nemzeti Múzeum igazgatósági posztjának a megszerzését, de nincs nyoma annak, hogy ezt akkor akár csak informálisan is mérlegelték volna a döntéshozók.[112]

A lap pénzügyi helyzetét a gáláns kormányzati támogatások ellenére sem sikerült stabilizálni, 1865 végén ismét csak megszűnésének veszélye fenyegetett. Pedig amikor Mailáth kancellár kimutatást készíttetett a *Pesti Hírnök* és személyesen Török számára a korábbi években kifizetett szubvenciókról, fehéren-feketén kiderült, hogy 1861 és 1865 októbere között a lap és Török együttesen 33 420 forint állami szubvencióban részesült (nem számítva egy 1861-ben Török által felvett 5000 forintnyi kölcsönt). Ez az utóbbi kölcsönnel együtt az összes 134 420 forint bevétel (előfizetői díjak, a klérus támogatása, „részvényes hazafiak segélye, „kormány segély") 28,6%-át tette ki.[113]

Ennél nagyobb arányban egyedül a – nevével ellentétben igen csak függő – *Független* lap megjelenéséhez járult hozzá a kormányzat ezekben az években.

• *Független*

Az 1863 elején új lapként indult *Független* működéséhez szemmel láthatólag nagy reményeket fűzött Forgách és kezdetben Pálffy is. Mindenekelőtt azt remélték, hathatós propagandaeszközként számottevő tömegeket átcsábíthat a politikai ellenzék támogatói közül a kormánypárt táborába. A terv, hogy kormánypártot szervezzenek, amely sikeres közvetítő lehet a schmerlingi alkotmányos centralizáció és a magyar konzervatívok '47-es programja között, s háttérbe szoríthatja a liberális ellenzéket, 1862 tavasza óta foglalkoztatta Pálffyt, s ennek jegyében eleinte buzgón közreműködött egy új, titkon kormánypárti lap megteremtésében, bár végül az új lap mindenekelőtt Forgách szócsöve lett.[114]

Pálffy már 1862 elején nekilátott egy „nyomatékos" lap megjelentetésének előkészületeihez, nyilvánvalóan az is növelte buzgóságát, hogy a *Sürgöny*nyel való elégedetlensége ekkor érte el első csúcspontját, ekkoriban fenyegette meg először Kecskeméthyt az elbocsátással. Július elején felszólította a megyei vezetőket, hogy javasoljanak neki olyan személyeket, akik „észtehetség, tudomány, bátorság, mérséklés és a trónhozi hűségük által a közvéleményre hatni képesek, kikre alkalmilag egy nyomatékos lap szerkesztése siker reményével bízathatnék". Még a nyár folyamán hasonló kéréssel fordult néhány püspökhöz is. Sok sikert azonban ez az akció nem hozott, bár a megszólítottak, különösen a püspökök, jó néhány személyt javasoltak,

[111] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 28. MNL OL D 185 1865:958.

[112] Török levele Kelemen Mórhoz, Pest, 1865. máj. 14. OSZK Kt Levelestár.

[113] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. okt. 2., „Kimutatása a nem hivatalos sajtóalapból a Pesti Hírnök című lapra s illetőleg ennek szerkesztőjére, Török Jánosra kiadott összegeknek". Bécs, 1865. okt. 25. MNL OL D 185 1865:1198.

[114] Vö. [Ludasi Mór]: *Drei Jahre Verfassungsstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs. Von einem Ungar.* Leipzig, 1864, F. A. Brockhaus. 173–188.; vö. Katus: A konzervatív sajtó. In *A magyar sajtó története*... i. m. II/1. 531–536.

akik vállalkoztak kormányszellemű alkalmi tudósítások és hírlapi cikkek írására (jórészt hivatalnokok, illetve papok), de lapszerkesztésre összesen két fő került javaslatba (Mayer Károly, az 1840-es évek *Nemzeti Ujságja* egykori segédszerkesztője, országgyűlési tudósítója, illetve Vlad Alajos [Aloiziu Vlad], 1861-ben országgyűlési képviselő, a román nemzeti mozgalom ismert alakja).[115] Augusztus elején Pálffy a római és görög katolikus püspökök szélesebb köréhez fordult, hogy személyi javaslataikkal segítsék elő, hogy az „egyházi rend" tagjaira is számíthasson a sajtó terén: „Ha az egyházi rend kitűnő tehetségű tagjai a kiegyenlítés jóindulatú céljai biztosb kivihetése tekintetéből táborba szállanak az igazság dönthetlen logikájával az ábrándos eszmehősök tévtanait megsemmisíteni, igen eredménydús feladat leend…" Az iratok között ugyan csak két püspök válasza maradt fenn, de biztosak lehetünk abban, hogy valamennyien igyekeztek egyházmegyéjük papjai között jó tollú személyeket Pálffy rendelkezésére bocsátani. Az ajánlottak többsége azonban már korábban is aktív volt e területen, leginkább az *Idők Tanuja* vagy a *Pesti Hirnök* levelezőjeként.[116]

Közben július elején döntés született arról, hogy Kovács Lajos *Független* címmel indított újságja lesz a formailag független új politikai sajtóorgánum, de ezt persze titokban kívánták tartani. Kovács személyéhez nem véletlenül fűztek nagy reményeket, hiszen az 1840-es években Széchenyi közlekedésügyi tanácsadója, 1848-ban közlekedésügyi államtitkár volt, 1849-ben az ún. Békepárt egyik vezetője. 1862 nyarán a Deák által javasolt passzivitással szakítva Zichy Antal gróffal nyilatkozatot jelentetett meg a lehetséges államjogi kompromisszum elveiről, majd ősszel önálló röpirattal *(A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint)* is fellépett.[117]

Az új lap létrehozásánál Danielik helytartótanácsos is bábáskodott, legalábbis Worafka október közepén azt jelentette Mecsérynek, hogy Danielik nála járt, beszámolt a laptervről (ami még titok), s hogy esti összejövetelek szervezését tervezi újságírók meghívásával, hogy megnyerje őket a tervnek.[118] Danielik akciójáról ennél többet nem tudunk, de az biztos, hogy Pálffy is nagy erőkkel támogatta a vállalkozást. 1862 novemberében a Forgách megbízásából Pest-Budán tartózkodó Ludasit magához rendelte, hogy megnyerje az új kormánypárti lap számára. Az év végén a megyei és kerületi kormányzókat, valamint a szabad királyi városok polgármestereit szólította fel, hogy a mellékelt íveken előfizetőket gyűjtsenek az új lapra „az előttük ismeretes legalkalmasabb úton". Ezt kiegészítette az országos pénzügy-igazgatósági

[115] Pálffy levélfogalmazványa minden főispánhoz és királyi biztoshoz, Buda, 1862. júl. 6. MNL OL D 191 13 821.IV.B.1862. A Pálffyhoz befutott válaszokat lásd ugyanitt.

[116] Pálffy levélfogalmazványa, Buda, 1862. aug. 7., Ranolder János veszprémi püspök levele Pálffyhoz, Veszprém, 1862. szept. 29., Farkas Imre székesfehérvári püspök levele Pálffyhoz, Székesfehérvár, 1862. aug. 20. MNL OL D 191 15 582.IV.B.1862.

[117] Kovács memoranduma Pálffyhoz, Bécs, 1862. júl. 21. HHStA IB BM Annexe K/18. Vö. Zichy Antal: Naplótöredék 1862-ből. Kiadja Tóth Andrea. *Aetas*, 11. évf. (1995) 4. sz. 118–122.; Deák: „Kiegyenlítési programm-kovácsaink"… i. m. 705–708.

[118] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. okt. 18. HHStA IB BM 6441/1861.

osztályok elnökségéhez küldött hasonló tartalmú levéllel.[119] Az össztűzzel indított akció azonban nem volt túlságosan eredményes, a közigazgatási vezetők főképp azzal indokolták ezt, hogy megkésett, a szóba jöhető személyek akkorra már valamely más újságra fizettek elő. Arad megye járt az élen 42 előfizetéssel, kiegészülve 19 Arad városi előfizetővel (jobbára városi tisztviselőkkel); jól teljesített Bihar megye is 26, illetve Vas megye 21 előfizetéssel. A megyék többsége azonban csak néhány előfizetőről tudott beszámolni.[120] Végül a rendőrségi nyilvántartás szerint 1500 előfizetővel indult meg a lap. (Lásd a 1. táblázatot.) Az akciót viszont megszellőztette a *Hortobágy* című lap, amely azt állította, hogy Hajdu Lajos Bihar megyei főispáni helytartó szigorúan kötelezte a községeket, hogy ne az általuk eredetileg tervezett, hanem ezt a lapot fizessék elő, amit persze Hajdu határozottan tagadott.[121] Az előfizető-gyűjtő akciót kiegészítette, ahogy már említettük, a lap mentesítése a biztosíték letétele alól, illetve a bélyeg- és postailleték alóli felmentés helyett havi 1000 forint szubvenció – ami igazán páratlanul magasnak számított –, valamint a lap beindításához 10 000 forintnyi előleg.[122]

Ilyen előkészületek mellett természetesen nem csoda, hogy a titkolózás ellenére a közvélemény már megjelenése előtt a kormány kegyeltjének tekintette a lapot, s több bécsi újság is közölte, hogy az újság a kormány pénzügyi pártfogása mellett jelenik meg. Kovács Lajos persze nyilatkozatban „határozottan" tagadta, hogy a kormányzat akár pénzügyileg, akár szellemi tekintetben befolyást gyakorolna a kiadásra vagy a szerkesztésre,[123] de mindhiába.

Kovács elsősorban Forgách kancellár bizalmi embere volt és maradt az év folyamán. Igyekezett lapja számára számos tekintélyt megnyerni, s igen bizakodóan vágott neki a lapkiadásnak: „Szabadságom több lesz felfelé s lefelé mondani igazat. Egészen függő az előfizetők szeszélyétől nem leszek. Kell-e első lépesül több előny. [Kemény] Zsigmond menekülni akar. D[eá]-k megijedt. B. Eötvös megveretni engedést javasol. Most volna tere egy becsületes jó lapnak."[124] A Pálffyval egy évre kötött szerződésben kötelezte magát, hogy „a kormány nézeteivel ellenkező eszméknek

[119] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. nov. 24. HHStA IB BM 4213/1862.; Pálffy litografált körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz, minden szabad királyi város polgármesteréhez, Buda, 1862. dec. 6. Pálffy levélfogalmazványa az országos pénzügy-igazgatósági osztályokhoz Budán, Pozsonyban, Kassán, Sopronban és Nagyváradon, Buda, 1862. dec. 6. („elnökileg" jelöléssel). MNL OL D 191 720. IV.B.1863. „Független" címmel gyűjtőakta.

[120] A helytartótanácshoz beérkezett megyei és városi jelentéseket lásd MNL OL D 191 720.IV.B.1863.

[121] Közélet című rovat, *Hortobágy*, 2. évf. 3. sz. 1863. jan. 18.; Hajdu jelentése Pálffyhoz, Nagyvárad, 1863. márc. 25. MNL OL D 191 720.IV.B.1863.

[122] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 14. MNL OL D 191 720.IV.B.1863.; Pálffy a Schosbergertől kapott, már említett 10 000 forintot fordította a lap támogatására. Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. dec. 21. HHStA IB Annexe, Kt. 24. ff. 263–265.; Pálffy és Kovács „Egyezmény"-e, Pest, 1862. dec. 6. MNL OL D 191 „Helytartó Önmlgnak személyes jegyzőkönyvéből az irattárba letett iratok" címmel gyűjtőakta.

[123] Kovács Lajos nyilatkozata, Pest, dec. 17. Különfélék c. rovat. *PN*, 13. évf. 291-3857. sz. 1862. dec. 19.

[124] Kovács levele Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1862. dec. 5. OSZK Kt Levelestár.

szóvivője" nem lesz, de egyébiránt szabad kezet igényel magának szellemi és anyagi tekintetben is.[125]

Meglehetősen népes volt a szerkesztőség, a külső és belső munkatársak száma 1863 őszén 11 főt tett ki Kovácson kívül, Bécsből ketten is tudósítottak (Ludasi Mór, Kelemen Mór), a havi szerkesztőségi honoráriumok összege önmagában 842 forintot tett ki![126] Pálffy a lap számára írt dolgozatokért alkalmilag is fizetett különböző személyeknek honoráriumot a nem hivatalos sajtó céljaira szolgáló alapból.[127]

Az optimizmus és a kormányszubvenció ellenére a lap története a sajtórendészeti konfliktusok sorozata és pénzügyi nehézségek után alig egy éven belül a megszűnésbe torkollott, és a kormányzat leglátványosabb sajtópolitikai kudarcává vált.

Pálffy az első lapszámok megjelenése után hamarosan egyre több alkalommal talált kivetnivalót a lap tartalmában. Úgy vélte, a kormányzat olyan nagy összeggel támogatja az újságot, hogy joggal várja, hogy készséges legyen a szerkesztő, ráadásul, mivel a lapnak Forgáchhoz fűződő bizalmi viszonya általánosan közismert volt, a közvélemény a lapban foglaltakat egyfajta nem hivatalos magyar kormányzati álláspontnak tekintette, amit Pálffy joggal minősített politikailag különösen veszélyesnek. Így azután a lap által gerjesztett kormányzati konfliktusok sora igen hosszúra nyúlt.

1863 februárjában például a helytartó felrótta a lapnak, hogy a január 30-i számban Kelemen Mór tollából megjelent Bécsi közlemények azt állította, hogy 1859-ben a pesti egyetemen az éremismei és régészeti tanszék betöltésénél az oktatásügyi miniszter nem az egyetemre, hanem egy német iskolatanácsosra hallgatott. Forgách viszont ezt bizonyítottnak tekintette, s visszautasította Pálffy kérését, hogy utasítsa rendre Kelement.[128]

Március végén a nagykárolyi megyei törvényszék vezetője tett panaszt egy a törvényszéken folyó eljárást tárgyaló cikk ellen, s követelte, hogy a szerkesztő nevezze meg a levelezőt, hogy felelősségre lehessen vonni. Kovács azonban ezt megtagadta, s magára vállalt minden felelősséget a cikkben foglaltakért. Eljárás ez alkalommal még nem indult ellene.[129] Pálffy később úgy nyilatkozott, hogy jó néhány cikk jelent meg a lapban, ami nem nyerte el a tetszését, sőt amely szerinte akár haditörvényszéki vizs-

[125] Pálffy és Kovács „Egyezmény"-e, Pest, 1862. dec. 6. MNL OL D 191 „Helytartó Őnmlgnak személyes jegyzőkönyvéből az irattárba letett iratok" címmel gyűjtőakta.

[126] Reményi Antal segédszerkesztő: 100 forint, Vadnay Károly: 80 forint, Markovits Pál: 80 forint, Szeghy Miklós: 70 forint, Beniczky Emil: 60 forint, Reményi Károly: 60 forint, Székelyhidy József titkár: 42 forint, Ludasi Mór: 150 forint, Kelemen Mór: 50 forint, Tóthfalussy Miklós korrektor: 100 forint, Weninger Vince: 50 forint. Kecskeméthy beadványa Pálffyhoz, Pest, 1863. okt. 22. MNL OL D 191 720.IV.B.1863.

[127] Pédául Tóthfalussy Miklósnak, Császár N. Jánosnak, Szeghy Miklósnak, Beniczky Emil özvegyének, Vadnay Károlynak és Szász Károlynak. „Számadás az 1864. évi november és decemberi számadási időszakban a nem hivatalos sajtóra gyakorlott hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Buda, 1864. dec. 31. MNL OL D 191 378.IV.B.1865. „Nemhivatalos sajtó" című gyűjtőakta.

[128] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. febr. 24. MNL OL D 185 1863:217.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 1. MNL OL D 191 2565.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:217.).

[129] Vidéki tudósítások c. rovat, *Független*, 1. évf. 62. sz. 1863. márc. 17.; a panaszt lásd MNL OL D 191 720. IV.B.1863.

gálatra is alkalmat adhatott volna, de mivel tudta, Kovács élvezi Forgách bizalmát, ettől eltekintett.

Áprilisban azonban a március végén Deák Ferencnek az 1861. évi országgyűlés néhány volt képviselője által ünnepélyesen átadott országgyűlési album ügye (amely az ünnepségen részt vett Apponyi országbíró már említett leváltását is eredményezte) komoly összetűzéshez vezetett. Az ünnepségen résztvevők közül Lonovics József amasiai címzetes érsek és Dessewffy Emil gróf, az Akadémia elnöke, a konzervatívok egyik legtekintélyesebb vezetője a *Sürgönyben* magukat igazoló nyilatkozatokat jelentettek meg. Forgách hozzájárulását adta ahhoz, hogy Pálffy a sajtóban a kormány álláspontját népszerűsítő cikkeket helyezzen el, így Pálffy Kovácsot is erre szólította fel. Különösen fontosnak tartotta, hogy éppen ebben az újságban demonstrálják, hogy hamis az az elterjedt közvélekedés, hogy az album átadása Forgách „óhajtásával találkozott volna". Kovács azonban távozott Pestről, s helyettesének semmiféle cikket sem hagyott hátra, sőt amikor a helyettest, majd Kovácsot is Pálffy felszólította, hogy Lonovics és Dessewffy nyilatkozatait vegyék át a *Sürgönyből*, Kovács nem volt erre hajlandó. Mi több, április 10-i számában a lap bécsi lapokkal vitatkozva kikelt az októberi diploma és a februári pátens ellen, „anélkül – kommentálta Pálffy –, hogy a közös ügyek közös kezelésére nézve való szükséges elkerülhetlen kivételt kellőleg előtérbe helyezte volna". Kovács viszont azzal védekezett, hogy mindezt félreértés okozta, mivel Worafka korábban közölte vele, hogy az album átadásáról semmit sem közölhet (ami alatt Worafka persze azt értette, hogy nem közölheti az ott elhangzott beszédeket), s csak ehhez tartotta magát. Pálffy viszont követelte, hogy új szerződést kössenek a szerkesztőséggel, ami az eredeti szerződésben biztosított „szellemi önállás"-t a kormánynak való lekötelezés kinyilvánításával korlátozza; másrészt kifogásolta, hogy Kovácsot semmiféle elszámolási kötelezettség nem terhelte a havi 1000 forint szubvenciót illetően, s a jövőre nézve kijelentette, kizárólag csak a posta- és bélyegdíjakat hajlandó fizetni a lapnak, ami lényegesen kevesebb (havi 600 forint) volt, s ragaszkodott ahhoz, hogy arról is havonta nyújtson be elszámolást. Továbbá kötelezte Kovácsot, hogy a hetenkénti szerkesztői értekezleteken megjelenjen (addig eszerint azokat nem látogatta), s a szerkesztőségéből távolítsa el azokat, akik „hatásuk és írmodoruk következtésben" „kifogás alá esnek", azaz kormányellenes érzelműeknek minősülnek.[130] Forgách nem konfrontálódott Pálffyval, de újra kifejtette, hogy ezeket a lapokat nem lehet és nem szabad rövid pórázon tartani, mert azzal „őket önállóságuk hírnevétől megfosztanák, s a hivatalos közlönyök színezetébe burkolnák". Nem ellenezte azonban az elszámolási kötelezettséget (ha nem is havonta, hanem ritkábban) s a támogatási összeg jövőbeli csökkentését sem (de ragaszkodott az addig megígért összeg kifizetéséhez), támogatta az eligazító értekezleteken való részvételt, s hogy figyelmeztesse Pálffy Kovácsot a szerkesztőségi tagok kellő összetételére, ám „utasítgatás"-t e tekintetben sem tartott kivitelezhetőnek. Attól viszont

[130] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 15. MNL OL D 185 1863:420. (fogalmazványát lásd MNL OL D 191 720.IV.B.1863.).

határozottan elzárkózott, hogy új szerződést kössenek a lappal, rögzítsék abban a rövidebb pórázra eresztést, s módosítsák a lap programját.[131]

A konfliktus természetesen nem maradt hármuk között, Worafka Mecséryt is tájékoztatta április végén arról, hogy Pálffy nagyon elégedetlen a lappal, s hogy Kovács nem kívánt Pálffy kívánságainak eleget tenni.[132]

Hamarosan újabb elemmel bővült a lap bűnlistája, mivel a rendőr-igazgatóság az április 29-i (97.) és 30-i (98.) számot is lefoglalta közcsendháborítás és a nemzetiségek iránti ellenségeskedésre való izgatás miatt (az erdélyi románok szebeni kongresszusa ellen agitált). Forgách szorult helyzetbe került – ne felejtsük el, ekkoriban vetette el az uralkodó a kancellár által előterjesztett politikai konszolidációs javaslatot –, s Pálffy mintegy kikényszerítette Forgáchtól a beleegyezést a lap programjának módosításába. Ellenkező esetre ugyanis kilátásba helyezte, hogy közvetlenül az uralkodóhoz fordul („fontos aggályaimat kérném egy legfelsőbb helyen kieszközlendő határozat által kegyesen eloszlattatni"), s addig is teljesen felfüggeszti a lap segélyezését. Ezután Forgách kénytelen-kelletlen engedett. A Pálffy által kidolgozott szerződéskiegészítés kötelezte a lapot, hogy az októberi és a februári pátens ellen nem léphet fel, s „most, míg a dolgok netaláni más fordulata bekövetkezik, a közös ügyek közös kezelésének más formáit nem indítványozhatja", ezen kérdésekre nézve „semleges" álláspontot foglal el. Ennek jegyében a bécsi lapokkal folytatott polémiát is mérsékeli és higgadtabb tónusúra hangolja.[133] Ezzel egy időben Pálffy a megyei és kerületi kormányzókhoz intézett bizalmas köriratban is újra összefoglalta az általa megkívánt politikai irányvonalat, amely az októberi diplomát és a februári pátenst együttesen hirdette kiindulási pontnak, hangsúlyozva, hogy a pátens Magyarországra nézve is „teljes érvénnyel bír", jóllehet egész terjedelmében eddig itt még nem léptetett érvénybe. Feltétlenül szükségesnek látta ezt az elvi iránymutatást, mivel úgy ítélte meg, a kormány által sugalmazottnak tekintett *Független*ben megjelent, más értelmű cikkekben „keresendő egyik fő forrása azon az ország egyes vidékein minduntalan felmerülő nyugtalanító vagy ingerlő híreknek, melyek míg egyrészt a kormány közegek rendszeres ügyködését nehezítik, másrészt a némely körökben mesterségesen előidézett vagy szított kevéssé kielégítő közhangulatnak nyomatékot kölcsönöz-

[131] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 29. MNL OL D 191 720.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1863:420.).

[132] Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1863. ápr. 30. HHStA IB BM 115/1863.

[133] Az április 29-i szám egyáltalán nem jelent meg (ahogy a következő számban a szerkesztőség közölte az olvasókkal, „hatalmunkban nem álló akadályok gátolván"); „Nevezetesen nem lehet ignorálni azt, miszerint l[eg] f[elsőbb] helyen is közelebbről ismételve kimondatott elvül az, hogy az October 20iki diploma s a Februar 26iki patens, habár ezek Magyarországon még tettleg életbe léptetve nincsenek, s e tekintetben továbbá is a dolog szabad fejlődésének a szabad út nyitva marad, Ő cs[ászári] és ap[ostoli] k[irályi] Felsége által az egész birodalomra s így Magyarországra nézve is adattak ki, miért is oly közlöny, mely éppen a kormány orgánumául tekintetik, oly állást nem foglalhat el, mely a dolgok ez állapotját compromittálva okvetetlenül visszahatna, és a bonyodalmakat nevelhetné." „Toldalék a »Független« című politikai lap számára az 1862iki december 6-án kelt egyezmény alapján megállapított programhoz". MNL OL D 185 1863:523.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. máj. 20., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. máj. 21. MNL OL D 191 720.IV.B.1863.

nek". Arra is felhívta a figyelmüket, hogy a fennhatóságuk alá tartozó időszaki sajtótermékekben is érvényesítsék ezeket az elveket.[134]

Május 20-án azután derült égből villámcsapásként a pesti kerületi haditörvényszék saját kezdeményezésre (nyilvánvalóan Coronini parancsára) eljárást indított a lap 104. számában foglalt Pest, am 6. Mai című (Tiszaparti levél) cikk miatt. A szerkesztőségben házkutatást tartottak, s megtalálták a cikk kéziratát.[135] Május 24-én Pálffy utasította Kovácsot, hogy a lap 114. és 117. számaiban a *Sürgönny*el folytatott polémia hangnemét (A tiszaparti levélről) tompítsa, s legyen tekintettel a kormány céljaira.[136]

Két csendesebb hónap következett (de persze a haditörvényszéki eljárás haladt eközben is előre). Július 30-án azután a lap 172. számában az erdélyi országgyűlés ügyeinek csípős hangú beszámolója (Erdélyi ügyek) ellen ugyanaz a haditörvényszék elindított egy másik vizsgálatot a szerkesztő és a lap ellen. Forgách tartalmilag sem talált hadbírósági eljárásra okot adó elemet a kérdéses cikkben, ráadásul néhány héten belül másodszor úgy látta, erősen méltatlankodva (először a konzervatív *Idők Tanuja* elleni áprilisi haditörvényszéki eljárás indítása kapcsán, amire a későbbiekben még kitérünk), hogy a katonai hatóságok kifejezetten a magyar kormányférfiak támogatását élvező lapok ellen lépnek fel, s Pálffyt közbenjárásra szólította fel. A helytartó informálisan kapcsolatba lépett Coroninivel, de az mereven elzárkózott attól, hogy befolyást gyakoroljon az illetékes haditörvényszékre, s egyébként is úgy vélte, a „túlcsapongások"-at a kormány által támogatott lapoknál még szigorúbban kell büntetni, mint ellenzéki sajtóorgánumok esetén.[137]

Pálffy további megrovásra érdemes cikkeket is talált a lapban, újabb hivatalos eljárást azonban nem indíttatott, de készült Forgáchcsal közölni fenntartásait, s újra felvetni, hogy át kell dolgozni a lap hivatalos programját a már említett, közzé nem tett kormányprogramnak megfelelően. Végül azonban a helytartó nem küldte el a levelét, mivel, ahogy annak hátoldalára rávezették, „szükségtelenné" vált.[138]

A lap pénzügyi helyzete is megrendült annak ellenére, hogy az 1862. november és 1863. október vége közötti egy évben összesen 19 400 forintnyi támogatásban részesült.[139] A fő problémát a magas szerkesztőségi költségek mellett az előfizetői lét-

[134] Pálffy körirata minden megyei és kerületi kormányzóhoz, Buda, 1863. máj. 15. MNL OL D 185 1863:1073.

[135] Privitzer jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. máj. 22. MNL OL D 185 1863:587.

[136] A Sürgönynek. *Független*, 1. évf. 114. sz. 1863. máj. 20., Pest, május 22-én. Uo. 117. sz. 1863. máj. 23.; Pálffy levélfogalmazványa Kovácshoz, Buda, 1863. máj. 24. MNL OL D 191 720.IV.B.1863.

[137] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. aug. 11. MNL OL D 185 1863:976.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. aug. 31. MNL OL D 191 720.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:976.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. szept. 12. MNL OL D 185 1863:1116.

[138] Pálffy a *Független* 191. számának (1863. aug. 22.) vezércikkét kifogásolta, amely a februári pátens és a jogvesztési elmélet ellen érvelt. Pálffy levélfogalmazványa és levele Forgáchhoz, Buda, 1863. szept. 3. MNL OL D 191 720.IV.B.1863.

[139] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314.

szám állandó nagy ütemű fogyása jelentette, hiszen az év utolsó negyedére a kezdeti előfizetői létszám a felére, 750 főre olvadt. (Lásd a 1. táblázatot.)

A haditörvényszék végül a május 7-i Tiszaparti levél miatt egyhavi porkolábfogságra és 500 forintnyi pénzbüntetésre ítélte Kovácsot, amit a másodfokú bíróság is jóváhagyott szeptemberben. Kovács kegyelmi kérvényt adott be. Pálffy Forgách felszólítására sem volt hajlandó kegyelmet kérni számára Coroninitől (mint írta, „a szerkesztők előtti tekintélyem csonkítása, másrészt pedig javallataim minden fontosságának elvesztése s csupán formaságra való lesüllyedése nélkül" ezt nem teheti az előzmények miatt), bár nem ellenezte, hogy Forgách támogassa Kovács kegyelmi kérvényét. Az uralkodó azonban elutasította azt.[140]

Ezután azonban még hosszú hónapokig húzódott a Kovács mellett elsősorban Forgách számára kellemetlen ügy, mivel miután a *Független* mentességet kapott a biztosíték letétele alól, a kiszabott bírság nem volt abból levonható. Kovács kérte ugyan a bírság elengedését is az uralkodótól, Forgách pedig persze méltányosnak minősítette a kérést, mondván, feltehetőleg nem volt ismert a haditörvényszék előtt, hogy egy teljes egészében a kormányzat által finanszírozott lapról van szó, másrészt pedig Kovácsnak semmiféle anyagi haszna nem származott a vállalkozásból, tisztán elhivatottságból szolgált. Coronini azonban nem támogatta a kérést (mint mondta, a hadbíróság teljes egészében tudatában volt a helyzetnek, ellenkező esetben legalább 1000 forint bírságot szabtak volna ki). Az uralkodó hallani sem akart a bírság elengedéséről sem. Kovács november 16-án megkezdte a büntetés letöltését, s Forgách újabb kegyelmi kérvényére december 1-jén engedélyezte az uralkodó a kiszabott fogság felének elengedését, így Kovács december 2-án szabadult.[141] A pénzbüntetés be nem fizetése miatt azonban végrehajtás fenyegette. 1864 áprilisában ugyan Forgáchnak ígéretet tett az összeg befizetésére, de 1865 elején a haditörvényszék még hónapokig hiába sürgette azt. A fizetésképtelen Kováccsal szemben csak bírói határozattal elrendelt végrehajtás útján lehetett volna foganatosítani a behajtást, de azt érthető okokból szerette volna Pálffy és Forgách, majd Zichy is elkerülni. Hiába fenyegették azonban a bírói eljárással Kovácsot, nem fizetett, végül 1865 áprilisában Pfeiffer János könyvkereskedőtől sikerült behajtani 350 forintot, amivel az Kovácsnak tartozott, 150 forintot pedig zálogként betábláztattak Kovács jószágaira.[142]

[140] Kovács beadványa az uralkodóhoz, Pest, 1863. nov. 14. MNL OL D 185 1863:1380.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 14. Uo. 1863:1387. (fogalmazványát lásd D 191 720.IV.B.1863.). Szabad György joggal tárgyalja ezt már Forgách hatalmi befolyása gyengülése szemmel látható jeleként. Szabad: Az önkényuralom kora... i. m. 705.

[141] Forgách két előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1863. nov. 20. és nov. 27. Uo. 1863:1415., 1457. (az uralkodó döntései rávezetve az előterjesztésre).

[142] Kovács beadványa az uralkodóhoz, Szatmár, 1864. jan. 31. és Forgách átirat fogalmazványa a hadügyminiszterhez, Bécs, 1864. febr. 18. MNL OL D 185 1864:229.; a hadügyminiszter átirata Forgáchhoz, Bécs, 1864. márc. 3. Uo. 1864:297.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 6. Uo. 1864:483.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. ápr. 22. MNL OL D 191 279.IV.B.1865. „Kovács Lajos mint a Független volt szerkesztőjének pénzbírsága" címmel gyűjtőakta (fogalmazványát lásd D 185 1864:483.); Alth aláírással átirat Pálffyhoz a pesti cs. k. pénzügyőrségről, Pest, 1865. ápr. 4. MNL OL D 191 279.IV.B.1865.

Kovács egészségét a megfeszített munka és az állandó konfliktusok még a haditörvényszéki ítélet megszületése előtt kikezdték, betegsége miatt ősszel tartósan távol tartózkodott a fővárostól, 1863. október közepe táján Forgách azt is veszélyben látta, hogy megjelenhessen a lap legalább az év végéig, ezért megállapodott Kecskeméthy Aurélial, hogy minden hivatalos bejelentés nélkül átveszi december végéig a lap szerkesztését, havi 200 forintnyi szerkesztői díjért. Az iratokból úgy tűnik, Pálffyval nem konzultált erről előre, vagy ha igen, csak szóban, a helytartó mindenesetre nem emelt kifogást, néhány nap múlva Privitzer István már az ő nevében kérte fel hivatalosan Kecskeméthyt e feladatra. Forgách pedig kijárta Schmerlingnél a pótlólagos rendkívüli sajtótámogatást, hogy további 6000 forinttal életben tarthassák a lapot az év végéig.[143]

Kecskeméthy 1863. október végén nekilátott a „tűzoltás"-nak, ahogy írta, 514 előfizetőt talált csupán, a cserepéldányokkal együtt is leszállította a példányszámot 750-ről 650-re. Az év végéig 5500 forintban állapította meg a kiadásokat. A szerkesztőség többsége még tapasztalatlan fiatal kezdő volt, személyesen nem is ismerte őket korábban.[144] S a bajok sora nem ért véget, a november 4-i, 253. számot Worafka lefoglalta a Miért csüggedünk című vezércikk miatt. (A fennmaradt jelentésből sajnos a cikk tartalma nem derül ki.)[145] A pénzügyi megfontolások mellett feltehetőleg ez is közrejátszot abban, hogy bár kezdetben Kecskeméthy még azt remélte, hosszabb távon átveheti a lap szerkesztését, s ennek érdekében hajlandó volt még Pálffynak is „udvarolni", Forgách végül 1863 végén a lap teljes megszüntetése mellett döntött.[146] A nagy anyagi áldozatokkal létrehozott és életben tartott újság kiadása látványos kudarcba fulladt, demonstrálva a kormánypozíciókban ülők politikai törekvéseinek bukását: népszerű és olvasott, magát függetlennek hirdető sajtóorgánumot kívántak létrehozni, ami még annak árán sem sikerült, hogy a lap irányvonala kihívta maga ellen a katonai hatóságok, az uralkodó és a bécsi kormányférfiak nyílt és Pálffy helytartó színfalak mögötti, annál határozottabb rosszallását. A közvélemény csak élcelődött a lap „függetlenség"-én, kormányzati ellenfelei viszont így is sokallták a kormányzati irányvonal(ak)tól eltérő állásfoglalásokat a lap hasábjain. Fából vaskarikát csinálni nem sikerült Kovácsnak kezdeti bizakodása ellenére, de ez elsősorban nem személyes kvalitásain múlott. A lap kudarca – több más tényezővel együtt – már előrevetítette Forgách gróf távozását a kancellári posztról.

[143] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 17. MNL OL D 191 720.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:1254.); lásd még: Uo. 1863:1284., 1303.; Privitzer levele (Pálffy nevében) Kecskeméthyhez, Buda, 1863. okt. 21. OSZK Kt Analecta 2980.

[144] Kecskeméthy beadványa Pálffyhoz, Pest, 1863. okt. 22. MNL OL D 191 720.IV.B.1863. (másolatát lásd OSZK Kt Analecta 2980.).

[145] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 4. MNL OL D 185 1863:1330.

[146] Kecskeméthy naplójegyzete, 1863. okt. 24., nov. 3., 5. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 161.

• *Temesvarer Zeitung*

A Pálffy által a kormány által lekötelezett hírlapokként számon tartott három lap közül kétségtelenül a *Temesvarer Zeitung* felelt meg leginkább Pálffy igényeinek, e lappal szinte konfliktusmentesnek minősíthető az együttműködés. (Ennek köszönhetően persze, források híján, erről tudunk a legkevesebbet.) Az újság 1854-től jelent meg, kiadó-szerkesztője 1861-től Hirschfeld Károly (Karl Hirschfeld) volt. A lap 1861 novembere előtt is részesült kormányzati szubvencióban, hiszen november közepén Hirschfeld a negyedévenkénti 150 forint további folyósítását kérte, amit mind Pálffy, mind Forgách jóváhagyott,[147] azt azonban, hogy mikor kezdődött a lap pénzügyi támogatása, nem ismerjük. 1862 folyamán a *Pesti Hirnök* mellett ez a lap volt az egyetlen szubvencionált lap, de az igen mérsékelt, havi 50 forintos összeg nem változott a későbbiekben sem.[148] A lap regionális jellege és német nyelvűsége azonban eleve behatárolta lehetséges hatókörét, előfizetőinek száma, mint már említettük, 1867 elején 1000 körül mozgott.

Nemzetiségi sajtó támogatása

A provizórium éveiben természetesen tovább parázslott az 1861-es nyílt nemzetiségi konfliktusok tüze, tovább nehezítve a kormányférfiak dolgát. Mindenekelőtt három kérdés körül zajlottak – ahogy korábban is – a viták: a hivatali nyelvhasználat, a helyi közigazgatási tisztviselői kar nemzetiségi összetétele, valamint nemzeti jellegű autonóm közigazgatási kerületek létrehozásának programja foglalkoztatta a nem magyar nemzeti eliteket. Az uralkodónak az 1860. októberi diplomához kapcsolt, Vay kancellárhoz intézett egyik irata újra a magyart nyilvánította hivatali nyelvnek Magyarországon, de elrendelte, hogy a települések szabadon megválaszthatják ügykezelési nyelvüket a belső közigazgatásban, iskolai és felekezeti ügyeikben. Az irat magyar nyelvű hivatalos fordításába azonban hiba csúszott, s a magyar szöveg azt az értelmezést sugallta, hogy a szabad nyelvválasztás a közigazgatási ügyekre nem terjed ki. A visszatérő panaszok után az uralkodó többször is megerősítette akaratát, de a magyar vezetők között vita folyt arról, hogy szükség van-e az uralkodói irat ismételt közzétételére.[149] Ilyen viszonyok közepette teljesen megalapozott volt Pálffy azon óhaja, hogy a nem magyar ajkú lakosság körében is igyekezzen teret biztosítani a kormányzati propagandának.

A *Pesti Hirnök* és a *Független* nagy összegű támogatása érezhetően szűkítette Pálffy mozgásterét, nem sok pénz maradt más lapokra, ahogy 1863. október végén panaszolta, „a többi hazai kormányszenves, kivált nem magyar nyelvű lapok gyámolítá-

[147] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. nov. 16. MNL OL D 185 1861:824.

[148] Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1863. máj. 31. Melléklet. MNL OL D 185 1863:583.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 31. Uo. 1863:1318.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314.

[149] Bővebben lásd Deák Ágnes: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. Nemzetiségpolitikai alternatívák 1868 előtt. *Századvég*, új folyam 50. sz. 2008. 4. sz. 51–77.

sát csaknem tökéletesen lehetlenné tevék" a két lapnak folyósított összegek.[150] Pedig Pálffy már 1862. július elején szükségesnek látta néhány nem magyar és nem német politikai lap pénzügyi támogatását. Ekkor kettőt nevezett meg, a Pesten kiadott román *Concordiát* (kiadója és szerkesztője Pap Zsigmond Kővár vidéki főkapitány volt, hetente kétszer jelent meg, előfizetőinek száma jobbára 600–900 között mozgott[151]) és az ugyanott kiadott szlovák nyelvű *Pešť-Budínske Vedomosti*t (kiadó-szerkesztője Ján Francisci-Rimavský rendelkezési állományban levő helytartótanácsos, 900 példányban jelent meg hetente kétszer 1861 tavaszától, hasonló nagyságú olvasótáborral[152]), s jelezte, egy szerb nyelvű lapot is ki kellene választani. Egyenként évi 1500 forintos segélyt látott indokoltnak. Forgách támogatta a tervet, ám csak azzal a feltétellel, hogy a szerkesztők előzetesen nyilatkozzanak arról, hajlandók-e „a közvéleménynek a kormány érdekébeni kibékítésére szellemi közremunkálásukat fölajánlani".[153]

A nevezett szlovák lap 28. számát azonban Worafka lefoglalta, mivel előzetes hatósági engedély nélkül jelentettek meg egy a nagyrőcei szlovák gimnázium számára indított adakozási felhívást. Másrészt a lap csak 900 előfizetővel rendelkezett, s az a következő év végére már 600-ra leapadt, ráadásul Francisci elkötelezett szláv nemzetiségi propagandát folytatott (amit a magyar közvélemény határozottan „pánszláv" irányúnak minősített), a hatóságok jó néhány közleményt kifogásolhatónak tartottak, így azután a lap kormányzati támogatásának terve hamar lekerült a napirendről.[154] Nem mondott le azonban Pálffy valamely szlovák nyelvű politikai lapnak a megnyeréséről.[155] A következő évben új lap tűnt fel: Thull Lipót, Bars megyei esküdt, a már említett *Vezér* című lap egyik volt szerkesztője 1863 nyarán kapott engedélyt *Krajan* nevű szlovák nyelvű újság indítására a nemzetiségek megbékélése jegyében. Azon kevés sajtóorgánum közé tartozott, melyet a kormányférfiak és a politikai ellenzék is támogatott, hiszen a békülékeny hangnemet a korszak igen csak kiélezett nemzetiségi szembenállása közepette minden magyar politikai erő üdvözölte. Pálffy javaslatára, ahogy említettük, Forgách hat hónapnyi haladékot engedélyezett a biztosíték letételére, de az általa kért kormánysegélyezést mindketten csak akkor látták megadandónak, ha a lap „kormányszenves működése" bebizonyosodik, ezért elutasították a Thull igényelte 1500 forint folyósítását. Amikor 1864 nyarán Thull a bizto-

[150] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 22. MNL OL D 185 1863:1254.

[151] „Characteristik der in Pest-Ofen im Solar Jahre 1861 erchienenen periodischen Druckschriften" címmel kimutatás, Pest, 1861. dec. 31. Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) jelentés Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 22. MNL OL D 185 1862:228.

[152] „Characteristik der in Pest-Ofen im Solar Jahre 1861 erchienenen periodischen Druckschriften" címmel kimutatás, Pest, 1861. dec. 31. Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) jelentés Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 22. MNL OL D 185 1862:228.; a lap megalakulásával kapcsolatos iratokat lásd MNL OL D 191 6162.IV.B.1865.

[153] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. júl. 9. MNL OL D 185 1862:523.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. júl. 28. MNL OL D 191 14 022.IV.B.1862.

[154] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

[155] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 30. MNL OL D 185 1863:5.

sítékot illetően további hat hónapnyi haladékért folyamodott, elutasították kérését. Erre a szerkesztő engedélyért folyamodott, hogy lapját nem politikai lappá alakíthassa át, de mire az ügymenet végére ért volna, szeptember 22-én megszűnt a lap. (1865 szeptemberében azonban újraindult, mint látni fogjuk, az új politikai vezetés bizalmát és támogatását, sőt pénzbeli szubvencióját is élvezve.)[156]

Némi hezitálás után annál nagyobb lendülettel indult be a *Concordia* támogatása. Az a tény, hogy kiadó-tulajdonosa (és kezdetben szerkesztője is) állami tisztviselő volt, politikai garanciát jelentett, bár a nemzetiségi konfliktusok okainak és megoldási módjainak tekintetében ez a lap is túlságosan nemzeti jellegű volt Forgách, de még Pálffy számára is. Pap 1848–1849-ben a magyar kormányt támogatta, de már akkor is határozottan kiállt a román nyelv hivatali és iskolai használatának jogáért.

Pap már 1861 szeptemberében igyekezett lapját az átalakulóban levő új kormányzathoz kötni, amikor kérte a hivatalos közlemények közlésének jogát, hivatkozva arra, hogy ez az egyetlen román nyelvű politikai újság az országban, s igényelte, hogy a helyi hatóságokat is utasítsák, hogy hivatalos hirdetményeiket juttassák el a szerkesztőséghez. Károlyi László javaslatára akkor ezt Forgách jóváhagyta, de csak arra az időre, míg Pap hivatali posztján marad, jelezve, ha más kézbe kerül a lap, újra mérlegelni kell a kérdést.[157] A lap pénzügyi támogatásának ügye mindemellett 1862-ben egy ideig függőben maradt, ugyanis július végén arról értesítette Forgáchot Pálffy, hogy az 50–51. számban egy tárca a dákoromán kontinuitás eszméit hirdette, s „a magyarok ellen egyaránt sértő és ingerlő" hangnemben szólt (a *Magyarország* című lap „keserű szenvedélyességgel" vissza is vágott). Pap állami tisztviselő volta folytán bármiféle hivatalos sajtórendészeti eljárás kellemetlenséget jelentett volna a kormányzat számára, ezért Pálffy inkább a lap hivatalos megintéséhez kérte Forgách előzetes hozzájárulását, aki azonban inkább altatta az ügyet.[158]

Októberben Pap maga is segélyért folyamodott, mondván, anélkül az egyedüli román politikai lap megbukik. Kérte, a román községeket szólítsák fel az előfizetésre. Ez utóbbit Pálffy nem támogatta (láttuk azonban, Pap a saját fennhatósága alatt álló Kővár vidéki román községeket ennek ellenére saját szakállára kötelezte arra), de kérte Forgáchot az 1500 forintos segély folyósítására, aki beleegyezett, ám bizalmatlanságát jelezte azzal, hogy kikötötte, a segélyezésről félévenként döntsenek a lap

[156] „Sztanojovich, tót hírlap" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 1899.IV.B.1864.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 5., Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 13. MNL OL D 185 1865:1012. A lap programját lásd Thull Lipót: Nyilatkozat a legközelebb meginditandó „Krajan" czimü szláv heti néplap ügyében, Oszlány, Bars megye, 1864. jan. 28. *PN,* 15. évf. 42-4205. sz. 1864. febr. 21.

[157] Pap beadványa a helytartótanácshoz, Pest, 1861. szept. 7., Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. szept. 13. MNL OL D 185 1861:684.

[158] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. júl. 29. MNL OL D 185 1862:575., fogalmazványát a kifogásolt cikk német nyelvű tartalmi összefoglalójával lásd MNL OL D 191 15 122.IV.B.1862.; „A római coloniák Pannónia, Dácia és Mocslában." *Magyarország,* 2. évf. 166. sz. 1862. júl. 20.

„loyalis magatartásához" kötve.[159] 1863 elején pedig felvetette, hogy a takarékosság jegyében le lehetne állítani azt. Pálffy azonban ragaszkodott a támogatáshoz, bár az összeget egészen biztosan csökkentette, de ennek pontos mértékét nem ismerjük. (Az 1863. május 1. és október 31-e közötti fél évben 400 forint segélyben részesült a lap).[160] 1862-ben mindemellett meredeken csökkent a lap előfizetőinek száma: 1000-ről 550-re.[161]

Mindezzel párhuzamosan igyekezett Forgách és Pálffy elérni, hogy Pap a szerkesztőséget ruházza át másra, s ő 1862 októberében késznek nyilatkozott a szerkesztést átadni annak, akit az uralkodó majd a pesti egyetemre kinevez a román nyelv és irodalom tanárának. Erre azonban csak 1863 áprilisában került sor, s ekkor a szerkesztői feladatokat hivatalosan is átvette Román Sándor (Aleksandru Roman), aki azonban már ezt megelőzően is végezte ezt a munkát.[162] (Papot időközben, amint arra már utaltunk, hivatali visszaélések címén indított vizsgálat után eltávolították hivatali állásából.)

A támogatásért cserében természetesen Pálffy elvárta, hogy a lap hangvételében alkalmazkodjon a kormányzati politikához. 1864 februárjában például rosszallta, hogy az újság az erdélyi országgyűlés kapcsán a hivatalnoki posztot összeférhetetlennek minősítette az országgyűlési képviselői státussal, ami Erdélyben igencsak érzékeny pontnak számított, hiszen az 1863 nyarán összeült országgyűlésben igen magas volt a kormánytisztviselők (és a lelkészek) aránya. Erre azután a lap a *Gazeta Transilvaniei* egy cikkére hivatkozva egészen más érvelésű cikket jelentetett meg e témában, Pap állítása szerint kifejezetten az ő közbelépésére.[163] Eközben az 1863/64-es pénzügyi év első hat hónapjában a lap összesen 600 forint segélyben részesült.[164]

A következő hónapokban azonban újabb konfliktus alakult ki. A lap több éles hangú cikkben bírálta a helytartótanácsot a hivatali nyelvhasználat kérdésében. A 32., illetve 34. számban (1864. máj. 1., máj. 8.) három írás is érintette ezt a témát. Az egyikben kifogásolták, hogy a helytartótanács egyik rendeletét azon megyékhez, szabad királyi városokhoz is magyarul küldte, ahol románok laknak, pedig a helytartótanács fordítóirodája könnyen elkészíthetné a fordításokat, ráadásul hozzátették, az efféle fordító osztályok egyébként azt sugallják, hogy „mi s más nem-magyar nemzetek idegeneknek tekintetünk". A másik cikk a megyei hivatalnokok önkényes eljárására panaszkodott nyelvi tekintetben. A harmadik ugyan helyeselt egy helytartó-

[159] Pap levele Pálffyhoz, Pest, 1862. okt. 13., Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 20., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 3. MNL OL D 191 14 022.IV.B.1862.

[160] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 1. MNL OL D 185 1863:5.; Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1863. máj. 31. Melléklet. Uo. 1863:583. ; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 31. Uo. 1863:1318.

[161] „Charakteristik der im Solar Jahre 1862 in Pest-Ofner Polizei-Rayon erschienenen periodischen Druckschriften". Worafka aláírásával, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

[162] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 12. MNL OL D 185 1863:403.

[163] Pap levele Pálffyhoz, Pest, 1864. febr. 27. MNL OL D 191 1772.IV.B.1864.

[164] Schäfer elszámolása a nem hivatalos sajtótámogatások költségeiről, Buda, 1864. ápr. 30. MNL OL D 185 1864:1229.

tanácsi rendeletet, amely a perköltségek felverése ellen született, de azt is hozzátette, hogy „szomorú tapasztalás bizonyítja, hogy a mi hazánkban, hol a régi kormányzat, az úgynevezett nemzeti igazság visszaállításával visszaállíttatott a régi métely is, mely szabad lopás név alatt ösmeretes..."[165]

Pálffy türelme mégis csak körülbelül egy hónappal később fogyott el. A június 2-án megjelent 41. számban a Pap leváltása utáni Kővár kerületi kormányzatról jelent meg egy éles hangú cikk, amely kifogásolta, hogy Pálffy utasításának megfelelően a *Sürgöny* előfizetését ajánlották a kerület községeinek, közben pedig Filep István alkapitány törölte a községek költségvetéséből a *Concordia* előfizetését. Filep kérte rágalmazásért Pap felelősségre vonását, s közölte, a számvevői hivatal kívánsága volt, hogy nem hivatalos lapok ne szerepeljenek a községek költségvetésében, ezért került sor a törlésre, s egyébként is csak magyar nyelvű községeknek ajánlották a *Sürgönyt*. A lap 44. száma a romániai általános szavazás eredményéről számolt be mint ünnepről az egész román nép életében, dicsérte a Kárpátokon túli testvérek hazafias buzgóságát, s közös imára buzdított. Pálffy haditörvényszéki vizsgálatot kezdeményezett, de október 21-én első fokon tényálladék hiányában felmentették Papot.[166]

1864. nyár végén Pap kérte, hogy a lap kapjon havi segélyt annak fejében, hogy közli román nyelven a *Sürgönyben* megjelent hivatalos hirdetményeket, s újra felvetette, hogy ne akadályozzák a helyi hatóságok a *Concordia* terjesztését. Pálffy a segélyhez azt a feltételt kötötte, hogy a szerkesztőség Pestről költözzön Budára, a lapot az egyetemi nyomdában nyomják, azaz ha nem is hivatalos, de legalábbis félhivatalos státust öltsön az újság, s persze mellőzzön a szerkesztőség minden „kedvezőtlen hatású" cikket, a kormány érdekében megjelölt cikkeket pedig vegyék fel a lapba. De mivel a Pap elleni hivatali vizsgálat még folyamatban volt, s a lap két cikke elleni haditörvényszéki vizsgálat sem zárult le, egyelőre függőben hagyni kívánta Pálffy a segélyezés ügyét.[167] Azt pedig határozottan visszautasította, hogy a *Concordia* előfizetési díját hatósági közreműködéssel hajtsák be a községektől.[168] Október elején ráadásul az országos hadparancsnokság, azaz Coronini újabb haditörvényszéki vizsgálatot kezdeményezett a lap 78. számában megjelent egyik cikk ellen, amely egy a feloszlatott erdélyi határőrvidékről származó román emigráns memorandumát közölte.[169] (Eredményéről sajnos nincsen információnk.)

Pálffy – Pap beadványai ellenére – láthatólag eltökélte, hogy legalábbis egyelőre beszünteti a szubvenciót, 1864 májusától ugyanis nem szerepelt a lap az elszámolá-

[165] Pálffy levélfogalmazványa a rendőr-igazgatóságnak, Buda, 1864. máj. 15. Melléklet: a kifogásolt cikkek magyar nyelvű fordításai. „Concordia hírlap" című gyűjtőakta, MNL OL D 191 3848.IV.B.1864.

[166] „Concordia hírlap" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 3848.IV.B.1864.

[167] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1864. szept. 11. MNL OL D 185 1864:1601. (fogalmazványát lásd D 191 3848.IV.B.1864.).

[168] Pálffy levélfogalmazványa Kővár vidék főkapitányához, Buda, 1864. nov. 25. „Concordia hírlap" című gyűjtőakta, MNL OL D 191 3848.IV.B.1864.

[169] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. nov. 22. „Concordia hírlap" című gyűjtőakta, MNL OL D 191 3848.IV.B.1864.

sokban. Majd Mailáth kancellár, illetve Sennyey tárnokmester kormányzata idején tűnik fel újra a támogatott újságok sorában, mégpedig a korábbinál érezhetően nagyobb összeggel.

Lapszubvenciók 1863 után

Nem csoda, hogy 1863 végén mind Forgách, mind pedig Pálffy elégedetlen volt a nem hivatalos lapok támogatásának hatékonyságával. Forgách úgy nyilatkozott, „szétágazó, a kormány céljaira inkább zsibbasztólag, mint előmozdítólag ható álláspontok" jelentek meg a segélyezett lapokban, néha egészen ellentétes nézeteket hirdetve. Csökkenteni kívánta hát a segélyezett lapok számát, ezzel együtt magas színvonalukról gondoskodni, hogy felvehessék a versenyt a többi lappal.[170] Pálffy úgy ítélte, sem a *Független*, sem a *Hirnök* fenntartásának nincs értelme, meg kell szüntetnie e lapokat, s majd valamikor egy „magyar, látszólag független, a kormánytól segélyezett lapot" létrehozni. De helyesen látta, hogy ennek csak akkor van értelme, ha „egy végleges, minden kétséget kizáró politicai cél kitűzése folytán kilátás nyílik, hogy egy megbízható szerkesztőség a kormány által hozott áldozatokat annak érdekében hasznosítni képes leend", de a jelen pillanatban ez nem aktuális. Láthatólag ekkor már kényszerűleg tudomásul vette, hogy Kecskeméthy Aurélnál tehetségesebb és kormánycélokra használhatóbb újságíró nem áll rendelkezésre, ezért jövendőbeli szerkesztőként Kecskeméthyvel számolt, s évi 16 000 forint állami szubvenciót irányzott elő. S hogy mindezt a nem nagyon távoli jövőben képzelte el, mutatja, hogy az 1864. évi pénzügyi előirányzatban már szerepeltette az e célra szánt összeget.[171] Forgách egyetértett egy „sugalmazott iránnyal" rendelkező, de „a hivatalosság színezete nélküli" lap szükségességével. Egyelőre azonban csak a *Független* megszüntetéséről döntött, s hogy ha Török átvette a *Pesti Hirnök* kiadását, az 1863-as mértékű kormányszubvencióra a jövőben is számíthasson.[172] Mindkét vezetőt továbbra is foglalkoztatta tehát a kör négyszögesítésének problémája: hogyan teremthetnek sikeres „független" kormánylapot?

Kecskeméthy láthatólag szerette volna, ha megvalósul a terv, a *Független* átvétele előtt született programjai már egy ilyen új lap alapításának lehetőségét is figyelembe véve születtek, s a tőle szokatlan kezesbárány-stílus arra vall, hogy fontos volt számára, hogy meggyőzze Pálffyt, most már bizton számíthat ügybuzgó közreműködésére: „…én pedig meg akartam mindjárt első ízben mutatni, hogy ámbár katonának rossz volnék, de már egy kis disciplinát tanultam, s ezt, sajnos, Kegyelmességednek köszönhetem…" A program tekintetében is beadványa csak úgy csöpög a szolgálatkészség hangsúlyozásától: „Ami a lap tendentiáját illeti, remélem, hogy Kegyelmességed nem tőlem kér programot, hanem nekem ád. Azt hiszem, hogy a kormány célzatait

[170] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 26. MNL OL D 191 954.IV.B.1862. „Sajtópénzek hivatalos" címmel gyűjtőakta (fogalmazványát lásd D 185 1863:1273.).

[171] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. MNL OL D 185 1863:1314. (fogalmazványát lásd D 191 954.IV.B.1863.).

[172] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. nov. 27. MNL OL D 185 1863:1314.

a körülmények szerint előmozdítani törekedni – ez esetben a legjobb program."[173] A konkrét ajánlata úgy szólt, hogy az új lapnál szerkesztőként ő legyen a vállalkozó, a nyereség és veszteség őt illesse, a kormány viszont havonta egyenletesen juttatott, összesen évi 16 000 forint támogatás folyósítására kötelezze magát, s biztosítékmentességet engedélyezzen. Úgy látta, az országot sujtó szárazság és ínség közepette a kormánypárti lapok még kevésbé bírják a versenyt az ellenzéki lapokkal, a kormányzatnak mindenképpen még súlyosabb anyagi áldozatokat kell vállalnia, hogy fenntartható legyen egy ehhez hasonló vállalkozás.[174] Forgách azonban, feltehetőleg nem látva e szükséges nagyobb anyagi áldozatvállalás fedezetét, úgy döntött november végén, hogy a *Független* megszűnése után egyelőre maradjon a két félhivatalos lap. Ezzel lekerült a napirendről egy új lap indításának terve.[175]

Ezt követően a *Pesti Hirnökön* kívül lényeges kezdeményezés arra, hogy a kormányzat befolyása alá vonjon valamely sajtóorgánumot, csak két alkalommal történt. Egyrészt 1865. első fél évétől Vas Gereben A *Népbarát* című lapját támogatta a helytartótanács úgy, hogy 600 szegényebb község számára előfizette összesen 2000 forint értékben, amivel a falusi lakosság köreiben igyekeztek volna a kormányzat befolyását erősíteni. Említettük már, hogy 1862 őszén Vas kérésére Pálffy igyekezett beosztott hivatalnokai útján szaporítani az előfizetők számát. A helytartó ezenfelül az 1863. évi szubvenciós igények tervezetében szerepeltetett 2000 forintnyi támogatási előirányzatot a lap számára, de azután a csökkentett összegű előterjesztésből ez a tétel az év végén már kimaradt, ahogy nem szerepelt a rá következő elszámolásokban sem 1865 elejéig.[176]

A másik kísérlet a kormányzati propaganda intenzívebbé tételére a *Bécsi Híradó* című, Bécsben kiadott, már említett politikai napilap elindítása volt 1865 elején, Kecskeméthy Aurél szerkesztésében, mely esti lapként jelent meg, s mindig a következő nap reggel ért Pestre. A sajtótörténeti irodalom az egyik legjobban szerkesztett, legszínvonalasabb lapként tartja számon ezekben az években.[177] A közvélemény Lajtán innen és túl egyértelműen Schmerling és Zichy kancellár közös szócsövének, félhivatalos jellegűnek tekintette az újságot, az a hír is terjedt, amit azután Kecskeméthy a *Sürgönyben* cáfolt, hogy hivatali poszt betöltőjeként végezte a szerkesztői teendőket, ehelyett, mint írta, „csupán és pusztán csak szerény ujságiró" maradt.[178] A ma-

[173] Kecskeméthy levele Pálffyhoz, Pest, 1863. okt. 15. MNL OL D 191 954.IV.B.1863.

[174] Kecskeméthy feljegyzése a *Független* mint félhivatalos lap kiadásáról. Pest, 1863. okt. 15. MNL OL D 191 954.IV.B.1863.

[175] Forgách levele Pálffyhoz, 1863. nov. 27. MNL OL D 191 954.IV.B.1863.

[176] „Számadás. A nem hivatalos időszaki sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Sennyey aláírásával, 1865. dec. 31. MNL OL D 185 1866:78.; Forgách átiratfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1862. nov. 18. MNL OL D 185 1862:1007.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 30. Uo. 1863:3.

[177] Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet*... i. m. 42.

[178] A *Pesti Napló* a *Magyar Kurir* példájára figyelmeztette olvasóit, miközben ismertette a *Breslauer Zeitung* egy cikkét, amely szerint a lap „egyik lábával az államminiszteriumban, másikkal a m. udv. canczelláriában lesz benn, mely utóbbik egyébbiránt legujabb hirek szerint nem egyéb, mint amannak egyik departementja." A *Napló* más alkalommal is Schmerling nevével kapcsolta össze a lapot. Különfélék c.

gyar konzervatívok szellemi és pénzügyi támogatásával szintén Bécsben, de Ludasi Mór szerkesztésében megjelenő a *Die Debatte* (majd *Die Debatte und Wiener Lloyd*) című lap ellensúlyozása lehetett a cél, másrészt a bécsi megjelenés szabadabb sajtófelügyeletet, ugyanakkor a birodalmi vezető centrumtól való közvetlenebb függést tett lehetővé. A kancellária iratanyaga nem tartalmaz támpontokat a lap szerkesztését illetően, nem tudjuk, mennyire közvetlen volt a kancellár, illetve a kancellária befolyásoló szerepe.

Kecskeméthy önálló működése persze alkalmanként ezúttal is hullámokat vert. 1865 februárjában például a *Pesti Hirnök*kel és személy szerint Török Jánossal keveredett személyeskedő polémiába. Kecskeméthy ugyanis január elején vezércikkben fejtegette, hogy „sajtótörvényre" van szükség, s bizonyította, hogy az 1852-es sajtórendtartás fenntartása nélkülöz minden törvényes alapot Magyarországon. Elismerte, hogy az 1862-es ausztriai törvény ideiglenes alkalmazásával is ez lenne a helyzet, mégis kisebbik rosszként ezt indítványozta. (Az 1848-as szabályozást „túlszárnyalt", időszerűtlennek minősítette.) Török viszont felvetette, hogy a helytartótanácson belül állítsák helyre a censura collegiumot (persze nem ezzel a névvel), s a megyei hatóságok mellett is effajta testületeket hozzanak létre, amit Kecskeméthy gúnyos hangon visszautasított. Erre Török Kecskeméthyt az 1852-es sajtópátens hívének bélyegezte, utalva az 1850-es években viselt hivatalára, Kecskeméthy pedig azzal vágott vissza, hogy Török igencsak kegyeltje volt a megelőző évtized sajtóviszonyainak, miközben ő rendőrhivatalnokként „hivatali kötelességének határai közt legliberalisabb támogatója" volt, s hálátlanság tőle a „multakat vádkép emlegetni".[179]

Más alkalommal éles vita alakult ki Palásthy Pál, a *Religio* című katolikus újság szerkesztőjével, ami odáig fajult, hogy Scitovszky esztergomi érsek jóváhagyásával az *Idők Tanu*jában a budapesti papság kollektívan lépett fel a *Bécsi Hiradó* ellen, ami természetesen sem Pálffynak, sem Zichynek nem volt ínyére, s mindkét felet józan önmérsékletre intették.[180]

Alig egy héttel később politikai kifogások is felmerültek Kecskeméthy lapjával szemben. Az ugyanis Deák Ferencnek az év elején a *Budapesti Szemle* hasábjain megjelent Adalék a magyar közjoghoz című munkájáról azt merészelte írni, hogy Deák „ösmeretes értekezése mindenkit meggyőzhet az 1848-ki törvények érvényességéről". Pálffy azonnal kérte Zichyt, hogy a lap helyreigazítást jelentessen meg, mivel egy köztudomásúan hivatalos támogatást élvező lapban megjelent efféle kijelentés nem-

rovat. *PN*, 15. évf. 275-4438. sz. 1864. dec. 1.; Bécsi dolgok. *PN*, 6. évf. 34-4496. sz. 1865. febr. 11.; „Nyilatkozat" Kecskeméthy Aurél aláírásával, Buda, 1864. dec. 1. *Sürgöny* 4. évf. 276. sz. 1864. dec. 2.

[179] „K. A.": Sajtótörvényt! I–III. *Bécsi Hiradó*, 1. évf. 8–10. sz. 1865. jan. 11–13.; „K. A.": Bécs, január 24. (vezércikk). Uo. 1. évf. 20. sz. 1865. jan. 25., „K. A.": Bécs, januar 26. Uo. 22. sz. 1865. jan. 27.; „K. A.": Bécs, jan. 30. Uo. 25. sz. 1865. jan. 31.; Hazai közügyek. Pest, jan. 21. *Pesti Hirnök*, 6. évf. 17. sz. 1865. jan. 21.

[180] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. febr. 25., Privitzer leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. febr. 28. MNL OL D 191 1050.IV.B.1865.; „K. A.": Egyházellenes irány. *Bécsi Hiradó*, 1. évf. 26. sz. 1865. febr. 1., Nyilatkozat és részvéttávirat. *Idők Tanuja*, 6. évf. 33-1527. sz. 1865. febr. 10. Kecskeméthy nem kímélte az *Idők Tanujá*t sem. Lásd például: Bécs, ápr. 28. Uo. 99. sz. 1865. ápr. 30.

csak „egyéneket és a népet, hanem a tisztviselőket s még a kormánylapokat is könynyen tévútra vezetheti". Zichy azonban – talán megérezve az új idők új szavát – azzal védte Kecskeméthyt, hogy a cikk csakis az 1848. áprilisi törvények alaki érvényességéről szólt, de nem azok „cél- vagy korszerűségé"-ről, s az uralkodónak a magyar országgyűléshez intézett 1861. július 21-i leiratának elutasító álláspontja után egyébként sem merülhet fel ezzel kapcsolatban kétség, de azért figyelmeztette Kecskeméthyt, hogy az áprilisi törvényeket illetően „netaláni félreértések elkerülése végett kellő óvatossággal és tapintattal eljárjon".[181] Ugyanakkor Kecskeméthy még január végén Deák Ferencnek az 1864 decemberében közte és Augusz Antal báró között lezajlott bizalmas politikai eszmecserékről terjengő hírek kapcsán a *Pesti Napló*ban megjelent nyilatkozata alapján – melyről a későbbiekben még szót ejtünk – helytállóan megállapította, hogy helytelen Deák álláspontját az 1861. évi országgyűlési feliratokban meghirdetett program merev képviseleteként interpretálni, mint Kecskeméthy írta, „a föliratok több kiindulási pontot tartalmaznak egyezkedésre: az egyezkedési fonal ott veendő föl, a hol elejtetett".[182]

Májusban a Heves megyei főispáni helytartó fordult panaszosan Pálffyhoz, mivel a lap megvetőleg szólt a provizórium kori hivatalnokokról, a passzív ellenállás eredménytelenségét azzal demonstrálva, hogy az még azt sem volt képes megakadályozni, hogy „olyan, amilyen hivatalnokokkal ne szervezhesse magát" a kormányzat. Pálffy azután Zichyn keresztül helyreigazításra szólította fel Kecskeméthyt, ami ezt követően meg is történt.[183] Júniusban ismét csak Pálffy helytelenítette a *Bécsi Hiradó*nak a Nemzeti Színházzal kapcsolatos cikkeit, Radnótfáy Sámuel, a színház intendánsa elleni támadásait. Zichy sem helyeselte, mint írta, az „írmodor"-t, de kifejtette, kisebb jelentőségű társadalmi ügyekben nem tartja megengedhetetlennek, hogy a lap eltérhessen a hivatalos *Sürgöny* irányvonalától, s ezért a két lap között „bizonyos korlátokon belől polemiák támadjanak".[184]

A laptámogatási rendszer visssza-visszatérő problémája volt: hogyan lehet a kormányszubvenciót élvező lapok egymással folytatott pengeváltásait kezelni, kell-e és milyen mértékben lehet azt tolerálni. Forgách a *Sürgöny* és a *Független* egyik éles hangú csörtéje kapcsán kifejtette 1863 májusában, „teljességgel nem tűrhető", hogy a kormány által támogatott két lap „oly szenvedélyes harcot viseljen" egymás ellen, s mindkét felet mérsékletre szólították fel.[185] Amikor 1865 februárjában a *Bécsi Hiradó* és a *Pesti Hirnök*, valamint a *Bécsi Hiradó* és az *Idők Tanuja* csatározott, Pálffy és Zichy

[181] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. márc. 3., Zichy leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. márc. 11. MNL OL D 191 1050.IV.B.1865.

[182] „K. A.": Bécs, január 31. *Bécsi Hiradó,* 1. évf. 26. sz. 1865. febr. 1.

[183] „A puszta szenvedőleges ellenállással még azt sem tudtuk, pedig nagyon hittük, megakadályozni, hogy az 1861-diki provisorium (olyan a milyen) hivatalnokokkal ne szervezhesse magát ..." Programm-vázlatok. V. *Bécsi Hiradó,* 1. évf. 101. sz. 1865. máj. 3.; Bécs, jun. 2. Uo. 127. sz. 1865. jún. 3.; Földváry János Heves megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Eger, 1865. máj. 10., Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. máj. 15., Zichy leirata Pálffyhoz, 1865. jún. 3. MNL OL D 191 2419.IV.B.1865.

[184] Pálffy és Zichy levélváltását (1865. május–június) lásd MNL OL D 191 2663.IV.B.1865.

[185] Forgách levélfogalmazványa Privitzerhez, Bécs, 1863. máj. 23. MNL OL D 185 1863:606.

szintén figyelmeztette az érintett szerkesztőket.[186] Zichy azonban nem akart minden polémiát kizárni – legalábbis ha nem politikai kérdésről volt szó, szerinte „bizonyos korlátokon belől polemiák" nem csorbították a kormány tekintélyét.[187]

A periodikák mellett természetesen röpiratok útján is igyekezett a kormányzat megkeresni a kormányzati politikai üzenetekre fogékonynak vélt potenciális támogatói bázis tagjait.

Támogatott röpiratok

A *Pesti Napló* már 1861. november elején hírt adott arról, hogy az országgyűlés feloszlatásáról egy „Schmerling-féle" „népfelvilágosító röpiratot" osztogatnak országszerte a nép között, leginkább csendőrök. A máramarosi levelező szerint „a nép csendes, s a bécsi röpiratokba túrót és szalonnát takar, kinek ti. van túrója és szalonnája".[188] Nem tudjuk, e híradásokban milyen kiadványról esik szó, de Pálffy kétségtelenül igyekezett, ha korlátozottan is, igénybe venni ezt a propagandaeszközt, bár az erre szánt összegek mindvégig viszonylag alacsonyak maradtak: Az 1861. november és 1862. március közötti időszakban a helytartó három röpiratra összesen 1697 forintot költött (az összkiadása ekkor 7515 forint körül járt),[189] pedig ekkor volt a legmagasabb a röpiratok támogatására szánt összegek aránya. A későbbiekben ritkábban találkozunk támogatott röpirattal, feltehetőleg a korábbiak nem váltották be a hozzájuk fűzött politikai reményeket, s a naponta vagy legalábbis hetente kétszer megjelenő napilapokba való invesztálás nagyobb befolyással kecsegtetett.[190]

Az 1861. novembert követő hónapokban Pálffy négy kiadvány finanszírozásával igyekezett hatást gyakorolni a közvéleményre.

Egyrészt Vida Károlynak az *Ausztriával vagy a nélkül* című röpiratával, melynek nyomtatási költségeire 1862. október végéig 650 forintot fizettek ki Szabó Alajosnak. Igaz, a röpirat eladásából azután némi bevételt is elkönyvelhettek. 1000 példányban jelent meg a munka, s Szabó az elkelt 383 példány után fizetett 143 forint 62,5 krajcárt (példányonként az 50 krajcáros ár 25%-át). Megvásárolta Pálffy Vida Károlytól

[186] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1865. febr. 25. és Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. febr. 28. MNL OL D 185 1865:230.

[187] Hueber Zsigmond jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. máj. 26. és Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. jún. 3. MNL OL D 185 1865:530.

[188] Megyei élet c. rovat *PN*, 12. évf. 255-3521. sz. 1861. nov. 6.; lásd még. Különfélék c. rovat. Uo. 248-3514. sz. 1861. okt. 27., 282-3548. sz. 1861. dec. 7.

[189] „Kimutatás (egyszersmind számadás) az 1861/2. közigazgatási év folyamában, azaz 1861. évi november 1-től 1862. évi martius 31-éig a nem hivatalos napi sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Schäfer aláírásával, Buda, 1862. márc. 31. MNL OL D 191 395.IV.B.1865. „Félhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta.

[190] Az 1862/63. pénzügyi év első félévében a *Vezér*, *Idők Tanuja*, *Concordia* lapok támogatása, valamint röpiratok honorálása együttesen nem tett ki többet 2500 forintnál. Az 1863/64. évi költségvetési előirányzatban az összesen 27 300 forintból mindössze 600 forintot tartott fenn Pálffy röpiratok esetleges jutalmazására. Forgách levélfogalmazványa Schmerlinghez, Bécs, 1863. máj. 31. Melléklet. MNL OL D 185 1863:583.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 29. Uo, 1863:1314.

egy másik röpirat tulajdonjogát is 650 forintért, nem tudunk azonban arról, hogy végül az *Igazság a magyar kérdésben* című röpirat megjelent volna. 1862 márciusában a helytartó Szokolay Istvánnak fizetett ki 800 forintot a *Mit várhatunk az olasz–franczia beavatkozástól* című röpiratért, ami végül később Lipcsében jelent meg a szerző megnevezése nélkül. Igen nagyvonalúan fizette Pálffy a szerzőket, a fordításból született munkák jóval olcsóbbak voltak. A *Garibaldi* című röpiratot (mely óvott a lázítóktól, az ország háborúba sodrásától, s újabb újoncozással és adóemeléssel riogatott háború esetén) László Kálmán fordította magyarra (nem tudjuk, milyen nyelvről), 1000 példányban látott napvilágot német, 4000 példányban magyar, 2000 példányban román, 1000 példányban szlovák, 1000 példányban rutén és 1000 példányban szerb nyelven Emich Gusztáv kiadásában. Így összesen a kiadás 502 forintba került.[191]

1863-ban Pálffy hozzájárult Kovács Lajos *Kísérlet a rendezési kérdések részletezett megoldására* című röpiratának megjelentetéséhez, Pfeiffer Ferdinánd kiadónak egy alkalommal 357 forint 92 krajcárt fizettek ki a röpirat 500 példánya fejében,[192] majd ugyanebben az évben további 200 példányért 150 forintot folyósítottak az egy évvel korábban kiadott már említett, *A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint* című röpiratból.[193]

1864 tavaszán Szedlák Mátyás ajánlotta fel Pálffynak utazási naplóját, melyben Kossuthot kívánta „leleplezni". Felmerült a terv, hogy az a *Sürgöny* Tárca rovatában vagy önálló kiadványként jelenne meg, s a kiadást a sajtóalapból finanszíroznák olcsó kivitelben. Zichy Hermann azonban egyelőre félretette a tervet.[194]

Ugyanekkoriban Sztanojovich Lázár nyugalmazott egyetemi tanár is eljuttatta Forgáchhoz egy politikai röpirat kéziratát *Ob Personal oder Realunion* címmel, amit ugyan önálló munkaként nem tartott kiadásra alkalmasnak a kancellár, ennek ellenére 200 forint folyósítására szólította fel Pálffyt, amit az ki is fizetett.[195]

[191] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 6. MNL OL D 185 1862:264.; „Kimutatás (egyszersmind számadás) az 1861/2. közigazgatási év folyamában, azaz 1861. évi november 1-től 1862. évi martius 31-éig a nem hivatalos napi sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Schäfer aláírásával, Buda, 1862. márc. 31. MNL OL D 191 395.IV.B.1865. „Félhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta; Elszámolás a nem hivatalos sajtó céljaira fordított összegekről az 1863/64. második félév és 1864. november–decemberben kiadott pénzekről, Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. jan. 18. MNL OL D 185 1865:64.; vö. D 191 378. IV.B.1865. „Nemhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta. Vö. *Garibaldi*. Pest, 1862, Emich. Vö.: „Ha a forradalom közbe nem jön, ma kétharmadával kevesebb adót fizetnénk, s 200 000 magyarral több élne a hazában!" Uo. 16.

[192] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 30. MNL OL D 185 1863:5. és „Számadás a nem hivatalos időszaki sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről, a folyó közigazgatási év első felére vagyis 1862. november 1-től egész 1863 April végéig", Buda, 1863. ápr. 30. [Sch]äfer szignóval. MNL OL D 191 797.IV.B.1863.

[193] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. aug. 17. MNL OL D 185 1863:1011.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. okt. 31. Uo. 1863:1318.

[194] Szedlák beadványa Forgáchhoz, Nagyvárad, 1864. ápr. 5. és aktafeljegyzés, Bécs, 1864. október. MNL OL D 185 1864:496.; lásd Szedlák később kiadott munkáját: *Leleplezések a magyar szabadságharcz és a magyar emigráczió idejéből 1848–1861*. Budapest, é. n., Szent-Gelléri Könyvnyomda.

[195] Dr. Sztanojovich Lázár az előző évtizedben is jó viszonyt ápolt a kormányzattal. A pesti egyetem helyettes tanára volt, a fizika tanszék adjunktusa, aki 1848–1849-ben nyíltan kiállt a bécsi kormányzat mellett.

Természetesen e támogatott röpiratok terjesztésében is aktív szerepet játszott Pálffy. Mindenekelőtt a *Sürgönyön* keresztül igyekezett azokat népszerűsíteni, 1862. április közepén például utasította Kecskeméthyt, hogy Vida említett röpiratát ne csak kedvezőleg ismertessék, hanem abból „terjedelmesebb közlemények" formájában részeket közöljenek, hogy azon községek elöljárói, akik előfizetői a lapnak, „e röpirat tartalmát is élvezhessék".[196] A terjesztés közvetlenebb formáját jelentette, amikor szétküldték a kiadványt a megyei és városi közigazgatási vezetőkhöz ingyenes kiosztás céljából. Vida röpiratát mint „igen dicséretes irányú"-t 1862 márciusában összesen 510 példányban küldte szerteszét (megyénként 8-12 példányt), hogy a tisztviselők, illetve a községi jegyzők között osszák ki. Nem ismerjük az akció sikerét, egyedül Ambrózy János Komárom megyei főispáni helytartó jelentése maradt fenn, aki április elején a „nagyon kapós" röpiratból még további húsz példányt igényelt, de példányok hiányában nem tudták kérését teljesíteni.[197]

Áprilisban készült el a már említett *Garibaldi* című, kifejezetten a „köznép" számára szánt kiadvány, azt a közigazgatási hatóságoknak „különböző, de leginkább a kevésbé vagyonos, olvasni tudó" lakosság között kellett ingyenesen kiosztaniuk „saját belátásuk" szerint. Egyetlenegy megyei vezető akadt, Tabódy Pál Bereg megyében, aki kerek perec jelentette, hogy „saját belátásá"-ra hallgatva egyáltalán nem körözteti a kiadványt, Pálffy utasítsa erre, ha akarja (de nem akarta, így nyáron Tabódy az összes példányt visszaküldte a helytartótanácshoz). Kifejtette, ezzel inkább újra felizgatnák a kedélyeket, ahelyett, hogy csillapítanák, a röpirat csak ismét Garibaldi felé irányítaná az amúgy már szunnyadó figyelmet, s maga a kormány látszana jelentőséget tulajdonítani Garibaldinak. Rajta kívül még Lánczy József Abaúj megyei vezető jelentette, hogy a megyei tisztviselők vihettek maguknak példányokat „belátásukhoz képest", de szélesebb körű terjesztést ő sem tartott célszerűnek. Kettejükön kívül a többiek engedelmeskedtek, igaz, amikor Pálffy május közepén felszólította őket, hogy ha van még náluk példány, igyekezzenek értékesíteni könyvkereskedőknél, vagy ha erre nincs lehetőség, küldjék vissza azokat, jó néhányan visszáruztak példányokat, de ezek számáról nem állnak rendelkezésre kimutatások. A könyvkereskedők ugyanis sehol nem vették át a kiadványt, mivel, ahogy Lánczy fogalmazott, „kelendőségük kis ár mellett sem remélhető".[198]

1852 végén – 1853 elején Albrecht főherceg kormányzó három hétre vidékre küldte, hogy az országban folyó orosz–lengyel propaganda felderítésében segédkezzen, s 100 ezüst forintot kapott ezért. 1856-ban folyósítottak számára még 74 forint támogatást, majd 1860 őszén súlyos betegségére való tekintettel 500 osztrák értékű forint segélyt. Vö. HHStA, IB BM 5363/1860.; vö. Szentpétery Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935.* Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 429.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. ápr. 21. MNL OL D 191 3264.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:563.); Sztanojovich átvételi elismervényét lásd D 185 1864:672. Nem tudunk róla, hogy ez a röpirat megjelent volna.

[196] Pálffy levélfogalmazványa Kecskeméthyhez, Buda, 1862. ápr. 13. MNL OL D 191 7470.IV.B.1862.

[197] Pálffy levélfogalmazványa a megyei és kerületi kormányzókhoz, Pest és Buda főpolgármestereihez, Buda, 1862. márc. 27., Ambrózy jelentése Pálffyhoz, Komárom, 1862. ápr. 3. MNL OL D 191 7470.IV.B.1862.

[198] Az ide vonatkozó forrás csak 1300 román nyelvű példányról szól, a többi nyelv esetén az itt megjelölt példányszámok megegyeznek az általunk korábban közöltekkel. A már említett megyei vezetőkön kívül

Egy hónappal később került sor Szokolay István már említett, *Mit várhatunk az olasz–franczia beavatkozástól?* (Köhler, Lipcse, 1862) című röpiratának terjesztésére (habár az 1848-as alapú közjogi kiegyezkedést hirdetett, de csak „mellékesen", ahogy Pálffy feltételezte, csak a röpirat kelendőségének fokozása érdekében!). Mint céljára és „irányára" nézve üdvös munkát összesen 249 példányban küldték szét a megyei és kerületi kormányzókhoz kiosztás céljából. Nyilván nem véletlen, hogy a nyomtatásra külföldön került sor, s gondosan igyekeztek elkerülni, hogy kiderüljön, a kiadvány kifejezetten Pálffy támogatásával jelent meg. A röpirat a német elemmel való „szoros frigy" szükségességét hirdette, de nem mindenáron, s miközben valóban kijelentette, hogy a kiegyezést „1848-ki közjogi alapokon" óhajtja, az októberi diplomát mint ehhez kedvező alapot igyekezett népszerűsíteni. A külsegélyre várást helytelennek minősítette a szláv elem túlnyomósága miatt is, az orosz befolyás növekedését hozza majd magával[199] – érvelésének fő csapásiránya tehát a magyar politikai emigráció programja ellen irányult.

1862 tavaszán–nyarán a már említett kiadványok mellett még egy röpirat élvezte Pálffy támogatását, Szentiványi Vince *A magyar nemzeti politika helyes iránya* című röpirata. Az 1848 előtt helytartótanácsos Szentiványi munkájában nyíltan az 1848. évi áprilisi törvények előtti közjogi állapotokhoz való visszatérés programját hirdette, s Pálffy megítélése szerint az „általános politikai kiábrándulást elősegíthette". Ezért nyáron a helytartó felhívta a megyei és kerületi kormányzók figyelmét a munkára, hogy azt „ajánlhassák" maguk is, nyilván elsősorban a tisztviselői kar tagjai számára. Ez történt Szentiványi egy fél évvel később megjelent röpiratával (*Észrevételek a magyar nemzeti politika helyes iránya czimü röpirat szerzőjétől*) is.[200]

Ezekben a hónapokban Pálffy arra is tett némi erőfeszítést, hogy külföldön népszerűsítsék a magyarországi provizórium kormányzatát. 1862 nyarán felvetette, hogy Szentiványi röpiratát német nyelven is meg kellene jelentetni.[201] Kezdeményezte Vida művének német nyelvre fordítását is, s Mecséryt kérte ennek megszervezésére.

---

még Máriássy Ádám Borsod megyei vezető küldte vissza az összes példányt, de ő azzal indokolja, hogy csak rutén nyelvű példányokat kaptak, a megyében pedig nem található rutén község (a kimutatás szerint azonban 65 magyar, 15 szlovák, 100 rutén és 10 német nyelvű példány jutott volna a megyére, nem tudjuk, a többi nyelvű példányok hol akadtak el). Pálffy levélfogalmazványa a megyei és kerületi kormányzókhoz, Pest és Buda főpolgármestereihez, Buda, 1862. ápr. 2., Tabódy jelentése Pálffyhoz, Beregszász, 1862. máj. 15. MNL OL D 191 7972.IV.B.1862. Lánczy és Máriássy, illetve a többi megyei vezető jelentését lásd ugyanott. A röpirat egy szlovák, egy cirill betűs román és egy latin betűs román változata megtalálható a következő jelentés mellékleteként is: Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. máj. 12. MNL OL D 185 1862:367.

[199] Pálffy levélfogalmazványa a megyei és kerületi kormányzókhoz, Pest és Buda főpolgármestereihez, Buda, 1862. máj. 7. MNL OL D 191 10 176.IV.B.1862.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. máj. 12. Mellékelve a röpirat egy példánya. MNL OL D 185 1862:367. A Sürgöny is ismertette és ajánlotta a röpiratot: „Mit várhatunk az olasz franczia beavatkozástól?" *Sürgöny,* 2. évf. 108. sz. 1862. máj. 10.

[200] Pálffy levélfogalmazványa a megyei főispáni helytartókhoz és királyi biztosokhoz, Buda, 1862. jún. 3. MNL OL D 191 11 473.IV.B.1862.; Pálffy körrendelete minden megyei és kerületi kormányzóhoz, Buda, 1863. jan. 10. (litografált) Uo. 460.IV.B.1863.; Szentiványi röpiratairól lásd Deák: „Kiegyenlítési programm-kovácsaink"... i. m. 703–704.

[201] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. aug. 1. MNL OL D 191 7470.IV.B.1862.

Esterházy Mór gróf felvetette, hogy talán angolra is le lehetne fordíttatni. 1862 nyarára elkészült a német fordítás,[202] angol nyelvű változatról nem tudunk. Pálffy igyekezett Vida röpiratát más úton is ismertté tenni: Szintén Mecséryt kérte, hogy egy „An die Redaction der Times in London. Pest, Mitte April" címmel készült cikket (a szerző személyét nem árulta el) igyekezzen a *The Times*ban (nyilván angol fordításban) megjelentetni, amely részletesen ismertette a röpirat tartalmát.[203]

1862 nyara után Pálffy ez irányú szorgalmas aktivitása látványosan alább hagyott mind bel-, mind külföldön. A kiadványok egyikének sem sikerült számottevő hatást elérnie. 1863-ban már inkább Forgách szívügye volt, hogy Kovács már említett munkáinak német nyelvű fordítása finanszírozásából a kormányzat részt vállaljon, s a két röpiratból vásárolt példányok azt mutatják, hogy azokat is szétküldette Pálffy a megyékbe, bár erre vonatkozóan további információkkal nem rendelkezünk.

Kevés későbbi példát ismerünk arra, hogy a helytartótanács a közigazgatási apparátuson keresztül segédkezett kiadványok terjesztésében. Alkalomadtán sor kerülhetett olyan kiadvány hivatalos úton való népszerűsítésére is, amelyet nem kifejezetten Pálffy rendelt meg. A *Tanulmányok az általános és különösen magyar–osztrák egyesülési jog (uniojog) (...) felett* című munka 1864 áprilisában jelent meg, összesen 1000 példány felett rendelkezett a helytartótanács, megyénként 10–25 példányt küldtek szét, de Pest város főpolgármestere például 50 példányt kapott, s a központi hatóságoknak is jutott szép számmal (helytartótanács 50 példány, országbíró 30 stb.), ahogy a magyarországi ellenzéki és kormánypárti s néhány külföldi lap szerkesztőségének is ingyenpéldányokat küldtek.[204] De nem csak politikai célzatú kiadványok esetében kerülhetett sor szétküldésre, ha nem is ingyenes osztogatásra. 1863 októberében Josef Goutta hadügyminisztériumi tisztviselő küldött 300 példányt a *Der Volkes Gruß an Seinen Kaiser* című költeményéből eladás végett, hogy a bevétel felét jótékony célra, az ínséget szenvedők segélyezésére fordítsák. 250 példányt küldtek szét (szabad királyi városoknak 5-5, a megyéknek és kerületeknek 2-3 példányt) darabját 40 krajcárért.[205] 1864 áprilisában pedig a schleswig-holsteini hadjáratban elesett ausztriai katonák özvegyei és árvái segélyezésére felajánlott *Ruhmeshalle der österreichischen Armée* című röpirat előfizetési íveit juttatták el a megyei és kerületi vezetőkhöz (a csatolt akták összesen 28 előfizetésről tudósítanak).[206] Ez utóbbi akciók eredményéről azonban nem maradtak fenn híradások.

[202] Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 27., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. júl. 24. MNL OL D 191 7470.IV.B.1862.

[203] Pálffy levélfogalmazványa Mecséryhez, Buda, 1862. ápr. 12. MNL OL D 191 8654.IV.B.1862. Nem tudjuk, végül megjelent-e.

[204] Az akció iratait lásd MNL OL D 191 3087.IV.B.1864.

[205] Vö. MNL OL D 191 13 801.IV.B.1863. Goutta 1852-ben a budai Hentzi-emlékmű felavatására is hasonló ünnepi költeménnyel lépett elő, mely alkalommal a bevétel felét a Haynau-alapítvány javára ajánlotta: *Zur Enthüllungsfeier des Monumentes zu Ehren der am 21. Mai 1849 gefallenen Helden. Festgedicht.* Pest, 1852, Emich.

[206] Bars megye: 7, Csongrád: 4, Gömör: 8, Fejér: 2, Tolna: 1, Heves: 4, szepesi kerület: 2 előfizető. „Ruhmeshalle der österr. Armée röpirat" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 2701.IV.B.1864.

Schmerling elszámolásainak tanúbizonysága szerint az államminisztérium nemcsak periodikákat támogatott Magyarországon, láthatólag azonban elsősorban a nem magyar nemzeti mozgalmak propagandáját igyekeztek közvetlenül Bécsből érkező szubvencióval elősegíteni. Az 1862-es év első tíz hónapjáról fennmaradt jelentés sajnos nem részletes, ilyen jellegű adatok nem derülnek ki belőle, az 1862. november elejétől 1863. októberig tartó igazgatási évben szerepel Magyarországról dr. Richard Rotter 650 forinttal (rendszeres juttatásban részesült), Majláth 550 forinttal (alkalmi kifizetésként), „Fr. von Körmöczy" 1500 forinttal (alkalmi kifizetésként), továbbá „vállalkozások" támogatása címszó alatt feltűnnek „Hurban röpiratai" 895 forint 98 krajcárral, újra csak Majláth 930 forinttal – ez utóbbi kategóriában nyilvánvalóan kiadási költségek térítéséről lehetett szó. Szerepel még „Ordody" 1650 forinttal angol sajtócélokra. A rá következő, meghosszabbított igazgatási évben 1864 végéig a már említett személyeken kívül „szlovák röpiratok"-ra 371 forint 94 krajcár jutott plusz támogatásokként.[207] Richard Rotter a megelőző évtizedben a budai főreáliskola tanára volt, majd az októberi diploma kibocsátása után rendelkezési állományba került, s a bécsi rendőr-minisztérium bizalmi levelezője lett, sőt ő közvetítette a minisztériumba a magyarországi levelezők küldeményeit.[208]

Nem véletlenül maradt szinte jelentéktelen az önálló kiadványok támogatására szánt összeg a kormányzati sajtószubvenciós politikában, hiszen kimutatható hatást e fent említett kiadványok nem értek el. A korlátozott propagandaeszközök árnyékában a kormányzati sajtópolitika súlypontja ezekre az évekre a represszióra, az ellenzéki vagy annak tekintett programok nyilvánosság elé kerülésének korlátozására helyeződött.

[207] Schmerling előterjesztései az uralkodó számára, Bécs, 1864. aug. 11., 1865. júl. 3. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge, K. Z. 2458/1864., 1869/1865. József Miloslav Hurban evangélikus lelkész, a szlovák nemzeti mozgalom legnagyobb tekintélye volt az 1859-ben kibocsátott Protestáns Pátens gerjesztette egyházi harc szlovák előharcosa a felső-magyarországi evangélikus egyházon belül. Röpiratai: *Cirkew Ewanjelicko-Lutheránská w její wnitřních žiwlech a bojích na swete; se zlásstním chledem na národ slowenský, w této církwi spasení swé hledající.* I–II. Skalic, 1861, *Die Kirchenparteien und die Kirche.* (Separatabdruck aus der Zeitschrift für die gesammte lath. Theologie und Kirche, 1861, Heft I.) Leipzig, 1861, Dörffling und Franke; Majláth Kálmán: *Az 1536ik évi 16ik czikk, az 1563iki decretumnak utolsó czikke mint a koronával leendő törvényes békés kiegyenlitésnek egyik módja és Az 1848iki törvény-czikkeknek taglalása.* Bécs, 1863, J. A. Massanetz (ami megjelent német nyelven is); „Ordody" talán vagy Ordódy Sándor, az Országos Gazdasági Egyesület pénztárnokával vagy Ordódy Pállal, 1861-es országgyűlési képviselővel azonosítható. Vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 9. köt. Budapest, 1903, Hornyánszky Victor. 1153–1155.; „Fr. von Körmöczy"-t sajnos nem tudjuk azonositani.

[208] Vö. Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 434–448.

Tűrés és tiltás határvidékén... és azon túl

A magyarországi nyomtatványok tartalmának minősítésére vonatkozóan a sajtóeljárás alapját a már idézett 1852. évi büntető törvénykönyvön kívül Pálffy helytartó 1861. november 8-án közzétett rendelete képezte, mely tételesen felsorolta a haditörvényszékek elé utalt ügyeket, melyek között szerepelt a felségárulás, közcsendháborítás, zendülés és lázadás, titkos társaságokban való részvétel mellett „a hatóságok intézkedéseinek lealacsonyitása és az állam vagy községi hatóságok vagy a kormány egyes közlegei elleni izgatás", „nemzetiségek, vallás-társulatok, a polgári társaság egyes osztályai vagy rendei iránti ellenségeskedésekre ingerlés", „a házasság, a család, a tulajdon intézményeinek nyilvános lealacsonyitása", „nyugtalanitó álhirek vagy jövendőmondások terjesztése". Ezen túlmenően Pálffy általános irányelvként utasította a lapok szerkesztőit, hogy kerülni kell „minden oly nemű tárgyak vitatását vagy közlését", melyek „a kedélyek nyugtalanítására vagy ingerlésére tápot szolgáltatnának".[1] Lássuk be, ilyen általános direktíva mellett lehetetlen volt tartalmilag pontosan meghatározni, mi is fog tiltottnak minősülni, a szerkesztőknek ezt Pálffy hetenkénti eligazításain vagy saját kárukra kellett kiokoskodniuk. S a történész, aki sajnos nem ismeri Pálffy szóbeli instrukcióit, szintén hiába keres összefoglalást erről. Egy-egy fontosabb kérdésben szerencsére Pálffy már előre utasította a rendőrigazgatókat arra, hogy mi akadályozandó: 1862. október elején az erdélyi megyei bizottmányi gyűlések szervezésekor nemcsak a félhivatalos lapok szerkesztőségét igazította el a tárgyalás mikéntjére nézve, hanem táviratban értesítette a rendőri hatóságokat, hogy a tárgyban „tények nem, de minden rosszszándékú polémia megakadályozandó".[2] 1863 februárjában szintén távirati úton közölte a rendőri vezetőkkel, hogy a bécsi lapokban közölt állítólagos magyar minisztériumról szóló közlemények átvétele tilos, azt akadályozzák meg.[3] Ezek azonban ritka jelenségnek számítottak. Ráadásul a politikai célkitűzések széttartó

[1] „Melléklet a m. kir. udv. főkancellárhoz intézett legmagasb kézirathoz", 1861. november 8-án jelent meg a sajtóban, lásd például: *Magyar Sajtó*, 7. évf. 258. sz.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 14. MNL OL D 185 1861:1015.

[2] Távirat a rendőrigazgatókhoz és a debreceni és aradi rendőrbiztossághoz, Buda, 1862. okt. 6. MNL OL D 191 18 637.IV.B.1862. (német nyelvű).

[3] Távirat-fogalmazvány a rendőri hatóságokhoz, Buda, 1863. febr. 9. MNL OL D 191 1861.IV.B.1863.

volta természetesen e tekintetben még inkább éreztette hatását. Részben mást tilalmazott Forgách és Pálffy, ahogy bizonyos fokig elmondható ez Zichyről és Pálffyról is. A rendőrigazgatók ismét csak más szemüvegen keresztül nézték a sajtótermékeket. S akkor még meg sem említettük a katonai hatóságokat, melyek nem ritkán áthúzták a civil vezetők számításait, akár úgy, hogy az általuk kezdeményezett haditörvényszéki eljárás végén felmentették a perbefogottakat, vagy – ahogy már eddig is láthattunk erre példákat – váratlanul maguk perbe fogtak szerkesztőket és kiadókat. Nem csoda, ha a sajtó és általában az irodalom és tudomány munkásai úgy látták, teljesen kiszámíthatatlan a helyzet. „Csak le ne foglalják a *haza* szóért. Néha rebellis dolgokat elnéznek, néha egy árnyékért is Kriegsgericht. Az ember nem tud kiokosodni" – panaszolta méltán a lapszerkesztő Arany János.[4] (Kiemelés az eredetiben.)

Hogy körvonalazzuk, mik is számítottak a leggyakrabban előforduló lefoglalási és perbefogási jogcímeknek, kiindulópontként a birodalom egész területére vonatkozóan betiltott könyveknek a rendőr-minisztériumban rendszeresen összeállított listájához folyamodhatunk. Ezen a (túlnyomórészt egyébként a birodalom határain túl megjelent kiadványokat tartalmazó) litografált listákon a legsűrűbben becsületsértés, erkölcstelenség, izgatás, vallás iránti tiszteletlenség, a felséges uralkodó ház tagjainak megsértése, közcsendháborítás, erkölcsiség megsértése, izgatás, törvényellenes cselekményekre való ingerlés, vallásháborítás, a katolikus egyház becsmérlése szerepel indokként.[5] Természetesen ezek a hivatali úton a kancelláriára, majd a helytartótanácson keresztül a rendőri és közigazgatási hatóságokhoz eljutó összeírások egyfajta iránymutatóul szolgáltak a sajtórendészetért felelős magyarországi hivatalnokok számára is, ám a speciális „tartományi" politikai és társadalmi viszonyokat figyelembe kellett venniük: ami „itt" politikailag veszélyesnek tűnt, a Lajtán túl ártalmatlan lehetett, és persze fordítva – távolról sem létezett tehát egzakt mérce a tiltás és tűrés határvonalának kitűzéséhez. Mint látni fogjuk, nem elhanyagolható szerepet játszott a vizsgált kiadvány jellegének, potenciális olvasókörének (stílusának és nem utolsósorban kivitelének és így árának) mérlegelése. 1864 elején például Kazinczy Gábornak az Akadémia közgyűlésén az előző év végén elmondott beszédének közlését – mivel az Worafka megítélése szerint a magyar arisztokrácia elleni kifakadásokat tartalmazott – a napilapok számára megtiltották. Amikor azonban a *Budapesti Szemlé*ben Csengery Antal készült megjelentetni, Worafka utasítást kért, tekintettel arra, hogy a lap csupán 800 példányban jelent meg, s jobbára csak az akadémikusok között terjedt, akik úgyis hallották a beszédet.[6] A célzott olvasóközönség mérlegelése a politikai jellegű kifogások, főként pedig a vallási kérdéseket tárgyaló, de még a közerkölcsiséget esetlegesen sértő kiadványok esetén is lényeges tényezőnek számí-

[4] Arany levele Tompa Mihályhoz, Pest. 1862. jún. 20. In *Arany János összes művei*... i. m. XVIII. köt. 62.
[5] Vö. MNL OL D 191 9498.IV.B.1863., 12 625.IV.B.1863., 13 718.IV.B.1863., 16 090.IV.B.1863.
[6] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. febr. 9. MNL OL D 191 1361.IV.B.1864.; Kazinczy emlékbeszédét lásd *Budapesti Szemle*, 19. köt. (1864) 158–178.

tott. A kifejezetten szűk olvasói körre szánt tudományos munkák, nem utolsósorban magas áruk miatt, inkább számíthattak engedékenyebb elbírálásra, mint az olcsó, az alsóbb néprétegeket megcélzó tömegtermékek. Épp ez az oka annak, hogy különösen sok szépirodalmi munka akadt fenn a sajtóellenőrzés kivetett horgán, a lefoglalt, csak módosításokkal szabadon bocsátott vagy akár teljesen betiltott munkák túlnyomó többségét ugyanis azok alkották. Különösen szigorú elbírálás alá estek az ifjúság számára szánt könyvek. 1864 októberében például Szász Károlynak a protestáns középiskolák részére készült *Magyarország története* második füzetének (Luxemburgi Zsigmondtól 1848-ig tárgyalta a magyar történelmet) második kiadásában összesen 38 módosításra, illetve kihagyásra ítélt részt jelölt meg Worafka, mondván, a munka e kitételei „részint a vallási gyűlölet ébresztése, valamint a történeti események elferdítése s gyűlöletes commentálása folytán valóságos méregként hatnának a fogékony ifjú keblekre", ahogy kifogás alá esett Vörösmarty *Szózat*ának közlése is.[7] Ugyanakkor az is alaposan megfontolandó szempont volt, főként a „közerkölcsiséget sértő"-nek minősített kiadványok esetében, hogy a formális tiltás egyúttal felhívta a figyelmet a munkára, így a hatósági fellépés akár kontraproduktív hatású is lehetett. „A tiltott áru kapósabb lett" – kommentálta Frankenburg Adolf emlékirataiban az általa szerkesztett *Bolond Miska naptára* elleni eljárást az 1850-es évek végén, s ez nem volt másképp a rá következő években sem.[8] Ezzel persze Pálffy helytartó is tisztában volt.[9] A rendőr-minisztérium 1866-ban szintén úgy nyilatkozott, hogy ők a birodalom nyugati felén az opportunitás elvét alkalmazzák, s ha egy kiadvány felbukkanása egyedinek tűnik, inkább mellőzik a tiltást, s informális utakon szólítják fel a könyvpiac szereplőit mellőzésére.[10] A magyarországi gyakorlat ezzel szemben mégis legtöbbször a szigorú formális tiltás útját járta. További problémát jelentett, hogy célszerű volt, különösen az önálló kiadványokat illetően, összehangolni a fellépést a birodalom Lajtán túli részén folytatott eljárással. Egy Magyarországon tiltottnak minősített terméket ugyanis a könyvárusok könnyedén beszerezhettek Bécsben, s titokban árusíthatták, ami pedig a tiltás hatékonyságát természetesen nagymértékben gyengítette, miközben az eljáró hatóság tekintélyét is aláásta.

[7] Okolicsány véleménye, Buda, 1864. okt. 27. MNL OL D 191 6932.IV.B.1864.

[8] Frankenberug Adolf: *Bécsi élményeim*. Reichard & Littfass, Sopron, 1880. 2. köt. 93.

[9] 1861. november végén Pálffy állítólag a *Sürgöny* három számának lefoglalása kapcsán kijelentette Kecskeméthy előtt, „ez önnek nem árt a nemzet szemében", s maga Kecskeméthy is úgy látta, az csak használ majd lapjának. Kecskeméthy naplójegyzete, 1861. nov. 22. *Kecskeméthy Aurél naplója...* i. m. 113.

[10] Schäfer átirata Belcredi nevében a kancellária elnökségéhez, Bécs, 1866. máj. 14. MNL OL D 185 1866:549.

Tiltott tartalmak a magyarországi sajtórendészeti eljárásokban

Tekintsük át, milyen tiltások jelentek meg a leggyakrabban a magyarországi sajtórendészeti eljárások során!

- 1. Mindenekelőtt tiltották az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc heroizálását, hagyományának erősítését, főként pedig az 1848. áprilisi törvények taglalását. De nem volt ebben következetes a gyakorlat – a legszigorúbbnak a katonai hatóságok bizonyultak. Amikor például 1862. január végén a *Magyar Sajtó*ban megjelent Almásy Pál részvételével többek már említett nyilatkozata, melyben az 1848-as eszmékhez való hűséget hirdették, elmaradt a hivatalos retorzió, mivel Forgách – Pálffyval ellentétben – úgy ítélte meg, a lap hivatalos megintését „a törvény által kiszabott alapokra fektetni alig lehetne", ezért ha a kormány nem tűrné az egyszerű „nyilatkozatot", egyesek véleménynyilvánítását, azt az ellenzék ki tudná használni a maga propagandájában. Így azután Pálffy csak szigorú megfigyelés alá helyezte a lapot, illetve figyelmeztette Almásyt az efféle kollektív fellépés veszélyeire (szervezkedésnek lehetne azt minősíteni, amit a kormányzat nem tűr), de egyúttal kijelentette, hogy „egyesek nézeteinek hírlapi közzétételét, ha a kívánt mérséklet és higgadtság korlátai megtartatnak, egyátalában gátolni vagy hátráltatni nem fogom".[11] Egy évvel később viszont – igaz, a katonai hatóságok s nem a közigazgatási vezetők kezdeményezésére – a perszonálunió 1848-ban kitűzött programjának taglalásáért súlyosan elmarasztalták Zichy Nándor grófot és *A Hon* szerkesztőjeként Jókai Mórt.

A szépirodalmi munkák egy jelentős részének épp a forradalom és szabadságharc egy-egy epizódjának felelevenítése miatt gyűlt meg a baja a rendőri hatósággal, mivel azt könnyen lehetett a forradalom glorifikálásának minősíteni. 1862. október végén Worafka lefoglalta például Jókai *Politikai divatok* című regényének második füzetét az Egy nap melynek története van című fejezet miatt, amely 1848. március 15-ének állított emléket. Pálffy is csak annak eltávolítása után adott engedélyt a megjelenésre.[12] Novemberben döntés született a fiatal hírlapíró, író és kritikus generáció vezéralakja, Zilahy Károly által összeállított és Heckenast Gusztáv által kiadott *Magyar koszorusok albuma* című kiadvány betiltásáról, s a készült 650 példány megsemmisítéséről, mivel a kiadó „jogosítlanul, illetőleg elővigyázatlanul" a díszes kötés elkészülte után nyújtotta be a munkát sajtóvizsgálatra, amely azonban az 1848–1849-es eseményeket megengedhetetlen módon „forradalom" és „szabadságharc"-ként emlegette. Mivel „nem komoly történelem", hanem jellemrajzok szerepeltek benne, veszélyesnek ítélték, mondván, „az előkelő osztályú, nem szilárd politikai gondolkozású olvasó

[11] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 30. MNL OL D 185 1862:81.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. febr. 2. Uo. 1862:9

[12] Worafka és Pálffy levélváltását (1862. okt–nov.) lásd MNL OL D 191 19 998.IV.C.1862. A külön fejezet helyett Jókai az „A ki a sorsot kényszeriti" fejezetbe tagolta be a vitatott részt, de minden bizonnyal átdolgozva, az eredeti változatot nem ismerjük. Vö. Jókai Mór: *Politikai divatok. Regény.* 1. köt. Pest, 1862, Szerző saját kiadása. 1. köt. 120–128.

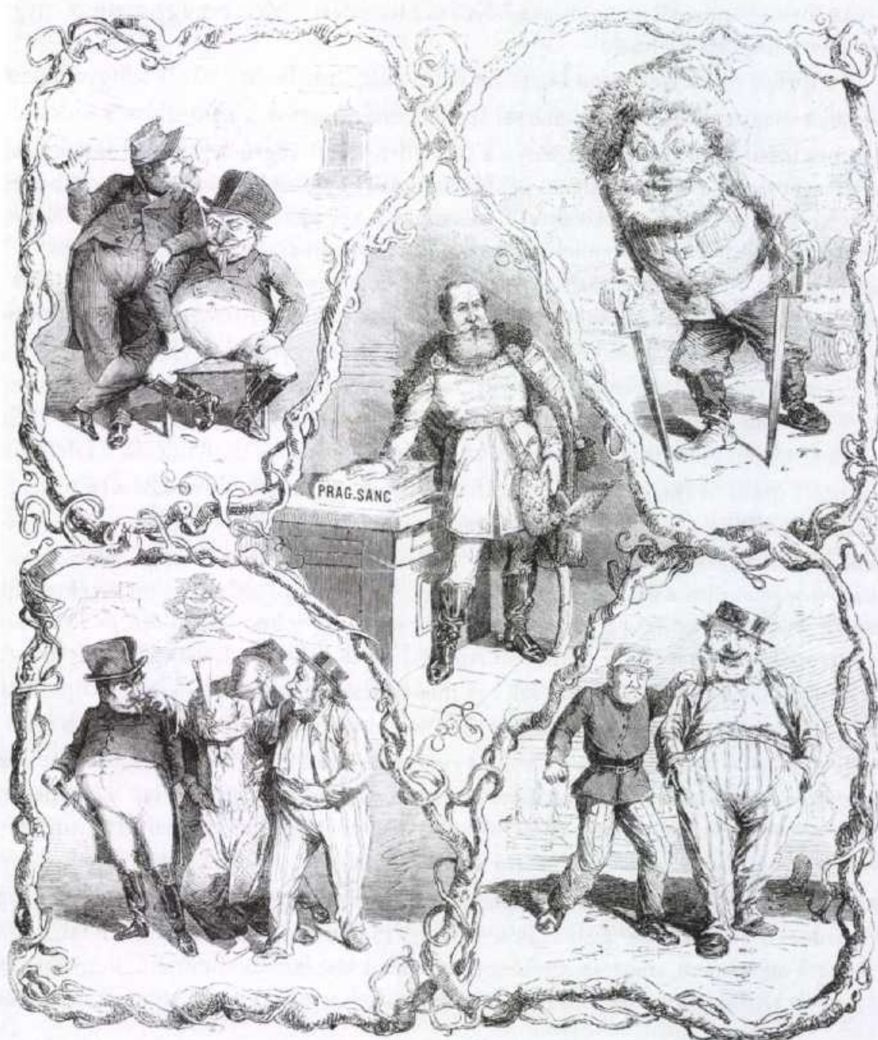
közönség, főleg pedig az ifjúság ferde politikai felfogásra vezettetik". Bár Heckenast kimutatta, hogy a jellemrajzok külön-külön már korábban megjelentek 1860–1861-ben, a döntéshozók kifejezetten kívánatosnak találták a „rossz irányú" szövegek további terjedésének megakadályozását. 1863 júliusában viszont Heckenast beadványára Forgách – arra hivatkozva, hogy a díszes kiadás miatti borsos ár (5 osztrák értékű forint) önmagában úgyis akadályozza a terjedést – Mecséry egyetértését megszerezve feloldotta a tiltást.[13]

Az áprilisi törvényekre tett leghalványabb, akár áttételes utalásra is felfigyelhetett Worafka magyarul tudó munkatársai segítségével. A sorok között olvasás tudományát nemcsak az olvasóknak, hanem a sajtóellenőrzést végző hivatalnokoknak is el kellett sajátítani. 1864 júniusában például lefoglalta a *Bolond Miska* 24. számát, mivel a 4. oldalon egy kép szerepelt azzal a szöveggel, hogy miközben Európa minden hatalma más hatalmakra kénytelen támaszkodni, Magyarország csakis „a törvényekre" támaszkodik, márpedig Worafka szerint ez kizárólag az 1848-as törvényekre utalhatott (azt sem felejtette el megemlíteni, hogy ezzel a lap már ismét a politika terére tévedt eredeti programjával ellentétben). Pálffy jóváhagyta a lefoglalást, de jelezte, hogy amennyiben a szerkesztő „önként" valami másra kicseréli „a törvényekre" passzust (például – veti fel – a pragmatica sanctióra), szabadon bocsátható a lap.[14]

1865 elején új helyzetet teremtett az országgyűlésnek az uralkodó által kilátásba helyezett összehívása, hiszen előre látható volt, hogy ennek előkészítéseként megélénkül a politikai sajtó, ami nehezebb feladat elé állította Pálffyt és Zichyt, akik mindenképpen biztosítani akarták, hogy a sajtó derékhada ne emelhesse 1860–1861-hez hasonlóan újra a magasba 1848 zászlaját. Így azután Pálffy nagyon érzékenyen reagált minden rezdülésre. A *Pesti Napló* január 29-i száma (majd annak nyomán egy nappal később a *Pester Lloyd* esti lapja is) Deák Ferencre hivatkozva cáfolta azt a városban terjengő hírt, hogy Deák egy magánbeszélgetésben az októberi diplomát mint lehetséges politikai kiindulópontot elfogadta volna. Láthatólag gyorsan kiszivárgott az 1864 decemberében Deák és Augusz Antal báró között folytatott, majd a kiegyezési tárgyalások újraindulásához vezető beszélgetések híre, s a lap kijelentette, Deák az 1861. évi két országgyűlési felirat talaján áll. Pálffy ezt azonnal jeladásnak értékelte, „az újólag szándékolt általános terrorismusnak [...] első kísérleté"-nek. Szíve szerint mindkét lapot hivatalos megintésben részesítette volna (a *Pesti Napló*nak ez lett volna az első, a *Pester Lloyd*nak a második megintése), de belátta, nem tanácsos Deákkal ujjat húzni, mert az „gonosz szándékkal kizsákmányoltatnék", s egyébként is „éppen Deák az, kit a bécsi hírlapok is, és még a kormányban ülő némely hatalmas

[13] Privitzer jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 22. MNL OL D 185 1863:741. (fogalmazványát lásd D 191 8656.IV.C.1863.); Forgách levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1863. júl. 12. MNL OL D 185 1863:741.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. júl. 31. MNL OL D 191 8656.IV.C.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:879.).

[14] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jún. 10., Schäfer feljegyzése a hátoldalon, Buda, 1864. jún. 11. MNL OL D 191 4350.IV.B.1864.; *Bolond Miska*, 5. évf. 24. sz. 1864. jún. 12. „Ki mire támaszkodik": a megjelent változatban a rajz középpontjában valóban „Prag. Sanc." szerepel.

„Ki mire támaszkodik." *Bolond Miska*

személyiségek [is] legyezgetni látszanak". Ezért az intést függőben hagyta, ehelyett a *Sürgönyben* rendelt meg egy az ellenzéki lapokat kárhoztató cikket, s táviratilag megtiltotta, hogy a *Pesti Napló* cikkét bármelyik vidéki sajtóorgánum átvegye. Február 1-jén pedig rendeletet intézett a megyekormányzókhoz és a rendőrigazgatókhoz: akadályozzák meg, hogy az országgyűlés kilátásba helyezett összehívását kihasználva a sajtó meghiúsítani törekedjen az uralkodó kiegyenlítési törekvéseit, s szigorú sajtófelügyeletre szólította fel őket. Hozzátette azonban, hogy „ellenben magától értetik, miszerint a fennforgó közjogi kérdések nyugodt és szenvedély nélküli megvitatása, mely a viszonyoknak ésszerű és a fenn említett mellékcélok nélküli tisztába hozatalára irányul, legkevésbé sem akadályozandó". Ezzel azonban feltehetőleg nem kis fejtörést okozott a megyei kormányzóknak, hiszen az új szituációban sem állt rendelkezésre világos direktíva arról, mi is a megengedhető, s mi nem. Mire az elmúlt három évben lassan megszokták, mit kell mindenképpen s mit talán kifogásolni a sajtókiadványokban, máris új politikai szituáció köszöntött rájuk – még képlékenyebb szabályokkal. Április elején Pálffy újra figyelmeztette őket, hogy akadályozzák meg minden olyan felhívás megjelenését, mely „félreismerhetlenül izgatás és a választókrai előleges befolyás bélyegét" viseli magán".[15] Nem véletlen, hogy Worafka – akire kétségtelenül a legnagyobb teher és felelősség nehezedett a magyarországi sajtófelügyelet mindennapi rutinjában – szintén felvetette még március elején, hogy elvi döntéseket kellene hozni – mindenekelőtt tisztázni, hogy megengedhető lesz-e az országgyűlési előkészületek és az országgyűlés időszakában az 1848-as törvények tárgyalása a sajtóban (azaz feloldják-e a korábbi informális tilalmat).[16] Elvi döntés azonban nem született – legalábbis sem a kancellária, sem a helytartótanács sajtóügyi irataiban nincs annak nyoma –, inkább a gyakorlat formálta a sajtófelügyeleti döntéseket e tekintetben a következő hónapokban. Ennek jegyében májusban Deáknak a lehetséges közjogi kompromisszumra vonatkozó javaslatait a nagyközönség előtt először megszellőztető, a *Die Debatte und Wiener Lloyd* hasábjain Bécsben németül megjelent közleménysorozat harmadik darabjának közlését Pálffy megtiltotta a *Pesti Napló* számára.[17] Tiltottnak minősült e gyakorlatban 1848–1849 nemzeti mártírjának, Batthyány Lajos gróf özvegyének példaképként megjelenítése a nyomtatott nyilvánosságban. Az 1863. évi éhínség enyhítése céljából indított társadalmi akciókban fontos szerepet játszott Batthyány grófné, elsősorban a Magyar Gazdaszszonyok Egyesületén keresztül. Ennek elismeréseként Helene Paulus a *Pest-Ofner Damen-Almanach zur Unterhaltung und Belehrung auf das Jahr 1865* című kiadványt

[15] Pest, jan. 28. 1865. *PN*, 16. évf. 24-4486. sz. 1865. jan. 29.; Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1865. febr. 1. MNL OL D 191 615.IV.B.1865. A *Sürgönyben* nem sikerült azonosítani a megrendelt cikket; Pálffy körrendelete Arad, Bács, Csongrád, Heves, Esztergom, Nógrád, Pozsony, Temes megye kormányzóihoz, Buda, 1865. febr. 1. (litografált) MNL OL D 191 602.IV.B.1865.; Pálffy jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. júl. 8., melléklet: Pálffy körrendelete a megyei és kerületi kormányzókhoz („saját kezébe" jelöléssel), Buda, 1865. ápr. 2. MNL OL D 185 1865:694.

[16] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. márc. 8. MNL OL D 191 1212.IV.B.1865. „Politikai hetilap. Báró Eötvös tulajdonos, Keleti Károly főszerkesztő" címmel gyűjtőakta.

[17] Vö. „Pest, május 22. 1865." *PN*, 16. évf. 118-4530. sz. 1865. máj. 23.

József főherceg nádor özvegyének, Hildegarde főhercegnőnek és neki kívánta ajánlani, portréjukkal is gazdagítva a kiadványt, amely azonban csak az utóbbinak szóló ajánlás és képe eltávolítása után jelenhetett meg.[18] De lefoglalásra került a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapjá*nak egyik száma is 1864 áprilisában, mivel az első oldalon arról tudósított, hogy az ínség enyhítése érdekében tett adományaiért köszönetül a „nagykunok" egy albumot adtak át Batthyány grófnőnek, s hogy Firenzében a magyar politikai emigráció tagjai gyűjtésbe kezdtek magyarországi ínséget szenvedők segélyezése céljából.[19] De ezen a ponton is rá kell mutatnunk a sajtóellenőrzési gyakorlat következetlenségére és kiszámíthatatlanságára: ugyanez a lap előző számában ugyanis közölte a torinói emigráns ínségsegélyező bizottság felhívását, s hasonló hír jelent meg Milánóból is. A június 30-i számban pedig megjelenhetett Tápióság község Batthyánynéhoz intézett hálairata. Batthyány grófnő portréját pedig 1863-ban akadálytalanul közölhette a Gyulai Pál szerkesztette *Részvét könyve* (amelyben pedig más kivetnivalót talált Worafka).[20] Úgy látszik, ezek a közlemények akkor elkerülték az ellenőrzést végző rendőrhivatalnok figyelmét, s ha már megjelentek, nem tűntek olyan veszélyesnek, hogy érdemes legyen miattuk eljárást indítani.

Batthyány Lajosné, de akár férje nevének említése önmagában persze nem volt kategorikusan tiltható, bár Worafka igyekezett minden effélét is kigyomlálni a kiadványokból. 1864 végén például a „Nemzeti naptár 1865 évre, szerkeszté Kassay Adolf, hatodik évfolyam. Pest, 1864." kapcsán kifogásolta többek között, hogy az a pesti Újépületről szólva megemlítette, hogy ott végezték ki Batthyányt és másokat. Okolicsány viszont az említést veszélytelennek, „száraz történeti valóság"-nak, s más általa is kihagyandónak ítélt részekkel (például Teleki László gróf halálára vonatkozó néhány kitétellel) ellentétben meghagyhatónak minősítette, ahogy azután Pálffy is.[21]

• 2. A „száraz történeti valóság" és a politikai propaganda megkülönböztetése volt a kulcsszó nemcsak Batthyány vagy általában az 1848–1849-es események említhetőségének megítélése kapcsán, hanem a nemzeti múlt politikai szempontból érzékenynek minősített más elemei tekintetében is. Mindenekelőtt természetesen a Habsburg-ellenes rendi-nemesi ellenállás fejezetei, a Frangepán–Nádasdy–Zrínyi-összeesküvés, a kuruc mozgalmak és azok betetőzőjeként a Rákóczi-szabadságharc és a száműzött fejedelem maga számított annak. 1862 januárjában Worafka, majd Pálffy is például javasolta az emigrációban élő Horváth Mihály *Magyarország történelme* 4. kötetének lefoglalását, mely az I. Lipót trónra lépésétől a szatmári békekötésig terjedő időszakkal foglalkozott, mondván, „izgatott" időkben nem kívánatos a megjelenése. Forgách viszont engedélyezte azzal érvelve, hogy a tárgy történeti, s Horváth tartózkodik a véleménynyilvánítástól. Utasította

[18] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. dec. 14. MNL OL D 191 7834.IV.B.1864.

[19] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. máj. 5. MNL OL D 191 3618.IV.B.1864. Nyilvánvalóan a lap 17. számáról (1864. ápr. 28.) van szó, amiből azután kimaradt a Batthyánynénak szóló hálairat.

[20] *Részvét könyve. MDCCCLXIII.* Szerk. Gyulai Pál. Pest, 1863, Magyar Írók Segélyegylete.

[21] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. dec. 20. MNL OL D 191 7947.IV.B.1864.

viszont Pálffyt, hogy ügyeljen a kötetről szóló sajtóhíradásokra, nehogy azokban szembeállítsák a történelmi tényeket a jelen viszonyaival, s azokon elmélkedjenek, s különösen kerülni kell, hogy „egyes feltűnőleg kormányelleneseknek látszó tételek kiválogatva össze ne illesztessenek, és értelmökből ki ne forgattassanak..."[22] Hasonló megfontolásból foglalhatta le 1863. február elején Worafka Jókai *Szélcsend alatt* című kötetét A' kurucz világ után című elbeszélés miatt, amely 1860-ban már megjelent az Arany János szerkesztette *Szépirodalmi Figyelő*ben. Bár Lauka úgy vélekedett, nem is lehetne regényt írni, ha a rendőrigazgató által kifogásolt dolgokat mind figyelembe kellene venni, Pálffy mégis ragaszkodott az elbeszélés eltávolításához. (Majd Forgách szabadítja fel a kiadványt egy hónappal később.)[23] Más alkalommal a magyar rendi alkotmányos intézmények jellemzőinek fejtegetése önmagában is nemkívánatosnak minősült. A Szent István Társulat által 1862 végén kiadott *Allgemeine ungarische encyclopaedie* 4. kötetének már kinyomtatott 10 000 (!) példányát például csak azután engedték szabadon, hogy az Autonomie címszóban eltávolították a vármegyei autonómiát fejtegető részeket,[24] mivel a provizórium mindenféle közigazgatási autonómiát felszámoló viszonyai közepette az nyugtalanító és izgató jelleggel bírhatott.

De tilalom alá esett az 1860–1861-es alkotmányos időszakra emlékeztető egyes fogalmak használata is. 1862 februárjában például Pálffy „szigorúan" tiltotta, hogy a sajtóban az 1861. évi országgyűlés volt tagjait „képviselők"-nek nevezzék.[25] A *Pesti Napló* szerint márciusban körrendeletet intézett a megyei és kerületi kormányzókhoz, hogy ügyeljenek arra, hogy a lapokban az alkotmányos időszak már leköszönt tisztviselőiről ne írhassanak a lapok volt tisztségük megnevezésével.[26] A hivatalos lapok átszervezéséhez kapcsolódva 1864 őszén a helyi hivatalnokok figyelmét külön felhívták arra, hogy a tisztviselők kinevezését közlő hirdetményeikben az illetők hivatali előéletének említésénél mellőzzék az „alkotmányos" tisztviselő megnevezést.[27]

• 3. Természetesen a külföldi magyar politikai emigráció ügyeinek tárgyalása egyértelműen kerülendőnek minősült a provizórium éveiben. 1862 januárjában Forgách utasította Pálffyt, hogy akadályozza meg, hogy a lapokban a magyar politikai emigráció tagjainak levelei jelenjenek meg (vagy legalábbis a tudósítások alá-

[22] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. jan. 31., MNL OL D 185 1862:94.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. febr. 11. „Magyarok története. Horváth Mihálytól" címmel gyűjtőakta. Uo. D 191 618.IV.C.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1862:94.); Horváth Mihály: *Magyarország történelme. Új dolgozat* 1–6. köt. Pest, 1860–1863, Heckenast; a mű születéséről lásd Szinnyei József: *Horváth Mihály és Szalay László életrajza.* Pozsony, 1885, Stampfel Károly. 7–8.

[23] Worafka és Pálffy levélváltását (1863. febr.) lásd MNL OL D 191 1699.IV.C.1863.

[24] Worafka és Pálffy levélváltását (1862. dec.) lásd MNL OL D 191 22 556.IV.C.1862.

[25] Pálffy 1862 tavaszán például megrótta Worafkát amiatt, hogy a *Magyar Sajtó* 70. számában a Telekkönyvek hiánya Somogyban című írásban Somssich Pált és Somssich Imre grófot „somogyi országos képviselők"-nek nevezték. Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. márc. 26. MNL OL D 191 7380. IV.B.1862.

[26] Vö. Különfélék c. rovat. *PN,* 13. évf. 54-3620. sz. 1862. márc. 6.

[27] Péchy aláírásával Pálffy nevében körrendelet a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda és Pest főpolgármestereihez, Buda, 1864. nov. 17. MNL OL D 191 2652.IV.B.1864.

írás és keltezés nélkül lássanak napvilágot), mivel azok „csak a kedélyek felingerlésére szolgálnak, és az emigratióvali folytonos kacérkodást ápolják".[28] Tilalmasnak bizonyult az emigráció egy-egy ismert szereplőjének életrajza is,[29] ahogy természetesen az emigráció törekvéseinek propagálása. Eközben azonban hírek az emigrációról alkalomadtán szinte mindegyik politikai lapban felbukkantak számottevő következmények nélkül. A Garibaldiról szóló híradásokat szintén igyekezett a kormányzat eltüntetni, Lauka Gusztáv egyik szakvéleménye szerint: „...a Garibaldi név Magyarországon is a birodalmi egységet, rendet s alattvalói köteles engedelmességet veszélyeztető eszmékkel csempésztetett be a tudatlan nép emlékébe és rokonszenvébe, s az izgatók és nyugtalankodók által maiglan a tömegek izgatására használtatik..."[30] 1862 áprilisában Worafka jelentette, hogy a *Pester Lloyd*ban és a *Magyar Sajtó*ban jelennek meg rendszeresen hírek az olasz szabadsághősről. Pálffy a *Lloyd* esetében látta szükségesnek, hogy a Garibaldi-kultusz építése miatt a lapot informálisan figyelmeztesse, mégpedig írásbeli intés kilátásba helyezésével (a lap esetében ez már a második lett volna).[31] 1862. október elején a debreceni rendőrbiztosság lefoglalta a *Debreczeni kis tükör* című kiadványt Mészáros Károly Garibaldi szomorú nótája a fogságában című vers miatt (Lauka e kapcsán vetette papírra idézett véleményét).[32] 1863 márciusában egy Garibaldi-kiáltvány közzététele miatt pedig egyenesen haditörvényszéki eljárást kezdeményezett Pálffy a *Werschetzer Gebirgsbote* című lap ellen (a lapot azután felmentették).[33] Mindennek ellenére a sajtóban a legkülönbözőbb formában újra és újra feltűnt Garibaldi alakja, akár külföldi táviratok rövid hírei között, s nemcsak politikai lapokban. A *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* már említett, lefoglalt számában például egy hosszú cikk akadálytalanul megjelent Garibaldi Londonban címmel, amit Worafka nem tett szóvá, igaz, Pálffy helytartó utólag erősen helytelenítette.[34]

• 4. A politikai programokat megfogalmazó röpiratok, amennyiben nyíltan az 1861-es országgyűlésen meghirdetett perszonáluniós közjogi kapcsolat alapjára helyezkedtek (hogy ne is szóljunk az emigráció függetlenségpárti '49-es irányvonala iránti burkolt szimpátiáról) természetesen szigorúan tilosak voltak. Említhetjük 1862 szeptemberében Mocsáry Lajos *A kiegyenlítés* című, érezhetően az emig-

[28] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 25. MNL OL D 185 1862:61.

[29] 1864 nyarán például lefoglalta Worafka Ignaz Reich izraelita főiskolai tanár *Beth-El. Ehrentempel verdienter ungarischer Israeliten* című kiadványát azért, mert közölte az emigráns Horn Ede életrajzát. Pálffy is csak ezen oldalak eltávolítása esetére járult hozzá a szabadon bocsátáshoz. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. júl. 27. MNL OL D 191 5320.IV.B.1864.

[30] Lauka feljegyzése, Buda, 1862. okt. 6. MNL OL D 191 18 799.IV.C.1862.

[31] Worafka és Pálffy levélváltását lásd, 1862. ápr. 11–12. MNL OL D 191 8661.IV.B.1862.

[32] Lauka feljegyzése, Buda, 1862. okt. 6. MNL OL D 191 18 799.IV.C.1862.

[33] Pálffy levélfogalmazványa a Temes megyei főispáni helytartóhoz, Buda, 1863. márc. 30. MNL OL D 191 3583.IV.B.1863.

[34] Okolicsány és Schäfer szignójával levélfogalmazvány a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1864. máj. 7. MNL OL D 191 3618.IV.B.1864.

ráció programját támogató röpiratának lefoglalását és a haditörvényszéki eljárás megindítását a szerző ellen.[35]

A februári pátens és az októberi diploma elleni cikkeket leginkább a katonai hatóságok torolták meg. Pálffy láthatólag csak a kormány által támogatott sajtó hasábjain tartotta megengedhetetlennek a diploma és a pátens elleni fellépést. Forgách viszont még azokban is elfogadhatónak minősítette, részben arra hivatkozva, hogy az óvatos bírálat, párosulva a liberálisoktól való elhatárolódással növelheti a kormány befolyását és támogatóinak körét. Ezen időszak bonyolult személyi és politikai viszonyaira éles fényt vet az a tény, hogy Kecskeméthy Aurélnak a *Vázlatok egy év történetéből* című röpirata is fennakadt a sajtóellenőrzésen 1862-ben, mivel bírálta az októberi diplomát annak határozatlansága, elsietettsége, heterogén hatásai, a szelleme és szavainak ellentmondásai, befejezetlensége miatt, s egyszerűen eredménytelennek minősítette. Worafka hezitált, Pálffy láthatóan bátorította a lefoglalásra (mondván, saját hatáskörben cselekedhet, s aztán majd jóváhagyást kérhet a helytartótanácstól), de két hétig nem szánták el magukat határozott lépésre. Időközben azonban Bécsben engedélyezték a német nyelvű változat megjelenését, s ezután már nem maradt más hátra, minthogy a sajtóban azt állítsák, tulajdonképpen nem lefoglalásról volt szó, hanem csak néhány napos halogatásról.[36]

• 5. A kormányzat iránt bizalmatlanság szítása, a kormány szándékának gyanúsítása, a békés kiegyenlítés akadályozása akár csak a passzív ellenállás elveinek hirdetésével szintén a szigorúan kerülendő kategóriába tartozott Pálffy felfogása szerint. A *Pester Lloyd*ot például 1862. elején a helytartótanács írásbeli megintésben részesítette, mivel a provizórium ellen szólt.[37] Ha nem is tiltott, de szintén kerülendő volt minden olyan kijelentés, amely akár közvetve a provizórium közigazgatási hatóságainak tevékenységét élesen bírálta. 1861 novemberében legelőször is tiltottnak minősült ennek jegyében a megyék és városok tiszti karai lapokhoz beküldött lemondási nyilatkozatainak közlése. A *Pesti Napló* egy rövid hírben megemlékezett arról, hogy többen „neheztetéssel" vonták kérdőre a szerkesztőséget, amiért nem látták viszont a lap hasábjain nyilatkozatukat. „Felelet: csupán azért, mivel nem szabad közlenünk."[38] 1862. január végén Forgách arra is utasította Pálffyt, hogy akadályozza meg, laplefoglalást is kilátásba helyezve, hogy az újságok közöljék kinevezett új tisztviselők, megyei vagy városi bizottmányi tagok lemondását (pontosabban kinevezésük el nem fogadását), mivel a közlés célja „a kormány elleni tüntetés, a szolgálatot vállalt tisztviselők elrettentése s átalában a ke-

[35] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. szept. 15. MNL OL D 191 17 855. IV.C.1862.

[36] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. máj. 1., Pálffy levélfogalmazványa a rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. máj. 2. MNL OL D 191 9802.IV.B.1862.; Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. máj. 15. MNL OL D 191 10 626.IV.B.1862.; vö. *Ungarische Nachrichten*, Jg. 1. Nr. 37. 1862. máj. 14. A *Sürgöny*ben csak egy rövid hír jelent meg a könyv hirdetésével. *Sürgöny*, 2. évf. 113. sz. 1862. máj. 16.

[37] A kifogásolt cikk feltehetően: Pest, 3. Jänner. *Pester Lloyd*, Nr. 3. 1862. jan. 4.

[38] Különfélék c. rovat. *PN*, 11. évf. 271-3537. sz. 1861. nov. 24.

délyeknek folytonos izgatottságban tartása" lenne.[39] S Pálffy valóban igyekezett résen lenni, rosszallásának kiváltásához elegendő volt egy önmagában ártalmatlannak tűnő hír is. A *Pesti Napló* például a következőt írta a Pest-Pilis-Solt megyei főispáni helytartó tevékenységéről 1862 márciusában: „Kapy úr tisztikara hallomás szerint minden hónapban nyilvános tiszti ülést szándékozik tartani. A tegnapi nyilvános ülésen igen csekély számu hallgatóság volt jelen." Kemény Zsigmondot igazolásra szólította fel Pálffy – de retorzióra nem került sor.[40] 1863 szeptemberében Pálffy megelégelte a megyei, városi hivatalnokokat bíráló írások burjánzását, s arra hivatkozva, hogy a hiányosságok orvoslásának a legegyszerűbb módja az, ha a panaszos leveleket az újságszerkesztők egyenesen hozzá terjesztik fel – s mellőzik azok megjelentetését –, utasította a megyei vezetőket, hogy minden adandó esetben erre buzdítsák a területükön megjelenő lapok szerkesztőit. Ezzel egy időben meghagyta Worafkának, hogy a két félhivatalos lapban, valamint a *Pesti Hirnök*ben és a *Független*ben, melyek szerkesztőit Pálffy közvetlenül figyelmeztette, teljesen tilos efféle közlemények felvétele.[41]

• 6. Szigorúan tiltandónak minősült a hivatali belső információk kiszivárogtatása, illetve közlése, ami azonban távolról sem csak a magyarországi hatóságok problémája volt. Az uralkodó például 1861 nyarán–őszén többször is felhívta a miniszterek figyelmét a hivatali titkok megtartásának szükségességére.[42] Forgách 1861. szeptember elején szintén utasította Károlyi Lászlót, hogy a helytartótanács tisztviselőit figyelmeztesse „a hivatalos titkok szoros és lelkiösmeretes megőrzésére". A *Magyar Sajtó* október 6-i száma azután közölt egy a helytartótanács üléséről kiszivárgó hírt, amely szerint a helytartótanács tagjai nem értettek egyet a Pest-Pilis-Solt megyei bizottmányi gyűlés katonai erővel való feloszlatásával, s elhangzott az a javaslat is, hogy kérjék az uralkodótól a törvényhatóságok visszaállítását, sőt feltételekhez kötötték hivatalban maradásukat. Forgách persze igazolásra szólította fel Károlyit, aki részben megerősítette a hírt, ám részben cáfolta. Nyilvánvalóan mindkettejük számára fontos volt, hogy kiderüljön, ki szivárogtatott ki ilyen fontos és kényes információt. Károlyi ahhoz az informális értesüléshez jutott, hogy a tanácsnak „az egyházi rendhez tartozó" egyik tagja volt. De arra is felhívta Forgách figyelmét, hogy egy a kancellária elnöki tárgyalásaiban „tökéletesen jártas" személy is hasonlót követhetett el, mivel a megyékbe és szabad királyi városokba

[39] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 30. MNL OL D 185 1862:80. 1861 decemberében és 1862 januárjában a *Pesti Napló* valóban tele volt efféle hírekkel, illetve nyilatkozatokkal.

[40] Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. ápr. 1. MNL OL D 191 7890. IV.B.1862.

[41] Pálffy levélfogalmazványa valamennyi megyei kormányzóhoz és rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1863. szept. 3. MNL OL D 191 12 484.III.1863.

[42] A minisztertanács üléseinek jegyzőkönyve, 1861. júl. 1., aug. 24., okt. 12., okt. 27. *Ministerratsprotokolle*... i. m. V/2. 1981. 182., 326., 446., 459. Schmerling visszaemlékezése szerint Plener pénzügyminiszter a *Die Presse* szerkesztőjével ápolt jó viszonyt, s ezen a csatornán keresztül szivárgott ki a minisztertanács üléseiről alkalmanként bizalmasnak számító információ, míg Plener meg nem szakította a viszonyt. *Österreichs Weg zur konstitutionellen Monarchie*... i. m. 138–139.

kiküldendő királyi biztosok kinevezéséről szóló néhány közlemény előbb jutott el a magyarországi újságokhoz, mint hivatali úton a helytartótanácshoz. Ezt követően Károlyi szigorú hangú körlevélben figyelmeztette és kötelezte munkatársait a hivatali titkok megtartására. Worafka figyelmét is felhívta a kancelláriáról nyilván írásbeli vagy távirati úton kiszivárogtató személy tevékenysége megakadályozásának szükségességére.[43] Nem tudjuk, végül sikerült-e egyételműen tisztázni a kancellárián, illetve a helytartótanácson belül a „bűnösök" kilétét, ahogy persze abban sem lehetünk biztosak, hogy csak egy-egy személy rovására lehet írni az indiszkréciót. Török Jánosról például tudjuk, hogy a kancellária munkatársai közül Kelemen Mórral állt rendszeres kapcsolatban, s Török hozzá intézett leveleinek tanúbizonysága szerint összeköttetésük nem korlátozódott a szerkesztő-levelező viszonyra. Nem biztos azonban, hogy az ismétlődő inszinuáció Kelemen számlájára írható, ugyanis amikor 1865 elején azután Kecskeméthy nyíltan információ kiszivárogtatással vádolta meg a kancellária néhány Törökkel kapcsolatban álló hivatalnokát, Török sajnálkozását fejezte ki, hogy esetleg megalapozatlanul Kelemen is gyanúba kerülhet.[44]

1861. november 5-én mindenesetre Worafka lefoglalni kényszerült a *Pesti Hirnök*öt, mivel az közölte a hírt Pálffy helytartói kinevezéséről, de akkor az még „legszigorúbb titokban tartandó" volt, a lapok csak 7-én közölhették.[45] A hónap közepén azután újabb kínos ügy történt. Forgáchnak immáron Pálffyt kellett határozott fellépésre felszólítani, mivel a már hónapok óta szervezett Magyar Földhitelintézet ügyében az uralkodó számára készült helytartótanácsi előterjesztést teljes terjedelmében közölte az ellenzéki *Magyarország*. Elrendelte, hogy a későbbiekben hivatalos tárgyalás alatt lévő ügyről sajtóközlemény kizárólag a félhivatalos lapokban jelenhessen meg. Pálffynak annyit sikerült kideríteni, hogy a szöveg eredetileg a *Pesti Hirnök*ben jelent meg, s onnan vette át másnap a *Sürgöny* és a *Magyarország* is. Magához kérette tehát Török Jánost, aki elmondta, Abonyi István helytartótanácsostól szerezte meg az iratot. Pálffy erre el akarta távolítani Abonyit a helytartótanácsról, „külső hivatal"-ba helyezni, de Forgách ez utóbbit nem tartotta kivitelezhetőnek az adott

[43] Károlyi levele Forgáchhoz, Buda, 1861. okt. 2. MNL OL D 185 1861:709. (fogalmazványát lásd D 191 8157.IV.A.1861.); Károlyi jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. okt. 7. Uo. 1861:1123.; Károlyi körirat-fogalmazványa a helytartótanácsosokhoz, Buda, 1861. okt. 9., Forgách levele Károlyihoz, Bécs, 1861. okt. 4., Károlyi levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1861. okt. 9. MNL OL D 191 8157.IV.A.1861. (Forgách utóbbi levelének fogalmazványát lásd D 185 1861:709.). „(-nr.)": Buda, oct. 5-én. *Magyar Sajtó*, 7. évf. 231. sz. 1861. okt. 6.

[44] Török levele Kelemenhez, Pest, 1865. jan. 28. OSZK Kt Levelestár. Kecskeméthy cikkét nem tudtuk azonosítani.

[45] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. nov. 5. MNL OL D 212 11. kútfő 421a. sz.; a szám végül a rövid hír nélkül jelent meg, tartalmazta viszont a „Mailáth György, gróf Apponyi György sem nem kérték, sem nem kapták elbocsátásukat" közleményt; a titokban tartásról lásd Forgách leiratai Károlyihoz, Bécs, 1861. nov. 3., nov. 5. MNL OL D 191 10 460.III.1861.

pillanatban, Abonyi szigorú „dorgálás"-sal és ismétlődés esetén jövőbeli elbocsátásról szóló fenyegetéssel megúszta az ügyet.[46]

1862. január elején azonban újabb vizsgálatra került sor, mivel az *Idők Tanujá*ban a „(G-ó)" szignó alatt megjelenő bécsi levelezések olyan tudósításokat tartalmaztak, melyek szintén a kancelláriáról kiszivárgó bizalmas értesüléseken alapultak. Láthatóan a január 3-i számban megjelent levél háborította fel a kancellárt, az ugyanis közölte, hogy az uralkodó elrendelte, a kinevezési javaslatokat, különösen a „javadalmas" és tekintélyes pozíciókra, a kancellária hetenkénti hivatalos ülésein meg kell tárgyalni, s csak a tanácsosok által egyhangúlag támogatott személyi javaslatokat terjessze fel Forgách, bár ahhoz saját megjegyzéseit hozzáfűzheti (korábban, tette hozzá a tudósító, a javaslatokat a kancellár egy személyben készítette és terjesztette elő). Forgách utasította a helytartót, hogy „azonnal" tudja meg a szerkesztőtől, kitől származnak az információk, ha megtagadná a közlést, „Nagyméltóságodnak bölcs tapintatára bízván, hogy e részbeni eljárásának vagy nyomban eszközlendő házkutatás vagy pedig a kérdéses hírlapnak azonnali betiltása által érvényt szerezzen". Távirati úton rejtjelezve kért mielőbbi értesítést. Lonkay Antal szerkesztő azonban nem fedte fel levelezőjének kilétét, inkább „üzletet" ajánlott: szüntessék meg a vizsgálatot, ő viszont megígéri, hogy minden további érintkezést megszakít ezzel a személlyel. A házkutatás is csak félsikerrel járt, megtalálták három magyar nyelvű tudósítás, illetve levél kéziratát, köztük a január 3-án közlöttét is, de láthatóan azokból sem derült ki szerzőjük kiléte.[47] Ezt követően mindenesetre a bécsi tudósításokat már más szignóval jelzett szerző készítette a lapban, de ez önmagában Forgáchot aligha nyugtatta meg.

S a hasonló problémák sora ezzel még nem ért véget. Májusban Pálffy bizalmas utasítása az egyesületek működése feletti ellenőrzés szigorításáról azonnal megjelent a *Pester Lloyd*ban. Az ezt követő vizsgálat kiderítette, hogy a Pest városi jegyzői hivatalban a már említett Czappel Károly újságíró egy 1860 vége óta élő gyakorlatnak megfelelően egyszerűen leemelhette azt az íróállványról és lemásolhatta. Pálffy azonnal utasította Krászonyi József főpolgármestert e gyakorlat megszüntetésére.[48] Június végén azután egy a korábbiaknál is kellemetlenebb affér történt. A *Hirnök*, majd

[46] Hazai közügyek. Hitelintézet. *Pesti Hirnök*, 2. évf. 263. sz. 1861. nov. 13.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1861. nov. 19. MNL OL D 191 8157.IV.A.1861. (fogalmazványát lásd D 185 1861:818.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. nov. 22., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1861. dec. 8. MNL OL D 185 1861:929.

[47] „(G-ó.)" szignóval: Bécs, jan. 2-án. *Idők Tanuja*, 3. évf. 2-601. sz. 1862. jan. 3.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 4. MNL OL D 186 1861:1.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. febr. 7. MNL OL D 186 1862:3.

[48] Ein Erlaß in Vereinsangelegenheiten. *Pester Lloyd*, Jg. 9. Nr. 97. 1862. ápr. 27.; Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. máj. 16., Pálffy levélfogalmazványa Krászonyihoz, Buda, 1862. máj. 23. MNL OL D 191 10 500.IV.B.1862. Czappelnek 1862 elején már egyszer meggyűlt a baja a hatóságokkal, mivel haditörvényszéki eljárás indult ellene, mert az *Ost-deutsche Post* pesti tudósítójaként azt a hamis hírt közölte, hogy Szekrényessy Endre (székesfehérvári királyi biztos) megőrült, s Schwarzer Ferenc pesti gyógyintézetébe szállították. Nem tudjuk azonban, az eljárás milyen véget ért. Privitzer jelentése (Pálffy helytartó nevében) Forgáchnak, Buda, 1862. jan. 23. MNL OL D 185 1862:66.

annak nyomán a *Sürgöny* is közölt egy uralkodói leiratot a magyar kúriához, amelyet valójában még nem hagyott jóvá az uralkodó. Kiderült, hogy az irat Kelemen Mórtól került Törökhöz, mivel figyelmetlenségből nem vette észre, amikor a kancelláriai irattárba érkezett az irat, hogy hiányzik arról az uralkodói jóváhagyás. Vizsgálat indult ellene, közel két hétre fizetésének folyósítását is felfüggesztették, végül „szigorú megfeddés"-sel megúszta.[49]

1862 nyara után megritkultak a hasonló ügyek, feltehetőleg sikerült Forgáchnak és Pálffynak is megregulázni beosztottjait. De távolról sem tűnt el teljesen a probléma: 1863 márciusában – ahogy már említettük – az *Ország* című lap közölt „elhamarkodott közlemény"-t az új ideiglenes sajtórendszabályok előkészületeiről,[50] de említhetjük azt az esetet is, amikor 1865. augusztus közepén az új főispáni kinevezések nyilvánosságra hozatalának halasztását kérte Mailáth kancellár Sennyey tárnokmestertől, míg azok kihirdetésre kerülnek a *Wiener Zeitung*ban, de azok Mailáth levelének Pestre érkezte előtt egy nappal már megjelentek az *Idők Tanujá*ban.[51] Természetesen az efféle kiszivárogtatásokban elsősorban a konzervatív lapok jártak az élen, hiszen azok szerkesztői jobban kiépített kapcsolatrendszerrel bírtak a politikai-közigazgatási vezetés különböző köreiben.

Hivatali ügyek kiszivárogtatásának számított azonban – ahogy azt már láttuk a Földhitelintézet kapcsán – folyamatban lévő ügyek önmagukban nem titkos iratainak nyilvánosságra hozatala is, ami már a kormányzat támogatását nem élvező lapokat is érinthette. 1864 végén például a Löw Lipót által Szegeden szerkesztett *Ben Chananja* zsidó teológiai hetilap 45. és 47. száma Zur Geschichte der Gegenwart der Juden in Ungarn címmel a rabbitanoda fölállításának ügyét tárgyalta, s a kancelláriához ez ügyben benyújtott izraelita hitközségi beadványokat közölt. A sajtóellenőrzés lazaságáért felelősségre vont szegedi polgármester joggal védekezett azzal, hogy önmagában a tárgyban nem talált kivetnivalót, egyébként pedig nem volt információja arról, hogy ez ügyben milyen hivatalos tárgyalások vannak folyamatban a helytartótanácsban, illetve a kancellárián, tehát nem is emelhetett kifogást a cikkek megjelenése ellen.[52] Amikor viszont néhány hónappal később a polgármester le akarta foglalni a lap egyik másik számát, mondván, abban ismét hivatalos okiratokat közölt a szerkesztő, Pálffy arra hivatkozva, hogy a cikkben említett tárgyalások állásának pontos megjelölése nélkül esik szó a kérdésről, nem hagyta jóvá a lefoglalást. Csak elképzelni tudjuk, mit is gondolhatott magában a buzgó városvezető.[53]

[49] Vizsgálati jegyzőkönyv Kelemen Mór ellen, Bécs, 1862. júl. 1., elnöki rendelvények Kelemenhez, Bécs, 1862. júl. 1., 11. MNL OL D 185 1862:500.

[50] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 2. MNL OL D 185 1863:226.

[51] (??) szignóval, Bécs, aug. 14. *Idők Tanuja*, 6. évf. 186-1680. sz. 1865. aug. 16.; Sennyey Pál levele Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 18. MNL OL D 185 1865:892.

[52] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. nov. 29., Taschler József szegedi polgármester jelentése Pálffyhoz, Szeged, 1864. dec. 9. MNL OL D 191 20.IV.B.1864.

[53] *Ben Chananja* 1865. évi 2. számának Zur Rabbinerfrage in Ungarn című cikkéről volt szó. Taschler József jelentése Pálffyhoz, Szeged, 1865. jan. 11. MNL OL D 191 261.IV.B.1865.

• 7. Ellenzéki lapok számára tilalmasnak minősült továbbá hatósági rendeletek közlése, mielőtt azok a félhivatalos lapokban megjelentek. Úgy tűnik az iratokból, leginkább a pesti városi tanács hivatali apparátusán keresztül jutottak a szerkesztőségek efféle információkhoz.[54] Az ellenzéki lapok számára tiltották magas kormánykörökből kiszivárgott valódi vagy állítólagos hírek közlését is. Worafka például 1863. december 28-án lefoglalta a *Pester Lloyd* esti számát egy bécsi tudósítás miatt, amely egyrészt cáfolta a *Die Presse* valóban alaptalan értesülését, hogy a minisztériumban Forgách kancellár intenzív részvételével napirendre került újra a magyarországi alkotmány kérdése, illetve a magyarországi megyei önkormányzatok újjászervezése. A cikkíró kifejtette, Forgách véleménye az, hogy országgyűlés összehívása csak határozott kormányprogram létezése esetén célszerű, ellenkező esetben a gyors feloszlatás szinte bizonyos. S ebben a cikkíró igazat adott a kancellárnak. Worafka úgy ítélte meg, egy ellenzéki lapról nem feltételezhető, hogy be van avatva a kormányzat, a minisztertanács és az udvari kancellária „titkaiba", ezért nem helyeselhető, hogy Forgách kancellár nézeteinek fejtegetésébe bocsátkozik. Ráadásul a megyék újjászervezésének említése a hivatalban levő tisztviselőkre nézve nyugtalanító lehet, úgy érezhetik, Damoklész kardja lebeg a fejük felett. (A cikk nélkül jelenhetett csak meg a szám.) A lefoglalást utólag véleményező Kalmár hadbíró ezzel szemben nem talált a cikkben eljárásra alkalmas közlést, ezzel együtt a lap makacs ellenzéki állásfoglalásaira tekintettel írásbeli megintést javasolt. Forgách viszont „őszinte sajnálatát" nyilvánította a rendőri intézkedés miatt, mivel a cikkben kivetnivalót nem talált, sőt némi iróniával megjegyzete: „...ha egy ellenzéki lap valamely kormányférfiúról egyszer jóakarólag nyilatkozik, államveszélyes s a köznyugalmat feldúló bűntettnek alig tekinthetném". Egyúttal felszólította Pálffyt – ahogy arról már szó esett –, hogy adjon „felvilágosítást és oktatást" Worafkának a sajtófelügyelet alapelveiről.[55]

• 8. A politikai jellegű tiltások közé tartozott továbbá a nemzetiségi csoportok közötti ellentét szítása. A nem magyar politikai lapokkal nemcsak Forgách vagy Pálffy nem volt elégedett, de a nemzetiségi konfliktusok által érintett helyi közigazgatási vezetők sem. Igen jellemző Zerdahelyi Károly Liptó megyei királyi biztos véleménye: „Tudva van Nagyméltóságod előtt, miként a létező szláv lapok gyanús, hogy ne mondjam, eszélyes irányuk- s törekvéseikkel egyátalában nem alkalmasak arra, hogy a felső vidéki szláv ajkú népességet a közös haza valódi érdekeiről felvilágosítsák, s jó honpolgárokká képezzék; ellenben igen is átlátható azon majd fátyolozott, majd nyílt ügyekvésök, miszerint a tót népet a közös hon határain túl élő nyelvrokonaikra kacsintani tanítsák, s a magyar elemet kárhozatos s szenvedélyek által elvakított ésszel mint a szláv elem vesztére törekvőt, s ahol szükség, köl-

[54] Pálffy levélfogalmazványa Pest város főpolgármesteréhez, Buda, 1864. júl. 19. („s. k." jelöléssel) MNL OL D 191 5106.IV.B.1864.

[55] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jan. 4., Kalmár hadbíró feljegyzése, Buda, 1864. jan. 4., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. jan. 17. MNL OL D 191 423.IV.B.1864.

tött hibák és szándékok ráfogásával is gyűlöltté s félelmetessé tegyék."[56] Az ezekben az években is fel-felparázsló nyelvhasználati viták, az 1861. évi nem magyar nemzetiségi gyűlések programjaira, illetve a provizórium új helyi konfliktusaira adott válaszként a provizórium bécsi vezetése az uralkodó támogatása mellett jól érezhető politikai nyomást gyakorolt a magyarországi vezetőkre nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozása, a községi szabad igazgatási nyelvválasztási jog tényleges érvényesítése érdekében. Emellett természetesen a szlovák, román, szerb és rutén nemzeti mozgalmak hívei is feladatuknak tekintették az 1861-ben kinyilvánított programjaik napirenden tartását és népszerűsítését nemzetiségi társaik körében.[57] Ebben az erőtérben mind Forgách, mind Pálffy – ha némileg más-más hangsúlyokkal is – a magyar és nem magyar nemzeti szellemű agitáció lehetséges tompítását és szelídítését tekintették kívánatosnak, legyen szó akár a kormányzatot általában vévő támogató, akár ellenzéki sajtóorgánumról. Láttunk már példát efféle nehézségekre és kezelési módjukra a *Concordia* kapcsán. A lefoglalási vagy akár haditörvényszéki ügyek között bőven találkozunk más lapokkal is. Pauliny-Tóth Vilmos (Viliam Pauliny-Tóth, 1848–1849-ben a magyarellenes szlovák légió tagja, az 1850-es években császári hivatalnok, majd rendelkezési állományba került) 1862 nyarán engedélyezni kérte, hogy a korábban nyomdaműködtetési engedélyt szerzett Alfred Krueg mérnöktől megvásárolt nyomdát ő működtethesse Turócszentmártonban, ami megkönnyítené *Sokol* című politikai újságjának és *Černokňažník* élclapjának kiadását. Kérését Eduard Podolsky pozsonyi rendőrigazgató támogatta, a Turóc megyei főispáni helytartó viszont emlékeztetett, hogy az élclapot már többször lefoglalta a rendőrség, szerinte a nyomda az amúgy is erős pánszláv mozgalmaknál fogva „sok kellemetlenségekre szolgáltatna alkalmat", s már jó előre elhárította a felelősséget a lehetséges következményekért. Ezek után nem véletlen, hogy Pálffy arról értesítette Pauliny-Tóthot, hogy az uralkodó által kinevezett magasabb rangú tisztviselők állásával az iparűzés mint mellékfoglalkozás nem egyeztethető össze, s nyilatkozzon szándékairól, mit választ – holott a válasz nem lehetett kétséges, hiszen a rendelkezési állományban levő hivatalnok jogosult volt állami ellátásra.[58] Néhány hónappal később, 1863 februárjában azután Pálffy haditörvényszéki eljárást kezdeményezett Pauliny-Tóth és Ján Bobula ellen a *Jánošík* című, izgatónak minősített szlovák nyelvű röpiratért.[59] S bár nemzetiségi izgatás és ellenségeskedés szítása címén túlnyomóan nem magyar nyelvű kiadványok ellen folyt sajtórendtartási eljárás ezekben az években, de nem volt ez kizáró-

[56] Zerdahelyi jelentése Pálffyhoz, Liptószentmiklós, 1862. aug. 20. MNL OL D 191 14 022.IV.B.1862.

[57] Vö. Deák: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében… i. m.; Csernus-Lukács Szilveszter: Utak a nemzetiségi törvénycikkig. In Dr. Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi szél – Spring wind.* IV. Budapest, 2016, Doktoranduszok Országos Szövetsége. 363–374.

[58] Viliam Pauliny-Tóth beadványa a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1862. júl. 16. (német nyelvű), Dessewffy Egyed gróf főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Turócszentmárton, 1862. aug. 4., Pálffy levélfogalmazványa Pauliny-Tóthhoz, Buda, 1862. szept. 25. (magyar nyelvű). MNL OL D 191 14 345. IV.B.1862.

[59] Vö. MNL OL D 191 259.IV.C.1863., D 185 1863:128.

lagos. A pesti ügyvéd, határozati párti Szilágyi Virgil röpiratát *A nemzetiségi kérdés hazánkban* címmel szintén betiltották 1861 novemberében, s – ahogy láttuk – nem kerülte el a *Független* sem a haditörvényszéki vizsgálatot közcsendháborítás és nemzetiségek iránti ellenségeskedésre való izgatás vádjával 1863-ban az erdélyi románok kongresszusát bíráló cikkeiért.[60]

• 9. A nem politikai lapok számára – ahogy azt már említettük – tilosnak minősült a politikai térre való mindenféle „kirándulás", akár egy-egy állásfoglalás, sőt csak egy-egy hír közlése erejéig is. Az első előfordulásnál általában csak a szerkesztő informális figyelmeztetésére utasította Pálffy az illetékes sajtórendészeti hatóság vezetőjét, ismétlődés esetére azonnal kilátásba helyezve sajtórendészeti eljárás indítását a lap ellen. (Ennek ellenére jó néhány példát ismerünk arra, hogy egy-egy kiadvány folyamatosan áthágta lapprogramjának határait.)

• 10. A nem politikai jellegű tiltások és korlátozások között a sajtórendészeti eljárások igen gyakori indoka volt a katolikus vallási dogmák elleni fellépés. Maga a katolikus egyházi hierarchia igényelte ezt már a megelőző évtizedben is, s bár azt akkor elutasította Ferenc József, hogy az indexen levő műveket automatikusan tiltsák az állami hatóságok, de maga is fontosnak tartotta az egyházi tanokat (és az erkölcsöt) sértő munkák terjedése ellenében az egyházi és az állami hatóságok együttműködését.[61] Pálffy is kiemelt jelentőséget tulajdonított ennek, nemcsak hívő katolikusként, de számító politikusként is. *Az inquisitio rejtelmei* című munka kapcsán például kifejtette, hogy igaz, hogy a munka német kiadása engedélyezett a birodalom másik felén, s azt olvassák Magyarországon is, ennek ellenére ellenzi még az „enyhített" brünni kiadás magyar nyelvű fordításának engedélyeztetését is, mivel itt speciális a helyzet: „Nem titok ugyanis, hogy a kormánynak mint csaknem mindég, úgy különösen a jelen percben épp a katholicus főpapság képezi egyik fő támaszát, mely az újabb időben nem csak világos bizonyítékait adá loyalitásának, de magaviselete biztosít arról is, hogy a nép alsó rétegeiben a kormány erányabani bizalmat éleszteni s megszilárdítani hajlandó és képes is."[62]

Fennakadtak a sajtóellenőrzés rostáján például Ernest Renan munkái, általában véve a liberális katolicizmus sajtótermékei, a nyíltan ateizmust hirdető munkákról nem is beszélve. De nem egyszer kerültek lefoglalásra és tiltásra a protestáns egy-

[60] Vö. MNL OL D 185 1863:523., D 191 720.IV.B.1863.

[61] Vö. A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. febr. 11. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867.* Abteilung IV. *Das Ministerium Rechberg.* Bd. 1. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. ÖBV & HPT, Wien, 2003. 438–439.

[62] Forgách azonban kitartott amellett, hogy a tiltás illuzórikus, s az engedélyezés mellett döntött, de azzal, hogy a brünni változatból is ki kell törölni a „botrányosabb" helyeket. Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. febr. 1. MNL OL D 185 1863:131.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. febr. 28. MNL OL D 191 580.IV.C.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:131.); feltehetőleg a következő kiadványról volt szó: *Az inquisitió és egyéb spanyol titkos társulatok titkai.* Irta Féréal M. V. Franciából fordította Huszár Imre. Brünn, 1864, Karafiat F.; vö. Mentovich Ferenc marosvásárhelyi tanár, maga is kárvallott, panaszával: „Politikai tekintetben Schmerling fütytye szerint kellett tánczolnunk; szellemi tekintetben ultramontánok és jezsuiták ültek nyakunkra." Mentovich Ferenc: *Az uj világnézlet.* Marosvásárhely, 1870, Wittich József. IV–V.

házak kiadványai is. 1864 nyarán például Pálffy Danielik Jánossal véleményeztette a sárospataki református gimnáziumi tanár, Ivánka Sámuel *Egyházi énektár* című kiadványát, s mivel Danielik kifogásolta a Szent Bertalan éji vérengzésre tett megjegyzéseket, illetve a katolikus szertartásrendben meglevő lelkészi „magán éneklés" és a református egyházban szokásos gyülekezeti éneklés szembeállítását, Pálffy nem engedélyezte az 1863-ban Sárospatakon már megjelent kiadvány újabb kiadását.[63] A katolikus egyházi nézőpontból tekintve persze szigorú értelemben minden protestáns teológiai munka tévelygésnek minősülhetett volna. 1865 tavaszán például, amikor Worafka lefoglalta és betiltásra javasolta Farkas József, a pesti református teológiai főiskola tanára *Egyháztörténelem* című művének első kötetét a pápaság és a katolikus papság elleni „gyűlöletes rágalmak" miatt (bár Okolicsány csak egyes megjelölt részek elhagyását javasolta), érdekes módon a véleményezésre szintén felkért Bíró László püspök, helytartótanácsos véleménye volt a leginkább engedékeny, mondván, a műben foglalt állítások jó részét már megcáfolták, de azok a tudományos vitatkozások köréhez tartoznak, máskülönben „maga az egész protestantismus nem egyéb, mint ilyen állítások összege", ezért nincs ok a külön tiltásra.[64]

Láttuk, emellett a felekezetek közötti ellentét szítása is szerepelt az általános tiltó elvek között. 1864. szeptemberben például Czelder Márton romániai magyar református hittérítő és Pongrácz Bódog ferences egymással vitázó röplapjait tiltották be törvényesen bevett egyházakat és hitvallásokat sértő kölcsönös kifakadások miatt (Czeldernek egyébként más munkái is szerepeltek a tiltott művek listáin),[65] s a külföldi kiadványok közül is igyekeztek kiszűrni például a protestáns egyházakat élesen támadó röpiratokat.[66] De említhetjük 1865 elején Zsarnay Lajos tiszáninneni kerületi szuperintendensnek és Édes Vince tarjáni református lelkésznek 1863 szeptemberében tartott egyházi beszédeit, amelyek nyomtatványát a sajtófelügyelettel helyben megbízott miskolci

[63] Ivánka Sámuel: *Egyházi énektár, mely magában foglalja a magyar ref. egyház használatban levő énekeinek vezér dallamit. Algimnáziumok, felsőbb osztályu nép- s vasárnapi iskolák használatára.* Sárospatak, 1863, Forster; Danielik feljegyzése, Buda, 1864. aug. 10., Pálffy levélfogalmazványa a rendőr-igazgatóságokhoz és Zemplén megye kormányzójához, Buda, 1864. aug. 11. MNL OL D 191 4697.IV.B.1864.

[64] Pálffy azután Zichyhez gurította a labdát, de leváltásuk egy időre megakasztotta az ügymenetet. Mailáth végül az Okolicsány által megjelölt részek mellőzésével adott csak engedélyt a munka szabadon bocsátására. Okolicsány véleménye, Buda, 1865. ápr. 12., Bíró László véleménye, Buda, 1865. ápr. 22., Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. júl. 29. MNL OL D 191 1843.IV.B.1865.; *Egyháztörténelem.* Hase K. nyomán irta Farkas József. 1. köt. Pest, 1865, Szerző tulajdona.

[65] *Észrevételek Czelder Márton reformatus lelkész urnak Oláhhon Pitest nevü városában egy csillagnak a toronyra feltevése alkalmával mondott missioi predikaczziója fölött.* Irta Pongrácz Bódog, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferecz-rendü áldozár és ploeszti lelkész. Buda, 1863; *Az evangyeliomi protestans egyház rövid védelme! Válaszul Pongrácz Felix franciskanus barát et comp. bennünket s a protestans egyházat »Észrevételek« czím alatt gyalázó iratára.* Irta Czelder Márton magyar protestans hittéritő s a moldva-oláhországi elszórt ev. ref. magyar egyházak alapito s felügyelő lelki pásztora. Bukurest". Vö. MNL OL D 191 2106. IV.B.1864.

[66] 1864 késő nyarán például a „*Vertrauliche Unterhaltungen über den heutigen Protestantismus* von Abbé von Ségur päpstlichem Hausprälaten, Mitglied des Kaiserlichen Kapitels zu Paris. Aus dem französischem. Zweite Auflage. Mainz, Verlag von Franz Kirchheim, 1864" kiadvány magyarországi terjesztését tiltotta meg Pálffy és Zichy. MNL OL D 191 5624.IV.B.1864.

főjegyző lefoglalta, s Okolicsány is négy helyet jelölt meg, melyek szerinte „vallásos gyűlölségre mintegy buzdítanak". Végül Zichy csupán egyetlen módosításhoz kötötte a lefoglalt példányok felszabadítását.[67] Másfelől Worafka a *Szózat hazánk katolikusaihoz különösen katolikus klérusához* című röpiratot sem engedte forgalomba hozni még 1862-ben, mivel a protestantizmus elleni védelemre hívott fel, s a protestánsokat a vallási közömbösség képviselőinek nevezte. Pálffy is csak a vitatott helyek kihagyásával engedélyezte a már 2000 példányban kinyomtatott mű terjesztését.[68]

A zsidóság elleni éles kirohanások eseteit is idesorolták és tiltották a döntéshozók. A legjobb példa erre az *Idők Tanuja*, melynek 1863. évi 76. számát április 3-án Worafka lefoglalta az Ujabb ungi levelek. VIII. című írás miatt. A sorozat az év eleje óta jelent meg a lap hasábjain „Turjai" szignóval, abban a szerző a hagyományos keresztény antijudaizmus téziseit taglalta. Végül szeptember végén a hadügyminisztérium ítélte a szerkesztő Lonkay Antalt tizennégy napi fogságra.[69] De korántsem ez volt az egyetlen példa. 1864 októberében a *Dongó naptár* leginkább kifogásolt és kihagyásra ítélt két megjegyzése, amelyet Okolicsány is „igen drasticus"-nak minősített, szintén a zsidóságra vonatkozott.[70] Ugyanakkor a zsidó felekezeten, esetleg egy-egy hitközségen belüli viták nyilvánosság elé tárását is igyekeztek akadályozni. 1864 decemberében például Worafka lefoglalt egy röpiratot, melyben egyes helyi zsidó hentesek bírálták élesen a hitközségi vezetők kóser húskiméréssel kapcsolatos rendelkezéseit.[71]

• 11. Fel-feltűnik a sajtórendészeti aktákban a valamely társadalmi csoport, leginkább a „nemesség" vagy az „arisztokrácia" elleni gyűlöletkeltés vádja. 1863 júniusában, ahogy arról már szó esett, a *Handabanda* 23. számának egyik karikatúrája ellen kezdeményezett Worafka haditörvényszéki eljárást nemességelleneség címen (végül Kecskeméthyt felmentették),[72] de ugyanazon év végén az Újvidéken megjelenő *Napredak* ellen is haditörvényszéki vizsgálat indítására szólította fel

[67] Vö. MNL OL D 191 683.IV.B.1865.

[68] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. dec. 27., Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. dec. 31. MNL OL D 191 23 574.IV.B.1862. A felszabadításról hírt adott az *Idők Tanuja*. Tárogató c. rovat, *Idők Tanuja*, 4. év. 7-905. sz. 1863. jan. 10.

[69] „Turjai": Ujabb ungi levelek I–VIII. *Idők Tanuja*, 4. évf., 20(918)–76(976) sz., jan. 25. – ápr. 3.; MNL OL D 191 3259.IV.B.1863. „Idők Tanuja" címmel gyűjtőakta; az ügyről részletesen lásd Deák Ágnes: „... hová jutottunk, midőn egy conservativ és kath. szerkesztőt ilyen zsidóügyi cikkért elítélnek" – Lonkay Antal és az Idők Tanuja sajtópere 1863-ban. In *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára. Zones d'Ombre. Lumieres et Liberalisme. Mélanges offerts a Charles Kecskemeti pour son 80e anniversaire.* Főszerk. Borsi-Kálmán Béla. H. n., é. n. [2013] 141–152.

[70] „Becsület és erény felett regnál gazság"; „zsidónak a hite, vallása uzsora". Okolicsány véleménye, Buda, 1864. okt. 7. MNL OL D 191 6525.IV.B.1864.

[71] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. dec. 8. MNL OL D 191 7755.IV.B.1864.; általános helyzetképre lásd Dr. Mezei Mór: *Visszaemlékezés az emancipáció idejére.* Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, 1918. 11–32.; Dr. Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Történelmi Tanulmány.* Budapest, 1917, Egyenlőség. 18–27., 47–48.; Dr. Csetényi Imre: Az ötvenes évek sajtója és a zsidókérdés. *Magyar-Zsidó Szemle,* 58. évf. 1941. 83–112.

[72] Hogyan változnak az eszközök és szerepek. *Handabanda,* 1. évf. 23. sz. 1862. jún. „A lovagkor" feliratú rajzon magyar ruhás vitéz karddal, zászlóval, „A jelenkor" alatt pénzeszsákok között, „Credit" feliratú zászlókkal és váltócédulákkal kezében egy nevető figura. MNL OL D 191 609.IV.B.1863.

Pálffy a Bács-Bodrog megyei kormányzót arisztokrataellenesség miatt (tényálladék hiányában Danilo Medaković szerkesztőt szintén felmentette a péterváradi várparancsnokság).[73]

• 12. A politikai jellegű kifogások mellett a leggyakrabban Magyarországon is a „közerkölcsiséget sértő" tartalmú kiadványok és közlemények ellen történtek sajtórendészeti intézkedések. Leginkább külföldi regények kerültek ilyen okból betiltásra, de fel-felbukkant e szempont például magyar népmesék vagy irodalmi alkotások megítélésekor is. „Frivol"-nak minősült például a Toldy István által jegyzett *A nőkről a nőknek* című kiadvány számos „pikáns szalon- és báltörténete" miatt, bár a Worafka által aggályosnak minősített 19 helyből végül Okolicsány véleményét elfogadva Pálffy csak nyolc helyet ítélt kihagyandónak 1864 őszén.[74] Hasonlóan lefoglalás lett a sorsa Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék* című kiadványának, mivel A szegény ember, a huszár és a pap című történetben egy pap tiltott szerelmi viszonya szerepelt, Az örökifjúság vize című mesében pedig a főhős Tündér Ilona mellé feküdt, „mindent csinált vele, de megcsókolni nem csókolta". A helytartótanácsi véleményező, Lauka Gusztáv úgy látta, kár lenne kihagyatni e részeket, mivel csorbulna a mesék eredetisége, Pálffy ennek ellenére szükségesnek ítélte a kifogásolt helyek eltávolítását a szövegből, mivel – mint Forgáchnak kifejtette – „az irodalomnak feladata nem lehet olyas népmesék- vagy regéknek ismertetését s terjesztését az eredetiség köpenye alatt előmozdítani, melyek ha tán a megromlott erkölcsök következtében valósággal a nép száján forognak is, de magokban a vallást és társadalmi illemet mélyen sértő vagy kigúnyoló [adatokat] taglalnak". Forgách viszont ártalmatlannak nyilvánította e helyeket, s elrendelte a lefoglalás megszüntetését.[75] De akár ókori klasszikusok is minősülhettek erkölcstelennek – Worafka az ifjúság morálját megrontó jellege miatt lefoglalt egy német nyelvű gyűjteményt klasszikus római költők (Horatius, Ovidius, Catullus, Iuvenalis) műveiből, Okolicsány véleménye nyomán azonban Pálffy szabadon bocsátotta a kiadványt.[76]

[73] Pálffy levélfogalmazványa Bács-Bodrog megye főispáni helytartójához, Buda, 1863. dec. 24., Latinovics Mór első alispán jelentése Pálffyhoz, Zombor, 1864. szept. 14. MNL OL D 191 6228.IV.B.1864. „Napredak. Szerb-lap" címmel gyűjtőakta.

[74] Toldy István: *A nőkről a nőknek*. Pest, 1865, A szerző saját kiadása; Okolicsány véleménye, Buda, 1864. okt. 30. MNL OL D 191 6975.IV.B.1864. A könyv megjelenése még így is felháborodást váltott ki. A Kolozsvárott megjelenő *Korunk* című lap például „botrányig frivol irányu"-nak minősítette, mondván Toldy „bizonyos erényt csinál a piszkos czinizmusból, mert tehetségeit és tanulmányait elfecsérli, mert a még nála is gyöngébb itéletüeket félrevezetheti". „Z. S.": A nőkről a nőknek. *Korunk Tárczája*, 1. évf. 1. sz. 1865. jan. 1. 8.

[75] *Dunamelléki eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Merényi László. 1. köt. Pest, 1863, Heckenast Gusztáv; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. okt. 8., Lauka véleménye, Buda, 1862. okt. 11. MNL OL D 191 19 035.IV.C.1862.; Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 31. (sérült irat), Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. febr. 22. Uo. 1531.IV.C.1863.

[76] Okolicsány véleménye a „*Sittenbilder der Nationen und Jahrhunderte VIII. Die Bachantinnen und die jungen Patricier Roms unter den Cäsaren*. Verlag von Reinhold Schlingmann, Berlin, 1864" kiadványról, Buda, 1864. dec. 3. MNL OL D 191 806.IV.B.1865.

Egyébként is külön súlyosbító motívum lehetett az egyháziak és a szerelem motívumának tárgyalása, amely a nyomtatott sajtótermékekben nem gyakran bukkant fel. Worafka betiltani javasolta 1864 végén Wilhelmina von Király-Beke *Poetische Wildniß, Gedichte* című kötetét, mivel a Mönch című versben a szerzetes főhős nyíltan szólt szerelmi szenvedélyéről, s megbánást sem tanúsított. Okolicsány viszont szabadon bocsátást javasolt, mondván, a szenvedély sokkal illetlenebb megjelenítésével „találkozunk majd mindennap a költőknél", s maga a hős is tisztában van szenvedélyének tilalmas voltával. Pálffy végül a szabadon bocsátás mellett döntött.[77]

• 13. Tilalmasnak számított továbbá a babonaság és vakhit terjesztése a Legfelső Rendőrhatóság 1857-ben kibocsátott rendeletére hivatkozva. Ezért javasolta például Pálffy a Bucsánszky Alajos nyomdájában készült *Álommagyarázó könyvecske* betiltását 1864 tavaszán. Ám Forgách végül az engedélyezés mellett döntött, mivel a hatóságok 1862-ben egyszer már, ha csak tévedésből is, de hozzájárultak terjesztéséhez.[78] Fennakadt Worafka horgán egy a lottójáték rendszereket tárgyaló kiadvány is 1864 nyarán.[79] De orvosi jellegű kiadványok is bekerülhettek a lefoglaltak közé, mivel egy helytartótanácsi rendelet tiltotta, hogy nem orvosok „gyógyszerelés"-t végezzenek, tehát tiltottnak minősült ilyen jellegű kiadványokat is megjelentetniük.[80]

A fentiekben felsoroltakon kívül azonban sok minden más is tiltásra kerülhetett. Sréter Kálmán *Eszmék és érzelmek* című munkája kapcsán (Okolicsány lesújtó véleményét szerzőről és műről már korábban idéztük) például az elkészült rendőrségi szakvélemény összesen kilenc kihagyandó helyet említett, amelyek között szerepelt „a felség atyáskodó indulatát gyanúsíthatja", „a tisztviselőket megvesztegethetőséggel vádolja", „a szláv nemzetiségbelieket pártütési hajlammal vádolja", a katonaság hűségét gyanúsítja és kétségbe vonja, „határozottan állítja, hogy kémkedő igazgatási rendszer uralg" mellett az is, hogy „a köznép jó érzelmét gyanúsítja", „a nemzet által tiszteletben tartott Hollós Mátyás király kegyeletes emlékét sérti", „bizonyos néposztályt határozottan gúnyol" („pimasz ripők a mágnások közt"), „némileg a báró- vagy grófsági rangra emelés is kigúnyoltatik".[81] Esetenként egészen váratlan kifogások is felmerülhettek. Pálffy például haditörvényszéki eljárást kezdeményezett 1865. február végén a *Pesti Napló*, a *Fővárosi Lapok* és *A Hon* ellen pusztán azért, mert meg-

[77] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. dec. 29. és Okolicsány véleménye, Buda, dátum nélkül. MNL OL D 191 8111.IV.B.1864.

[78] Mecséry levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 18. MNL OL D 191 555.IV.C.1864. „Álmos könyvek" című gyűjtőakta; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 10. MNL OL D 191 555.IV.C.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:492.).

[79] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. júl. 22. MNL OL D 191 5171.IV.C.1864.

[80] Vö. Kapy Ede jelentése Pálffyhoz, Pest, 1863. aug. 26. MNL OL D 191 11 494.IV.C.1863.

[81] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1865. ápr. 20. MNL OL D 185 1865:407. 1865 nyarán, az új politikai helyzetben Sréter kérte, hogy munkáját az uralkodó elé terjeszthesse, de beadványát elutasították. A cs. kir. főkamarási hivatal átirata Mailáthhoz, Bécs, 1865. nov. 14. Uo. 1865:1547. Ennek ellenére valamilyen módon mégis kijárta magának, hogy az uralkodó költeményeinek 5 példányát legkegyelmesebben elfogadja. MNL OL D 191 1299.IV.B.1865.

jelentették a kisvárdai bálszervező bizottmány hirdetményét, amely szerint elmarad a tervezett bál a közhangulat nyomottsága miatt. Pálffy szerint ez az 1861. november 8-i rendeletének 1. cikkelye szerint vétséget jelentett. Szerencsére a pesti katonai kerületi parancsnokság nem így látta, s nem indította el a vizsgálatot.[82]

Láthatjuk, egy kis túlzással szinte bármi minősülhetett tiltottnak vagy legalábbis kötelezően kerülendőnek a véleményező habitusa, hivatalnoki státusa, a politikai közhangulat és ki tudja még, milyen más tényezők függvényében. Nem csoda, ha kötéltáncosnak érezték magukat a szerzők, szerkesztők és kiadók, akiknek pontosan rögzített elvek és tiltó szabályok hiányában kellett alkalomról alkalomra kitapogatniuk, mi lehet tűrt, és mi tilos. Ha a provizórium bevezetése előtt Tóth Kálmán – ahogy már idéztük – azt panaszolta, hogy szabályozás híján „minden tájékozás, ildom és elővigyázat megszűnik", a következő években sem orientálódhatott könnyebben, s az elővigyázatra most volt csak igazán nagy szükség.

A hatósági fellépés formái

A rendőr-igazgatóságoknak és -biztosságoknak mindenekelőtt a sajtórendtartás előírásainak betartásán kellett szigorúan őrködniük, megszegésük esetén (például a kötelespéldány-szolgáltatás elmulasztása, a hatósági elővizsgálat szabályai ellen vétés, a lapprogram határainak túllépése) a pénzbírság kiszabása az ő hatáskörükbe tartozott. Ezekben a vétségekben a haditörvényszékek nem voltak illetékesek, bár előfordult, hogy átlépve hatáskörüket ilyen ügyekben is ítéletet hirdettek.[83] Elsősorban az időszaki sajtótermékek felügyelete jelentett nagy feladatot a rendőri hatóságok számára, s korántsem csak a politikai kiadványok iránt érdeklődött Pálffy helytartó. 1862 végén a nem politikai lapokat (összesen 45 szaklap szerepelt a mellékelt listán szőlészettel kezdődően, a pedagógián át a gyógyszerészetig) szintén tüzetesebb vizsgálat alá kívánta vonni, a helytartótanács hivatalnokait utasította, hogy az egyes osztályok a feladatkörükbe tartozó tárgyakat átfogó szakmai lapokat vizsgálják át, s az esetleges észrevételeiket közöljék Pálffyval.[84]

Bármely sajtórendészeti intézkedés kezdeményezése minden más tekintetben is elsősorban a közvetlen felügyeleti szerv feladata volt: azaz a területileg illetékes rendőri hatóságoké, illetve azon városokban, ahol ilyen hatóság nem létezett, a közigazgatási vezetőké. Jókai Mór igen pontos képet festett a sajtóellenőrzési rutin gya-

[82] Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1865. febr. 24., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. márc. 21. MNL OL D 191 1024.IV.B.1865.

[83] 1863 őszén például a *Werschetzer Gebirgsbote* szerkesztőjét és tulajdonosát a haditörvényszék tényálladék hiányában felmentette a közcsendháborítás és meg nem engedett toborzás vádja alól, egyúttal azonban tíznapi fogságra ítélték a tulajdonost a próbanyomtatványok be nem terjesztése miatt. Mind az ítélet ténye, mind pedig formája ez utóbbi tekintetében ellenkezett az előírásokkal, mivel ilyen kérdésben a rendőri hatóságok voltak illetékesek, s próbanyomtatvány be nem terjesztése csakis pénzbírsággal volt sújtható. Reviczky Sándor feljegyzése, Buda, 1863. szept. 30. MNL OL D 191 3583.IV.B.1863.

[84] Pálffy körirata a helytartótanács hivatalnokaihoz, Buda, 1862. dec. 18. MNL OL D 191 23 008.IV.B.1862.

korlatról (amely annyiban biztosan nem felelt meg az előírásoknak, hogy a rendőrhivatalnokok a kefelevonatot s nem a kész lapszámot ellenőrizték): Este 9-re kellett a nyomdába vinni a kéziratot, hogy 10-kor a rendőri palotába szállíthassák a kefelevonatot. „Ott éjszakázott Pultz úr, Bányász úr és a Csehall úr. Minos, Aeacus és Rhadamanthus: a háromfejű sárkány." Piros és kék ceruzával jelölték meg a nem tetsző cikkeket. Kékkel azokat, amelyeknek semmiféleképpen nem volt szabad napvilágot látniuk, pirossal azokat, amelyeket átengedtek. 12 óráig kellett várni a nyomtatással. A kék cikkeket a cenzor jelentette a nyomdában, készenlétben álltak különböző nagyságú cikkek kiszedve, a magyarul nem is tudó nyomdai alkalmazott a kifogásolt cikk helyett terjedelem alapján betett egy másikat. „Másnap aztán a szerkesztő maga is kiváncsi volt rá, hogy miféle változáson ment keresztül a vezércikke?" A cenzoroknak azonban még éjfél előtt fel kellett küldeni a kormányzóságra az általuk átvizsgált lapokat. A kormányzó nem feküdt le addig, míg azokat „hegyéről tövére" át nem nézte. „S ha még csak maga nézte volna át, de tartott maga mellett tapasztalt vén magyar írókat, akik tudnak a fehér sorokban olvasni, akik kitalálják a titkos intenciókat, a rejtett szójátékokat, a humorba burkolt ellenzéki szándékot, akik már ismerik az irodalmi tolvajnyelvet, s odatartják a kormányzó orra elé a fölfedezett merényletet…" Ezután a kormányzó méregbe jött, azonnal vágtatott a rendőrségbe és szétcsapott a cenzorok között, s „kerget minden embert lapot lefoglalni".[85] S hogy Jókai nem sokban túlozta el Pálffy és közvetlen segítői szerepét, mutatja, hogy a legtöbb eljárást érdemben valóban Pálffy kezdeményezte. Előfordult azonban, hogy a helytartóhoz befutott panasz indította el az eseményeket. 1862 szeptemberében például Mérey Károly Somogy megyei főispán tiltakozott a *Magyarország* 209. számában megjelent egyik cikk ellen, mondván, az a „jelenlegi megyei tisztviselőket mélyen sértő és legyalázó". (A cikk a megyei önkormányzatok visszaállítását kérte az uralkodótól, a jelen állapotot „sötét zürzavar"-ként festette le, mondván, „a nemzet testén egy holttetem nőtt, mely magát szükséges és egészséges testrésznek tekinti…") Kérte megjelentetni a lapban a megye tiszti karának kollektív tiltakozását, a cikk íróját pedig „a kormány irányában is elkövetett valóságos botrány miatt feleletre vonatni". A megyei tisztikar azután a *Sürgöny*ben megjelent nyilatkozatban utasította vissza a vádakat.[86] 1863 februárjában Lánczy József Abauj megyei főispáni helytartó indítványozta, hogy rendszabályozzák meg a *Kassa-Eperjesi Értesítő* szerkesztőjét egy „Gáspárfi" néven megjelent, a városi közönséget sértő cikkért, mivel a szerző kilétét a szerkesztő nem volt hajlandó felfedni. Javasolta, mozdítsák el a szerkesztőt „mint rosszakaratú és ellenszegülő" személyt, s a kiadót bírságolják meg. Erre Pálffy kifejtette, hogy az

[85] Jókai Mór: A régi boldog újságírók. In uő: *A históriai tarokkparti (Más hátrahagyott írásokkal)*. Budapest, é. n., Unikornis Kiadó. 203–204. Csechall József rendőr főbiztos, Pulcz Károly és Bányász Soma rendőrbiztosok. *Magyarország tiszti névtára. 1863*. Pest, 1863, Lauffer és Stolp. 348.

[86] Mérey jelentése Pálffyhoz, 1862. szept. 22. MNL OL D 191 18 223.IV.B.1862.; Torday Ede: A megoldás kérdéséhez. *Magyarország*, 2. évf. 209. sz. 1862. szept. 12.; Nyilt válasz. *Sürgöny*, 2. évf. 224. sz. 1862. szept. 30.

adott cikkek nem alkalmasak arra, hogy „hivatalból eljárjanak" a lap ellen, de utasította a kassai rendőrigazgatót, hogy fokozottan ügyeljenek a lapra.[87]

Alkalmanként egyháziak is szükségét érezték, hogy felhívják egy-egy közleményre a helytartó figyelmét. 1862. október elején Štefan Moyzes besztercebányai katolikus püspök tett panaszt egy a *Magyarország*ban megjelent olvasói levél miatt, mely szerinte „aláváló hazugságokat és a kormány majdnem minden osztályait rágalmazó sértéseket tartalmaz", köztük a papságot is, mondván, azok a nép nevelésével nem sokat foglalkoznak, annál többet nemzetiségi „bujtogatások"-kal. Kérte, alkalmazza Pálffy „a törvény szigorát".[88] (Ekkoriban már folyt haditörvényszéki eljárás a lap ellen, nincs nyoma, hogy Moyzes panasza bármilyen módon is szerepet játszott volna abban.) 1864 nyarán Ráth József pest-lipótvárosi plébános és több pesti polgár kérte, hogy erkölcstelen és vallássértő iránya miatt szüntessék meg a Medve Imre által szerkesztett *Styx* című élclapot, amely 1861 júniusától jelent meg, először *Pester Komet* címmel. Worafka azonban úgy nyilatkozott, hogy a lap betiltására a sajtórendszabály nem ad lehetőséget, s Okolicsány is úgy látta, hogy bár „undor" tölti el az embert a lap olvasásakor, nincs törvényes lehetőség a fellépésre. Ennek ellenére megjelölt néhány helyet, ahol „illemsértő kifejezések és vastag kétértelműségek", illetve „vallásfelekezetek közti ingerültségre izgatás" és „vallási fogalmak iránti tiszteletlenség" tetten érhető, s megrovásban részesíthető a lap. Pálffy ezután írásbeli figyelmeztetést küldött a szerkesztőség részére.[89]

A legtöbb esetben azonban a kezdeményezés sajtófelügyeleti eljárásra vagy a sajtófelügyelettel megbízott tisztviselőtől vagy személyesen Pálffy helytartótól indult el. Pálffy egyébként jóval több esetben kifogásolt közleményeket, mint ahány hivatalos eljárásra végül sor került. 1864 májusában például nehezményezte, hogy Tass községből Valkay Imre ínségi jegyző a *Magyar Sajtó* szerkesztőségébe tudósításokat küld az ínségügyről, betegségekről, s közleményeiben azok „látszólagosan túlzottan s a valóságot túlhaladó színben ecseteltetnek". De miután a Pest-Pilis-Solt megye főispáni helytartójának jelentéséből kiderült, hogy Valkay ellen semmiféle kifogás nem merült fel, s tudósításai csak azokat az adatokat közlik, melyek a solti járás községeitől hivatali úton eljut a járási ínségi bizottmányhoz, Pálffy elállt mindenféle további akciótól.[90]

[87] A két kifogásolt cikk a lap 2–3. számában jelent meg január 10-én és 14-én. Lánczy jelentése Pálffyhoz, Kassa, 1863. febr. 16., Pálffy levélfogalmazványa Lánczyhoz, Buda, 1863. febr. 16. MNL OL D 191 2463. IV.B.1863.

[88] „J." szignóval olvasói levél. *Magyarország*, 2. évf. 204. sz. 1862. szept. 5.; Moyzes levele Pálffyhoz, Szentkereszt, 1862. okt. 1. MNL OL D 191 17 680.IV.B.1862.

[89] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. júl. 25., Okolicsány feljegyzése, Buda, 1864. aug. 6. „Styx élclap" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 1930.IV.B.1864.; a lapról lásd még uo. 1951.IV.B.1865. „Styx élclap" címmel gyűjtőakta.

[90] Pálffy levélfogalmazványa Kapy Edéhez, Buda, 1864. máj. 4. („saját kezűleg" jelöléssel), Szeles Mihály másodalispán jelentése (Kapy Ede főispáni helytartó nevében) Pálffyhoz, Pest, 1864. júl. 7. MNL OL D 191 4231.IV.B.1864.

Ha viszont cselekvésre szánta el magát, igen változatos eszköztár állt a helytartó rendelkezésére. Enyhébb esetben, például valamely hivatalnokot vagy hivatalt ért sajtótámadás után vagy egy a lakosság nyugalmát zavaró betyár-közlemény után nem léptek fel a cikk írója vagy a szerkesztő és/vagy a kiadó ellen, de a háttérben vizsgálatot indítottak, s Pálffy intézkedett, hogy más lapok számára tilos a cikk átvétele.[91] Ugyanakkor figyelmeztette az illetékes felügyeleti szervet a gondosabb sajtóellenőrzésre, illetve esetenként igyekezett „bizalmas úton" megtudakolni, ki a kifogásolható cikk szerzője.[92] Ugyancsak enyhébb elbírálás alá esett, ha egy nem politikai jellegű lap politikai fejtegetésekbe bocsátkozott, de így is „komoly figyelmeztetés"-re számíthatott. S hogy mi számít politikai fejtegetésnek, azt a hatóságok döntötték el.[93] Nem volt ritka a megelőző általános, nem hivatalos figyelmeztetés sem. 1863 januárjában például Pálffy utasította Worafkát, hogy a *Bolond Miska* és az Az *Üstökös* szerkesztőit értesítsék, ha nem szakítanak azzal, hogy programjuk határait túllépve a politika terére tévednek, lapjuk megszűnését kockáztatják.[94]

A formális lépések mellett az informális nyomásgyakorlás sem állt messze Pálffy vezetői elveitől. A legjobb példa erre az *Idők Tanuja* lap lehet, amely a katolikus egyház érdekeinek képviseletét tűzte zászlajára, de politikai tekintetben leginkább a *Pesti Hirnök* irányvonalához állt közel. Épp ezért 1862 elejétől kezdve Pálffy (sőt Forgách is) számos cikk közlését kifogásolta, s ahogy arról már szó esett, 1863-ban haditörvényszéki eljárás is indult a lap ellen. Pálffy, hogy Lonkay Antalt jobb belátásra bírja, a katolikus klérust kívánta felhasználni, arra számítva, hogy pénzügyi támogatásuk megvonása a lap fennállását veszélyeztetné. 1862 nyarán Scitovszky János esztergomi érsekhez fordult, hogy az a szerkesztőt „utasítani s rábírni méltóztassék, hogy ezen veszedelmes irányt kerülve, az előtte éppúgy, mint minden jó érzelmű, gondolkodású ember előtt könnyen felismerhető helyes útra visszatérni saját s a haza érdekében törekedjék". Scitovszky udvarias levélben válaszolt, az egyház érdekeit védő lap egyszerű olvasójának nevezte magát, tagadva, hogy bármiféle befolyást tudna gyakorolni a lap irányvonalára, s egy szóval sem ígért közbenjárást. Nem tudjuk, végül tett-e bármiféle lépést.[95] 1864 tavaszán megismételte az akciót Pálffy, mégpedig

[91] 1862. április 26-án például az az napi *Magyar Sajtó*ban Patkó János (!) betyárról megjelent írás minősült ennek, mondván, a cikk „ártalmas" befolyást gyakorolhat a közvéleményre. Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. ápr. 26. MNL OL D 191 9540.IV.B.1862. Ez történt *A Hon* 1863. augusztus 1-jei számában Ujfalussy Miklós aláírással a Szatmár megyei főispáni értekezletről szóló cikk megjelenése után. is Vö. MNL OL D 185 1863:933.

[92] Vö. MNL OL D 191 934.IV.B.1865.

[93] *Az Ország Tükre* című lap például 1863 őszén (194., 230., 266. sz.) Ausztriának Lengyelországgal kapcsolatos politikájáról jelentetett meg cikkeket az 1733-as, 1772-es és az 1830-as esztendőt tárgyalva. Pálffy politikai jellegűnek ítélte az írásokat, s utasította Worafkát, hogy az eredeti lapprogram átlépése miatt figyelmeztesse a szerkesztőt és kiadót. Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1863. okt. (sérült irat) MNL OL D 191 16 472.IV.B.1863.

[94] Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1863. jan. 20. MNL OL D 191 961. IV.B.1863.

[95] Pálffy levélfogalmazványa Scitovszkyhoz, Buda, 1862. júl. 22., Scitovszky levele Pálffyhoz, Esztergom, 1862. júl. 24. MNL OL D 191 14 735.IV.B.1862.

kiterjesztve, mivel Scitovszkyn kívül az egri és kalocsai érsekhez és a püspökökhöz is hasonló tartalmú levélben fordult, s a lap néhány konkrét írását megjelölve kérte a levél címzettjét, hogy a szerkesztőt a „ferde irány mellőzésére – már a kath. egyház érdekében – az eddig élvezett anyagi pártolás elvesztésének terhe alatt" bírják rá. Azzal fenyegetőzött, hogy ha a lap iránya nem változik, fennállása „igenis kérdésessé válnék". Scitovszky válaszát ez alkalommal nem ismerjük, a fennmaradt válaszlevelekből azonban kitűnik, hogy összesen négy főpap nyilvánította ki egyetértését és ígéretét a közbenjárásra (az egri érsek, a veszprémi, rozsnyói és a váci püspök). Ezzel szemben a kalocsai érsek és két püspök is (kassai, besztercebányai) azt jelezte, hogy a lap irányvonalát már régóta nem helyesli, ezért nemhogy nem támogatják a lapot, de még csak elő sem fizetik, ennek következtében viszont semmiféle nyomást nem gyakorolhatnak a szerkesztőre. A csanádi püspök ennél semlegesebb választ küldött, kifejezve sajnálatát, hogy a lap politikai iránya rosszalló észrevételekre adott alkalmat, de közölte, hogy bár öt szegényebb sorsú lelkész számára előfizeti a lapot, más összeköttetésben nem áll a szerkesztőséggel.[96] Nem tudjuk források hiján, hogy Lonkay végül mit érzékelt az akcióból.

De említhetünk egy még csavarosabb történetet is: Pálffy ugyanis egy alkalommal a *Bihar* című, Nagyváradon megjelent lap szerkesztőjének, Györffy Gyulának az apját, aki a budai Országos Pénzügyigazgatóságon fogalmazó volt, magához rendelte, s ahogy Pálffy fogalmaz: „... fia helytelen politikai irányú lépéseire szívélyesen figyelmeztetém, illetőleg utasítottam, hogy fiát a túlcsapongások komoly következményeire figyelmetessé tegye."[97] Mint látni fogjuk még, sok eredményt nem ért el ezzel.

A sajtórendészeti intézkedések közül a három legfontosabb a kiadány lefoglalása, egy periodika megintése és haditörvényszéki eljárás kezdeményezése volt.

Periodikák rendőrségi lefoglalása és megintése

A lefoglalásnak két formája volt: egyrészt a rendőrigazgató saját hatáskörben dönthetett arról, hogy lehetővé teszi-e egy kifogásolt cikk kicserélését, s úgy engedélyezi a lapszám megjelenését, amennyiben a szerkesztő hajlandó együttműködni. Ekkor a rendőri intézkedés ténye nem is jelent meg a nyilvánosság előtt, amint Jókai ironikusan kommentálta, „ez hát nem volt censura, csupán barátságos előrefigyelmeztetés".[98] 1862. június közepén például a *Pester Lloyd* és a *Magyarország* is át-

[96] Pálffy levélfogalmazványa Scitovszkyhoz, Buda, 1864. máj. 2. („saját kezébe" jelöléssel), Pálffy levele a többi főpaphoz, illetve a válaszlevelek: MNL OL D 191 3449.IV.B.1864.

[97] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Bécs, 1863. jan. 23. MNL OL D 185 1863:111. (fogalmazványát lásd D 191 196.IV.B.1863.).

[98] 1861 novemberében a *Pesti Napló* még közölhette, hogy egy nappal korábbi számát a rendőrség csak újranyomtatva engedélyezte, s hogy ugyanígy járt a *Sürgöny* és a *Magyar Sajtó* is. Az efféle híradások azután teljesen eltűntek. Különfélék c. rovat. *PN*, 12. évf. 262-3528. sz. 1861. nov. 14. Feltehetőleg a Magyar Földhitelintézet felállításáról szóló előterjesztés közlését akadályozta meg így Worafka; Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. 123.

vett egy Ausztriában megjelent cikket, amely a Pálffy által a hivatalnokok között terjesztett, már említett „kormányprogram"-ról szólt. Worafka azonban kihagyatta a cikket mindkettőből, majd szóban tett jelentést erről Pálffynak – ennek köszönhetően ez az affér a hivatali iratokban nem is jelent meg.[99] A szerkesztők előre felkészülhettek persze egy-egy cikk kihagyására. 1862 szeptemberében például Kemény Zsigmond a bécsi *Ost und West* című lapból kívánt ismertetni egy Kovács Lajos már említett első röpiratát élesen bíráló cikket, s amikor Worafka elrendelte a cikk kivételét, azonnal elétettek egy másik próbanyomatot, amelyben már nem szerepelt a kérdéses írás.[100] Egy alkalomról van tudomásunk, amikor a szerkesztők megtagadták a kifogásolt közlemény kivételét, inkább vállalták a lapszám elkobzását: a Deák Ferenc számára készült, már említett országgyűlési album átadása alkalmával 1863. március végén Eötvös József által elmondott üdvözlő beszédet és Deák válaszát készült négy napilap (*Pesti Napló, A Hon, Ország, Pester Lloyd*) megjelentetni, s nem voltak hajlandók a lapszámot a két beszéd nélkül forgalomba hozni, ezért az április 7-i, keddi lapszám mind a négy lapnál kimaradt (anélkül, hogy ezt a hiányt a lapszámozásban jelölték volna). Reviczky Szevér azonban a beszédeket kinyomtatta, amiért haditörvényszéki eljárás után november elején 50 forint pénzbírságra ítélték.[101]

A rendőrigazgató végérvényesen is lefoglalhatta az aznapi lapszámot, s a lap nem jelent meg. Ez esetben azonban a rendőrigazgatónak Pálffy jóváhagyását kellett kérni, aki még aznap értesítette Forgáchot. Amennyiben a lefoglalás ellen a kancelláriához fellebbezett a kiadó, a kancelláré volt a döntő szó. Zichy Hermann gróf, a sajtóügyek centralizálásának jegyében, igényt tartott arra, hogy minden időszaki kiadvány lefoglalását azonnal jelentse Pálffy neki, ezt 1865 februárjában kifejezetten elrendelte, bár a gyakorlatban korábban sem volt ez másképp.[102] A hivatalos lefoglalás tényét azután az érintett lap a következő számában szűkszavú közleményben tudatta.

A lefoglalást tehát minden esetben az illetékes rendőrigazgató, illetve a sajtófelügyeletet végző hivatalnok kezdeményezte. Ritkán előfordult, hogy a helyi közigazgatási vezető érezte úgy, hogy egy kiadvány veszélyezteti a helyi lakosság nyugalmát, s átlépte hatáskörét – de erre szinte kizárólag csak egyedi sajtótermék esetén volt ideje. 1862 márciusában például a nagyváradi magisztrátus utasítására a városi kapitányi hivatal foglalt le egy nyomtatványt, mivel szerzője a város izraelita hitközségén belüli viták kapcsán sértő kifejezésekkel illette ellenfeleit. A helyi rendőrigazgató viszont előtte engedélyezte a kiadványt, mondván, nincs jogalap a tiltásra, s tiltakozott az

99 Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. jún. 12. HHStA IB BM 1207/1862.

100 Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. szept. 26. Melléklet: A *Pesti Napló* eredeti próbanyomata a kifogásolt cikkel. MNL OL D 191 18 313.IV.B.1862.

101 Az esetet említi: Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. Reviczky ítéletéről lásd Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. dec. 2. MNL OL D 191 4042.IV.A.1863. „Deák Album átadása" c. gyűjtőakta

102 Zichy leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. febr. 10. MNL OL D 191 834.IV.B.1865.

intézkedés ellen. Pálffy utasította a polgármestert a szabadon bocsátásra, s kioktatta hatáskörének korlátairól.[103]

A legtöbb sajtórendészeti eljárásra nem meglepő módon Pest-Budán került sor, de – mint látni fogjuk – néhány vidéki lap is felhívta magára a sajtófelügyeleti hatóságok figyelmét.

A helytartó döntését lényegesen befolyásolhatta a kifogásolt közlemény tartalmán kívül a kiadvány jellege, olvasókörének kiterjedtsége és minősége. Worafka 1862 novemberében például lefoglalta a *Budapesti Szemlét*, mivel Szilágyi Ferenc A magyar–horvát kérdés okleveles tára című közleményében 1848-ból, illetve 1861-ből származó dokumentumokat ismertetett, illetve idézett. Lauka véleménye nyomán azonban Pálffy a felszabadítás mellett döntött, mivel a kiadványt úgyis csak szűk és művelt kör olvasta.[104]

A periodikák esetében e ritka kivételektől eltekintve Pálffy túlnyomórészt, a napilapok tekintetében pedig minden esetben jóváhagyta a lefoglalást, Forgách ugyan néhányszor jelezte nemtetszését, de napilapok esetében természetesen nem volt lehetőség Bécsből érdemben befolyásolni egy-egy lapszám sorsát. 1863 júniusában például a *Pester Lloyd* egy rövid hírt közölt Bécsből arról, hogy Pesten az az alaptalan hír terjedt el, hogy a magyar földhitelintézet függőben levő ügyét Bécsben szándékosan halasztják. Worafka lefoglalta a számot. Forgách viszont utasította Pálffyt, hogy „a pesti rendőr-igazgatósághoz kellő tapintatos szóbeli figyelmeztetést intézni méltóztassék".[105] Mindemellett, miután a helytartótanács nevében Péchy Ferenc kifejtette, a cikk a közönség körében „ingerültséget" okozhatna, s erre hivatkozva kérte, hogy a kancellár vegye tudomásul a rendőrigazgató eljárását, Forgách láthatólag belenyugodott abba.[106]

Az eltiltással egyidejűleg dönteni kellett arról, kövesse-e a lefoglalást informális vagy formális figyelmeztetés, illetve hivatalos megintés. Az utóbbira Pálffy adhatott utasítást, de azt kezdeményezhette az illetékes rendőrigazgató vagy a sajtófelügyelettel megbízott közigazgatási vezető is. A megintés hivatalosan nem egy konkrét közlemény megtorlása volt, hanem az adott periodika általános irányvonalának megrovása, ezért is kerülhetett sor megintésre lapszámlefoglalás nélkül is, de a legtöbb esetben persze – utolsó cseppként a pohárban – egy bizonyos újságcikk indította el a lavinát. 1862 júliusában például az *Arader Zeitung* egy pesti levelezője Pompéry János haditörvényszéki elítéléséről szólva a provizórium eredménytelenségéről szólt. Erre Pálffy felszólította Bolzano aradi rendőrbiztost, hogy írásban intse meg a lapot. 1863 szeptemberében szintén Pálffy utasította a Heves megyei főispáni helytartót,

[103] Az ügy iratait lásd MNL OL D 191 6411.IV.C.1862.

[104] Worafka és Pálffy levélváltását (1862. nov.) lásd MNL OL D 191 20 918.IV.C.1862.; Szilágyi Ferenc: A magyar–horvát kérdés okleveles tára. *Budapesti Szemle,* 16. köt. (1862) 140–159.; egy későbbi, 1864. februári hasonló esetet a *Budapesti Szemlé*vel korábban már említettünk.

[105] Forgách levélfogalmazványa Privitzerhez, Bécs, 1863. jún. 13. MNL OL D 185 1863:682.

[106] Péchy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 16. MNL OL D 185 1863:714. A *Pester Lloyd* egy 1864. januári cikkének hasonló történetéről már korábban szóltunk.

hogy tegyen előterjesztést a *Mátra* című lap megintésére, pontosan megjelölve a kifogásolható számokat és azok tartalmát. 1863 elején viszont Dessewffy Károly gróf Nógrád megyei királyi biztos hívta fel Pálffy figyelmét a *Felvidéki Magyar Közlöny* vegyes tartalmú hetilap 1862 decemberében megjelent három cikkére, amire válaszként Pálffy, mondván, a lap „a legutóbbi időben a közcsend és rend fönntartásával össze nem férő, a kedélyeket izgató alaptalan híreket egész kapzsisággal s ismételve közlötte, s ez által kormányellenes irányát tanúsította", a lapot első megintésben részesítette.[107] A kancellárnak minden esetben jóvá kellett hagyni a helytartó döntését ahhoz, hogy a megintés hatályossá váljék. Ritkán ugyan, de Forgách közbeavatkozott. Említettük már 1862. január végén a *Magyar Sajtó*ban megjelent nyilatkozatot a „szabadelvű Magyarország" mellett, mely Bécsben is nagy figyelmet keltett, mégis Forgách végül a megintés mellőzése mellett döntött. Erről Rainer főherceg miniszterelnököt is értesítette, ami mutatja, a birodalmi centrum politikai elitje erélyesebb fellépést várt volna.[108]

Kimutatást a lefoglalásokról és megintésekről csak 1863 elejéről találtunk, s kizárólag csak a pesti rendőrigazgató tollából, egyéb vonatkozásban az egyes aktákon kívül azokra a már említett lapjellemzésekre támaszkodhatunk, amelyeket Worafka időről időre készített Pálffy számára, mivel a lapok „előéletét", így az ellenük foganatosított hatósági rendelkezéseket is összefoglalta. A vidéki sajtótermékeket illetően sajnos efféle korabeli kimutatásokkal nem rendelkezünk, így erre vonatkozó adataink pontatlanok lehetnek.[109] Összefoglalónkban csak néhány esetet fogunk ezekből megemlíteni, elsősorban az általánosítható tanulságokra mutatva rá.

A lefoglalások – akár részbeni újranyomással, akár anélkül – érzékeny anyagi veszteséget okoztak a kiadóknak, a hivatalos megintések pedig ismétlődés esetén a lapengedély visszavonásának árnyát vetítették elő. Ez utóbbira azonban csak alig-alig tudunk példát – akkor is vidéki lapok esetén: 1863 elején Pálffy kezdeményezte az Aradon megjelenő *Alföld* című lap megszüntetését, miután még előző évben egy közlemény miatt haditörvényszéki eljárás indult a szerkesztő ellen, a lapot megintették, s végül csak az uralkodó 1862. novemberi amnesztiája mentesítette a szerkesztőt az elítélés alól. Amikor azonban 1863. évi első szám vezércikke, ahogy Pálffy értékelte, nem a békés kiegyenlítést javasolta, hanem „a passiv ellentállásbani szilárdsá-

[107] Pálffy levélfogalmazványa Bolzanóhoz, Buda, 1862. júl. 19. MNL OL D 191 14 570.IV.B.1862.; Pálffy levélfogalmazványa Földváry János Heves megyei főispáni helytartóhoz, Buda, 1863. szept. 18. MNL OL D 191 7269.IV.B.1863.; az 1863 elején kifogásolt cikkek a következők: 1862. dec. 13. sz.: Fővárosi levelezések, 14. sz.: Adóexecútió, dec. 15. sz.: Elmélkedés új évnapján. Dessewffy jelentése Pálffyhoz, Balassagyarmat, 1863. jan. 3., Pálffy levélfogalmazványa Dessewffyhez, Buda, 1863. jan. 17. („saját kezűleg" jelöléssel). MNL OL D 191 313.IV.B.1863.

[108] A Magyar Sajtó szerkesztőjéhez, Pest, 1862. jan. 28. Almásy Pál, id. gróf Bethlen János, Benyiczky Lajos, Ivánka Imre, gróf Károlyi Sándor, Komáromy György, báró Podmaniczky Frigyes, Tisza Kálmán és Jókai Mór aláírásával. *Magyar Sajtó,* 8. évf. 23. sz. 1862. jan. 29.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 30. MNL OL D 185 9. cs. 1862:81.

[109] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

got", Pálffy türelme elfogyott, s Forgách jóváhagyta a lapengedély visszavonását.[110] (A kiadó majd 1865 októberében kérvényezte, hogy új lapját, az *Arad*ot ismét *Alföld* címen jelentethesse meg.[111]) Hasonló lépést tervezett Pálffy a nagyváradi *Bihar* lap ellen is, de végül, ahogy arra majd még kitérünk, nem volt szükség formális betiltásra, más úton kikényszeríthető volt a lap megszűnése. A közigazgatási úton való szorongatása egy lapnak több esetben azután következett be, hogy nem sikerült haditörvényszéki elmarasztaló ítéletet kimondatni. Jó példa lehet erre az Egerben 1863 elejétől Szederkényi Nándor szerkesztésében megjelenő, már említett *Mátra* című lap, amely az *Alföld* és a *Bihar* mellett a legtöbb fejtörést okozta Pálffynak a vidéki hírlapok közül.

Már 1863. május végén utasította a helytartó Worafkát, hogy kezdeményezzen eljárást a lapban közölt Megye és miniszterium egy kiadatlan kéziratból című sorozat harmadik darabja kapcsán, amely a felelős kormányzat és a megyei autonóm igazgatás összeegyeztethetősége mellett érvelt, de hangsúlyozta a megye központi kormányzattal szembeni hagyományos alkotmányvédő funkcióját azon rendkívüli esetekben, ha „a kormány nem barátja hanem ellensége a nemzetnek". Nem csoda, hogy Pálffy úgy ítélte meg, az ő kormányzatára utal a cikk.[112] Végül nem került sor elmarasztaló ítéletre, Pálffy azonban láthatólag nem mondott le az újság megfegyelmezéséről. Július közepe táján újra csak nem helyeselt közlemények jelentek meg az újságban, a Heti Szemle rovat mellett szintén kifogásolt Kilátások című cikk a keleti kérdést tárgyalta, s kijelentette: „...a délkeleti Europában alakulandó nemzetek között oly nagy oly diszes állás lehet osztályrészünk, mely tökéletesen kielégítheti vágyinkat [...] akármint önálló állam akár mint szövetségi tag." A cikkekről feljegyzést készítő helytartótanácsi hivatalnok természetesen felfigyelt arra, ez utóbbi cikk mily „elevenen emlékeztet a dunai confoderatio eszméjére, hogy azt figyelem nélkül hagyni nem lehet..."[113] Ezután Pálffy utasította a megyei kormányzót, hogy kezdeményezze a lap megintését.[114] Sikerült elérni, hogy 1863. október 10. után több mint két hónapig szünetelt a lap kiadása, s az 1864. januári újraindulás után, márciusban Pálffy felszólította Földváry János megyei kormányzót, hogy „szigorúbb bírálás" alá vonják a lapot. Ennek eredményeként 1864. június 11-én (24. szám) laplefoglalásra került sor az újságban megjelentetni szándékozott „Pesti levél" miatt, végül a lapszám e közlemény nélkül jelent meg. Földváry kezdeményezte az utolsó két lapszám általános iránya miatt a lap megintését, Szederkényit „az itteni túlzók egyik legvakmerőbbje"-ként jellemezte, s még illegálisan terjesztett hirdetmények terjesztésével is

[110] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 6. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 6. MNL OL D 185 1863:50.; „Környei": Arad, deczember 31. 1862. *Alföld*, 3. évf. 1. sz. 1863. jan. 1.
[111] Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 21. MNL OL D 191 5597.IV.B.1865.
[112] Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1863. máj. 28. MNL OL D 191 7269. IV.B.1863.
[113] „(-r)": Heti szemle, Kilátások. *Mátra*, 1. évf. 28. sz. 1863. júl. 11.; helytartótanácsi feljegyzés aláírás nélkül, Buda, 1863. júl. 13. MNL OL D 191 7269.IV.B.1863.
[114] Pálffy levélfogalmazványa Földváryhoz, Buda, 1863. szept. 18. MNL OL D 191 7269.IV.B.1863.

megvádolta. Pálffy véleményt kért Kalmár ezredestől, de ő nem találta alkalmasnak a lefoglalt cikket haditörvényszéki eljárás indítására. Okolicsány viszont a megintést nem tartotta indokolhatónak. A színfalak mögött igyekeztek az illegálisan terjesztett hirdetmények után is nyomozni, de az is eredmény nélkül zárult.[115] Az újság ezzel együtt 1864 július végével megszűnt, Földváry és Pálffy nem kis megkönnyebbülésére, hiszen, ahogy Pálffy fogalmazott, a *Mátra* is azon lapok sorába tartozott, „melynek megszűnte politikai szempontból kívánatos" volt a kormányzat számára.[116] A sorozatos rendőri intézkedésekkel tehát végül sikerült a lap elhallgattatása.

A lapengedély időleges vagy állandó visszavonását azonban haditörvényszéki ítélet is elrendelhette. A sajtó és általában véve a nyomtatott termékek kiadói és szerkesztői megregulázására a leghathatósabb eszköznek az 1861. november 5-i uralkodói rendelkezések értelmében a haditörvényszéki eljárások lefolytatását, a szerzők, szerkesztők és kiadók elítélését tekintették a kormányférfiak, s nem is fukarkodtak azzal. A hadbíróságok az inkriminált cikkek szerzőit és a lapszerkesztőket általában fogságra (amit a fővárosban főképp a Károly-kaszárnyában „ültek le"), a kiadókat pénzbírságra és a lapbiztosíték egy részének elvesztésére ítélték. Az uralkodó ugyan 1862 novemberében amnesztiát hirdetett, s azzal haditörvényszéki eljárások sora szakadt félbe, s a büntetésüket éppen töltők is elhagyhatták tömlöceiket, de új és új eljárások indultak, a megtorló gépezet lendülete egy ideig még nem csökkent.

Haditörvényszéki vizsgálatok lapok szerkesztői és kiadói ellen

Haditörvényszéki eljárást kezdeményezni a területileg illetékes hadparancsnokság alá tartozó hadbíróságnál a rendőrigazgató dolga volt, de arról azonnal értesítenie kellett a helytartótanács elnökségét. Az, hogy a rendőrhatóság nem emelt kifogást az előzetes sajtóvizsgálat során egy adott közlemény ellen, önmagában nem jelentett védelmet és biztonságot.

A legegyszerűbb eset az volt, amikor egy lapszám lefoglalása után a rendőrigazgató olyan veszélyesnek minősítette a kifogásolt írást, hogy azonnal a katonai hatóságokhoz fordult. Erre azonban a helytartótanácsi aktákban, illetve sajtóhíradásokban az 1865 nyaráig szereplő 44 laplefoglalásból mindössze 3 alkalommal került sor – a rendőrigazgatók láthatólag felsőbb utasításra vártak, nem szívesen kezdeményeztek, vállalva azzal az esetleges kudarc kockázatát. Előfordult, hogy az előzetes átvizsgálással megbízott rendőrségi hivatalnok nem emelt kifogást, Worafka utólag mégis veszélyesnek minősített egy írást. Ilyenkor, nehogy lépése felettesei nemtetszését váltsa ki, igyekezett előre kikérni Pálffy véleményét és megszerezni hozzájárulását a vizs-

[115] Földváry jelentése Pálffyhoz, Eger, 1864. jún. 8., Kalmár feljegyzése, Buda, 1864. ápr. 16., Okolicsány feljegyzése, Buda, 1864. szept. 17. MNL OL D 191 3084.IV.B.1864.

[116] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. jún. 16. MNL OL D 191 4450.IV.B.1864. „Eger hírlap" címmel gyűjtőakta.

gálat kezdeményezéséhez. 1862 áprilisában a Vajda János által szerkesztett *Nővilág* egy cikke kapcsán Pálffy, bár felhívta a rendőrigazgató figyelmét az önálló hatáskörben való kezdeményezés lehetőségére, maga is megerősítette, hogy bizonytalanság esetén jobb, ha még az eljárás kezdeményezése előtt jelentést tesz neki.[117] Worafka azután élt az önálló hatáskörrel, amikor Pálffy távol volt állomáshelyétől. Láttuk, ez történt a Kecskeméthy Aurél által szerkesztett *Handabanda* című élclap 1863. évi 23. számában megjelent Hogy változnak az eszközök és szerepek című cikkel – de nem járt szerencsével. Felettesei hiába próbálták menteni a menthetőt, s megakadályozni a rendőrhatóság tekintélyének csorbítását, a haditörvényszék végül felmentő ítéletet hozott.[118] Több sikerrel járt Worafka az *Idők Tanuja* 1863. évi 76. számával, ami ellen még áprilisban szintén maga kezdeményezte az eljárást, hisz ez az ügy – ahogy arra már kitértünk – elmarasztalással zárult.

A haditörvényszéki eljárások túlnyomó többsége az előzetes sajtóvizsgálaton átcsusszant és már megjelent közlemény miatt indult. A legtöbbször Pálffy helytartó utasította erre az illetékes rendőrigazgatót, a már említett Kalmár ezredes hadbíróval történt előzetes konzultáció után. 1862-ben a legnagyobb port felvert ügyek mind Pálffy íróasztaláról indultak: az *Ungarische Nachrichten* ügyét már tárgyaltuk, emellett a Pompéry János szerkesztette *Magyarország* ellen kezdeményezett három alkalommal is haditörvényszéki eljárást. S lendülete a következő évben sem tört meg, utána némelyest csökkent az iram: végeredményben az időszaki lapok ellen indított haditörvényszéki eljárások közül legalább 25 esetben indult az eljárás bizonyíthatóan a helytartó irodájából.

Jó néhány fővárosi lapnak meggyűlt a baja Pálffyval, mégis leginkább a vidéki sajtó esetében érezte a helytartó személyes feladatának a kezdeményezést, hiszen itt az előzetes sajtóvizsgálatra kevéssé gyakorolhatott befolyást, már csak a megjelent számok kerültek a kezébe. A vidéki sajtó feladatát Pálffy egyébként is elsősorban az „ipar, kereskedelmi, közgazdászati és összművészeti tárgyak" tárgyalásában látta, s kifejezetten nehezményezte, hogy azok a politika terére merészkedtek, mivel a „tapasztalatlanabb és tudatlanabb közönségre nézve" mindenképp nyugtalanító és izgató a befolyásuk.[119] Ezért e lapokkal szemben különösen intoleráns volt a Pálffy által megszemélyesített kormányzati sajtópolitika.

Haditörvényszéki eljárást kezdeményezhetett azonban az országos főhadparancsnok is, akár saját, akár valamely kerületi parancsnok iniciatívájára, nem kellett ehhez előzetesen konzultálnia a politikai, közigazgatási vezetőkkel, s Coronini láthatólag nem is kívánta kikérni a véleményüket. Hogy hogyan látta a magyarországi sajtóviszonyokat Coronini, jól mutatják 1862 augusztusában papírra vetett sorai, amikor Pálffy és Coronini együtt folytatott vitát Forgáchcsal arról, hogy a haditörvényszék

[117] Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. ápr. 27. MNL OL D 191 9429.IV.B.1862.

[118] Péchy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 19. MNL OL D 185 1863:735.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jún. 16. MNL OL D 191 609.IV.B.1863.

[119] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. jan. 6. MNL OL D 185 1863:50.

által elítélt Pompéry János lehet-e egy másik lap felelős szerkesztője: „A sajtó, még a szubvencionált is, állandóan agitál, s a legnagyobb befolyást gyakorolja a közvéleményre, Magyarország e bálványára, mely amúgy is nagyon kevéssé vezetett és irányított, teljesen korrumpált, és csak azért mozog olyan szégyent nem ismerve, mivel joggal úgy érzi, nincs zabola, s minden szférában támogatókra talál."[120] Coronini meg volt győződve arról, ha a civil vezetők, beleértve az amúgy katona Pálffy helytartót is, nem elég erős kezűek, neki kell megzabolázni a féktelen újságírókat és kiadókat. Míg 1862-ben összesen két olyan ügy aktái maradtak fenn, amikor a haditörvényszéki eljárást valamely katonai hatóság kezdeményezte, 1863-ban sorra indult eljárás (7 eset) Coronini kezdeményezésére ellenzéki, de – mint láttuk – Forgách, illetve Pálffy által kifejezetten támogatott lapok ellen is, ami persze feszültségekhez vezetett. Az ellenzéki lapok közül *A Hon* hívta fel magára leginkább Coronini figyelmét. Emellett azonban a *Független* és a kifejezetten konzervatív elvek jegyében működő *Idők Tanuja* elleni lépései keltettek felháborodást a civil vezetők körében. Forgách Andrássy György gróf országbírónak például elpanaszolta (feltehetőleg az *Idők Tanuja* kapcsán) 1863. április 15-én, hogy a haditörvényszékek az eleinte követett eljárástól eltérve „immár a közigazgatási közegek teljes mellőzésével is, sőt ezeknek előleges tudomása nélkül, gyakran az ildomosság határain túl terjeszkedő szigorral lépnek fel…"[121] 1864-ben azután újra csak két esetről tudunk, amikor katonai hatóság kezdeményezett haditörvényszéki eljárást, 1865 első felében pedig egyetlenegyről sem.

Coronini és általában véve a katonai hatóságok elsősorban a birodalom másik felének, illetve más tartományainak és centrumának politikai viszonyait nyíltan kritizáló cikkekre csaptak le – s mereven tiltották az 1861-es ihletésű perszonáluniós program hirdetését. Emellett szigorúan megtorlandónak tekintették a zsidóság elleni agitációt, ami fölött a magyarországi sajtófelügyelet felelősei inkább átsiklottak volna. Ugyanakkor a nem magyar nyelvű politikai sajtó magyarok elleni támadása miatt kezdeményezett eljárásokat sorra megszüntették tényálladék hiányában. Pálffy és Forgách szintén szankcionálandónak tekintette a perszonálunió melletti kiállást (bár példáult Zichy Nándor grófnak *A Hon*ban megjelent cikke kapcsán, mint látni fogjuk, inkább az enyhítő körülmények figyelembevétele mellett kardoskodtak) és az 1848. áprilisi törvények érvényessége melletti propagandát. Pálffy emellett a provizórium hivatalnokainak védelmét tekintette elsőrendű feladatnak, s a nem magyar nemzetiségi propagandára is sokkal érzékenyebben reagált, mint a katonai hatóságok.

A haditörvényszéki eljárás megindítása után a perbefogott vagy szabadlábon védekezhetett, vagy vizsgálati fogságba került, erről a hadbíróság döntött, erre vonatkozóan semmiféle szabályozás sem létezett. Az általános gyakorlat a szabadlábon védekezés volt, de ismerünk ellenkező esetet is, igaz, nem periodika ügyé-

[120] Coronini átirata Pálffyhoz, Buda, 1862. aug. 17. MNL OL D 191 9009.IV.B.1862.
[121] Forgách levélfogalmazványa Andrássyhoz, Bécs, 1863. ápr. 15. MNL OL D 185 1863: 152.

ben.[122] A szabadlábon védekező szerkesztő elítéléséig tovább végezhette szerkesztői teendőit.

Az eljárás megindulása után Pálffy vagy Forgách legfeljebb informális utakon próbálhatta befolyásolni az eredményt. Erre – a rendelkezésre álló adatok szerint – leginkább az enyhítés érdekében történt kísérlet, amennyiben valamilyen módon a kormánnyal összeköttetésben állt a perbe fogott orgánum, illetve ha azt személyes okokból tanácsosnak tartották. Láttunk erre példát 1862 tavaszán a félhivatalos *Ungarische Nachrichten* kapcsán – pedig ott az eljárást eredetileg nem a katonai hatóságok kezdeményezték. Értelemszerűen az efféle nyomásgyakorlást leginkább 1863 tavaszán–nyarán látták szükségesnek a civil vezetők, amikor a katonai hatóságok mintegy önállósították magukat. Legtöbbször Forgách kezdeményezésére került sor efféle akcióra, Pálffy jó néhány alkalommal inkább az engedelmeskedő végrehajtó volt e közvetítési kísérletekben. Egy esetben (a *Független*t szerkesztő Kovács Lajos ügyében) viszont, amint láttuk, kereken megtagadta a közreműködést.

A beavatkozási kísérletek hatásfoka minden esetben erősen közelített a nullához. Nem hiába figyelmeztetett Péchy Ferenc már idézett soraiban, hogy ezek az akciók eredményre nem, leginkább csak „kellemetlen eszmecserékre" vezetnek a politikai és a katonai vezetők között. Coronini elutasított mindenféle „célszerűségi" vagy praktikussági szempontot, és katonás fegyelemmel tartotta magát az 1861. november 5-i uralkodói megbízás betűihez, mondván, az uralkodó nem hatalmazta fel mérlegelésre, csak az előírások szigorú betartására: „...eltekintve attól, hogy egyáltalán nem az én feladatom a sajtóban történt véleménynyilvánításoknak a korlátozása, viszont az én kötelességem a sajtóban elkövetett büntetendő cselekedeteknek az 1861. november 5-i legmagasabb uralkodói rendelkezés által meghatározott módon történő hadbírósági megtorlása; és annál kevésbé szabad nekem mint az ezzel kapcsolatos hivatali ügymenet legfelsőbb vezetésével és felügyeletével megbízott személynek hagynom, hogy a tanácsosság vagy célszerűség változékony nézetei befolyással legyenek erre az ügymenetre, mivel az 1861. november 5-i császári törvény engem erre nem hatalmaz fel, s máskülönben is a büntetőeljárásban az *egyedüli alapnak a minden viszonyoktól független törvénynek* kell lennie, ha nem akarunk utat nyitni az önkény előtt" – fogalmazott 1863 áprilisában.[123] (Kiemelés az eredetiben.) Pálffy e szavakkal továbbította e sorokat a kancellárnak: „Ezen átirat nem a teljhatalmú hadi főkormányzó magasztosb állásából, kinek a törvényszéki elnökökrei befolyását vagy befolyási jogát kétségbe vonni nem lehet, mint inkább a *bíró* szempontjából látszik kiindulni, kinek állása s hivatása mind Kancellár Ő N[agy]M[éltósá]ga előtt, mind e helyütt ezen

[122] Ormódy Bertalan 1862 nyarán egy költeményét nyomtatta ki „kéziratképpen" ötven példányban, hogy barátai és barátnői emlékkönyvei számára megküldje. Sajtóhatósági engedélyt azonban nem kért, nyilván ez esett olyan súllyal a latba, hogy vizsgálati fogságba került, s a *Magyar Sajtó* értesülése szerint még látogatót sem bocsátottak be hozzá. Vegyes közlemények s ujdonságok c. rovat. *Magyar Sajtó*, 8. évf. 133. sz. 1862. jún. 11., vö. Különfélék c. rovat. *PN*, 13. évf. 134-3700. sz. 1862. jún. 12.

[123] Coronini átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1863. ápr. 20. MNL OL D 191 3538.IV.1863.

nyilatkozat nélkül is igen jól tudva volt." Forgách erre, jobb híján, megrótta Pálffyt a hivatalos út választása miatt, pedig e sorokból nem az látszik, hogy az informális kapacitálásra inkább fogékonyabb lett volna Coronini.[124] A főhadparancsnok merev elutasító álláspontja ellenére Forgách láthatólag még egy ideig nem mondott le arról, hogy politikai szempontokat igyekezzen érvényesíttetni a haditörvényszékekkel. A nyár végén a *Független* július 30-i számában megjelent Erdélyi ügyek című cikk kapcsán indult eljárás újra felháborította, mivel tartalmilag sem látott eljárásra okot, másrészt pedig már kormány által támogatott lap elleni eljárásról volt szó, s a katonai törvényszékek „ahelyett, hogy a sajtó irányában eredetileg kitűzött föladatukat követve, kiválólag az ellenzéki lapok fékezésére szorítkoznának, inkább oly közlönyöket vesznek vizsgálat és fenyítés alá, melyek nem csak a kormány érdekében működnek, de ezáltal még segélyeztetnek is, s mely lapok ellen a kormánynak egészen más utak és eszközök állanak rendelkezésére…" – füstölgött Pálffynak, s ez alkalommal ismét csak közbelépésre szólította fel a helytartót.[125] Pálffy immáron nem a hivatalos utat követte, hanem „bizalmasan" konzultált Coroninivel, aki azonban ez alkalommal is határozottan visszautasította, hogy bármiféle befolyást gyakoroljon a haditörvényszékre, s ismét csak kifejtette, hogy szerinte éppen a segélyezett lapokkal szemben indokolt még szigorúbban fellépni a „túlcsapongások" alkalmával. Ráadásul a hadügyminiszteren és az uralkodó főhadsegéden keresztül Ferenc Józsefnél is panaszt emelt az illetéktelen befolyásolási kísérletek ellen.[126]

Forgách számára egyedüli lehetőségként az uralkodóhoz való fordulás maradt. Egy alkalommal még az eljárás közben élt ezzel Zichy Nándor gróf érdekében, ám Ferenc József a szabályszerű törvényszéki eljárás végének bevárására utasította. Az ítélet megszületése után már inkább hajlandó volt meghallgatni kancellárját. Zichy Nándor és Jókai Mór közös ügyén túl azonban egy esetben sem történt drasztikus enyhítés a már kimondott ítéletben.[127]

A haditörvényszékek azonban más tekintetben is áthúzhatták Forgách vagy Pálffy terveit. Arra is akadt példa, hogy el sem indították a kért vizsgálatot, például a határozati párt ismert alakja, Várady Gábor egy cikke esetében a *Magyarország* 1862. július 16-i számában, amire a későbbiekben még visszatérünk.[128] Jó néhány ügyben pedig, bár elindult, tényálladék hiányában megszűnt az eljárás, a legtöbb nem magyar nyelvű sajtótermék esetében ez történt (lásd 1862-ben a *Sokol*, 1863-ban a *Pešť-Budínske Vedomosti* ügyét), de magyar lapokban kifogásolt kijelentések kapcsán sem volt ez ismeretlen (lásd 1862-ben a *Nővilág*, 1863-ban *A Népbarát*, 1864-ben a *Magyar*

[124] Pálffy levélfogalmazványa az országos hadparancsnokság elnökségéhez, Buda, 1863. ápr. 15. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 28. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. máj. 1. MNL OL D 185 1863:480.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 30. MNL OL D 191 3538.IV.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:360.).

[125] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. aug. 31. MNL OL D 185 1863:976.

[126] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. szept. 12. MNL OL D 185 1863:1116.

[127] Forgách előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1863. márc. 19. MNL OL D 185 1863:356.

[128] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. aug. 1. MNL OL D 191 14 569.IV.B.1862.

Sajtó elleni eljárást) – akár ellenzéki, akár a kormányzathoz informálisan közel álló lapról is volt szó. S akkor még nem szóltunk a formális felmentő ítéletekről (például 1864 elején *A Hon* ügyében, a *Concordia* kapcsán ugyanabban az évben), ami az eljárást kezdeményezők számára természetesen igen kellemetlen presztízsveszteséget jelentett. Azután már csak a feljebbviteli katonai törvényszék ítéletében bízhattak, de inkább az első ítéletek jóváhagyása volt jellemző, ha nem is kizárólagosan. A helytartótanácsi aktákban előforduló ügyekben végül legalább 12 esetben megszüntették, illetve el sem indították a haditörvényszéki eljárást, vagy felmentő ítélet született. (S több további esetben, ahogy említettük, a két uralkodói amnesztia 1862 őszén, illetve 1865 nyarán szakította félbe az eljárást.)

Az ítélet megszületése után vagy maga az elítélt vagy valamelyik családtagja kérhetett kegyelmet az uralkodótól. Ha azonban Ferenc József nem látta el támogató kézjegyével a beadványt, Forgách maga nem tehetett hivatalos kegyelmi indítványt, csak Pálffy, illetve a helytartótanács, s Forgách azt támogatva készíthetett előterjesztést az uralkodó számára. Láthatólag Pálffy és Forgách is híve volt a kegyelmi aktusoknak (még akkor is, ha egyes esetekben, láthattuk ezt Kovács példáján, Pálffy vonakodott azt saját maga kezdeményezni), de távolról sem minden esetben. Amikor például 1864 elején az uralkodó elutasította a már említett Györffy Gyula kérelmét, sem Forgách, sem Pálffy nem tett semmiféle lépést.

A teljes büntetés elengedésétől az uralkodó láthatólag minden esetben elzárkózott, vélhetően részben a haditörvényszékek tekintélyének és autoritásának védelme érdekében. Arra azonban számos esetben sor került, hogy a kiszabott fogságbüntetés felét elengedte, miután az elítélt már bevonult börtönébe. A pest-budai elítéltek többsége, ahogy már említettük, a Károly kaszárnyában töltötte ki büntetését, ahol Jókai visszaemlékezései szerint a katonák részéről „a leghumanusabb bánásmódban részesültek", „szabad volt azt enni, inni, odabenn, a mit akartak; sétálni menni tetszés szerint, folytathatták odabenn is a mesterségüket, legtöbbnek megengedtetett, hogy irószereket tartson és dolgozzék..."[129] (A „szigorú fogság"-ra ítéltek számára feltételezhetően már távolról sem volt ilyen idilli a helyzet.) A kiszabott kaucióvesztés alóli felmentést általában sem Pálffy, sem Forgách nem támogatta, az egyetlen kivételt Kovács Lajos lapja jelentette, de, mint láttuk, Forgách erőfeszítései ez esetben is eredménytelenek maradtak.[130] A kiszabott pénzbírságot egyébként az illető város szegényalapjába kellett befizetni. Amennyiben bűntettnek minősülő esetben marasztalták el a szerkesztőt, meg kellett válni szerkesztői posztjától, s a kiadó számára is nehezebbé vált új lap számára kiadási engedélyt szerezni. Amikor a *Magyarország* kiadójaként elítélt Wodianer Fülöp 1864 tavaszán a magyarországi születésű, de elsősorban Bécsben működő Alexander Saphir szerkesztésében *Pester Journal* címmel

[129] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. 87., 120.

[130] Hiába kérte például 1862 decemberében Wodianer Fülöp is, hogy engedjék el a *Magyarország* ellen hozott perben megítélt 1000 forintos kaucióvesztést. Az uralkodó nem „méltatta" kézjegyzetre kérvényét. Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. dec. 24. MNL OL D 191 9009.IV.B.1862.

politikai napilap kiadási jogáért folyamodott, a „kívánt megbízhatóság" hiányában elutasította a kérvényt Pálffy és Forgách, ahogy arra már utaltunk.[131]

Két alkalommal került sor uralkodói általános amnesztia kihirdetésére sajtóügyekben: 1862-ben Erzsébet császárné névnapjára időzítve, november 19-én, majd 1865. július 31-én. Ez utóbbi alkalommal Ferenc József teljes amnesztiát hirdetett Mailáth kancellár előterjesztésére a sajtóperekben elítéltek számára, mégpedig az elítélésekkel járó jogkövetkezmények érvénytelenítésével együtt, s megszüntetett minden folyamatban lévő eljárást. (Hasonló uralkodói gesztusra került sor ekkor a birodalom valamennyi tartományában.)[132]

Nem tudjuk pontosan számszerűsíteni, hogy hány lapot és személyt sújtottak a haditörvényszéki eljárások és ítéletek.

1861 őszén két élclap ellen indult eljárás: a *Bolond Miska* és a *Fekete Leves* ellen, mindkettő elítéléssel végződött.[133]

Worafka 1863. január elején a megelőző esztendőről készített Pálffy számára egy már említett összefoglaló jelentést. Eszerint

- *1862-ben*

10 alkalommal indult haditörvényszéki eljárás, amelyekből azonban 2 (*Nővilág, Sokol*) tényálladék hiányában megszűnt;

5 alkalommal az uralkodói amnesztia akasztotta meg az eljárást valamelyik fázisában (*Magyarország, Magyar Izraelita, Ország, Uj Nemzedék*);

3 alkalommal született és végrehajtatott ítélet (*Ungarische Nachrichten, Bolond Miska, Magyarország*). A legsúlyosabban a *Magyarország* szerzőjét, szerkesztőjét és kiadóját sújtotta a hadbíróság hosszú súlyos börtön, illetve börtön ítéletekkel és biztosítékvesztéssel. A pálmát más tekintetben is a *Magyarország* vitte el egy írásbeli megintéssel és három haditörvényszéki eljárással. Ez volt az egyetlen lap, melynek lapengedélyét véglegesen megvonta a bírósági ítélet, míg a *Bolond Miska* „csak" három hónapig volt kénytelen szünetelni.[134]

Worafka fent említett jelentésén kívül csak egyetlen korabeli kimutatást ismerünk, melyet Kalmár ezredes hadbíró állított össze az 1861. november 5. és 1863. május vége közötti, a sajtót érintő haditörvényszéki eljárásokról. Ebben azonban feltehetőleg a periodikák és más kiadványok együttesen szerepeltek. Eszerint

[131] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. ápr. 21. MNL OL D 185 1864:572.

[132] Mailáth előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1865. júl. 30. HHStA Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 2165/1865. (fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1865:773.); kabineti irat Mailáthhoz, Laxenburg, 1865. júl. 31. Uo. D 185 1865:782.; a birodalom többi tartományaira vonatkozóan lásd HHStA Kab. Kanzl. Vorträge K. Z. 2164/1865., 2166/1865., 2167/1865., 2170/1865.

[133] A *Bolond Miska* esetét a továbbiakban részletesen ismertetjük. A *Fekete Leves* 35. száma nyomán indult eljárás a szerkesztő Matkovits Pált (Bús Vitéz) ellen, akit kéthavi fogságra ítéltek, amit egyhavi fogságra mérsékeltek. Worafka jellemzése a Pesten megjelenő lapokról, Pest, 1861. dec. 31. MNL OL D 185 1862:228.

[134] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MOL D 191 245. d. 1652. IV.B.1863.

- *1861. november 5. és 1863. május vége között*

50 fő ellen indult sajtóügyekben vizsgálat, s 29 főt ítéltek el,
6 főt közcsendháborítás bűntettében,
16 főt a sajtórendtartás elleni vétségben,
7 főt a sajtórendtartás elleni kihágásban találtak bűnösnek.

(Ugyanebben az időszakban összesen körülbelül 1200 civil személy ellen indult haditörvényszéki eljárás – azaz a sajtóügyek, bár természetesen azok keltették a legnagyobb figyelmet, csak a haditörvényszéki ügyek töredékét alkották.)

Kalmár az ítéletek neme szerint is csoportosította a sajtóügyeket. Eszerint
1 főt súlyos börtönre,
6 főt börtönre,
13 főt fogságra,
1 főt pénzbüntetésre ítéltek.
1 főt teljesen felmentettek,
7 fő ellen megszüntették az eljárást tényálladék hiányában.

11 fő ügyében az uralkodó 1862. november 19-i amnesztiarendelete szüntette meg az eljárást. 7 esetben a főhadparancsnok enyhítette a kirótt büntetést, 4 fő büntetését másodfokon enyhítették, 10 fő ügyében fellebbezési eljárás volt még folyamatban.[135]

Az 1863 májusát követő időszakról sajnos, bár biztosan készült, nem maradt fenn összegzés a sajtórendészeti eljárásokról.

Az eljárások számát tekintve 1863 és 1864 tekinthető a két csúcsévnek, a legdrákóibb ítéleteket ugyanakkor 1862 őszén és 1863 első felében hozták a haditörvényszékek. A sokszor szeszélyesen kiszámíthatatlannak tűnő s valóban kiszámíthatatlan, nyomasztó szigor a kancellár, a helytartó és a főhadparancsnok, a helyi közigazgatási vezetők és a vidéki katonai kerületi parancsnokok egymást nemegyszer keresztező intencióinak összjátékaként érvényesült. Zichy kancellár megjelenése érezhető változást nem jelentett, sem pozitív, sem negatív értelemben, a politikai aktivitás súlypontja ebben az évben a kormányzati politika más területeire (bírósági reform, személycserék a megyei közigazgatás élén, politikai szervezkedés rendőrségi felszámolása) esett. Az uralkodó döntése 1865 elején az országgyűlés összehívásáról ellenben azonnal éreztette hatását.

A világos uralkodói akaratnyilvánítást a provizórium felszámolására a szereplők közül egyedül Pálffy nem látszott komolyan venni a sajtórendészet terén. Január végén utasított minden sajtóközeget, hogy az átmeneti korszak egésze alatt a sajtót szigorúan ellenőrizzék, de „a kiegyenlítésre váró ügyek nyugodt, szenvedélytelen tárgyalását, mely szándékos mellékcélok nélkül a viszonyok ésszerű felvilágosítására szolgál, ne akadályozzák".[136] Továbbra is a korábbi lendülettel fontolgatott haditörvényszéki eljárásokat, például az egyébként igen óvatosan és körültekintően szer-

[135] Kalmár hadbíró feljegyzése, Buda, 1863. jún. 19. MNL OL D 191 8819.IV.A.1863.
[136] Pálffy jelentése Zichyhez, Buda, 1865. febr. 1. MNL OL D 185 1865:95.

keszteтt *Pesti Napló* ellen, mivel másik két lappal együtt – ahogy azt már említettük – hírt adott egy elmaradt kisvárdai bálról. Mindkét tanácsadója, Kalmár alezredes és Okolicsány is nagyobb óvatosságot javasolt. Amikor márciusban *A Hon* Pártok-e, vagy tömegek? című cikkét kifogásolta a március 21-i számban, Okolicsány feltételezhetően részben a megelőző kudarcokból, illetve a politikai klímának az országgyűlés összehívása által jelzett közeljövőbeni változásából arra következtetett, hogy „a hírlapi cikkek ellenében most nyilván fellépni csak akkor célszerű, ha azokban kétségtelenül foglaltatik valamely bűntény vagy vétség tényálladéka", még a hatósági megintéstől is tartózkodást javasolt. Viszont kifejtette, a színfalak mögött a sajtóhatóságokat újra szigorú fellépésre kell szorítani, hogy a kifogásolható cikkek egyáltalán ne jelenhessenek meg.[137] A rendelkezésünkre álló adatok nem mutatják, hogy nőtt volna az előzetes laplefoglalások száma, az általános politikai enyhülés légköre nyilvánvalóan semmilyen formában nem kedvezett Pálffy – továbbra is az erős kéz politikáját folytatni kívánó – törekvéseinek. A helytartó pedig mintha elveszítette volna a mértéket – báli tudósításért haditörvényszékkel fenyegetőzni, kapkodó vagdalkozásnak tűnik. A katonai hatóságok sem láthatták ezt másként – a Pálffy által kezdeményezett ügyekben le sem folytatták az eljárásokat.

A magyarországi jóval szigorúbb sajtórendészeti előírások mellett sem voltak a haditörvényszéki ítéletek számottevően súlyosabbak, mint a birodalom nyugati felében. Imbro Ignjatijević Tkalacot például mint az *Ost und West* szerkesztőjét 1862-ben hathavi börtönre, heti 1 böjtnapra, 1100 forint kaucióvesztésre, a lap kiadóját 10 napi fogságra, 50 forint bírságra ítélték. Falk Miksára is eredetileg hat hónapnyi börtönt rótt ki a civil bíróság heti egy böjtnappal, amiből másodfokon maradt három hónap, böjt nélkül, de a doktori cím kimondott elvesztése érvényben maradt. Hangos sajtóperek tömege zajlott a birodalom másik felében is.[138] 1864 őszén indította el Apponyi György gróf nézeteinek népszerűsítésére a *Die Debatte* című lapot, melyet Beksics Gusztáv „a kiegyezésnek első úttörőjé"-nek nevezett egy szerinte Apponyi és Deák között létezett „bizonyos hallgatólagos megegyezés" jeleként. A Bécsben való megjelenés melletti döntésben bizonyára az is közrejátszhatott, hogy kikerüljék a magyarországi sajtóellenőrzést, de így sem alakult a lap története rendőrségi konfliktusok nélkül. Az akkor már *Die Debatte und Wiener Lloyd* címen megjelenő lap 1865. évi 64. számát a Time is money című vezércikke miatt közcsendháborításért és a hatóságok elleni gyűlöletkeltésért lefoglalták.[139] Ahogy az 1865. június 22-i 170. számot is a Wien 21. Juni című vezércikk miatt, s azt a bécsi országos törvényszék

[137] Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1865. febr. 24., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. márc. 21. MNL OL D 191 1024.IV.B.1865.; Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. márc. 24. MOL D 191 1530.IV.B.1865.

[138] Lásd erről: *PN*, 13. évf. 121-3687. sz. 1862. máj. 25.; további példákat említ: Szabad: Az önkényuralom kora… i. m. 699.

[139] Time is money. *Die Debatte und Wiener Lloyd*, Jg. 2. Nr. 64. 1865. márc. 5.; Kagerbauer aláírással átirat a helytartótanács elnökségéhez, Bécs, 1865. márc. 10. MNL OL D 191 1323.IV.B.1865.; vö. Beksics: I. Ferencz József és kora… i. m. 622.; a betiltásra lásd. MNL OL D 191 460.IV.C.1865.

is jóváhagyta.[140] Az 1865. évi 257. számban megjelent Die sieben Todsünden der Regierung című írás kapcsán „izgatás és törvénytelen cselekedet helyeslése" vétsége miatt sajtóper indult a lap ellen 1865. október elején, majd a felelős szerkesztőt, Ignaz Schnitzert 14 napi fogságra, 60 forint biztosítékvesztésre és a perköltség megfizetésére ítélték.[141] Ráadásul nem csak a közvetlen büntetést kell mérlegelni, ugyanis az 1862. évi sajtótörvény szerint a sajtóvétségben való, még csekély mértékű elítélés is azzal járt, hogy az illető elveszítette választhatóságát a közigazgatási és politikai képviselő-testületi választások alkalmával. Nagy figyelmet keltett 1864-ben Franz Schuselka ügye, akit a *Die Reform* című lap szerkesztőjeként a köteles figyelem elmulasztásának vétsége miatt ítéltek 1863-ban 8 napi fogságra egy nem is kifejezetten politikai cikk heves és ellenséges hangvétele miatt (bár első fokon még felmentették), s ennek következtében elveszítette mandátumát a bécsi községtanácsban. 1864-ben az újabb választások alkalmával elutasította, hogy kérje az uralkodótól a mentesítést, bár kijelentette, azt hálás szívvel fogja fogadni. Míg a minisztertanács támogatta (arra hivatkozva, hogy Schuselka elítélése után többször is igen lojálisan nyilatkozott, sőt mi több, a sajtótörvényt is védelmébe vette), az Államtanács viszont elutasítást javasolt – végül az uralkodó megadta a mentesítést.[142]

Miután összefoglaltuk a haditörvényszéki eljárásokkal kapcsolatos általánosítható jellemzőket, tekintsük át az ezekben az években legnagyobb port kavart ügyeket.

A legnevezetesebb sajtóperek

- *Bolond Miska*

Az élclapok között a Tóth Kálmán szerkesztette *Bolond Miská*val gyűlt meg leggyakrabban a baja a rendőri hatóságoknak, ahogy azt már láttuk.[143] Miután 1861 szeptemberében a lap két számát is lefoglalta Worafka,[144] decemberben a hatósá-

[140] Vö. MNL OL D 191 3210.IV.B.1865.

[141] Vö. MNL OL D 191 4946.IV.B.1865.; Napi ujdonságok c. rovat. *Sürgöny,* 5. évf. 226. sz. 1865. okt. 3.; Ítélet a Debatte sajtóperében. Uo. 246. sz. 1865. okt. 26.

[142] Az Államtanács ülésének jegyzőkönyve, 1864. ápr. 2. HHStA Jüngere Staatsrat 315/1864; Rainer főherceg előterjesztése az uralkodó számára, 1864. ápr. 8. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 1014/1864.

[143] Tóth Kálmánnak a neoabszolutizmus idején is akadt dolga a rendőrséggel, még a *Hölgyfutár* szerkesztőjeként a kormányzóság kezdeményezésére két sajtóper is indult ellene 1860 tavaszán a pesti, illetve a budai országos törvényszéken, de azután azokat 1861 tavaszán megszüntették. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. okt. 31. MNL OL D 191 202.IV.B.1864.; Tóth Kálmánról és a sajtóviszonyokról lásd Szana Tamás: Az első magyar politikai élczlap. Tóth Kálmán kiadatlan leveleivel. *PN,* 40. évf. 249–250. sz. 1889. szept. 10., szept. 11.; uő: Tóth Kálmán (1831–1883). In uő: *Örök emlékek.* (Szépirodalmi könyvtár II.9.) 1892, Deutsch Zsigmond és társa. 24–48.; Szana Tamás: Tóth Kálmán. In *Magyar Helikon. Jeles magyar irók életrajz-gyüjteménye.* Szerk. Dr. Zólyomi Lajos. 1. osztály, 3. kötet. Pozsony, 1884, Stampfel Károly. 153–176.; vö. Szokoly Viktor: Humorisztikus lapirodalmunk s a „Bolond Miska". Szokoly Viktor irataiból. *Esztergomi Közlöny,* 2. évf. 43. sz. 1880. okt. 17.

[144] A 38. számban a Ludas Matyi állatsereglete című karikatúrát, illetve a Notiz című írást, a 39. számban pedig az Alkotmányosan kormányzunk című írást, a Bolond Miska kurta vason karikatúrát, illetve a Kipfelhauser a nagyvilágban cikket kifogásolta Worafka. Worafka jelentései a helytartótanács elnökségé-

gok intézkedéseinek „lealacsonyítása" címén indult eljárás a szerkesztő ellen egyrészt a 48. szám egy írása (erről sajnos nincs pontosabb információnk), illetve a következő évi előfizetői felhívás miatt (a 48. számot Worafka lefoglalta, így a következő szám 48–49-i dupla számozással jelent meg), melynek eredménye csak egy évvel később, 1862. december 19-én született meg. Eszerint Tóthot izgatás útján elkövetett közcsendháborítás vétsége miatt egyhavi fogságra ítélték.[145] Időközben azonban az 1862. évi 28. szám ellen is haditörvényszéki vizsgálat indult „a kormány ellen szórt gúnyos kifakadások" miatt (különösen az angliai és ausztriai viszonyokat ironikusan összehasonlító Londoni levél egy bécsi lap szerkesztőjéhez című cikket nehezményezte és foglalta le Worafka, tehát az már nem is került az olvasók elé).[146] A haditörvényszék az október 20. és 1863. január 20. közötti időszakra, három hónapra felfüggesztette a lap megjelenését. Igen szigorú ítélet született a szerkesztőre és a kiadóra nézve is, mivel Tóth Kálmánt a bíróság kéthavi szigorú fogságra ítélte 8 napi magánzárkával (ez utóbbit azután elengedték), a kiadó Emich Gusztávot pedig egyhavi fogságra. Tóth számára egy hónap után adott amnesztiát az uralkodó, ahogy Emichnek is csak körülbelül a kiszabott fogság felét kellett letöltenie. Emichet ezenkívül a haditörvényszék 5250 forintnyi kaució letételére kötelezte – bár lapja eredetileg nem volt biztosítékköteles.[147]

Mivel Tóthot bűntettben marasztalták el a második perben, a lap újraindulása után ő nem lehetett szerkesztő, hanem Szokoly Viktor vette át a lapot. Bár 1863 őszén kérvényezte Emich a szerkesztői jogot ismét Tóthra ruházni, Pálffy és Forgách erről hallani sem akart.[148] Nem hagyták jóvá Tóth Kálmánnak az Akadémia levelező tagjává való választását sem 1861 végén, 1863 elején még kevésbé, majd 1864 tavaszán enyhült meg Pálffy, s adta hozzá belegyezését.[149] Ugyanakkor 1863 őszén nem emelt kifogást sem Pálffy, sem Forgách, amikor Tóth Kálmán *Fővárosi Lapok* címmel nem politikai, hanem művészeti és tudományos lapot készült indítani.[150]

A *Bolond Miska* működését persze az újraindulás után is árgus szemekkel figyelték a hatóságok. 1863. január 20-án, azaz a megjelenési tilalom utolsó napján, ahogy arról már szó esett, szóbeli figyelmeztetésben részesítette Pálffy az új szerkesztőt: a jövőben tartózkodjon az eredeti lapprogram határainak átlépésétől s politikai tartalmú közlemények közlésétől.[151] Ezt követően az 1863-as esztendő újabb konfliktusok nélkül

hez, Pest, 1861. szept. 20., szept. 27. MNL OL D 212 11. kútfő 344., 359. sz.; Worafka jellemzése a Pesten megjelenő lapokról, Pest, 1861. dec. 31. D 185 1862:228.

[145] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. okt. 31. MNL OL D 191 202.IV.B.1864.

[146] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. júl. 12. MNL OL D 191 14 273.IV.B.1862.

[147] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

[148] Worafka jelentései a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 21., nov. 17. MNL OL D 191 726. IV.B.1863.

[149] Pálffy levélfogalmazványa Dessewffy Emilhez, Buda, 1861. dec. 30. MNL OL D 191 14 516.VIII.1861.; Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1863. febr. 3. Uo. 763.VIII.1863.; Pálffy levélfogalmazványa Dessewffyhez, Buda, 1864. jan. 22. Uo. 802.VIII.1864. „Magyar tud: Academia ügyei" címmel gyűjtőakta.

[150] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. okt. 31. MNL OL D 191 202.IV.B.1864.

[151] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jan. 17. MNL OL D 191 1210.IV.B.1864.

folyt, azonban 1864 nyarán, amint azt már szintén említettük, újabb lapszámlefoglalásra, majd a kifogásolt karikatúra módosítása utáni szabadon bocsátásra került sor.[152]

Az 1865 nyarán bekövetkező kormányzati kurzusváltás sem szüntette meg a konfliktusok sorát, bár mint látni fogjuk, kétségtelenül enyhítette a sajtóorgánumokra nehezedő kormányzati nyomást. Emich az uralkodó július 31-i sajtórendtartást érintő döntésére hivatkozva kérte, hogy Tóth újra átvehesse a lapot, abban jelenhessenek meg hirdetések, illetve szüntessék meg a haditörvényszéki eljárással rá kirótt biztosítékkötelezettséget. Az első kérést Sennyey tárnokmester teljesítette, Tóth átvehette újra a lap szerkesztését, a két utóbbira nézve azonban halasztotta a döntést, egyrészt abból a megfontolásból, hogy azzal sakkban lehet tartani a lapot, másrészt a biztosítékkötelezettség feloldásához az uralkodó döntése volt szükséges. Végül ez utóbbira nézve 1866 novemberében tett támogató felterjesztést Mailáth kancellár.[153] A döntéshozók készségességét egészen biztosan nem növelte, hogy 1866 tavaszán a lap 12. számában megjelent „Két hiszekegy" ügyében fontolgatták törvényszéki eljárás indítását (az egyik apokrif imádság Schmerlinget figurázta ki, a másik Deák Ferencet éltette), végül elálltak attól,[154] majd nyár végén a *Bolond Miska naptára 1867ik évre* kiadvány 3000 példányát foglalta le Worafka[155] – mely ügyekről a későbbiekben bővebben még szót ejtünk.

Két hiszekegy.

I.

Hiszek egy Schmerlingben, mindenható miniszterben, menynek és földnek gyönyörüségében, és a Raixráthban, ö egy fiában, mi urunkban, ki fogantatott október 20-án, született február 26-án, kinzatott a magyárenektöl, megfeszittetett, meghalt, felfüggesztetett és eltemettetett; szálla alá a semmiségbe, harmadévre fel fog támadni, felmenni a Schottenthórra s ülni a puha fauteuillekben a jobb oldal felül, onnan leszen eljövendö, itélni 48-asokat és 66-osokat. Hiszek egy Antonelliben, egy közönséges keresztyén concordátumban és einige deutsche Oesterreichban, beamterek szaporodásában, Bachnak feltámadásában és az örök deficitben, amen.

II.

Hiszek egy eszmében, a mindenható igazságban és jogban, Deák Ferencben,annak apostolában, mi atyánkban, ki született a magyar nemzetnek, felvilágosittatott a szent lélektöl. Kinek elvei kinzattak Bachius-Schmerlingus alatt, megfeszittettek, de meg nem haltak, csak elevenen eltemettettek, mentek át hat provisoriumon és egy szisztémen, 17-ed évre feltámadtak, felmentek a fejedelemig, és ültek a pesti országgyülés bölcseinek fejében és szivében, ott itélendök eleveneket és holtakat. Hiszek a nemzet szellemében, egy általános pesti országgyülésben, nemzetek egyességében, a jólét feltámadásában és az örök elégedettségben, ámen.

„Két hiszekegy". *Bolond Miska*

- *Magyarország*

A *Magyarország* lapról és Pompéry János szerkesztői tevékenységéről Worafka már 1861 márciusában úgy nyilatkozott, hogy „Pompéry meglehetősen gyakran merészkedik a megengedhető dolgok legszélső határáig, és e lapot nem ritkán kevéssé kor-

[152] A 24. számban kifogásolta Worafka a Ki mire támaszkodik című karikatúrát. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jún. 10. MNL OL D 191 4350.IV.B.1864.

[153] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. máj. 5. MOL D 185 528/1866.; lásd még D 185 1866:584., 1193., 1242., 1286.

[154] Két hiszekegy. *Bolond Miska,* 7. évf. 12. sz. 1866. márc. 25.; az ügyről lásd MNL OL D 191 1891. IV.B.1866. „Bolond Miska című lap" címmel gyűjtőakta.

[155] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. aug. 1. MNL OL D 191 5067.IV.C.1866.

mánybarát, sőt gyakran kíméletlenül elfajult hangnem felé vezeti anélkül, hogy alkalmat szolgáltatna megalapozott törvényes fellépésre ellene.[156] Várható volt, hogy a szókimondó politikai napilap hamar felkelti a provizórium politikusainak figyelmét is.

Az 1862. január 31-i szám Az 1848-diki törvények című cikkében Pompéry vitába szállt a *Pesti Hirnökkel*, amely azt állította, azok nem tekinthetők törvényeknek, mivel a követeknek nem volt ilyen törvények alkotására követutasításuk, s az uralkodói szentesítés is kikényszerített volt. Pompéry ezzel szemben e törvényeket „a magyar nemzet [...] új magna chartájá"-nak nevezte. E cikkért a lap egyelőre csak hivatalos megintésben részesült.[157]

Április közepén azután a lap vezércikke konstatálta, hogy a provizórium hónapjai alatt semmi jele sincs annak, hogy „a nemzet törvényes követeléséről lemondott", kitartanak az 1861-ben kinyilvánított célok mellett, majd a cikk ekképp zárult: „A magyar nép vasból készült, a szenvedések aczéllá edzették, s azért kerül ki belőle annyi kard."[158] Pálffy izgatónak minősítette a cikket, s utasította Worafkát haditörvényszéki eljárás kezdeményezésére. A májusban igen gyorsan megszületett ítélet feltűnően súlyos volt, ugyanis Pompéryt négyhavi börtönre, míg a kiadó Wodianer Fülöpöt egyhavi fogságra ítélték, illetve ezer forint biztosíték elvesztésére. Végül Wodianer esetén mérsékelték az ítéletet nyolcnapi fogságra, a pénzbírság viszont érvényben maradt. Pompéry először Pálffyt kérte közbenjárásra az ítélet enyhítése érdekében, ahogy a helytartó fogalmazott, „pártfogásáért könyörgött". Pálffy azonban ezt ahhoz kötötte, hogy Pompéry adjon írásbeli nyilatkozatot vagy olyan újságcikket jelentessen meg, amely biztosíték lehet arra, hogy „mérsékelt" nézeteket fog a jövőben képviselni. Pompéry ezt megtagadta, erre Pálffy úgy vélte – ahogy Forgáchnak írt jelentésében fogalmazott –, „nem volt oly helyzetben, hogy megkegyelmezése vagy büntetésének enyhítése végett hadi főkormányzó úrnál közbe[n]járhasson". Pompéry erre Forgáchnál keresett menedéket, s nem minden siker nélkül, mivel a kancellár ekképp nyilatkozott Pálffynak: „Pompéry azok sorába tartozik, kik a kormány táborába még mindenestől nem mentek ugyan át, kiktől azonban a kormány, ha egyszer programja megalakuland, a leghathatósabb istápolást várhatja; ennélfogva reá annál inkább figyelem fordítandó, minthogy ő annak idejében a kormány érdekébeni működésre már késznek is nyilatkozott." Pálffy előbb idézett elzárkózó levele után Forgách megismételte kérését, hogy Pálffy járjon közben Coronininél Pompéry érdekében, s helytelenítette, hogy Pálffy ehhez olyan feltételt kötött, mely diszkreditálta volna Pompéryt a közvélemény előtt: „Én őszintén megvallom, hogy Pompérynek e részbeni magatartását igen természetesnek találom, s Nagyméltóságod is bizonyára belátandja azt, miszerint oly egyéntől, ki a világ előtt nyilván bevallott politikai nézetének közzététele miatt haditörvényszékileg elítéltetett, azt, hogy ő egyszerre ellenkező

[156] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. márc. 18. MNL OL D 212 11. kútfő 184. sz.

[157] Az 1848-diki törvények. Pest, jan. 30. *Magyarország*, 2. évf. 25. sz. 1862. jan. 31.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

[158] Pompéry: Pest, április 11. *Magyarország*, 2. évf. 85. sz. 1862. ápr. 12. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.

irányú hírlapi cikket szerkesszen, vagy ily nyilatkozatot írjon alá, a közönségre való befolyásának s így morális létének végmegsemmisítése nélkül követelni s várni nem lehet. Nekem azonban biztos alapokra fektetett reményem van az iránt, hogy Pompéry annak idejében a kormányt hathatósan támogatandja, s annak érdekében erélyes működést fog kifejteni, s ezen okból kényteleníttetem Nagyméltóságodhoz azon ismételt megkereséssel fordulni, hogy..." – fogalmazott. Láthatólag bizalmat szavazott Pompérynek, remélte, hogy a háttérből támogatni fogja törekvéseit. (A közvélemény azonban – Kemény Zsigmond egy levelének tanúbizonysága szerint – már így is kárhoztatta Pompéryt, hogy „mentség helyett miért nem tartott philippicát".) Pálffy engedelmeskedett, Coronini azonban június 20-án „sajnálattal" közölte, hogy nincs módjában enyhíteni Pompéry büntetését.[159] Ráadásul a hadügyminiszternél panaszt tett, „a katonai törvénykezés kompetenciájába" való beavatkozási kísérletek miatt. Rainer főherceg miniszterelnökig jutott az ügy, aki átiratban tolmácsolta a panaszt Forgáchnak. Erre Forgách kifejtette, hogy egy olyan lapról van szó, amelynek a szerkesztőjével „korábban már a kormányérdekek befolyásos lapjában való alkalmankénti képviselete érdekében nem siker nélküli megbeszéléseket" folytatott. Egyébként pedig kijelentette, hogy felhatalmazottnak érzi magát az effajta közbelépésre, s ha Coronini felvette volna vele a kapcsolatot, nem lenne ok panaszra. Azt sem mulasztotta el hozzátenni, hogy hosszú hivatali szolgálata tapasztalatai szerint a katonai hatóságok tekintet nélküli szigorú eljárása nem alkalmas a kedélyek megnyugtatására és békés megegyezés előkészítésére, ahogy arra sem, hogy a népeket és a dinasztiát összekötő kötelékeket megszilárdítsák.[160] Forgách nem fújt tehát visszavonulót, de érvei a katonai hatóságokat nem hatották meg. Coronini továbbra is úgy tekintette, hogy az uralkodó által ráruházott jog és felelősség körébe a kancellár hivatlanul tolakodik be, ha valamely hadbírósági eljárás menetére akar hatást gyakorolni, vagy már megszületett ítélet enyhítését kezdeményezi.

Július 19-én Pálffy az immáron Greguss Ágost irányítása alatt megjelent lapban Várady Gábor máramarosi tudósítását ítélte a hatóságok elleni izgatásnak a július 16-i számban, s utasította Worafkát az eljárás megindítására. A cikk a *Sürgöny* egy cikkével szállt vitába egy korábbi tudósítása kapcsán. Várady kijelentette, a megyei hivatalnoki kar a községek nyilatkozatát kérte az általuk használt nyelv ügyében, de közben nem egészen hazafias kijelentések is elhangzottak eközben. Az ügy azonban váratlanul hamar lezárult, mivel a pesti törvényszék egyszerűen nem folytatta le az eljárást.[161]

[159] Forgách levelei Pálffyhoz, Bécs, 1862. máj. 14., 17., Coronini átirata Pálffyhoz, Buda, 1862. jún. 20. MNL OL D 191 9009.IV.B.1862.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. máj. 16. MNL OL D 185 1862:368. (fogalmazványát lásd D 191 9009.IV.B.1862.); Kemény Zsigmond levele Falk Miksához (Pest, 1862. máj. 18. és aug. 19. között]. In *Kemény Zsigmond levelezése*... i. m. 359.

[160] A magyarországi főhadparancsnokság átirata Forgáchhoz, Buda, 1862. máj. 21. MNL OL D 185 1862:408.; Rainer főherceg átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. jún. 12., Forgách átiratfogalmazványa Rainer főherceghez, Bécs, 1862. jún. 14. MNL OL D 185 1862:428.

[161] Belföldi szemle c. rovat. *Magyarország*, 2. évf. 133. sz. 1862. jún. 11.; Megyei tudósítások c. rovat. *Sürgöny*, 2. évf. 146. sz. 1862. jún. 27.; Belföld c. rovat, *Magyarország*, 2. évf. 162. sz. 1862. júl. 16.; Pálffy le-

1862 szeptember közepén az ismét csak új szerkesztő, P. Szathmáry Károly irányítása alatt álló lap 209. számában közölte Torday Ede (ungvári ügyvéd, Ung megye főjegyzője 1860–1861 rövid alkotmányos időszakában) cikkét A megoldás kérdéséhez címmel, amely igen sötét színben festette le az ország viszonyait, az uralkodó iránti lojalitásnyilvánítást az 1848. évi törvények visszaállítása programjával, új országgyűlés összehívására való felszólítással párosította. Pálffy utasította Worafkát a haditörvényszéki eljárás megindításának kezdeményezésére.[162] Néhány nappal később, ahogy arra már utaltunk, Mérey Károly Somogy megyei főispán tiltakozott a 209. számában megjelent egyik cikk ellen, mely a provizórium idején megyei hivatalt vállalókat támadta, október elején pedig Štefan Moyzes besztercebányai katolikus püspök tiltakozott egy olvasói levél miatt.[163]

Október végén a szeptemberben elindult törvényszéki eljárás eredményeképp nagyon súlyos ítéletek születtek: Tordayt közcsendháborításért egyévnyi súlyos börtönre, Szathmáryt hathavi börtönre, a kiadó Wodianert egyhavi szigorú fogságra, 2000 forint biztosíték elvesztésére ítélték. Másodfokon azután mérsékelték Szatmáry esetében ezt három hónapnyi börtönre, Wodianernél pedig nyolcnapi fogságra, amit az le is töltött. Mindemellett az ítélet tartalmazta a lap teljes betiltását.[164] Az uralkodó november végén kihirdetett amnesztiája mentesítette a szerzőt és szerkesztőt a súlyos ítéletet letöltése alól, november 20-án szabadultak. Decemberben Wodianer Fülöp kérte a rá kirótt pénzbüntetés elengedését, s hogy szüntessék meg a hírlap kiadását tiltó rendelkezést, de sem Pálffy, sem Forgách nem támogatta.[165]

• *Ország*

Az *Ország* című napilapot 1862. október elején indította Pompéry János kiadó Greguss Ágost szerkesztésében. A második számtól kezdve közölt egy négyrészes cikksorozatot Dualismus cím alatt, s a „Szláv lapok szemléje" rovat is „izgató" cikkeket tartalmazott főként a birodalmi tanács működését támadva. A csend és béke

vélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1862. júl. 19., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. aug. 1. MNL OL D 191 14 569.IV.B.1862.

[162] Torday Ede: A megoldás kérdéséhez. *Magyarország*, 2. évf. 209. sz. 1862. szept. 12.; Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. szept. 14. MNL OL D 191 17 680.IV.B.1862.; Tordayra lásd még: Ung megye felirata a képviselőházhoz az 1848-1849-es szabadságharc áldozatai emlékének megörökítéséről, Ungvár, 1861. máj. 31. Torday Ede főjegyző aláírásával. *PN*, 12. évf. 157-3423. sz. 1861. júl. 11.; 1865-ben az országgyűlési választások lebonyolításáért felelős megyei középponti bizottmány tagja. MNL OL D 215. Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytarótanács II. közigazgatási kútfő 15. tétel 80 916.II.1865.

[163] Torday Ede: A megoldás kérdéséhez. *Magyarország*, 2. évf. 209. sz. 1862. szept. 12.; Mérey jelentése Pálffyhoz, 1862. szept. 22. MNL OL D 191 18 223.IV.B.1862.; „J." szignóval olvasói levél. *Magyarország*, 2. évf. 204. sz. 1862. szept. 5.; Moyzes levele Pálffyhoz, Szentkereszt, 1862. okt. 1. MNL OL D 191 17 680.IV.B.1862.

[164] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. jan. 15. MNL OL D 191 1652.IV.B.1863.; vö. még Uo. 6309.IV.B.1864.

[165] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. dec. 15. MNL OL D 185 1862:1164.; vö. MNL OL D 191 970.IV.B.1863.

megzavarása címén megindíttatta Pálffy a haditörvényszéki eljárást, de az uralkodó által kihirdetett amnesztia megszakította azt.[166]

1863 tavaszán azonban újra Pálffy érdeklődésének fókuszába került a lap. Január végén az erdélyi háromszéki Zágon községnek a választásra jogosultak összeírásának módja elleni nyilatkozatát közölték, a hónap végén pedig „elhamarkodott közlemény" jelent meg Forgách kancellár tervezett új sajtórendszabályáról (ahogy erről már szóltunk). Áprilisban a Pénzügyünk című cikksorozat hetedik darabja minősült a kormányszerveket lealacsonyító jellegűnek, mely alkalmas azokat gyűlöletessé tenni, s Pálffy megindíttatta a haditörvényszéki eljárást. A lap valóban igen kategorikusan fogalmazott: „Már pedig bécsi kormányférfiaktól, kiket hagyományos politikai törekvések, hajlamok, nemzeti rokonszenvek ellenkező irány követésére utaltak mindig, azt várni, hogy Magyarország érdekeit támogassák, midőn e támogatás szükségkép méltányosságot föltételezne, méltányosságot, mely azt követelné, hogy a magyar korona országai jövedelmét más országok fölvirágoztatására forditni többé ne lehessen, ember- és tárgyismeret hiányt árulna el a legnagyobb mértékben." De a következő rész is igen sötét színekkel festette Ausztria pénzügyi helyzetét. Két nappal később Worafka már azt jelenthette, hogy megszűnik a lap.[167] Június 30-án Greguss Ágostot izgatás és köteles felvigyázat elhanyagolása miatt hathavi fogságra, Pompéryt az utóbbiért egyhavi fogságra és 250 forint biztosítékvesztésre ítélték. Kegyelmi úton Greguss büntetését három hétre, Pompéryét két hétre csökkentette Coronini. Greguss július 26-án szabadult „sajtóügyi fogságából", a hátralevő néhány börtönnapot elengedték számára.[168]

• *A Hon*

A Hon 1863 elején indult Jókai Mór szerkesztésében, alapítói az 1861-es határozati párt jeles személyiségei voltak.[169] Már a február 7-i számban nagy botrányt keltett Zichy Nándor gróf Alapkérdéseink című, eredetileg a *Pesti Napló* számára szánt, de Kemény Zsigmond által visszautasított cikke, mely a Magyarország és a birodalom másik fele közötti perszonálunió programját taglalta. A sajtófelügyeletet ellátó rendőri, közigazgatási hatóságok nem tettek hivatalos lépéseket, a pesti katonai város- és várparancsnokság viszont február 14-én elindította a haditörvényszéki

[166] Dualismus I–IV. *Ország,* 1. évf. 1–2., 5–6. sz. 1862. okt. 1–2., 5., 7.; Dr. Ferencz József: Szláv lapok szemléje. Uo. 8. sz. 1862. okt. 9.; Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1862. okt. 10. MNL OL D 191 18 892.IV.B.1862.

[167] Belföldi szemle c. rovat. *Ország,* 1. évf. 16-91. sz. 1863. jan. 21.; *Ország,* 1. évf. 46-121. sz. 1863. febr. 26. „(Fk)" szignóval; idézet: „S-f.": Pénzügyünk VII. *Ország,* 1. évf. 81-156. sz. 1863. ápr. 10.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. ápr. 16. MNL OL D 191 141.IV.B.1863.

[168] Különfélék c. rovat. *PN,* 14. évf. 171-4036. sz. 1863. júl. 29.

[169] A lap történetéről és sajtóperéről lásd Jókai Mór: Gróf Zichy Nándor és A Hon (1896). In uő: *A históiai tarokkparti...* i. m.116–127.; vö. Kerényi Ferenc: Jókai Mór szerkesztői-hírlapírói tevékenysége (1861–1865). In *Jókai Mór cikkek és beszédek.* VI. köt. Válogatta és s. a. r. Láng József és Rigó László. A jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó. 356–360.; Buzinkay Géza: Jókai a redakcióban. Az újságíró és szerkesztő Jókai Mór. In *Jókai Mór és a Sváb-hegy.* II. Hegytörténeti Konferencia. Budapest, 2007, Tarsoly Kiadó. 13–23.

vizsgálatot.[170] Pálffy úgy nyilatkozott, meggyőződése szerint Zichy „gonosz szándéktól ment vala", cikke eredetileg egy sorozat egyik darabja lett volna, ahol a további részek megváltoztatták volna az érvelés irányát, de azok a közbejött vizsgálat miatt már nem jelenhettek meg. (Jókai visszaemlékezésében nem említi ezt, csak azt, hogy ő hagyta el Zichy felhatalmazásával a cikk befejező részét.) Pálffy indítványozta még az ítélethirdetés előtt, hogy ha az elítélés bekövetkezne, Forgách indítványozzon kegyelmet Zichy részére. Forgách is úgy látta, hogy bár a cikk „irányát semmiféleképpen sem lehet helyeselni, de másrészt nem lehet nem észrevenni, hogy abban a tárgy tárgyalása meglehetősen objektív". Ezenkívül tekintettel kívántak lenni a lojális családra, s hogy az esetleges elítélése csak mártírt csinálna a grófból (és persze a szerkesztő-kiadóból). A haditörvényszék elsőfokú ítélete szerint Zichyt egyévi börtönre, nemesi és kamarási címének vesztésére, Jókait egy év börtönre és nemesi címe vesztésére, valamint 1000 forintnyi biztosítékvesztésre ítélték. Kegyelemből azután a börtönt egyévi fogságra módosították. Forgách és Pálffy március közepén indítványozta, hogy engedjék el Zichyt illetően a nemesi és kamarási cím elvételét és a szabadságvesztést, s csak a biztosíték elvesztése maradjon érvényben. Az uralkodó azonban Rainer főherceg miniszterelnökön keresztül értesítette Forgáchot, hogy kegyelmi indítványt csak akkor nyújthat majd be, ha megszületik a jogerős másodfokú ítélet.[171] Az áprilisban közcsendháborítás címén hozott ítélet még mindig meglehetősen szigorú volt. Jókai számára nemesi, Zichy számára udvari kamarási címétől való megfosztást tartalmazott, s mindkettőjük részére hathavi fogságot, a biztosítékvesztés érvényben maradt. Forgách mindkettejük számára kegyelmet kért az uralkodótól, csak a pénzbírságot tartotta volna érvényben. Érvelése egyrészt általában véve céltalannak minősítette a katonai hatóságok szigorú fellépését, amivel csak tovább izgatják a kedélyeket, s nem segítik elő a politikai megbékélést, másrészt Pálffy véleményét visszhangozta: Zichy egy cikksorozat első darabjának szánta az írást, s a folytatásban kifejtette volna, hogy habár törvényes szempontból csak a perszonáluniót tartja indokolhatónak, a fennálló viszonyok tekintetbevételének és a reálunió elfogadásának szükségességéről értekezett volna. De azzal is egyetértett, hogy nem kellene Zichyből mártírt csinálni, s persze szintén érvelt a család lojális alapállásával. Az uralkodó azonban a teljes elengedésre vonatkozó kérést nem akceptálta, de láthatólag hatottak rá Forgách érvei, mivel mindkettejük büntetését egy-egy hónapnyi fogságra enyhítette május 14-én.[172] (A biztosítékból elvesztett 1000 forintot egyébként Zi-

[170] Zichy Nándor: Alapkérdéseink. *A Hon*, 1. évf. 30. sz. 1863. febr. 7.

[171] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest. 1963. febr. 14., Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1863. márc. 14. MNL OL D 191 3471.IV.B.1863.; Forgách előterjesztése az uralkodó számára Bécs, 1863. márc. 19. és Forgách levélfogalmazványa a hadügyminiszterhez, Bécs, 1863. ápr. 3. MNL OL D 185 1863:356.

[172] Pálffy levélfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 23. MNL OL D 191 4571.IV.B.1963.; Degenfeld gróf hadügyminiszter átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. ápr. 25., Forgách előterjesztés-fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1863. máj. 3. MNL OL D 185 1863:455.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. máj. 18. Uo. 1863:568.; aktafeljegyzés, Bécs, 1863. jún. 5. Uo. 1863:643.

chy Nándor azonnal pótolta.) Jókai kénytelen volt átengedni mindkét általa szerkesztett lap szerkesztőségét másnak, *A Hon* felelős szerkesztője Urházy György, az *Az Üstökösé* pedig Dienes Lajos lett. Jókai megkezdte a fogságot a Károly kaszárnyában, ahogy május 15-én Zichy is, ám az uralkodó június 5-én, illetve 4-én kegyelemben részesítette őket.

A lap új szerkesztőjének is meggyűlt azonban a baja a katonai hatóságokkal. A pesti haditörvényszék saját hatáskörben ugyanis újabb eljárást kezdeményezett, mégpedig a lap július 3–4-i számaiban megjelent erdélyi tudósítás miatt, amely az erdélyi országgyűlést megelőző választások alkalmával bírálta a román nemzeti mozgalom agitációját.[173] Az eljárás lefolyásáról nincs további információnk, de elítélésre biztosan nem került sor.

Augusztus elején a helytartó figyelt fel egy közleményre, amely a Szatmár megyei tiszti értekezletről számolt be, s szerinte a kormány és a kormánylapok kompromittálására törekedett. Forgách azonban a feltűnés elkerülése végett nem tartotta tanácsosnak vizsgálatot indítani a szerző ellen, inkább a hírlapi cáfolatok mezejére utalta az ügyet.[174]

Október elején azonban a helytartó csendháborítás címén mégis haditörvényszéki eljárást kezdeményezett a lapban szeptember 30-án megjelent két rövid hír miatt, melyek egyike a birodalmi tanácsot „gyanúsította" (a hír azt tartalmazta, hogy néhány birodalmi tanácsbeli képviselő hajlandónak mutatkozik a februári pátens módosítását támogatni), a másik pedig az erdélyi románok ellen szólt (csalatkoztak az erdélyi országgyűléshez fűzött felfokozott várakozásaikban). Nem csoda, hogy a haditörvényszék végül 1864. január elején tényálladék hiányában felmentő ítéletet hozott.[175]

Mindez azonban súlyos anyagi helyzetbe sodorta a lapot, az előfizetői létszám az év utolsó negyedévére kritikus mélypontra, 1200 előfizetőre zuhant, ráadásul 1864 áprilisában Almásy Pált, a lap legnagyobb mecénását letartóztatták a Beniczky Lajos és Nedeczky István nevével fémjelzett szervezkedésben való részvétel miatt. Az is felmerült, hogy meg kell szűnnie a lapnak, s előfizetőit a *Pesti Napló*nak adják át. Jókai szerint e kritikus pillanatban Deák Ferenc lépett közbe, a Nemzeti Kaszinóban „erősen lehordta az ottan jelenlevő urakat, hogy az egyetlen ellenzéki magyar lapot el hagyják enyészni", s ez átlendítette a lapot a mélyponton.[176]

[173] (K. N. G.): Kolozsvár, jun. 28. I–II. *A Hon,* 1. évf. 149–150. sz. 1863. júl. 3–4.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. febr. 9. MNL OL D 191 1391.IV.B.1864.; Urházy szerkesztőségéről lásd Hindy Árpád: Hirlapszerkesztés a hatvanasévek közepén. *Magyar Salon,* 6. évf. 1888/89. 11. köt. máj. 291–293.

[174] Ujfalussy Miklós: Szatmármegye. Remetemező, jul. 26. *A Hon,* 1. évf. 174. sz. 1863. aug. 1.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. aug. 3., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. aug. 5. MNL OL D 185 1863:933.

[175] Ujdonságok c. rovat. *A Hon,* 1. évf. 222. sz. 1863. szept. 30.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. febr. 9. MNL OL D 191 1391.IV.B.1864.

[176] Jókai: Gróf Zichy Nándor és A Hon... i. m. 127.; Lónyay Menyhért: Jegyzetek. 1864. töredékek. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár, Ms 5306/4. (1864. nov. 29-i feljegyzés)

1865 februárjában, ahogy azt már említettük, Pálffy haditörvényszéki eljárás alá akarta vonni *A Hont* is (a *Fővárosi Lapok* és a *Pesti Napló* társaságában) a kisvárdai elmaradt bálról közölt rövid hír miatt, azonban a haditörvényszék nem tartotta indokoltnak eljárás indítását.[177] Így amikor március végén Pálffyt a Pártok-e, vagy tömegek című cikk (amely azt fejtegette, hogy a kormányzat állításával szemben az ellenzék nem mesterségesen szítja az elégedetlenséget, hanem ellenkezőleg, törvényes mederbe tereli) felbőszítette, tanácsadói sikeresen lebeszélték arról, hogy újra haditörvényszéki útra próbálja terelni az ügyet.[178] S amikor május elején újra fennakadt Pálffy a lap egyik közleményén Várady Gábor tollából, már maga is a hírlapi cáfolat eszközéhez nyúlt.[179]

Az uralkodó július 10-i sajtórendtartást érintő rendelete után Jókai kérte, mentesítsék őt a bűntettben való elítélés jogi következményei alól, azaz átvehesse mindkét korábbi lapjának szerkesztését. Mailáth és Sennyey is támogatta, mondván, Jókai befolyása e lapokra informálisan mindig is meghatározó maradt, miközben a felelősséget nem ő viselte, tehát a kormányzat számára is kedvező, ha a felelősségi viszonyok újra egyértelművé válnak. Ennek nyomán az uralkodó július 17-én megadta a kért mentesítést.[180]

Az újság közleményei azonban két alkalommal a konzervatív vezetők komoly rosszallását váltották ki. 1865. október 11-én Jókai közölte Szilágyi Virgil pesti ügyvéd képviselőjelöltnek választóihoz intézett beszédét, [181] majd 1866 április végén a felsőházat támadó cikk jelent meg a lapban.[182] (E két utóbbi esetről később még bővebben szólunk.)

• *Bihar*

Amint arra utaltunk, Pálffy különösen veszélyesnek tekintette a markánsan ellenzéki vidéki lapok lehetséges hatását. Nem véletlen, hogy a közigazgatási úton betiltott *Alföld* mellett más lapokkal is meggyűlt a baja. Például a Nagyváradon megjelent *Bihar* című lappal, melyet 1862 októberétől Hollósy Lajos nagyváradi könyvkereskedő adott ki Györffy Gyula szerkesztésében. (Eredetileg Színi Károly volt a kiszemelt szerkesztő, de a rendőr-igazgatóság „igen alapos nehézségek"-et támasztott a személyével szemben.[183]) Már október végén gyülekeztek a fellegek a

[177] Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1865. febr. 24., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. márc. 21. MOL D 191 1024.IV.B.1865.

[178] Pártok-e, vagy tömegek? *A Hon*, 3. évf. 66. sz. 1865. márc. 21.; Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. márc. 24. MNL OL D 191 1530.IV.B.1865.

[179] Várady Gábor: A máramarosi fakereskedés. *A Hon*, 3. évf. 103. sz. 1865. máj. 5.; Pálffy levélfogalmazványa a kassai országos pénzügy-igazgatósági osztályhoz, Buda, 1865. máj. 6. MNL OL D 191 2258. IV.B.1865.

[180] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. júl. 10., Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. aug. 9. MNL OL D 191 3523.IV.B.1865.

[181] Kossalkó jelentése Mailáthhoz, Pest, 1865. okt. 16. MNL OL D 185 1865:1332.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. okt. 23. Uo. 1865:1367. (fogalmazványát lásd D 191 5594.IV.B.1865.).

[182] Kossalkó levele Sennyeyhez, Pest, 1866. ápr. 28. MNL OL D 191 2553.IV.B.1866.

[183] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. nov. 23. MNL OL D 185 1861:957.

szerkesztőség felett. Október 19-i 6. számuk Lássuk a medvét című cikke miatt Johann Prenninger nagyváradi helyettes rendőrigazgató indíttatott hadbírósági eljárást, mivel a civil politikai rendőrökről (azaz detektívekről) puszta feljelentőkként szólt. Az uralkodó közben kihirdetett amnesztiája azonban megszüntette az eljárást. Ugyanakkor az október 16-i és az október 26-i szám egy-egy cikke miatt írásbeli megintésben részesítette a lapot Pálffy a „következetesen kormányellenes s az óhajtott és üdvös kiegyenlítésnek kivitelét gátló irányzat" miatt (az első cikk a programokat gyártó röpiratáradat részeként bírálta Kovács Lajos *A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint* című röpiratát; a másik pedig azt fejtegette, hogy a provizórium sem az októberi diplomával, sem pedig a februári pátenssel nem egyeztethető össze).[184] Pálffy ezen a ponton próbált Györffyre nyomást gyakorolni hivatalnok apján keresztül, ahogy azt már említettük.

1863. január 1-jén Györffy Az uj év napján című cikkét a helytartó újra kifogásolhatónak találta. Az meglehetősen patetikus hangnemben szólt a nemzet kitartásáról, mellyel szentesített törvényeinek életbe léptetését követeli. A Pálffy által véleményezésre felkért Kalmár ezredes hadbíró szerint a cikk gyanúsította a kiegyezésre törő kormányférfiakat, félrevezette a publikumot, izgatott a haditörvényszékek ellen. Pálffy utasította Prenningert a hadbírósági eljárás kezdeményezésére, miközben nemtetszésének adott hangot, amiért Prenninger hivatala a sajtófelügyeletet oly „hanyagul" látja el. Forgách viszont úgy nyilatkozott, bár nem helyesli a cikk irányát, mégis az sem tartalmát, sem irányát illetően nem tartalmaz olyan mértékű közcsendháborítást, ami haditörvényszéki eljárást indokolna. Valószínűsítette, hogy tényálladék hiányában megszüntethetik az eljárást, amit jobbnak látott volna elkerülni, s még kezdeti szakaszban elállni az eljárástól. Pálffy viszont harcias húrokat pengetett, utalt arra, hogy egyszer már megintette a lapot, s hogy a „barátságos tanács" (az apán keresztül) sem használt. Emlékeztetett még egy előző évi októberi incidensre is, amikor a lap részletesen ismertette – végül nem tudták a hatóságok kideríteni, milyen csatornákon keresztül – a megyei főispáni helytartónak a nagyváradi püspökhöz intézett, bizalmasnak szánt levelét, amelyben felszólította, gondoskodjon arról, hogy papjai és uradalmi tisztei ne kövessenek kormányellenes politikai irányt, ami viszont a püspököt igen csak felháborította, s kellemetlen konfliktus támadt.[185] Így – vonta le a következtetést Pálffy – Györffy „kivételes eljárásra érdemesnek nem mondható". Utalva az év elején közigazgatási határozattal betiltott *Alföld* példájára magabiztosan

[184] Lássuk a medvét. *Bihar,* 1. évf. 6. sz. 1862. okt. 19., „Szombatsági": Nyílt levél a Szerkesztőhez. Uo. 5. sz. 1862. okt. 16., Kempelen Győző: Tojástáncz. Uo. 8. sz. 1862. okt. 26.; Prenninger jelentése a nagyváradi katonai városparancsnoksághoz, Nagyvárad, 1862. okt. 18., Pálffy levélfogalmazványa Prenningerhez, Buda, 1862. okt. 31. MNL OL D 191 196.IV.B.1863. „Bihar czímű lap" címmel gyűjtőakta; Prenninger János cs. k. rendőrfőbiztos levele a szerkesztőséghez, Nagyvárad, 1862. nov. 4. *Bihar,* 1. évf. 11. sz. 1862. nov. 6.

[185] Ujdonságok és vegyes c. rovat. *Bihar,* 1. évf. 6. sz. 1862. okt. 19.; Pálffy levélfogalmazványa Szaniszló Ferenc nagyváradi megyés püspöknek, Buda, 1862. okt. 31. MNL OL D 191 20 080.IV.B.1862.; a Hajdu Lajos főispáni helytartó és Szaniszló Ferenc nagyváradi megyés püspök közötti konfliktus iratait lásd uo. 20 080.IV.B.1862.

úgy nyilatkozott, hogy megvárja még az eljárás végét, s azután kezdeményezni fogja a lap megszüntetését.

A kiadó közben igyekezett volna menteni a menthetőt, s engedélyeztetni, hogy a szerkesztést Gyalokay Lajos nagyváradi ügyvéd vehesse át. Pálffy azonban nem engedett.[186] Mindez azzal járt együtt, hogy Györffy tovább szerkeszthette a lapot, hiszen szabadlábon védekezhetett. Március–június között sorra jelentek meg a Prenninger által izgatónak minősített írások, június végén összeset tízet sorolt fel, valamennyit Kempelen Győző tollából. Kempelen szegedi újságíró volt, 1860-ban internálták, majd az alkotmányos időszakban tisztviselő. E cikkek közül kettőre, a május közepén megjelent Lélekharang és a június végén közölt Rosz kezdet silány vége című írásra Pálffy külön is felhívta Prenninger figyelmét. A helyi rendőr-igazgatóság láthatóan nem tudta kordában tartani a lapot. Június 26-án azután Pálffy is belátta, hogy feltétlenül sürgető a szerkesztőváltás, s javaslatára Forgách engedélyezte, hogy Gyalokay átvegye a teendőket. Ráadásul a nagyváradi hadbíróság június 28-án – ahogy Forgách jósolta – tényálladék hiányában felmentette Györffyt, de az ügy másodfokon még tovább húzódott. Prenninger mindenesetre egy nappal később kezdeményezte, hogy hat hónapra függesszék fel a lapot, fenyegetésként kilátásba helyezve a lapengedély végleges megvonását is, azaz ha nem ment bírói úton, akkor közigazgatási határozattal hallgattassák el a lapot.[187] Nem tudjuk, Pálffynak mi volt a véleménye, de Forgách június végén még azt preferálta, hogy a szerkesztőváltás alkalmával komolyan figyelmeztessék a kiadót, hogy egy esetleges második megintés már a lapengedély megvonásával jár majd, feltételezhetően nem akart a kancellár ezen a döntésén változtatni.[188]

Nyár végén azonban további cikkel akadt baja Pálffynak. Az augusztus 16-i számban újra csak Kempelen Győző írása Sisiphusaink címmel háborította fel, mely a *Független*t bírálta, s abban Fiáth Ferenc A megoldáshoz című cikksorozatát. Ugyanebben a számban Gyalokay az 1863-as nagy szárazság nyomán fellépő mezőgazdasági ínség kapcsán felvetette segélyegyletek alapítását a nyomor elleni küzdelemben, hozzátéve, hogy a kormányról nem teszi fel, hogy az efféle „nemes szövetkezés" elé akadályokat állítana vagy egyenesen tiltaná. Kalmár hadbíró ugyan mindkét közleményt alkalmasnak találta haditörvényszéki eljárás indítására, de Pálffy, talán okulva a januári

[186] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 18. MNL OL D 191 196.IV.B.1863. (fogalmazványát lásd D 185 1863:40.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Bécs, 1863. jan. 23. MNL OL D 185 1863:111. (fogalmazványát lásd D 191 196.IV.B.1863.).

[187] A Prenninger által kifogásolt cikkek a következők voltak: 1863. márc. 1. 18. sz. és márc. 23. 24. sz.: Váltójog és uzsoratörvény, ill. A közvélemény hatalma; márc. 15. 22. sz.: Bizalomhiány; április 5. 28. sz.: Tapogatózások, neheztelések; április 23. 33. sz. Törvényesség, jogfolytonosság; máj. 17. 40. sz. Lélekharang; jún. 4. 45. sz. Elvek szörnyü harcza; jún. 7. 46. sz. Rosz eszközök; jún. 14. 48. sz. Opportunisáljunk hát?; jún. 21. 50. sz.: Rosz kezdet, silány vége. Prenninger jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1863. jún. 29.; Pálffy levélfogalmazványai Prenningerhez, Buda, 1863. máj. 19., jún. 23. MNL OL D 191 196.IV.B.1863.; Privitzer jelentései Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 3., nov. 3. MNL OL D 185 1863:642., 1327.; Privitzer jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. júl. 3. Uo. 1863:809.; Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. aug. 8. Uo. 1863:965.

[188] Pálffy levélfogalmazványa Prenningerhez, Buda, 1863. jún. 26. MNL OL D 191 196.IV.B.1863.

példán, nem kezdeményezte azt.[189] Egyelőre várta a másodfokú hadbírósági ítéletet Györffy cikke ügyében, nyilván nem állt el eredeti szándékától. A pesti újságokban, például *a Pesti Napló*ban is, cikkek jelentek meg eközben a *Bihar* aggasztó anyagi helyzetéről, s az olvasóközönséget a lap támogatására szólították fel.[190] Ez nem lehetett közömbös Pálffy számára sem, hiszen úgy tűnt, az előfizetők száma tényleg emelkedett, s október elején Prenninger azt jelentette, hogy a kiadó eltökélt a kiadás folytatására. Közben a 72. számban megjelent, a nagyváradi postahivatalt érintő cikk miatt a postaigazgatóság feljelentésére újabb haditörvényszéki vizsgálat indult a lap ellen.[191]

A pesti kerületi haditörvényszék végül mint fellebbviteli szerv (nem tudjuk, informális módon játszott-e ebben szerepet Pálffy) már inkább Pálffy akaratának megfelelően ítélte meg Györffy év eleji írását, s az elhúzódó eljárásban október végén Györffyt háromhavi fogságra, a kiadót pedig 1000 forint biztosíték vesztésére, illetve tizennégy napi fogságra ítélték, de ez utóbbit Hollósy számára elengedték. Pálffy elégedetten utasította Prenningert, hogy egyelőre nem kell formálisan visszavonni a lapengedélyt, hiszen várható, hogy mivel a lap hosszabb időn keresztül nem jelenik meg, az 1862. november 6-i rendelet értelmében úgyis lejártnak minősül majd az. Ha azonban – teszi hozzá – bármiféle előkészületet észlel Prenninger a lap újraindítására, a korábbi intésre és a hadbírósági elmarasztalásra hivatkozva azonnal tiltsa be formálisan is a lapot. Hollósy persze nem tudhatta, hogy a helytartó már rég elhatározta, hogy akár így, akár úgy, de nem engedi a további megjelenést, a lap kiadását egyelőre felfüggesztettnek minősítette, mivel nem volt képes a biztosíték összegét pótolni, s az uralkodótól kérte a rá vonatkozó ítélet alóli kegyelmezést, de Ferenc József elutasította kérvényét. 1864 elején Györffy édesanyja is hiába fordult az uralkodóhoz fia fennmaradó büntetésének elengedése érdekében.[192] A lap majd csak 1867 nyarán indulhatott újra.

• *Idők Tanuja*

A konzervatív politikai lapot Lonkay Antal alapította 1860 elején, mint láttuk, Pálffy a katolikus klérusón keresztül igyekezett megjelenésének pénzügyi hátterét bizosítani, ugyanakkor két alkalommal (1862. nyár, 1864. tavasz) is megpróbált a

[189] Kempelen Győző: Sisiphusaink, Gyalokay Lajos: Segély az inségben. *Bihar*, 2. évf. 66. sz. 1863. aug. 16.; Kalmár feljegyzése, Buda, 1863. aug. 22. MNL OL D 191 196.IV.B.1863.

[190] Különfélék c. rovat. *PN*, 14. évf. 205-4070. sz. 1863. szept. 10.

[191] Pálffy levélfogalmazványa Prenningerhez, Buda, 1863. szept. 1. („saját kezűleg" jelöléssel), Prenninger jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1863. okt. 5. MNL OL D 191 196.IV.B.1863.; Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1864. jan. 2. MNL OL D 191 92.IV.B.1864. A cikkben Balogh Imre, a szalontai vízszabályozási társulat jegyzője tett panaszt a postahivatal ellen, mely társulati ülésre hívó nyomtatványaikat, bár ellátták azokat bélyeggel, csak bírság ellenében szolgáltatták ki a címzetteknek.

[192] Pálffy levélfogalmazványa Prenningerhez, Buda, 1864. okt. 29. („saját kezűleg" jelöléssel) MNL OL D 191 196.IV.B.1863.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. nov. 27. Uo. (fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1863:1422.); vö. Különfélék c. rovat. *PN*, 14. évf. 249-4114. sz. 1863. okt. 31.

püspökökön, érsekeken keresztül nyomást gyakorolni Lonkayra. De ennél hathatósabb eszközökhöz is folyamodott.[193]

Lonkay láthatólag jól működő hírcsatornát épített ki Bécsbe, már 1861. november 5-én Worafka lefoglalta a lapot, mivel az megszellőztette a készülőben levő ideiglenes uralkodói intézkedések hírét, a szám végül a hírrel megjelenhetett.[194] 1862. január elején ugyanazon szignó alatt jelentek meg, ahogy arra már utaltunk, a kancelláriáról kiszivárgó bizalmas információk, ami Forgáchot felháborította – de súlyosabb következmények nélkül megúszta a dolgot Lonkay.[195] A következő évben viszont sorra gyülekeztek a viharfelhők a szerkesztő feje felett.

1863. március elején Pálffy felhívta Worafka figyelmét arra, hogy a lap 53. számában az „Alter ego" szignójú szerző kormányhivatalnokokat gyanúsítgat, s utasította, tudja meg a szerző nevét. Lonkay azonban nem volt hajlandó felfedni a személyt, s a szerkesztőségben tartott házkutatás sem vezetett eredményre. Az írás azt a javaslatot bírálta, hogy a katolikus papokat mentsék fel a gazdálkodás alól, s a papi javakat adják inkább bérbe. Panaszosan említette, hogy egyes közigazgatási tisztviselők, miközben „a kath. lelkész évi járandóságai esztendőkig hevernek künn nagyrészt ellenszegülő zsidóknál, kik kath. alapú birtokokat vásároltak össze potom áron; míg a kath. ker. tisztviselő (ilyesmi nem rég történt) személyesen faluról falura szedte be a zsidó rabbinus évi illetékeit", a szegény lelkész hiába várja a „törvényes assistentiát".[196]

Az eredménytelen házkutatás után egy nappal a pesti katonai város- és várparancsnokság értesítette Pálffyt és Worafkát, hogy haditörvényszéki vizsgálatot indítanak a lap két másik cikke ellen. Az 55. számban Az erdélyi kérdés című írásban, az 57. számban a Bécs, marcius 10én című cikkben izgatást véltek felfedezni. Az előbbi Magyarország és Erdély unióját „jogilag bevégzett tény"-nek nevezte, s kijelentette, hogy a nyáron összeült erdélyi országgyűlésnek ki kellene dolgoznia, hogyan valósítható meg az a gyakorlatban is. Az utóbbi cikk Nádasdy Ferenc gróf erdélyi kancellár kijelentését taglalta, miszerint az erdélyi országgyűlés feladata a bécsi birodalmi tanácsba küldendő tagok választása lesz, hogy Erdély önakaratából „Szent István koronája alól az úgynevezett örökös tartományok sorába lépjen".[197] Az eljárás megindult, a haditörvényszék igyekezett információkat gyűjteni Lonkay 1856-ban és 1860-ban lefolytatott korábbi sajtópereiről is.[198]

[193] Részletesebben minderről lásd Deák: „...hová jutottunk..."... i. m.

[194] „(G–ó)" szignóval: Bécs, nov. 4. *Idők Tanuja*, 2. év. 254. sz. 1861. nov. 5.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. nov. 5. MNL OL D 212 11. kútfő 423.a. sz.

[195] „(G-ó.)" szignóval: Bécs, jan. 2-án. *Idők Tanuja*, 3. évf. 2-601. sz. 1862. jan. 3.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. jan. 4. MNL OL D 186 1861:1.; Pálffy jelentése Forgáchnak, Buda, 1862. febr. 7. MNL OL D 186 1862:3.

[196] „Alter Ego": Haszonbér-e vagy haszonvét? *Idők Tanuja*, 4. évf. 53-951. sz. 1863. márc. 6.; Pálffy levélfogalmazványa Worafkához, Buda, 1863. márc. 9., Worafka jelentése Pálffyhoz, Pest, 1863. márc. 16. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863. „Idők tanuja" címmel gyűjtőakta.

[197] „Δ": Az erdélyi kérdés. *Idők Tanuja*, 4. évf. 55-957. sz. 1863. márc. 9.; „(???)": Bécs, márc. 10. *Idők Tanuja*, 4. évf. 57-955. sz. 1863. márc. 11.

[198] Az országos főhadparancsnokság átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1863. ápr. 3. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863.

Nem csoda, hogy a szorongatott helyzetbe került Lonkay már sokkal készségesebb volt a korábban kifogásolt cikk szerzőjének megnevezésében. Worafkával közölte, hogy az „Alter ego" szignóval megjelent cikk szerzője Sánta Mihály lelkész a Balassagyarmat melletti Óváron. Worafka pedig felszólította, hogy részletes iratot kérjen Sántától az állítólagos visszaélésekről.[199] Pálffyt láthatólag nem a zsidóellenes kijelentések érdekelték, hanem a hivatalnokok méltóságát érezte sértve. (Nem tudjuk egyébként, hogy a kért részletes irat Sántától beérkezett-e, az aktában mindenesetre nem maradt nyoma.)

Forgách arra kérte Pálffyt, hogy informális csatornán keresztül közvetítse véleményét Coronini főhadparancsnokhoz, miszerint rosszallja, hogy a katonai hatóságok kormány által támogatott konzervatív sajtóorgánumot támadnak, mivel a lap „mindenkor nyilván a kormány és a mérsékelt irány érdekeit igyekezett képviselni". Egyúttal tartalmi kritikát is megfogalmazott, mondván, „a neheztelt cikkek sem tartalmát, sem irányát nem találom olyannak, mely méltó okot szolgáltathatna a katonai törvényszék fellépésére". Harmadrészt általában véve is hangot adott annak a véleményének, hogy a katonai hatóságok a kelleténél jobban igyekeznek megkurtítani a véleménynyilvánítás szabadságát.[200] Pálffy viszont bizalmas tapogatózás helyett – ahogy arra már utaltunk – a hadsereg-parancsnokság által Lonkay korábbi bírósági ügyeire vonatkozó válaszához csatolva hivatalos átiratot intézett Coroninihez, amiben tolmácsolta Forgách véleményét, azt is megemlítve, hogy a kancellár a cikkekben sem tartalmukat, sem pedig irányukat tekintve nem lát olyan elemet, ami alapján a megindult eljárás pozitív eredménnyel zárulhatna. Coronini, láttuk, határozott hangú átiratban elutasította a befolyásolási kísérletet.[201]

Időközben azonban egy negyedik cikk tovább bonyolította a történetet. Április 3-án Worafka jelentette, hogy lefoglalta a lap 76. számát, amelyben a zsidóság ellen izgató cikk jelent meg, s átadta a katonai város- és várparancsnokságnak az ügyet. Az Ujabb ungi levelek. VIII. című cikk azt fejtegette, hogy a zsidók behálózzák, majd beperlik a keresztényeket, hogy így szerezzék meg a földjüket. Ebből kiindulva a jövőbeli emancipáció feltételekhez kötése mellett érvelt.[202] Az egyébként tehát meg sem jelent cikket belevonták a már amúgy is folyó törvényszéki eljárásba.

Az ítélet szeptember végén született meg. Annak szövegét sajnos nem ismerjük, ahogy az eljárás részleteit sem, de Lonkay Forgáchhoz intézett beadványában úgy tudta, hogy végül e legutolsó cikkért ítélték el. Lonkay méltatlankodva s értetlenül kért segítséget Forgáchtól: „..egy jelenleg is szolgáló Ung megyei szolg[abíró] az Idők Tanuja f[olyó]. é[v]. april 3-i lefoglalt és meg sem jelent számáb[an] azon demora-

[199] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. ápr. 11. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863.
[200] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. ápr. 12. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863. „Idők tanuja" címmel gyűjtőakta (fogalmazványát lásd D 185 1863:360.).
[201] Pálffy levélfogalmazványa az országos főhadparancsnokság elnökségéhez, Buda, 1863. ápr. 15. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 28. és Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. máj. 1. MNL OL D 185 1863:480.
[202] Ujabb ungi levelek. VIII. *Idők Tanuja,* 4. évf. 76-974. sz. 1863. ápr. 3. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863.

lisatióról irt, melyet a haza felső megyéiben a [Galí]ciából beözönlő zsidóság a szegény pálinkázó nép között terj[eszt, a] cikk egész humanitással van irva, csak hivatalosan constatalt [...] hoz fel s a pesti katonai törv. elnöke, gróf Wimpffen alezredes is ezt mondá nevetve, midőn kihallgattatván: »Ich war elf Jahre in Galizien von Wort zu Wort ist Alles wahr, was der Artikel sagt.« Föl is menttettem itthon, de a hadügyminister úr elitélt 50 fr birságra és 14 napi fogságra. Semmiféle más ítéletet nem olvastak előttem, mint a tegnapit, s még sem engedtetik meg semmi föllebbezés, még Ő Felsége kegyelméért sem." Lonkayt láthatóan teljesen váratlanul érte, hogy épp e cikk esett a latba a legsúlyosabban a katonai hatóságok döntésében. Bizonyos fokig érthető a meglepődöttsége és értetlensége. Nem az első alkalom volt ez ugyanis, hogy a lap hasábjain hangot kaptak a zsidóság emancipációjáról a megelőző években folytatott nyílt vita utórezgései, de azok eddig nem minősültek tiltottnak. Lonkay kérte a kancellártól az ítélet felfüggesztését.[203] Bár a 14 napi kaszárnyafogság nem számított súlyos ítéletnek, Forgách kezdeményezésére Pálffy is támogatta, hogy próbáljanak közbenjárni enyhítés érdekében, időközben azonban Lonkay megkezdte a büntetés letöltését, a lapot, ahogy *Tanodai Lapok* szerkesztését is, Kiss (Ilméri) Istvánnak adta át letartóztatása időtartamára. [204]

Pálffy azonban továbbra sem volt elégedett a lappal. 1864 áprilisában egy Hol van Garibaldi, és min töri fejét? című cikk verte ki nála a biztosítékot, bár a cikk szarkasztikus hangvétele miatt Kalmár hadbíró sem tartotta alkalmasnak haditörvényszéki eljárásra az ügyet, igaz, mint írta, hamis hírek terjesztése címén lehetne eljárást indítani. Május elején egy délvidéki tudósítás a helyi szerbek magyarokat semmibe vevő magatartását ostorozta, Worafka csak a cikk kihagyásával hagyta megjelenni a lapot. Ezután szánta el magát Pálffy arra – amint azt már említettük –, hogy másodjára a püspökökhöz forduljon.[205] Ezt követően eseménytelen hónapok következtek, 1865 tavaszán azonban Pálffy figyelmeztette Worafkát a lap alaposabb sajtófelügyeletére, mivel a február 10-i számban egy lelkész tollából meglehetősen harcias közlemény jelent meg Szigligeti Ede *II-ik Rákóczi Ferencz fogsága* című darabjának szerinte egyházellenességéről, s hasonló viszontizgatással fenyegetőzött a szószékről.[206]

[203] Lonkay beadványa Forgáchhoz, Pest, 1863. szept. 23. MNL OL D 191 3259.IV.B.1863. A német nyelvű szöveg fordítása: „Tizenegy évet töltöttem Galíciában, szóról szóra igaz minden, amit a cikk állít."

[204] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. szept. 30. MNL OL D 185 1863:1199.

[205] Felső Olaszországi levelek VI.: Hol van Garibaldi, és min töri fejét? *Idők Tanuja*, 5. évf. 81-1277. sz. 1864. ápr. 11.; Kalmár feljegyzése, Buda, 1864. ápr. 17., Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. máj. 2., Pálffy levélfogalmazványa Scitovszky Jánoshoz, Buda, 1864. máj. 2. („saját kezébe" jelöléssel), Pálffy levele a többi főpaphoz, illetve a válaszlevelek: MNL OL D 191 3449.IV.B.1864.

[206] Levelezések c. rovat, Szeged, febr. 6-án 1865., aláírás: „B-n". *Idők Tanuja*, 6. évf. 33-1527. sz. 1865. febr. 10. (Pálffy kideríttette, hogy a szerző Balaton János Szeged belvárosi segédlelkész); Pálffy levélfogalmazványa Rozgonyi Bertalan Csongrád megyei főispánhoz, Buda, 1865. febr. 18. MNL OL D 191 934. IV.B.1865.

Sajtóeljárás egyedi sajtótermékek ellen

A periodikák mellett természetesen az egyedi sajtótermékek rendőri vizsgálata is komoly feladatot jelentett a rendőri, illetve a közigazgatási hatóságok számára. Az a tény, hogy Magyarországon 1860. október után az 1852-es sajtópátens maradt érvényben, azt is jelentette, hogy a pátensre hivatkozva kimondott korábbi tiltó határozatok továbbra is hatályban maradtak, felülvizsgálat nem történt.[207] Az önálló kiadványok esetén a sajtórendészeti gyakorlat nem sokban tért el a periodikák kezelésétől. Nem ritkán itt is sor kerülhetett még a nyomtatás előtt próbanyomat benyújtására a rendőr-igazgatósághoz. A lefoglalás mégis leginkább a már kinyomtatott művet érintette. A rendőrigazgatói döntés szólhatott kifogásolt egyes helyek kihagyásáról vagy az egész kiadvány tiltásáról, azaz elkobzásról, legtöbbször a példányok teljes megsemmisítésével. A rendőrigazgatói javaslatról azután a helytartó véleményének ismeretében a kancellár mondta ki a végső szót. A szerzők és kiadók az esetek döntő részében engedelmeskedtek a módosító ukázoknak, hogy munkáik megjelenhessenek.[208] Egyetlen példát ismerünk arra, hogy a lefoglalást követően a szerző pénzbeli kárpótlást kapott anyagi kárának enyhítésére: Asbóth Lajos honvéd ezredes járt így 1862 elején, aki ezt követően Pálffy helytartó leghatékonyabb rendőrinformátoraként tevékenykedett 1864 tavaszáig.[209] A lefoglalás ellen az sem jelenthetett védelmet, ha a szöveg már valamely időszaki kiadványban folytatásokban akadály nélkül napvilágot látott, mivel a rendőrhivatalnok e formában veszélyesebbnek minősíthette azt.[210] A lefoglalási határozattal együtt dönteni kellett arról is, hogy kezdeményeznek-e haditörvényszéki eljárást a szerző és a kiadó ellen. (Ám ha a szóban forgó szöveg az 1860. október és 1861. november közötti időszakban egyszer már megjelent, a lefoglalás fenntartása mellett haditörvényszéki eljárás indítása alól mentesült a vétkes kiadó és szerző.[211])

A sajtórendészeti eljárást kezdeményező szerepet még sokkal inkább, mint az időszaki sajtót illetően, az illetékes rendőrigazgatók, illetve a sajtófelügyeletet ellá-

[207] Mailáth levélfogalmazványa a hat rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1861. máj. 3. MNL OL D 212 2. kútfő.

[208] Említsünk egy ritka kivételt: 1863 végén Keleti Gyula (aki 1861-ben egyetemi hallgatóként részt vett az Izraelita Magyar Egylet alapításában) nem volt hajlandó változtatni *Rom und Jerusalem* regénye első füzetének szövegén, inkább lemondott a kiadásról. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. dec. [sérült irat] MNL OL D 191 16 798.IV.C.1863.; Worafka jelentése ugyanahhoz, Pest, 1864. jan. 5. Uo. 335.IV.C.1864.

[209] Asbóth 660 forint kártérítést kapott. Worafka jelentése Mecsérynek, Pest, 1861. okt. 28. MNL OL D 296 3. doboz, szám nélkül; Pálffy négy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. jan. 28., máj. 23., jún. 13., nov. 22. Uo. D 185 1862:87., 386., 451., 855.; Forgách levélfogalmazványa Mecséryhez, Bécs, 1861. dec. 3. Uo. 1862:855.; Mecséry két átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. jún. 25., dec. 13. Uo. 1862:492., 855.; vö. Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 331–334.

[210] Ez történt például az „Aramis szerzőjétől" származó *Die polnische Nationalregierung* című történelmi regény 1000 példányával, amely pedig korábban megjelent az *Ungarisches Fremdenblatt* hasábjain. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jan. 3. MNL OL D 191 206.IV.C.1864.

[211] Vö. Pálffy levélfogalmazványa a nagyváradi rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. márc. 19. MNL OL D 191 6628.IV.C.1862.

tó közigazgatási hivatalnokok töltötték be. Arra, hogy már forgalomba került önálló kiadvány lefoglalását magasabb helyről kezdeményezzék, egyetlen példát ismerünk, de nem Magyarországon előállított kiadványét. Ahogy arról már szóltunk, 1863 első napjaiban Forgách kancellár hívta fel Pálffy figyelmét a Bécsben nyomtatott *Jánošík* című szlovák nyelvű röpiratra, s felszólította lefoglalására, illetve a szerzők, Pauliny-Tóth és Ján Bobula elleni haditörvényszéki eljárás kezdeményezésére azzal, hogy az „a testvér magyar nemzet iránt a legellenségesebb indulatokkal eltelve, a nemzetiségek közti gyűlölet élesztése s azon sajnos űrnek, mely a kölcsönös közelítést anynyira nehezíti, szélesbítésére van irányozva".[212] Arra egyáltalán nem találtunk példát, hogy Zichy kancellár kezdeményezett volna lefoglalást.

A periodikákhoz hasonlóan az önálló kiadványok esetén is csak a legritkább esetben került sor vizsgálatra állampolgári panasz vagy beadvány folytán. Egyetlen példát azonban említhetünk: Hornyik János, Kecskemét főjegyzője várostörténeti munkájának (*Kecskemét város története, oklevéltárral* 3. kötete, Kecskemét, 1862) ellen Kaiser (Császár) József, a helyi elemi főtanoda tanítója kért vizsgálatot, a művet a kormány, a birodalom többi országai és nemzetiségei elleni gyűlöletkeltéssel vádolva. De miután Hornyik lojális előéletű hivatalnoknak bizonyult, csak annyi következménnyel járt ez, hogy Pálffy elrendelte, a következő kötetek megjelenése előtt a próbanyomatokat küldjék fel a helytartótanácshoz előzetes jóváhagyásra.[213]

1862 első felében Worafka sorozatban terjesztette elő lefoglalt kiadványokról szóló jelentéseit, nagy szorgalommal igyekezett megrostálni az olvasóközönség elé kerülő nyomtatott tartalmakat, s a lendület a későbbiekben sem csökkent. A helytartótanács fennmaradt aktái, illetve sajtótudósítások tanúbizonysága szerint 1861 őszén, november eleje után legalább 7, 1862-ben 30, 1863-ban 27, 1864-ben 29, 1865 első felében pedig 13 kiadvánnyal, illetve nyomtatvánnyal szemben foganatosítottak lefoglalást a rendőri hatóságok. A rendőri intézkedés tényéről a sajtó is igen gyakran hírt adott. Úgy tűnik azonban, a periodikákhoz viszonyítva jóval sűrűbben előfordult, hogy Pálffy vagy a kancellárok túlságosan aggodalmaskodónak és óvatosnak, illetve mértéken felül akadékoskodónak ítélték az eljáró rendőrhivatalnokok fellépését, s ritkább esetben teljesen szabadon bocsátották a kiadványt, vagy jóval gyakrabban lényegesen rövidítettek a módosítandó helyek olykor igen-igen hosszú listáján. Amikor 1862. áprilisban Worafka lefoglalta Tanhoffer Pál és Kacskovics Lajos ügyvédek egyik hirdetményét, melyben azok megemlítették, hogy 1860/61-ben „alkotmányos hivatalnokok" voltak, majd a politikai változások után lelépni „kényszerültek", Pálffy érvénytelenítette a határozatot, s utasította a rendőr-igazgatóságot, hogy szigorúan tartsák magukat az 1861. november 8-i utasításhoz, elkerüljék még

[212] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. jan. 8. MNL OL D 191 259.IV.C.1863.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. febr. 1. MNL OL D 185 1863:128.

[213] Pálffy és Kapy Ede levélváltását (1865. április–május) lásd MNL OL D 191 1402.IV.B.1865.; vö. Uo. 503.IV.B.1866. A munka negyedik kötetének megjelenésére csak 1866-ban került sor.

a látszatát is az önkényes eljárásnak.[214] A rendőri hatóságok nem takarózhattak azzal, hogy túlterhelt rendőrhivatalnokoknak kell nagyon gyorsan döntéseket hozni, hiszen nem kellett egyik napról a másikra (sőt inkább egy éjszaka) dönteni, mint a napilapok esetében, körültekintőbb és alaposabb mérlegelésre volt lehetőség. Ennek ellenére láthatólag nehezen orientálták magukat a rendőrhivatalnokok, még kifejezetten politikai töltetű kiadvány esetén sem feltétlenül találták el Pálffy és tanácsadóinak észjárását. 1864 októberében például Worafka lefoglalta Louis Bonaparte életrajza magyar fordításának („Napoleon Lajos 1808-tól 1848-ig. Történeti korrajz. Irta Herbert Luczián. Forditották Szabó Richard és Dienes Lajos", Ráth Mór, Pest, 1864. 1–5. köt.) 1000 példányát, mégpedig felségsértés címén, hogy utána Pálffy hallgatva Okolicsány véleményére, egyszerűen a szabadon bocsátás mellett döntsön.[215] S akkor még nem beszéltünk a rendőrhivatalnokoknak minden bizonnyal a legtöbb fejtörést okozó szépirodalmi művekről, amelyekben végképp nehezen navigáltak. 1862 októberben például Worafka lefoglalta még az iskolai ifjúság részére Szász Károly által összeállított *A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyve* című kiadványt is, Bajza József egy az 1830-as években született versét, illetve Petőfi egy költeményét kifogásolva.[216] De 1865 januárjában Batsányi János költeményeinek és prózai írásainak Toldy Ferenc által összeállított gyűjteménye is elakadt Worafka kezei között, aki három verset kifogásolt (A franciaországi változásokra, Abaújvármegye örömünnepén, Az európai hadakozásokra). Okolicsány arra hivatkozva, hogy e versek már csak irodalomtörténeti beccsel bírnak, csak két strófa kihagyását tartotta indokoltnak Az európai hadakozásokra című versből („Nincs Isten…", „Hah hogy ha érccé vált"), s végül azok nélkül Pálffy jóváhagyta a forgalomba hozatalt.[217] Nem volt nehéz politikai tartalmakat azonosítani az 1862 októberében lefoglalt *Magyar koszorusok albuma 1863* című kiadványban sem, melynek összeállítója, a már említett Zilahy Károly volt. A díszes kivitelben készült, igen drága jellemrajzgyűjtemény magas ára miatt sejthető volt, hogy kiterjedt vásárlóközönségre nem tarthat számot, ami enyhítő körülménynek számított, másfelől viszont rövid életrajzi esszéket tartalmazott, melyek alkalmasak lehettek „az előkelő osztályú, nem szilárd politikai gondolkozású olvasóközönség, főleg pedig az ifjúság ferde politikai felfogásra" nevelésére. A kiadvány fő bűnének az számított, hogy az 1848–1849-es „forradalom mindenütt mint szabadságharc említtetik, s az e közbeni működés és közremunkálás dícsérőleg

[214] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. ápr. 26., Pálffy levélfogalmazványa a rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1862. máj. 2. MNL OL D 191 9555.IV.B.1862. Ugyanakkor, láttuk, az újságok szerkesztőit maga is arra utasította, kerüljék az alkotmányos tisztviselői titulusok említését.

[215] Vö. MNL OL D 191 6833.IV.B.1864.

[216] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. okt. 15. MNL OL D 191 19 537.IV.C.1862.

[217] *Bacsányi János költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben.* Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1865, Heckenast; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 30., Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. febr. 3. MOL D 191 594.IV.B.1865.

s magasztalólag kiemeltetik". Végül a kiadó fellebbezése nyomán Forgách kancellár a bécsi rendőrminiszter jóváhagyásával 1863. július végén feloldotta a lefoglalást.[218]

Ha a leplezetlen politikai tartalmak megítélésénél hiányoztak a pontos irányelvek, mi tilos, mi tűrt, a szépirodalom területén azok hiányában teljesen ingoványos talajon találták magukat a sajtófelügyelettel megbízottak. Sok esetben természetesen az irodalmi munka interpretációjától is függött, mit is olvasott bele az egyik vagy a másik hivatalnok. 1862 novemberében például Worafka lefoglalta Komáromy Lajos *A Hontalan* című balladáját, ami egy Amerikába szakadt volt honvéd panasza, aki haláláig hiába várja a kegyelem hírét. Lauka viszont úgy nyilatkozott, nem is világos a versből, hogy volt honvédről van szó, másrészt a költeményt az uralkodói kegyelemre azaz hazatérési engedélyre váró szelíd rezignáció jellemzi, így inkább aláássa a politikai emigráció célkitűzéseit, semmint felforgató hatást gyakorolna. (Ez meggyőzte Pálffyt, de azért a verssel való házaló kereskedést külön megtiltotta.)[219]

Az irodalmi munkák mellett történelmi művek is szép számmal kerültek a lefoglalt könyvek listájára, s az emigráns Horváth Mihály történeti műveivel rendszeresen meggyűlt a baja a rendőr-igazgatóságnak. Láttuk, a *Magyarország történelme* 4. kötete is gondot okozott, nem meglepő, hogy a történeti elbeszélés folyama közeledve a 19. századhoz, a rendőri kifogások sokasodtak. 1862 végén Worafka lefoglalta az ötödik kötetet is, s csak módosításokkal jelenhetett meg.[220] Egy évvel később a 6. kötet akadt fenn a rostán, mely a II. Lipót trónra lépésétől a bécsi kongresszusig (1815) terjedő időszak eseményeit taglalta. Okolicsány ez alkalommal is egyetértett a lefoglalással, mondván, a jelen viszonyok között nem kívánatos a „közelmúlt" történelmének „pártszellemtől átlengett" leírása. Véleménye szerint a szerző nem választotta el a történeti adatokat és saját elmélkedéseit: „így összekevervén a valót a képzelttel, hasonlítgatásokba bocsátkozik, melyek aztán üdvös eredményekre ritkán vezethetnek", „nem csak a történelmi tények egybefüggő elbeszélésére szorítkozik, hanem a szerző minden alkalmat felhasznál arra, hogy magyarázataival és számos kitéréseivel az eseményeket oly színben tűntesse elő, mely a központi kormány ellen az országban ellenszenv és gyűlölet gerjesztésére hatni fokozott mértékben képes." Így azután Pálffy, majd Forgách is jóváhagyta a lefoglalást, az utóbbi csak azt kötötte ki, hogy az elkobzott kötetek megsemmisítését egyelőre halasszák el. Heckenast a következő év elején kérte a felszabadítást, vagy hogy legalábbis a feltétlenül módosítandó helyek számát kisebbítsék, mivel a rendőr-igazgatóság által eredetileg követelt 31 módosítás a kötetek újranyomását tette volna szükségessé. Pálffy tízre redukálhatónak tartotta a feltétlenül szükséges változtatásokat, ezt a kancelláriai szakértői vélemény 12-re

[218] Zilahy Károly: *Magyar koszorusok albuma. Irói élet- és jellemrajzok.* Pest, 1863, Heckenast Gusztáv; Privitzer jelentése (Pálffy távollétében) Forgáchhoz, Buda, 1863. jún. 22. MNL OL D 185 1863:741.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. júl. 31. Uo. 1863:879.

[219] Worafka és Pálffy levélváltását (1862. nov.) lásd MNL OL D 191 21 090.IV.C.1862. Elképzelhető, hogy végül a nyomtatvány ekkor nem került forgalomba, az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában legalábbis csak egy 1865-ben nyomtatott példány található.

[220] Vö. „Magyarok története. Horváth Mihálytól" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 618.IV.C.1865.

módosította. Zichy végül a konkrétan megjelölt 12 hely módosításának feltételével hozzájárult a könyv forgalomba hozásához 1865 májusában. Heckenast azonban nem sietett a módosításokat végrehajtani, inkább kivárt.[221] (Mint látni fogjuk, 1864 késő nyarán ugyanakkor Worafka, Pálffy és Zichy teljes egyetértéssel betiltotta Horváthnak a külföldön nyomtatott s a reformkor történetét feldolgozó *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig* című [Genf, 1864, Puky Miklós] munkáját.)

Horváth Mihállyal párhuzamosan kezdett bele a megelőző évtizedben Magyarország történetének összefoglalásába az akkor még szintén emigrációban élő Szalay László, aki azonban 1855-ben uralkodói engedéllyel hazatért. Az ő *Magyarország történetének* 3. füzetét is lefoglalta Worafka II. Rákóczi Ferenc korabeli iratok közlése miatt, azonban Horváth műve 4. kötetének szabadon bocsátását szem előtt tartva a helytartó rövid úton felszabadította a kiadványt.[222] Szilágyi Sándor *Egyetemes Történetének* harmadik füzete 1864 októberében a Habsburg-dinasztia-ellenes érzelmek keltése címén szintén Worafka hivatalába került tartós időre, majd 1865-ben jelent meg.[223]

A nem egyértelműen tiltott tartalmaknál a betiltás ellen szóló megfontolandó érv volt, ha a szöveg vagy annak részei korábban (leginkább természetesen 1860 októbere és 1861 októbere között) már megjelent. Például ez volt a döntő érv a szabadon bocsátásra, amikor 1862 áprilisában Worafka lefoglalta Beniczky Emil *Életképek* című elbeszéléskötetét a forradalom dicsőítése miatt.[224] De ez nem volt automatikus, hiszen Jókai már említett *Szélcsend alatt* című kötetének lefoglalását Pálffy jóváhagyta, annak ellenére, hogy a kifogásolt elbeszélés két évvel korábban már megjelent nyomtatásban.[225] A helytartótanácsi szakvélemény nem ritkán arra mutatott rá, hogy a sajtórendőrségi vizsgálatot végző hivatalnok egyszerűen félreértette a kifogásolt helyeket, ezért került azután sor a lefoglalás megszüntetésére, mint például 1862 késő nyarán Toronyi Károly *A' rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédeik* című munkájánál.[226]

De ha el is maradt a hatósági fellépés, Pálffy a közigazgatás csatornáin keresztül utólag is igyekezhetett gondoskodni egy kiadvány terjedésének akadályozásáról. 1862 februárjában például az 1861. júniusi turócszentmártoni szlovák nemzeti gyű-

[221] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. márc. 8. MNL OL D 185 1864:340.; Martinez aláírással átirat (Mecséry nevében) Forgáchhoz, Bécs, 1864. ápr. 6. Uo. 1864:480.; Feljegyzés, Bécs, 1865. febr. 6. és Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. máj. 6. Uo. 1865:103.; Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. aug. 29. Uo. 1864:1195.; „Magyarok története. Horváth Mihálytól" címmel gyűjtőakta, MNL OL D 191 618.IV.C.1865.

[222] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. dec. 3. MNL OL D 191 22 229.IV.C.1862.

[223] Worafka jelentései a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864, szept. 8., okt. 22. MNL OL D 191 6060. IV.C.1864.; *Egyetemes történet. Magyar és erdélyországi protestans középtanodák és magánintézetek számára*. 3. füzet, *Uj-kor.* Pest, 1865, Pfeifer Ferdinand.

[224] Beniczky Emil: *Életképek. Beszélygyűjtemény*. Pest, 1862, Bartalits Imre; vö. MNL OL D 191 8543. IV.C.1862.

[225] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 31. MNL OL D 191 1699.IV.C.1863.

[226] Toronyi beadványa a helytartótanácshoz, Pest, 1862. szept. 2., Pálffy levélfogalmazványa a pesti rendőrigazgatósághoz, Buda, 1862. szept. 28. MNL OL D 191 17 018.IV.C.1862.

lés programját népszerűsítő, már forgalomba került *Wyswetlenie Memorandum...* betiltását nem támogatta ugyan, de az iratra őt figyelmeztető Zólyom megyei királyi biztost utasította, hogy saját megyéjében „feltűnésmentesen" gyűjtse be a még fellelhető példányokat.[227] S a lefoglalás feloldása utáni szabadon bocsátást is követhette korlátozó lépés a színfalak mögött: 1863. szeptember végén a helytartótanács elnöksége már előre figyelmeztette a megyei kormányzókat, hogy ha bármely időszaki lap vagy röpirat közzé kívánná tenni az evangélikus egyetemes egyházgyűlés jegyzőkönyvét, s abban bármely „kormányellenes kifejezés vagy megtorlásra méltó kifakadás" található, azt azonnal le kell foglalni. Worafka azután valóban lefoglalta a kinyomtatott jegyzőkönyvet, s bár Forgách azt feloldotta, Pálffy fenntartotta a tilalmat annak sajtóban való közzétételére (s azzal együtt az egyházközségeknek való kiosztására) vonatkozóan.[228]

Ha a helytartó jóváhagyta a lefoglalást, illetve a szabadon bocsátáshoz kötött módosítási követeléseket, még mindig reménykedhettek a szerzők és kiadók Forgách kancellár belátásában, aki irodalmi kiadványok esetén a helytartónál is gyakrabban helyezte hatályon kívül a lefoglalásról szóló határozatot. Ez történt például, ahogy azt már említettük, Jókai *Szélcsend alatt* című elbeszéléskötetével,[229] ahogy nem értett egyet Zilahy Károly *Petőfi Sándor életrajza* című munkájának eltiltásával sem 1864 tavaszán.[230] Távolról sem jelentette ez azt, hogy Forgách minden kiadványt engedélyezett volna, az esetek többségében legfeljebb csökkentette a módosításra ítélt helyek számát. Zichy szintén gyakran enyhített a megjelenéshez kötött feltételeken, de elődjénél jóval ritkábban oldotta fel teljesen a tilalmat.[231]

Arra is akadt példa, hogy korábban kiadott kiadványra mondtak ki általános forgalmazási tilalmat: A *Gróf Teleki László utolsó műve,* mely Teleki halála előtt tervezett országgyűlési beszédét tartalmazta, még 1861-ben jelent meg a sajtórendészeti előírásokat betartva Debrecenben. Pálffy viszont 1864. nyár végén kérte az általános tilalom elrendelését.[232] Nagyobb fejtörést okozott Pálffynak az, hogy mi történjék Horváth Mihály *A magyarok története rövid előadásban* című, még 1850-ben megjelent munkájának 3. javított kiadásával, mely 1861 szeptemberében látott napvilágot, s a protestáns gimnáziumok tekintélyes részében tankönyvként használták. Végül

[227] *Wyswetlenie Memorandum...* W. B. Bystrici, 1861, Filip Machold; Havas Endre Zólyom megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Besztercebánya, 1862. febr. 6., Pálffy levélfogalmazványa Havashoz, Buda, 1862. febr. 24. MNL OL D 191 3132.IV.C.1862.

[228] Az ügy iratait lásd MNL OL D 191 13 370.VII.1863.

[229] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 31. MNL OL D 191 1699.IV.C.1863.

[230] Forgách levele a Pálffyhoz, Bécs, 1864. ápr. 21. MNL OL D 191 1944.IV.C.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:502.) Vö. Zilahy Károly nyilatkozatával arról, hogy művét Bécsben nem akadályozzák, idézi: Miklóssy: Petőfi kortese, Vajda János barátja ... i. m. 343.

[231] Például Csatári Ottó *Uti emléklapok és utazási kézikönyv* című kiadványának (Telegdi K. Lajos, Debrecen, 1865.) 1. kötetében 1864 októberében az illetékes nagyváradi rendőr-igazgatóság még tíz lapon talált aggályos kijelentéseket, Okolicsány ezt 18-ra tornászta fel, végül Zichy 7 oldalt jelölt ki módosítandónak. Vö. MNL OL D 191 865.IV.B.1865.

[232] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. aug. 6. MNL OL D 191 5218.IV.C.1864.

formális tilalmi határozat nem született, de az iskolai használatot Pálffy igyekezett megakadályozni.[233]

A tiltással egy időben a rendőrigazgató, illetve Pálffy kezdeményezhette az adott kiadványnak az egész birodalomra vonatkozó tiltását is. Magyar nyelvű munka esetén ezt Mecséry rendőrminiszter nemigen látta indokoltnak a nyelvi akadályok miatt.[234] Előfordult ugyanakkor, hogy Mecséry véleménye billentette Forgáchot a magyarországi eltiltás jóváhagyása irányába. 1863 szeptemberében Mentovich Ferenc, a marosvásárhelyi református főiskola tanára *Az uj világnézlet* című könyve kapcsán a helytartótanács előterjesztése elismerte, hogy a mű mint bölcseleti értekezés „a tudománynak megfelelő mérsékelt hangon van tartva", bár tartalmában a keresztény „szertartások, Istenség, Lélek és szabad akaratra vonatkozó valláserkölcsi dogmákat" alapjaiban támadja, ráadásul rövid és olcsón terjesztett, ami elsősorban a tanulóifjúság körében fejthet ki veszélyes hatást. Forgách személyes véleménye az volt, hogy egyes fiolozófiai irányzatok efféle elveket már régen hirdetnek, de kikérte a döntés előtt Mecséry véleményét, az pedig úgy nyilatkozott, hogy a könyv a büntető törvénykönyv „vallászavarás" bűntényét kimeríti, ezek után Forgách jóváhagyta az eltiltást.[235]

Számos és nagyon sokféle mű szerzőjének és kiadójának kellett elviselnie a rendőrhivatalnokok akadékoskodását és önkényét, a legtöbb esetben a kirótt módosítások elvégzésével megmenthették kiadványukat. Arra vonatkozóan, hogy összesen hány munkát érintett a tartós vagy végleges betiltás, nem ismerünk hatósági kimutatást. 1863 március közepéről fennmaradt azonban Worafka egy feljegyzése, amely az adott pillanatban éppen érvényben lévő tiltásokat foglalta listába 23 tétellel (lásd az I. számú függeléket).[236] A felsorolásban 9 irodalmi jellegű kiadvány, 7 politikai röpirat, 4 történeti mű (beleértve 1848–1849 történetét is), 3 nehezen besorolható munka található. Közülük kettőről tudjuk (Jókai már többször említett elbeszéléskötetéről, illetve a *Magyar koszorusok albuma 1863* című kötetről), hogy fellebbezés nyomán végül forgalomba kerültek, Zimmermann Jakab *Magyarok története* pedig változtatások után szintén az olvasóközönség elé jutott. E tiltottnak minősült szövegek közül egyébként 5 már megjelent 1860–1861 alkotmányos időszakában, ennek ellenére tiltották. Néhány évvel később közülük még egy munka napvilágot látott (Potemkin Ödön könyve, *Az 1849*[dik] *évi ma-*

[233] Vö. MNL OL D 191 „Magyarok története. Horváth Mihálytól" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 618. IV.C.1865.; Gyűjtőakta cím nélkül. Uo. 10 615.VIII.1862.

[234] Ez történt például Ormódy Bertalan *Lengyel viszhang* című munkája esetén. Forgách azonban Magyarországra vonatkozóan helybenhagyta a betiltást. Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. aug. 31. MNL OL D 185 1863:973.

[235] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. szept. 10. MNL OL D 185 1863:1106. (fogalmazványát lásd D 191 9980.IV.C.1863.); Mecséry átirata Forgáhhoz, Bécs, 1863. okt. 19. Uo. 1863:1270. A *Pesti Napló* így adta hírül Mentovich Ferenc már említett munkájának betiltását: „Mentovich Ferencznek »Az uj világnézlet« czimü philosophiai müve kikerült sajtó alól, de elháríthatlan akadály miatt nem jelenhet meg." Különfélék c. rovat. *PN*, 14. évf. 185-4050. sz. 1863. aug. 14.

[236] „Verzeichniss jener inländischen Druckwerke, deren Verboth in Wirksamkeit steht", Worafka aláírásával, Pest, 1863. márc. 15. MNL OL D 191 3475.IV.B.1863. A listáról részletesen lásd Deák Ágnes: Tiltott hazai könyvek és nyomtatványok jegyzéke – 1863. tavasz. (*Acta Univ. Scient. Szegediensis, Acta Historica*, tom. CXL. Szeged, 2017. 3–22.)

gyar hadsereg feloszlásának okai), három kiadványból pedig egészen biztosan fennmaradt néhány példány, tehát nem sikerült minden darabot begyűjteni és megsemmisíteni; 11 kiadvány egykori tartalmáról azonban legfeljebb közvetett információink vannak, vagy azok sem (nyolc esetben egyébként is csak próbanyomat készült, s azt kobozták el).

Rendelkezünk még egy kimutatással az 1863 3. negyedévében sajtóellenőrzésre beadott kiadványokról, ahol a pesti rendőr-igazgatósághoz benyújtott 355 egyedi tétel között 6 betiltott kiadvánnyal találkozunk. Más forrásokkal összevetve azonosíthatjuk a lefoglalások indokait is. Eszerint két tétel esetén a keresztény tanok elleni fellépés szolgáltatott erre alapot (Mentovich Ferenc: *Az ifju világnézlet;* Pálfy József: *A keresztyén anyaszentegyház rövid története*), egy ellen feltehetőleg erkölcsösségi kifogások léptek fel (*Amor és Hymen.* Eggenberger Nándor kiadásában), a két irodalmi mű közül az egyik Petőfi Sándor költeményeinek német nyelvű kiadása (feltehetőleg az 1848–1849-ben született költemények tartalma eshetett kifogás alá), két kiadvánnyal kapcsolatban kifejezetten politikai kifogások merültek fel (Ormódy Bertalan: *Lengyel viszhang;* Czelder Márton: *Mindennapi és alkalmi imádságok*).[237]

Vidéken ugyanebben a negyedévben az összesen 195 vizsgálat alá vont kiadvány (röpiratok, hirdetmények, költemények, imádságok stb.) területi megoszlása a következő volt:

Nagyvárad	17
Arad	23
Székesfehérvár	2
Pápa	2
Rozsnyó	6
Sárospatak	11
Ungvár	2
Szakolca	59
Miskolc	3
Gyula	7
Rimaszombat	1
Kalocsa	5
Kecskemét	9
Szeged	7
Zombor	2
Baja	2
Pozsony	21
Esztergom	6
Újvidék	10
Összesen	195

[237] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. dec. 28. MNL OL D 185 1864:72. Melléklet: „Kimutatása a magyarországi sajtótermékek próba példányainak".

Ezek közül egyedül a Rozsnyón kiadott *Mataj* című színmű (Samuel Ormis műve) került lefoglalásra.[238]

Más jellegű tiltás, de ugyanúgy irodalmi termékeket érintett, a színdarabokat érintő korlátozás. A rendőrhatóságok hatáskörébe tartozott a színházi darabok szövegének engedélyezése éppúgy, mint az előadások felügyelete. Amennyiben egy darabot valamely rendőrhatóság engedélyezett, az ország területén újabb előadás alkalmával nem kellett újra folyamodni. 1866 tavaszán Worafka kimutatást készített a pesti rendőr-igazgatóság 1851. eleji fennállásától kezdve betiltott színművekről, melyen 25 tétel szerepelt, német és magyar nyelvű darabok, eredeti és fordított alkotások vegyesen. Sajnos nem tudjuk, hogy a felsoroltak közül melyek kerültek fel a tiltólistára 1861. november eleje után. A magyar nyelvű szerzők között Szigligeti Ede volt a csúcstartó három színművel (*Constantin, Laczkfi Imre, II. Rákóczi Ferenc fogsága*), a német szerzők közül pedig Schiller két darabbal (*Fiesco, Tell Vilmos*), de felkerült a listára Goethe is *Egmont* című darabjával (mely utóbbit egyébként Szigligeti fordította magyarra).[239] (Lásd a II. számú függeléket.) Szigligeti *II. Rákóczi Ferenc fogsága* színművét azután módosított szöveggel engedélyezték, s az 1860-as években az a változat szerepelhetett Magyarország és Erdély színpadain. (De amint már szó esett róla, így is kiváltotta némelyek felháborodását – de tegyük hozzá: még többek lelkesedését.)

Ahogy azt már az alkotmányos időszak kapcsán láttuk, a tiltás és lefoglalás nemcsak írott sajtótermékeket, hanem képeket is érinthetett. Az uralkodó egy eset kapcsán, melyet sajnos pontosan nem ismerünk, 1862 márciusában ismét elrendelte, hogy a forradalom vezetőinek arcképei a kirakatokból eltávolíttassanak, így Forgách felszólította Pálffyt a „minden közfigyelmet ébreszthető nyilvánosság vagy feltűnő eljárás mellőzésével" történő intézkedésre.[240] Egy hónappal később Worafka lefoglalta Frank József litográfus próbanyomtatványát, mely Teleki László grófot és anyját ábrázolta, mivel a gróf öngyilkosságának évfordulója közeledtével demonstrációt sejtett amögött. Pálffy azonban a szabadon bocsátás mellett nyilatkozott.[241] 1862. július végén Pesten a Kugler Könyvkereskedés kirakatában Garibaldit és Nápolyba való bevonulását ábrázoló képek jelentek meg, Worafka azonnal intézkedett.[242] Ősz elején Eperjesről érkezett olyan jelentés, hogy Garibaldi tisztelői egy bizonyos óraláncot hordanak a „Róma vagy halál" gondolat demonstrálásaként, s egy példányt az ottani városkapitányság lefoglalt. Pálffy azonban úgy döntött, mivel nincs egyértel-

[238] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. dec. 28. MNL OL D 185 1864:72. Melléklet: „Kimutatása a magyarországi sajtótermékek próba példányainak".

[239] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. ápr. 12. „Rendőrigazgatóságok feloszlatása" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 786.IV.1866.

[240] Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. márc. 13., Privitzer aláírásával (Pálffy nevében) körirat a megyei és kerületi kormányzókhoz, Pest és Buda főpolgármestereihez, Buda, 1862. márc. 17. MNL OL D 191 6407.IV.C.1862.

[241] Worafka és Pálffy levélváltása (1862. ápr–máj.). MNL OL D 191 9587.IV.C.1862.

[242] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. júl. 25. MNL OL D 191 15 188.IV.C.1862.

mű bizonyíték a tárgy Garibaldi-kultuszhoz való kötődésére, nem indokolt tiltó rendelet kiadása (de a rendőr-minisztérium figyelmét egyidejűleg felhívta minderre).[243]

1863 őszén, az Oroszországhoz tartozó területeken kitört újabb lengyel szabadságharc elfojtása után nem sokkal a kassai rendőrigazgató jelentette, hogy az egyik helyi könyvkereskedésbe 50 darab Józef Bem- és Henrik Dembiński-kép érkezett, melyeket persze azonnal lefoglaltak.[244] 1864 elején szintén Kassáról jelentették egy Garibaldi diadalmenetét ábrázoló „társasjáték" felbukkanását.[245] De persze nemcsak politikai veszélyek ellen hadakozott a kormányzat a képek és fényképek piacán. 1865 elején Berlinből postai küldeménnyel érkezett Leschitz pesti optikus és díszműárushoz 75 kisméretű „erkölcstelen" kép, amit lefoglaltak, de Worafka tisztában volt azzal, hogy efféle árukkal több helyi kereskedő is foglalkozott.[246] A későbbi időszakból nem állnak rendelkezésünkre hasonló híradások, bár feltételezhető, hogy nem szűntek meg az efféle rendőrségi ügyek akkoriban sem.

Tekintsük át végül, hogy a lefoglalásokat követően milyen haditörvényszéki eljárásokra került sor egyedi sajtótermékek szerzői, illetve kiadói ellen. Mindenekelőtt szembetűnő, hogy az időszaki kiadványok szerkesztőihez és kiadóihoz képest, másrészt pedig a nagyszámú lefoglalásokhoz képest meglepően kevés alkalommal került sor haditörvényszéki eljárásra önálló kiadványok előállítóival szemben. S két kivétellel kizárólag olyan kiadványokról van szó, melyek el sem jutottak az olvasóközönséghez, mivel Worafka lefoglalta őket. E két kivétel egyike a már többször említett *Jánošík* című röpirat, amely Bécsben készült, a másik pedig Mészáros Károly *Felfordult a világ* című röplapja, melynek második száma miatt a pesti katonai parancsnokság kezdeményezett eljárást (azaz a sajtófelügyeletért felelős hivatalnok, feltehetőleg a debreceni rendőrbiztos nem emelt ellene kifogást), amit 1863. december közepén elítélés követett. Ez utóbbiról azonban bővebb információ nem áll rendelkezésre, mivel csak egy későbbi rendőrségi jelentésből értesülhetünk az elítélés tényéről.[247]

Politikai szempontból minden bizonnyal Mocsáry Lajos *A kiegyenlítés* című röpirata számíthatott a legveszélyesebbnek. Mocsáry 1850-es években elsősorban a nemzetiségi kérdésről írt röpirataival hívta fel magára a figyelmet, 1861-ben felirati párti országgyűlési képviselő volt, 1865-től majd a kiegyezés ellenfele.[248] 1862. szeptember elején–közepén nyújtotta be sajtóvizsgálatra a munka első íveit Emich Gusztáv mint kiadó. Mocsáry az 1848-ban meghirdetett perszonálunióra korlátozódó függetlenség programja melletti határozott kiállást propagálta, élesen bírálta a kompromisszumkereső röpiratokat, emellett szövege nem volt mentes az emigráció

[243] Ján Hlaváč Sáros megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Eperjes, 1862. okt. 2. MNL OL D 191 18 977.IV.C.1862.

[244] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. nov. 27. MNL OL D 191 16 024.IV.C.1863.

[245] Pálffy jelentésfogalmazványa Forgáchhoz, Buda, 1864. jan. 11. MNL OL D 191 63.IV.C.1864.

[246] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 5. MNL OL D 191 135.IV.C.1865.

[247] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. okt. 3. MOL D 191 6525.IV.B.1864.

[248] Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. köt. Budapest, 1903, Hornyánszky Viktor. 66–70.; Tóth Ede: *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdete (1826–1874)*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

1849-es függetlenségi programjára burkoltan célzó utalásoktól sem. Worafka azonnal kezdeményezte a haditörvényszéki vizsgálatot, s ebből az ügyből akár Zichy Nándor *A Hon*ban megjelent cikkét követő jelentőségű sajtóper kerekedhetett volna, ha Mocsáry szerencséjére az uralkodó november végén hirdetett amnesztiája nem szüntetі meg ellene az eljárást.[249]

A másik kifejezetten politikai jellegű kiadvány a már többször említett *Jánošík* volt, mely az alkotmányos időszak nemzetiségi politikai küzdelmei után a szlovák nemzeti mozgalom nevében 1861 végén az uralkodóhoz benyújtott memorandumban képviselt programot (külön szlovák közigazgatási kerület elkülönítése a jász-kun, illetve a hajdú kerület mintájára, kizárólagos szlovák hivatali nyelvvel, iskolaügyekben szabad rendelkezi joggal) népszerűsítette, bírálta a provizórium hivatalnokainak intézkedéseit a hivatali nyelv kérdésében. Mint láttuk, Forgách kancellár figyelmét keltette fel először a röpirat, majd a két szerzőt közcsendháborítás, nemzetiségi izgatás, valamint a sajtórendtartás áthágása miatt 1863. március elején egyhavi szigorú fogságra ítélték, amit azután egyhavi fogságra enyhítettek.[250]

A harmadik kiadvány egyszerre számíthatott politikai és irodalmi jellegűnek. Összeállítója, Sarkady István az 1850-es évek második felétől folytatott írói és publicisztikai tevékenységet, 1861 tavaszán a *Trombita* című hetilap főszerkesztője – mint láttuk, jó néhányszor gondja akadt a sajtófelügyelettel, nem utolsósorban a szintén költő Sárosi Gyula politikai költeményei miatt. Sárosi a Függetlenségi nyilatkozat kibocsátása után, 1849 májusában *Ponyvára került aranytrombita az örök igazság parancsolatjára* címmel megjelent munkájáért került többévnyi bújdosás után börtönbe, 1859 őszén pedig egy másik költeményéért bírósági ítélet nélkül közigazgatási határozattal Csehországba internálták, ahonnan 1861 elején térhetett haza, majd az év őszén meghalt.[251] Sarkady Rákosi Lászlóval együtt hirdetett előfizetést egy *Sárossy Album*ra, mely tartalmazta volna Sárosi arcképét, kiadatlan prózai és verses dolgozatait, valamint életrajzát Sarkady tollából. Menet közben a szerkesztéstől Rákosi visszalépett.[252] Sarkadyt 1862 októberében háromhavi szigorú fogságra, a kiadványt pedig megsemmisítésre ítélte a haditörvényszék. Fellebbezés nyomán a börtönbüntetést kéthavi szigorú fogságra mérsékelték, de a megsemmisítés eltörlését hiába kér-

[249] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. szept. 15. MNL OL D 191 17 855. IV.C.1862.; a röpiratot megsemmisítették, de egy példányát lásd HL Abszolutizmus kori iratok, Landes-General-Commando, 1862. 2. Abt. 7 26/1. Vö. Tóth Ede: Mocsáry Lajos elveszettnek tartott röpirata: „A kiegyenlítés". *Századok,* 116. évf. (1982) 4. sz. 760–792.; Deák: „Kiegyenlítési programmkovácsaink"... i. m. 709–710.

[250] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. jan. 17. MNL OL D 191 1210.IV.B.1864.

[251] Sarkadyról lásd Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái,* 12. köt. 185–187.; Abafi Lajos: Sárosy Gyula. In *Sárosy Gyula szinművei és kisebb prózái.* Életrajzi bevezetéssel ellátva kiadja Abafi Lajos. Budapest, é. n. [1883] (Nemzeti könyvtár. Szerkeszti Abafi Lajos. 35. köt. Sárosy Gyula összes művei. 3. köt.) XLIX.; Sarkady írása Sárosiról: Sárosy Gyula. *Vasárnapi Ujság,* 8. évf. 47. sz. 1861. nov. 24.

[252] A vállalkozásról és a kötet tartalmáról lásd Abafi: Sárosy Gyula... i. m. L–LI.

te Sarkady. Fogságának a november 24-én elhatározott uralkodói amnesztiarendelet vetett véget.[253]

A hozott ítéletek tulajdonképpen enyhék voltak az újságcikkek szerzőire és szerkesztőire kirótt büntetésekhez képest, igaz, ezekben az esetekben a szerzőket terhelő érzékeny anyagi veszteség szintén a büntetés részét képezte.

Külföldi impulzusok távoltartása – külföldi sajtótermékek felügyelete

Ahogy már említettük, a tiltottnak minősülő kiadványok hivatalos listáin mind a periodikák, mind az egyedi sajtótermékek vonatkozásában a külföldi kiadványok szerepeltek a legnagyobb számban – ezeket leginkább postai szállítmányok titkolt részeként igyekeztek az országba becsempészni. 1866 elején például egy Tisza Kálmán feleségéhez intézett, parfümárukat szállító dupla fenekű doboz aljában találtak efféléket.[254] Könyvkereskedők is rendeltek külföldről ilyen árukat üzleti célokra, a legális könyvszállítmányok közé keverve a tiltott kadványokat. (A hivatalos aktákban nincs nyoma annak, hogy a rajtakapott könyvkereskedőknek a tetemes anyagi veszteségen túl további büntetéssel kellett volna számolniuk.) A korábbi gyakorlat az volt, hogy a hatóságok a bécsi központi könyvvizsgáló bizottmányhoz küldték be minden tartományból a lefülelt, gyanúsnak talált kiadványokat, amely azután elbírálta, s a tiltásról a Legfelső Rendőrhatóság, illetve a rendőr-minisztérium döntött. A minisztérium rendszeresen értesítette a helytartótanácson keresztül a törvényhatóságokat és a rendőri szerveket a hatályban levő régi és új tiltásokról. Alkalmanként a sajtóban is megjelent egy-egy lista.[255]

1862 elején Pálffy indítványára Forgách kérte Mecsérytől, hogy a speciálisan a magyar viszonyok szempontjából veszélyes tartalmú, kifejezetten magyarországi terjesztésre szánt újságokat a bizottmány, bármilyen csatornán keresztül jussanak is be a birodalom területére, azonnal kobozza el. Az a megállapodás született, hogy nevezzék meg az érintett újságokat, s akkor azokat előzetes vizsgálatra minden esetben Pálffyhoz küldik.[256] Ha a bécsi bizottmány a véleményadásra beküldött kiadványt nem minősítette tiltandónak, Pálffy még mindig kezdeményezhette Forgáchnál a Magyarországra vonatkozó tiltó rendelet kiadását. Amikor hatályba lépett az 1862 végén elfogadott ausztriai sajtótörvény, a bécsi bizottmány megszűnt. Ezután a határon, illetve a pesti rendőr-igazgatóságon folyt a külföldi kiadványok átvizsgálása.

[253] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1862. jún. 6. MNL OL D 191 12 052.IV.C.1862.; Sarkady beadványa Forgáchhoz, Pest, 1862. okt. 26., Degenfeld hadügyminiszter átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. nov. 15. Uo. D 185 1862:1034.; az országos főhadparancsnokság átiratfogalmazványa a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1864. febr. 24. HL Abszolutizmus kori iratok, Landes-General-Commando. 1864. 2. Abt. 7 6/1. Mellékelve megtalálható az album egy példánya.

[254] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. jan. 22. MNL OL D 191 690.IV.C.1866.

[255] Vö. Különfélék c. rovat. *PN*, 15. évf. 210-4373. sz. 1864. szept. 15.

[256] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. jan. 5. MNL OL D 185 1862:14.

Worafka, majd Pálffy, illetve Forgách tehetett javaslatot Mecséry rendőrminiszternek a betiltásra, amely vonatkozhatott konkrét sajtótermékek, illetve lapszámok elkobzására, illetve magának a periodikának az általános betiltására, mégpedig vagy a birodalom egész területére vonatkozóan (ahogy az például 1863 áprilisában a Helfy Ignác szerkesztette *Alleanza* lap esetén is történt[257]) vagy csak Magyarországra nézve. Az előbbit Schmerlinggel egyetértésben Mecséry kezdeményezhette, de ahhoz a sajtótörvény előírásai szerint bírósági határozatra volt szükség, az utóbbit elrendelni Pálffy előterjesztésére Forgách volt jogosult, de ő mindig konzultált előzetesen a rendőrminiszterrel, hiszen elengedhetetlen volt a szoros együttműködés. Egy lap általános tiltása tulajdonképpen a postai szabad szállítási jogának megvonását jelentette, amire az államminiszter volt jogosult, természetesen egyúttal tilos volt könyvkereskedésben is árusítani.[258]

A lefoglalásról első menetben Worafka döntött, bármilyen szempontból veszélyesnek ítélt sajtóterméket lefoglalhatott egy könyvkereskedésbe érkező szállítmány átvizsgálásakor, távolról sem csak a hivatalos tiltólistán szereplőket, s akár tíz-tizenöt évvel korábban megjelent munkákat is.[259] A lefoglalást követően a hatósági intézkedéseknek hatféle forgatókönyve létezett: Egyrészt a kancellár jóváhagyhatta a lefoglalást, de engedélyezhette a lefoglalt példányok visszaküldését a külföldi feladóhelyre. Második lehetséges intézkedésként a kancellár jóváhagyta a lefoglalást, s elrendelte a lefoglalt példányok megsemmisítését. A harmadik variációt az jelentette, ha ezzel egyidejűleg hivatali úton elrendelte az országon belül esetlegesen még elérhető példányok összegyűjtését és megsemmisítését. A negyedik lehetséges döntés volt az adott kiadványra Magyarországra kiterjedő általános tilalmat elrendelni a lefoglalt példányok egyidejű megsemmisítésével. Az ötödik lehetőség a lefoglalás, megsemmisítés és az egész birodalom területére vonatkozó általános tilalom kezdeményezése Bécsben. Mindemellett természetesen számba jöhetett a lefoglaló határozat megszüntetése és a kiadvány szabadon bocsátása.[260] Ha egy a kormányzat irányvonalával nem harmonizáló külföldi lapot nem sújtott behozatali tilalom, még nem jelentette, hogy forgalmazása teljesen szabad volt. A *The Times* például nem szerepelt egyetlen tilalmi listán sem, egyes lapszám elkobzásról sem tudunk, engedélyezték előfizetését (1864-ben például az Angol királynő szálló tulajdonosa részére), viszont érvényben levőnek tekintették a Legfelső Rendőrhatóság 1858. végi rendeletét, amely tiltotta a lap nyilvános helyeken való kitételét.[261]

[257] Privitzer jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1863. ápr. 18. MNL OL D 185 1863:433.; Forgách levélfogalmazványa Privitzerhez, Bécs, 1863. máj. 30. Uo. 1863:586.

[258] A szabályok leírását lásd *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok…* i. m. 74–75.

[259] Így járt 1862. március–áprilisban három kiadvány is: a *La Hongrie aux peuples civilisés, par le Comte Ladislas Teleky* (1848), *La Hongrie ancienne et moderne. Histoire, arts, littérature, monuments, par un société de littérateurs sous la direction de M. I. Boldenyi* (1851), *Ungarns Gutes Recht. Eine historische Denkschrift von einem Diplomaten* (1850). MNL OL D 191 8361.IV.C.1862., 8659.IV.C.1862., 8764.IV.C.1862.

[260] Vö. Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1867. jan. 26. MNL OL D 191 68.IV.C.1867. (fogalmazványát lásd D 185 1867:33.).

[261] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. dec. 17. MNL OL D 191 7897.IV.B.1864.

Külön problémát jelentett, ha nem előfizetés vagy könyvesbolti szállítás útján, hanem postai küldemény részeként érkezett az országba a kiadvány. 1862 tavaszán a *Les Nationalités* című torinói lapnak két számát küldték ismeretlen feladók illusztris magyarországi személyekhez, például Scitovszky János hercegprímáshoz is, a számokban pedig August Crouy-Chanel hercegnek mint az Árpád-ház leszármazottjának a magyar koronára támasztott igényét tárgyaló cikkek lapultak. Júliusban a székesfehérvári és szatmári püspök is jelezte, hogy ismeretlenektől postai úton kapta a Torinóban megjelenő *L'Armonia* egy számát, hozzá csatolva pedig Kápolnay István név alatt *Az Árpádok élnek még!* című, szintén Torinóban megjelent röpiratot. Ennek kapcsán a pesti postaigazgatóság javasolta, hogy rendeletben szabályozzák, hogy minden postai küldeménnyel beérkező lapot bár már a határon egyszer elővizsgálaton átestek, küldjenek be a hat főpostaigazgatóságra, hogy ott „erre hivatott egyének" (nyilvánvalóan a levélbontogató titkos postai páholyok tagjai) újra átvizsgálhassák. Forgách konzultált a kereskedelemügyi és a rendőr-minisztériummal, majd közösen kérték a pénzügyminisztériumtól októberben, hogy a felügyelete alá tartozó postahatóságokat figyelmeztesse arra az egyébként fennálló szabályra, hogy a keresztboríték alatt érkező külföldi nyomtatványokat vagy egyes hírlap- és röpiratküldeményeket először vizsgálatra a rendőri hatóságokhoz kell küldeni.[262] A helytartótanács pedig saját hatáskörében rendeletet adott ki 1863 augusztusában a külföldről érkező könyvbálák, keresztboríték alatti küldemények postai kezeléséről, mely szerint a küldeményeket a fővámhivatalokhoz kellett vizsgálatra beküldeni. A kereskedelemügyi miniszter 1863. szeptember 18-i rendelete pedig tartalmazta, hogy a külföldről érkező lapokat minden postahivatal a címzetthez való szállítás előtt a helybeli vagy a legközelebbi „sajtórendőri hatóságnak" köteles bemutatni, melynek legfeljebb egy óra állt rendelkezésére annak eldöntéséhez, hogy a küldeményt visszaszolgáltatják a postának vagy lefoglalják.[263]

Még 1861. április elején Mecséry rendőrminiszter közölte, hogy 1850 óta olyan hosszúra nyúlt a rendőri vezetés által a korábbi években betiltott külföldi sajtótermékek listája, hogy szükséges volt a felülvizsgálat, s küldte az immáron revideált listát összesen 95 tétellel. A betiltott könyvek egyik csoportja vallási, illetve felekezeti jellegű témákat tárgyalt; egy másik csoport elsősorban erkölcsrendészeti kifogások alá eshetett, s természetesen bőven szerepeltek politikai jellegű munkák, tekintélyes részben a magyar emigrációval vagy az 1848–1849-es eseményekkel foglalkozók, főképp magyar emigránsok tollából.[264]

[262] Pálffy jelentés fogalmazványai Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 28., máj. 1., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. okt. 25. MNL OL D 191 7549.IV.B.1862.; Gradvohl Ede Fejér megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Székesfehérvár, 1862. júl. 28., Haas Mihály püspök levele Pálffyhoz, Szatmár, 1862. aug. 12. MNL OL D 191 15 243.IV.B.1862.

[263] Tiszti-utasítás az 1852-ik évi május 27-kén kelt Sajtórendtartáshoz. Kiadva: 1852. aug. 18., „ismételve emlékezetbe hozatott a m. kir. helytartótanácsnak 1863. augusztus 6-án 9181. és 13 212. eln. számok a kelt körrendeleteivel". In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok*… i. m. 64–79.

[264] Mecséry átirata a helytartótanácshoz, Bécs, 1861. ápr. 10. (litografált), melléklet: „Verzeichniss der verbotenen nicht periodischen ausländischen Druckschriften". MNL OL D 212 2. kútfő.

Az 1862-es ausztriai sajtótörvény a külföldi kiadványok terjesztését szabadabbá tette a birodalom nyugati felében, s hogy ez ne idézzen elő nagy különbséget a birodalom tartományaiban, Forgách 1863 tavaszán közvetítette Mecséry óhaját, miszerint „az egyes nyomtatványok bírálata lehető higgadt módon történjék". Ennek nyomán megállapodás született a rendőr-minisztérium és a kancellária között, hogy a külföldi kiadványok esetében a tiltások „az eszélyes mérséklet korlátai között gyakoroltassanak, hogy szabály szerint csak nehéz büntetésre méltó törvénytelenségeket tartalmazó vagy államrendőri aggályra fontos okot szolgáltató nyomtatványok terjesztése ellen tétessenek lépések, míg ellenben kisebb horderejű botlásokat magukban foglaló munkák átbocsáttassanak. Elavult sajtótermékek ellen is csak akkor intéztessék visszaható eljárás, ha ezek különös körülmények összetalálkozásánál fogva új vonzerőt nyervén, a közönségre gyakorolható veszélyes hatás föltételeit magukban újra egyesítik. Különben úgy határoztatott, hogy leginkább csak az új sajtótermékekre terjedjen ki az államrendőrség figyelme, hogy ezek azon mérvben ítéltessenek meg kellő szigorral, amilyen mértékben a jelenkor viszonyaira való vonatkozásaik és könnyebb hozzáférhetőségük által nagyobb elterjedésre és nyomatékosb hatásra számíthatóknak látszanak."[265] Megállapodtak abban is, hogy „a komoly tudományos irodalom terjesztése, amennyire magasb érdekek veszélyeztetése nélkül lehetségesnek mutatkozik, ne gátoltassék", ennek leginkább az egyháztörténeti és filozófiai munkák tekintetében volt jelentősége.[266] Az uralkodó 1863. január 18-án eltörölte a külföldi héber ima- és valláskönyvekre, valamint az „illyr" és román könyvek behozatalára 1852-ben az egész birodalomra hozott rendelkezést, hogy azok csak az országos kormányszék előleges engedélyével hozhatók be.[267]

Hogyan alkalmazták a rendelkezésükre álló eszköztárt a magyarországi vezetők? A Worafka által kezdeményezett lefoglalásokat és tiltási javaslatokat Pálffy a legtöbb esetben támogatta, de ismerünk kivételt is – egy alkalommal 1862 tavaszán kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy azért dönt a szabadon bocsátás mellett, hogy „a kivételes állapotnak is minden szükségtelen szigora elkerültessék". De természetesen kizárólag ő kívánta eldönteni, hogy hol indokolt a szigor, s hol nem.[268] Forgách 1863 nyaráig jobbára jóváhagyta a Pálffy által kezdeményezett tiltást, még akkor is, ha Mecséry

[265] Forgách levélfogalmazványa Privitzerhez, Bécs, 1863. jún. MNL OL D 185 1863:707.

[266] Forgách levélfogalmazványai Pálffyhoz, Bécs, 1863. márc. 30., okt. 8. MNL OL D 185 1863:321., 1863:1202.

[267] A helytartótanács intézvénye, 1863. máj. 10. (42 401. sz.) In *A Magyarországban jelenleg érvényben álló Sajtó-szabályok…* i. m.103–104.

[268] Az idézetet a *Der ungarische Verfassungsstreit, urkundlich dargestellt* (Hamburg, 1862, Otto Meissner) kiadány kapcsán lásd Pálffy jelentésfogalmazványát Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 28. MNL OL D 191 9487.IV.C.1862.; 1863 szeptemberében a Saint-René Taillandier: *La poésie hongroise au XIXe siècle* (Paris, 1863, Michel Lévy Frères) című munkában kifogásolt helyek közül háromról maga is úgy vélte, hogy azok „meglehetős izgató s kormányellenes hangúak", de mivel úgyis csak kevés példány forog az országban, nem látta indokoltnak az eltiltást. Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. szept. 6. MNL OL D 185 1863:1088.; ugyancsak nem támogatta Worafka eltiltási javaslatát 1863 végén a *Die Lorette, Bilder aus dem ungarishen Emigrantenleben in London* (Berlin, 1864) című kiadvány esetében. Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. dec. 7. Uo. 1863:1523.

nem akarta azt a birodalom egészére kiterjeszteni, bár láthatólag megfontolandó jelzésnek tekintette, hogy egy kiadvánnyal kapcsolatban hogyan jár el a rendőr-minisztérium a birodalom nyugati tartományaiban. Ennek jegyében igyekezett a tiltást racionális keretek közé szorítani: amikor például 1862 májusában Worafka nyomán Pálffy tiltásra javasolta a bécsi központi könyvvizsgáló bizottmány véleményével szemben Pulszky Ferenc *A magyar jacobinusok* című kiadványának francia nyelvű fordítását, Forgách visszautasította az indítványt, mondván, a munka korábban magyarul is megjelent, nincs értelme a tiltásnak.[269] 1863 nyarától láthatólag igyekezett tovább lazítani a szabályokon, s a birodalom másik felén érvényesülő elveket alkalmazni, ennek jegyében a rendőrhatóságokat mérsékeltebb és „tapintatosb eljárásra" készült utasítani, s csak azon munkákat tiltani, amelyekről feltételezhető volt, hogy széles körben válthatnak ki kedvezőtlen politikai hatást.[270] Októberben újra Pálffy emlékezetébe idézte az 1862. végi megállapodást.[271] A vallási tanokat megkérdőjelező munkák vonatkozásában kezdeményezett eltiltásokat viszont alkalmanként továbbra is jóváhagyta (Mecsérynek a birodalom többi részére vonatkozó döntésétől függetlenül[272]), bár az egyházi témákat illetően Forgách kevésbé volt híve a tiltásnak, mint Pálffy, aki a kormányzat magyarországi potenciális támogatói táborának kiépítésében fontos szerepet szánt a katolikus egyházi hierarchiának, s már csak ezért is tanácsosnak vélte a katolikus érdekek harcias védelmét a sajtófelügyelet terén is.[273]

Láthatóan a külföldi kiadványok tekintetében is érvényesült a különbségtétel a tudományos jellegű kiadványok, illetve a nagyközönség számára készült népszerűsítő könyvek és szépirodalmi munkák között – az utóbbiak szigorúbb elbírálás alá estek. A birodalom másik felével összehasonlítva megállapítható, hogy az egyházakat, illetve a „közerkölcsiség"-et sértő külföldi kiadványokat illetően érezhetően szigorúbban jártak el a magyar döntéshozók, mint a birodalom másik felén Mecséry rendőrminiszter – pedig a szigor hatékonysága igen csak megkérdőjelezhető volt,

[269] Worafka, Pálffy és Forgách levélváltását (1862. máj–júl.) lásd MNL OL D 191 10 262.IV.C.1862. Magyarul lásd Pulszky Ferenc: *A magyar jacobinusok. Történeti regény*. Fordította Beniczky Emil. 1–2. köt. Pest, 1861–1862, Engel és Mandello. (A munka 1851-ben megjelent angolul és németül is Londonban, illetve Lipcsében.)

[270] Ennek jegyében több kiadvány esetén nem hagyta jóvá a helytartótanács eltiltási javaslatát: Kossuth válogatott beszédgyűjteménye elbírálásánál azzal érvelt, hogy az már 1853-ban jelent meg, ahogy a *Reimchronik des Pfaffen Maurizius* című röpirat (1849) is; Jules Michelet: *La Pologne martyr Russie-Danube* röpirat esetében pedig a magyarországi terjedést akadályozó francia nyelvűséggel és a tartalom kevésbé veszélyes voltával érvelt. Ezeket a nyomtatványokat Mecséry sem minősítette tiltandónak. Forgách levélfogalmazványa Privitzerhez, Bécs, 1863. jún. MNL OL D 185 1863:707.

[271] Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 12. MNL OL D 191 11421.IV.C.1863.

[272] Vö. Mecséry nem minősítette betiltandónak, Pálffy indítványára Forgách mégis jóváhagyta az *M. Ernest Renan le prophete et le vraie fils de Dieu. Étude critique* par P. L. Baudon (Paris, 1863) betiltását Magyarországra vonatkozóan. Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 16. MNL OL D 191 612.IV.C.1864.; ugyanez történt a *Staat und Kirche* (Berlin, 1863) című kiadvánnyal. Forgách levélfogalmazánya Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 9. MNL OL D 185 1864:140.

[273] Forgách például nem hagyta jóvá például L'abbé Quettée: *La paputé schismatique ou Rome dans ses rapports avec l'église orientale* (Paris, 1863) lefoglalását. Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 12. MNL OL D 191 11 421.IV.C.1863.

hiszen a bécsi könyvkereskedésekben természetesen szabadon beszerezhetők voltak e sajtótermékek, így a tiltás ellenére magánúton Magyarországra is könnyen bekerülhettek. Forgách 1863 őszén nem hagyta jóvá a tiltást Ernest Renan *Jézus élete* című műve francia nyelvű kiadása esetén, mivel Mecséry értesítette, hogy a munkának sem francia, sem német nyelvű kiadása nem minősül tiltottnak a birodalom nyugati tartományaiban, s amikor a bécsi sajtó arról tudósított, hogy a munkát az egyik pesti könyvkereskedésben a hatóságok elkobozták, alig leplezett számonkérő hangon kért Pálffytól azonnal jelentést (aki persze azonnal még az eltiltás feloldása előttről származónak minősítette a hírt).[274] Újabb fordulatot hozott azonban, amikor Ranolder János veszprémi püspök főpásztori levelet adott ki 1864 elején P. L. Baudon *M. Ernest Renan le Prophète et le vrai Fils de Dieu. Étude critique* című munkája (Paris, 1863) ellen, amit Forgáchhoz is eljuttatott, ekkor ugyanis, bár Mecséry ez esetben sem látta indokoltnak az egész birodalomra vonatkozó tiltást, Forgách jóváhagyta a Magyarországra kiterjedő tiltó előterjesztést.[275] Ugyanakkor a Renan munkája által ihletett *La Jeunesse de Jesus* (Paris, 1864) című kiadvány 1864 végén megúszta a tiltást.[276] A Magyarországra szorítkozó tiltás lett a sorsa viszont Carl Göhring történelmi regényének (*Loyola der erste Jesuit und seine Stiftung*. Leipzig, 1865) „erkölcstelensége", illetve az egyházat nagymértékben gyalázó tartalma miatt;[277] ahogy Augustin Smetana (*Geschichte eines Excommunicirten, eine Selbstbiographie*. Leipzig, 1865) önéletrajzának is 1864 őszén, bár eltiltását a birodalom nyugati felén Mecséry nem indítványozta.[278] Ugyanakkor 1864 májusában Zichy – csatlakozva Mecséry véleményéhez – nem hagyta jóvá David Friedrich Strauss nagy terjedelmű, drága kiállítású, tudományos jellegű *Das Leben Jesu, für das deutsche Volk* című munkájának betiltását.[279] Az idő előrehaladtával azután láthatólag enyhült a magyarországi szigor e tekintetben, érezhetően többször csatlakozott Zichy kancellár Mecséry miniszter tiltást célszerűtlennek minősítő véleményéhez.[280]

[274] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. okt. 9. MNL OL D 185 1863:1185.; Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1863. nov. 22. MNL OL D 185 1863:1416.; Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. nov. 24. D 191 11 252.IV.C.1863. (fogalmazványát lásd 1863:1416.); Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. nov. 29. D 185 1863:1453. (fogalmazványát lásd D 191 11 252.IV.C.1863.). A *Sürgöny* azonban hírt adott arról, hogy Scitovszky hercegprímás utasítására a fővárosi kerületi esperes értesítette a pest-budai könyvkereskedőket, hogy Renan „istentelen könyvének megszerzése, olvasása, tartása, terjesztése és másokkali közlése – bármely nyelven legyen is az kiadva – minden keresztény hiveknek sulyos bün terhe alatt tiltva van..." *Sürgöny*, 3. évf. 283. sz. 1863. dec. 11. A munka 1864-ben Bécsben megjelent magyarul is: *Jézus élete*. Irta Renan Ernő. Bécs, 1864, Beck Frigyes.

[275] Ranolder levele Forgáchhoz, Bécs, 1864. jan. 31. MNL OL D 185 1864:133.; Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. febr. 14. Uo. 1864:188.

[276] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. dec. 24. MNL OL D 191 8044.IV.B.1864.

[277] Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. dec. 21. MNL OL D 191 6891.IV.B.1864.

[278] Vö. MNL OL D 191 7059.IV.B.1864.

[279] Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 21. MNL OL D 191 2410.IV.C.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:686.).

[280] Néhány példa: *Les cachets du Pape*. Par J.-B. Charles Paya. Paris, 1865 – Zichy leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. márc. 28. MNL OL D 191 755.IV.B.1865.; *Jahrbuch des Volkes* von Arnold Ruge. Erstes Heft. Hamburg, 1865, Otto Meißner – Privitzer leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. máj. 30. Uo. 1896.IV.B.1865.; *Ein*

Erkölcsi kifogás alá eső művekkel szemben Mecséry láthatólag erőteljesebben érvényesítette azt az elvet, hogy a tiltással külön felhívják a figyelmet a kiadványra, mivel az ausztriai sajtótörvény szerint az eltiltásokat a hivatalos újságokban nyilvánosságra kellett hozni. Ezért a rendőr-minisztérium tisztviselői inkább informális úton intették a könyvpiac szereplőit az efféle kiadványok mellőzésére, a magyarországi vezetők viszont a tiltás erejében bíztak.

A politikai tárgyú kiadványok esetén ritka volt az egész birodalomra elrendelt tiltás, hiszen például a magyar nyelvű kiadványoknál Mecséry azt praktikus megfontolásokból feleslegesnek tartotta. Leginkább német vagy francia nyelvű röpiratok juthattak erre a sorsra, például szocialista tanokat terjesztő röpiratok: 1862 novemberében betiltották Magyarországon is a *Besprechungen über „Das Eigenthum"* című kiadványt (Wien, 1862) mondván, az megingathatja az alsóbb néprétegeknek „a tulajdonról táplált amúgyis ingatag fogalmai"-t.[281]

A már korábbi tiltó határozatok folytán tilalmazott és elkobzandó kiadványok mellett a magyar politikai emigráció nyomtatványai általában csak Magyarországra vonatkozóan kerültek tiltólistára, például Kertbeny Károly a *Die Namensliste ungarischer Emigration seit 1849* című öszeállítása 1864 nyarán, melyet Mecséry a maga részéről nem kívánt tiltólistára venni.[282] Hosszú levélváltást eredményezett 1864 késő nyarán–őszén Horváth Mihály Genfben nyomtatott, a reformkor történetét összefoglaló, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig* című munkájának megjelenése. Mecséry a birodalom nyugati felében nem tartotta fontosnak az eltiltást, de egyetértett a magyarországi tilalommal, ezt jóváhagyta Zichy kancellár is, de már annak tudatában, hogy külföldi könyvszállítmányok útján a munka számos példányban közkézen forgott Magyarországon.[283] De említhetjük Irányi Dániel *Magyarország függetlensége* című munkáját (Lombardi, Milano, 1863) is, melyet kifejezetten veszélyesnek minősített Forgách is könnyen terjeszthető alakja, valamint közérthető, „világos és könnyű előadásánál fogva".[284] A Zürichben megjelent *Der europäische Congress in Wien. Von dem General Türr* című kiadványra ellenben 1864 őszén a bécsi bírósági tiltási eljárás megindítása után hívta fel Mecséry a magyar vezetők figyelmét, kérve a magyarországi tiltás elrendelését.[285] Az emigrációhoz köthető kiadványok mellett természetesen tiltva voltak a Habsburgok magyarországi trónigényét

Preßprozeß zur Beleuchtung der interkonfessionellen Zustände in Oesterreich. Leipzig, 1865, Otto Wigand – Privitzer leirata Pálffyhoz, Bécs, 1865. jún. 25. Uo. 2565.IV.B.1865.

[281] Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. nov. 16. MNL OL D 191 21 287.IV.C.1862.

[282] Zichy levele Péchyhez, Bécs, 1864. aug. 13. MNL OL D 191 1993.IV.B.1864.

[283] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Zichyhez, Buda, 1864. aug. 29. MNL OL D 185 1864:1195.; Mecséry átirata Zichyhez, Bécs, 1864. szept. 22., Zichy levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 9. Uo. 1864:1254.

[284] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1863. aug. 1. MNL OL D 185 1863:932. A röpirat, mely a Habsburg Birodalomtól különvált Magyarország mellett érvelt, a következő Kossuth-mottóval kezdődött: „Ha magyarország kibékül az osztrákkal, én denationizálom magamat."

[285] Zichy leirata Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 20. MNL OL D 191 6863.IV.C.1864.

kétségbe vonó, s az említett Crouy-Chanel herceget az Árpádok leszámazottjaiként tárgyaló külföldi munkák.[286]

A jóval korábban kiadott műveket illetően sem volt a magyarországi eljárás még távolról sem egységes: olykor úgy döntöttek, hogy a tiltás csak újra felhívná a figyelmet a munkára (ettől persze érvényben levőnek tekintették a korábban kimondott tiltást, s a horogra került példányt lefoglalták), s volt, hogy szigorú tiltást rendeltek el.[287]

Egy 1864 elején készült kimutatás szerint 18 olasz nyelvű, 2 francia nyelvű, 4 lengyel nyelvű, 1 cseh nyelvű (az Észak-Amerikában kiadott *Slavie*), 2 román nyelvű és 1 német nyelvű (*Wochenblatt der New-Yorker Staatszeitung*) lapra volt érvényes az egész birodalomra érvényes behozatali és terjesztési tilalom.[288]

Worafka jelentéseiben 1862 elején a lipcsei *Deutsche Allgemeine Zeitung*, illetve a *Breslauer Zeitung* szerepelt a veszélyesnek tartott orgánumok között, majd a Helfy Ignác által szerkesztett *Alleanza* is sűrűn feltűnt.[289] Az utóbbi egész birodalomra történő tiltását Schmerling 1863-ban jóváhagyta, a *Deutsche Allgemeine Zeitung* vonatkozásában az általános eltiltást 1864. március végén kezdeményezték a magyar vezetők. Schmerling azonban először a lap kiadóját kívánta bizalmasan, de „komoly fenyegetés mellett" felszólítani az irányváltásra, s ezután Forgách is halasztotta a Magyarországra vonatkozó határozat kiadását.[290] Magyar kezdeményezésre a birodalom egész területén betiltásra került a Genfben megjelenő *La Liberté* című szerb–francia lap is 1864 őszén.[291] 1864 tavaszától kezdve sűrűn szerepelt Worafka jelentéseiben a berlini *Kladderadatsch* című élclap, melynek összesen 18 számát foglalta le az év folyamán, mivel a szerkesztők sok epés és gúnyolódó megjegyzést tettek Miksa fő-

[286] 1863 februárjában három munkát tartottak számon: *Les fils d'Árpád* (Paris, 1861), *Az Árpádok élnek még* (Turin, 1862), *Das legitime Recht der Arpaden* (Chur, 1863) Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1863. febr. 20. MNL OL D 191 2305.IV.C.1863. Természetesen a magyarországi nyomtatott termékekben is tilos volt minden utalás a családra. 1863 májusában Worafka lefoglalta a *Budapesti Szemle* két füzetét emiatt. Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1863. máj. 9. MNL OL D 191 6183.IV.C.1863. A sajtófelügyelet következetlenségét jelzi ugyanakkor, hogy a magyarországi sajtóban mégis meg-megjelenhettek utalások a herceg trónigényére. Vö. Különfélék c. rovat. *PN*, 14. évf. 231-4096. sz. 1863. okt. 10.

[287] A tiltás mellőzésére példa lehet a *Lettres sur la Hongrie par Ladislaus Szalay ancien Envoyé plénipotentiare de la Hongrie pres le Pouvoir Central Germanique* I–III. (Zurich, 1849) kiadvány 1865 februárjában. MNL OL D 191 657.IV.B.1865.

[288] „Verzeichniss der Zeitungen denen in Oesterreich der Postdebit entzogen ist" címmel kimutatás. Schmerling átirata Forgáchhoz, Bécs, 1864. jan. 16. MNL OL D 185 1864:85., ugyanazt a listát „Jegyzéke azon külföldi hírlapoknak, melyek postai szállítása eltiltatott" címmel lásd „Tiltott nyomtatványok jegyzékei" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 430.IV.B.1864.

[289] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1862. jan. 5. MNL OL D 185 1862:14.; vö. Uo. D 191 1607.IV.B.1865., 3102.IV.B.1866., 4363.IV.B.1866.

[290] Péchy jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1864. márc. 30. MNL OL D 185 1864:450.; Privitzer levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. máj. 2. MNL OL D 191 136.IV.B.1864. (fogalmazványát lásd D 185 1864:540.). Március végére abban az évben már 16 lapszámot tiltottak be Magyarországon.

[291] Pálffy levélfogalmazványa Zichyhez, Buda, 1864. aug. 27., körrendelet Pálffy nevében a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda és Pest főpolgármestereihez, Buda, 1864. okt. 21. MNL OL D 191 5792. IV.B.1864.

herceg mexikói császárságával kapcsolatban, de Worafka azt is sértőnek találta, amikor a lap egyik karikatúráján egy adag knédli szimbolizálta Ferenc Józsefet.[292] Más élclapok Ausztrián vagy uralkodóján való viccelődését sem tűrte Worafka, a *Münchener Punsch* tizenhét száma szintén lefoglalásra került ebben az évben,[293] de gyakran szerepelt ekkoriban a pesti rendőrigazgató jelentéseiben a londoni *Punch* is.[294] 1865 elején néhány észak-amerikai újság is megjelent a lefoglalásokról hírt adó jelentésekben, legtöbbször az *Illinois Staatszeitung*,[295] folytatódott a *Münchener Punch* lefoglalási sorozata január és szeptember között öt szám lefoglalásával,[296] de a *Kladderadatsch* sem tűnt el a rendőrségi aktákból.[297] Új lapként pedig feltűnt a Zürichben megjelenő *Der weiße Adler*.[298]

Hogy pontosan mi számított kifogásolhatónak, természetesen igen meghatározatlan volt, egy alkalommal például a *Deutsche Allgemeine Zeitung* egyik száma lefoglalásának indoklásaként Worafka csak annyit közölt, hogy egy bécsi levelező bírálta Pálffy Mór helytartót.[299]

Egy 1863. március közepén készült összeírás szerint akkorra körülbelül 220 tételre duzzadt az egész birodalomra nézve tiltottnak nyilvánított külföldi önálló (nem időszaki) kiadványok száma, ami igencsak tekintélyes gyarapodás az 1861 tavaszán karcsúsított tilalmi listához képest (a csak Magyarországra nézve betiltott munkák száma eszerint 1861 és 1863 márciusa óta 13 tételre rúgott).[300] 1864 elejére ugyanez az összesített összeírás már körülbelül 400 tételt tartalmazott, a magyar vonatkozású tételek nagy többsége továbbra is már jóval korábban megjelent munka volt (például Széchenyi István *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* című írása, Louis Chassin és Irányi Dániel munkája az 1848-as forradalomról, az emigráns Horn Ede és Ludvigh János röpiratai, Kossuth Lajos művei, egy Petőfiről szóló francia nyelvű kiadvány, Kertbeny Károly az 1848–1849-es forradalmi időszakra emlékező versantológiája a

292 A lap következő számait foglalták le: 4., 6., 13., 14–15., 17., 18., 19., 34., 40., 42., 43., 44–45., 48., 49–50., 52., 53., 55. Worafka jelentéseit lásd MNL OL D 191 943.IV.B.1864., 6813.IV.B.1864.; 2337.IV.B.1865. Már 1859 őszén is fontolgatta a kormányzat, hogy tilalmat rendel el a lapra. Vö. a miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1859. nov. 17., nov. 22. *Ministerratsprotokolle…* i. m. IV/1. 247., 257.

293 Worafka jelentéseit lásd MNL OL D 191 1167.IV.B.1864.

294 Vö. MNL OL D 191 1630.IV.B.1864., 3147.IV.B.1864., 4018.IV.B.1864., 4553.IV.B.1864., 7516.IV.B.1864., 882.IV.B.1865.

295 Vö. MNL OL D 191 65.IV.B.1865. „Amerikai lapok" címmel gyűjtőakta.

296 Vö. MNL OL D 191 216.IV.B.1865.

297 Vö. MNL OL D 191 217.IV.B.1865.

298 1865. május folyamán Worafka lefoglalta a lap 56–57., 59., 62. számát. MNL OL D 191 2526.IV.B.1865., 2615.IV.B.1865., 2762.IV.B.1865.

299 Worafka jelentése Pálffyhoz, Pest, 1862. máj. 30. MNL OL D 191 11 632.IV.B.1862.

300 Worafka aláírásával „Verzeichniss der vom Jahre 1849 bis 1 März 1863 verbotenen ausländischen (nicht periodischen) Druckschriften, deren Verbot bis jetzt in Kraft besteht", Pest, 1863. márc. 13. MNL OL D 191 3475.IV.B.1863. „Osztrák új sajtótörvény. Tervezete egy ideigl. sajtórendszabálynak. Tiltott nyomtatványok jegyzékei" címmel gyűjtőakta.

Hangok a múltból címmel), a közelmúlt könyvterméséből leginkább a Crouy-Chanel herceg magyar trónigényét fejtegető írások kerültek fel a listára.[301]

Hiába folyt azonban megfeszített munka a pesti rendőr-igazgatóságon (1864 folyamán 3595 bála külföldről érkezett könyvet vizsgáltak át, összesen 2825 vámmázsa súllyal, 102 sajtóterméket mérlegeltek, ami közül 25-öt betiltottak[302]), hiába cirkuláltak a hivatali hálózat csatornáin a gondosan szerkesztett tilalmi listák, jó néhány tényező akadályozta egy külföldi kiadványra elrendelt tilalom szigorú érvényesítését. Horváth Mihály *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig* című munkája kapcsán például Zichy hívta fel Pálffy figyelmét arra, hogy tudomása szerint a munka a tiltó rendelet megjelenése előtt már sok példányban közkézen forgott Magyarországon, mivel a külföldről érkező könyvszállítmányok átvizsgálása nem elég alapos, másrészt meglehetősen hosszúra nyúlt a sajtóvizsgálat, illetve azt követően a döntéshozatal. Worafka ugyanis 1864. július végén indítványozta a könyv betiltását, akkor került kezébe az első példány, ehhez képest október elején született meg a döntés, nem csoda, hogy időközben már számtalan példány bejuthatott különféle csatornákon keresztül az országba.[303] A hatékonyságot rontó tényező volt továbbá, ahogy arról már szó esett, Bécs és általában véve az ausztriai könyvkereskedések közeli volta és a birodalom különböző tartományaiban uralkodó eltérő sajtórendtartási szabályok és gyakorlatok. S a tiltott kiadványok nem csupán a nyugat-magyarországi területekre szivároghattak be. 1863 őszén például a bécsi rendőr-minisztérium egy titkos levelezője Kézdivásárhelyről küldte be a Darvas László nevén jegyzett Talpra magyar című költeményt (Torino, 1862), ami Magyarországon tiltottnak minősült forradalmi tartalma, illetve a Crouy-Chanel hercegnek szóló ajánlás miatt. Ezenkívül az informátor beszámolt a szintén a herceg magyarországi trónra vonatkozó igényét fejtegető *Les fils d'Árpád* című röpirat (Paris, 1861) terjedéséről is a birodalom keleti végvidékein.[304]

[301] „Alphabetisches Verzeichniss der Druckschriften deren gerichtliches Verbot seit der Wirksamkeit des Preßgesetzes vom 17. December 1862 ausgesprochen und bis inclusive 31. December 1863 kundgemacht worden ist". „Tiltott nyomtatványok jegyzékei" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 430.IV.B.1864.

[302] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. jan. 4. MNL OL D 191 203.IV.1865.

[303] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. júl. 26., Zichy levele Pálffyhoz, Bécs, 1864. okt. 7. MNL OL D 191 6611.IV.C.1864. (az utóbbi fogalmazványát lásd D 185 1864:1254.).

[304] Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1862. okt. 14. 9010.IV.C.1862.; V/5. „Vischer Conrad" címmel akta. HHSTA IB BM Annexe Kt. 26.

Kitaposott utakon

Korrekciókkal, 1865. nyár – 1867. tavasz

A „schmerlingisták csillaga lehullott" – kommentálta naplójában Gyulay Lajos gróf 1865 nyarán az uralkodó vezényelte politikai fordulatot.[1] Átrendeződött a politikai színtér: a magyarországi vezető pozíciókba visszatértek az 1861 nyarán, őszén távozott magyar konzervatívok, ha nem is valamennyien, s nem is ugyanazokba a pozíciókba. A kancellári székbe a korábbi tárnokmester, Mailáth György ülhetett, míg a tárnokmesteri posztra a korábbi helyettes, Sennyey Pál báró került. Feladatuknak tekintették a kilátásba helyezett új országgyűlés politikai és adminisztratív előkészítését, amennyire lehet, a bécsi hatalmi centrummal szemben kompromisszumkész politikai erők megerősítését. Átmeneti időszaknak tekintette a magyar politikai elit kormányzatukat, ha egy ideig még homályban is maradt, mi következhet azután. A konzervatívok feltehetőleg reménykedtek abban, hogy politikai befolyásuk legalább egy része átmenthető lesz az államjogi rendezés utáni időszakra, míg a liberális vezetők körében sem volt világos, lehetőnek tartják-e a konzervatívokkal való együttes kormányzást. A közigazgatás egyelőre maradt a régi kerékvágásban, az 1860–1861. évi tapasztalatok alapján az uralkodó hallani sem akart a megyei és városi önkormányzatok helyreállításáról az államjogi rendezésig, amit a konzervatívok támogattak, s bár kevésbé lelkesen, de a liberális politikai vezetők is tudomásul vettek. Személycserékre sor került a megyék élén, s korlátok között a megyei tiszti karokban is (főként az alispánok körében), de a konzervatív vezetők inkább az időleges folyamatosság fenntartásában voltak érdekeltek.

A sajtó területén, ahogy az már elhangzott, 1865 nyarán lényeges változások történtek: az uralkodó kibocsátotta az ideiglenes szabályozást, mely szabadabb teret ígért a sajtó munkásainak. Magyarországon immáron másodízben általános kegyelmet hirdetett a sajtóvétségben elítéltek számára, ami kiterjedt a folyamatban lévő eljárások megszüntetésére, az elítéltek szabadon bocsátására, a biztosítékvesztési ítéletek hatálytalanítására, valamint a közigazgatási úton kiszabott, még el nem évült megintések jogi következményeinek semmissé nyilvánítására. Mailáth augusztus 1-jén értesítette erről Sennyeyt, aki augusztus 6-i körrendeletében tudósította a me-

[1] *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve...* i. m. 55.

„A Provisorium időszaka alatt meg nem jelenhetett képeink". (részlet) *Bolond Miska*

gyei és kerületi kormányzókat, a rendőigazgatókat, Buda és Pest főpolgármestereit, de augusztus 2-án már a *Sürgöny* is közzétette a hírt.[2]

Az ausztriai sajtóban olyan cikkek jelentek meg, melyek a sajtóirányítás terén Mailáth kancellártól kifejezetten pozitív változásokat reméltek, mondván, ha nem is hirdeti meg a szabad sajtó elvét, de „tolerantiá"-t gyakorol. Augusztus elején a *Pesti Napló* is bizalmi nyilatkozatot tett: a lap indítványa nyomán ugyanis Sennyey bizottságot állított fel a jövendő országgyűlés tanácskozási helyszínének vizsgálatára. Eszerint „magyar kormányunk" a hírlapirodalmat „nem az eddig szokás szerint méltatja; nem csak azt, vagy azokat kiséri gondos figyelmével, melyek az ő kegyelméből tartatnak fenn, az ő vélekedésének fogadott viszhangjai, hanem elfogadja a jó tanácsot oly közlönyöktől is, és követi azt, melyek függetlenségöket semmi befolyásnak alá

[2] Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. aug. 1., Sennyey körirata, Buda, 1865. aug. 6. MNL OL D 191 3937.IV.B.1865.; Hivatalos rész. *Sürgöny*, 5. évf. 175. sz. 1865. aug. 2.

nem rendelték [...] a *Majláth–Sennyey* kormányról multjok és ismert politikai jellemöknél fogva hiszszük, hogy – meghallgatnak bennünket, mert meg kell hallgatniok, hogy *éljen és viruljon a hon!*"[3] (Kiemelés az eredetiben.) A szerzők, szerkesztők és kiadók bizton remélték, kedvezőbb szelek fújnak majd, augusztus elején például a *Bolond Miska* egy külön mellékletben összeszerkesztette a provizórium alatt lefoglalt képeit, ami – ahogy a *Pesti Napló* fogalmazott – „humoristikus világitást vett sajtónknak pár hó elötti állapotára".[4] Belcredi a tartományok élén álló vezetőkhöz intézett köriratában, melyet a magyarországi sajtó is közölt és üdvözölt, kijelentette: „A sajtó *szabad-vélemény nyilvánitását,* ha azt igazság-szeretet vezérli, mint *becses jót kell tisztelnie a hivatalnokoknak;* a subjectiv érzékenykedést *félre kell tenni,* s csak midőn a tényállásnak objectiv megitélése lát büntetésre méltót, egyedül akkor van helyén a birói hatalomhoz folyamodás."[5] (Kiemelés az eredetiben.) De értesülhettek a magyar olvasók a bécsi igazságügyminiszter államügyészekhez intézett iratáról is, mely szenvedély nélküli és „alkotmányos szellemben"-ben való eljárásra utasította őket, mondván: „A közállapotnak szabad birálgatása jogos..."[6] Ez világosan jelezte az igényt a Schmerling-féle sajtópolitikával való szakításra. Némi bizonytalanság uralkodott azonban a tekintetben, hogy mindez együtt jár-e változásokkal a sajtóellenőrzés mechanizmusai terén. Debrecen polgármestere például 1861-es mintára arra utasította a városban megjelenő lapok szerkesztőségeit, hogy a lapszámokat ellenőrzésre ne a rendőrbiztosságnak, hanem a városkapitányságnak nyújtsák be. Az ügyek vezetését épp csak egy nappal korábban átvevő Sennyey sietett tisztázni a helyzetet: a sajtóellenőrzés menete egyelőre változatlan marad.[7]

Bécsben új személy jelent meg a sajtóügyek közvetlen vezetésével megbízott hivatalnok posztján, mivel Fiedler tanácsos helyét szeptemberben a már említett Grüner udvari tanácsos vette át. A szintén fellélegző bécsi lapok nyomán a *Pesti Napló* is pozitívan szólt róla, javára írták például, hogy állítólag már Schmerling minisztersége idején is felkérték e feladatra, de akkor nem vállalta a megbízást. Emellett nem felejtette el megemlíteni a lap, hogy jó kapcsolatokat ápol németországi irodalmi körökkel, s apjáról leveleiben Goethe is sokszor megemlékezett.[8] Természetesen fontos tényező volt, hogy változás történt a rendőr-minisztérium élén is, mivel a kinevezett új miniszterelnök, Belcredi gróf vette át a rendőri ügyek vezetését.

A magyar kormányzati hatóságokon belül viszont a sajtóügyek közvetlen vezetésével megbízottak körében inkább az állandóság dominált. Mailáth ugyan mindkét korábbi alkancellárt elbocsáttatta, de az elnöki irodán belül továbbra is Pápay

[3] A Wanderer cikkét ismerteti: Bécsi dolgok. *PN,* 16. évf. 164-4576. sz. 1865. júl. 20.; Pest, aug. 8. 1865. „(**)" szignóval. Uo. 181-4593. sz. 1865. aug. 9.
[4] Bécsi dolgok. *PN,* 16. évf. 164-4576. sz. 1865. júl. 20.; Különfélék c. rovat. Uo. 174-4586. sz. 1865. aug. 1.
[5] Kemény Zsigmond: Pest, aug. 2. 1865. *PN,* 16. évf. 175-4587. sz. 1865. aug. 2.
[6] Különfélék c. rovat. *PN,* 16. évf. 201-4612. sz. 1865. szept. 2.
[7] Sennyey levélfogalmazványa Szőllősi János debreceni polgármesterhez, Debrecen, 1865. júl. 24., Szőllősy jelentése a helytartótanácshoz, Debrecen, 1865. júl. 24. MNL OL D 191 3614.IV.B.1865.
[8] Különfélék c. rovat. *PN,* 16. évf. 215-4626. sz. 1865. szept. 20.

István és Kelemen Mór kezében maradtak a sajtóügyek. Reviczky Sándor helytartótanácsi titkár (akit még Zichy Hermann rendelt a kancelláriára 1865 tavaszán, de már Mailáth neveztette ki udvari titkárrá 1866 szeptemberében) és Kelemen Mór számított sajtóügyi referensnek, a következő hónapokban az ő aláírásukkal maradnak fenn sajtóügyekben a kancelláriai feljegyzések.[9] A helytartótanácson belül pedig továbbra is Okolicsány látta el a sajtóügyek első számú referensének teendőit, Sennyey láthatólag bizton támaszkodott rá, alkalmanként kikérte egy-egy kézirat kapcsán Vajda János véleményét is.[10] Nem változott a rendőrhatóságokon belül sem a személyi állomány. 1866-ban tavasszal ugyan úgy tűnt, lényeges átszervezés történik, mivel újra napirendre kerültek az 1861-ben megakadt tervek a rendőrhatóságok átalakítását illetően. Az uralkodó 1866. január 19-i határozata döntött az öt vidéki rendőr-igazgatóság (Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Temesvár) rendőrbiztossággá fokozásáról a pest-budai rendőrigazgató felügyelete alatt, s az egész magyarországi rendőri szervezetnek a tárnokmester felügyelete alá való helyezéséről. Sennyey megtette az előkészületeket, de a háborús előjelek közepette március végén felfüggesztették az átszervezést, csak annyi történt, hogy Worafka valamennyi magyarországi rendőrhatóság felett közvetlen felügyeleti jogot élvezhetett. [11] Ennek ellenére amikor május elején a postaügyi hatóságok sürgették annak szabályozását, hogy a külföldről érkező küldeményeket rendőri elővizsgálatra milyen szervekhez küldjék, Sennyey még azzal számolt, hogy a városi magisztrátusok átveszik a sajtó- és színházfelügyelet teendőit, s a szabad királyi városok kirendelt királyi biztosait utasította, hogy a sajtóügyeket teljesen megbízható hivatalnokokra bízzák, s ügyeljenek a sajtórendtartási szabályok szigorú betartására.[12] Mind-

Ifj. Majláth György

[9] Elnöki körrendelet a kancellária tisztviselőihez, Bécs, 1865. okt. 31. (litografál). MNL OL D 185 1865:1409.; Mailáth előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1866. szept. 3. MNL OL D 185 1866:1106.

[10] Vö. például MNL OL D 191 5103.IV.B.1865.

[11] Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1866. jan. 31.; távirat-fogalmazvány a pozsonyi, kassai, soproni, nagyváradi és temesvári rendőrigazgatókhoz, Buda, 1866. márc. 26., Sennyey levélfogalmazványa Leiser temesvári rendőrigazgatóhoz, Buda, 1866. ápr. 2. MNL OL D 191 786.IV.1866.; részletesen lásd Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 96–118.

[12] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. máj. 1. MNL OL D 191 2601.IV.B.1866. (fogalmazványát lásd D 185 1866:443.); Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. máj. 7. MNL OL D 185 1866:532. (fogalmazványát lásd D 191 2601.IV.B.1866.).

Báró Sennyey Pál

erre azonban nem került sor, a sajtófelügyelet szervezeti háttere 1867 tavaszáig nem változott. A sajtórendszabályokat az 1865. nyári uralkodói döntés határozta meg, a kiadvány-ellenőrzési mechanizmusok a régi mederben folytak tovább – ugyanakkor lényegesen nőtt a sajtóellenőrzést végző hivatalnokokra nehezedő politikai nyomás, amennyiben az 1865 őszén meginduló országgyűlési választási küzdelmek, majd az országgyűlés megnyitásával együtt járó politikai élénkség hirtelen tovább szaporította tennivalóikat. Másrészről az új politikai környezetben sokkal inkább tekintettel kellett lenniük a közvélemény hangjára.

Mailáth kancellár nem tartott igényt arra, hogy minden pillanatban naprakész információi legyenek a sajtóról, a nem politikai lapok esetén Sennyey szabad kezet kapott, 1866 februárjáról csak havonta küldött összefoglaló jelentést az időközben bekövetkezett változásokról.[13] Így azután a tárnokmester volt a meghatározó vezető. Az uralkodó által preferált politikai irányvonal nagyot fordult 1865 nyarán, a sajtópolitika irányelvei és gyakorlata azonban mintha egyáltalán nem változott volna. Pedig, mint láttuk, nagy volt a bizalom a sajtó munkásai részéről. 1865 szeptemberében még azt olvashatta a *Pesti Napló* olvasója Falk Miksa tollából, hogy a fennálló sajtórendszabályok ellenére „tettleg a mostaninál nagyobb sajtószabadságot nem igen kivánhatnánk magunknak",[14] a következő hónapok azonban egészen mást mutattak.

Sajtórendtartási szabályok – régi és új lapok

A sajtórendtartás formai előírásainak betartására az új vezetők is nagy súlyt fektettek,[15] azok megszegését (előzetes sajtóvizsgálat, illetve kötelespéldány-szolgáltatás elmulasztását) továbbra is a rendőrigazgatók szankcionálták pénzbírsággal, a kiszabott összegek sem változtak (a sajtóellenőrzésre való benyújtás elmulasztásá-

[13] Sennyey jelentésfogalmazványa Mailáthhoz, Buda, 1866. jan. 22. MNL OL D 191 533.IV.B.1866. „Havi kimutatások a hírlapokban történt változásokról" címmel gyűjtőakta.

[14] Pest, sept. 18. 1865. „(Fk.)" szignóval. *PN*, 16. évf. 214-4625. sz. 1865. szept. 19.

[15] 1866 augusztusában például Mailáth nyolc lap szerkesztőségét kérte figyelmeztetni a kötelespéldány-szolgáltatás kötelezettségére, mivel a kancelláriára nem érkeztek pontosan a lapszámok. Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. aug. 13. MNL OL D 191 533.IV.B.1866. „Havi kimutatások a hírlapokban történt változásokról".

ért például 25 forint). A fellebbezéseket követő tárnokmesteri, illetve kancellári intézkedések igen sokszínűek. Ismerünk arra példát, amikor Sennyey „kivételképpen" elengedte a bírságot, gyakrabban csak csökkentette, de előfordult, hogy a tárnokmesteri jóváhagyás után Mailáth enyhítette a rendőrségi határozat szigorát.[16] Feltehetőleg a kiadvány tartalma szerint döntöttek, motívumaikról azonban nem állnak rendelkezésre támpontok.[17] A teljes elengedéshez azonban feltétlenül politikai szempontok érvényesítésére volt szükség: Ludasi Mór a *Die Debatte und Wiener Lloyd* bécsi sikere után Magyarországon is megkísérelte annak „ikertestvéreként" – ugyancsak Apponyi György gróf háttérirányításával – egy konzervatív érdekeket képviselő pesti napilap működtetését, 10 000 forintért megvásárolta Heckenast Gusztávtól a *Magyar Világ* kiadói jogát 1865 végén, de csak a vételár felét fizette ki, s a kiadás végleges átvételét a politikai viszonyok változásaitól és a lap „életre valóságától" tette függővé. Jogilag tehát továbbra is Heckenast volt még a kiadó, ennek ellenére a lapon kiadóként Ludasi neve szerepelt. Efelett azonban Sennyey hajlandó volt szemet hunyni, „tekintve ezen lapnak a fennforgó közjogi kérdések kielégítő megoldására célzó irányát s az előfizetők tekintélyes számán nyilatkozó sikeres működését", s eltekintett a szabályok szigorú alkalmazásától, amit Mailáth is jóváhagyott.[18]

A lapprogramok eseti átlépését politikailag kevésbé veszélyesnek minősített esetben a korábbihoz képest rugalmasabban tolerálta Sennyey, arra hivatkozva, hogy a helyi események tárgyilagos, hosszabb észrevételek nélküli közlése az adott viszonyok között „alig mellőzhető" a nem politikai lapokban sem, s Worafka lefoglalási indítványát ilyen esetben nem hagyta jóvá.[19] De a rugalmasság persze nem volt korlátok nélküli: 1866 áprilisában a *Pester Tageblatt* szerkesztőségét figyelmeztette Seny-

[16] 1865. november 14-én Sennyey elengedte a pénzbüntetést a *Fölhívás Pest-terézvárosi választókhoz* című kiadvány esetén, ahogy 1867 elején is az *Ungarisches Fremdenblatt* egy különlenyomata kapcsán, míg megerősítette azt a *Sárosy Gyula Szentkirályi Mórichoz* című nyomtatványt illetően. MNL OL D 191 6106.IV.B.1865., 6107.IV.B.1865, 389.IV.B.1867.; 1866 áprilisában a Morländer Mórra (Moritz Morländer) mint *a Morländers Zwischenakt* lap tulajdonos-szerkesztőjére kirótt büntetést 10 forintra csökkentette. Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. ápr. 15. MNL OL D 185 1866:432.; Mészáros Károly Szobránc választókerület képviselőjelöltjének programját 1865 októberében előzetes bemutatás nélkül jelentették meg. Végül Mailáth leszállította a bírságot. Sennyey és Károly László levelezését erről (1866. március) lásd MNL OL D 191 1466.IV.B.1866.

[17] Egy esetben azonban bizonyítható, hogy tartalmi elemek motiválták Sennyey döntését. Jóváhagyta ugyanis a Mészáros Károly képviselőjelölti programját kinyomtató nyomdára kirótt bírságot, mely program felháborította, eredetileg még büntetőtörvényi vizsgálat indítását is fontolgatta. Sennyey levélfogalmazványa Nehrebeczky Sándor Ung megyei főispánhoz, Buda, 1865. okt. 28. („saját kezűleg" jelöléssel). MNL OL D 191 6323.IV.B.1865.

[18] Ludasi Mór: Magyar Világ. *Magyar Világ*, 1. évf. 1. sz. 1865. dec. 12.; Apponyi szerepéről lásd Porzó [Ágai Adolf]: *Por és Hamu. Barátim s jó embereim emlékezete*. Budapest, 1892, Athenaeum R. Társulat. 324.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. febr. 12. MNL OL D 185 1866:227. (fogalmazványát lásd D 191 936.IV.B.1866.), Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. febr. 20. MNL OL D 191 936. IV.B.1866.

[19] Az *Esztergomi Ujság* 41. számának Megyei mozgalmak címmel közölt írása kapcsán Worafka és Sennyey levélváltását 1865 októberében lásd MNL OL D 191 193.IV.B.1865. „Esztergami Ujság" címmel gyűjtőakta.

nyey a lapengedély szabta korlátokra,[20] de Mailáth is figyelte a lapokat, s 1865 őszén például szóvá tette, hogy a *Győri Közlöny* politikai jellegű közleményeket is közöl, s figyelmeztetni kell erre az illetékes főispánt.[21]

Ismételt lapprogramátlépés esetén Sennyey – rugalmasság ide vagy oda – a határozott fellépés híve volt – ezt mindenekelőtt a vidéki lapokkal szemben demonstrálta. Míg 1866 legelején a *Szegedi Híradó* egy cikke kapcsán csak figyelmeztette a polgármestert, márciusban egy másik cikk megjelenése után már a fennálló sajtórendészeti szabályok erélyes érvényesítésére hívta fel, majd nyáron Wöber Györgyöt, a város királyi biztosát kifejezetten arra utasította, hogy ellenőrizze, ellátja-e a városi hatóság a sajtórendészeti teendőket, s az illetékes hivatalnokot figyelmeztesse, hogy „a szükségtelen túlbuzgalmat mellőző tapintatosság mellett ott, hol kívántatik, a kellő erélyt is kifejteni elengedhetlen kötelességének ismerje", azaz foglalja le a lapot, majd a lapszám mellékelésével jóváhagyásra küldje fel az ügyet haladéktalanul Sennyeyhez.[22] A *Győri Közlöny* is notórius határátlépőnek bizonyult: 1866 februárjában Sennyey határozott fellépésre és a sajtórendszabály előírásainak érvényesítésére szólította fel a főispánt, júniusban pedig egy meglehetősen erősen fogalmazó politikai cikk után elrendelte a sajtórendészettel megbízott tisztviselő megrovását, s hogy a jövőben bármiféle politikai közlemény esetén a lapot azonnal le kell foglalni.[23] Harmadikként említhetjük a *Felvidék*et, melynek megintését kezdeményezte a tárnokmester 1865 végén, s amikor a szerkesztő engedélyt kért politikai témák tárgyalására, könnyedén odavetette: persze, csak előbb tegye le a nagy összegű biztosítékot. Egy fél évvel később azután „teljes szigorral" fenyegette őt, a rendőri hatóságokat pedig szigorúbb felügyeletre szólította fel. Fellépése ezúttal eredménnyel járt, mivel a lap 1866. július közepén megszűnt.[24]

Politikai napilapok alapítása semmivel sem vált könnyebbé, sőt... Pedig az új politikai helyzet természetes módon intenzívebbé tette a politikai sajtó hírei iránti érdeklődést – ahogy Pápay István egyik jelentésében fogalmazott –, a „szembetűnő élénkség"-nek köszönhetően, a már létező lapok előfizetőinek száma is megugrott, s érthetően megszaporodtak a lapalapítási beadványok is. Az összpéldányszám-emelkedés 1866 elején tovább folytatódott. Pest-Budán 1865 utolsó negyedévében 66 lap jelent meg összesen 85 840 példányban, ez 1866 1. negyedévére 74 lapra és 99 025

[20] Sennyey levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1866. ápr. 15. MNL OL D 191 2273. IV.B.1866.

[21] Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 18., Sennyey levélfogalmazványa Győr megye főispánjához, Bécs, 1865. ok. 20. („saját kezűleg" jelöléssel). MNL OL D 191 3054.IV.B.1865.

[22] Sennyey levélfogalmazványait (1866. január–augusztus) lásd MNL OL D 191 23.IV.B.1866.

[23] Sennyey levélfogalmazványai Győr megye főispánjához, Buda, 1866. febr. 23., jún. 25. MNL OL D 191 1181.IV.B.1866. Vö. „(Cs. J.): Győr, junius 21-én 1866. (vezércikk): addig nem lehet megoldani a gordiusi csomót, „míg csak ama civilizált vérszopó nadályoknak, melyek a nemzet üterén élődnek, a korszellem ezen ellenségeinek vére nem fösti még a szándóföldek barázdáit is."

[24] Sennyey és a kassai rendőr-igazgatóság levélváltását (1865. november–december) lásd MNL OL D 191 417.IV.B.1865. „Felvidék hírlap" címmel gyűjtőakta; Sennyey levélfogalmazványa Abaúj megye főispánjának („saját kezébe" jelöléssel). Buda, 1866. júl. 10. Uo. 4122.IV.B.1866.

példányra emelkedett.[25] (Lásd az 1. táblázatot.) S a növekedés nem torpant meg a következő hónapokban sem. A 2. negyedévben ismét emelkedett, 104 169-re (a lapok száma 73 volt).[26]

Sennyey azonban tudatosan igyekezett korlátokat állítani új politikai lapok indítása elé, feltehetőleg elsősorban a választási küzdelmek s az azokkal járó közéleti izgatottság miatt látta ezt kívánatosnak, de 1866 nyarán is úgy nyilatkozott, hogy „a jelen időpontot [...] a politikai lapok számának szaporítására alkalmasnak nem vélem".[27] Mintha csak Worafka néhány évvel korábbi állásfoglalásai ismétlődtek volna! Sennyey a politikai lapok kézben tartására nézve határozott elképzelésekkel rendelkezett: „... egy folyóiratnál annak mérsékelt magatartására nézve az engedélytőli függésben és a biztosíték kötelezettségben több biztosságot vélek találhatni, mint más alakban megjelenő s teljesen csak tettleges visszaélés esetében letiltható nyomtatványoknál" – fogalmazott magabiztosan 1866 tavaszán.[28] S e két eszközzel – mint látni fogjuk – valóban igyekezett kézben tartani legalább az újonnan jelentkező szerkesztőket és kiadókat. A politikai lapokat illetően a végső döntés a kancellárt illette; a nem politikai jellegű lapok esetén Sennyey önállóan dönthetett.[29] Nem meglepő tehát, hogy nem sok politikai lapindításról tudunk beszámolni Sennyey igazgatásának első hónapjaiban: Az emigrációból korábban visszatért Lichtenstein Ferenc Lajos, a Magyar Földhitelintézet levelezője, több lap munkatársa nyert engedélyt *Pester Correspondenz* címmel körülbelül félszáz példányban megjelenő kőnyomatos hírszolgáltató lap kiadására.[30] Novemberben Wodianer Fülöp kapott zöld utat egy *Közvélemény* című újságra Lázár Kálmán gróf szerkesztésében, azzal a programmal, hogy az egykori felirati párt elveit fogja hirdetni, külön figyelemmel Erdélyre. (Nem tudjuk, miért, de végül nem jelent meg.)[31] 1865 augusztusában Balázs Sándor előtt nyílt meg az út arra, hogy *Az Ország Tükre* képes hetilap tulajdonos szerkesztőjeként a lapot az előírt biztosíték letétele után *Magyarország és a Nagyvilág* címmel politikai tartalommal is elláthassa.[32] A *Pešť-Budínske Vedomosti* lap akkori tulajdonos-szerkesztője, a már említett Ferienčík csak sűríteni kívánta a lap megjelenését, heti két-

[25] Pápay feljegyzése, Bécs, 1866. jan. 31. MNL OL D 185 1866:123.

[26] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. ápr. 21. MNL OL D 185 1866:466.

[27] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. júl. 11. MNL OL D 185 1866:845.; vö. MNL OL D 191 1280.IV.B.1867.

[28] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. márc. 31. MNL OL D 185 1866:326.

[29] Vö. Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. jan. 22. MNL OL D 185 1866:120.

[30] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 3. MNL OL D 185 1865:1453.; lásd még MNL OL D 191 476.IV.B.1866. „Pester Correspondenz" címmel gyűjtőakta. Lichtenstein a bécsi rendőr-minisztérium magyarországi bizalmi levelezője volt, nem tudjuk, mikortól, Sennyeynek és Mailáthnak feltehetőleg nem volt erről tudomása. Vö. Deák: *„Zsandáros és policzájos idők"*... i. m. 315., 348.; a kőnyomatos hírszolgáltató lapokról lásd Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*... i. m. 186.

[31] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 2., Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. nov. 10. MNL OL D 185 1865:1431. Lázár *Új Korszak* néven indult ismeretterjesztő, nem politikai lap szerkesztésében vett részt. Busa: *Magyar sajtóbibliográfia*... i. m. 130., 301.

[32] Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. aug. 21. MNL OL D 191 1587.IV.B.1865. „Ország tükre" címmel gyűjtőakta.

szeri alkalomról négyre, vállalva az ezzel járó megnövekedett biztosítékkötelezettséget, de Sennyey még ezt sem támogatta. Végül Mailáth engedélyezte arra számítva, hogy mindez magasabb árral jár majd, ami önmagában korlátozza az olvasóközönséget.[33] 1866 februárjában pedig Chorini Zsigmond (Sigmund Chorini) számára vált lehetővé, hogy Pesten *Ungarisches Fremdenblatt* címen korábban megjelent politikai hetilapja mellett *Verhandlungen des ungarischen Reichstages* címmel hetenként külön megjelenő kiadványt adjon ki. (Végül ez sem jelent meg.)[34]

Ezzel szemben hosszan lehetne sorolni, hogy ki mindenki nem kapott engedélyt, a helytartótanácsi iratok között 1865 nyara és 1867 eleje között összesen tizenegy elutasított lapengedélyeztetési ügy található – elsősorban a vidéki kezdeményezések jutottak erre a sorsra, mondván, vidéken sokkal kevésbé hatékony a sajtóellenőrzés, ezért itt különösen kívánatos a politikai lapok megjelenésének akadályozása. Így azután elutasítás lett a sorsa Oláh Károly debreceni ügyvéd beadványának (*Debreczen* című napilapra), Bettelheim Áron Siegfried (Aron Siegfried Bettelheim) tervének (*Kassovia* címmel német nyelvű politikai hírlap Kassán), Ramazetter Károly laptervének (*Veszprém* címmel vegyes tartalmú napilap), ahogy azt sem engedélyezték (mint 1864-ben Pálffy és Zichy sem), hogy a *Temesvarer Zeitung* kiadó tulajdonosa saját szerkesztésébe vehesse a lapot, mivel azt sejtették, hogy a színfalak mögül így a liberális ellenzék elszánt helyi alakja, Pesty Frigyes dirigálna majd.[35] De a fővárosban sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet. Schvarcz Gyula 1865 őszén hiába kérvényezte, hogy *Új korszak* címmel megjelenő vegyes tartalmú hetilapját politikai napilappá alakítsa, Sennyey hallani sem akart erről: „...azon szónoklatok után, melyekkel Schwarcz és pártfelei a képviselőválasztást megelőző időkben a városi illető választókerületben folyamodó megválasztása érdekében különösen a nép könnyebben félrevezethető rétegeire hatni igyekeztek [...] nem lehetek meggyőződve arról, hogy folyamodó az engedély megnyerése esetére lapjában tartózkodni fogna a közönség, főképp pedig az alsóbb néposztályok a legfontosabb közügyek tárgyalása alkalmával úgyis alig mellőzhető izgatottságának fokozásától".[36] De Morländer Mór (Moritz Morländer) is hiába folyamodott azért, hogy *Zwischenakt* (1864 nyarától: *Morländer Zwischenakt*) lapjába politikai közleményeket is felvehessen; Pataky József nem indíthatott *Ungarische Correspondenz* cím alatt politikai tartalmú kőnyomatos lapot; Mészáros Károly hasztalan tervezte 1861-ben megszűnt, s mint láttuk, akkor igen csak kifogásolt *Dongó* című élclapját Pesten újraindítani; visszautasító határozatot nyert 1866 nyarán a már említett Lukácsy Sándor, valamint Illésy György is *Elő-re*, illetve *Hírharang* címmel tervezett lapjaik ügyében; Sennyey azt is elutasította, hogy már működő lapok, például a *Magyarország és a Nagyvilág* vagy a *Pester Journal*

[33] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 16., kancelláriai feljegyzés, dátum nélkül. MNL OL D 185 1865:1523. (az előbbi fogalmazványát lásd D 191 6162.IV.B.1865.).

[34] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. febr. 6. MNL OL D 185 1866:210.

[35] Vö. MNL OL D 185 1865:847., 1515., 1605.,989.; MNL OL D 191 6117.IV.B.1865.

[36] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 29., Schvarcz bedványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Pest, 1865. nov. 20. MNL OL D 185 1865:1604.

melléklapot adjon ki.[37] Amikor pedig Balázs Sándor készült 1866 tavaszán *Obsitos* címmel katonai szaklapot megjelentetni, azt az országos főhadparancsnok ellenállása hiúsította meg, arra hivatkozva, hogy a lap olvasótábora zömmel civilek közül kerülne ki, előbb-utóbb olyan szellemmel telítődne, ami a „császári királyi hadsereg szellemiségére nézve káros" lenne.[38] S persze a címválasztás terén sem volt „szabad a gazda": *1848* címmel most sem lehetett újságot alapítani, 1866 tavaszán Földváry Kálmán csak módosított, *Zászló* címen nyert megjelenési engedélyt. (A lap azután tudomásunk szerint nem jelent meg.)[39]

A lapengedélyek kiadásánál egyébként a korábban is alkalmazott szempontokat mérlegelték és szigorúan érvényesítették, például azt, hogy a szerkesztő kellő előképzettséggel rendelkezzen, bűntettben ne ítéljék el. 1866 márciusában ez utóbbi miatt kapott elutasító választ az emigrációból 1857-ben visszatért és haditörvényszék által elítélt, majd kegyelemben részesített Gelich Richárd, amikor kérte, hogy a Pesten megjelenő *Pester Tageblatt* (korábbi nevén: *Pester Anzeiger*) szerkesztői teendőit átvegye. (Gelich külön beadványa után az uralkodó 1866 decemberében mentesítette a felségsértés miatt kimondott ítélet jogi következményei alól.)[40] 1865 végén viszont támogatta Sennyey, hogy Tóth Kálmán visszakerülhessen a *Bolond Miska* szerkesztői posztjára, mivel kedvező alkalomnak tekintette ezt a lap mérsékelt irányba terelésére.[41]

Láttuk, Sennyey a lapengedélyek kiállításában tanúsított fukarság mellett a biztosítékkötelezettségi terhek kíméletlen érvényesítésében látta a másik legjelentékenyebb eszközt saját kezében a lappiac befolyásolására. Ismét csak nem meglepő tehát, hogy a biztosíték letételére vonatkozó kedvezménykérés (haladék, részletfizetés, betáblázás útján való letétel) esetén a rutineljárás az elutasítás volt,[42] hacsak kifejezetten politikai okok nem szóltak a kérvényező mellett. 1866 tavaszán például engedélyezték a szerb nemzeti mozgalom ismert vezetője, országgyűlési képviselő Svetozar Miletić számára, hogy Pesten adja ki *Zastava* címmel politikai lapját (mondván, talán így nagyobb befolyást gyakorolhat a kormányzat Miletić működésére), de azt elutasították, hogy a lapbiztosíték felének letételére haladékot kapjon – a lap végül

[37] MNL OL D 185 1865:1169., 1171., 1866:845, 885., 908., 989., 990.; MNL OL. D 191 6550.IV.B.1865., 2932.IV.B.1866., 3649.IV.B.1866., 1280.IV.B.1867.

[38] Az országos főhadparancsnokság átirata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1866. márc. 8. MNL OL D 191 1358.IV.B.1866.; további, eddig nem említett elutasított lapkérelmek: *Mirogyia* (Georg Dursa, Versec, 1865), *Társadalom* (Kun Pál, 1866), *Pester Handels und Industrieblatt* (kőnyomatos, Bauszner József, 1866).

[39] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. márc. 7. MNL OL D 185 1866:274.; vö. MNL OL D 191 546. IV.B.1866.

[40] Vö. MNL OL D 191 78.IV.B.1866. „Pester Anzeiger" címmel gyűjtőakta.

[41] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. máj. 5. MNL OL D 185 1866:528.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. máj. 24., Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. aug. 12. Uo. 1866:584.

[42] Vö. MNL OL D 185 1866:767., MNL OL D 191 740.IV.B.1866..

Újvidéken jelent meg 1867-ig.[43] Az Ung megyei Mészáros Károly egy lapkezdeményezése is ilyen sorsa jutott 1865 őszén: a politikai tekintetben megbízhatatlannak számító Mészáros számára kiadták az engedélyt *Hazai Közlöny* címen politikai lap kiadására Ungváron, de jó előre figyelmeztették a megyei főispánt, hogy árgus szemekkel ellenőrizze, hogy a lap indulása előtt nyolc nappal letette-e Mészáros a törvényes biztosítékot – a lap azután, feltehetőleg ennek következtében, nem jelent meg.[44] A fent említett, lapengedélyt nyert, de azután mégsem indult újságvállalkozások mögött is biztosítékletételi nehézségeket sejthetünk.

Kormányzati sajtópropaganda – módosult célok, részben régi keretekben

Minél előbb dönteni kellett arról, hogy mi történjék a hivatalos lapokkal. Mailáth már 1865. augusztus 10-én nyilatkozattételre szólította fel Sennyeyt, átküldve neki Pálffynak még májusban tett javaslatát, mely az egyetemi nyomdával való együttműködés fenntartását, a hirdetési díjak újra felemelését, a *Sürgöny* élére tehetségesebb szerkesztő állítását, a nyomdának az előírások szigorú betartására való utasítását jelölte meg feladatként. Mailáth ezzel szemben felvetette az *Ungarische Nachrichten* megszüntetését, illetve a megmaradó hivatalos lap fölött gyakorolt „gyámság" helyett a kiadásnak újra magánvállalkozás kezébe való adását, azaz a *Sürgöny* félhivatalos lappá minősítését. Ezzel teljes mértékben egybecsengtek Sennyey javaslatai.[45]

Sennyey elszánta magát minél előbb, már szeptember végével megszabadulni az *Ungarische Nachrichten* kiadásával járó terhektől, hiába jelentkezett Beermann Gyula személyében vállalkozó a szerkesztés átvételére.[46] Bausznert egyhavi felmondási idővel elbocsátották, s néhány hónapig még kapott havi 100 forintot, bár Sennyey utóbb úgy nyilatkozott, hogy az általa készített dolgozatoknak nem sok hasznát vette. Majd Erdélybe utazás címén egyszeri 300 forintos segélyben részesült, végül mégis Pesten maradt, és *Pester Journal* címmel politikai napilapot indított. Eközben a Pálffyval 1862 tavaszán kötött eredeti szerződésére hivatkozva próbált kártérítésként egyévnyi honoráriumának megfelelő összeget, 4000 forintot kisajtolni Sennyeyből,

[43] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. jan. 3. MNL OL D 185 1866:9. (fogalmazványát lásd D 191 8.IV.B.1866. „Zastava szerb lap" címmel gyűjtőakta); Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. júl. 18. MNL OL D 185 1866:884. (fogalmazványát lásd D 191 8.IV.B.1866.). Igaz, ez alkalommal Mailáth utasította a pesti rendőr-igazgatóságot, hogy figyelmeztessék Mileticét, még az eredeti biztosíték felét sem tette le. Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1866. júl. 24.Uo. D 191 8.IV.B.1866.

[44] Sennyey levélfogalmazványa Mailáthhoz, Buda, 1865. okt. 9. MNL OL D 191 5220.IV.B.1865.

[45] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. aug. 10. MNL OL D 191 25.IV.B.1865.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 20. MNL OL D 185 1865:918.

[46] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 20. MNL OL D 185 1865:918.; Sennyey levélfogalmazványa Pest város főpolgármesteréhez, Buda, 1865. szept. 10. MNL OL D 191 4495.IV.B.1865.

aki azonban elzárkózott.[47] Ugyanakkor meg kellett szervezni, hogy a német nyelvű hivatalos hirdetményeket milyen úton hozzák nyilvánosságra. Többféle lehetőséget mérlegeltek: Tárgyaltak Hornyánszky Viktorral, aki 1864 májusában *Pester Bote* címmel indított politikai napilapot, azonban azt a feltételt Sennyey nem volt hajlandó támogatni, hogy a hivatalos hirdetményekből befolyó jövedelem a szerkesztőséghez kerüljön, s ha az nem fedezi a költségeket, a kormányzat pótolja ki.[48] Felmerült persze újra a *Pester Lloyd* is, de a lap vezetése – minden bizonnyal joggal – továbbra is úgy látta, hogy „lapja a kormánytóli függés gyanújába jövén, nemcsak károsodást szenvedhetne, hanem befolyásának is, melyet a kormány érdekében érvényesíteni óhajt, nagy részét elvesztené".[49] Így azután az tűnt a legkívánatosabbnak, hogy Emich Gusztávot egy új német nyelvű lap indítására ösztökéljék, s mivel ehhez persze előkészületek kellenek, elfogadják Emich ajánlatát addig egy hirdetménylap kiadására.[50] Végül 1866 végén Sennyey Birnbaum Móriccal (Moritz Birnbaum) kötött szerződést egy *Pester Telegraf* címmel 1867 elején megindított napilapról, itt jelentek meg a német nyelvű hivatalos hirdetmények egy fél évig.[51]

Bonyolultabb volt a helyzet a magyar nyelvű hivatalos lappal. Egyes források szerint Mailáth és Sennyey egy új félhivatalos újság megindítását is fontolóra vette, de Belcredi jelezte, az semmiféleképpen sem fér bele a sajtócélokra rendelkezésre álló szűkös keretbe, ahhoz az uralkodótól a költségvetés módosítását kellene kérni, ezért az erre vonatkozó előterjesztés következő évre való halasztását kérte. Talán ez volt a fő oka annak, hogy végül nem indult efféle lap.[52]

Már augusztus elején találgatások keringtek a sajtóban a *Sürgöny* jövőjével kapcsolatban.[53] A konzervatív vezetők is csak a régi szakembergárdára, mindenekelőtt Kecskeméthy Aurélra támaszkodhattak. 1865. szeptember végével megszűnt a *Bécsi Hiradó*, Kecskeméthy visszatérhetett volna a korábbi megállapodások szerint a *Sürgöny* élére, de Sennyey ehhez nem adta hozzájárulását, Kecskeméthynek ezt azzal indokolta, hogy ettől a laptól már semmit sem lehet várni, jobb meghagyni „jelentéktelen hivatalos lapnak". Így Mailáth Kecskeméthyt a kancellária sajtóügyi „irodáján" alkalmazta október 1-jétől (évi 4000 forint fizetéssel), az addig Vajda János által ellátott munkákat végezte. Vajdát pedig a *Sürgöny*höz kívánták helyezni belmunkatárs-

[47] Vö. MNL OL D 185 1866:908., 1866:1085., D 191 5517.IV.B.1866.

[48] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 20. MNL OL D 185 1865:918.; Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 1. MNL OL D 191 25.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:918.); Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 15. D 185 1865: 1074.; a *Pester Bote* lapra lásd MNL OL D 191 199.IV.B.1864.

[49] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 15. MNL OL D 185 1865:1074.

[50] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 15., Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 25. MNL OL D 185 1865:1074.

[51] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. dec. 19. MNL OL D 185 1866:1424.

[52] Belcredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1865. okt. 29. MNL OL D 185 1865:1406.

[53] A *Fővárosi Lapok* nyomán a *Pesti Napló* is közölte például, hogy a hírek szerint a *Sürgöny* megszűnik, s Frankenburg Adolf szerkesztésében *Budapesti Értesítő* néven új hivatalos lap indul. Különfélék c. rovat. *PN*, 16. évf. 176-4588., 177-4589 sz. 1865. aug. 3., aug. 4. A helytartótanács aktáiban erre vonatkozó adatot nem találtunk.

ként.[54] Az év végén azután felsőbb intézkedés folytán Kecskeméthy működésének színhelyét mégis újra Pestre tette át, ugyanazt a fizetést élvezve – de ennek hátterét nem ismerjük.[55]

Sennyey 1865. szeptemberben 1866. január elsejei határidővel felmondta a szerződést az egyetemi nyomdával, Emichet ajánlattételre szólította fel, aki azt terjesztette elő, hogy a *Sürgöny* hasznából a tervezett német hirdetési lap kiállításán kívül évi 20 000 forintot fizet, sőt 1600 előfizetőn felül minden további száz előfizető után újabb 500 forintot, illetve ha a hirdetmények száma az egész évben meghaladja a 4500-at, minden további 100 hirdetmény után 250 forintot. A kiadásra jelentkezett Wodianer Fülöp is, aki a biztosíték letételén és a német hivatalos hirdetéseknek egy megindítandó politikai napilapban való közzétételén kívül évenként 26 000 forintnyi díj fizetését vállalta volna, Mailáth láthatólag legalábbis mérlegelésre méltónak tekintette ajánlatát, mivel nem tartotta előnyösnek Emichét (az egyetemi nyomda a két lap után 30 000 forintot fizetett, korábban Emich a két lap után 22 000 forintot), de mivel Sennyey már korábban beleegyezett Emich ajánlatába, nem emelt kifogást, de a szerződéskötést csak félévi időtartamra engedélyezte, negyedéves felmondási idővel. (A szerződést azután meghosszabbították 1866 végéig.)[56]

A munkatársak köre sem változott érezhetően, újra megjelent köztük Rajkai (Friebeisz) István, aki immáron havi 110 forintért küldött tudósításokat az erdélyi országgyűlésről, sőt Mailáth számára további havi 50 forintért külön tudósító leveleket készített.[57] Nyilvánvalóan szűkében voltak a mozgósítható újságíróknak, mivel például amikor 1866 tavaszán a politikai nézeteit tekintve kormányzati körökben nem éppen jó hírben álló Medve Imre ajánlkozott a *Sürgöny* szerkesztőségébe belépni, nem utasították el egyértelműen, hanem Sennyey úgy nyilatkozott, adandó alkalommal majd lehetőség szerint figyelembe veszik kérését.[58]

A lap előfizetőinek száma azonban, ha nem is drámai ütemben, de folyamatosan csökkent az 1865. évi utolsó negyedévi 1800-ról a következő év végére 1300-ra. Nyilvánvalóan ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1866 végére Sennyey feladta ellenkezését, s maga indítványozta, hogy 1867 elejével Kecskeméthy újra átvegye a szerkesztést, s kapjon „a lap iránti érdekeltség emelése" céljából „szabadabb rendelkezés"-t mind a lap tartalmát, mind a szerkesztőség összeállítását, illetve a pénzügyi kondíció-

[54] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 5. MNL OL D 191 25.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:918.); vö. Kecskeméthy naplójegyzete, 1865. aug. 20., 28. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m. 192–195.

[55] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. dec. 30. MNL OL D 185 1866:1.

[56] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 15. és Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 25. MNL OL D 185 1865:1074. (az előbbi fogalmazványát lásd D 191 25.IV.B.1865.); Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 30. MNL OL D 191 25.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1376.); Wodianer beadványa Sennyeyhez, Pest, 1865. okt. 3. Uo. 6266.IV.B.1866.

[57] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 30. MNL OL D 191 25.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1376.).

[58] Sennyey levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1866. márc. 3. MNL OL D 191 1316. IV.B.1866.

kat illetően. Mailáth engedélyezte, hogy a lap bevételeiből évi 16 000 forintot havi részletekben kézhez kapjon Kecskeméthy a kiadás céljaira, tételes elszámolási kötelezettség nélkül, kiválaszthassa munkatársait (de régi belső munkatárs elbocsátásával járó végkielégítéssel ne terhelje a kincstárat). De azt kikötötte, hogy ezzel minden Kecskeméthynek folyósított külön összeg megszűnik, s a három hónapnyi felmondási időn túl végkielégítésre nem tarthat számot.[59] (Nem maradt azonban külön bevétel nélkül Kecskeméthy, a kancelláriának havi 200 [!] forintért küldött jelentéseket az országgyűlés eseményeiről![60] Sőt, mivel 1867. február végén Mailáth az akkor esedékes 200 forint Pestre küldésével együtt kijelenti, ha Kecskeméthy „e rendbeli levelezéseit továbbra is folytatni óhajtaná, ez iránt külügyminiszter úr illető közlegeivel magát közvetlen érintkezésbe tegye", arra következtethetünk, hogy Kecskeméthy tudósításai nem álltak meg a kancellária falainál, hanem Mailáth azokat a birodalmi vezetés legfelsőbb köreihez továbbította.[61]) Bulyovszky újra munkatársi státusba került (hiába próbált azonban „különösen válságos időkben viselt szerkesztői állására" hivatkozva háromhavi végkielégítés helyett hathavit kiharcolni magának, Sennyey, majd Mailáth is visszautasította igényét).[62]

Amikor 1866 végén lejárt az Emichhel kötött szerződés, Sennyey igyekezett a kormányzat számára előnyösebb feltételeket kicsikarni. Attól mindenképpen elzárkózott, hogy Wodianerrel társuljanak, aki pedig újra ajánlkozott. Úgy nyilatkozott, a lap megfelelő minőségű kiadására Emich mellett csakis Heckenast lenne képes, ő azonban felszólításra sem tett ajánlatot. Wodianer mint sajtóvétségért elítélt kiadó politikai tekintetben minden bizonnyal nem számított a tárnokmester számára megbízható szövetségesnek. Emich ez alkalommal évi 21 000 forint fizetésére kötelezte magát, illetve 1000 előfizetésen túl minden 100 további előfizető után további 1000 forint fizetésére, sőt 1300 előfizetőn felül előfizetőnként 5 forint fizetésére. Az előfizetői számba azonban nem akarta beszámítani a kedvezményes áron előfizető községeket, holott az előfizetők túlnyomó részét a községek és hatóságok tették ki, ráadásul az új feltételek között – erről még szó esik – az új esztendőtől nem terhelte Emichet a német nyelvű hirdetmények megjelentetési kötelezettsége sem. Ezért a kancellárián belül egyáltalán nem tartották az ajánlatot olyan kedvezőnek, amilyennek Sennyey szerette látni.[63] 1867 elején azután a kiegyezési tárgyalások során bekövetkezett hirtelen áttörés, majd február közepén az Andrássy Gyula gróf vezette magyar kormány

[59] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. dec. 16. MNL OL D 185 1866:1404. (fogalmazványát lásd D 191 8289.IV.B.1866.); Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. dec. 27. MNL OL D 191 8289.IV.B.1866. (fogalmazványát lásd D 185 1866:1404.); Kecskeméthy beadványa Sennyeyhez, Buda, 1866. dec. 14. MNL OL D 191 8289.IV.B.1866.

[60] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1867. jan. vége. MNL OL D 185 1867:64.

[61] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1867. febr. 25. MNL OL D 185 1867:219.

[62] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1867. jan. 22. MNL OL D 185 1867:46.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1867. jan. 25. Uo. 1867:83.

[63] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. dec. 29. MNL OL D 185 1866:1446. (fogalmazványát lásd D 191 132.IV.B.1866.); kancelláriai feljegyzése, Bécs, 1867. jan. 11. MNL OL D 185 1866: 1446.

kinevezése végérvényesen véget vetett az átmeneti kormányzati kurzusnak, s azzal együtt március közepén a *Sürgöny* pályafutása is véget ért.

Láttuk, Sennyey kezdettől nem sokat várt a hivatalos vagy félhivatalos sajtóorgánumok agitatív hatásától, s minden bizonnyal igaza volt. Sokkal kedvezőbbnek tűnt számára a nyilvánosság szeme előtt rejtett szubvenciókkal vagy más típusú előnyök biztosításával gondoskodni arról, hogy politikai üzeneteiket alkalmas csatornákon megfelelően széles körben célba tudják juttatni. Nem tudunk arról, hogy Pálffyhoz hasonló rendszerességgel igyekezett volna Sennyey irányelveket szabni a nyíltan nem ellenzéki politikai hírlapok számára, de például 1865 decemberében, az országgyűlés megnyitására készült uralkodói megnyitóirat kapcsán Mailáth bizalmasan utasította Sennyeyt, hogy környezetebeli „tekintélyesb férfiak", illetve a „kitűnőbb politikai lapok vezetőinek" figyelmét hívja fel a megnyitóbeszéd, illetve a februári pátenst felfüggesztő szeptember 20-i uralkodói döntés „szoros öszvefüggésére" és a fennálló állapotok „méltánylásának kényszerűségére", s hathatósan járjon közbe, hogy „felséges Urunk az 1861. évi július 6-án kelt legfelsőbb fölirattal is lényegileg összhangzó e leiratának egyes kifejezései s rendelkezései izgalmas vitatkozások s megnyilvánulások anyagául ne szolgáljanak".[64]

Laptámogatások a Mailáth–Sennyey-időszakban

Nem sok újdonságot látunk akkor sem, ha a preferált sajtótermékek támogatásának Mailáth és Sennyey által követett útjait vesszük szemügyre, bár a kedvezményezettek köre némileg átalakult, nem ritkán találtunk már jól ismert újságok és szerkesztők nevére a támogatottak körében. E téren a „schmerlingisták" ideje korántsem ért véget.

Láttuk, a biztosíték letételének teljes elengedését politikai lapok számára sem Mailáth, sem Sennyey nem támogatta, s a biztosíték letételének halasztását is csak már mint megszolgált érdemek jutalmát osztogatták,[65] s akkor is igen szigorúan ítéltek, ha a lap gyakoribb megjelenése miatt emelni kellett a biztosíték összegét. A kedvezményezettek között újra ott találjuk Thull Lipótot, aki *Krajan* című lapját újraindította, sőt a biztosíték letételére kapott haladékot 1866 márciusában, majd

[64] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. nov. 12. („saját kezeihez" jelöléssel) MNL OL D 185 1865:1481. *A Hon* ennek ellenére hosszan fejtegette a megnyitó beszéd azon passzusát, amely az 1848. áprilisi törvények némely pontjának revízióját követelte. Jókai Mór: Az uralkodói trónbeszéd I. *A Hon*, 3. évf. 287. sz. 1865. dec. 15.

[65] Roboz István, a *Zala-Somogyi Közlöny* szerkesztője kérte *Somogy* címmel hetenként egyszer vagy kétszer megjelenő lap engedélyezését s a lapbiztosíték elengedését. Sennyey és Mailáth is úgy nyilatkozott, hogy „semmi alapos indok" nincs az ilyen „kivételes engedély" megadására, végül nem politikai lapra kért és kapott engedélyt. Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 11. MNL OL D 185 1865:1040. (fogalmazványát lásd D 191 4187.IV.B.1865.); Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 18. D 191 4187.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1040.); további elutasító példák hasonló kérésre: MNL OL D 185 1865:1482., 1866:910.; vö. MNL OL D 191 5817.IV.B.1865.

szeptemberben két alkalommal további hat-hat hónappal meghosszabbították.[66] Amikor 1865 őszén Török János átvette a *Pesti Hirnök* kiadói jogát Szabó Alajostól, kérte a biztosíték teljes elengedését, de azt neki sem engedélyezték, bár halasztást kapott „tekintettel a folyamodó ösmert körülményeire s lapjának a kormány irányábani viszonyára".[67] Megfelelő szolgálatkészséggel természetesen formálni lehetett a tárnokmester és a kancellár véleményét. A *Pester Correspondenz* elindításakor például Lichtenstein Ferenc Lajos hiába kért Sennyeytől haladékot, ám amikor 1866 elején kérését megújította, Sennyey már úgy nyilatkozott: „...folyamodó e vállalatánál elegendő ügyességet fejt ki; s tőle oly ígéreteket nyertem, melyek remélnem engedik, hogy reá némi hatást fogok gyakorolhatni, miután végre folyamodó oly egyének által ajánltatik, kiknek ajánlatát nem lehet figyelembe nem vennem..."[68] Az ajánlókat nem ismerjük, Mailáth hozzájárulásával mindenesetre engedélyezte a halasztást „egy időre". S nem véletlenül meghatározatlan az időtartam, hiszen a bizonytalanság hatékonyan szolgálta a függésben tartást. (Mint látni fogjuk, a lap a kancellárián keresztül rendszeres havi segélyben is részesült.) Nem meglepő az sem, hogy 1866 nyarán halasztási engedélyt kapott Birnbaum Móric is *Neuer Pester Lloyd* címmel indítani szánt lapjára, mivel a lapprogram a kormányzat céljainak támogatását ígérte. (Igaz, Sennyey elsősorban nem ezzel indokolta támogató álláspontját, hanem azzal hogy a háborús körülmények között nagyobb pénzösszeg megszerzése nagy nehézségekkel jár. A lap végül nem indult el.)[69] Az viszont meglepő lehet, hogy 1866 márciusában Sennyey hajlandónak mutatkozott Heckenast kérésének megfelelően az *Országgyűlési Emlékkönyv* címmel havonként kétszer megjelentetni szándékoztt politikai lapra vonatkozóan engedélyezni három hónapnyi haladékot a biztosíték letételére, bár itt nem kormánypárti kiadványról volt szó, de úgy vélte, hogy a haladék megadásával a kiadót arra szoríthatja, hogy igyekezzen a lap hangvételét mérsékelt irányba terelni.[70]

Sennyey sem tartózkodott attól, hogy alkalmanként hivatalos és személyes tekintélyét latba vetve forduljon beosztott tisztviselőkhöz, illetve az egyházi hierarchia magas rangú személyeihez egy-egy sajtóorgánum támogatása érdekében. A legjobb példa erre a már többször említett *Krajan*: Amikor 1865 szeptemberében újraindult, a tárnokmester felszólította a számottevő szlovák lakossággal rendelkező megyék kormányzóit, hogy eréllyel, de „minden hivatalosszerű nyomás vagy éppen kény-

[66] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. márc. 17. MNL OL D 185 1866:324.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. szept. 27. Uo. 1866:1164. (a két jelentés fogalmazványát lásd D 191 1666. IV.B.1866.); vö. még MNL OL D 191 3967.IV.B.1865.

[67] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 7. MNL OL D 185 1865:1019; Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 13. MNL OL D 191 4638.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1019.); Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. nov. 22. MNL OL D 185 1865:1527.

[68] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. jan. 20. („saját kezűleg" jelöléssel). MNL OL D 185 1866:114. (fogalmazványát lásd D 191 476.IV.B.1866. „Pester Correspondenz" címmel gyűjtőakta).

[69] Sennyey és Mailáth levélváltása, 1866. július, MNL OL D 185 1866:878.

[70] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. márc. 31. MNL OL D 185 1866:375. (fogalmazványát lásd D 191 1400.IV.B.1866). Tudomásunk szerint végül egyetlen kötet jelent meg: *Országgyülési Emlékkönyv 1866. 1867.* Szerk. Farkas Albert. Pest, 1867, Heckenast.

szer mellőzésével" igyekezzenek a lap terjedését elősegíteni. „Különösen bizalmas" levelet intézett az érintett területek katolikus püspökeihez, valamint az esztergomi érsekhez pártolást kérve, hozzátéve, hogy „e tárgybani további szíves intézkedéseinek alakját is e körülményekhez [már mint az ügy különösen bizalmas jellegéhez] alkalmazni méltóztassanak".[71] A kiinduló 800-as előfizetői számot sikerült ezerre felemelni. (Lásd az 1. táblázatot.)

A támogatás sajátos formájaként Sennyey engedélyezte, hogy Lichtenstein Ferenc Lajos, aki említett lapjában a magyar és a pest-budai német nyelvű napisajtó cikkeiből közölt kivonatokat elsősorban külföldi lapok számára, a *Sürgöny* cikkeinek kefelevonatát már a lapszám megjelenését megelőző este megkapja a nyomdától (a hivatalos és félhivatalos közlemények kivételével).[72]

A sajtótámogatás legfontosabb formája természetesen továbbra is a szubvenció maradt. Ahogy korábban, ekkor is meghatározó tényező volt a rendelkezésre álló összegek nagysága. A sajtócélokra érkező summát továbbra is az általános rendelkezési alapból kapták a magyar politikusok az államminisztérium közvetítésével, s mint már korábban említettük, az uralkodó által engedélyezett pótköltségvetési összeg ellenére hivatalba kerülésük évében állt a legkisebb összeg rendelkezésre. Belcredi 1865 őszén Mailáthot is a lehető takarékosságra szólította fel, az év hátralévő két hónapjára azonban 10 000 forint átutalását biztosította három részletben.[73]

Első ránézésre úgy tűnik, Mailáth elődeihez képest aktívabb volt a támogatások felhasználásában. A legnagyobb összegű kifizetést a *Srbobran* című újvidéki lap kapta a kancellártól 1865. október elején, 1000 forint segélyt folyósított, kilátásba helyezve, hogy Sennyeyn keresztül további szubvencióra is számíthat a szerkesztő, mivel e lap a délszláv lapok közül egyedüliként arra vállalkozik, hogy a többit ellensúlyozva a kormány szellemében működjön.[74] Október elején Mailáth Sennyey kérésére folyósított Chernel Ferencnek (volt honvéd, akit büntetésül besoroztak a birodalmi hadseregbe, majd Bécsben újságíróként kereste kenyerét) 300 forintot mint félhivatalos sajtómunkálatainak jutalmát, de ezeknek mibenlétéről nincsenek információink. Novemberben pedig Majláth Kálmánnak utaltak zsurnalisztikai működéséért 400 forintot. Emellett a kancellária tovább folyósította Kecskeméthynek a havi honoráriumának a kancelláriára eső egyharmadát, azaz havi 134 forintot, de

[71] Sennyey levélfogalmazványa Abaúj, Árva, Bars, Békés, Gömör, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pest, Pozsony, Sáros, Szabolcs, Szepes, Trencsén, Turóc, Ung, Zemplén, Zólyom megyék kormányzóihoz, Buda, 1865. okt. 15. („saját kezűleg" jelöléssel), Sennyey levélfogalmazványa az esztergomi érsekhez, nyitrai, váci, rozsnyói, szepesi, kassai, szatmári, csanádi és nagyváradi püspökökhöz, Buda, 1865. okt. 16. („saját kezűleg" jelöléssel). MNL OL D 191 3967.IV.B.1865.

[72] Lichtenstein Ferenc Lajos beadványa Sennyeyhez, Pet, 1865. okt. 16., Sennyey levélfogalmazványa a *Sürgöny* szerkesztőségéhez, Buda, 1865. okt. 19. MNL OL D 191 476.IV.B.1866. „Pester Correspondenz" címmel gyűjtőakta.

[73] Belcredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1865. okt. 29. MNL OL D 185 1865:1406.

[74] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 2. MNL OL D 191 378.IV.B.1865. „Nemhivatalos sajtó" címmel gyűjtőakta (fogalmazványa D 185 1865:1181.).

csak 1865. október–decemberi hónapokra.[75] A felhasznált nagyobb kancelláriai öszszegek mögött tehát nem állt kimutathatóan aktívabb sajtótámogatási politika, a közvetlenül a kancellária által elköltött összeget leginkább a *Srbobran*nak megítélt egyszeri nagyobb összeg tornászta fel. Ráadásul a Chernelnek folyósított pénz kifejezetten Sennyey kérésére került átutalásra, tehát amögött sem Mailáth saját kezdeményezése állt.

Az 1866-os esztendő elején sem voltak kedvezőbbek a pénzügyi kilátások. Az 1865 decemberében összeült országgyűlésre tekintettel Mailáth már jó előre kérte az uralkodótól a rendelkezésére álló efféle keret alapos felemelését (30 000 forintról 40 000 forintra a hivatalos és nem hivatalos sajtó céljaira összesen). 1866 elején azonban Belcredi arról értesítette a kancellárt, hogy a kormányzati kiadásokban a lehető legnagyobb csökkentést kell elérni, költéseit a korábbi összegre kell korlátoznia. Tekintettel azonban az országgyűlésre, májusig kifizették ennek több, mint felét, 16 000 forintot.[76] Az elrendelt takarékosság ellenére az államminisztériumtól, illetve más utakon a kancellária rendelkezésére álló összeg a nem hivatalos sajtó céljaira végül nem csökkent, sőt inkább tekintélyes mértékben nőtt. Ugyanis október–december folyamán nyilvánvalóan az uralkodó pótlólagos különengedélyével közvetlenül a kincstári fizető hivataltól is érkezett Mailáthhoz további 20 000 forint. Ennek köszönhetően 1866 folyamán közel 49 052 forinttal gazdálkodhattak. Ebből Mailáth 40 000 forintot Sennyey rendelkezésére bocsátott, 1866 őszén feltűnően sokat, október–december között háromszor 6000 forintot. A kancellár által közvetlenül folyósított sajtótámogatásokról készült nyilvántartásban Majláth Kálmán szerepelt továbbra is (összesen 650 forinttal, egy munka kiadási költségeivel[77]), illetve Chernel Ferenc „journalistikai működés" címén. Megjelent ugyanakkor egy új időszaki kiadvány a kedvezményezettek között: a már említett *Pester Correspondenz* (havi 300 forint segély), valamint maradt az *Oesterreichische Revue* (400 forint segély). A kancellária a háttérből támogatta a *Die Debatte*t is, Ludasi mint tulajdonos egy alkalommal 1000 forint támogatásban részesült, valamivel később pedig már mint a *Magyar Világ* tulajdonosa kapott 2000 forintot.[78] (A *Magyar Világ*hoz láthatólag nagy reményeket fűztek, ezzel remélték biztosítani egy kormánypárti független konzervatív lap

[75] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 2. MNL OL D 191 378.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1181.); „Számadás a nem hivatalos sajtó céljaira az 1865-dik évben a m. k. udv. kancellária által bevett és kiadott pénzösszegekről", Pápay István aláírásával, Bécs, 1865. dec. 31. Uo. D 185 1866:78.; Chernerről lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. Budapest, 1893, Hornyánszky Viktor. 34–35.

[76] Belcredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1866. jan. 24., Mailáth átiratfogalmazványa Belcredihez, Bécs, 1866. jan. 29. MNL OL D 185 1866:135.

[77] 1867 előtt Majláth utolsó megjelent munkája 1863-ban látott napvilágot: *Az 1536ik évi 16ik czikk, az 1563iki decretumnak utolsó czikke mint a koronával leendő törvényes békés kiegyenlitésnek egyik módja és Az 1848iki törvény-czikkeknek taglalása* (Bécs, 1863, J. A. Massanetz), illetve ugyanez ugyanekkor német nyelven.

[78] Emellett még a már említett Sztanojovich Lázár, illetve Berger Brúnó „aggott író" kapott Mailáthtól segélyként 100-100 forintot. „Számadás a magyarországi nem hivatalos sajtó céljaira az 1866. évben bevett és kiadott pénzösszegekről", Pápay István aláírásával, Bécs, 1866. dec. 31. MNL OL D 185 1867:74. Ber-

kiadását, mely valóban befolyást tud gyakorolni a közvéleményre, ennek jegyében 1866 októberében Kecskeméthy vette át a szerkesztést.[79] Végeredményben azonban olyan pénznyelő kormányzati orgánumnak bizonyult az, ami a *Független* volt a Forgách–Pálffy-kormányzat idején.)

1867 elején is utalta az államminisztérium a sajtótámogatást, összesen 9000 forintot, végül a kancellária az előző évi maradvány egy részének felhasználásával február végéig 9800 forintot költött. Ebből 7500 forintot Sennyeynek továbbított Mailáth, a többiből tovább folyósította a havi appanázst a *Pester Correspondenz*nek, illetve Kecskeméthynek az országgyűlési tudósításaiért járó havi 200 forintot, egy alkalommal Ludasi vehetett fel „hírlapíró"-ként 800 forintot.[80]

A laptámogatások túlnyomó többsége tehát ekkoriban is a helytartótanács élén álló vezető kezében összpontosult. Sennyey 1865. július–december között összesen 11 000 forintot kapott, amelyből 7384 forint 98 krajcárt használt fel. Az összeget jórészt még a korábbi időszakból örökölt „kötelezettségek" emésztették fel: a havi 50 forintos segély a *Temesvarer Zeitung* részére, a *Concordia* számára a havi 200 forint; a *Pesti Hirnök* októbertől újra kapott havi 500 forintot, ezenfelül Török már júliustól havi 166 forint 66 krajcár „személyes segélydíj"-t élvezett; ekkor fizették ki a Vas Gerebennek az év első fél évére ígért szubvenciót (600 szegény község első félévi előfizetésének fedezeteként). Emellett új tételként megjelent itt is a *Krajan* egyszeri 1000 forinttal, valamint Birnbaum Gusztáv *Pest-Ofner Localblatt*ja összesen 300 forinttal (két részletben), emellett csak Rajkai (Friebeisz) Istvánnak fizettek erdélyi országgyűlési tudósításaiért 85 forintot.[81]

Nem volt meglepő, hogy Török János lapja továbbra is szerepelt a támogatottak között, hiszen Török elvei sokkal közelebb álltak a magyar konzervatívok elveihez, mint Pálffy vagy Zichy programjához. Ezzel azonban nem kis anyagi terhet vállalt magára a kormányzat: 1865 augusztusában Török kérte nyomasztó és rendkívül súlyos anyagi helyzetére hivatkozva a neki engedélyezett, 1865-ben évenkénti 2000 forintra felemelt segélydíj negyedévre járó részletének azonnali kifizetését, amit Sennyey teljesített.[82] Szeptemberben viszont Szabó Alajos igényelte a lap segélyezését azzal, hogy ha a segély csak évi 6000 forint (azaz havi 500 forint), a lap nem állhat fenn. Sennyey viszont az ennél nagyobb összegű támogatástól elzárkózott. Török ellenben vállalta, hogy amennyiben Szabó hajlandó a kiadói jogot rá ruházni, az évi 6000 forint szubvenció mellett is kiadja a lapot. Kérte ugyanakkor a biztosíték el-

ger magyarországi születésű, de Bécsben élő tudós, a bécsi írók kérték segélyezését, *A Hon* is gyűjtött számára. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 1. köt. Budapest, 1890, Hornyánszky Viktor. 934.

[79] November 6-án tűnt fel Ludasi neve utoljára a lapon, ezt követően Székely József mint kiadó és felelős szerkesztő szerepelt, Kecskeméthy nevének említése nélkül.

[80] „Számadás a magyarországi nem hivatalos sajtó céljaira az 1867. évben bevett és kiadott pénzösszegekről", Pápay és Mailáth aláírásával, Bécs, 1867. márc. 2. MNL OL D 185 1867:230.

[81] „Számadás. A nem hivatalos időszaki sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről", Sennyey aláírásával, 1865. dec. 31. MNL OL D 185 1866:78.

[82] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 28. MNL OL D 185 1865:958.

engedését, de ezt Mailáth és Sennyey, ahogy erről már szó esett, visszautasította.[83] Szabó azután újabb két kéréssel állt elő: térítsék meg neki a lap 1863. január 1. – 1864. augusztus 31. közötti 4694 forint veszteségét (ezt Sennyey alaptalannak minősítette, hiszen ez időben is kapott jelentős szubvenciót), másrészt engedjék el neki az 1861-ben a nem hivatalos sajtóalapból felvett 5000 forintos kölcsön visszafizetését, s a lapbiztosítékból annak fejében visszatartott összeget felvehesse. Sennyey ez utóbbit méltányosságból támogatta, mivel számított Szabónak szerinte a pesti polgárság körében élvezett, a kormány számára kedvező befolyására, Mailáth viszont kimutatást készíttetett a *Pesti Hirnök* és személyesen Török számára kifizetett szubvenciókról. Ebből kiderült, hogy 1861 és 1865 októbere között a lap és Török együttesen 33 420 forint állami támogatásban részesült (az 1861-es 5000 forintnyi kölcsönt nem számítva), ami a kölcsönnel együtt a lap összes 134 420 forintnyi bevételének (előfizetői díjak, a klérus támogatása, „részvényes hazafiak segélye, „kormány segély") 28,6%-át tette ki. Erre hivatkozva a kancellár legfeljebb hosszabb visszafizetési határidő és részletfizetés engedélyezését tartotta megengedhetőnek. Néhány hónappal később, 1866 márciusában azonban Sennyey újra felvetette, hogy tekintsenek el a kölcsön visszafizetésétől, amit azután majd több részletben a nem hivatalos sajtóalapból visszatérítenek az országos alapba, s ekkor Mailáth beadta a derekát.[84] Végül Szabó 1866 nyarán az általa kimutatott egykori deficit ellenében is kapott végkielégítésként először egy összegben 1000 forintot, majd rendszeresen havi 120 forintot folyósítottak a számára – nem tudjuk, pontosan hány alkalommal.[85]

A *Concordia* támogatása ezzel szemben meglepő lehet, hiszen a kifogások a lap által követett politikai iránnyal kapcsolatban nem szűntek meg, de nemigen volt más választási lehetőség a kormányzat támogatására kész, nem magyar nyelvű lapok „piacán".[86] Mailáth és Sennyey láthatólag fontosnak tartotta, hogy legyen egy-egy szlovák, szerb és román politikai lap, amely szerkesztésére befolyást gyakorolhatnak – vagy legalábbis reményük lehet arra.

A takarékosságra intő minden felszólítás ellenére Sennyey sajtótámogatási kiadásai 1866-ban erősen meglódultak – amit persze az országgyűlési tárgyalások megindulásával megélénkült közvélemény indokolttá is tett. Az első fél évben a kancelláriától kapott 12 000 forintból összesen 11 667 forintot költött a tárnokmester (igaz, ebben szerepelt Kecskeméthy számára a havi 134 forint, sőt egy alkalommal szintén számára kifizetett 120 forint országgyűlési tudósításokért, amit nyilvánvalóan nem a helytartótanácsnak, hanem a kancelláriának teljesített). A kiadások az előző évi

[83] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 7. és Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 13. MNL OL D 185 1865:1019.

[84] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. okt. 2., „Kimutatása a nem hivatalos sajtóalapból a Pesti Hirnök című lapra s illetőleg ennek szerkesztőjére, Török Jánosra kiadott összegeknek". Bécs, 1865. okt. 25. MNL OL D 185 1865:1198.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. márc. 16. Uo. 1866:317.

[85] Sennyey és Mailáth levélváltása, 1866. június–július. MNL OL D 185 1866:839.

[86] 1866 júniusában például a bukovinai görögkeleti püspök nyújtott be panaszt a püspökség vezetői ellen irányzott támadások miatt. Vö. MNL OL D 185 1866:672.

nyomvonalon haladtak: maradt a *Pesti Hirnöknek*, illetve Töröknek, a *Concordiának* és a *Temesvarer Zeitungnak* utalt összeg, Vas Gereben is megkapta az előfizetői támogatást (összesen 3500 forintot négy részletben), valamint Rajkai erdélyi országgyűlési tudósításainak díját.[87] 1866 márciusában Sennyey kérésére Mailáth újabb 1000 forintos segélyt hagyott jóvá a *Krajan* számára.[88] Új támogatott lapként megjelent a kimutatásokban az *Arader Zeitung*, ugyanis a tulajdonos-szerkesztő, Heinrich Goldscheiderrel szemben a kincstár jelentős követelésének behajtásáról és az újság zár alá vételéről bírósági végzés született. Sennyey javaslatára azonban Mailáth közbenjárt az ügyben a pénzügyminisztériumban, s a szorult laptulajdonos számára engedélyezte a kincstár által perelt tartozás negyedének kifizetését segélyként. (Amikor azonban 1866 késő nyarán a lapban Sennyeynek nem tetsző cikkek jelentek meg, a tárnokmester az aradi rendőrbiztoson keresztül, „feltűnésmentes módon" figyelmeztette a szerkesztőt a behajtással szemben eddig élvezett védelem lehetséges elvesztésére.)[89]

Az év második felében azután hirtelen megugrottak a kiadások, összesen 30 158 forintot költött Sennyey! Ezt az magyarázta, hogy az eddig már említett tételek mellett megindult a *Magyar Világ* segélyezése, e fél évben (amikor, mint már jeleztük, drasztikusan csökkent az év elején még számottevő előfizetői létszám) a szerkesztőség „administrationalis" költségeire összesen 18 184 forint 74 krajcárt folyósítottak Ludasinak, majd Kecskeméthynek. Továbbra is szerepelt 400 forintos tétel az *Oesterreichische Revue* számára, s Hugo Károly is kapott egy alkalommal 200 forintot „irodalmi munkálatokért".[90] Igyekeztek azzal könnyíteni a helyzeten, hogy Török János jövőjéről gondoskodjanak. Láttuk, már Pálffy is szeretett volna megszabadulni tőle, de a korábbi tervezgetések kudarcba fulladtak. 1866 szeptemberében Sennyey vetette fel, hogy az Országos Levéltárba kellene helyezni levéltárnoknak, de végül, hogy ne kelljen az ügyet az országgyűlés elé terjeszteni, inkább úgy módosította javaslatát, hogy allevéltárnoknak nevezzék ki, jóval kisebb fizetéssel, közben azonban kérjenek az uralkodótól számára pótlólagos kegydíjat, hogy a neki szánt évi 2000 forintnyi jövedelem biztosítva legyen (allevéltárnoki fizetés 630 forint, 1370 forintnyi kegydíj).

87 „Számadás a nem hivatalos időszaki sajtóra gyakorlandó hatósági befolyás által előidézett költségek fedezésére rendelt és kiadott összegekről az 1866ik év 1ső felére azaz január hó 1től egész június hó végéig", Hueber Zsigmond aláírásával, 1866. jún. 30. MNL OL D 185 1866:984.

88 Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. márc. 17. MNL OL D 185 1866:324.

89 Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. dec. 10. MNL OL D 185 1865:1596.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. jan. 5. Uo. 1866:22. (fogalmazványát lásd D 191 73.IV.B.1866.); Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1866. jan. 24. MNL OL D 191 73.IV.B.1866. „Arader Zeitung" címmel gyűjtőakta; Sennyey levele Bolzano aradi rendőrbiztoshoz, Buda, 1866. aug. 8. (másolat). MNL OL D 191 5217.IV.B.1866.

90 Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. júl. 29. MNL OL D 185 1866:983.; „Számadása a nem hivatalos sajtó célokra kirendelt és felhasznált összegeknek 1866. évi július 1-től december végeig", Hueber Zsigmond aláírásával, Buda, 1866. dec. 31. MNL OL D 185 1867:74.; lásd még „Számadási kivonat a nem hivatalos sajtó költségei fedezésére fordított összegekről folyó évi július, augusztus és szeptember havakban", aláírás és dátum nélkül. MNL OL D 185 1866:1153.; Vö. Hugo Károly: *Királyunkhoz*. Engel és Mandello, Pest, 1866.

Ugyanakkor kötelezni kívánta Sennyey Törököt, hogy mondjon le a *Pesti Hirnök* szerkesztőségéről, amire ő hajlandó is volt, ennek nyomán azután az uralkodó 1866. november 13-án jóváhagyta Török allevéltárnoki kinevezését és személyes pótlékát. Ezt követően Török átadta a lap szerkesztőségét Jakabffy Gyulának.[91] A *Magyar Világ*nak folyósított tetemes összegeken kívül mindezzel együtt láthatólag minden a régi kerékvágásban haladt, a laptámogatásoknak megvolt a maga tehetetlenségi nyomatéka. Amikor például a *Temesvarer Zeitung* felelős szerkesztői posztján változás történt 1866 novemberében, Mailáth, bár érzékelte, hogy a lap irányvonala inkább liberális irányba fordul, csak azt rendelte el, hogy „szorosb ellenőrzés" alá vegyék a lapot, de a kormánysegélyt csak 1867 elején állították le.[92]

Sennyey 1866 novemberében tervet készített a következő évre vonatkozóan, amiben nem szerepelt az időközben megszűnt *Magyar Világ* és persze Török személyes segélyezése, valamint a *Pesti Hirnök*nek folyósított korábbi összeg sem. Maradt Kecskeméthy Aurél évdíja, illetve Szabó Alajos átvállalt tartozásának törlesztése, de valódi lapsegélyezés csak a *Krajan*nak járt volna évi 4000 forint összegben. Beszüntette ugyanis Sennyey a *Concordia* segélyezését a nemzetiségi ügyekben képviselt „kétes magatartása" miatt (bár üdvözölte, hogy 1866 végén Román Sándor megvált a szerkesztői poszttól, és Pap Zsigmond újra saját szerkesztésében kívánta megjelentetni a lapot[93]). Tervezte ugyanakkor, hogy valamely másik „jó irányú román lap"-ot támogatja majd 3000 forint értékben. Összesen tehát 12 440 forinttal számolt, ezenfelül havi 1500 forintot igényelt egyes írók jutalmazására és buzdítására, azaz összesen 30 440 forintot tartalmazott az általa papírra vetett előirányzat. Sennyey láthatólag – nyilvánvalóan elégedetlen lévén az addigi szubvenciók hatékonyságával – a rendszeres támogatások helyett a hangsúlyt az egyedileg megítélt támogatásokra helyezte volna át. Mailáth végül a kancellária és helytartótanács éves összigényét 36 000 forintban határozta meg, amit Belcredi beépített az államminisztérium költségvetésébe, s onnan kívánták havi 3000 forintos részletekben folyósítani.[94] 1867 elején azután már nem sok idejük maradt a konzervatív kormányférfiaknak a tervek végrehajtására. Január–februárban Sennyey 10 726 forintot költött, erről március elején küldte el elszámolását a még éppen hogy csak létező kancelláriai irodába: A Szabó Alajosnak fizetett összegek mellett mégiscsak kapott a *Concordia* kéthavi támogatást, s Vas Gereben is élvezhette az 1600 forintnyi előfizetési hozzájárulást. Három új név

[91] Sennyey és Mailáth levélváltása, 1866. szeptember–november. MNL OL D 185 1866:1175.; Mailáth előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1866. nov. 10. Uo. 1866:1374.; Török János és Jakabffy Gyula beadványa a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. nov. 25. MNL OL D 191 7809.IV.B.1866.

[92] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. nov. 7. MNL OL D 191 847.IV.B.1866. (fogalmazványát lásd D 185 1866:1248.).

[93] Sennyey jelentésfogalmazványa Mailáthhoz, Buda, 1866. dec. 11. MNL OL D 191 8188.IV.B.1866.

[94] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Bécs, 1866. nov. 15., Mailáth levélfogalmazványa Belcredihez, Bécs, 1866. dec. 23. MNL OL D 185 1866:1315.; Belredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1866. dec. 29. Uo. 1867:6.; a *Concordiá*ról lásd még Sennyey jelentését Mailáthhoz, Buda, 1866. dec. 13. MNL OL D 185 1866:1395.

is feltűnt az elszámolásokban: Cziglér Hermina „írónő"[95] (100 forint), a konzervatív arisztokrata Ürményi József (400 forint), valamint Zvoren Nándor, a helytartótanács elnöki irodájának igazgatója (906 forint), a két utóbbi számára „bizalmi célokra", de hogy ez mit takar, sajnos nem tudjuk. Meglepetésre Török János sem tűnt el teljesen a listáról, de most már „országgyűlési tudósítások" címen húzott havi 150 forintot két alkalommal.[96]

Nemigen számíthattak 1865 nyara után a kormánytáborba tartozó újságírók és lapkiadók arra, hogy a kancelláriától vagy a helytartótanácstól érkező szubvenciót kiegészíthetik közvetlen államminisztériumi pénzekkel. Schmerling leváltása után Belcredi gróf az államminisztérium élén láthatólag leépítette a közvetlen magyarországi lapfinanszírozásokat, Birnbaum Gusztáv a *Pest-Ofner Localblatt* szerkesztőjeként az uralkodóhoz intézett beadványban kért további rendszeres támogatást lapja számára, eredménytelenül.[97] Jósika Kálmán báró egy 1865. nyári kijelentését is ismerjük, mely szerint Belcredi megvonta tőle a Schmerling idejében élvezett támogatást.[98] Mindennek ellenére, köszönhetően a tárnokmester rendelkezésére álló összegek jelentős emelkedésének, számottevően nem csökkent a magyarországi lapoknak jutó kormányzati szubvenció összege.

Tiltások, lefoglalások, fenyegetések

Sennyey távolról sem volt a gyengekezű sajtóellenőrzés híve, ahogy 1866 májusában fogalmazott: „...egyrészről a jogosult véleménynek megengedett módon nyilvánítását korlátozni nem óhajtom ugyan, másrészről azonban nem tartom megengedhetőnek, hogy a sajtó téveszmék terjesztésére vagy a kedélyek izgatására használtassék fel."[99] Abban, hogy mi számított téveszmének, a kormányzati kurzusváltás ellenére nem sok változás történt, bár kétségtelenül enyhült a szigor. Amennyiben szemügyre vesszük az 1865. augusztus elejétől lefoglalt sajtótermékek sorát (1867 kora tavaszáig legalább 9 lap- s 45 egyéb lefoglalási ügy), megálla-

[95] Hermine Cziglér von Ény-Vecse három német nyelvű verseskötetet jelentetett meg 1858 és 1863 között. A *Poesiegestalten. Gedichte* (Pest, 1863, Emil Müller) kötetének előfizetői között szerepeltek az uralkodóház tagjai az uralkodóval és Erzsébet császárnéval az élen, a birodalmi arisztokrácia tagjai, a magyarországi katolikus püspöki kar, Forgách kancellár és Pálffy helytartó éppúgy, mint Eötvös József báró vagy Deák Ferenc. A kötet Vaterlandslieder című fejezetében szerepel egy dicsőítő vers Deákhoz (An Franz Deák) is. Mindemellett nem tudjuk, mivel érdemelte ki a szubvenciót.

[96] Egy 1867 tavaszán a magyar kancellárián készült feljegyzés szerint, mivel nem sikerült a lapot fellendíteni, csökkentették a támogatást, s 1864/65-ben fizettek ki számára utoljára 300 forintot, már kifejezetten humanitárius okokból, mintegy végkielégítésként „Számadás az 1867. évi január, február és martius havakban a nem hivatalos sajtó céljaira rendelkezésre bocsájtott és felhasznált összegekről", Hueber Zsigmond aláírásával, Buda, 1867. márc. 4. MNL OL D 185 1867:264.; vö. MNL OL D 191 315.IV.B.1867.

[97] Belcredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1866. márc. 9. MNL OL D 185 1866:296.

[98] *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve...* i. m. 55.

[99] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. máj. 7. MNL OL D 185 1866:532. (fogalmazványát lásd D 191 2601.IV.B.1866.).

píthatjuk, hogy számottevően nem csökkent a főként politikai okokból rendőrségi lefoglalás alá került s azután csak módosításokkal szabadon bocsátott egyedi sajtótermékek száma (bár Sennyey és Mailáth lényegesen gyakrabban oldotta azután fel változtatásokra való kötelezés nélkül a lefoglalást), míg a periodikákra nehezedő rendőrségi-rendészeti nyomás észrevehetően enyhült. S továbbra is szélmalomharcot folytattak a hatóságok korábban megjelent kiadványok példányai ellen. A pásztói olvasóegylet könyvtára kapcsán került a politikai döntéshozók asztalára az *Életképek* című lap 1848. évi évfolyamának ügye. Még 1865 tavaszán minősítette Worafka aggályosnak, hogy az szerepelt az olvasóegylet könyvállományában. Sennyey is úgy nyilatkozott, hogy „köztudomás szerint botrányos és vétkes tartalmú cikkek közöltettek" abban, „felségárulás, felségsértés, a legmagasabb uralkodóház, a vallás és annak szolgái s a közerkölcsiség ellen botrányos kifakadások". Mailáth Belcredi támogatásával betiltotta azt Magyarországon, sőt Belcredi kilátásba helyezte, hogy ha a könyvkereskedésben még elérhetők példányok, akár az egész birodalom területére vonatkozóan elrendeli a tiltást.[100] De Petőfi Sándor arcképe ellen is hadjáratot indított Sennyey, miután az két pest-budai könyvkereskedés kirakatában is megjelent. Nem elégedett meg a kirakatból való eltávolításukkal, hanem Mailáthon keresztül kérte az erdélyi kancelláriát, hogy tiltsa el a képet forgalmazó Demjén László kolozsvári könyvárust a terjesztéstől, sőt az egész birodalomra kiterjedő forgalmazási tilalmat indítványozott. Belcredi azonban ezt nem hagyta jóvá, így meg kellett elégedni a Magyarországra vonatkozó tiltással, illetve a horvát és az erdélyi kancellária értesítésével.[101]

1865 novemberében az országgyűlési választások természetesen megélénkítették a nyomtatott sajtótermékek (röpiratok, kortesdalok) piacát. Ezen kiadványoknál érthető módon gondosan mérlegelték az esetleges rendőrségi lefoglalási indítványt a várható heves politikai reakciók miatt, de alkalmanként nem riadtak vissza attól. A közjogi kérdések taglalása mellett a parasztnépességet érintő tagosítások és úrbérmentesítési ügyek, az arisztokrácia politikai befolyása elleni agitáció, valamint a nemzetiségi izgatások jelentették Sennyey számára a politikai szempontból veszélyes téveszmék azon csoportját, amelyek terjesztése ellen adminisztratív eszközökkel fel kell lépnie. Alkalmanként akár a parlamenti ülésteremben elhangzott beszéd külön nyomtatványként való terjesztését is megakadályozta Sennyey, mint ahogy az például 1866 júniusában Vidacs János vagy Csanády Sándor június 14-i beszédével történt.[102]

[100] Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. aug. 14. MNL OL D 185 1865:883.; Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 1. MNL OL D 191 1979.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1087.).

[101] Sennyey és Mailáth levélváltását (1865. dec. 6. – 1866. jan. 24.) lásd MNL OL D 185 1865:1712.

[102] Vö. MNL OL D 191 7198.IV.C.1866. Vidacs a beszédben támadta, hogy az ínségben szűkölködők segélyezésére az „alkotmányellenes kormány"-hoz forduljanak. Szót emelt a „törvénytelenül elítélt" polgártársak, Almásy Pál és Beniczky Lajos mellett. A beszédet lásd *A Hon*, 4. évf. 140. sz. 1866. jún. 21.; Csanády ugyanezt a témát fejtegette, vö. Uo. 3792.IV.C.1866.

A közjogi kérdés taglalását illetően a szigorúan perszonálunióként értelmezett 1848. áprilisi törvények alapján álló programok terjesztésének tilalma mellett igyekeztek az ellenzéki oldalon várhatóan nagy felzúdulást keltő programok megjelentetését is akadályozni. 1866 nyarán például betiltották Magyarországra vonatkozóan az erdélyi román születésű, de Romániában élő Alexandru Papiu-Ilarian 1861-ben román nyelven megjelent röpiratának *(L'independentia constitutionale a Transilvaniei)* Breslauban megjelent német nyelvű kiadását, mivel azt fejtegette, hogy Erdély és Ausztria között ugyanolyan perszonálunió áll fenn, mint Magyarország és Ausztria között, Erdély és Magyarország ellenben teljesen külön álló két államjogi egység. Mailáth kezdeményezésére a tilalmat Haller Ferenc gróf erdélyi kancellár Erdélyre is kiterjesztette.[103]

1866. május végén, a háborús konfliktus közepette Belcredi külön rendeletben hívta fel a tartományok élén álló beosztottjai figyelmét arra, hogy a hadmozdulatokról minden híradás szigorúan tilos, s ezt informálás végett átküldte Mailáthnak is. Nem tudjuk, Mailáth, illetve Sennyey tett-e ennek nyomán külön intézkedést, mindenesetre június 19-én maga az uralkodó utasította Mailáthot, hogy a továbbiakban akadályozzák meg, hogy a magyarországi lapokban közlemények jelenjenek meg a hadsereg állásáról, hadmozdulatairól stb.[104] Nagy súlya volt ennek, hiszen 1861 után most először maradt fenn nyoma annak, hogy az uralkodó közvetlen utasítást adott sajtóügyben a hivatalban lévő magyar kancellár részére. (Ha a megelőző években történt is hasonló, az akták hallgatnak arról.) Más tekintetben is igyekeztek korlátozni a háborús eseményekről szóló híradások lehetséges érzelmi hatásait: Júliusban Medve Imre (alias Tatár Péter) a königgrätzi csatavesztésről készült beszámolni a ponyvaolvasó néprétegeknek. Két változatban is benyújtotta a szöveget Worafkának (először *A königräczi rettenetes ütközet, vagy a magyar hadsereg hősi halála,* utána pedig *A königgräczi rettenetes ütközet, vagy a cs. kir. hadsereg hősi halála*), de a rendőrigazgató úgy találta, hogy abban a szerencsétlen ütközet „hajmeresztő módon" kerül lefestésre, s az a célzott közönségre „deprimáló hatású" lehet.[105] A háborús hadmozdulatok megindulásakor az uralkodó felfüggesztette az országgyűlést, Worafka és Sennyey erre hivatkozva megakadályozta a képviselők már elhangzott beszédeinek, illetve választóikhoz intézett beszámolóiknak nyomtatásban való terjesztését.[106]

A tiltások és lefoglalások hatékonysága persze ezekben a hónapokban sem volt nagyobb, mint a megelőző években. 1866. július közepén például betiltásra került a

[103] Ilarianu Papiu: *Die constitutionelle Unabhängigkeit Siebenbürgens. Frei nach dem Rumanischen, mit Beziehung auf die dort lebenden Deutschen.* J. F. Neigebaur. Joh. Urban Kern, Breslau, 1862. A röpirat magyar szempontú cáfolatát lásd Dózsa Dániel: *Csatározás a daco-roman törekvések ellen.* Kolozsvár, 1863, Stein János; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. jún. 17., Károlyi levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. aug. 5. MNL OL D 191 3520.IV.C.1866.; Haller átirata Mailáthhoz, Bécs, 1866. júl. 31. MNL OL D 185 1866:819.

[104] Belcredi átirata a magyar kancellária elnökségéhez, Bécs, 1866. máj. 25. MNL OL D 185 1866:590.; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. jún. 19. („saját kezéhez" jelöléssel) Uo. 1866:696.

[105] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. júl. 15. MNL OL D 191 4412.IV.C.1866.

[106] Vö. MNL OL D 191 3792.IV.C.1866., 3983.IV.C.1866.

Mi mentheti meg Ausztriát? (Emich, Pest, 1866) című röpirat, mivel az az 1848-as törvények változatlan életbe léptetése mellett érvelt, s Worafka jelentette, hogy csupán próbanyomat született a munkából. Annál kellemetlenebb volt a meglepetés, amikor kiderült, hogy a röpirat vagy legalábbis annak híre gyorsan terjedt. Az *Alföld* című lap július 26-i száma ugyanis részletesen ismertette a röpiratot, s ezen a csatornán keresztül az a tiltás ellenére is ismertté vált.[107]

Érezhetően ritkábban, de történelmi kiadványok is kifogás alá estek. 1865 novemberében a Thaly Kálmán által szerkesztett *Rákóczi Tár* szolgáltatott erre alkalmat, mivel a bevezető – Worafka megítélése szerint – Rákóczi, „az utolsó honi fejedelem, e legnemesebb magyar" glorifikációja volt. Worafka a bevezető első két oldalát teljesen el kívánta távolítani, Okolicsány is kifogásolta az előbb idézett megfogalmazást, illetve a „hű magyar nemzete" kifejezést minősítette szükségesnek helyettesíttetni „a magyar nemzet"-tel, de e két módosítással szabadon bocsátást javasolt. Sennyey közbülső megoldást választott, s egy hosszabb rész kihagyásával engedélyezte a forgalomba hozást.[108] Szilágyi Sándornak is gondja akadt Worafkával, amikor 1866 májusában *Magyarországi és erdélyi vértanúk* címmel tervezett kötete első füzetében megjelentetni kívánta Zrinyi Péter és társai ligája című írását, amely pedig 1863-ban már napvilágot látott a *Független* hasábjain. A helytartótanácsnak kellett beavatkozni, ahogy decemberben a *Vértanuk a magyar történetből* teljes kiadvány megjelenésekor is.[109] „Bizony pompás sajtóviszonyok!" – kommentálta a *Pesti Napló* a történteket már korántsem lelkes hangon.

A politikai kurzusváltozáshoz nagy reményeket fűzve néhány korábban lefoglalt, illetve hadbírósági úton elmarasztalt munka szerzője, illetve kiadója megpróbálta elérni művének szabadon bocsátását, illetve kárpótlást kijárni az elkobzott és megsemmisített munkáért – nem sok sikerrel. Kudarccal végződött Pálfy József soproni evangélikus hittanár *(A keresztyén anyaszentegyház rövid története)*, illetve Mentovich Ferenc *(Az uj világnézlet)* kísérlete a szabadon bocsátás kieszközlésére,[110] de Kotsányi László próbálkozása is 1866 márciusában, hogy a még 1861 novemberében

[107] Arad, julius 25. Mi mentheti meg Ausztriát! „(K.)" szignóval vezércikk. *Alföld,* 6. évf. 99. sz. 1866. júl. 26.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. júl. 12.; Sennyey levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1866. júl. 27. MNL OL D 191 4244.IV.C.1866.; Szinnyei József szerint a röpirat Keleti Károly munkája volt, s végül 1866-ban megjelent. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* 5. köt. Budapest, 1897, Hornyánszky Viktor. 1389.

[108] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1865. nov. 22., Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. nov. 25, Sennyey levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1865. nov. 26. MNL OL D 191 6355.IV.B.1866.

[109] Különfélék c. rovat. *PN,* 17. évf. 112-4822. sz. 1866. máj. 17.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. dec. 4. MNL OL D 191 8072.IV.C.1866. A kötetből végül kimaradt a Zrínyiről szóló írás, amit majd 1867-ben külföldön jelentetett meg önálló kiadványként: *Zrinyi Péter és társai ligája s a rendkivüli törvényszékek. Történeti rajz.* Lipcse, 1867, Köhler.

[110] Schäfer Pál jelentése (Sennyey nevében) Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 10. MNL OL D 185 1865:1041.; Reviczky Sándor feljegyzése, Bécs, 1865. okt. 2. Uo. 1865:1108.; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. febr. 11. MNL OL D 185 1866:218., lásd még: D 191 934.IV.B.1866.; Pálfy kiadványát 1863 nyarán foglalta le Worafka, pedig az egyszer már 1861-ben megjelent: *A keresztyén anyaszentegyház rövid története.* Kisebb kiadás evang. népiskolák számára. Pest, 1861, Soproni Evang. Tanító-

lefoglalt *Teleki-naptár 1862* című kiadványának 5000 példányban történt lefoglalása s csak módosítások utáni szabadon bocsátása, illetve az 1865 februárjában lefoglalt és megsemmisített *Teleki Album* című munkája miatt kapjon kárpótlást.[111] Sarkady István ugyanekkor fordult kártérítési kérelemmel a helytartótanácshoz, nyáron megismételve azt, ám mindkétszer ugyancsak siker nélkül.[112] Igen sajátos kéréssel állt elő Vas Gereben: az 1848-ban Pest megye megbízásából a nép felvilágosítására kiadott *Népbarát* című lapjának akkor kifizetetlenül maradt költségeit szerette volna megtéríttetni a vele kötött 1848. június eleji szerződés feltételei szerint. Már 1860 őszén is próbálkozott ezzel az újjászervezett Pest-Pilis-Solt megyei igazgatás vezetőinél, most egyenesen az uralkodóhoz fordult. A kancellária azonban, bár Ferenc József előzetesen kézjegyével ellátta a beadványt, elutasítást javasolt, s az uralkodó is amellett döntött.[113] Emich 1865 végén nemcsak Tóth Kálmán visszahelyezését kérte Sennyeytől a *Bolond Miska* szerkesztői székébe, hanem azt, hogy a haditörvényszék által rá kirótt 5250 forintnyi kaució összegét visszakaphassa, s a lap hirdetéseket is közölhessen. Ez utóbbi kettőről azonban a döntést Sennyey függőben tartotta, azután – talán nem egészen függetlenül a lapban megjelent „Két hiszekegy" keltette hullámoktól – úgy döntött Mailáth tavasszal, mindenképpen uralkodói döntésre van szükség a kauciókötelezettség megszüntetéséhez, végül 1866 őszén támogató előterjesztése nyomán az uralkodó hozzájárulását adta.[114]

Akadt azonban példa korábban eltiltott munka szabadon bocsátására is: Horváth Mihály *Magyarország történelme* 6. kötetének új szövegét terjesztette elő Heckenast, ám a korábban kihagyásra rendelt szövegrészek változatlanul hagyásával – s jól számított. Sennyey úgy ítélte meg, hogy a közhangulat mérsékelt, a munka „tetemes" árú, széles körű terjedéssel nem kell számolni, s Mailáth is rábólintott az engedélyezésre azzal, hogy Sennyeyre bízza a szabadon bocsátás időpontjának eldöntését.[115] (Ugyanakkor a *Pesti Napló* híre szerint a *Magyarország és a Nagyvilág* egy számát 1866 januárjában Horváth Mihály arcképének közlése miatt lefoglalta a rendőrség,

---

képezde; Mentovich összefoglalta mindezt műve 1870-ben megjelent első kiadásában: Mentovich: *Az uj világnézlet*... i. m. III–IX.

[111] A lefoglalásokról lásd Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1861. nov. 3. MNL OL D 212 10. kútfő 27a. sz., illetve Worafka jelentése ugyanahhoz, Pest, 1865. febr. 21. MNL OL D 191 1004. IV.C.1865.; Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. márc. 16. Uo. 1701.IV.B.1866. (fogalmazványát lásd D 185 1866:187.).

[112] Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. márc. 21. MNL OL D 185 1866:326., Sarkady kérvényeit lásd MNL OL D 191 1089.IV.B.1866.; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. jún. 21. MNL OL D 185 1866:692.

[113] A kancellária előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1866. jún. 13. HHStA Kab. Kanzl., Vorträge K. Z. 2309/1866.

[114] Sennyey jelentései Mailáthhoz, Buda, 1866. máj. 5., máj. 24., okt. 27. MNL OL D 185 1866:528., 1865:584., 1866:1242.; Mailáth levélfogalmazványai Sennyeyhez, Bécs, 1866. aug. 12., okt. 19. Uo. 1866:584., 1866:1193.; Mailáth előterjesztésfogalmazványa az uralkodó számára, Buda, 1866. nov. 11. Uo. 1866:1286.

[115] Schäfer jelentése (Sennyey nevében) Mailáthhoz, Buda, 1865. szept. 19. és Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. szept. 25. MNL OL D 185 1865:1095.

s a kép majd csak márciusban jelenhetett meg.[116] Sőt az év végén arról adott hírt ugyanez a lap, hogy a *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig* című munkából a magyar lapok szerkesztőségeinek Lipcséből küldött recenziós példányokat a rendőrség lefoglalta – miközben, tették hozzá, a munkáról a bécsi hivatalos lap, a *Wiener Zeitung* „dicsérő sorok kiséretében" szólt.[117])

Az irodalmi kiadványok zaklatása viszont, úgy tűnik, érezhetően enyhült ezekben a hónapokban, ami minden bizonnyal javított az írótársadalom közérzetén. Akadtak persze most is lefülelt irodalmi termékek, de nem nagy számban, s ismert irodalmár esetén Sennyey közbelépett, ahogy az például a Toldy István kiadta *A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégibb időktől a jelenkorig* című összeállítás esetén is történt 1866 nyarán.[118]

Látványosan csökkent az időszaki kiadványokkal támadt konfliktusok száma is, s azok is inkább 1866 második felében jelentkeztek, a lefoglalások kis számán túl mutatja ezt az is, hogy összesen két megintésről van tudomásunk *(Felvidék, Pester Tageblatt)*.[119] Az 1866 elejétől újra *Alföld* címmel megjelenő aradi lap viszont kiváltotta a kancellár és a tárnokmester rosszallását – a *Pesti Napló* értesülése szerint az ügyet az aradi polgármester indította el. Nyáron Mailáth utasította Sennyeyt, hogy komolyan figyelmeztesse a szerkesztőt, s ha kell, alkalmazza az Ideiglenes Sajtórendszabályok 22. paragrafusát, hacsak nem lesz szükség még súlyosabb retorziókra. Sennyey Arad vármegye főispánját, illetve Bolzano aradi rendőrbiztost is figyelmeztette bizalmasan a szigorúbb ellenőrzés szükségességére. Szeptember elsején azonban ismét csak izgatónak minősített vezércikk jelent meg a lap hasábjain, s az ellenőrzéssel megbízott rendőrhivatalnokot írásbeli szigorú megrovásban részesítették. November közepén következett az újabb konfliktus: Fábián Gábornak a 191. számban megjelent Prognosticon című cikke úgy felbosszantotta Sennyeyt, hogy a „legkomolyabb rosszallásá"-t fejezte ki Worafkának, s írásban rendelte azt továbbítani a lapot ellenőrző helyi rendőrhivatalnoknak. Kilátásba helyezte, hogy a legközelebbi hasonló alkalommal a beosztott mellett Bolzanóval is „a fenyíték szigorát teljes mértékben alkalmazni" lesz kénytelen. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy ezt követően néhány nappal már lefoglalták a 204. számot Aczél Péter cikke miatt, amely Magyarországnak a birodalom többi részétől független államjogi állását fejtegette.[120] De nem volt megelé-

[116] Különfélék c. rovat. *PN*, 17. évf. 6-4716. sz. 1866. jan. 10., 59-4769. sz. 1866. márc. 14.

[117] Különfélék c. rovat. *PN*, 17. évf. 294-5004. sz. 1866. dec. 23.

[118] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. júl. 13. MNL OL D 191 4253.IV.C.1866.

[119] Marx rendőrigazgató jelentése Sennyeyhez, Kassa, 1865. nov. 6. MNL OL D 191 417.IV.B.1865.; Sennyey levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1866. ápr. 15. Uo. 2273.IV.B.1866.

[120] Különfélék c. rovat. *PN*, 17. évf. 114-4824. sz. 1866. máj. 19.; Mailáth és Sennyey levélváltását, 1866. augusztus 8. – szept. 8. MNL OL D 185 1866:988., 1866:1010., 1866:1084.; vö. D 191 5217.IV.B.1866.; Sennyey levélfogalmazványai a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1866. nov. 18., dec. 5. Uo. 7631. IV.B.1866.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. dec. 2. Uo. 7984.IV.B.1866. Fábián Gábor: Prognosticon. *Alföld*, 6. évf. 191. sz. 1866. nov. 15. A cikk visszautasította a „közös ügyek" létét; az országgyűlés sikertelen feloszlatását prognosztizálta, a fennálló igazgatási állapotokat „legmerevebb absolutismus"-nak minősítette.

gedve Sennyey – ahogy arra már kitértünk – az *Arader Zeitung* irányvonalával sem, s figyelmeztetni rendelte a szerkesztőt.[121] Szintén már megjelent – Sennyey jellemzése szerint – „sötét rajzolat"-ú cikket kifogásolt a tárnokmester a királyi kúria működéséről 1867 januárjában a *Törvényszéki Csarnok* első számában, megróva a pesti rendőr-igazgatóságot. (Szokolay szerkesztő a 8. számban visszavonta a sértő megjegyzéseket.)[122]

Az *Alföld* mellett a másik lap, amely visszatérően gondot okozott Sennyeynek, a *Pester Lloyd* volt. 1866. július 4-én az esti kiadású 151. számhoz szerkesztettek egy mellékletet, amit Worafka lefoglalt. Közben azonban a nyomdai kiadóhivatalt ostromló kiváncsi tömeg között a portás értékesített 60 példányt, mire Worafka 200 forint bírság kiszabásával válaszolt. Ezt Sennyey először jóváhagyta, de azután a jóváhagyó szöveg áthúzásra került, s a „mint különben is időközben elavult tárgy az irattárba" feljegyzéssel ad acta került az ügy.[123] Október 18-án újra lefoglalás történt, mivel még a *Sürgöny* előtt akarta a lap közölni esti lapjában németül az uralkodónak Mailáthhoz intézett, az országgyűlést újra összehívó iratát. A szerkesztőség nem volt hajlandó kihagyni a szöveget, inkább véglegesen lefoglaltatta a számot. Ugyanaznap az *Idők Tanuja* is hasonlóan járt a királyi leirat magyar nyelvű szövegével, de végül kihagyták a közleményt a számból.[124] Érdekes módon a korábban állandóan a rendőrségi figyelem össztüzében levő élclapok szinte teljesen eltűntek a rendőrségi sajtófelügyeleti jelentésekből, bár például a *Bolond Miska naptára 1867ik évre* című kiadványt Sennyey is csak harmadszori nekifutásra engedélyezte forgalomba hozni 1866 kora őszén egy Kúza története című, a romániai trónváltáson élcelődő karikatúrasorozat miatt.[125]

Láthatólag Sennyey is folytatta azt a hagyományt, hogy fegyelmi eljárással fenyegette a sajtófelügyeletért felelős hivatalnokokat, de komolyabb lépést Pálffyhoz hasonlóan ő sem tett. Az már a megváltozott politikai klímának volt köszönhető, hogy a helytartótól eltérően minden fontolgatás ellenére egyetlenegy sajtótörvényszéki eljárást sem kezdeményezett hivatali ideje alatt. Pedig láthatólag úgy látta, alkalom adódott volna.

1865. nyár végén jelentette a Trencsén megyei főispán Závodnik István (Štefan Závodník) pruzsinai esperes Szakolcán kiadott *Slovenský Vlastimil alebo meru otázok a odpovedí o terajších záležitostiach národa slovenského* című kiadványának terjesztését, ami szerinte a magyar nemzet, de különösen a nemesség és az értelmiség elleni izgatás céljával jelent meg az országgyűlési választások előkészítéseként. A főispán

[121] Sennyey levele Bolzanóhoz, Buda, 1866. aug. 8. (másolat). MNL OL D 191 5217.IV.B.1866.

[122] Sennyey levélfogalmazványa a pesti rendőr-igazgatósághoz, Buda, 1867. jan. 24. ML D 191 554. IV.B.1867.; Kossalkó János jelentése Sennyeyhez, Pest, 1867. jan. 25. Uo. 632.IV.B.1867.

[123] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. júl. 16. MNL OL D 191 4430.IV.B.1866. A mellékletet nem ismerjük, az esti kiadás azonban a csehországi hadiszíntér eseményeiről számolt be.

[124] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. okt. 18. MNL OL D 191 6953.IV.B.1866.

[125] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. aug. 1., szept. 2., szept. 13. MNL OL D 191 5067.IV.C.1866.

persze utasította hivatalnokait, hogy informális utakon gyűjtsék be az elérhető példányokat, de formális sajtóeljárás nem indult. Sennyey mindenesetre véleményt kért Kossalkó János királyi jogügyigazgatótól, aki alkalmasnak találta a kiadványt eljárás indítására, de a tárnokmester eltekintett ettől.[126]

Kossalkó 1865. október közepén jelezte, hogy a határozati párti Szilágyi Virgilnek a választóihoz október 8-án elhangzott beszéde megjelent *A Hon* október 11-i számában, szövege pedig „a közigazgatás elleni megvetést, gyűlöletet, illetőleg közrendellenességet felkölteni" alkalmas, így a sajtórendtartás függelékének 7. paragrafusa értelmében kötelessége lenne megindítani a lap szerkesztője és bűntársai ellen az eljárást, szerinte, tette hozzá, még az 1848 előtti gyakorlat is ezt kívánná. Kérte azonban Mailáth véleményét, politikai tekintetek esetleg nem javallják-e az eljárás mellőzését. Sennyey nem támogatta a hatósági fellépést, mondván, a beszéd nem sok figyelmet keltett, az ellenzéki hírlapok eddig higgadt és „általában kielégítő magatartás"-t mutatnak, ezt megzavarná az eljárásindítás.[127] Nem sokkal később Mészáros Károly képviselőjelölti programja (mely, mint már említettük, a kötelező sajtóellenőrzés elmulasztásával jelent meg) Sennyey megfogalmazása szerint „a népfelség absolut jogának a törvényes kormányzattal szemben leendő érvényesítését" tűzte ki célul, s felmerült, hogy Kossalkótól szakvéleményt kérnek, de azután Sennyey lemondott arról.[128] November elején Zólyom megye főispánja küldött be két választási nyomtatványt: Thurzó Lajos (Ľudovít Turzo-Nosický) ügyvéd képviselői programját és Chrásztek Mihály (Michal Chrástek) lelkész választásra buzdító, szlovák nyelvű dalszövegét. Chrásztek katolikus lelkész, a besztercebányai szeminárium tanára s a nem sokkal korábban alakult szlovák közművelődési egyesület, a Matica Slovenska titkára volt. Mindkettejüket dühös „pánszláv"-ként jellemezte a főispán. Thurzó programja a volt jobbágyokra nézve kedvezőbb tagosítási törvények hozatalát irányozta elő, s hogy a maradványföldeket és irtványokat is állami kárpótlással adják a megművelők tulajdonába. Kossalkó ezt a szöveget nem minősítette törvényszéki eljárás indítására alkalmasnak, a kortesnótát azonban annál inkább, „a polgári társadalom birtokos osztálya elleni ellenségeskedésre buzdítás" címén. Tudomásunk

[126] Vietoris László jelentése Mailáthhoz, Trencsén, 1865. aug. 12., Sennyey levélfogalmazványa ugyanahhoz, Buda, 1865. szept. 21. „Tót röpiratok. Slovensky Wlastimil és Otom sneme" címmel gyűjtőakta. MNL OL D 191 4001.IV.C.1865. A szlovák szakirodalom e kiadványt Viliam Pauliny-Tóthnak tulajdonítja. Köszönöm Demmel Józsefnek ezt az információt.

[127] Kossalkó levele Mailáthhoz, Pest, 1865. okt. 16. MNL OL D 185 1865:1332.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. okt. 23. („saját kezűleg" jelöléssel). MNL OL D 191 5594.IV.B.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1367.); Mailáth levélfogalmazványa Kossalkóhoz, Bécs, 1865. okt. 24. D 185 1865:1367. Szilágyi Virgil beszéde választóihoz. (October 8-kán). *A Hon*, 3. évf. 233. sz. 1865. okt. 11. Szilágyi elutasította a közös ügyek létét, a jelen viszonyait sötét színekkel festette: elszegényedés, elviselhetetlen adóterhek, a kereskedési szabadság elnyomása, a nevelési rendszerben idegen törekvések.

[128] Sennyey levélfogalmazványa Nehrebeczky Sándor Ung megyei főispánhoz, Buda, 1865. okt. 28. („saját kezűleg" jelöléssel), Okolicsány feljegyzése, Buda, 1865. nov. 24. MNL OL D 191 6323.IV.B.1866.

szerint végül nem indult eljárás.[129] (Ha bírósági eljárás fontolgatása nélkül is, de további választási nyomtatványok is kerültek lefoglalásra.)

A választási harcok elültével is akadtak olyan kiadványok, melyekkel szemben felmerült a bírósági eljárás indítása. 1866 februárjában Heckenast nyomdájából nyújtották be sajtóellenőrzésre az anonim *A magyar felsőház reformjáról* című röpirat próbanyomatát, amely a felsőházat anakronizmusnak minősítve „gyűlöletes kifakadások"-kat tartalmazott az arisztokrácia s „némileg" a katolikus papság ellen, a felsőház teljes eltörlése mellett agitált. Worafka lefoglalta. Kossalkó lehetségesnek minősítette az eljárást, Sennyey azonban politikai okokból („a jelen politikai viszonyok [...] sajtóperek folytatására legkevésbé látszanak alkalmasoknak") ezúttal sem tartotta kívánatosnak azt. Mailáth szintén úgy nyilatkozott, hogy a sajtóperek „nyilvános tárgyalásai csak esélytelen tüntetésekre szolgáltathatnának újabban módot".[130] Március végén a *Bolond Miská*ban közölt „Két hiszekegy"-ről kért vélemény Sennyey. Kossalkó eljárásra alkalmasnak minősítette a közleményeket, mivel azokban „az úgynevezett »apostoli hitvallás« tökéletesen átalakítva (travestirt) foglaltatik, s ekképp a róm. kath. Egyháznak egyik legszentebb intézménye, mely nemcsak a szent misébe lényegében felvétetett, hanem a hívek által is világszerte naponként imaközben elmondatni szokott, könnyelmű mulattatásra, s főleg az első közleményben arra használtatott fel, hogy világi dolgok aljas módon kigúnyoltassanak, mely szentelenítés (profanatio) nemcsak mások vallásos érzelmét mélyen sérti, hanem egyúttal a vallás és ennek intézményei iránt [...] megvetést, és lealacsonyitást tanúsít". Néhány napos hezitálás után azonban Sennyey „egyelőre ad acta" jelöléssel ismét csak félretette az ügyet.[131] Áprilisban viszont Kossalkó kifogásolta *A Hon* 89., 91., 93. számát a felsőház „lealacsonyítására célzott cikkek" miatt, ami akár az 1723:7. törvénycikk 8–9. paragrafusa, akár az 1865. évi sajtórendszabály alapján sajtóeljárásra adhat okot, ha Sennyey azt célszerűnek látja. Az előbbi alapján saját felperessége mellett megindíthatja a pert a királyi táblán, az utóbbi szerint a városi tiszti ügyész kezdeményezheti azt a városi törvényszék előtt. A Sennyeynek küldött jelentés hátoldalán azonban csak a következő feljegyzést találjuk: „intézkedés szükségesnek nem találtatván ad acta, Budán 1867 febr. 10^{n}", azaz Sennyey ezt is függőben tartotta.[132]

[129] Radványszky Antal Zólyom megyei főispán jelentése Sennyeyhez, Besztercebánya, 1865. nov. 2. MNL OL D 191 6135.IV.C.1865.; a két jelölt jellemzését lásd Radvánszky jelentése Mailáthhoz, Radvány, 1865. nov. 3. MNL OL D 185 1865:1455.; Kossalkó jelentése Sennyeyhez, Pest, 1865. nov. 18., Sennyey levélfogalmazványa Radvánszkyhoz, Buda, 1865. nov. 26. MNL OL D 191 6135.IV.C.1865.

[130] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1860. febr. 28. MNL OL D 191 1365.IV.C.1866.; Kossalkó jelentése Mailáthhoz, Pest, 1866. júl. 12., Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1866. júl. 21. MNL OL D 185 1866:864. (fogalmazványát lásd D 191 4592.IV.C.1866.); Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. júl. 30. MNL OL D 185 1866:864. Az OSZK-ban őrzött példány tanúbizonysága szerint Toldy István munkája: *A magyar felsőház reformjáról.* Pest, 1866, Lauffer testvérek.

[131] Két hiszekegy. *Bolond Miska* 7. évf. 12. sz. 1866. márc. 25.; Sennyey levélfogalmazványa Kossalkóhoz, Buda, 1866. márc. 26., Kossalkó jelentése Sennyeyhez, Pest, 1866. márc. 30. MNL OL D 191 1891. IV.B.1866. „Bolond Miska című lap" címmel akta.

[132] A főrendi ház eleiről. „(+)" szignóval. *A Hon,* 4. évf. 89. sz. (Támadta az alsóház feliratának elfogadását ellenző főrendiházi tagokat), B. Podmaniczky Frigyes: Pest, 1866. april 19. Uo. 91. sz. (Üdvözölte, hogy

Még 1867 elejére is jutott egy hasonló eset. Ismét Kossalkó hívta fel Sennyey figyelmét a *Magyar Jogtudományi Hetilap* egyik cikkére, melyben a szerző a rögtönítélő bíráskodást embertelen intézménynek bélyegezte, s ezzel Kossalkó szerint a felsőbb hatóságoknak a rendkívüli körülmények között a közbiztonság érdekében tett intézkedését lealacsonyítani és gyűlöletessé tenni törekedett. Végül persze – a szerkesztő és a cikket megjelenni engedő pesti rendőr-igazgatóság informális figyelmeztetésén kívül – ez esetben is elmaradt a hatósági fellépés.[133] Miközben tehát a lefoglalások gyakorlata a politikai tartalmú kiadványok esetében, ha enyhült is, de nem szűnt meg, a bírósági eljárástól, szerzők és szerkesztők perbe fogásától és fogságba vetésétől láthatólag idegenkedtek az új közigazgatási vezetők.

A külföldi periodikák terén sem csökkent Worafka ügybuzgalma. Magyarországra vonatkozó új általános tilalom kimondására ugyan csak két alkalommal került sor: 1865 őszén a Mannheimben kiadott *Deutsches Wochenblatt* jutott erre a sorsra;[134] 1866 nyarán, már a fegyverszünet megkötése után pedig Belcredi hívta fel Mailáth figyelmét a Berlinben megjelenő *Staatsbürger Zeitung*ra, amelyet állítólag kifejezetten Magyarországra irányoztak, Mailáth pedig elrendelte a terjesztési tilalmat.[135] Az egy-egy lapszámlefoglalásról szóló híradások annál számosabbak voltak, szerepeltek már korábban is nemkívánatosnak tekintett lapok (*Kladderadatsch,*[136] *Münchener Punch,*[137] a londoni *Punch,*[138] *Deutsche Allgemeine Zeitung*[139]), de új kiadványok is felbukkantak: a lipcsei *Illustrierter Dorfbarbier* című élclap (1865. július és szeptember között öt számát is lefoglalták),[140] a Hamburgban kiadott *Wespen* és a *Reform,*[141] az *Illustrated London News,*[142] valamint az Egyesült Államokban megjelenő néhány újság (*Unsere Zeit, New Yorker Belletristisches Journal, Cincinnati Volksblatt*).[143]

a felsőház elfogadta az alsóház feliratát.), cím nélkül, „(+)" szignóval. Uo. 93. sz. (Támadta „nehány kinevezett méltóságos Úr szolgálatkész buzgalmá"-t s az „1847-diki magyar pecsovicskodás" felmelegítésének kísérletét. Idézte Teleki László gróf beszédét az 1843–1844. évi országgyűlésen a felsőtábla lehetséges eltörléséről); Kossalkó jelentése Mailáthhoz, Pest, 1866. ápr. 28. MNL OL D 185 1866:493.; Kossalkó jelentése Sennyeyhez, Pest, 1866. ápr. 28. MNL OL D 191 2553.IV.B.1866.

[133] Vüntsch Sándor: A halálbüntetés, és a' honi inség. *Magyar Jogtudományi Hetilap*, 1867. 3. sz. 1867. jan. 19. A lap 1867. évi számait sajnos nem sikerült feltalálni; Kossalkó jelentése Sennyeyhez, Pest, 1867. jan. 21., Sennyey levélfogalmazványa Kossalkóhoz, Buda, 1867. jan. 24. MNL OL D 191 554.IV.B.1867.

[134] Vö. MNL OL D 191 3690.IV.B.1865.

[135] Belcredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1866. aug. 9. MNL OL D 185 1866:1012.; Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1866. aug. 16. MNL OL D 191 5492.IV.B.1866.

[136] Vö. MNL OL D 191 4080.IV.B.1865., 6973.IV.B.1865., 187.IV.B.1867.; 1405.IV.C.1866.

[137] Vö. MNL OL D 191 7075.IV.B.1865.

[138] Vö. MNL OL D 191 381.IV.B.1867.; D 191 1108.IV.C.1866.

[139] Vö. MNL OL D 191 3102.IV.B.1866., 4363.IV.B.1866.

[140] Vö. MNL OL D 191 3479.IV.B.1865., 4348.IV.B.1865., 4846.IV.B.1865., 5100.IV.B.1865.; további lapszámlefoglalásról lásd Uo. 6963.IV.B.1865, 1264.IV.C.1866.

[141] A *Wespen*re vonatkozóan lásd MNL OL D 185 1866:1094., D 191 5773.IV.B.1866. A lap egy-egy száma már korábban is lefoglalásra került, vö. MNL OL D 191 2215.IV.B.1865.; a *Reform*ra vonatkozóan lásd uo. D 191 432.IV.B.1867.

[142] Vö. MNL OL D 191 7399.IV.B.1866.

[143] Vö. MNL OL D 191 5728.IV.B.1866., 5935.IV.B.1866., 6502.IV.B.1866., 6750.IV.B.1866.

Az egyedi kiadványok esetén Sennyey érezhetően igyekezett Worafka lefoglalási buzgalmát mérsékelni, egyébként is az volt a véleménye, hogy a tiltás csak akkor hatékony, ha az egész birodalomra kiterjed.[144] Politikai aggodalmak esetén Mailáth láthatólag inkább a tiltás felé hajlott még akkor is, ha nyelvi okokból nem volt feltételezhető a szóban forgó kiadvány széles körben való terjedése, de jórészt Belcredi véleményére támaszkodott. Néhány esetben épp magyarországi kezdeményezésre került sor egy-egy munka általános tiltására Lajtán innen és túl egyaránt. Leggyakrabban továbbra is a „vallásháborító" tartalmú kiadványok,[145] valamint politikai röpiratok[146] kerültek lefoglalásra, illetve tiltásra. „Erkölcsromboló munkák"[147] tekintetében azonban egész birodalomra kiterjedő formális tilalom kihirdetésére továbbra is ritkán került sor, a bécsi rendőri hivatalnokok maradtak inkább az informális intésnél – nem tudjuk, milyen sikerrel.[148] Ennek nyomán a magyarországi vezetők is hajlottak immáron arra, hogy egyszerűen ne oldják fel a lefoglalásokat, minden feltűnést kerülve. Politikai kiadványok, például lengyel nyelvű röpiratok esetén arra is akadt példa, hogy magyarországi kezdeményezésre, magyarországi tilalom mellőzésével került sor egy-egy kiadvány betiltására Galíciában.[149] Történetünk sajátos fordulata az, hogy a külföldi kiadványok ügyeiben Mailáth kancellár az időközben a rendőrminisztériumba áthelyezett Schäfer Pál lovaggal levelezett, aki, mint láttuk, a provizórium idején Pálffy helytartó jobbkeze volt a sajtófelügyeleti ügyekben (is). Persze ha Mailáth magáévá tette is Belcredi álláspontját a tilalom mellőzéséről, nem jelentette feltétlenül a lefoglalt példány(ok) szabadon bocsátását, hiszen érvényben maradhatott a konkrét lefoglalási határozat, illetve sor kerülhetett a lefoglalt példányoknak a

[144] Példákat lásd MNL OL D 185 1865:1022., 1865:1156., 1866:303., 1866:1093., D 191 4440.IV.B.1865., 1490.IV.B.1866.; Sennyey véleményére lásd Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. dec. 21. MNL OL D 185 1865:1739. (fogalmazványát lásd uo. D 191 6973.IV.B.1865.).

[145] Például: *Jesus der Christ. Ein Stück für die Volksbühne.* Stuttgart, 1865, Emil Ebner. Vö. MNL OL D 191 2929.IV.B.1865.; C. Radenhausen: *Die Bibel wider den Glauben.* Hamburg, 1865, Otto Meissner. Uo. 3966.IV.B.1865.. D 185 1865:852., 1865:1072.; *Die Urtheile heidnischer und jüdischer Schriftsteller der vier ersten christlichen Jahrhunderte über Jesus und die ersten Christen.* Von Richard von der Alm. Leipzig, 1864, Otto Wigand. D 191 5349.IV.B.1865.; *Pie IX sa vie – son régne, l'homme, le prince, le pape* par Fr. Petrucelli della Gattina. Bruxelles, 1866; *Die chronischen Krankheiten des Clerus.* München, 1866; *Papst Zacharias und Pius IX. Eine geschichtliche Parallele.* Wiesbaden, 1866.

[146] Például Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.* Genf, 1865, Puky Miklós. MNL OL D 191 618.IV.C.1865.; *Studien von Johannes Scherr.* Bd. 3. Leipzig, 1866, Otto Wigand. *Wspomnienia kapitana wojsk polskich z roku 1863.* Lipsk, 1866, E. B. Kasprovicz. MNL OL D 185 1866:405., 1866.:446., D 191 2117.IV.B.1866.; *Zur Reorganisation Oesterreichs von ***.* Altona, 1866, A. Mentzel. D 185 1866:1247.

[147] Néhány példa a lefoglalt kiadványokból: *Wanderungen durch Hamburgs dunkle Strassen, Enthüllungen über das Leben und Treiben in denselben* von Dor Heinrich B…k. Hamburg, 1866, W. Schardius. MNL OL D 185 1866:467.; *Galante Abenteuer Adelgundens von C. Maitresse des Herzogs von B.* Nach ihren eigenen Mittheilungen herausgegeben vom Baron von Rosenberg. Neustadt, 1861, J. Wagener; *Paradiesäpfel vom Baume der Erkenntniss gesammelt von Edgar Bundi.* Philadelphia, 1863, C. F. Myres. Uo. 1866:409.

[148] Schäfer Pál átirata (Belcredi nevében) a kancellária elnökségéhez, Bécs, 1866. máj. 14. MNL OL D 185 1866:549.

[149] *Bibloteka pisarzy polskich. Tom trzydziesty piaty. Demokracya polska na Emigracyi. Wyjatki z pism Victoria Heltmana.* Lipsk, 1866, F. A. Brockhaus. MNL OL D 185 1866:87., 1866:472.

származási helyre való vissza-„toloncolására" is, ahogy a netalán beérkező újabb példányok ismételt lefoglalására.[150] Egyetlen esetet ismerünk, amikor egy Worafka által veszélytelennek minősített munka később betiltásra kerül, mivel korábban a bécsi országos törvényszék közcsendháborítás miatt azt betiltotta.[151]

Politikai tekintetben a legveszélyesebbnek láthatólag Horváth Mihály *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben* munkáját (Genf, 1865, Puky Miklós,) tartották a magyar vezetők, melyre 1865 októberében figyeltek fel, s általános behozatali tilalmat rendelt el Mailáth Magyarországra vonatkozóan. Felhívta a háromkötetes munkára Haller erdélyi kancellár figyelmét is. Belcredivel is kapcsolatba lépett, aminek nyomán a bécsi cs. kir. országos törvényszék 1865. december 27-án közcsendháborítás és a császári ház tagjainak megsértése címén kimondta a birodalom nyugati tartományaira vonatkozó tiltást.[152] 1866 elején Belcredi azt a „bizalmas úton" érkezett információt továbbította Mailáthhoz, hogy Heckenast egy lipcsei könyvkereskedőtől nagyobb számú példányt vár a munkából, s hogy már utasította Worafkát, hogy akadályozza meg a küldemény célba érését. Az ügy további fejleményeiről sajnos nincs információnk.[153] Azt azonban tudjuk, hogy már 1865 augusztusában közkézen forgott a munka Magyarországon, Gyulay Lajos gróf Pesten feljegyezte naplójában, hogy hozzákezdett az olvasásához. („Jó falusi olvasmány lesz: három vastag kötetet míg elolvasok, a szüret ideje is beállhat" – írja.[154]) Mire tehát beindult a tiltó hatósági mechanizmus, már végeztek is a kiadvánnyal a legtájékozottabb olvasók – a pesti rendőr-igazgatóság információs hálózatának hiányosságait jelzi, hogy mindeközben Worafka még novemberben is azt jelentette, hogy a kötet külföldről még nem érkezett be Magyarországra, a helybeli könyvárusok készletében nem található.[155] 1866 elején Ludwig Folliot de Crenneville gróf altábornagy erdélyi kormányzó is arról tudósította a tárnokmestert, hogy erdélyi mágnások bizalmas közvetítő személyeken keresztül Pesten szerezték meg maguknak a mű köteteit.[156] Érdekes sajtópolémiára adott alkalmat a *Magyar Világ* 1866 első hónapjában, amikor az 1848. évi események kapcsán Horváth Mihály véleményére hivatkozott, miszerint

[150] A lefoglalás érvényben maradására példaként lásd *An die deutsche Nation. Manifest von Arnold Ruge.* Hamburg, 1866, Otto Meiszner. MNL OL D 185 1866:1094.; D 191 5773.IV.B.1866.; visszaküldésre példaként lásd *Der Krieg von 1866 im Guckkasten* című gúnyiratot. D 185 1866:1355.

[151] A szóban forgó kiadvány: *Der siebentägige Krieg oder die Todsünden des Friedens. Historische Erzählung aus dem preussischen Feldzuge gegen Österreich im Jahre 1866.* Von Julius Konrad. Berlin, 1866, Seehagen. MNL OL D 185 1866:1284., 1337., 1436., 1867:181.

[152] Károlyi levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 6., Mailáth két levele Sennyeihez, Bécs, 1865. nov. 24., 1866. jan. 12. MNL OL D 191 618.IV.C.1865. (Károlyi levelének fogalmazványát lásd D 185 1865:1216); Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. nov. 3., Mailáth levélfogalmazványa Hallerhez, Bécs, 1865. nov. 3. Uo. D 185 1865:1397.; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 12. Uo. 1865:1557.; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. dec. 23. Uo. 1865:1722.; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1866. jan. 10. Uo. 1866:20.

[153] Belcredi átirata Mailáthhoz, Bécs, 1866. jan. 14. MNL OL D 185 1866:85.; Mailáth leirata Sennyeyhez, Bécs, 1866. jan. 20. Uo. D 191 487.IV.C.1866.

[154] *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve...* i. m. 55.

[155] Sennyey jelentésfogalmazványa Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 12. MNL OL D 191 618.IV.C.1865.

[156] Crenneville gróf átirata Sennyeyhez, Kolozsvár, 1866. febr. 17. MNL OL D 191 367.IV.C.1866.

hiba volt a minisztériumok felállítása hatáskörük előzetes kijelölése nélkül, s bőven idézett is a munkából. A *Pesti Napló* azonnal lecsapta a magas labdát: ha a *Magyar Világ* „különös kedvezésből hozzáférhet" is a tiltott munkához, a közönség elől el van az zárva, eszközöljék ki hát a „szabad forgalmat", hogy állításuk ellenőrizhető legyen.[157]

A rendőr-minisztérium tiltás ellen állást foglaló véleményét Mailáth esetenként respektálta. Ez történt például a *Die Serben und die orientalische Frage. Von einem Serben* (Beutzen, 1865) röpirattal, melynek száz példányát küldték ismeretlenek egy újvidéki postai címre 1865 júliusában. A kiadvány a Kossuth által is propagált dunai konföderáció programját fejtegette, ám Belcredi véleményének kikérése után Mailáth is úgy vélte, e program 1862-ben sem váltott ki különösebb visszhangot Magyarországot, s az eltiltás csak felhívná a figyelmet a röpiratra, ezért Worafka és Pálffy tiltási javaslatával szemben eltekintett a formális tilalomtól.[158] Mecséryvel való konzultáció után nem hagyta jóvá a tiltást a Brüsszelben élő magyar emigráns, Ludvigh János *Des lois sur la responsabilité du pouvoir exécutif en Hongrie* (Brüssze1, 1865, A. Lacroix, Verboeckhoven et Cie) röpirata esetében sem, mondván, valószínűleg nem lesz nagyon kelendő, nincs nagy jelentősége a kiadványnak.[159]

De természetesen akadt jó néhány olyan kiadvány, amelyre Belcredi nem kívánt tilalmat kimondani, de Mailáth jóváhagyta azt Magyarországra vonatkozóan. Kertbeny Károlynak *Briefe über die ungarische Frage von einem Ungarn. Separatabdruck aus der Nationalzeitung* című (Berlin, 1865) röpiratával ez történt 1865 decemberében;[160] vagy 1866 januárjában az *„Antonina és Attila könyve.* Irta Anyjok. Páris, Geuiraudet és Jonaust betüivel, 1851, 1854, 1859" című háromkötetes munkával (amihez Haller gróf is csatlakozott);[161] illetve 1866 májusában az emigrációból hazatért Herczeghy Mór *Ungarn im Jahre 1866 vom historisch-moralischen Standpunkte betrachtet. Eine Volksschrift, für alle Stände der Gesellschaft* (Pest–Wien–Leipzig, 1866, Johann Kugler) kiadványával, mely utóbbi ugyan mérsékelt kiegyezési javaslatokat tartalmazott (felelős kormány helyett egy külön államtanács felállítását a nádor elnökletével a pénzügy, belügy, közmunka- és kereskedelemügy, a kultuszügy és igazságügy vezetésére), ám egyúttal emlékmű felállítását indítványozta az 1848–1849-ban harcolt honvédek tiszteletére, s kijelentette: a magyar nép kész az újabb harcra is.[162]

[157] Pest, jan. 18-án. *Magyar Világ*, 2. évf. 14. sz. 1866. jan. 19.; Nehány szó a „Magyar Világ"-hoz. „X. Y. Z." szignóval. *PN*, 17. évf. 17-4727. sz. 1866. jan. 23.

[158] Hueber Zsigmond jelentése (Pálffy nevében) Mailáthhoz, Buda, 1865. júl. 4. és Mailáth levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. júl. 9. MNL OL D 185 1865:670.

[159] Hueber Zsigmond jelentése (Pálffy nevében) Mailáthhoz, Buda, 1865. júl. 6. és Mailáth levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1865. júl. 10. MNL OL D 185 1865:687.

[160] Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1865. dec. 3. MNL OL D 191 5979.IV.C.1865. (fogalmazványát lásd D 185 1865:1563.); lásd még: D 185 1865:1483.

[161] Vö. MNL OL D 185 1866:195., 295., 402., D 191 690.IV.C.1866.

[162] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. máj. 7. MNL OL D 191 2695.IV.C.1866. Mellékelve a mű egy példánya. Herczeghy 1865-ben tért vissza Magyarországra, ebben az évben már jelentkezett egy hasonló röpirattal: *Ungarn und die Monarchie. Ein Vorläufer zur Eröffnung des ungarischen Landtages.* Wien, 1865, Hügel.

A kiegyezési tárgyalások vontatott előrehaladása természetesen kedvezett a korábbi sajtóellenőrzési gyakorlatok és eljárások újabb és újabb ismétlődésének. S a sajtóellenőrzési szigor még 1866 vége felé is csak enyhült, de nem szűnt meg. 1866 végén Pozsony megye helytartója például lefoglaltatta a hűtlenségi szervezkedésben 1864-ben elítélt, majd amnesztiában részesített Nedeczky István Nagyszombatban nyomtatott röpiratát (*Conturen der ungarischen Staatsverfassung vor dem Jahre 1847/8*) „hazai törvényeinkben alapot nem találó téves állításai" miatt. Főképp az uralkodó jogállására vonatkozó részeket kifogásolta, például: „A király az országgyűlés beleegyezése *nélkül* Magyarországra vonatkozóan nem köthetett szerződést (tractatus) és békét." (Kiemelés az eredetiben.) De a sajtóviszonyokra vonatkozóan is tartalmazott a munka összehasonlítást: „... Magyarországon sem írót, sem kiadót nem lehetett munkáinak belföldi vagy külföldi kinyomtatásáért bíróság elé állítani, csak a kormány által kirendelt cenzort lehetett posztjáról elmozdítani." Hiába kérte Nedeczky 1867 januárjában a lefoglalás feloldását, Mailáth január 26-án (!) elutasította kérvényét, pedig akkor már nyílt titok volt, hogy küszöbön áll az új magyar kormány kinevezése Andrássy Gyula gróf vezetésével.[163] Sőt, Worafka 1867. február 11-én lefoglalni javasolta *Tompa Mihály legujabb költeményei*nek kötetét, az 1850-ben született A gólyához című, illetve az 1865-ben papírra vetett Egy könyv olvasása közben című költemény miatt – mintha csak az 1865 nyarát megelőző politikai kurzus fénykorát élték volna. Ezúttal azonban győzött a józan ész, és Sennyey egy nappal az Andrássy-kormány kinevezése előtt, február 13-án a lefoglalást „mellőzendőnek" találta.[164] De ugyanebben a hónapban Sennyeyt sem csupán az ügyek átadása kötötte le: Miletić *Zastava* című lapjában megjelent két cikk (magyar fordításban: Oroszország és keleti Európa, Magyarok és a keleti kérdés) miatt kapcsolatba lépett Kossalkóval és Melczer István személynökkel esetleges törvényszéki vizsgálat indítása céljából (a lap 8. számában megjelent egy harmadik cikk is Szerbia a vál-úton címmel, amit Sennyey szintén erősen kifogásolt), ám Miletić parlamenti képviselő mivolta bonyolította a helyzetet. Március elején (!) azután Mailáth „az időközben változott viszonyok folytán" egyszerűen visszaküldte az iratokat Sennyeynek, hogy az Andrássy-minisztériumhoz utalja át azokat.[165] Sennyey egyik utolsó hivatali ténykedése március 9-én épp a birodalom többi tartományában újonnan betiltott kiadványok jegyzékének köröztetése volt.[166]

[163] Vö. MNL OL D 191 6766.IV.C.1866.; Mailáth és Sennyey levélváltását Nedeczky beadványáról (1867. január) lásd MNL OL D 185 1867:12.; Mailáth levele Sennyeyhez, Bécs, 1867. jan. 26. MNL OL D 191 658.IV.C.1867. A kormányváltozás után a munka eredeti formájában forgalomba került. A kifogásolt részeket lásd 9., 29. oldal.

[164] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1867. febr. 11. MNL OL D 191 1104.IV.C.1867.

[165] Sennyey és Mailáth levélváltását (1867. február–március) lásd MNL OL D 185 1867:161.; vö. még D 191 8.IV.B.1866. „Zastava szerb lap" címmel gyűjtőakta.

[166] Sennyey levélfogalmazványa a megyei, kerületi kormányzókhoz, Pest és Buda főpolgármestereihez, a pesti rendőr-igazgatósághoz és a királyi jogügyigazgatóhoz, Buda, 1867. márc. 9. MNL OL D 191 1798.IV.C.1867.

Az Andrássy Gyula gróf vezette magyar kormány s a kormány támogatását maguk mögött érezve a sajtó képviselői azonnal az 1848. évi sajtótörvény szabályaihoz kezdték eljárásaikat igazítani, s egyszerűen negligálni a rendőri hatóságokat. Wenckheim Béla báró belügyminiszter a kormány megalakulása után néhány nappal országgyűlési határozati javaslatot nyújtott be a sajtó ügyében, melyet a parlament elfogadott. Eszerint a sajtóvétségek tárgyában újra életbe léptették az 1847/48. évi 18. törvénycikket, döntöttek arról, hogy egyelőre öt helyen (Pest, Debrecen, Eperjes, Nagyszombat, Kőszeg) felállítják az esküdtszékeket. Erdélyre nézve pedig a minisztérium fenntartotta magának a további intézkedés jogát.[167] (Ott végül egészen 1871-ig érvényben maradt az 1852-es sajtópátens!)

Ugyanakkor a későbbi konfliktusok körvonalai már kitapinthatók voltak, hiszen a minisztériumi előterjesztésről folyt parlamenti vitában a nem magyar nemzetiségű képviselők közül hárman is ellenvéleményt jelentettek be, mondván, az 1848-as szabályozás a magas lapbiztosítékok, az „igen szigorú" büntetési tételek, illetve a politikai vétségek meghatározását illetően „elasticus és kétes értelmü rendeletek"-nek köszönhetően veszélyezteti a sajtószabadságot, és sokkal inkább átmeneti új szabályozást üdvözöltek volna.[168]

Az első szimbolikus aktusok egyike volt, amikor Pompéry János újraindította *Magyarország* című lapját, s a lapindítást Pest város tanácsának s még véletlenül sem Worafka hivatalának jelentette be, ahogy a szükséges 10 000 forintnyi biztosítékot is ott tette le. Követte példáját Emich Gusztáv is, amikor Frankenburg Adolf szerkesztésében megindította március elején az *1848* című lapot.[169] Akadtak azonban óvatosabbak is, Heckenast például szintén március elején a pesti rendőr-igazgatósághoz (vagy ahhoz is) bejelentette, hogy a *Vasárnapi Ujság* és a *Politikai Ujdonságok* élén szerkesztőváltás történik.[170] Meg-megjelent újra más korábban ellehetetlenített sajtótermék is: például a *Fekete Leves Bús Vitéz fekete levese* címmel, amit a laptársak örömmel kommentáltak.[171]

A rendőri hatóságok egy rövid ideig még tovább folytathatták működésüket Wenckheim február 22-i szóbeli utasításának megfelelően. Ezen felbátorodva Worafka gyorsan betiltotta az *1848* előfizetési felhívását, Wenckheim azonban közbelépett.[172] Nem csoda, hogy az újság „szép" szavakkal emlékezett meg Worafka tevékenységéről: „...a legnagyobb örömmel természetesen csak arra gondolhatunk,

[167] „Miniszteri előterjesztény a sajtó ügyében", Pest, 1867. febr. 25., A magyar országgyülés képviselőházának a sajtóügyben hozott határozata. In *Az 1865. december 10-dikére hirdetett országgyülés Nyomtatványai. Képviselőház. – Irományok.* 2. köt. Pest, 1866, Emich Gusztáv. 64–65., 110.

[168] A képviselőház ülése, 1867. márc. 9. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyülés képviselőházának naplója.* 3. köt. Pest, 1867, Emich Gusztáv. 303–315.

[169] Worafka jelentései a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1867. febr. 23., febr. 26. MNL OL D 191 1536. IV.B.1867.; Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1867. márc. 3. Uo. 1643.IV.B.1867.

[170] Heckenast beadványa a pest-budai rendőr-igazgatósághoz, Pest, 1867. márc. 9. MNL OL D 191 1825. IV.B.1867.

[171] Lásd Különfélék c. rovat. *PN,* 18. évf. 6-5014. sz. 1867. jan. 8.

[172] Worafka jelentése a rendőr-minisztériumhoz, Pest, 1867. márc. 10. HHStA, IB BM 1572/1867.

hogy most már nincs velünk semmi dolga, s nem történik az, hogy oly férfiu, ki egy kukkot sem tud magyarul, bíráskodik első sorban a magyar könyvek és lapok felett..."[173] Tiszta helyzetet majd a rendőri hatóságok teljes felszámolása jelentett március végével. Május 19-én megjelent Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter két nappal korábbi rendelete az esküdtszékek felállításáról, amit majd július végén újabb rendelet követett e tárgyban – megindult tehát az új intézményrendszer kiépülése.[174]

A fővárosi hírlapírók március végén a Frohner Szállóban „az ujra felvirradt sajtószabadságot" ünnepelték egy szombat esti „journalista lakomával" 60–70 fő részvételével. A sanyarú sajtóviszonyoktól való búcsúzást ugyan Jókai már hónapokkal korábban megkezdte, amikor *A Hon* hasábjain 1866 novemberében megjelentette általunk már többször idézett visszaemlékezését a 19. századi magyarországi sajtóviszonyokról,[175] a megkönnyebbült sóhajtás végérvényesen mégis csak 1867 tavaszán következhetett. Az ünneplésre összegyűltek „éltették [...] a magyar politikát, melynek a sajtószabadság uj életre kelte köszönhető, a magyar hirlapirókat, kik a nehéz időkben a nemzeti közszellemet ébren tartották". Falk Miksa Bécsből táviratban köszöntötte a megjelenteket: »A sajtószabadság örömünnepére egybegyül iróknak szives üdvözletet küld jó és rosz napokban hü társuk, Falk Miksa.«" A rendezvényen megjelent néhány Deák-párti képviselő is.[176] Az *1848* nem mulasztotta el egy kicsit megfricskázni Kecskeméthy Aurélt a hírrel, hogy ott „Kecskeméthy (természetesen a Károly) bandája játszott". A tósztok között Szász Károly mondta az áldomást a sajtószabadságért.[177] Nem lehet azonban kétségünk arról, hogy Kecskeméthy Aurél maga is fellélegzett a megelőző évek nyomasztó politikai légköre után. Kormánypárti és ellenzéki szellemiségű újságírók, szerzők és lapkiadók egyaránt úgy érezhették, végre vége a kicsit több, mint hat szűk esztendőnek.

[173] Hirharang c. rovat. *1848,* 1. évf. 10. sz. 1867. márc. 14. 4.

[174] A rendeletek szövegét lásd *PN,* 18. évf. 116-5124. sz. 1867. máj. 19., 181-5189. sz. 1867. aug. 7.

[175] A sajtó és a censura Magyarországon. Vázlatok Jókai Mórtól. I–VII. *A Hon,* 4. évf. 1866. 252–256., 260., 266., 272. sz. 1866. nov. 1., nov. 3., nov. 4., nov. 6., nov. 7., nov. 11., nov. 18., nov. 25.

[176] Különfélék c. rovat. *PN,* 18. évf. 71-5079. sz. 1867. márc. 27.; vö. Ujdonságok c. rovat. *A Hon,* 5. évf. 72. sz. 1867. márc. 28.

[177] Hirharang c. rovat. *1848,* 1. évf. 20. sz. 1867. márc. 27.

Összegzés

A provizórium kormányzata rövid fennállása alatt nem sok sikert könyvelhetett el. Nem sikerült az uralkodó és bécsi tanácsadói által kijelölt fő célkitűzést megvalósítani: átformálni a magyarországi politikai színtért, a liberális ellenzéket háttérbe szorítani, felpuhítani a konzervatívok ragaszkodását az 1860. októberi diploma kereteihez, s híveket, mi több kormánypártot toborozni az alkotmányos és uralkodói abszolút kormányzati eszközöket kombináló birodalmi centralizáció programja támogatására. 1865 nyarán ugyanúgy a liberális ellenzék uralta a politikai közvéleményt, ahogy négy évvel korábban – de időközben meggyengült a magyar politikai emigráció függetlenségi programjának támogatottsága az országon belül, s ennek köszönhetően megnőtt Deáknak a Habsburg birodalmi keretből való kiválást határozottan elutasító nézeteinek népszerűsége. Igaz, Deák álláspontja lényegesen átalakult az 1861 nyarán oly határozottan hirdetett, 1848-as ihletettségű, a birodalmi kereteken belül perszonáluniós függetlenségre igényt tartó programjához képest. Hogy mi motiválta Deákot a közjogi kompromisszum lehetséges útjainak keresésére, pontosan nem tudjuk, feltehetőleg a magyar függetlenségi törekvésekre nézve kedvezőtlen külpolitikai folyamatok játszottak abban döntő szerepet, valamint az, hogy 1861-gyel ellentétben most már látott kompromisszumkészséget az uralkodó köreiben – az mindenesetre biztos, hogy a provizórium erőfitogtató, de nyilvánvaló bizonytalanságról tanúskodó kormányzati lépései nem gyakoroltak rá számottevő hatást.

A magabiztos „mi várhatunk" jelszó, amely egyaránt jellemezte a nagy hatalmú államminiszter Schmerling és Deák Ferenc magatartását ezekben az években, jól hangzott, de rajtuk kívül a politikai színpad csaknem minden szereplője úgy érezte, egyáltalán nincs idő a passzív várakozásra. Mindenekelőtt az uralkodónak kellett szembenéznie azzal, hogy ha konszolidálni és visszaszerezni kívánja birodalmának nagyhatalmi tekintélyét, rendeznie kell a magyar kérdést. A magyar politikai elittel kimunkált közjogi megegyezés nélkül ez nem lehetséges – alkotmányjogi diktátumokkal belátható időn belül semmiképpen sem. Egyre inkább így látták ezt a Lajtán túli politikai erők, Schmerling saját liberális táborán belül is. S Magyarországon sem volt ez másképp. Még Deák legszűkebb körén belül is akadt – például Eötvös József báró –, aki attól tartott, a kivárás a magyar konzervatívok felé hajtja a közvéleményt,

ahogy a bécsi politikusok figyelmét is. Így azután összesen szűk négy esztendő állt rendelkezésre a provizórium politikusainak és közigazgatási vezetőinek a rájuk bízott feladatok végrehajtására.

A sajtófelügyelet és sajtóirányítás ágenseinek kettős feladatot szántak a kormányzat vezetői. Egyrészt meg kellett akadályozni a nemkívánatos politikai programok további térnyerését és propagálását külföldről és belföldről egyaránt. A szómágia jegyében akár egyes szavak is kerülhettek tiltólistára: „... utasitva vagyok sok tekinteteknél fogva ahhoz, hogy e' szót dualismus ne használjam" – panaszolta Kemény Zsigmond 1863 elején.[1] Érzékeny anyagi veszteséggel járó lefoglalásokkal, pénzbírságokkal, ha kell, fogságbüntetéssel igyekeztek kikényszeríteni a politikai ellenfelek hallgatását – hogy „önként" átengedjék a propaganda terét a kormányzat számára. S ha egy sajtóorgánum notorikus hangos és elszánt ellenzékiséggel hívta fel magára a figyelmet, bírósági ítélettel vagy közigazgatási intézkedések harapófogójával egyszerűen kikényszerítették megszűnését. Nem csoda, hogy az újságírók, ha nem a mélység felett vékony kötélen egyensúlyozó kötéltáncosként, akkor tojások között táncoló művészként látták magukat – ahogy a *Bolond Miska* már 1861. november végén közölte olvasóival: „Bolond Miska müvészetre adja magát és táncol a – tojások között".[2] Jó néhány összetört tojás héja jelezte a sajtó munkásai, a szépirodalom művelői s általában gondolatokat nyomtatott formában közölni akarók nehéz dolgát ezekben az években.

A meghirdetett kormányzati célok szigora mellett mindenekelőtt a kiszámíthatatlanság nyomasztotta az írókat, újságírókat, szerkesztőket és kiadókat. A sajtóellenőrzés napi gyakorlatának útvesztőiben nagyon sok függött a felelős hivatalnokok éberségén vagy fáradtságán, slamposságán, illetve bátorságán. Ami egy helyütt tiltottnak minősült, egy másik hatóság szűrőjén gond nélkül átcsúszhatott. De ugyanazon hatóság ugyanazon lap két különböző számában is dönthetett másképp: egyszer átengedett egy közleményt, hogy egy héttel később egy ugyanolyan típusú hír miatt lefoglalja a lapot – vagy fordítva. Emlékeztetünk a *Magyar Gazdasszonyok Hetilap*jára, melynek egyik 1864. tavaszi száma csak egy Batthyány Lajosné grófnőnek átadott hálairatról szóló közlemény kihagyásával jelenhetett meg, majd nyár elején beszámolhatott egy másik hozzá intézett hálairatról.[3] A zavart fokozta a katonai hatóságok és a magyarországi politikai vezetők nézetkülönbsége, ami tovább erősítette a kiszámíthatatlanságot. Forgách kancellár és Pálffy helytartó is kifejezetten elégedetlen volt a sajtóügyek kezelésével, amiért mindenekelőtt a rendőri hatóságok, illetve az illetékes közigazgatási szervek nem megfelelő személyi állományát tették felelőssé, pedig feltehetőleg rendszerszintű volt a hiba.

[1] Kemény Zsigmond levele Falk Miksához, [Pest, 1863. eleje]. In *Kemény Zsigmond levelezése*... i. m. 362.
[2] Bolond Miska müvészetre adja magát és táncol a – tojások között. *Bolond Miska*, 1861. 47. sz. 1861. nov. 24.
[3] Worafka jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1864. máj. 5. MNL OL D 191 3618.IV.B.1864.

Pedig egy-két év múltán akár elégedettek is lehettek volna, hiszen 1862 és 1863 látványos haditörvényszéki vizsgálatainak eredményeként a fővárosi sajtó megregulázása első pillatnatra sikeresnek látszott, s az elszórt vidéki renitens hangok is elnémultak. Azonban „a hallgatás burokja alatt [...] a keserüség mérge terjedez" – fogalmazott a *Sürgöny* (!) hasábjain a „(B.)" szignó mögött rejtőzködő szerző 1862 tavaszán.[4] Szavakat és gondolatokat ki lehetett tiltani a nyilvánosság tereiről, de a politikai értékeket és érzelmeket nem lehetett oly egyszerűen száműzni a szívekből. A természetes reakció a gondolatnyilvánítás szabadságának elvi tagadására és gyakorlati korlátozására a mondanivaló rejtjelezése és sorok közé bujtatása volt. A kormányzattal szemben a sorok között írás és olvasás közös „játéka" fűzte össze írót és olvasót. Szép szavakkal emlékezett meg erről Falk Miksa jellemzéseként a dualizmus korának miniszterelnöke, Wekerle Sándor: „Abban a korszakban, midőn egyedüli fegyverünk a toll volt s a szigoru censura és sajtóeljárás mellett ennek az egyedüli fegyvernek is csak ugy lehetett hasznát venni, hogy az igazságnak nagy ereje ne a sorokban, hanem a sorközökben nyerjen kifejezést, mesteri kéz kellett az iráshoz; nem technikai ügyesség, hanem valóban művészi erő kellett ahoz, hogy a gondolat és érzés ingó hullámai el ne mosódjanak, másfelől azonban oly magasra se verjenek fel, hogy az egész törekvés hajótörést szenvedjen."[5]

A külföldi kiadványok terjesztésének akadályozására már sokkal kevésbé hatékony eszközök álltak a kormányzati szereplők rendelkezésére: könyvkereskedői szállítmányok s egyes postai küldemények átvizsgálása. Csak gyors fellépés vezethetett sikerre, hiszen itt nem volt lehetőség a kinyomtatott példányok összességének megsemmisítésére, s ha már széles körben terjedt egy kiadvány, mire a hatóság észbe kapott, már nem volt lehetőség a példányok egyenkénti begyűjtésére. Úgy tűnik, a rendőrség információs hálózata e tekintetben igencsak szakadozott volt, hiába érezte úgy a kor embere, hogy a falnak is füle van. Mutatja ezt Horváth Mihály Genfben nyomtatott említett munkája az 1848–1849-es szabadságharcról, amelyet – amint arra már kitérünk – javában forgatták az olvasók, amikor a pesti rendőrigazgató még mindig azt vélte tudni, hogy az országba egyáltalán nem érkeztek példányok.[6] Az is gyengítette a rendőri és politikai hatóságok intézkedéseinek hatékonyságát, hogy a Magyarországra korlátozódó tiltás nem jelenthetett teljes körű zárlatot, hiszen Bécsben gond nélkül beszerezhették a tiltott kiadványokat a könyvkereskedők, s „pult alól" árusíthatták. Az 1862-ben elfogadott ausztriai sajtótörvény pedig a külföldi kiadványok tekintetében is a magyarországi előírásoknál jóval enyhébb tiltó rendelkezéseket tartalmazott.

Az elnémítás politikája azonban csak egy erőteljes, ambiciózus kormánypropaganda előkészítése lehetett, vagy inkább kellett volna, hogy legyen. Láttuk, Jókai Mór épp e törekvésben látta e kormányzati kurzus sajtópolitikájának új elemét: a „valódi

[4] Quid facto opus? I. *Sürgöny*, 2. évf. 122. sz. 1862. máj. 27.
[5] Wekerle Sándor: Bevezetés. In *Falk Miksa: Kor- és jellemrajzok...* i. m. IX.
[6] Sennyey jelentésfogalmazványa Mailáthhoz, Buda, 1865. nov. 12. MNL OL D 191 618.IV.C.1865.

közvélemény" elhallgattatása mellett „látszatos közvélemény"-t teremteni.[7] E tekintetben egyértelmű kudarcról beszélhetünk, s a kortársak sem látták ezt másképp. „Mit használt mindez? – tette fel a kérdést a *Pester Lloyd* 1865 szeptemberében a „minden tekintetben beszorított és gúzsba kötött sajtó" viszonyait tárgyalva. „Miniszter és szisztéma megbukott, mert a körülmények hatalma erősebb volt, mint az emberi önkény."[8]

Mindenekelőtt a politikai koncepciók többfélesége tette lehetetlenné összehangolt, célirányos kormányzati propaganda levezénylését, hiszen Schmerling, Pálffy helytartó és Forgách kancellár más- és másképpen képzelték el a politikai konszolidáció lehetséges útját, sokszor keresztezve egymás törekvéseit. A kormányzat rendelkezésére álló lapok száma és azok olvasótábora továbbá nagyon szűk volt, minden kormányzati támogatás ellenére nem tudták számottevően és tartósan növelni előfizetőik számát. Az államháztartás szorongatott helyzetében ugyan nem álltak rendelkezésre korlátlan összegek, de a probléma elsősorban nem a szubvencionálásra fordítható summa nagyságában, hanem a politikai közvélemény szerkezetében rejlett. Az ellenzéki szellemiségű sajtó elsöprő túlsúllyal rendelkezett. A néhány tétova kormányzati kezdeményezés lapok megnyerésére, mint láttuk, kudarcba fulladt. A nagy ráfordítással megindított saját lapok – *Független*, majd később *Magyar Világ* – nem voltak képesek tartósan elhódítani az olvasóközönséget az ellenzéki lapoktól. Pedig gondosan igyekeztek a kormányzati férfiak rejtegetni, hogy kormány által szubvencionált lapokról volt szó, ami önmagában sokatmondó. Ráadásul 1861 politikai küzdelmeinek elültével drámai mértékben leapadt a nyomtatott sajtó előfizetőinek csoportja. Míg 1861 utolsó negyedévében a pesti lapok előfizetéseinek száma megközelítette a százezret, egy évvel később, 1863 első negyedévében már egyharmaddal kevesebb volt az előfizetések száma. Majd csak a provizórium végének előszelével, 1865 második fél évében kezdett újra élénkülni a piac, hogy 1866 elején újra elérje az évtized kiinduló állapotát. Az ellenzéki lapok szerkesztői is tapasztalták az olvasóközönség elpártolását, de régi olvasóik inkább kivonultak az előfizetői körből, nem pártoltak át a kormánysajtó táborába. Éles szemmel mutatott rá Jókai az ellentmondásra: a kormányzat az országos politizálási színterek és az önkormányzatok felfüggesztése, a politikai véleménynyilvánítás durva korlátozása mellett várta volna az állampolgároktól a politikai propagandára való fogékonyságot: „Politikai sajtó, politikai nyilvános élet nélkül épen ugy nem képzelhető, mint megforditva. [...] Láttunk a közelmultban szerencsétlen inaszakadt kisérleteket: a közönség véleményére sajtó utján hatni olyankor, midőn ugyanazok, kik hatni akarnak a közvéleményre, a politikai nyilvános életet narcotizálták..."[9] Vidéken egyébként sem álltak rendelkezésre sajtóorgánumok, mivel a vidéki újságok túlnyomó többsége nem politikai lap volt (ezt jóval könnyebb volt engedélyeztetni, s nem kellett biztosítékot letenni),

[7] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. 121.
[8] Das neue Ministerium und die Presse. Pest, 16. September. *Pester Lloyd*, Jg. 12. Nr. 214. 1865. szept. 17.
[9] Jókai: A sajtó és a censura Magyarországon... i. m. 81.

ennek következtében viszont nem fejtegethettek politikai tárgyakat. A városokon kívül még nehezebb volt politikai üzeneteket eljuttatni a lakossághoz, a helyi közigazgatási hatóságok az ország minden pontjáról azt jelentették, a falusi lakosság nem olvas újságot, kalendáriumot sem igen – rájuk inkább a járási szolgabírók s lelkészeik közvetítésével igyekeztek hatni.

Mindemellett híján voltak a kormányzati férfiak a nagy formátumú és hatásos újságíró munkatársaknak is – pedig láthatólag mindannyian törekedtek arra, hogy kitüntetett bizalmi saját embereket tudhassanak magukénak az újságíró-társadalom tagjai közül. Kecskeméthy Aurél volt azonban az egyetlen kiemelkedő tehetségű literátor, akire, ha nem is feltételek nélkül, de támaszkodhattak. Nem véletlen, hogy minden konfliktus ellenére újra és újra hozzá fordult Pálffy helytartó éppúgy, mint Forgách vagy Zichy kancellár, s nem volt ez másképp Mailáth kancellár idejében sem. De a konfliktusok elkerülhetetlenül újra és újra beköszöntöttek, mivel a kormányzat leginkább engedelmes szócsövekre vágyott, ahogy Kecskeméthy dohogott naplójában: „Fölül föltétlen megadás, csak a loyalitás, minden egyéb forradalmi!"[10] Kecskeméthy viszont önálló szerepre tartott igényt, sokkal inkább közvetíteni igyekezett, ha eleinte nem is volt világos, pontosan milyen politikai program képviselőivel igyekszik a hatalmon levőket összekötni. Még látványosabb kudarcba fulladt Kovács Lajos kísérlete hatékony kormányzati politikai propagandára. Ő láthatóan érzékelte azt a kormányzati oldalon agitálók számára megoldandó erkölcsi dilemmát is, hogyan lehet hadbírósági fenyegetés árnyékában „vitatkozni" az ellentáborral. Ahogy a korántsem független *Független*ben állt: „... ha a pártnézeteknek egyenlő fegyverrel nem szabad küzdeniök, mi fegyvert, legyen az csak nekünk szabad, soha kezünkbe nem fogunk. És a passivitást ha felemlitettük is, mint a mult idők hibáját, de agent provocateur-i szerepnek tartottuk volna, most valakit hallgatagságában háborgatni, vagy bármi polemia folytatásával szavakat és eszméket szolgáltatni vád gyanánt komoly következések indokolásaul."[11] Azaz nem lehetett ott pezsgő vita, ahol az egyik vitatkozó felet, ha kimondja, mit gondol és mit akar, haditörvényszéki ítélet fenyegette. Sokkal kevésbé törekedett önálló szerepkörre Ludasi (Gans) Mór, ő inkább idomult az engedelmes szócső szerepéhez – ám az ő tevékenysége is csak Bécsben lehetett sikeres, mihelyt hazai terepre merészkedett, gyorsan kudarcot vallott. Az engedelmes szócsövek hangja ezen évek sajtóviszonyai között nem jutott el sokakhoz, számottevő hatás nélkül maradt tevékenységük. A kormányt támogató újságírók közül többen (Beermann, Czappel, Friebeisz, Birnbaum, Ludasi) feltűntek a rendőri hatóságok bizalmi férfiai között is (többségük a német nyelvű sajtó munkatársai), ami mutatja, az erkölcsi dilemmák sokakat nem foglalkoztattak. Mindazonáltal a kormánypropaganda harsogói szerepébe kényszerített és/vagy bújt újságírók is nyomasztónak érezték a provizórium viszonyait, a felszabadulás érzése minden bizonnyal őket is áthatotta 1867 tavaszán.

[10] Kecskeméthy naplójegyzete, 1863. júl. 13. *Kecskeméthy Aurél naplója*... i. m.157.

[11] Pest, május 22-én. *Független*, 1. évf. 117. sz. 1863. május 23.

A politikai kurzusváltás látszólag radikálisan átrendezte a terepet a sajtóviszonyok területén is. A provizórium támogatott sajtóorgánumai mind megszűntek, nem élték túl a nagy politikai fordulatot; a sajtóirányítás és felügyelet alapelvei átalakultak. Az új kormányzat lelkesen hirdette a sajtószabadság elvét, s igyekezett a sajtófelügyelet mechanizmusait új eszközökkel és új hangsúlyokkal kialakítani. Az új viszonyok közepette kellett folytatni a szakmát és megújulni. Ahogy a rendszerváltás egészére a korabeli szófordulattal élve a „fátyolvetés" gesztusa nyomta rá bélyegét, úgy a publicisztika terén is ez volt a helyzet. A sajtó munkásai úgy érezhették, végre újra eljött az ő idejük. Nagy feladatok várnak rájuk az új Magyarország építésében. Dobsa Lajos 1861 késő tavaszán minden bizonnyal sokuk újra aktuálisnak tűnő hitének adott hangot: „A mely kormány gondolkozó, méltóságteljes és önérzetes népet akar kormányozni, annak a szabad sajtót is kell akarnia, a kinek ellenben kivánatos az oktalan csorda, annak kivánatos az emlitett rendszer is."[12]

De persze, nem múlt el nyom nélkül a megelőző majd két évtized. A provizórium jellegadó személyiségei távoztak a politikai színtérről, a sajtópolitikát alakító hivatalnoki kart alkotó személyek változtak, de a megelőző évek hivatalnok vezetői más pozíciókban beépültek az új kormányzatba, szaktudásukra szükség volt, így hivatali karrierjük töretlenül haladt előre: Okolicsány Zsigmondot 1867 májusában a belügyminisztériumba helyezték titkári beosztásban; Kelemen Mór 1867 tavaszán a király személye körüli minisztériumba került; Reviczky Sándor Andrássy Gyula miniszterelnök titkára, majd az elnöki osztály vezetője lett, Kossalkó János váltótörvényszéki elnökként, majd legfelsőbb bírósági bíróként folytatta pályáját. A sajtófelügyelet teendőiben segédkező írók (Frankenburg Adolf, Lauka Gusztáv, Vajda János) ezzel szemben elhagyták a hivatalnoki pályát. Ludasi Mór viszont épp ellenkezőleg, ezután lett publicistából átmenetileg hivatalnok: 1867 novemberétől két éven át Andrássy miniszterelnök sajtóirodájának vezetője, ezt követően a bécsi külügyminisztérium sajtóosztályának külső munkatársa, 1878 szeptemberétől hivatalnoka.

Az újságíró-társadalom átalakuló törésvonalaiban a kiegyezés teremtette új politikai erőtérben is kitapintható maradt a megelőző évek politikai és személyes ellentéteinek lenyomata. A közjogi megállapodás körüli kiélezett politikai küzdelem természetesen kedvezett az Andrássy-kormányzatot szolgáló és az azzal szemben álló új ellenzék újságírói közötti személyes és személyeskedő csatározásoknak. Az ellenzék azzal vádolta a kormányt, hogy az újságkiadás területén is hűséges embereit igyekszik konchoz juttatni, a kormány hívei viszont azzal vágtak vissza: természetes, hogy nem a provizórium kiszolgálói közül válogatnak, „semmi esetre sem olyanok közül [...], akik annak idején a »Bécsi Hiradó«-t s a »Magyar Világot« csinálták",[13] Bachot és Schmerlinget szolgálták. A közjogi ellenzék lapjaihoz szegődöttek közül jó néhányan (Vajda János, Színi Károly, Áldor Imre) váltak könnyű céltáblává. 1867 nyarán a már ekkoriban is botrányt keltő csípős kijelentéseiről hírhedt Csernátony Lajos (aki

[12] Dobsa Lajos nyilatkozata, Pest, 1861. máj. 20. *PN*, 12. évf. 118-3384. sz. 1861. máj. 24.
[13] Különfélék c. rovat. *PN*, 18. évf. 291-5295. sz. 1867. dec. 17.

frissen tért vissza külföldi emigrációból, és sem némaként, sem suttogóként, de kétségtelenül kormánypropagandistaként sem élte át a provizórium éveit idehaza) éles hangon támadta „köpenyforgatás, pártárulás" vádjával a sajtómunkások erkölcsi állapotát, „a sajtó elpuhultságá"-t, megkülönböztetve azonban a családjuk megélhetéséért „sajtóbeli napimunká"-t vállalókat a „nemzetáruló" „vezérczikkező osztály"-tól, mely utóbbi tagjai „csak több kalácsot és pezsgőt akartak élvezni, mint a mennyit hazafias uton lehetett volna összeirni".[14] S hogy kit melyik kategóriába soroltak be, azt nagy részben átláthatatlan, kusza tényezők alakították. De ha a politikai érdek úgy kívánta, az új kormánypárt is szemet hunyt a „vezércikkezők" pályafutásának sötét tónusú foltjai felett is, láthatjuk ezt Ludasi példáján.

Nem kellett immár hallgatni vagy suttogni, merész kötéltáncos mutatványokra vagy a sorközök tartalommal való megtöltésére sem volt már szükség. Új kihívások vártak írókra, szerkesztőkre, kiadókra, olvasókra és politikus-hivatalnokokra egyaránt.

[14] Csernátony Lajos: Nyuljunk egy darázsfészekbe. *A Hon,* 5. évf. 152. sz. 1867. júl. 5.

Táblázatok

1. táblázat. *A pest-budai rendőr-igazgatóság által ellenőrzött időszaki kiadványok példányszámai, 1861–1867. tavasz*

Lapnév	*1861 vége*	*1862*				*1863*			
		I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*
Anyák Hetilapja	300								
Auror'a Romana						400	500	500	400
Bohóc	600								
Bolond Miska	6800	4720	5000	4300	3800	3000	2800	2700	2400
Budapesti Értesítő								600	500
Budapesti Szemle									350
Bürger Zeitung	400								
Carmel. Allgemeine Illustrirte Judenzeitung	400								
Černokňažník	900	700	650	670	600				
Concordia	1500	1000	500	800	550	550	700	700	750
Cyrill a Method	800								
Családi Kör	1000	1000	1200	1200	850	1200	1200	1150	1200
Csatár	600	500	400	250					
Diogenes				100					
Divat									
Divatcsarnok	900	800	700	700	420				
Divatvilág									
Dodatak									
Egészségi Tanácsadó									
Egyveleg			500						
Erdészeti és Gazdászati Lapok									
Esztergami Ujság									
Evangelicke bjrkewuj Nowiny	600								
Evangelisches Wochenblatt/Blätter	400	400	400	400	330				
Die Fackel									
Falusi Gazda	2000	1900	1600	1500	1300	1250	1300	1300	1150
Familia									
Fata Morgana									
Der Feierabend	2000	1100	1100	1000	850	500	500	300	400
Fekete Leves/Bús Vitéz Fekete Levese	1000								
Férfi-Divat-Futár									200
Fortuna					300				
Fővárosi Lapok									
Független						1500	1200	800	750
Garabonciás Diák	500								
Gazdasági Lapok	1200	1300	1500	1300	1200	1200	1200	1200	1300
Die Gegenwart/Der Glaubensbote	500								
Gombostű		700	800	450	500				

1864				*1865*				*1866*				*1867*
I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*
500	450	450	330									
2600	2600	2400	2150	2200	2200	2100	2600	3000	3900	3600	2800	3500
620	700	700	600	600	800	900	800	880	900	900	750	750
1500	1600	1550	1500	1600	1900	1650	1600	1450	1480	1200	1100	1140
								2000	2000	1700	1500	1800
												1200
						1000	1200					
200	800	1500	1000	1100	750	500	500	1000	1000	500		
								700	500	500	500	500
							350					
											400	500
1400	1400	1400	1250	1300	1150	800	800	800	800	700	700	650
						450	600	700	600	600	700	600
	600	500	200									
								1100	1400	800	800	500
												300
1600	1800	1400	1200	1150	1100	1200	1100	1100	1200	1100	1000	1300
1200	1200	1200	1200	1000	1000	800	1000	1000	800	700	800	800
800	1000	200	1000	200	200	300	120	120	300	300	300	300

Lapnév	*1861 vége*	*1862*				*1863*			
		I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*
Gyermekbarát	1600	1600	1500	1000	1000				
Gyógyászat	800	700	700	700	700	700	600	600	600
Gyógyszerészeti Hetilap		700	600	700	600	500	600	600	600
Gyorsírászat							300	250	250
Harang			350						
Hasonszenvi Lapok									
Der Hausfreund									
Havi Értesítő			1500	2000	2000				
Hazánk és a külföld									
Házi Kincstár	1400	1200	1800	1800	1400	1200	1000	900	900
Herren Mode Courier									150
Hétfejű Sárkány									
Hirmondó	1000								
A Hon						2300	2200	2300	2100
Hölgyfutár	850	800	750	850	670	670	600	500	600
Hungaria									
Hunnia	900								
Idők Tanuja	900	960	1000	930	950	1100	1040	1020	1042
Ifjúság Lapja									800
Illustrierte Judenzeitung		400	420	300	300				
Iparlap	500								
Iskolabarát									
Iskolai Kis Tükör									
Jogtudományi Közlöny									
Jövő		1200	1000	800	550				
Der Katholische Christ	650	650	800	600	600	600	600	600	500
Katholikus Néplap	1700	1800	2000	1800	1600	1600	1600	1600	1500
Képes Ujság	500								
Képes-Újság									
Képes Világ									
Kertészgazda									
Kerti Gazdaság	1000	1000	1000	1000	1000				
Koszorú						1700	1800	1200	1150
Krajan									
Kritikai Lapok		1000	1000	600	500				
Laczikonyha	900	500							
Magyar Bazár									
Magyar Egyházi Szónok						800	800	800	800
Magyar Gazda	600	600							
Magyar Gazdasszonyok Hetilapja									1000
Magyar Gyermekbarát									
Magyar Gyorsíró									

1864				*1865*				*1866*				*1867*
I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*
700	600	600	600	500	525	525	525	525	600	500	500	500
600	600	600	500	500	500	400	400	425	524	425	425	425
								200	200	200	200	200
400	400	400	400									
				2500	3100	3000	3000	3200	3100	3000	2600	3000
1000	900	900	900	1200	1200	1000	700					
											1000	1000
2200	2100	1900	1200	1500	1800	2000	2400	3200	3800	4200	3500	4200
500	400	350	315									
							600	800	850	500	450	550
1172	1205	1215	1240	1254	1300	1400	1450	1520	1600	1535	1500	1250
800	800	700	700	600	800	800	650					
								300	400	250	300	600
		1100	1000	700	500	450	300					
								1000	700	400	300	400
500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
1500	1500	1500	1500	1700	1750	1750	1800	2000	1700	1700	1700	1700
			3500	4600	5200	5150	5000	3000	3000	2800	2000	1400
									800	2300	2300	1400
					1000	1000	1000	1000	1000	1000	600	800
1000	1000	1000	1000									
							800	1000	1000	1000	1000	800
								1580	2500	2000	1500	2000
800	800	800	800	500	500	400	600					
							2000	1800	1800	1800	1200	1200
				200	350	250	200					

Lapnév	*1861 vége*	*1862*				*1863*			
		I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*
Magyar Izraelita	600	600	600	500	500	500	450	500	400
Magyar Jogtudományi Hetilap									
Magyar Kertész								1200	1000
A Magyar Közgazda									
Magyar Néplap								400	400
Magyar Sajtó	4000	2800	2800	2500	2200	1100	800	1000	860
Magyar Világ									
Magyarország	4350	3400	3200	2200	1525				
Magyarország Anyagi Érdekei									
Magyarország és a Nagyvilág									
Mephisto									
Morländers Zwischenakt									
Napkelet	700	700	800	600					
National-Herren-Mode-Journal									
Nefelejts	750	750	900	800	750	800	750	800	800
Nemzeti Férfi-Divat Közlöny									
A Nép Kertésze									
A Népbarát	2100	1000	1200	800	700	1000	1100	800	825
Néptanítók Közlönye		500	500	400	300				
Neueste Post				250	250				
Nővilág	1500	1400	1400	1200	1000	1200	1000	750	650
Ország					900				
Az Ország Tükre		3100	2500	2250	2000	1400	1500	1300	1100
Orvosi Hetilap	500	500	500	500	500	500	500	500	500
Ördög Naplója	600								
Pešť-Budínske Vedomosti	900	700	700	600	600	850	890	900	800
Pester Bote			500						
Pester Correspondenz									
Pester Damen Modezeitung						500	300	300	225
Pester Handel und Industrie Zeitung									
Pester Komet	700	700	500	500	500				
Pester Lloyd	8800	7400	6950	6550	6600	6400	6500	6600	6400
Pester Nachrichten									
Pester-Sonntags-Zeitung									
Pester Telegraf									
Pester Tratsch									100
Pester Volksblatt									
Pesti Hírlap									
Pesti Hírnök	1200	1000	850	950	850	990	1000	960	900
Pesti Hölgy-Divatlap	1200	1200	1500	1500	1400	1500	1500	1500	1300
Pesti Napló	5500	4020	4000	3800	3400	3550	3500	3900	3800

1864				*1865*				*1866*				*1867*
I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*
							2000	600	600	500	500	500
		300	250									
								8200	9800	8200	5600	3500
1100	1100	1000	950	930	825	1100	900					
								3500	3000	1700	1200	
									600	600	400	
									600	600	400	400
							1000	3000	3000	3000	2000	2800
								1100	1200	400	480	700
300	320	320	350	400	400	340	380	500	500	500	480	
				300	600	550	250	250	250	250	250	250
800	850	850	900	1025	1300	1500	1400	1400	1375	1200	1150	1000
				400	600	550	250	250	250	250	250	250
		1000	1000	1500	2000	2850	3000	1000	1000	1000	1000	1000
800	800	700	700	600	630	630	900					510
1000	750	900	750									
500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
800	700	700	700	700	625	640	640	700	700	700	700	700
		550	520									
								55	40	31	35	22
												500
6725	6650	6100	6000	6200	6250	6510	6900	9340	8450	10300	8200	8400
220	200	250	350	400	400	400	400	400	500	400	400	400
500	450	350	300	300	350	800	800	750	750	800	850	
												370
												500
											2100	2000
900	900	900	1020	1000	900	900	1000	1000	1000	950	950	900
1700	1700	1300	1250	1500	1650	1400	1250	1700	1450	1 200	1150	1300
4400	4300	4000	3700	3750	3800	4200	4600	5800	5850	5300	4600	5000

Lapnév	*1861 vége*	*1862*				*1863*			
		I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*
Pesth-Ofner Localblatt									
Pest-Ofner Modeschau									350
Pest-Ofner Zeitung	900								
Politikai Hetilap									
Politikai Ujdonságok	7200	7000	6800	6000	5400	6000	6200	5500	5200
Priatel L'udu	500								
Priatel Skoly a Literatury	800								
Protestans Egyházi s Iskolai Lap	800	700	900	800	750	750	750	700	640
Regélő									
Religio	850	850	875	900	850	950	900	900	900
Der Salon									
Scharf's Ungarische Correspondenz	40								
Der Schwalbe									
Skolki List									
Sokol		500	500	500	500				
Sonntags-Zeitung	700								
Strigoilu		300	400	500	500				
Styx						300	300	350	400
Sürgöny	1400	1450	1600	1600	1500	1600	1500	1400	1400
Századunk									
Szépirodalmi Figyelő	500	500	650	600	450				
Szépművészeti Csarnok					300				
Színházi Látcső							1000	850	850
Szünórák			500	500					
Tagesbote									
Tanodai Lapok	1000	1000	1000	1000	800	800	800	800	800
Tatár Péter	600								
Törvényszéki Csarnok	500	500	600	600	650	800	1000	1000	1000
Trombita/A Nép Ujsága	1000								
Uj Idő+A35	500								
Új Idő			60						
Új Korszak									
Uj Nemzedék					300				
Umoristulu									400
Der Ungar	500	400	500	475	366	366	366	350	350
Ungarische Medizinisch-Chirurgische Presse									
Ung. Wochen-Post		400	400	500	500	500	450	400	400
Ung. Nachrichten			850	950	830	800	800	750	750
Ungarisches Fremdenblatt						550	500	500	400
Az Üstökös	3200	3000	3000	2400	2100	2000	1700	2000	1700
Vadász és Versenylap	500	500	500	450	400	500	500	500	500

1864				*1865*				*1866*				*1867*
I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*
350	350	330	350	350	290	264	300					
						2000	1500					
5200	5750	4500	4400	4200	4475	4600	4750	6000	5700	5400	5100	5100
800	725	740	700	800	760	700	670	700	650	700	680	800
					3000	2500	2500	2000	2000	1800	1700	1700
925	1000	1000	1000	1000	975	975	950	900	900	850	850	900
300	300	225	225	300	250	200	225					
						400	600					
						1000	1200					
500	500	600	620				500				850	875
1400	1600	1500	1850	2200	2300	2000	1800	1600	1400	1400	1300	1600
		500	600									
											480	500
900	850	850	850	980	900	980	980	900	900	800	800	500
1000	1050	1050	1000	1100	1000	850	1000	800	800	700	700	700
						1000	1000					
500	500	500	500	500	500	350	500	500	400	400	500	500
							500	500	300	380	300	300
700	700	700	700									
400	400	500	400	400	400	400	500	600	500	400	300	400
1800	2000	2000	1500	2000	2100	2000	2200	2200	2800	2580	2250	2600
500	500	500	500	500	500	400	500	580	450	400	420	420

Lapnév	1861 vége	1862				1863			
		I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
Városi és Vidéki Tudósító	500	500	500	500	500	400	400	300	300
Vasárnapi Ujság	6200	6000	6000	5500	5100	7000	6800	6500	5600
Vezér					1200				
Virágcsokor			500						
Zastava									
Zeitbilder	350	600	600						
Zenészeti Lapok	300	300	300	300	300	300	300	300	300
Zmaj									
Zwischenakt								240	260
Összesen	97940	81500	85205	75725	69841	64676	64596	64370	63952

Forrás: MNL OL D 191 19 587.IV.B.1862., 1129.IV.B.1863., D 185 1862:228., 1864:1366., 1865:1336., 1866:1227., 1867:76.

2. táblázat. *A vidéki sajtótermékek példányszámai, 1861, 1864, 1867/1. negyedév*

Lap címe	*Megjelenés helye*	*1861 vége*	*1864*	*1867/1. negyedév*
Abaúj Megyei Közlöny	Kassa			280
Alföld	Arad	600		550
Arad	Arad		450-550	
Arader Zeitung	Arad	850	550-650	780
Debreczeni Közlöny	Debrecen	500		
Debreceni Nagyváradi Értesítő	Debrecen	400	300	300
Delejtü	Temesvár	megszűnt		
Grenzbote	Temesvár	megszűnt		
Harmonia	Sopron	200		
Hortobágy	Debrecen	300	400	400
Kaschau Eperieser Kundschaftsblatt	Kassa	500		550
Oedenburger Intelligenz und Anzeigeblatt	Sopron	220		
Oedenburger Lokalblatt	Sopron		200	
Pressbuger Zeitung	Pozsony	500-600		
Temesvarer Zeitung	Temesvár	korábban hivatalos lap		1000

Forrás: MNL OL D 185 1862:228., D 191 17.IV.B.1865., 171.IV.C.1867.

1864				1865				1866				1867
I.	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*	*II.*	*III.*	*IV.*	*I.*
5600	5600	5000	5200	5500	4800	4600	4600	5300	5000	4300	4100	4200
									1300	1300	1400	1250
300	300	300	300	300	300	300	300				400	300
								500	700	800	750	750
62512	64300	63380	64520	65039	71505	76714	85840	99025	104169	97301	89000	90662

3. táblázat. *A nem hivatalos lapok támogatására szolgáló alapból felhasznált összegek, 1861–1867 (osztrák értékű forint)*

Pénzügyi év	*Államminisztériumtól kapott összeg*	*Kancelláriai felhasználás*	*Helytartótanácsi felhasználás*
1861/1862.	12 850		15 257
1862/1863	25 500	1350	24 000
1863/1864	25 820	1660	25 020
1865. jan.–júl.	17 000	3442	12 000
1865. aug.–dec.	10 000		7 385
1866	49 052	5850	41 825
1867	9 000	2300	10 726

Forrás: MNL OL D 185 1862:468., 1007., 1863:5., 583., 647., 743., 1011., 1273., 1318., 1864:1229., 1865:84., 1866:73., 984., 1153., 1867:74., 230., 284.; D 191 378.IV.B.1865., 395.IV.B.1865.; HHStA Kab. Kanzl., Vorträge 786/1862., 1944/1862.

Bibliográfia

Kéziratos források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

D 46 Abszolutizmus kori levéltár, K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Civil Section

D 185 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok

D 189 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, általános iratok

D 191 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, elnöki iratok

D 212 Abszolutizmus kori levéltár, Magyar kir. helytartótanács, XXII. Könyv- és színmű-vizsgálati osztály

D 215. Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, II. közigazgatási kútfő

D 296 K. k. Polizei-Ministerium, Oberste Polizeibehörde

Hadtörténelmi Levéltár

Abszolutizmus kori iratok, pesti hadbíróság iratai

Abszolutizmus kori iratok, Landes-General-Commando, 1862. 2. Abt.

Abszolutizmus kori iratok, IV. 19. Militär-Bezirks-Gericht für Pest-Ofen 1863–1864. III.

MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár

Ms 5306/4. Lónyay Menyhért: Jegyzetek. 1864. töredékek

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Kabinettkanzlei, Jüngere Staatsrat, Allgemeine Akten (Gremial)

Kabinettkanzlei, Vorträge

Ministerium des Äußern Informationsbüro BM Akten

Nyomtatott források

1847/8-ik évi országgyülési Törvényczikkek. Nyomatott minister-elnöki rendeletnél fogva a k. kir. megerősitést nyert eredeti kézirat után. Pozsonyban az országgyülési iratok kiadó-hivatalában. Pesten, 1848, Landerer és Heckenastnál. (Reprint, 1988.)

Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1851–1859.